

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК **МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

СЕРІЯ: ПРАВО

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Головний редактор д.ю.н., проф. В.В. Волік
Засновано у 2011 р.

ВИПУСК 31

Київ2026

УДК 34(05)

Вісник Маріупольського державного університету. Серія: ПравоЗбірник наукових праць
Видається 2 рази на рікЗаснований у 2011 р.

Затверджено до друку Вченою радою МДУ (протокол № 12 від 29.04.2026 р.)
**Постановою президії Атестаційної колегії МОНУ від 14.05.2020 р. № 627 видання
«Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право»
внесений до Переліку наукових фахових видань України у галузі юридичних наук
з присвоєнням категорії «Б».**

Видання включено до міжнародної наукометричної бази даних
“Index Copernicus International”(Польща)
Доступ до наукометричної бази здійснюється за адресою:
<https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=27496>
«Вісник Маріупольського державного університету» можна знайти, скориставшись формою
пошуку зверху сторінки за індексом ISSN.

Редакційна колегія серії: Головний редактор – д.ю.н., доцент Пожидаєва М.А.
Відповідальний секретар – к.ю.н., доц. В.В. Григор’єва
Відповідальний за англomовний супровід: викладач М. Г. Стьопін.

Члени редакційної колегії: д.ю.н., проф. Дракохруст Т.В., д.ю.н., проф. Ю. О. Заїка,
д.ю.н., проф. Чернега В.М, к.ю.н., доц. Грушко М.В., к.ю.н., доц. Ю.В. Камардіна,
к.ю.н., доцент Л.Л. Нескороджена, к.ю.н., доц. А.С. Політова

Іноземні члени редакційної колегії: Prof. Dr. Dominik Brodowski (Germany),
Prof. Dr. Oliver Ruppel (Austria), PhD Ramunė Jakštienė (Lithuania)

Засновник Маріупольський державний університет
02000, м. Київ, вулиця Преображенська, 6
тел: +380-50-016-72-17, e-mail: visnyk.mdu.pravo@mu.edu.ua
офіційний сайт видання: <https://visnyk.mu.edu.ua/index.php/pravo>
Видавець «Редакційно-видавничий відділ МДУ»

ISSN 2518-1319 (Online)

© Маріупольський державний університет, 2026
© Автори статей, перекладачі, 2026

ЗМІСТ

Албул С. В.

РОЗВІДУВАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВООХОРОННИХ ІНСТИТУЦІЙ УКРАЇНИ У СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: СУЧАСНИЙ НАУКОВИЙ ДИСКУРС 11

Андрейків А.І.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА КОНЦЕПЦІЯ ДЕЛІКТУ АГРЕСІЇ: ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИЙ ТА ПРИВАТНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ І ВІДНОВЛЕННЯ 22

Бабенко Г. О., Костроміна О. Г.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ НЕПОВНОЛІТНІХ У ЦИВІЛЬНОМУ ТА КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ 31

Басалюк Н.В.

КРИМІНАЛІСТИЧНІ ТА СУДОВО-ЕКСПЕРТНІ АСПЕКТИ ДОКАЗУВАННЯ ПОРУШЕННЯ САНІТАРНИХ ПРАВИЛ І НОРМ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ІНФЕКЦІЙНИМ ХВОРОБАМ ТА МАСОВИМ ОТРУЄННЯМ 38

Бобкова А.Г., Ковейно Ю.В.

СУБ'ЄКТНИЙ СКЛАД АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЛІСОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА: ПУБЛІЧНО-ПРАВОВІ ТА ПРИВАТНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ 49

Гончаренко О. М.

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ТА ЗАКОНОДАВЧІ ПЕРСПЕКТИВИ 59

Григор'єва В.В.

ПРАВОВИЙ СТАТУС НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ МОДЕЛЕЙ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ЦЕНТРАЛЬНИХ БАНКІВ 72

Грушко М.В., Гулевська Г.Ю., Михайлик Г.Д.

КОМІСІЇ ПРАВДИ ЯК СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТУ ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ДОСВІД ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ .. 83

Давидова І.

СТАЛІЙ РОЗВИТОК АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ: СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ 95

Дракохруст Т.

СВІТОВА ПРАКТИКА РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ 102

Дронов В.

РОЛЬ МЕДІА У ЗАХИСТІ ПРАВ ЛЮДИНИ В ПРАВІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ... 109

Зигрій О.

ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА Й ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ КЛІМАТИЧНОЇ МІГРАЦІЇ:
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ 120

Камінська Н.В.

ПРАВО НА КОМПЕНСАЦІЮ: АКТУАЛЬНІ ТЕОРЕТИЧНІ, ЗАКОНОДАВЧІ Й
ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 130

Кисіль М.К.

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ФІНАНСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-
ПРОТИПРАВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ
ВИРІШЕННЯ З УРАХУВАННЯМ ДОСВІДУ ДЕРЖАВ - ЧЛЕНІВ ЄС 140

Коваль Н.О., Міщенко І.В.

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ
КОНТРОЛЮ МИТНОЇ ВАРТОСТІ ТОВАРІВ 151

Кортукова Т. О., Колосовський Є. Ю., Башта І. І.

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ КОМПЛАСЕНС У СИСТЕМІ
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА 163

Кубальський В.Н.

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ЗАХОДІВ ЗАХИСТУ
ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 177

Кузьма В. Ю.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ КОМІТЕТУ ЮРИДИЧНИХ
РАДНИКІВ З МІЖНАРОДНОГО ПУБЛІЧНОГО ПРАВА (САНДІ) В УМОВАХ НОВОГО
МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ 189

Кутузов Р.В., Попов А. А.

ВПЛИВ КЛЕПТОКРАТИЧНОЇ МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ НА ПРАВОВУ ТА
ЕКОНОМІЧНУ СИСТЕМУ ДЕРЖАВИ 202

Лабик А.Р.

ОЗНАКИ ЦИФРОВИХ ПРАВ ЛЮДИНИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР 214

Марценко Н.

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У СУДОЧИНСТВІ ТА АДВОКАТСЬКІЙ ПРАКТИЦІ:
ДОГОВІРНІ МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ РИЗИКІВ І ПРОФЕСІЙНОЇ
ПРОЗОРОСТІ 225

Моргун В. В.

ВІД ІЛЮЗІЇ «СЕРВІСНОЇ ДЕРЖАВИ» ДО РЕАЛЬНОСТІ «СПІЛЬНОТИ
СПІВВЛАСНИКІВ»: КРИТИЧНИЙ АНАЛІЗ РЕФОРМИ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ ТА
ІНСТИТУЦІЙНА АЛЬТЕРНАТИВА 235

Музика-Стефанчук О.А., Пожидаєва М.А.

КОМПЕНСАЦІЙНА ФУНКЦІЯ ФІНАНСОВОГО ПРАВА: ПУБЛІЧНО-ПРАВОВА
МОДЕЛЬ ФІНАНСОВОЇ КОМПЕНСАЦІЇ 247

Надежденко А.О. ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАВООХОРОННОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ: КОНЦЕПЦІЯ COMMUNITY POLICING У СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ	258
Негру В.І. , Камардіна Ю.В. ВИКОНАВЧЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЯК СТАДІЯ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ: ТЕОРЕТИКО- ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ	266
Пальшков К.Є., Нівня Г.О., Ніцевич А.С. ПРАВА ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ПОКОЛІНЬ ПРАВ ЛЮДИНИ	275
Погарченко Т.В., Кіхтенко А.В. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СІМЕЙНЕ ЖИТТЯ У СПОРАХ ЩОДО ДІТЕЙ У ПРАКТИЦІ ЄСПЛ: ПРОБЛЕМИ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАХИСТУ ТА ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ В УКРАЇНІ	285
Полікарпов А. О. ФРАГМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВОСУДДЯ У СПОРАХ ЩОДО СТАНДАРТОУТВОРЮЮЧИХ ПАТЕНТІВ: ЮРИСДИКЦІЙНІ КОНФЛІКТИ ТА УЗГОДЖЕНІСТЬ СУДОВИХ РІШЕНЬ	295
Попов А.А., Пікалюк С.С., Вишковська В.І. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ЩОДО СТАТТІ 436-1 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ	312
Рязанов М. Ю., Чувакова Г. М. ПРАВОВА СПАДЩИНА УКРАЇНИ ТА ПРАВОВІ АНОМАЛІЇ: ПРОБЛЕМИ ТРАНСЛЯЦІЇ І ВІДТВОРЕННЯ	324
Сало А. М. МЕДІАЦІЙНІ УГОДИ У МІЖНАРОДНИХ ІНВЕСТИЦІЙНИХ СПОРАХ КРІЗЬ ПРИЗМУ ДЖЕРЕЛ ЇХ ЗАКРІПЛЕННЯ	332
Славко А.С. ВИМУШЕНА МІГРАЦІЯ В СИСТЕМІ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ: ВІД МІЖНАРОДНИХ ТРИБУНАЛІВ ДО ПРАКТИКИ МКС	340
Софіюк Т. О. ПРАВО НА ГРОМАДЯНСЬКУ ТА МОРАЛЬНУ СВОБОДУ У СУЧАСНОМУ МАСОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ	352
Труфанова Ю. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРИПИНЕННЯ УМОВ ДОГОВОРУ НАЙМУ (ОРЕНДИ) ВНАСЛІДОК ЙОГО РОЗІРВАННЯ	364
Філіппов А.В. ВИДИ ТА ФОРМИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В МІЖНАРОДНОМУ ПОВІТРЯНОМУ ПРАВІ	375
Хижняк Є.С. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ ПІД ЧАС	

РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ З ВИКОРИСТАННЯМ МОЖЛИВОСТЕЙ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ	383

Черних Є.М.

ЩОДО АНТИНОМІЧНОЇ ІНТЕПРЕТАЦІЇ КОНЦЕПТУ ГІДНОСТІ ЛЮДИНИ	393

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	402

РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА НАУКОВОГО ВИДАННЯ

«ВІСНИК МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ.

СЕРІЯ: ПРАВО.....	410

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В

ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ	415

CONTENTS

Albul S. INTELLIGENCE ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT INSTITUTIONS OF UKRAINE IN THE SYSTEM OF ENSURING NATIONAL SECURITY: MODERN SCIENTIFIC DISCOURSE	11
Andreikiv A. INTERNATIONAL LEGAL CONCEPT OF THE DELICT OF AGGRESSION: PUBLIC LAW AND PRIVATE LAW DIMENSIONS OF LIABILITY AND RECOVERY	22
Babenko H. O., Kostromina O. H. CURRENT PROBLEMS AND PROSPECTS FOR IMPROVING THE PROCEDURAL STATUS OF MINORS IN CIVIL AND CRIMINAL JUSTICE OF UKRAINE	31
Basaliuk N.V. CRIMINALISTIC AND FORENSIC ASPECTS OF PROVING VIOLATIONS OF SANITARY RULES AND REGULATIONS FOR THE PREVENTION OF INFECTIOUS DISEASES AND MASS POISONINGS	38
Bobkova A., Koveino Y. SUBJECT COMPOSITION OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR VIOLATION OF FOREST LEGISLATION: PUBLIC AND PRIVATE LEGAL ASPECTS	49.
Honcharenko O. ISSUES RELATING TO THE LEGAL FRAMEWORK FOR SOCIAL ENTREPRENEURSHIP: EUROPEAN EXPERIENCE AND LEGISLATIVE PROSPECTS	59
Grygor`yeva V. THE LEGAL STATUS OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF EUROPEAN MODELS OF CENTRAL BANK INDEPENDENCE	72
Hrushko M., Hulievska H., Mykhailyk H. TRUTH COMMISSIONS AS COMPONENTS OF TRANSITIONAL JUSTICE: INTERNATIONAL LEGAL EXPERIENCE AND NATIONAL CONTEXT	83
Davydova I. SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX OF UKRAINE: STRATEGIC PRIORITIES, PROBLEMS AND PROSPECTS FOR IMPLEMENTATION	95
Drakokhrust T. WORLD PRACTICE OF REGULATING THE LEGAL STATUS OF STATELESS PERSONS: EXPERIENCE FOR UKRAINE	102
Dronov V. Yu. THE ROLE OF THE MEDIA IN THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS: THE EUROPEAN UNION PERSPECTIVE	109

Zyhrii O. ENVIRONMENTAL SECURITY AND HUMAN RIGHTS IN THE CONTEXT OF CLIMATE MIGRATION: INTERNATIONAL LEGAL AND NATIONAL ASPECTS ...	120
Kaminska N. THE RIGHT TO COMPENSATION: CURRENT THEORETICAL, LEGISLATIVE AND PRACTICAL ASPECTS IN MARTIAL LAW	130
Kysil M.K. FINANCING OF CRIMINAL ACTIVITY: CURRENT PROBLEMS AND WAYS OF THEIR SOLUTION TAKING INTO ACCOUNT EU MEMBER STATES EXPERIENCE	140
Koval N.O., Mishchenko I.V. ISSUES IN THE LEGAL FRAMEWORK FOR ASSESSING THE EFFECTIVENESS OF CUSTOMS VALUE CONTROL	151
Kortukova T., Kolosovskyi Ye., Bashta I. INTERNATIONAL EXPERIENCE IN THE APPLICATION OF COMPLIANCE WITHIN THE SYSTEM OF ENTERPRISE ECONOMIC SECURITY	163
Kubalskyi V. RESTRICTIONS ON HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS WHEN IMPLEMENTING MEASURES TO PROTECT STATE SOVEREIGNTY UNDER MARTIAL LAW	177
Kuzma V. INTERNATIONAL LEGAL ASPECTS OF THE FUNCTIONING OF THE COMMITTEE OF LEGAL ADVISERS ON PUBLIC INTERNATIONAL LAW (CAHDI) IN THE CONTEXT OF THE NEW INTERNATIONAL LEGAL ORDER	189
Kutuzov R.V., Popov A.A. THE INFLUENCE OF THE KLEPTOCRATIC MANAGEMENT MODEL ON THE LEGAL AND ECONOMIC SYSTEM OF THE STATE	202
Labyk A.R. FEATURES OF DIGITAL HUMAN RIGHTS: A THEORETICAL AND LEGAL DIMENSION	214
Martsenko N. ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN JUDICIAL PROCEEDINGS AND LEGAL PRACTICE: CONTRACTUAL MECHANISMS FOR REGULATING RISKS AND PROFESSIONAL TRANSPARENCY	225
Morgun V. FROM THE ILLUSION OF THE "SERVICE STATE" TO THE REALITY OF THE "COMMUNITY OF CO-OWNERS": CRITICAL ANALYSIS OF SOCIAL SERVICES REFORM AND INSTITUTIONAL ALTERNATIVE	236

Muzyka-Stefanchuk O., Pozhydaieva M. COMPENSATORY FUNCTION OF FINANCIAL LAW: PUBLIC AND LAW MODEL OF FINANCIAL COMPENSATION	247
Nadezhdenko A.A. TRANSFORMATION OF THE LAW ENFORCEMENT FUNCTION OF THE STATE: THE CONCEPT OF COMMUNITY POLICING IN THE PUBLIC SECURITY SYSTEM	258
Nehru V., Kamardina Y. ENFORCEMENT PROCEEDINGS AS A STAGE OF THE COURT PROCESS: THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS	266
Palshkov K.YE., Nivnia H.O., Nitsevykh A.S. RIGHTS OF PERSONS WITH DISABILITIES IN THE CONTEXT OF THE HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF HUMAN RIGHTS GENERATIONS	275
Poharchenko T.V., Kikhtenko A.V. ENSURING THE RIGHT TO FAMILY LIFE IN CHILD-RELATED DISPUTES IN THE CASE LAW OF THE ECtHR: PROBLEMS OF EFFECTIVE PROTECTION AND ENFORCEMENT OF DECISIONS IN UKRAINE	285
Polikarpov A. O. FRAGMENTATION OF INTERNATIONAL ADJUDICATION IN DISPUTES CONCERNING STANDARD ESSENTIAL PATENTS: JURISDICTIONAL CONFLICTS AND CONSISTENCY OF JUDICIAL DECISIONS	295
Popov A.A., Pikaluk S.S., Vyshkovska V. PROBLEMATIC ISSUES OF QUALIFICATION UNDER ARTICLE 436-1 OF THE CRIMINAL CODE	312
Ryazanov M. Yu., Chuvakova H. M. LEGAL HERITAGE OF UKRAINE AND ANOMALIES: CONTENT, MEANING AND CONSEQUENCES IN THE CONDITIONS OF MODERN LEGAL TRANSFORMATIONS	324
Salo A.M. MEDIATION AGREEMENTS IN INTERNATIONAL INVESTMENT DISPUTES THROUGH THE LENS OF THEIR SOURCES OF INCORPORATION	332
Slavko A.S. FORCED MIGRATION IN THE SYSTEM OF TRANSITIONAL JUSTICE: FROM INTERNATIONAL TRIBUNALS TO THE PRACTICE OF THE ICC	340
Sofiiuk T. THE RIGHT TO CIVIL AND MORAL FREEDOM IN MODERN MASS SOCIETY	352
Trufanova Y. LEGAL REGULATION OF THE TERMINATION OF A LEASE AGREEMENT	

FOLLOWING ITS TERMINATION	364
Filippov A. TYPES AND FORMS OF RESPONSIBILITY AND LIABILITY IN INTERNATIONAL AIR LAW	375
Khyzhniak Y.S. ORGANIZATIONAL AND TACTICAL SUPPORT FOR CONDUCTING A SEARCH DURING THE INVESTIGATION OF INTENTIONAL MURDERS USING THE CAPABILITIES OF OPERATIONAL UNITS	383
Chernykh Y.M. ADDRESSING ANTYNOMIC INTERPRETATION OF THE CONCEPT OF HUMAN DIGNITY	393
CONTRIBUTORS	402
EDITORIAL POLICY OF SCIENTIFIC JOURNAL «BULLETIN OF MARIUPOL STATE UNIVERSITY. SERIES: LAW».....	410
REQUIREMENTS FOR THE SCIENTIFIC PAPERS FOR PUBLICATION IN THE COLLECTED WORK	415

УДК 343.98

С. В. Албул

ORCID: 0000-0002-3253-9225

РОЗВІДУВАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВООХОРОННИХ ІНСТИТУЦІЙ УКРАЇНИ У СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: СУЧАСНИЙ НАУКОВИЙ ДИСКУРС

У статті досліджуються питання сучасного стану наукового розроблення проблем розвідувальної діяльності правоохоронних інституцій України та ролі у системі забезпечення національної безпеки держави. Зазначається, що в Україні на стратегічному рівні передбачена поетапна трансформація оперативно-розшукової діяльності у кримінальну розвідку, що, фактично, означає формування нової для вітчизняної науки і практики цілісної, системної та не суперечливої концепції, яка має стати основою для становлення теорії кримінальної розвідки. Наголошується, що у наукових працях вітчизняних вчених кримінальна розвідка розглядається як: функціональна спеціалізація окремих оперативних підрозділів Національної поліції України; аналітико-прогностичний напрям діяльності правоохоронних інституцій; складова оперативно-розшукової діяльності; штучне об'єднання кримінального процесу з оперативно-розшуковою діяльністю. При цьому, погляди вітчизняних науковців на перспективи формування та становлення кримінальної розвідки в Україні поляризуються від підтримки та теоретико-методологічного обґрунтування до категоричного несприйняття та критики. Доведено, що кримінальна розвідка, як сучасна форма реалізації правоохоронної функції держави комплексного (ре- і проактивного) характеру, являє собою синергетичне об'єднання теоретико-праксеологічного надбання та досвіду оперативно-розшукової діяльності з новітніми інструментами, такими, як кримінальний аналіз (тактичний, операційний, стратегічний) та стратегічне прогнозування (предикатна аналітика). При цьому, кримінальна розвідка реалізується шляхом здійснення аналітичної діяльності, кримінально-розвідувальних заходів та негласного співробітництва. Визначено основні напрями подальших теоретико-праксеологічних досліджень, що сприятиме забезпеченню розроблення концептуальних засад становлення кримінальної розвідки в Україні.

Ключові слова: кримінальна розвідка, національна безпека, оперативно-розшукова діяльність, організована злочинність, правоохоронні інституції, протидія організованій злочинності, розвідувальна діяльність.

DOI 10.34079/2518-1319 -2026-16-31-11-21

Постановка проблеми. Забезпечення національної безпеки є прерогативою держави, що визначає роль та значення її правоохоронного забезпечення. Загрозами національній безпеці України є явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України. Серед таких загроз одне з ключових місць посідає загроза злочинності, особливо її організовані форми.

23 серпня 2024 року розпорядженням Кабінету Міністрів України № 792-р було затверджено План заходів, спрямованих на виконання Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки, яким, зокрема, передбачено запровадження в Україні

кримінальної розвідки. Пункт 1.7.1. зазначеного Плану закріплює завдання щодо становлення в Україні кримінальної розвідки, що ґрунтуються на аналітиці, спрямованій на своєчасне запобігання, виявлення та нейтралізацію реальних і потенційних загроз національним інтересам України, установлення чітких критеріїв її відмежування від кримінальної процесуальної, розвідувальної та контррозвідувальної діяльності (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2024 року № 792-р).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За різні часи окремим питанням розвідувальної діяльності правоохоронних інституцій України присвячували свої наукові праці: Л.І. Аркуша, О.Ю. Бусол, В.І. Василичук, Д.В. Веденєєв, М.Л. Грібов, О.О. Гриньків, В.В. Дараган, О.Ф. Долженков, О.М. Ємець, Є.О. Жицький, В.П. Захаров, С.М. Князєв, О.І. Козаченко, О.Є. Користін, О.А. Манжай, А.В. Мовчан, В.А. Некрасов, Д.Й. Никифорчук, С.В. Пеньков, С.І. Пічкурєнко, М.А. Погорецький, О.О. Подобний, А.М. Притула, М.Б. Саакян, Д.Б. Санакоєв, В.П. Сапальов, Р.Л. Степанюк, В.Є. Тарасенко, О.С. Тарасенко, І.А. Федчак, С.І. Халимон, Д.М. Цехан, В.В. Шендрик, І.Р. Шинкаренко та ін. Разом із тим, реалізація Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки, в частині становлення кримінальної розвідки, потребує визначення та вирішення проблемних питань для подальшого їх ґрунтовного наукового опрацювання.

Метою статті є здійснення аналізу сучасного стану наукового розроблення проблемних аспектів розвідувальної діяльності правоохоронних інституцій як складової системи забезпечення національної безпеки України, а також визначення подальших напрямів теоретико-праксеологічних досліджень щодо розроблення концептуальних засад становлення кримінальної розвідки в Україні,

Виклад основного матеріалу. В положеннях Стратегії боротьби з організованою злочинністю, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.09.2020 № 1126-р., зазначається, що в умовах збройної агресії проти України організована злочинність становить пряму загрозу для національної безпеки (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.09.2020 № 1126-р.). У програмних документах, а також у працях сучасних науковців стверджується, що загальними загрозами організованої злочинності в Україні є: підвищення рівня тяжких та особливо тяжких злочинів, які вчинено у складі організованих груп і злочинних організацій, зокрема із застосуванням вогнепальної зброї, установлення корумпованих відносин між посадовими особами органів державної влади, органів місцевого самоврядування та криміналітетом, використання неконкурентних методів у фінансово-господарській діяльності підприємств негативно впливає на економічне зростання та пов'язаний з ним суспільний розвиток України; ескалація жорстокості та насильства, дестабілізація внутрішньої соціально-політичної ситуації, що призводить до порушення функціонування органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також підризу авторитету держави та її правоохоронних органів серед населення (Веденєєв, Семенюк, 2024, с. 14). Крім цього, на сьогодні організована злочинність є інструментом, що використовується спецслужбами іноземних держав для дестабілізації ситуації в Україні та завдання шкоди національній безпеці (Малюк, 2023). При цьому, відсутність системного підходу до ведення боротьби з організованою злочинністю, неналежний рівень взаємодії правоохоронних органів у відповідній сфері, застаріле та розбалансоване нормативно-правове забезпечення з питань боротьби з організованою злочинністю, недосконалість процедури моніторингу криміногенної ситуації, відсутність консолідованої об'єктивної методології оцінки загроз організованої злочинності, використання застарілих форм і методів боротьби з таким явищем призводить до загострення проблем, пов'язаних з організованою злочинністю, та низького рівня ефективності боротьби з нею (Розпорядження Кабінету

Міністрів України від 16.09.2020 № 1126-р.).

За слушним твердженням М.Л. Грібова, сучасну злочинність можна визначити, як інтрузивну, головною особливістю якої є те, що вона проникає, вбудовується і відіграє важливу роль у системі соціальних, правових, фінансових та інших відносин, поступово змінюючи політичне, культурне і духовне життя суспільства (Грібов, 2009, с. 28). Відносно злочинного середовища, на нашу думку, інтрузивність можна розглядати у двох аспектах: по-перше, ознака злочинності, яка у свою чергу виступає елементом злочинного середовища; по-друге, як функціональну ознаку самого злочинного середовища, що забезпечує його експансію у сфери суспільного життя (Албул, 2025b, с. 21). Ми солідарні з точкою зору В.В. Тищенко та Д.М. Цехана в тому, що на сучасному етапі зростання рівня кримінальної активності та якісних змін характеристик злочинності у бік підвищення рівня організованості, структурованості, озброєності та політизації, адаптації злочинності до умов воєнного часу існує нагальна необхідність інтенсифікації наступальної діяльності правоохоронних органів з метою виявлення та нейтралізації злочинної діяльності на етапі її генези та розвитку (Тищенко, Цехан, 2016, с. 26).

Оперативно-розшукова діяльність, як система гласних і негласних пошукових та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів, з набранням чинності у 2012 році Кримінальним процесуальним кодексом України, втратила свою наступальність. Запровадження інституту негласних слідчих (розшукових) дій поступово призвело до переорієнтації дієвого функціоналу оперативно-розшукової діяльності на забезпечувальну функцію у кримінальному провадженні. Крім цього, зміни у законодавчій базі, зокрема прийняття Закону України «Про розвідку», яким з визначення «оперативно-розшукової діяльності» було вилучено розвідувальну складову, фактично позбавили цей вид державної діяльності проактивного характеру. Таким чином, вітчизняна теорія оперативно-розшукової діяльності стикнулася з необхідністю новелізації, яка б не окреслювалася виключно тлумаченням змін законодавства сталими теоретичними обґрунтуваннями, а мала характер нової, цілісної наукової концепції, практикоорієнтованою за своєю сутністю. Така концепція має являти собою динамічне поєднання трьох взаємопов'язаних складових: практики – науки (теорії) – законодавства (Албул, 2026, с. 10). Практика формує соціальний запит, виявляє прогалини та проблемні питання. Наука (теорія) обґрунтовує шляхи вирішення та розробляє відповідні пропозиції. Законодавство реалізує такі напрацювання та легітимізує їх. Заміною розбалансованої оперативно-розшукової діяльності має стати становлення в Україні кримінальної розвідки.

Проблематика розвідувальної діяльності правоохоронних інституцій України, зокрема, кримінальної розвідки є доволі актуальною у вітчизняному науковому дискурсі, насамперед з огляду на неоднозначне змістовне наповнення та особливості поняття «кримінальна розвідка». Слід наголосити, що тривалий час поняття розвідки та розвідувальної діяльності асоціювалося виключно з функціями спеціальних розвідувальних органів держави до яких віднесено Службу зовнішньої розвідки України, розвідувальний орган Міністерства оборони України та розвідувальний орган центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону. В сучасній науковій та довідковій літературі поняття «розвідка» трактується достатньо різнопланово, залежно від контексту. Зокрема, під розвідкою розуміють:

- збирання відомостей про супротивника, в мирний час – за допомогою військових агентів, шпигунів, карт, планів, статистичних даних і т.і., у воєнний час – за допомогою

дезертирів, полонених, шпигунів, диверсантів; обстеження будь-чого зі спеціальною метою; діяльність розвідувальних підрозділів;

- сукупність заходів для збирання даних про існуючого чи вірогідного супротивника, територію та ін.;

- державний орган (система органів) або окремий підрозділ державного органу, якому законодавець надав державно-владні повноваження на здійснення розвідувальної діяльності;

- збирання релевантних відомостей про оперативну обстановку;

- активні дії щодо пошуку, добування інформації для досягнення певних цілей;

- специфічний вид людської діяльності, що виражається у комплексі активних дій спеціально уповноважених службових осіб і їх взаємодії з суспільно-політичними процесами і явищами з метою виявлення запобігання та припинення загроз національній безпеці та інтересам держави;

- постійний процес збирання, накопичення, структурування, аналізу даних про внутрішнє й зовнішнє середовище компанії та надання вищому менеджменту компанії інформації, що дає змогу йому передбачати зміни в обстановці й приймати своєчасні оптимальні рішення щодо управління ризиками, впровадження змін у компанії, а також відповідні заходи, спрямовані на задоволення майбутніх запитів споживачів та збільшення вартості компанії;

- діяльність із здобуття та обробки відомостей про противника, умови місцевості або інші об'єкти з метою отримання переваг, прийняття управлінських рішень та забезпечення безпеки;

- діяльність уповноважених на те суб'єктів, що застосовують спеціальні засоби і методи з метою одержання інформації про задуми, плани і заходи супротивника, які потенційно або реально загрожують безпеці об'єктів захисту;

- діяльність спеціальних служб для забезпечення органів державної влади інформацією про загрози національній безпеці;

- організація, що збирає відомості про економічне й політичне становище інших держав та про стан їх збройних сил;

- попереднє обстеження та аналіз місцевості або природних ресурсів перед початком будівництва, розробки корисних копалин, археологічних досліджень тощо;

- комплекс заходів, що організовуються і проводяться в місцях виникнення (загрози виникнення) надзвичайної ситуації для визначення загального характеру і орієнтовного обсягу руйнувань в осередку ураження, зони надзвичайної ситуації та умов проведення рятувальних робіт;

- наукове дослідження у певній галузі.

Як зазначають фахівці, з точки зору філології основу терміну «розвідка» складають префікс «роз», який вказує на інтенсивність дій, та корінь «від», який походить від праслов'янського «věděti» – «знати». Етимологічно це означає «дізнатися про щось приховане», дослівно – розширити знання про об'єкт пізнання (Яременко, Сліпушко, 2008., с. 457). Таким чином, розвідка – це активна дія, спрямована на те, щоб дізнатися, здобути приховану інформацію, тобто процес отримання нових, раніше невідомих знань, процес пізнання (Притула, Халимон, та Гриньків, 2025, с. 66). Слід наголосити, що розвідка, маючи епістемологічну функціональність щодо виявлення та пізнання взаємозв'язків між певними об'єктами та явищами, з'ясування глибинних причин і тенденцій певних процесів, оперуючи власними методами, є дієвим інструментом виявлення та нейтралізації реальних та потенційних загроз національній безпеці України (Албул, 2025а, с. 141).

Наукова дискусія щодо розуміння сутності кримінальної розвідки, її складових, а

також її місця у системі інституцій протидії злочинності, а також іншим загрозам національній безпеці держави за різні часи здійснювалася та продовжує здійснюватися на рівні дисертаційних досліджень, монографій, наукових статей, інших публікацій. Проведений нами аналіз наукових робіт з питань розвідувальної діяльності правоохоронних інституцій, дозволяє стверджувати про відсутність одноставного ставлення та єдиного методологічного підходу у вітчизняних науковців до розуміння сутності кримінальної розвідки та необхідності її запровадження в Україні. Систематизуючи здобутки вітчизняних науковців, можна виділити наступні позиції, у площині яких розглядається кримінальна розвідка:

- як функціональна спеціалізація окремих оперативних підрозділів Національної поліції України;
- виключно, як аналітико-прогностичний напрям діяльності правоохоронних інституцій (кримінальний аналіз, стратегічне прогнозування (предикатна аналітика) та оцінка ризиків);
- як складова оперативно-розшукової діяльності;
- як штучне об'єднання кримінального процесу з оперативно-розшуковою діяльністю.

При цьому, погляди вітчизняних науковців на перспективи формування та становлення кримінальної розвідки в Україні поляризуються від підтримки та теоретико-методологічного обґрунтування до категоричного несприйняття та критики. Так, одним з дискусійних є питання щодо використання прикметника «кримінальний» у визначення кримінальної розвідки. Так, Т.І. Блистів, крім визначення «кримінальний», оперує поняттями «внутрішня розвідка», «правоохоронна розвідка» (Блистів, 2017, с. 170). У свою чергу, М.Б. Саакян наголошував на доречності застосування прикметника «антикримінальна» щодо визначення розвідувальної діяльності Національної поліції України (Саакян, 2016, с. 107). Аргументація зазначених визначень зводиться до наступного:

- термін «внутрішня розвідка» вказує на умовну територіальну поширеність розвідувальних заходів (всередині держави). Використання терміну «внутрішня розвідка» орієнтується на наявність зовнішньої розвідки, яка здійснюється, переважно, поза межами державного кордону, або з території нашої держави з метою здобуття інформації про безпекове середовище довкола України, сприяння просуванню національних інтересів на регіональному і глобальному рівнях. На наше переконання, таке обґрунтування не є вірним, адже реалізації окремих структурних елементів кримінальної розвідки є можливим у межах міжнародної взаємодії правоохоронних органів, зокрема, під час організації діяльності міжнародних оперативних груп у протидії організованій злочинності тощо.

- термін «правоохоронна розвідка» вказує на суб'єктів кримінальної розвідки – правоохоронні органи. Крім цього, слід враховувати, що широкому розумінні правоохоронна діяльність – це діяльність всіх державних органів та недержавних організацій щодо забезпечення дотримання прав і свобод громадян, їх реалізації, забезпечення законності та правопорядку. У вузькому розумінні правоохоронна діяльність – це діяльність спеціально уповноважених органів (державних та недержавних) з метою охорони прав і свобод громадян, правопорядку та забезпечення законності, що реалізується в установленій законом формі та в межах повноважень, наданих цим органам (Федчак, 2024, с. 47). На наш погляд, доволі широке трактування правоохоронної діяльності не відображає специфіку розвідувальної діяльності.

- термін «антикримінальна розвідка» ґрунтується на хибній, на наше переконання, синонімізації понять «кримінальний» та «злочинний». Разом із тим, подібних зауважень

не виникає щодо сталих визначень «кримінальна юстиція», «кримінальне судочинство», «кримінальна поліція», «кримінальне провадження», «Кримінальний кодекс», «Кримінальний процесуальний кодекс», «кримінальна відповідальність», «кримінальне право», «кримінальний процес», «кримінально-правова політика» тощо. Слід наголосити, що у терміні «кримінальна розвідка» прикметних «кримінальний» вказує саме на об'єкт спрямування та впливу розвідувальної діяльності – кримінальне середовище з його ключовими структурними елементами (різними формами організованих злочинних угруповань; лідерів кримінального середовища (суб'єктів злочинного впливу); інфраструктурні елементи, які забезпечують функціонування кримінального середовища, зокрема й таких, що становлять економічне підґрунтя його функціонування та мають ознаки окремих стійких криміногенних систем (кримінальні ринки), реальні та потенційні загрози злочинності тощо.

Принагідно слід навести точки зору і противників запровадження кримінальної розвідки в Україні. Їх аргументація зводиться до того, що ця ідея не має достатнього обґрунтування та розвитку, адже є лише термінологічною заміною, що спотворює суть проблеми і створює ризик дестабілізації системи без досягнення реального функціонального поліпшення, створюючи лише ілюзію реформи і загрожуючи втратою накопиченого досвіду оперативно-розшукової діяльності (Мельник, 2025). Сутність запровадження кримінальної розвідки в Україні автор вказаної точки зору, хибно, на наше переконання, визначає, як штучне об'єднання оперативно-розшукової діяльності з кримінальним процесом або її заміну негласними слідчими (розшуковими) діями. Саме у зв'язку з цим, запровадження кримінальної розвідки, на думку П. Мельника, є радикальною реформою, яка пропонує відмовитися від національних досягнень в оперативно-розшуковій діяльності на користь іноземних моделей, без належної оцінки їх сумісності з українською правовою системою (Мельник, 2025). Ставлячись з повагою до наукових позицій колег, погоджуючись з тим, що імплементація міжнародного досвіду має відбуватися не шляхом сліпого копіювання, а шляхом критичного аналізу та врахування національних реалій, правових традицій та особливостей функціонування правоохоронної системи України, разом із тим слід наголосити, що запровадження кримінальної розвідки ні в якому разі не зводиться виключно до термінологічних змін та поглинання оперативно-розшукової діяльності кримінальним процесом.

Кримінальна розвідка є особливим видом діяльності спеціально уповноважених державних органів, що здійснюється за наявності визначених законодавством підстав з метою виявлення, запобігання, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, сприяння реалізації завдань кримінального провадження, виявлення та нейтралізації реальних та потенційних загроз національним інтересам України, а також забезпечення національної, державної, воєнної, економічної, громадської безпеки та правопорядку.

Як сучасна форма реалізації правоохоронної функції держави комплексного (ре- і проактивного) характеру, кримінальна розвідка являє собою синергетичне об'єднання теоретико-праксеологічного надбання та досвіду оперативно-розшукової діяльності з новітніми інструментами, такими, як кримінальний аналіз (тактичний, операційний, стратегічний) та стратегічне прогнозування (предикатна аналітика). Кримінальна розвідка реалізується шляхом здійснення аналітичної діяльності, кримінально-розвідувальних заходів та негласного співробітництва (Албул, 2026, с. 11). При цьому, сприяння реалізації завдань кримінального провадження є лише одним із завдань кримінальної розвідки, і означає її поглинання кримінальним процесом. Мова йде про інтеграцію в єдину організаційну модель та синергію можливостей, де кримінальна розвідка, заснована на аналітиці (тактичній, операційній, стратегічній) та прогнозуванні, забезпечує постійне здобування необхідної інформації, тоді як кримінальний процес

гарантує юридичну ясність та процедурні гарантії. Така діяльність реалізується у формі кримінально-розвідувального циклу, який являє собою цілеспрямований, планомірний процес, під час якого визначені суб'єкти на підставі вивчення, аналізу та оцінки наявної обстановки та/чи отриманих завдань здобувають необхідні відомості, накопичують, трансформують їх у інформацію кримінальної розвідки та надають уповноваженим керівникам для прийняття рішень. Цей процес не є дискретним, ситуативним. Він має певний циклічний характер з великою кількістю взаємопов'язаних елементів, які доповнюють один одного та корелюють один з одним (Албул, 2026, с. 12). Кримінально-розвідувальний цикл функціонально може бути представлений наступним чином:

- отримання завдання;
- аналіз наявної інформації;
- планування заходів, розрахунок наявних сил та засобів, а також оцінка ризиків;
- реалізація заходів та здобування релевантної інформації;
- оцінка ефективності проведених заходів, аналітичне опрацювання здобутої інформації, її доповнення, прогнозування, виявлення тенденцій та формування аналітичного продукту;
- доведення результатів до замовника (керівник, орган досудового розслідування);
- оцінка результатів з боку замовника та здійснення зворотного зв'язку щодо уточнення, коригування, формування нового завдання тощо.

На наше переконання, таке синергетичне поєднання можливостей сприятиме формуванню проактивної моделі правоохоронної діяльності, яка спрямована на трансформацію філософії роботи системи та відходу від радянської реактивної моделі правоохоронної діяльності. У контексті цього, необхідно зробити акцент, що повний відхід від реактивної моделі, фактично, є неможливим, але остання не має бути визначальною у роботі правоохоронних органів. Крім цього, ризико-орієнтований підхід дозволяє ефективно оцінювати обстановку і, як наслідок, обирати виважені режими кримінально-розвідувального обслуговування із оптимальною розстановкою наявних у розпорядженні сил та засобів.

Висновки. Проведений аналіз сучасного стану наукового розроблення проблем розвідувальної діяльності правоохоронних інституцій України, як складової системи забезпечення національної безпеки держави, дає підстави стверджувати, що становленню концептуальних засад кримінальної розвідки в Україні, а також формуванню нової наукової парадигми слугуватиме теоретико-праксеологічні дослідження питань щодо:

- категоріального апарату та методологічних основ кримінальної розвідки як форми реалізації правоохоронної функції держави;
- типових моделей реалізації кримінальної розвідки правоохоронними органами зарубіжних країн;
- форми та алгоритмів впровадження досвіду кримінальної розвідки поліції зарубіжних країн в правоохоронну діяльність Національної поліції України;
- правових основ здійснення кримінальної розвідки правоохоронними органами України;
- змістовно-структурної характеристики кримінально-розвідувальних заходів;
- ролі кримінального аналізу та стратегічного прогнозування як складової кримінальної розвідки;
- інституту негласного співробітництва як комплексного елементу кримінальної розвідки;
- поняття та класифікації негласних операцій правоохоронних органів, як структурних елементів кримінальної розвідки;

- функціональної спрямованості кримінальної розвідки під час організації кримінально-розвідувального обслуговування об'єктів та ліній роботи правоохоронними органами України;
- функціональної спрямованості кримінальної розвідки у межах пошукової роботи правоохоронних органів України;
- завдань та основних напрямів кримінально-розвідувальних розробок;
- значення кримінальної розвідки як інструменту організаційно-тактичного забезпечення кримінального провадження;
- реалізації окремих структурних елементів кримінальної розвідки у межах міжнародної взаємодії правоохоронних органів.

Бібліографічний список:

- Албул, С.В., 2025а. Епістемологічні концепти кримінальної розвідки. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 6. Ч. 3. с. 139-143. DOI 10.24144/2788-6018.2025.06.3.21
- Албул, С.В., 2026. Концептуальні засади становлення кримінальної розвідки в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 1. Ч. 3. с. 9-13. DOI 10.24144/2788-6018.2026.01.3.1
- Албул, С.В., 2025b. Трансформація оперативно-розшукової діяльності у кримінальну розвідку: вітчизняні перспективи крізь призму зарубіжного досвіду. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави: XVII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція, присвячена Дню юриста*. Одеса, Україна, 07 Жовтень 2025. Т. 2. Одеса: ОДУВС, с. 19-23.
- Блиств, Т.І., 2017. Внутрішня (кримінальна, правоохоронна) розвідка в системі національної безпеки: зарубіжний досвід. *Наука і правоохорона*. 4. с. 169-178.
- Веденєєв, Д.В., Семенюк, О.Г., 2024. Кримінальна розвідка як перспективний інструмент протидії загрозам національної безпеки України з боку організованої злочинності. *Стратегічна панорама*. 1. с. 13-29. DOI 10.53679/2616-9460.1.2024.02
- Грібов, М.Л., 2009. Розвідувальні заходи органів внутрішніх справ: сутність та питання застосування в боротьбі з організованою злочинністю. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 20. с. 26-33.
- Малюк, В.В., 2023. Використання спецслужбами РФ організованих злочинних угруповань для проведення розвідувально-підривної діяльності в умовах воєнного стану. *Актуальні питання та перспективи використання оперативно-розшукових засобів у розкритті злочинів в умовах воєнного стану: Міжвідомча науково-практична конференція*. Київ, Україна, 30 Березень 2023. Київ: НАВС, с. 103-105.
- Мельник, П., 2025. Еволюція та майбутнє оперативно-розшукової діяльності в Україні. *Lav & Border*. 1. Т. 5. с. 97-129. DOI [10.32453/lav_border.v5i1.1920](https://doi.org/10.32453/lav_border.v5i1.1920)
- План заходів, спрямованих на виконання Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки: затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2024 року № 792-р (зі змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 07.03.2025 р. № 272) [онлайн]. Доступно: URL: <https://surl.lt/kguytz> (Дата звернення 04.03.2026).
- Притула, А.М., Халимон, С.І. та Гриньків, О.О., 2025. Державна прикордонна служба України як суб'єкт кримінальної розвідки. *Migration & Law*. 5 (issue 1). р. 65-79. DOI 10.32752/2786-5185-2025-5-1-65-79
- Про схвалення Стратегії боротьби з організованою злочинністю : розпорядження

Кабінету Міністрів України від 16.09.2020 № 1126-р. [онлайн]. Доступно: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#Text> (Дата звернення 04.03.2026).

- Саакян, М.Б., 2016. До питання визначення місця та призначення розвідувальної діяльності в загальній структурі оперативно-розшукової діяльності. *Кримінальна розвідка: методологія, законодавство, зарубіжний досвід*: Міжнародна науково-практична конференція. Одеса, Україна, 29 Квітень 2016. Одеса: ОДУВС, с. 106-107.
- Тіщенко, В.В., Цехан, Д.М., 2016. Структура правоохоронної розвідки: теоретичний аналіз. *Кримінальна розвідка: методологія, законодавство, зарубіжний досвід*: Міжнародна науково-практична конференція. Одеса, Україна, 29 Квітень 2016. Одеса: ОДУВС, с. 26-27.
- Федчак, І.А., 2024. *Теорія та практика застосування проактивних моделей правоохоронної діяльності*. Доктор юридичних наук. Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів. 598 с.
- Яременко, В., Сліпушко, О., 2008. *Новий тлумачний словник української мови: у 3 томах*. Київ: Аконіт.

References:

- Albul, S.V., 2025a. Epistemologichni kontsepty kryminalnoi rozvidky [Epistemological concepts of criminal intelligence]. *Analitichno-porivnialne pravoznavstvo*. 6. Ch. 3. pp. 139-143. (in Ukrainian). DOI 10.24144/2788-6018.2025.06.3.21
- Albul, S.V., 2026. Kontseptualni zasady stanovlennia kryminalnoi rozvidky v Ukraini [Conceptual foundations of the development of criminal intelligence in Ukraine]. *Analitichno-porivnialne pravoznavstvo*. 1. Ch. 3. pp. 9-13. (in Ukrainian). DOI 10.24144/2788-6018.2026.01.3.1
- Albul, S.V., 2025b. Transformatsiia operativno-rozshukovoi diialnosti u kryminalnu rozvidku [Transformation of operational and investigative activities into criminal intelligence: domestic prospects through the prism of foreign experience]: vitchyzniani perspektyvy kriz pryzmu zarubizhnoho dosvidu. *Rol ta mistse pravookhoronnykh orhaniv u rozbudovi demokratychnoi pravovoi derzhavy: XVII Mizhnarodna naukovo-praktychna internet-konferentsiia, prysviachena Dniu yurysta*. Odessa, Ukraina, 07 Zhovten 2025. T. 2. Odessa: ODUVS, pp. 19-23. (in Ukrainian).
- Blystiv, T.I., 2017. Vnutrishnia (kryminalna, pravookhoronna) rozvidka v systemi natsionalnoi bezpeky: zarubizhnyi dosvid [Domestic (criminal, law enforcement) intelligence in the national security system: foreign experience]. *Nauka i pravookhorona*. 4. p. 169-178. (in Ukrainian)
- Fedchak, I.A., 2024. *Teoriia ta praktyka zastosuvannia proaktyvnykh modelei pravookhoronnoi diialnosti* [Theory and practice of applying proactive models of law enforcement activities]. Doktor yurydychnykh nauk. Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, Lviv. 598 p. (in Ukrainian).
- Hribov, M.L., 2009. Rozviduvalni zakhody orhaniv vnutrishnikh sprav: sutnist ta pytannia zastosuvannia v borotbi z orhanizovanoi zlochynnisti [Intelligence measures of internal affairs bodies: essence and issues of application in the fight against organized crime]. *Borotba z orhanizovanoi zlochynnisti i koruptsiiei (teoriia i praktyka)*. 20. pp. 26-33. (in Ukrainian).
- Maliuk, V.V., 2023. Vykorystannia spetssluzhbamy RF orhanizovanykh zlochynnykh uhrupovan dlia provedennia rozviduvalno-pidryvnoi diialnosti v umovakh voiennoho stanu [The use of organized criminal groups by Russian special services to conduct intelligence and subversive activities under martial law]. *Aktualni pytannia ta*

- perspektyvy vykorystannia operatyvno-rozshukovykh zasobiv u rozkrytti zlochyniv v umovakh voiennoho stanu: Mizhvidomcha naukovopraktychna konferentsiia*. Kyiv, Ukraina, 30 Berezen 2023. Kyiv: NAVS, pp. 103-105. (in Ukrainian).
- Melnyk, P., 2025. Evoliutsiia ta maibutnie operatyvno-rozshukovoi diialnosti v Ukraini [Evolution and future of operational and investigative activities in Ukraine]. *Lav & Border*. 1. T. 5. pp. 97-129. (in Ukrainian). DOI 10.32453/lav_border.v5i1.1920
- Plan zakhodiv, spriamovanykh na vykonannia Kompleksnoho stratehichnoho planu reformuvannia orhaniv pravoporiadku yak chastyny sektoru bezpeky i oborony Ukrainy na 2023–2027 roky: zatverdzhenyi rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 serpnia 2024 roku № 792-r (zi zminamy, vnesenymy zghidno z Postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 07.03.2025 r. № 272) [Plan of measures aimed at implementing the Comprehensive Strategic Plan for Reforming Law Enforcement Agencies as Part of the Security and Defense Sector of Ukraine for 2023–2027]. [online]. Available at: URL: <https://surl.it/kgyytz> (accessed 04.03.2026). (in Ukrainian).
- Pro skhvalennia Stratehii borotby z orhanizovanoi zlochynnistiu : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16.09.2020 № 1126-r. [On the approval of the Strategy for Combating Organized Crime]. [online]. Available at: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#Text> (accessed 04.03.2026). (in Ukrainian).
- Prytula, A.M., Khalymon, S.I. ta Hrynkiv, O.O., 2025. Derzhavna prykordonna sluzhba Ukrainy yak subiekt kryminalnoi rozvidky [The State Border Service of Ukraine as a subject of criminal intelligence]. *Migration & Law*. 5 (issue 1). pp. 65-79. (in Ukrainian). DOI 10.32752/2786-5185-2025-5-1-65-79
- Saakian, M.B., 2016. Do pytannia vyznachennia mistsia ta pryznachennia rozviduvalnoi diialnosti v zahalnyi strukturi operatyvno-rozshukovoi diialnosti [On the issue of determining the place and purpose of intelligence activities in the general structure of operational and investigative activities]. *Kryminalna rozvidka: metodolohiia, zakonodavstvo, zarubizhnyi dosvid: Mizhnarodna naukovopraktychna konferentsiia*. Odesa, Ukraina, 29 Kviten 2016. Odesa: ODUVS, p. 106-107. (in Ukrainian).
- Tishchenko, V.V., Tsekhan, D.M., 2016. Struktura pravookhoronnoi rozvidky: teoretychnyi analiz [The structure of law enforcement intelligence: a theoretical analysis]. *Kryminalna rozvidka: metodolohiia, zakonodavstvo, zarubizhnyi dosvid: Mizhnarodna naukovopraktychna konferentsiia*. Odesa, Ukraina, 29 Kviten 2016. Odesa: ODUVS, p. 26-27. (in Ukrainian).
- Viedienieiev, D.V., Semeniuk, O.H., 2024. Kryminalna rozvidka yak perspektyvnyi instrument protydii zahrozam natsionalnoi bezpeky Ukrainy z boku orhanizovanoi zlochynnosti [Criminal intelligence as a promising tool for countering threats to Ukraine's national security from organized crime]. *Stratehichna panorama*. 1. pp. 13-29. (in Ukrainian). DOI 10.53679/2616-9460.1.2024.02
- Yaremenko, V., Slipushko, O., 2008. *Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy: u 3 tomakh* [New Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language: in 3 volume]. Kyiv: Akonit. (in Ukrainian).

Albul S.

**INTELLIGENCE ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT INSTITUTIONS OF
UKRAINE IN THE SYSTEM OF ENSURING NATIONAL SECURITY:
MODERN SCIENTIFIC DISCOURSE**

The article examines the current state of scientific development of the problems of intelligence activities of law enforcement institutions of Ukraine and the role of the state in the system of ensuring national security. It is noted that in Ukraine, at the strategic level, a step-by-step transformation of operational and investigative activities into criminal intelligence is foreseen, which, in fact, means the formation of a new for domestic science and practice integral, systematic and non-controversial concept, which should become the basis for the formation of the theory of criminal intelligence. It is emphasized that in the scientific works of domestic scientists, criminal intelligence is considered as: functional specialization of individual operational units of the National Police of Ukraine; analytical and prognostic direction of law enforcement institutions; component of operational and investigative activities; artificial unification of the criminal process with operational and investigative activities.

At the same time, the views of domestic scientists on the prospects for the formation and formation of criminal intelligence in Ukraine are polarized from support and theoretical and methodological justification to categorical rejection and criticism. It has been proven that criminal intelligence, as a modern form of implementation of the law enforcement function of the state of a complex (re- and proactive) nature, represents a synergistic combination of theoretical and praxeological heritage and experience of operational and investigative activities with the latest tools, such as criminal analysis (tactical, operational, strategic) and strategic forecasting (predicate analytics). At the same time, criminal intelligence is implemented by carrying out analytical activities, criminal intelligence measures and covert cooperation.

The main directions of further theoretical and praxeological research have been determined, which will contribute to ensuring the development of the conceptual foundations of the formation of criminal intelligence in Ukraine.

Key words: *criminal intelligence, national security, investigative activities, organized crime, law enforcement institutions, combating organized crime, intelligence activities.*

Статтю було подано / The article was submitted	05.03.2026
Статтю було прийнято / The article was accepted	20.04.2026

УДК 341.1; 341.6

А.І. Андрейків

ORCID: 0009-0007-0595-7062

**МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА КОНЦЕПЦІЯ ДЕЛІКТУ АГРЕСІЇ:
ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИЙ ТА ПРИВАТНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ І ВІДНОВЛЕННЯ**

*Дослідження присвячене міжнародно-правовій природі делікту агресії як первинного порушення норм *jus cogens*, що породжує систему вторинних деліктів у сфері міжнародного публічного та приватного права. Обґрунтовується, що збройна агресія виступає не лише актом міждержавного протистояння, а комплексним юридичним фактом, який запускає механізми міжнародної відповідальності. Проаналізовано взаємодію доктрини контрзаходів (countermeasures), обмеження суверенного імунітету, а також новітніх фінансово-правових інструментів, спрямованих на трансформацію права на відшкодування у ресурс для відновлення.*

Доведено, що перехід до моделі консолідованого бондового трасту дозволяє вирішити проблему «негайної ліквідності» та забезпечує можливість розпочати процес відновлення (recovery) без очікування формального завершення конфлікту або згоди держави-агресора. Показано, що сучасні компенсаційні механізми трансформуються із класичних інструментів міжнародного публічного права у складні фінансово-правові конструкції, які можуть бути охарактеризовані як securitized reparations. У статті також розглянуто концепцію контрзаходів, правові обмеження щодо активів держави-агресора, а також відповідальність фізичних і юридичних осіб, які сприяють або підбурюють збройну агресію. Зроблено висновок про формування відмінного українського підходу до подолання суверенного імунітету держави-агресора, який ґрунтується на практиці Верховного Суду України та відображає тенденцію до пріоритету права на ефективний судовий захист.

Ключові слова: міжнародний делікт, агресія, *jus cogens*, контрзаходи, суверенний імунітет, репарації, FSIA, ATS, відшкодування шкоди, *post-conflict recovery*.

DOI 10.34079/2518-1319 -2026-16-31-21-30

Постановка проблеми. Збройна агресія проти держави у сучасному міжнародному праві більше не може розглядатися виключно як військовий акт початку бойових дій та запуск норм гуманітарного права. Агресія дає також початок відліку ознак міжнародного делікту найвищого рівня, що порушує імперативні норми *jus cogens* і породжує складну систему правових наслідків. Особливість сучасного етапу полягає у тому, що агресія виступає первинним деліктом, який генерує ланцюг вторинних правопорушень — воєнних злочинів, порушень прав людини, екоциду, а також масових майнових збитків. Комплекс зазначених чинників формує нову реальність, у якій класичні механізми міжнародної відповідальності виявляються недостатніми. Проблема полягає у складності визначення чи навіть базового розуміння єдиної концепції, яка б поєднувала публічно-правову відповідальність держав, приватно-правові вимоги постраждалих осіб, фінансові інструменти реалізації відшкодування та механізми подолання суверенного імунітету країни-порушника міжнародного права.

Мета дослідження передбачає розкриття міжнародно-правової природи делікту агресії як первинного порушення норм *jus cogens*, що породжує систему вторинних деліктів у сфері міжнародного публічного та приватного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній міжнародно-правовій доктрині питання делікту агресії, міжнародної відповідальності держав та правових наслідків збройних конфліктів досліджуються обмеженим колом провідних науковців, які сформували концептуальні підходи до розуміння цих явищ. У сфері міжнародного публічного права та відповідальності за агресію вагомий внесок зробив О. Задорожній, М. Буроменський, В. Василенко, Н. Зелінська, С. Андрейченко, Ю. Жданов, Н. Камінська, М. Медведєва, С. Раскалей, В. Репецький, М. Гнатовський та А. Кориневич, які досліджують правову природу гібридної війни та механізми міжнародної відповідальності, розробляють концептуальні підходи до визначення міжнародно-протиправної поведінки держав. Фундаментальні засади відповідальності держав закладені у працях Джеймса Кроуфорда, який систематизував форми міжнародно-протиправних діянь та їх наслідки у межах статей про відповідальність держав (Crawford, 2002; Crawford, 2013). Сучасне розуміння злочину агресії та його місця у системі міжнародного кримінального та публічного права розвивається у працях Клауса Креса, який обґрунтовує його статус як порушення норм *jus cogens* та основу для універсальної відповідальності (Kress, 2017; Kress, 2018). Аналогічні наукові позиції відстоює також Дапо Аканде (Akande Dapo, 2009). Водночас окрему увагу питанням майнових прав у збройних конфліктах приділяли Г. Шварценбергер (Schwarzenberger, 1957), С. Шіл (Schill, 2009) та А. Пелле (Pellet, 2010), які зосереджувались на правовій природі реквізиції, експропріації та репарацій. Інші автори аналізують ризики для цивільної інфраструктури і приватного сектору в умовах гібридних конфліктів, підкреслюючи тенденцію до розмивання меж між *jus in bello* та економічними правами; також акцентують на проблематиці захисту прав людини і статусу окупованих територій (Є. Цибуленко, В. Демиденко, А. Платонова, О. Цугорка, Т. Бикович), конституційно-правових аспектах функціонування держави в умовах воєнного стану (О. Скрипнюк, О. Петруненко, Я. Пилипчук, Р. Джабраїлов і т.д.).

Незважаючи на значний науковий доробок у сфері міжнародної відповідальності та делікту агресії, сучасна динаміка судової практики свідчить про необхідність її подальшого переосмислення. Формування нових підходів до застосування норм міжнародного права, зокрема щодо подолання суверенного імунітету, використання контрзаходів та механізмів відшкодування шкоди, вимагає перегляду усталених доктринальних конструкцій.

Виклад основного матеріалу. Еволюція міжнародного права у сфері відповідальності за збройні конфлікти демонструє поступовий перехід від фрагментарного регулювання до формування комплексної моделі, в межах якої агресія розглядається як системний міжнародний делікт (Crawford, 2002). Така трансформація відображає тенденцію до розширення сфери міжнародно-правової відповідальності та інтеграції публічно-правових і приватно-правових механізмів захисту. Акт збройної агресії становить первинне міжнародно-протиправне діяння, що порушує норми *jus cogens* та породжує зобов'язання *erga omnes* (Koskenniemi, 2005). Як зазначає Еліав Лібліх, сучасне право *jus ad bellum* перебуває у стані концептуальної напруги, що ускладнює правову оцінку застосування сили у контексті «війн відновлення» (Barcelona Traction, 1962, 1970). У цьому контексті агресія може розглядатися як “super-delict”, що породжує систему похідних правопорушень, включаючи воєнні злочини, порушення прав людини та економічні збитки приватних осіб (Lieblich, 2023). У публічно-правовому вимірі ключове значення має доктрина відповідальності держав, відповідно до якої будь-яке міжнародно-протиправне діяння тягне обов'язок повного відшкодування шкоди (Kress, 2017). Цей підхід закріплений у практиці міжнародних судів, зокрема у справі *Factory at Chorzów* (Draft Articles on Responsibility of States, 2001).

Водночас сучасні конфлікти демонструють обмеженість класичних механізмів репарацій. У відповідь на це формується практика контрзаходів, яка допускає використання активів держави-агресора для забезпечення відшкодування шкоди (*Factory at Chorzów (Germany v. Poland)*, 1928). Ця трансформація безпосередньо пов'язана з еволюцією принципу суверенного імунітету. Традиційно у міжнародному праві домінувала концепція абсолютного імунітету, однак сучасна доктрина, як і судова практика, демонструє перехід до функціонально-обмеженого підходу (Tribe, Zelikow, 2023).

Повномасштабна агресія проти України актуалізувала необхідність перегляду цієї доктрини, зокрема у справах про відшкодування шкоди, завданої життю, здоров'ю та майну фізичних осіб (Андрейків, 2025; Камінська, 2024). Зокрема, Верховний Суд України у справі № 308/9708/19 зазначив, що акти збройної агресії не є реалізацією суверенних функцій держави, а тому не підпадають під захист юрисдикційного імунітету. Суд також підкреслив, що застосування імунітету у таких справах суперечить праву на справедливий судовий розгляд, що є непропорційним обмеженням прав потерпілих (Supreme Court of Ukraine, 2022).

Таким чином формується новий підхід, відповідно до якого грубі порушення норм міжнародного права, зокрема агресія, виключають можливість застосування імунітету держави. У приватно-правовому вимірі делікт агресії породжує масові вимоги щодо відшкодування шкоди. У цьому контексті особливого значення набуває можливість звернення до судів іноземних юрисдикцій, насамперед судів США. Закон США про імунітети іноземних держав (FSIA) встановлює презумпцію імунітету іноземної держави та її майна, однак передбачає винятки, які дозволяють розгляд позовів у певних категоріях справ (Foreign Sovereign Immunities Act, 2017). Хоча американська судова практика демонструє обмеження щодо універсальної цивільної юрисдикції, вона водночас визнає можливість спрямування суверенних активів на відшкодування шкоди через спеціальні законодавчі механізми. Це створює нормативне підґрунтя для сучасних моделей, що передбачають використання заморожених активів держави-агресора як джерела фінансування постконфліктного відновлення. Дана правова система формує складну та, певною мірою, суперечливу модель відповідальності за міжнародні правопорушення, що поєднує обмеження судової юрисдикції з можливістю цільового використання суверенних активів. Закон про імунітет іноземних держав (Foreign Sovereign Immunities Act, 2017) закріплює загальне правило імунітету іноземних держав, водночас передбачаючи винятки, зокрема у випадках, пов'язаних із тероризмом та комерційною діяльністю.

Паралельно, Alien Tort Statute (ATS) історично розглядався як інструмент універсальної цивільної юрисдикції за порушення міжнародного права, однак сучасна практика Верховного суду США істотно обмежила його застосування. У справі *Kiobel v. Royal Dutch Petroleum Co.* Суд встановив презумпцію проти екстериторіальності, вимагаючи наявності достатнього зв'язку зі Сполученими Штатами ("touch and concern" test) (*Kiobel v. Royal Dutch Petroleum Co.*, 2013). У подальшому, у справі *Jesner v. Arab Bank, PLC*, було виключено можливість притягнення іноземних корпорацій до відповідальності за ATS, що ще більше звузило сферу його застосування (*Jesner v. Arab Bank*, 2018). Водночас у справі *Duveen v. United States District Court (In re Austrian & German Holocaust Litigation)* суд підкреслив необхідність утримання від судового втручання у питання, що мають значний зовнішньополітичний вимір, надаючи перевагу міжнародним компенсаційним механізмам (*Duveen v. U.S. District Court*, 2001).

Разом з тим, у справі *Bank Markazi v. Peterson* Верховний суд США підтвердив можливість спрямування заморожених суверенних активів іноземної держави. У даному

рішенні було підтверджено можливість використання заморожених активів іноземної держави для задоволення вимог потерпілих сімей військових та цивільних. Суд визнав, що Конгрес має повноваження встановлювати спеціальні правові режими, які обмежують дію суверенного імунітету, що фактично відкриває можливість для спрямування державних активів на цілі відшкодування шкоди на задоволення вимог потерпілих на підставі спеціального законодавства, що фактично обмежує дію суверенного імунітету (*Bank Markazi v. Peterson*, 2016). Це рішення має ключове значення для сучасних дискусій щодо використання активів держави-агресорки, оскільки демонструє, що навіть у межах обмежувального підходу до юрисдикції судів, американське право визнає можливість реалізації компенсаційних механізмів через фінансово-правові інструменти.

Отже, практика застосування FSIA свідчить, що ключовими перешкодами є не стільки доведення шкоди, скільки подолання імунітету та доступ до активів, придатних для виконання судових рішень. У цьому контексті показові справи, пов'язані з відшкодуванням шкоди жертвам масових міжнародних злочинів, зокрема у справі *Duveen v. U.S. District Court* суд підтвердив пріоритет дипломатичних механізмів над судовими у врегулюванні масових компенсаційних вимог, тоді як у справі *Bank Markazi v. Peterson*. Верховний Суд США визнав можливість законодавчого втручання для забезпечення виконання судових рішень за рахунок активів іноземної держави (*Duveen v. U.S. District Court* 2001; *Bank Markazi v. Peterson*, 2016).

Такі прецеденти демонструють, що система США дозволяє поєднання судових, законодавчих та дипломатичних інструментів для досягнення ефективного відшкодування шкоди. Паралельно міжнародне право переходить від класичної концепції репарацій до ширшої концепції відновлення (*recovery*), яка передбачає інтеграцію фінансових механізмів. Як свідчать сучасні дослідження, ефективність відновлення залежить не лише від обсягу фінансування, але й від інституційної архітектури та механізмів його реалізації (Barakat, Zuck, 2009)

У цьому контексті важливим є створення Реєстру збитків для України Радою Європи, який формує доказову базу для майбутніх компенсаційних механізмів (*Council of Europe, Register of Damage Caused by the Aggression*, 2023). Таким чином, сучасне міжнародне право формує нову модель відповідальності, яка поєднує публічно-правові та приватно-правові механізми, обмеження імунітету та фінансові інструменти відновлення, що свідчить про системну трансформацію міжнародного правопорядку.

Подальший розвиток зазначеної моделі потребує більш глибокого осмислення міжнародно-правової природи делікту агресії як первинного порушення норм *jus cogens*, що не лише тягне класичні наслідки у вигляді відповідальності держави, але й формує багаторівневу систему вторинних деліктів (Crawford, 2013). До таких належать воєнні злочини, масові порушення прав людини, знищення цивільної інфраструктури, а також завдання шкоди економічним інтересам приватних осіб та інвесторів. У цьому сенсі агресія виступає не ізольованим правопорушенням, а комплексним юридичним фактом, який трансформує весь правовий режим відповідальності. Такий підхід дозволяє перейти від лінійної моделі відповідальності до системної, в якій первинне порушення породжує множинні правові наслідки у різних юрисдикціях і на різних рівнях правового регулювання. Це, у свою чергу, обумовлює необхідність інтеграції публічно-правових механізмів відповідальності держави із приватно-правовими інструментами захисту прав потерпілих. Особливого значення у цьому контексті набуває взаємодія доктрини контрзаходів (*countermeasures*) та обмеження суверенного імунітету (Kress, 2017).

Якщо контрзаходи забезпечують можливість примусу держави-агресора до виконання міжнародних зобов'язань, то обмеження імунітету відкриває доступ до

судових механізмів захисту прав потерпілих. У цьому контексті особливої уваги заслуговують новітні фінансово-правові інструменти, спрямовані на трансформацію права на відшкодування у ресурс для відновлення. Зокрема, концепція Консолідованого бондового трасту дозволяє вирішити проблему «негайної ліквідності», що традиційно обмежує ефективність репараційних механізмів (European Commission, 2025). Використання цього підходу передбачає випуск фінансових інструментів, забезпечених майбутніми репараційними вимогами або активами держави-агресора.

Таким чином, сучасні компенсаційні механізми трансформуються із класичних інструментів міжнародного публічного права у складні фінансово-правові конструкції, які можуть бути охарактеризовані як *securitized reparations* (Tribe, 2023). Це означає, що право на компенсацію набуває економічного виміру та інтегрується у глобальні фінансові ринки.

Окремого аналізу потребує питання відповідальності фізичних та юридичних осіб, які сприяють або підбурюють збройну агресію. У сучасних умовах така відповідальність реалізується через поєднання санкційних режимів, цивільно-правових позовів та механізмів конфіскації активів (Council of Europe, *Register of Damage for Ukraine*, 2023).

Делікт збройної агресії у сучасному міжнародному праві набуває ознак комплексного правового явища, яке не обмежується порушенням окремого зобов'язання, а виступає первинним порушенням норм *jus cogens*, що породжує багаторівневу систему вторинних деліктів. Така система охоплює як публічно-правові, так і приватно-правові наслідки, зокрема воєнні злочини, порушення прав людини та економічні збитки, завдані фізичним і юридичним особам. Збройна агресія має розглядатися як “super-delict”, що формує цілісну деліктну матрицю міжнародної відповідальності. Це дозволяє відійти від традиційної лінійної моделі відповідальності держав та перейти до системного підходу, що інтегрує різні рівні правового регулювання та механізми захисту прав потерпілих. Взаємодія доктрини контрзаходів та обмеження суверенного імунітету створює нову модель примусу до виконання міжнародних зобов'язань. Контрзаходи забезпечують можливість реагування на порушення імперативних норм, тоді як обмеження імунітету відкриває доступ до судових механізмів захисту. У сукупності це формує правове підґрунтя для ефективного притягнення держави-агресора до відповідальності.

Сучасна практика свідчить про поступову трансформацію принципу суверенного імунітету, зокрема у випадках грубих порушень міжнародного права. Українська судова практика, сформована Верховним Судом, демонструє більш активний підхід до його обмеження, виходячи з пріоритету права на ефективний судовий захист та імперативного характеру норм *jus cogens*. Розвиток приватно-правових механізмів відповідальності, включаючи можливість пред'явлення позовів до держави-агресора та пов'язаних з нею суб'єктів, свідчить про поступовий відхід від виключно державоцентричної моделі міжнародного права. Це розширює коло суб'єктів відповідальності та посилює захист прав потерпілих.

Висновки. Сучасні компенсаційні механізми зазнають суттєвої трансформації, переходячи від класичних репарацій до концепції відновлення (*recovery*). У цьому контексті право на відшкодування набуває фінансово-економічного виміру та може реалізовуватися через інноваційні інструменти, зокрема механізми сек'юритизації (*securitized reparations*). Особливого значення набирає концепція Консолідованого бондового трасту, яка дозволяє вирішити проблему «негайної ліквідності» та забезпечує можливість запуску процесів відновлення без очікування завершення конфлікту або політичного врегулювання. Це свідчить про інтеграцію міжнародного права з фінансовими інструментами глобального ринку.

Узагальнюючи викладене, можна дійти висновку, що сучасне міжнародне право перебуває у стані глибокої трансформації, у межах якої делікт агресії виступає центральним елементом нової парадигми відповідальності. Ця парадигма характеризується поєднанням публічно-правових і приватно-правових механізмів, обмеженням суверенного імунітету, використанням фінансових інструментів відшкодування та орієнтацією на відновлення як ключову мету.

Бібліографічний список

- Андрейків, А., 2025 Міжнародно-правове регулювання відшкодування шкоди за злочини агресії в умовах воєнного стану та післявоєнного періоду. *Наукові праці Київського авіаційного інституту. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. № 3 (76), С. 31–37. <https://doi.org/10.18372/2307-9061.76.20516>
- Камінська, Н.В., 2024. Міжнародно-правовий режим контрзаходів у формі передачі Україні російських активів: теоретичні й практичні аспекти. *Право України*. №3. С. 9-20. <https://doi.org/10.33498/louu-2024-03>
- Akande Dapo, 2009. The Crime of Aggression and the Jurisdiction of the International Criminal Court, 58 Int'l & Comp. L.Q. 1. [online]. Available at: <<https://www.law.ox.ac.uk/people/dapo-akande>>
- Bank Markazi v. Peterson, 2016. 578 U.S. 212 [online]. Available at: <<https://supreme.justia.com/cases/federal/us/578/14-770/>>
- Barakat S., Zyck S.A. The Evolution of Post-conflict Recovery. *Third World Quarterly*. 2009. Vol. 30. P. 1069–1086. <https://doi.org/110.1080/01436590903037333>
- Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited (Belgium v. Spain), 1962, 1970, Judgment, I.C.J. Reports, p. 3. [online]. Available at: <<https://www.icj-cij.org/case/50>>
- Council of Europe, 2023. Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation Against Ukraine. CM/Res(2023)3 [online]. Available at: <[https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%220900001680acc3f9%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}>](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%220900001680acc3f9%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]}>)>
- Council of Europe, 2023. Register of Damage for Ukraine: Legal Framework and Institutional Design [online]. Available at: <[https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%220900001680ab2595%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}>](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%220900001680ab2595%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]}>)>
- Crawford, J., 2002. The International Law Commission's Articles on State Responsibility: Introduction, Text and Commentaries. Cambridge: Cambridge University Press. [online]. Available at <<https://assets.cambridge.org/97805218/13532/sample/9780521813532ws.pdf>>
- Crawford, J., 2013. State Responsibility. Oxford: Oxford University Press. 906 p.
- Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with Commentaries, 2001 [online]. Available at <https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf>
- Duveen v. U.S. District Court, 250 F.3d 156 In re Austrian & German Holocaust Litig.), 250 F.3d 156 (2d Cir. 2001) [online]. Available at: <<https://2009-2017.state.gov/documents/organization/38766.pdf>> 2d Cir. 2001) >
- European Commission, 2025. *ERA Loans and Russian Sovereign Assets*. [online]. Available at: <https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_25_2903>
- Factory at Chorzów (Germany v. Poland), 1928, Judgment, PCIJ Series A, № 17. [online]. Available at: <<https://jusmundi.com/en/document/decision/en-factory-at-chorzow-merits-judgment-thursday-13th-september-1928>>
- Jesner v. Arab Bank, 2018. PLC, 584 U.S. 241 [online]. Available at

- <https://www.supremecourt.gov/opinions/17pdf/16-499_1a7d.pdf>
Kiobel v. Royal Dutch Petroleum Co., 2013. 569 U.S. 108 [online]. Available at
<<https://tile.loc.gov/storage-services/service/ll/usrep/usrep569/usrep569108/usrep569108.pdf>>
Koskeniemi, M., 2005. From Apology to Utopia: The Structure of International Legal Argument. Cambridge: Cambridge University Press.
Kress, C., 2017. The Crime of Aggression and International Law. Cambridge: Cambridge University Press.
Kress, C., 2018. On the Activation of ICC Jurisdiction over the Crime of Aggression, *Journal of International Criminal Justice*, 2018, vol. 16(1), pp. 1-17. [online]. Available at
<<https://www.legal-tools.org/doc/038a3c/>>
Lieblch, E., 2023. Wars of Recovery. *European Journal of International Law*. Vol. 34. P. 349–374. [online]. Available at SSRN: <<https://ssrn.com/abstract=4510040>>
Pellet, Alain, 2010. The Law of International Responsibility (Crawford et al. eds.). [online]. Available at <<https://academic.oup.com/oxford-law-pro/book/56258>>
Schill Stephan W., 2009. The Multilateralization of International Investment Law. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511605451>
Schwarzenberger, G, 1957. International Law as Applied by International Courts and Tribunals. *British Contributions to International Law, 1915-2015 (Set)*/ Comment by Therese O'Donnell Reader, University of Strathclyde. P. 93–106. https://doi.org/10.1163/9789004386242_006
Supreme Court of Ukraine, Case No. 308/9708/19, Judgment of 14 April 2022 [онлайн]. Доступно: <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064>>
The Foreign Sovereign Immunities Act (FSIA), 2017. 28 U.S.C. § 1605. Cong. Rsch. Serv., R44947, *The Alien Tort Statute: A Primer* [online]. Available at: <<https://www.congress.gov/crs-product/R44947>>
Tribe L.H., et al., 2023. Russian Assets and Countermeasures in International Law.
Tribe, L.H., Zelikow, P., et al., 2023. The Legal, Practical, and Moral Case for Transferring Russian Sovereign Assets to Ukraine.

References

- Akande Dapo, 2009. The Crime of Aggression and the Jurisdiction of the International Criminal Court, 58 Int'l & Comp. L.Q. 1. [online]. Available at: <<https://www.law.ox.ac.uk/people/dapo-akande>>
Andreikiv, A., 2025 Mizhnarodno-pravove rehuliuвання vidshkoduvannya shkody za zlochyny ahresii v umovakh voiennoho stanu ta pislivoiennoho periodu [International legal regulation of compensation for crimes of aggression in conditions of martial law and the post-war period]. *Naukovi pratsi Kyivskoho aviatsiinoho instytutu. Seriya: Yurydychnyi visnyk «Povitriane i kosmichne pravo» – Scientific works of the Kyiv Aviation Institute. Series: Legal Bulletin "Air and Space Law"*, 3 (76), pp. 31–37. <https://doi.org/10.18372/2307-9061.76.20516s>.
Bank Markazi v. Peterson, 2016. 578 U.S. 212 [online]. Available at: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/578/14-770/>
Barakat S., Zyck S.A. The Evolution of Post-conflict Recovery. *Third World Quarterly*. 2009. Vol. 30. P. 1069–1086. <https://doi.org/110.1080/01436590903037333>
Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited (Belgium v. Spain), 1962, 1970, Judgment, I.C.J. Reports, p. 3. [online]. Available at: <<https://www.icj-cij.org/case/50>>
Council of Europe, 2023. Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation Against Ukraine. CM/Res(2023)3 [online]. Available at:

- <[https://search.coe.int/cm#{%22CoEIdentifier%22:\[%220900001680acc3f9%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/cm#{%22CoEIdentifier%22:[%220900001680acc3f9%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]}) >
- Council of Europe, 2023. Register of Damage for Ukraine: Legal Framework and Institutional Design [online]. Available at: <[https://search.coe.int/cm#{%22CoEIdentifier%22:\[%220900001680ab2595%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/cm#{%22CoEIdentifier%22:[%220900001680ab2595%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]}) >
- Crawford, J., 2002. The International Law Commission's Articles on State Responsibility: Introduction, Text and Commentaries. Cambridge: Cambridge University Press. [online]. Available at <<https://assets.cambridge.org/97805218/13532/sample/9780521813532ws.pdf>
- Crawford, J., 2013. State Responsibility. Oxford: Oxford University Press. 906 p.
- Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with Commentaries, 2001 [online]. Available at <https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf>
- Duveen v. U.S. District Court, 250 F.3d 156 In re Austrian & German Holocaust Litig.), 250 F.3d 156 (2d Cir. 2001) [online]. Available at: <<https://2009-2017.state.gov/documents/organization/38766.pdf> 2d Cir. 2001) >
- European Commission, 2025. *ERA Loans and Russian Sovereign Assets* [online]. Available at: <https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_25_2903>
- Factory at Chorzów (Germany v. Poland), 1928, Judgment, PCIJ Series A, № 17. [online]. Available at: <<https://jusmundi.com/en/document/decision/en-factory-at-chorzow-merits-judgment-thursday-13th-september-1928>>
- Jesner v. Arab Bank, 2018. PLC, 584 U.S. 241 [online]. Available at: <https://www.supremecourt.gov/opinions/17pdf/16-499_1a7d.pdf>
- Kaminska, N.V., 2024. Mizhnarodno-pravovyi rezhym kontrzakhodiv u formi peredachi Ukraini rosiiskikh aktyviv: teoretychni y praktychni aspekty [International legal regime of countermeasures in the form of transfer of Ukrainian Russian assets: theoretical and practical aspects]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, №3. P. 9-20. <https://doi.org/10.33498/louu-2024-03>
- Kiobel v. Royal Dutch Petroleum Co., 2013. 569 U.S. 108 [online]. Available at: <<https://tile.loc.gov/storage-services/service/ll/usrep/usrep569/usrep569108/usrep569108.pdf>>
- Koskeniemi, M., 2005. From Apology to Utopia: The Structure of International Legal Argument. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kress, C., 2017. The Crime of Aggression and International Law. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kress, C., 2018. On the Activation of ICC Jurisdiction over the Crime of Aggression, *Journal of International Criminal Justice*, 2018, vol. 16(1), pp. 1-17. [online]. Available at <<https://www.legal-tools.org/doc/038a3c/>>
- Lieblch, E., 2023. Wars of Recovery. *European Journal of International Law*. Vol. 34. P. 349–374. [online]. Available at SSRN: <<https://ssrn.com/abstract=4510040>>
- Pellet, Alain, 2010. The Law of International Responsibility (Crawford et al. eds.). [online]. Available at <<https://academic.oup.com/oxford-law-pro/book/56258>>
- Schill Stephan W., 2009. The Multilateralization of International Investment Law. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511605451>
- Schwarzenberger, G, 1957. International Law as Applied by International Courts and Tribunals. *British Contributions to International Law, 1915-2015 (Set)*/ Comment by Therese O'Donnell Reader, University of Strathclyde. P. 93–106. https://doi.org/10.1163/9789004386242_006

- Supreme Court of Ukraine, Case No. 308/9708/19, Judgment of 14 April 2022. [online]. Available at: <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064>>
- The Foreign Sovereign Immunities Act (FSIA), 2017. 28 U.S.C. § 1605. Cong. Rsch. Serv., R44947, *The Alien Tort Statute: A Primer*. [online]. Available at: <<https://www.congress.gov/crs-product/R44947>>
- Tribe L.H., et al., 2023. Russian Assets and Countermeasures in International Law.
- Tribe, L.H., Zelikow, P., et al., 2023. The Legal, Practical, and Moral Case for Transferring Russian Sovereign Assets to Ukraine.

Andreikiv A.

**INTERNATIONAL LEGAL CONCEPT OF THE DELICT OF AGGRESSION:
PUBLIC LAW AND PRIVATE LAW DIMENSIONS OF LIABILITY AND
RECOVERY**

The study examines the international legal nature of the delict of aggression as a primary violation of jus cogens norms, giving rise to a system of secondary delicts in both public and private international law. It argues that armed aggression should be conceptualized not merely as an inter-state act but as a complex legal fact that triggers a comprehensive framework of international responsibility, including restitution, compensation, reparations, and institutional recovery.

It analyzed the interaction between the doctrine of countermeasures, the erosion of sovereign immunity, and emerging financial and legal mechanisms aimed at transforming the right to compensation into an effective resource for recovery. It is demonstrated that the transition toward a Consolidated Bond Trust model addresses the problem of immediate liquidity and enables the launch of reconstruction processes without waiting for formal peace settlements or the consent of the aggressor state. The study also further shows that contemporary compensation mechanisms are evolving from traditional instruments of public international law into sophisticated financial structures that may be described as securitized reparations.

Particular attention is devoted to the legal framework governing countermeasures, restrictions on sovereign assets, and the liability of private actors that contribute to or facilitate aggression. The article also examines the conditions of delictual liability for damage caused by armed aggression and the application of the due care standard within the architecture of compensation mechanisms. It concludes that a distinct Ukrainian approach is emerging, grounded in the Supreme Court of Ukraine's case law, which prioritizes access to justice and limits the application of sovereign immunity in cases involving grave violations of international law. This approach contrasts with more cautious Western judicial practice, which, while preserving the general rule of immunity, gradually expands its exceptions in response to serious breaches of international legal obligations.

Keywords: international delict, aggression, jus cogens, countermeasures, sovereign immunity, reparations, FSIA, ATS, recovery.

Статтю було подано / The article was submitted	05.04.2026
Статтю було прийнято / The article was accepted	20.04.2026

УДК 347.9:343.1]-053.6(477)

Г. О. Бабенко

ORCID: 0000-0001-9305-0901

О. Г. Костроміна

ORCID: 0000-0002-9471-237X

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ НЕПОВНОЛІТНІХ У ЦИВІЛЬНОМУ ТА КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

У статті досліджується правовий статус неповнолітніх осіб у цивільному та кримінальному судочинстві України крізь призму міжнародних стандартів, зокрема Керівних принципів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей. Авторки аналізують чинні норми ЦПК України та КПК України, висвітлюючи проблему надмірної «представницької» моделі, яка нерідко призводить до звуження процесуальних прав дитини та перетворення її на пасивний об'єкт захисту. Особлива увага приділяється праву дитини на безпосереднє отримання інформації про хід справи та можливості самостійного вибору правової допомоги. На основі проведеного порівняльного аналізу галузей права обґрунтовано необхідність переходу від формального підходу до реального забезпечення участі неповнолітніх у системі правосуддя з урахуванням їхнього рівня зрілості та психологічних особливостей.

Ключові слова: неповнолітня особа, процесуальний статус, правосуддя, дружнє до дітей, цивільний процес, кримінальне провадження, законний представник, найкращі інтереси дитини, право на інформацію, правова допомога.

DOI 10.34079/2518-1319 -2026-16-31-31-37

Постановка проблеми. У сучасних умовах розбудови правової держави особливої актуальності набуває питання захисту прав і забезпечення інтересів неповнолітніх, що зумовлено специфікою їхнього психофізіологічного й соціального розвитку. Забезпечення найкращих інтересів дитини, як того вимагає Конвенція про права дитини та Закон України «Про охорону дитинства», має бути пріоритетом для всіх органів влади, зокрема й суду. Важливим кроком у цьому напрямі стало схвалення Кабінетом Міністрів України 14 липня 2025 р. «Національної стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року». Цей документ визначає напрями для створення системи правосуддя, яка б повною мірою відповідала потребам неповнолітніх та мінімізувала ризики їх повторної травматизації під час судових процедур (Кабінет Міністрів України, 2025).

Реалізація концепції «правосуддя, дружнього до дітей» передбачає адаптацію судових процедур у цивільному та кримінальному процесах до потреб неповнолітніх, гарантуючи їм право на участь, розуміння судового розгляду та належний правовий захист. Враховуючи міжнародні стандарти, аналіз національного законодавства дозволяє виявити низку проблемних аспектів і колізій, які потребують удосконалення для забезпечення реальної, а не формальної участі дитини в системі правосуддя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання процесуального статусу неповнолітніх та впровадження концепції правосуддя, дружнього до дітей, перебувають у центрі уваги багатьох українських і зарубіжних правників. Фундаментальне значення для розробки цієї теми мають міжнародні акти, зокрема Конвенція про права дитини та

Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, які визначають стандарти адаптації судових процедур до потреб дитини. Окремі аспекти захисту інтересів дітей у цивільному процесі ґрунтовно досліджували такі вчені, як Г. Гаро, яка акцентує на забезпеченні найкращих інтересів дитини у цивільному провадженні (Гаро, 2020), та Т. Водоп'ян, що аналізує особливості реалізації права на правову допомогу дітьми в цивільному процесі України (Водоп'ян, 2018). Проблема самостійного доступу неповнолітніх до правової допомоги та обмеження їхньої процесуальної волі діями законних представників також була предметом наукових дискусій у працях інших українських фахівців. Водночас, попри наявність значної кількості напрацювань, порівняльний аналіз процесуального статусу дитини одночасно у цивільному та кримінальному судочинстві з урахуванням останніх змін у законодавстві та міжнародних практик потребує подальшого комплексного дослідження.

Мета статті полягає у проведенні комплексного наукового аналізу правового статусу неповнолітніх осіб у цивільному та кримінальному судочинстві України для обґрунтування необхідності переходу від формального підходу до реального забезпечення участі дитини в системі правосуддя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Будь-яка правова держава опікується станом захищеності прав і свобод її громадян, особливо такої їх категорії як неповнолітні, що обумовлено, перш за все, особливостями їх соціального, біологічного, фізіологічного та психологічного розвитку. Одним із головних положень, регламентованих Конвенцією про права дитини, є положення про те, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини, адже діти мають право на особливе піклування і допомогу (Конвенція про права дитини, 1989). Крім того, дитина, внаслідок її фізичної і розумової незрілості, потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження, що зазначено в Декларації прав дитини (Декларація прав дитини, 1959). При цьому, в розумінні Конвенції про права, дитини дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше (Конвенція про права дитини, 1989). Такі ж норми містить і Закон України «Про охорону дитинства» (Закон України «Про охорону дитинства», 2001). Отже, зазначені керівні положення щодо особливого правового захисту з боку держави повинні застосовуватися до всіх неповнолітніх.

Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року під час 1098-го засідання заступників міністрів, посилаючись на необхідність забезпечення ефективної реалізації існуючих обов'язкових норм, що стосуються прав дітей, відзначаючи існуючі перешкоди для дітей в системі правосуддя, такі як, серед іншого: неіснуюче, часткове або умовне законне право на доступ до правосуддя, різноманітність і складність процедур, можлива дискримінація за різними ознаками, було прийнято Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей (далі - Керівні принципи). Ці принципи було прийнято як практичний інструмент для держав-членів у процесі адаптації їх судових і позасудових систем до конкретних прав, інтересів і потреб дітей та закликала держави-члени забезпечити їх широке розповсюдження серед всіх органів, відповідальних або іншим чином причетних до прав дітей в судочинстві.

У розумінні Керівних принципів термін «правосуддя, дружнє до дітей» відноситься до систем правосуддя, які гарантують повагу та ефективне здійснення прав усіх дітей на найвищому рівні, беручи до уваги принципи, перераховані далі, і з

належним урахуванням рівня зрілості та розуміння дитини, а також обставин справи. Це, зокрема, правосуддя, яке доступне, відповідне віку, швидке, добре виконане, адаптоване та націлене на задоволення потреб і прав дитини, яке поважає права дитини, в тому числі права на справедливий судовий розгляд, на участь та розуміння судового розгляду, на повагу до приватного та сімейного життя, честі та гідності (Керівні принципи Ради Європи, 2010).

Зазначені положення знайшли своє втілення у багатьох нормативно-правових актах, серед яких і Цивільний процесуальний кодекс України (далі - ЦПК України). Так, згідно з положеннями чинного ЦПК України неповнолітні особи можуть брати участь в процесі безпосередньо як учасники справи (сторони, треті особи), або в якості осіб, інтересів, яких стосується справа, спір (зокрема, але не виключно, у сімейних спорах, житлових тощо). Неповнолітня особа, що бере участь у провадженні як учасник справи, наділена комплексом процесуальних прав та обов'язків, передбачених ЦПК України, які має також і будь-яка повнолітня особа - учасник справи (ЦПК України, 2004).

Водночас, ст. 45 ЦПК України «Забезпечення захисту прав малолітніх або неповнолітніх осіб під час розгляду справи» визначає, що додатково малолітня або неповнолітня особа має також такі процесуальні права: 1) безпосередньо або через представника чи законного представника висловлювати свою думку та отримувати його допомогу у висловленні такої думки; 2) отримувати через представника чи законного представника інформацію про судовий розгляд; 3) здійснювати інші процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки, передбачені міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Цією ж статтею передбачено, що суд роз'яснює малолітній або неповнолітній особі її права та можливі наслідки дій її представника чи законного представника у разі, якщо за віком вона може усвідомити їх значення та суд також сприяє створенню належних умов для здійснення малолітньою або неповнолітньою особою її прав, визначених законом та передбачених міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України (ЦПК України, 2004).

Як бачимо з назви ст. 45 ЦПК України, вона повинна забезпечувати додатковий захист прав неповнолітніх під час розгляду справи з урахуванням їх психологічних та вікових особливостей, натомість за своїм змістом її положення не лише дублюють деякі права, передбачені для всіх учасників справи, наголошуючи на тому, що реалізувати їх можна лише через законних представників, але й подекуди допускають певне звуження цих прав. Так, зокрема, процесуальне право отримувати через представника чи законного представника інформацію про судовий розгляд, передбачене п. 2 ч. 1 ст. 45 ЦПК України, є, на наш погляд, проявом звуження прав неповнолітніх учасників процесу, оскільки позбавляє їх можливості бути безпосередньо повідомленими, поряд з іншими учасниками, про справу. Це також вбачається зі змісту окремих положень Керівних принципів, які визначають, що з моменту першої участі в системі правосуддя або інших компетентних органів (наприклад, поліції, імміграційної, освітньої, соціальної та медичної служб) та протягом усього цього процесу, діти та їхні батьки повинні невідкладно отримувати належну інформацію. При цьому, інформація та консультації повинні бути надані дітям з урахуванням їх віку та ступеня зрілості, мовою, яку вони можуть зрозуміти та з урахуванням статевих та культурних особливостей. Цими ж Керівними принципами передбачено, що як правило, як дитина, так і батьки або законні представники повинні безпосередньо отримувати інформацію. Надання інформації для батьків не повинно бути альтернативою повідомленням інформації для дитини (Керівні принципи Ради Європи, 2010).

Ще одним проявом звуження прав неповнолітніх учасників процесу може бути

також положення про те, що права, свободи та інтереси неповнолітніх осіб віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а також осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, можуть захищати у суді відповідно їхні батьки, усиновлювачі, піклувальники чи інші особи, визначені законом (законні представники), які можуть доручати ведення справи в суді іншим особам (ст. 59 ЦПК України). Частина 2 ст. 47 ЦПК України також передбачає, що неповнолітні особи віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років можуть особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають з відносин, у яких вони особисто беруть участь, якщо інше не встановлено законом. Суд може залучити до участі в таких справах законного представника неповнолітньої особи (ЦПК України, 2004).

У свою чергу, положення Керівних принципів говорять про можливість дітей мати право на власного юрисконсульта та представництво від свого імені під час судового розгляду, в якому є або може бути конфлікт інтересів між дитиною і батьками або іншими зацікавленими сторонами; мати доступ до безкоштовної юридичної допомоги на таких самих або більш поблажливих ніж для дорослих умовах. Діти повинні розглядатися в якості повноцінних клієнтів зі своїми правами, а адвокати, що представляють інтереси дітей, повинні доносити думку дитини (Керівні принципи Ради Європи, 2010). Отже, чинний ЦПК України не передбачає можливості неповнолітньому самостійно обирати собі представника з метою отримання правової допомоги. Питання про те, що неповнолітні мають самостійне право на правову допомогу і воно не повинно ставитися в залежність від бажання на укладення такого договору з боку законних представників, було і є предметом дослідження багатьох вітчизняних науковців (Водоп'ян, 2018; Гаро, 2020), що також доводить його актуальність.

Перспективи вирішення цієї проблеми окреслені у Національній стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року (Кабінет Міністрів України, 2025). Стратегія передбачає розширення доступу неповнолітніх до безоплатної правничої допомоги та розвиток інституту спеціалізованого представництва, що має на меті забезпечити дитині статус повноцінного клієнта, а не лише об'єкта захисту з боку законних представників.

Дослідження правового статусу дитини було б неповним без аналізу кримінального процесуального законодавства, де рівень захисту прав неповнолітніх має бути максимально високим через значний ризик обмеження їхньої особистої свободи. Кримінальний процесуальний кодекс України (далі - КПК України) містить спеціальну главу 38, яка регламентує особливий порядок провадження щодо неповнолітніх (КПК України, 2012). Проте, як і в цивільному судочинстві, тут існують певні розбіжності з Керівними принципами Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей.

На відміну від цивільного процесу, де неповнолітній може діяти особисто у певних категоріях справ, у кримінальному провадженні участь захисника є обов'язковою з моменту встановлення факту неповноліття. Це є важливою гарантією, проте, як уже зазначалось, дитина часто залишається пасивним об'єктом захисту, а не активним учасником.

Міжнародні стандарти наголошують на повазі до приватного життя дитини. У кримінальному процесі це реалізується через закриті судові засідання, що є більш прогресивним підходом порівняно з цивільним судочинством, де подібний захід вимагає окремого обґрунтування.

Аналогічно до зауважень щодо ст. 45 ЦПК України, у кримінальному процесі також існує проблема «фільтрації» інформації через дорослих. Керівні принципи вимагають, щоб надання інформації батькам не було альтернативою повідомленню самої

дитини. КПК України має чіткіше закріпити обов'язок слідчого чи судді роз'яснювати права дитині мовою, яку вона може зрозуміти.

Як і в цивільних справах, суд у кримінальному провадженні повинен сприяти створенню умов для здійснення прав дитини з урахуванням її віку та психологічних особливостей. Це включає використання спеціальних методик допиту (наприклад, «зелена кімната»), що відповідає ідеї правосуддя, адаптованого до потреб дитини. Затверджений у 2025 році операційний план заходів з реалізації Національної стратегії прямо передбачає масштабування кращих практик (зокрема методик "зеленої кімнати" та моделі "Барнахус") на всю територію України (Кабінет Міністрів України, 2025). Це корелює з вимогами Керівних принципів Ради Європи щодо створення середовища, яке б не залякувало дитину, а сприяло встановленню істини в безпечних для неї умовах.

Висновок. Аналіз обох галузей права свідчить про спільну проблему - надмірну «представницьку» модель, де голос дитини часто підміняється позицією законних представників. Для досягнення стандартів «правосуддя, дружнього до дітей», необхідно: 1) забезпечити дитині право на безпосереднє отримання інформації про стан справи; 2) розширити можливість самостійного вибору правової допомоги; 3) усунути дублювання та звуження прав, що наразі спостерігається у процесуальних кодексах.

Бібліографічний список:

- Водоп'ян, Т. В., 2018. Особливості реалізації права на правову допомогу дітьми в цивільному процесі України. *Імплементація міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України: збірник матеріалів науково-практичного круглого столу (м. Київ, 16 травня 2018 р.)*. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. С. 24-27.
- Гаро, Г. О., 2020. Найкращі інтереси дитини у цивільному провадженні. Х.: Фактор. 96 с.
- Декларація прав дитини, прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text>.
- Закон України Про охорону дитинства від 26.04.2001 р. № 2402-III. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>>. (Дата звернення 16.04.2026).
- Закон України Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>>.
- Закон України Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>>.
- Кабінет Міністрів України, 2025. Національна стратегія захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року Схвалено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 липня 2025 р. № 708-р. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/708-2025-%D1%80#Text>>.
- Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, прийняті 17.11.2010 року. Доступно: <<https://rm.coe.int/16804c2188>>.
- Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021>.

References:

- Vodopian, T. V., 2018. Osoblyvosti realizatsii prava na pravovu dopomohu ditmy v tsyvilnomu protsesi Ukrainy. Implementatsiia mizhnarodnykh standartiv u tsyvilne ta hospodarske sudochynstvo Ukrainy: zbirnyk materialiv naukovo-praktychnoho kruhloho stolu (m.

- Kyiv, 16 travnia 2018 r.). K.: NDI pryvatnoho prava i pidpriemnytstva imeni akademika F. H. Burchaka NAprN Ukrainy. S. 24-27. (in Ukrainian).
- Haro, H. O., 2020. Naikrashchi interesy dytyny u tsyvilnomu provadzhenni. Kh.: Faktor. 96 s. (in Ukrainian).
- Deklaratsiia prav dytyny, pryiniata rezoliutsiieiu 1386 (KhIV) Heneralnoi Asamblei OON vid 20 lystopada 1959 roku. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text>. (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro okhoronu dytynstva vid 26.04.2001 r. № 2402-III. Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>>. (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 r. № 4651-VI. Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>>. (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 18.03.2004 r. № 1618-IV. Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>>. (in Ukrainian).
- Kabinet Ministriv Ukrainy, 2025. Natsionalna stratehiia zakhystu prav dytyny u sferi yustytzii na period do 2028 roku Skhvaleno Rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14 lypnia 2025 r. № 708-r. Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/708-2025-%D1%80#Text>> (in Ukrainian).
- Kerivni pryntsyipy Komitetu ministriv Rady Yevropy shchodo pravosuddia, druzhnoho do ditei, pryiniati 17.11.2010 roku. Dostupno: <<https://rm.coe.int/16804c2188>>. (in Ukrainian).
- Konventsiiia pro prava dytyny vid 20 lystopada 1989 roku. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021>. (in Ukrainian).

Babenko H. O.
Kostromina O. H.

CURRENT PROBLEMS AND PROSPECTS FOR IMPROVING THE PROCEDURAL STATUS OF MINORS IN CIVIL AND CRIMINAL JUSTICE OF UKRAINE

The article provides a comprehensive scientific analysis of the legal status of minors within the civil and criminal justice systems of Ukraine, evaluated through the lens of fundamental international standards, specifically the Council of Europe Guidelines on Child-Friendly Justice . The authors conduct a detailed examination of the current provisions of the Civil Procedure Code and the Criminal Procedure Code of Ukraine, identifying significant systemic gaps that hinder the effective protection of children's interests . A central focus of the study is the critique of the prevailing "representative" model of justice, which often marginalizes the child's voice. The authors argue that this model frequently leads to an unjustified narrowing of procedural rights, effectively transforming the minor from an active subject of law into a passive object of protection and oversight by adults.

Particular emphasis is placed on the necessity of ensuring a child's autonomous right to receive clear and age-appropriate information regarding the progress of their case directly, rather than solely through legal representatives . Furthermore, the article explores the problematic aspects of legal assistance, highlighting that minors are currently deprived of the opportunity to independently choose their counsel, making their right to defense entirely dependent on the will of their parents or guardians . Based on a comparative interdisciplinary analysis, the authors substantiate a conceptual transition from a formalistic procedural approach to a more substantive and inclusive involvement of minors in the justice process. This proposed evolution advocates for the mandatory consideration of a child's psychological maturity and the implementation of specialized, child-oriented procedural conditions, such as the "green

room" interrogation techniques, to ensure that the justice system is truly adapted to the unique needs and rights of the child .

Keywords: minor, procedural status, child-friendly justice, civil process, criminal proceedings, legal representative, best interests of the child, right to information, legal assistance.

Статтю було подано / The article was submitted	05.04.2026
Статтю було прийнято / The article was accepted	20.04.2026

УДК 343.98:343.14:343.325

Н.В. Басалюк

ORCID 0000-0002-2429-6964

КРИМІНАЛІСТИЧНІ ТА СУДОВО-ЕКСПЕРТНІ АСПЕКТИ ДОКАЗУВАННЯ ПОРУШЕННЯ САНІТАРНИХ ПРАВИЛ І НОРМ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ІНФЕКЦІЙНИМ ХВОРОБАМ ТА МАСОВИМ ОТРУЄННЯМ

Статтю присвячено комплексному дослідженню криміналістичних та судово-експертних аспектів доказування у кримінальних провадженнях про порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам та масовим отруєнням, передбачених ст. 325 КК України. Актуальність дослідження зумовлена сучасними викликами у сфері громадського здоров'я, зокрема пандемічними загрозами, а також необхідністю підвищення ефективності кримінально-правового реагування на порушення санітарно-епідеміологічних вимог.

У статті проаналізовано криміналістичну характеристику зазначеної категорії кримінальних правопорушень, зокрема типову обстановку їх вчинення, особливості місця події, предмета посягання та способів порушення встановлених санітарних норм. Обґрунтовано, що характерною ознакою таких правопорушень є їх тісний зв'язок з епідеміологічним контекстом, а також розосереджений характер місця події, що ускладнює процес доказування.

Доведено, що система доказів у кримінальних провадженнях цієї категорії має розглядатися як багаторівнева структура, яка включає документальні матеріали контролюючих органів, результати криміналістичної фіксації обстановки правопорушення та висновки судових експертиз. Визначено, що саме інтеграція цих елементів забезпечує повне, всебічне та об'єктивне встановлення обставин кримінального правопорушення.

Особливу увагу приділено ролі судово-експертних досліджень у встановленні причинного зв'язку між діями особи та можливими наслідками у вигляді поширення інфекційних захворювань. Наголошено, що такий причинний зв'язок має складний характер і поєднує фактичний та епідеміологічний компоненти, що зумовлює необхідність використання спеціальних знань.

У роботі також окреслено основні проблеми доказування у справах цієї категорії, зокрема труднощі встановлення причинного зв'язку, визначення належного суб'єкта кримінального правопорушення та розмежування кримінальної та адміністративної відповідальності. За результатами дослідження сформульовано підходи до вдосконалення криміналістичного та судово-експертного забезпечення доказування, що має практичне значення для діяльності органів досудового розслідування та суду.

Ключові слова: порушення санітарних правил, інфекційні хвороби, масові отруєння, криміналістична характеристика, доказування у кримінальному провадженні, судово-експертні дослідження, причинний зв'язок, громадське здоров'я, біологічна безпека, ст. 325 КК України.

DOI 10.34079/2518-1319 -2026-16-31-38-48

Постановка проблеми та її актуальність. Забезпечення санітарно-епідеміологічної безпеки населення в умовах сучасних глобальних викликів набуває особливої актуальності. Пандемія COVID-19, а також інші інфекційні загрози

продемонстрували вразливість систем громадського здоров'я та водночас актуалізували питання ефективності кримінально-правових механізмів реагування на порушення встановлених санітарних правил і норм. У цьому контексті кримінальне правопорушення, передбачене ст. 325 КК України, виступає важливим інструментом охорони суспільних відносин у сфері громадської безпеки та здоров'я населення.

Особливої уваги потребує криміналістичний та судово-експертний аспекти доказування у справах цієї категорії. Практика засвідчує, що ефективність розслідування значною мірою залежить від комплексного використання документальних матеріалів контролюючих органів, результатів криміналістичної фіксації обстановки правопорушення та висновків судових експертиз. Водночас відсутність уніфікованих підходів до формування та оцінки такої доказової системи, а також недостатня розробленість відповідних криміналістичних рекомендацій зумовлюють потребу у подальших наукових дослідженнях.

Таким чином, актуальність теми дослідження визначається необхідністю вдосконалення криміналістичного забезпечення доказування у кримінальних провадженнях за ст. 325 КК України, з урахуванням сучасних епідеміологічних викликів, розвитку судово-експертних методів та потреб правозастосовної практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика кримінально-правової характеристики та доказування порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам та масовим отруєнням останніми роками набула підвищеної актуальності, що зумовлено як пандемічними викликами, так і загальним зростанням уваги до питань біологічної безпеки. Водночас у науковій літературі зазначена проблематика досліджується переважно з позицій кримінального права, тоді як криміналістичні та судово-експертні аспекти доказування залишаються недостатньо розробленими.

Так, у праці В. М. Захарчука проаналізовано кваліфікуючі ознаки порушення санітарних правил і норм, зокрема акцентовано увагу на особливостях встановлення суспільно небезпечних наслідків та складності доведення створення реальної загрози поширення інфекційних захворювань (Захарчук, 2025). Автор підкреслює проблемність визначення моменту поширення інфекції та необхідність урахування способів її передачі при кримінально-правовій оцінці діяння.

У свою чергу, О. В. Кришевич досліджує питання кримінально-правової кваліфікації порушень санітарних норм у специфічних умовах, зокрема під час здійснення релігійних практик. Автор акцентує увагу на бланкетному характері диспозиції ст. 325 КК України, що зумовлює правову невизначеність, а також на складності доведення суспільно небезпечних наслідків і встановлення ознаки «завідомості» у діях особи (Кришевич, 2025).

О. В. Шамсутдінов у своїх дослідженнях зосереджує увагу на характеристиці суб'єкта відповідного кримінального правопорушення, обґрунтовуючи його спеціальний характер та звертаючи увагу на складність ідентифікації відповідальної особи у випадках вчинення порушень у межах діяльності організацій та установ (Шамсутдінов, 2025). У цьому контексті автор наголошує на необхідності чіткого встановлення кола суб'єктів, на яких покладено обов'язок дотримання санітарних правил.

Разом із тим аналіз наукових джерел свідчить, що, незважаючи на наявність окремих досліджень кримінально-правових аспектів відповідальності за порушення санітарних правил, питання криміналістичного забезпечення доказування у справах цієї категорії залишаються недостатньо систематизованими. Зокрема, відсутні комплексні наукові підходи до формування доказової системи, що охоплює документальні матеріали контролюючих органів, результати криміналістичної фіксації та висновки судових

експертиз, а також до встановлення причинного зв'язку між порушенням санітарних правил і епідеміологічними наслідками.

Мета статті полягає у комплексному дослідженні криміналістичних та судово-експертних аспектів доказування у кримінальних провадженнях про порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам та масовим отруєнням, визначенні особливостей формування доказової системи у справах цієї категорії, а також розробленні науково обґрунтованих підходів до підвищення ефективності розслідування та кримінально-правової кваліфікації таких правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 325 КК України, належить до кримінальних правопорушень у сфері громадської безпеки та здоров'я населення. Аналіз судової практики показує, що порушення санітарних правил найчастіше відбуваються в умовах виникнення або загрози епідемії чи іншого надзвичайного стану в галузі громадського здоров'я. Типова обстановка – це період спалаху інфекційної хвороби (епідемії грипу, кору, COVID-19 тощо) або особливий режим (карантин), коли діють підвищені вимоги санітарної безпеки. Саме у такий час недотримання встановлених правил стає суспільно небезпечним і привертає увагу правоохоронців. Територіально місце вчинення даних кримінальних правопорушень може бути різним залежно від конкретного різновиду: відкритий громадський простір чи приміщення підприємства, лікувальний заклад чи приватна лабораторія, ділянка місцевості (сміттєзвалище), транспортний засіб, пункт пропуску через державний кордон тощо. Наприклад, місцем події при масовому харчовому отруєнні зазвичай є ресторан, їдальня або інший заклад громадського харчування, де спожито неякісну їжу; при незаконному захороненні медичних відходів – віддалена лісосмуга чи звалище, куди скинуто небезпечні матеріали; при порушенні правил карантину суб'єктом господарювання – торговельний центр, клуб чи інший заклад, який попри заборону продовжував діяльність. Водночас «сцена кримінального правопорушення» не завжди обмежена одним місцем: у випадках поширення інфекції подія розгортається на декількох локаціях (наприклад, місце роботи та проживання хворого, транспортні шляхи, лікарня, де він перебував і міг заражати інших). Тому обстановка злочину нерідко має розосереджений характер.

Безпосереднім об'єктом виступає встановлений порядок попередження епідемій і отруєнь, тобто санітарно-епідемічне благополуччя. У широкому сенсі під удар ставиться здоров'я невизначеного кола людей, а в кінцевому рахунку – життя окремих осіб (у разі тяжких наслідків). Таким чином, ці кримінальні правопорушення мають подвійний характер: посягають і на публічний порядок (регламент безпеки), і на блага окремих громадян (здоров'я, а інколи майно – наприклад, збитки від вимушеного лікування або карантину). Предметом злочинного посягання можуть виступати матеріальні носії інфекції чи токсинів, а також документи, що мають значення для санітарного контролю. Приміром, при незаконному поводженні з медичними відходами предметом є небезпечні біологічні відходи – голки, пробірки з кров'ю, використані засоби індивідуального захисту тощо, які винний викидає у непризначеному місці. Вони містять патогенні мікроорганізми і, будучи покинутими, становлять джерело інфекції для людей і довкілля. Іншим прикладом є підроблені довідки про результати ПЛР-тестування або COVID-сертифікати – такі фальшиві документи самі по собі є предметом злочинного діяння (їх виготовлення, збут або використання створює умови для неконтрольованого переміщення потенційно хворих осіб). Хоча безпосередньо ст. 325 КК не криміналізує фальшування документів (це склад окремого кримінального правопорушення, передбаченого іншими статтями), у криміналістичному аспекті в справах про порушення санітарних правил ці документи розглядаються як речові докази, що підтверджують факт

порушення санітарних норм (вимоги обов'язкового тестування або вакцинації). В цілому предметна сфера даних кримінальних правопорушень охоплює все, що здатне переносити інфекцію чи отруту, або що є інструментом обходу санітарного контролю: харчові продукти неналежної якості, заражена вода, вірусоносій (хвора людина чи тварина), небезпечні відходи, підроблені санітарні документи, несправне обладнання для стерилізації, порушені пломби ізоляційних камер тощо.

Для кримінальних правопорушень, передбачених ст. 325 КК, характерні способи дії, пов'язані з порушенням встановлених технологічних або організаційних правил. Умовно їх можна поділити на кілька типових груп.

До першої групи віднесемо недотримання протиепідемічного режиму у закладах. Сюди належать випадки, коли відповідальні особи в лікувальних установах, навчальних закладах, закладах харчування чи інших місцях масового перебування людей не забезпечують виконання обов'язкових санітарних вимог. Приклад – неналежна дезінфекція і стерилізація в лікарні або лабораторії, що призводить до внутрішньолікарняного спалаху інфекції. Інший приклад – порушення технології приготування та зберігання їжі в ресторані (недотримання температурного режиму, термінів придатності, санітарної обробки посуду), через що бактерії типу сальмонели чи стафілококу розмножуються в стравах і викликають масове отруєння відвідувачів. У судовому реєстрі зафіксовано кілька вироків, де керівників підприємств громадського харчування було засуджено за ст. 325 КК саме за подібні дії: вони порушили законодавство про безпечність харчових продуктів, що призвело до отруєння десятків осіб. Неналежно виконуючи санітарні правила та норми щодо запобігання інфекційним захворюванням та масовим отруєнням, усвідомлюючи, що його діяння може спричинити поширення епідемічних та інших інфекційних захворювань, а також масових неінфекційних захворювань (отруєння), допустив порушення вимог санітарного законодавства, порушення вимог законодавства про харчові продукти, про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин. Тобто, приготували страви для дитячого харчування з порушенням санітарно-гігієнічного режиму з вмістом патогенної мікрофлори *Klebsiellapneumonia*, *Citrobacterfreundii*, *Staph. aureus*. (Вирок Києво-Святошинського районного суду Київської області від 04 червня 2025 року у справі № 369/5128/25). У контексті дослідження криміналістичних та судово-експертних доказів у справах про порушення санітарних правил показовим є вирок (Вирок Калинівського районного суду Вінницької області від 21 листопада 2025 року у справі № 132/2905/25), у якому встановлено, що особа наприкінці червня 2025 року, перебуваючи за місцем роботи в закладі громадського харчування «Doner Kebab» (м. Калинівка, Вінницька область), через злочинну недбалість неналежно виконував вимоги санітарного законодавства та законодавства про харчові продукти, усвідомлюючи можливість поширення інфекційних захворювань. У криміналістичному аспекті доказування у таких справах ґрунтується на фіксації об'єктивних слідів порушення встановлених норм, зокрема результатів перевірок, актів контролюючих органів, даних щодо умов приготування та реалізації харчових продуктів, а також встановлення причинно-наслідкового зв'язку між порушенням правил і потенційною загрозою для здоров'я населення. Водночас судово-експертна складова проявляється у використанні спеціальних знань для оцінки відповідності дій особи санітарним нормам, визначення характеру порушень і їх здатності спричинити поширення інфекційних захворювань. Така інтеграція криміналістичних і судово-експертних доказів забезпечує комплексне встановлення як об'єктивної сторони правопорушення, так і ступеня суспільної небезпечності допущених порушень.

Фальсифікація санітарно-епідемічної документації – цей спосіб набув поширення під час пандемії у відповідь на обмеження пересування невакцинованих або невідтестованих осіб. Мова про виготовлення та використання підроблених COVID-сертифікатів і довідок про негативний ПЛР-тест. Як правило, цим займалися організовані групи або підприємливі індивіди, іноді за участю медпрацівників (див. наприклад Вирок Харківського районного суду Харківської області від 29 січня 2025 року у справі № 635/8659/21). Ці діяння кваліфікувалися, головним чином, за статтями про підроблення документів (ст. 358, ст. 366 КК). У контексті ст. 325 КК даний спосіб цікавий тим, що підробка медичних довідок фактично нівелює протиепідемічні правила – дозволяло потенційно хворим уникнути ізоляції, перетнути кордон чи відвідати публічні місця. Отже, фальсифікація документів стала підґрунтям для порушення санітарних норм. Спосіб її вчинення – це і підроблення паперових бланків із печатками, і внесення неправдивих даних в електронні реєстри. Викрито, наприклад, схеми масового продажу фальшивих довідок через туристичні фірми та канали в месенджерах. Злочинці діяли з корисливих мотивів, отримуючи плату від «клієнтів» – громадян, які не бажали дотримуватися законних вимог карантину.

Неправильне поводження з біологічно небезпечними матеріалами. До цієї групи належать порушення спеціальних правил зберігання, транспортування чи утилізації матеріалів, здатних спричинити зараження або отруєння. Передусім це медичні відходи категорії В і С (епідемічно та екстремально небезпечні) – використані шприци, системи, інфіковані матеріали, лабораторні зразки, прострочені вакцини і т.ін. Згідно з санітарними нормами, такі відходи повинні знешкоджуватися і спалюватися у спеціалізованих установках, але на практиці траплялися випадки, коли недобросовісні суб'єкти їх просто вивозили на сміттєзвалища чи в лісосмуги (Вирок Печерського районного суду м. Києва від 05 вересня 2024 року у справі № 757/33283/24-к).

У контексті криміналістичного забезпечення доказування у справах, пов'язаних із порушенням правил поводження з небезпечними та медичними відходами, судова практика демонструє комплексний характер встановлення об'єктивних і суб'єктивних ознак кримінального правопорушення. Так, у одному з проваджень встановлено здійснення господарської діяльності у сфері поводження з небезпечними відходами без отримання відповідної ліцензії, що свідчить про ігнорування обов'язкових дозвільних процедур як елемент протиправної поведінки (Вирок Шевченківський районний суд м. Львова від 13 травня 2025 року у справі № 466/2068/25). Водночас інші судові рішення фіксують більш складні форми протиправної діяльності, зокрема створення стійких незаконних схем, у межах яких особи, керуючись корисливими мотивами, узгоджували ролі, механізми взаємодії та розподіл прибутку, усвідомлюючи вимоги законодавства у сфері охорони земель, санітарних норм та поводження з відходами (Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 12 червня 2025 року у справі № 161/10137/25). При цьому важливе значення для кваліфікації діяння та оцінки ступеня його суспільної небезпечності має належне визначення об'єкта правового регулювання, зокрема розуміння правової природи медичних відходів та їх класифікації. Як вбачається із судової практики, медичні відходи визначаються як відходи, що утворюються внаслідок діяльності закладів охорони здоров'я, та поділяються на категорії залежно від ступеня небезпечності (епідемічної, токсикологічної, радіологічної тощо), що безпосередньо впливає на вимоги до їх збирання, зберігання, транспортування та утилізації (Вирок Вінницького міського суду Вінницької області від 17 червня 2025 року у справі № 127/3838/25). У криміналістичному аспекті доказування у таких справах базується на фіксації фактичних обставин порушення встановлених правил (акти перевірок, документи господарської діяльності, дані про обсяги та види відходів), тоді

як судово-експертна складова полягає у застосуванні спеціальних знань для визначення класу небезпечності відходів, оцінки їх впливу на довкілля та здоров'я населення, а також встановлення причинно-наслідкових зв'язків між діями суб'єктів та можливими негативними наслідками. Така інтеграція криміналістичних і судово-експертних доказів забезпечує повноту та обґрунтованість висновків суду щодо характеру правопорушення і ступеня його суспільної небезпечності.

Ще одна група - порушення правил карантину та ізоляції стала розповсюдженою в період COVID-19. Вона охоплює дії як посадових осіб, так і інших спеціальних суб'єктів, що свідомо не дотримуються встановлених обмежень. Найтиповіший випадок – продовження роботи закладу (кав'ярні, клубу, спортзалу тощо) всупереч офіційній забороні на період локдауну. Мотивом тут найчастіше є матеріальна вигода (бажання уникнути збитків від простою бізнесу). Такі правопорушення фіксувалися по всій країні, і спочатку за ними складали адміністративні протоколи (ст. 44-3 КУпАП), але в разі наявності даних про фактичне спричинення поширення вірусу поліція відкривала кримінальне провадження.

Перераховані способи вчинення порушень санітарних норм можуть мати різну мотивацію, але їх усіх об'єднує характерна ознака: ігнорування або свідоме невиконання встановлених правил безпеки, зазвичай прості засоби вчинення (не потребують складних технологій, натомість проявляються у формі бездіяльності або звичайних дій всупереч заборонам). Це відрізняє їх від багатьох інших злочинів – тут немає складних знарядь чи спеціальної техніки, головне – протиправне порушення регламенту, що саме по собі утворює небезпеку.

Розслідуючи дану категорію кримінальних правопорушень, слідчі зіштовхуються із проблемними аспектами доказування. По-перше, без доведеного зв'язку між порушенням і наслідками справу перспективно передати до суду важко. А цей зв'язок часом складно довести через множинність факторів. Приміром, в районі сталося 30 випадків кишкової інфекції – чи точно винен конкретний ресторан? Можливо, частина людей заразилася в іншому місці. Необхідні тонкі епідеміологічні методи, статистичний аналіз, секвенування штамів зразків (для вірусів). У суді сторона захисту може апелювати до будь-якого сумніву: мовляв, зараження могло статися деінде. Тому слідство прагне зібрати максимум непрямих і прямих доказів, аби «закрити» альтернативні версії. Інколи доводиться залучати експертів-вірусологів найвищого рівня, робити унікальні дослідження (наприклад, генетичний аналіз зразків вірусу від хворих та порівняння з еталоном). «Також важливим для кваліфікації є питання про те, коли можна констатувати, що відбулося поширення відповідних інфекцій. При вирішенні цього питання слід звертати увагу на те, яким чином передається інфекційне захворювання і чи були реальні підстави для його масової передачі від однієї людини до іншої» (Захарчук, 2025).

По-друге, коли порушення допущено в організації, постає питання: кого саме притягати, адже, «коло суб'єктів цього кримінального правопорушення є обмеженим, тож відповідно до ч. 2 ст. 18 КК України такі суб'єкти є спеціальними» (Шамсутдінов, 2025). В теорії спеціальний суб'єкт – це той, на кому обов'язок. Але у лікарні, скажімо, це і головний лікар, і завіddіленням, і рядові виконавці. Практика йде шляхом притягнення посадових осіб, відповідальних за ділянку, де сталася «пробойна» в санітарному режимі. Рядових працівників можуть залучити як свідків чи співучасників, якщо доведуть їх пряму вину. Наприклад, якщо санітарка за вказівкою керівника викидала відходи – вона співвиконавець, але суд може врахувати її підлегле становище. Слід аналізувати посадові інструкції, аби не випустити справжнього організатора: інколи керівники намагаються перекласти вину на підлеглих («це медсестра не додезінфікувала,

а я ні до чого»).

По-третє, розмежування з адміністративними правопорушеннями. Як згадувалося, паралельно існує ст. 44-3 КУпАП (порушення правил карантину). Вона охоплює багато аналогічних діянь, але без наслідків і тягне лише штраф. Тож інколи порушники намагаються довести, що їх випадок – «усього лиш адмінпорушення». Слідчим і прокурорам потрібно чітко аргументувати, чому саме це діяння відноситься до кримінального правопорушення: наприклад, наявність реальної загрози поширення, підтвердженої експертизою, або сам масштаб порушення (систематичність, грубість). Відтак, на момент направлення справи до суду обвинувачення має мати залізні аргументи, що не йдеться про просте порушення без наслідків. Ця межа значною мірою пов'язана з висновками експертів. У цьому контексті на увагу заслуговує думка О. Кришевич: «Враховуючи вище викладене ст. 325 КК України має певні несполучності, які проявляються, по-перше, в бланкетному характері диспозиції, що створює правову невизначеність, оскільки відсилає до правил та норм, які розсереджені по різних нормативно-правових актах, що мають різну юридичну силу. По-друге, в суспільно-небезпечних наслідках, у вигляді створення загрози заподіяння реальної (фактичної) шкоди, як частини об'єктивної сторони, пов'язано зі складністю доведення можливості створення загрози заподіяння шкоди, при цьому особливо дискусійно стоїть питання «завідомо» в ч. 1 ст. 325 КК України. Крім того, виникають багато зауважень щодо доказової бази та встановлення безпосереднього суб'єкта...» (Кришевич, 2025).

Аналіз кримінальних проваджень за ст. 325 КК України свідчить, що доказування у справах про порушення санітарних правил щодо запобігання інфекційним хворобам має комплексний характер і ґрунтується на поєднанні криміналістичних та судово-експертних доказів. Особливість цієї категорії справ полягає у тому, що об'єктом доказування виступають не лише фактичні дії або бездіяльність особи, але й їх епідеміологічний контекст, що зумовлює необхідність використання спеціальних знань у сфері медицини, епідеміології та санітарного нагляду. У зв'язку з цим система доказів у таких провадженнях формується як інтегрована сукупність документальних, криміналістичних та експертних джерел доказової інформації.

У криміналістичному аспекті доказову систему у справах про порушення санітарних правил і норм доцільно розглядати як структуровану сукупність трьох взаємопов'язаних груп доказів: документальних матеріалів контролюючих органів, результатів криміналістичної фіксації обстановки правопорушення та судово-експертних досліджень.

Першу групу становлять документальні докази, що відображають результати діяльності органів державного санітарного та епідеміологічного контролю. До них належать акти перевірок, приписи, протоколи фіксації порушень, службові документи щодо встановлення та дії карантинних обмежень, а також інші матеріали, які підтверджують факт недотримання обов'язкових санітарних правил. У системі доказування ці документи виконують функцію первинної фіксації події правопорушення, формуючи базову доказову основу та окреслюючи межі фактичних обставин справи.

Другу групу утворюють криміналістичні докази, пов'язані з процесуальною фіксацією обстановки та механізму вчинення правопорушення. Йдеться про протоколи огляду місця події та приміщень, фотозйомку, відеозаписи, а також інші результати фіксації фактичних даних. У криміналістичній структурі доказування ці матеріали забезпечують реконструкцію механізму порушення санітарних правил, дозволяючи встановити конкретний спосіб їх невиконання, умови вчинення правопорушення та обстановку, у якій воно відбувалося. Саме ця група доказів має ключове значення для

відтворення об'єктивної сторони діяння.

Третю групу становлять судово-експертні докази, які відіграють визначальну роль у встановленні причинного зв'язку між порушенням санітарних правил і можливими наслідками. До них належать насамперед судово-медичні, епідеміологічні та санітарно-гігієнічні експертизи. Експертні дослідження дозволяють встановити, чи створювали дії або бездіяльність особи реальну загрозу поширення інфекційного захворювання, а також оцінити характер і ступінь небезпечності таких дій. У цьому контексті експертиза виконує функцію інтерпретації спеціальних знань і забезпечує науково обґрунтовану оцінку фактичних обставин.

Аналіз судової практики свідчить, що доказування у справах цієї категорії має комплексний характер і ґрунтується на оцінці сукупності доказів різної правової природи. Документальні матеріали контролюючих органів, результати криміналістичної фіксації та експертні висновки взаємодоповнюють один одного, формуючи багаторівневу доказову систему.

З криміналістичної точки зору ключовою особливістю доказування у таких провадженнях є встановлення причинного зв'язку між діями особи та потенційною або реальною загрозою поширення інфекційного захворювання. Такий причинний зв'язок має складний характер, поєднуючи фактичний та епідеміологічний компоненти, що обумовлює підвищені вимоги до доказової бази та ролі спеціальних знань.

У цілому зазначена система доказів може розглядатися як модель багаторівневого доказування, у межах якої документальні джерела формують первинну доказову основу, криміналістичні засоби фіксації забезпечують реконструкцію механізму правопорушення, а експертні дослідження надають наукову інтерпретацію отриманих даних. Саме інтеграція цих рівнів дозволяє забезпечити повне, всебічне та об'єктивне встановлення фактичних обставин кримінального правопорушення.

Отже, у кримінальних провадженнях за ст. 325 КК України формується специфічна система криміналістичних та судово-експертних доказів, яка відображає складну природу цього правопорушення. Ефективність доказування безпосередньо залежить від комплексного використання документальних матеріалів, результатів криміналістичної фіксації та експертних висновків, що у своїй сукупності забезпечує належну кримінально-правову кваліфікацію та обґрунтованість судових рішень.

Висновки. Кримінальні правопорушення, передбачені ст. 325 КК України, характеризуються підвищеною складністю доказування, що зумовлено їх зв'язком із епідеміологічними процесами, багатофакторністю причинно-наслідкових зв'язків та необхідністю залучення спеціальних знань. Криміналістична специфіка цієї категорії справ проявляється у розосередженому характері місця події, варіативності обставини та різноманітності способів вчинення.

Доведено, що доказування має комплексний і багаторівневий характер та ґрунтується на інтеграції документальних матеріалів контролюючих органів, результатів криміналістичної фіксації та висновків судових експертиз, що у своїй сукупності забезпечують повне та об'єктивне встановлення обставин кримінального правопорушення.

Визначальну роль у таких провадженнях відіграють судово-експертні дослідження, які забезпечують встановлення складного причинного зв'язку між діями особи та загрозою поширення інфекційних захворювань. Водночас правозастосовна практика стикається з низкою проблем, зокрема труднощами доведення причинного зв'язку, визначення спеціального суб'єкта та розмежування кримінальної й адміністративної відповідальності, що ускладнюється бланкетним характером диспозиції ст. 325 КК України.

Бібліографічний список

- Захарчук В. М. Кваліфікуючі ознаки порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам та масовим отруєнням. Наукові перспективи. 2025. № 10(64). С. 884–894. URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-10\(64\)-884-894](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-10(64)-884-894)
- Шамсутдінов О. В. Суб'єкт порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам та масовим отруєнням. Актуальні питання розвитку правової системи в сучасній Україні: Міжнародна науково-практична конференція. Науково-дослідний інститут публічного права. 4 лютого 2025 р. Львів – Торунь: Liha-Pres. 268 с. С.244-247. URL: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-462-0-69>
- Кришевич О. В. Кримінально-правова кваліфікація порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам під час релігійних віровчень, віросповідань чи виконання релігійних обрядів. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. № 2. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.123>
- Вирок Києво-Святошинського районного суду Київської області від 04 червня 2025 року у справі № 369/5128/25. Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127955766>
- Вирок Калинівського районного суду Вінницької області від 21 листопада 2025 року у справі № 132/2905/25. Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132046522>
- Вирок Харківського районного суду Харківської області від 29 січня 2025 року у справі № 635/8659/21. Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124849888>
- Вирок Печерського районного суду м. Києва від 05 вересня 2024 року у справі № 757/33283/24-к. Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121746700>
- Вирок Шевченківський районний суд м. Львова від 13 травня 2025 року у справі № 466/2068/25. Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127327441>
- Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 12 червня 2025 року у справі № 161/10137/25. Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128105906>
- Вирок Вінницького міського суду Вінницької області від 17 червня 2025 року у справі № 127/3838/25. Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128193056>

References

- Zakharchuk V. M. Qualifying features of violation of sanitary rules and regulations for the prevention of infectious diseases and mass poisonings. Naukovi perspektyvy. 2025. No. 10(64). P. 884–894. URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-10\(64\)-884-894](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-10(64)-884-894)
- Shamsutdinov O. V. Subject of violation of sanitary rules and regulations for the prevention of infectious diseases and mass poisonings. Current issues of the development of the legal system in modern Ukraine: International scientific and practical conference. Research Institute of Public Law. February 4, 2025. Lviv – Toruń: Liha-Pres. 268 p. P. 244–247. URL: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-462-0-69>
- Kryshevych O. V. Criminal law qualification of violation of sanitary rules and regulations for the prevention of infectious diseases during religious teachings, beliefs or performance of religious rites. Analitychno-porivnialne pravoznavstvo. 2025. No. 2. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.123>

- Judgment of the Kyiv-Sviatoshynskiy District Court of Kyiv Region dated 04 June 2025 in case No. 369/5128/25. Unified State Register of Court Decisions. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127955766>
- Judgment of the Kalynivka District Court of Vinnytsia Region dated 21 November 2025 in case No. 132/2905/25. Unified State Register of Court Decisions. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132046522>
- Judgment of the Kharkiv District Court of Kharkiv Region dated 29 January 2025 in case No. 635/8659/21. Unified State Register of Court Decisions. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124849888>
- Judgment of the Pecherskyi District Court of Kyiv dated 05 September 2024 in case No. 757/33283/24-k. Unified State Register of Court Decisions. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121746700>
- Judgment of the Shevchenkivskiy District Court of Lviv dated 13 May 2025 in case No. 466/2068/25. Unified State Register of Court Decisions. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127327441>
- Judgment of the Lutsk City District Court of Volyn Region dated 12 June 2025 in case No. 161/10137/25. Unified State Register of Court Decisions. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128105906>
- Judgment of the Vinnytsia City Court of Vinnytsia Region dated 17 June 2025 in case No. 127/3838/25. Unified State Register of Court Decisions. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128193056>

Basaliuk N.V.

CRIMINALISTIC AND FORENSIC ASPECTS OF PROVING VIOLATIONS OF SANITARY RULES AND REGULATIONS FOR THE PREVENTION OF INFECTIOUS DISEASES AND MASS POISONINGS

The article is devoted to a comprehensive study of criminalistic and forensic aspects of proving violations of sanitary rules and regulations aimed at preventing infectious diseases and mass poisonings, as provided for in Article 325 of the Criminal Code of Ukraine. The relevance of the research is обусловлена сучасними викликами у сфері громадського здоров'я, зокрема пандемічними загрозами та зростанням значення біологічної безпеки.

The study analyzes the specific features of the criminalistic characteristics of this category of criminal offenses, including the typical situation of their commission, the peculiarities of the crime scene, the object and subject of encroachment, as well as the most распространені способи порушення встановлених санітарних норм. Special attention is paid to the dispersed nature of the crime scene and the epidemiological context, which significantly complicate the process of establishing factual circumstances.

The article substantiates that the evidentiary system in such proceedings should be considered as a multi-level structure consisting of three interrelated groups of evidence: documentary materials of supervisory authorities, results of criminalistic fixation of the situation of the offense, and forensic expert conclusions. It is proved that only the integrated use of these types of evidence ensures a complete, comprehensive and objective establishment of the circumstances of the case.

Particular emphasis is placed on the role of forensic examinations, including medical, epidemiological and sanitary-hygienic expertise, in establishing the causal link between the actions (or inaction) of a person and the potential or actual spread of infectious diseases. It is determined that such causal link has a complex nature, combining factual and epidemiological components, which necessitates the involvement of special knowledge.

The article also identifies key problems of proving in criminal proceedings of this category, including difficulties in establishing causation, determining the proper subject of liability, and distinguishing criminal offenses from administrative violations. The influence of the blanket nature of the legal norm on evidentiary activity is also analyzed.

As a result, the author formulates a scientific approach to the formation of an integrated evidentiary model that combines criminalistic and forensic components and is aimed at improving the effectiveness of investigation and criminal law qualification of violations of sanitary rules and regulations. The practical significance of the research lies in the possibility of applying the proposed conclusions in investigative and judicial practice, as well as in further development of criminalistics and forensic science in the context of modern epidemiological challenges.

Key words: *violation of sanitary rules, infectious diseases prevention, mass poisoning, criminalistic characteristics, evidence in criminal proceedings, forensic examination, causal link, public health safety, Article 325 of the Criminal Code of Ukraine, epidemiological context.*

Статтю було подано / The article was submitted	10.04.2026
Статтю було прийнято / The article was accepted	20.04.2026

УДК 349.6:351.74

А.Г. Бобкова

ORCID: [0000-0002-0834-7514](https://orcid.org/0000-0002-0834-7514)

Ю.В. Ковейно

ORCID: [0000-0002-0575-4691](https://orcid.org/0000-0002-0575-4691)

СУБ'ЄКТНИЙ СКЛАД АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЛІСОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА: ПУБЛІЧНО-ПРАВОВІ ТА ПРИВАТНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

У статті досліджено публічно-правові та приватно-правові аспекти суб'єктного складу адміністративної відповідальності за порушення лісового законодавства в Україні в контексті сучасного стану лісових ресурсів, який характеризується як критичний. Обґрунтовано, що однією з ключових причин неефективності охорони лісів є питання суб'єктного складу, зокрема відсутність чітких підходів до визначення кола суб'єктів.

Встановлено, що суб'єктний склад охоплює фізичних осіб (громадян, іноземців, осіб без громадянства, посадових осіб) та юридичних осіб, однак не забезпечує належної ефективності реалізації відновлювальної цілі адміністративної відповідальності за порушення лісового законодавства.

Доведено, що публічно-правовий аспект суб'єктного складу пов'язаний із досягненням цілей адміністративної відповідальності, серед яких визначальне значення має відновлювальна, що полягає у необхідності приведення лісів, лісових ресурсів та земель лісогосподарського призначення у стан, що існував до порушення лісового законодавства, піднятті екологічної цінності лісів, лісових ресурсів та земель лісогосподарського призначення, відтворенні таких ресурсів тощо.

Звертається увага на приватно-правовий аспект проявлений у індивідуальних характеристиках суб'єктів, зокрема їх професійної компетенції, рівня усвідомлення характеру правопорушення, обізнаності щодо можливих наслідків лісопорушення, наявності організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських повноважень у сфері лісових відносин.

Запропоновано диференціювати суб'єктів адміністративної відповідальності за порушення лісового законодавства, зокрема шляхом поділу посадових осіб на загальних і спеціальних, з метою забезпечення ефективного відновлення порушених прав власників лісів та лісокористувачів, а також вибору виду та розміру адміністративних стягнень та врахування приватно-правових інтересів при уточненні суб'єктного складу такої відповідальності.

Зроблено висновок, що вдосконалення суб'єктного складу з урахуванням публічно-правових і приватно-правових аспектів сприятиме підвищенню ефективності адміністративної відповідальності за порушення лісового законодавства та забезпеченню належного рівня охорони лісів в Україні.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, порушення лісового законодавства, суб'єктний склад адміністративної відповідальності, публічно-правові аспекти, приватно-правові аспекти.

DOI 10.34079/2518-1319 -2026-16-31-49-58

Постановка проблеми. Сучасний стан лісів в Україні можна характеризувати як критичний, що зумовлено низкою причин, однією з яких є порушення лісового законодавства та низький рівень ефективності адміністративної відповідальності, яка є основним видом відповідальності за такі порушення.

Серед різних складних питань цієї відповідальності, що потребують теоретичного доопрацювання, можна виокремити суб'єктний склад такої відповідальності щодо якого відсутні усталені підходи. До загострення дискусій з цього питання спонукало і оприлюднення проекту Кодексу Про адміністративні проступки № 11386 від 28.06.2024 року (Проект Кодексу про адміністративні проступки, 2024, № 11386), автори якого запропонували новий підхід до суб'єктного складу адміністративної відповідальності. Саме тому дослідження публічно-правових та приватно-правових аспектів суб'єктного складу зазначеної відповідальності за порушення лісового законодавства представляють неабиякий інтерес.

Наразі на законодавчому рівні суб'єктний склад такої відповідальності визначено, до якого віднесено громадян України, іноземців, осіб без громадянства, посадових осіб (фізичних осіб) та юридичних осіб.

Відповідно до проекту Кодексу Про адміністративні проступки № 11386 від 28.06.2024 року до суб'єктного складу адміністративної відповідальності пропонується віднести фізичних та юридичних осіб (Проект Кодексу про адміністративні проступки, 2024, № 11386).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В науковій літературі до питання суб'єктів адміністративної відповідальності звертались В.Б. Авер'янов (Авер'янов, 2004, с. 189), В.В. Зуй (Зуй, 2007, с. 178-179), Т.О. Коломєць (Коломєць, 2005), В.К. Колпаков (Колпаков, 2004, с. 151), О.М. Миколенко (Миколенко, 2018, с. 210) та інші. При цьому публічно-правові та приватно-правові аспекти не були предметом окремого наукового пошуку.

Практика застосування адміністративної відповідальності за порушення лісового законодавства вказує на використання стандартних підходів до встановлення суб'єктів такої відповідальності, що знижує результативність цієї відповідальності.

Наведене підтверджує актуальність дослідження нових аспектів суб'єктного складу адміністративної відповідальності за порушення лісового законодавства.

Метою цього дослідження є обґрунтування публічно-правових та приватно-правових аспектів суб'єктного складу адміністративної відповідальності за порушення лісового законодавства, які потребують врахування при застосування такої відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення мети за основу взято визначення адміністративної відповідальності за порушення лісового законодавства як виду правової відповідальності, яка має додатковий характер щодо відновлення прав власників лісів та лісокористувачів і екологічної цінності лісів, лісових ресурсів та земель лісгосподарського призначення та полягає у потерпанні винною особою, що вчинила порушення лісового законодавства, негативних втрат організаційного, майнового або особистого характеру як адміністративних стягнень, що проявляється у державному примусі з боку державних компетентних органів, який застосовується в установленому законом порядку з метою забезпечення правопорядку в лісових відносинах (Ковейно, 2024, с. 229).

Склад суб'єктів адміністративної відповідальності за порушення лісового законодавства визначено в Кодексі України про адміністративні правопорушення (КУпАП). До нього відносяться громадяни, які на момент вчинення адміністративного правопорушення досягли шістнадцятирічного віку та які є осудними, тобто могли

усвідомлювати свої дії або керувати ними на момент скоєння правопорушення. Громадяни є суб'єктами порушення лісового законодавства у разі вчинення ними діянь, передбачених ст. 49 КУпАП та главою 7 КУпАП (ст. 63-77; ст. 188⁵) за які встановлено адміністративну відповідальність (Кодекс України про адміністративні правопорушення, 1984). Іноземці та особи без громадянства, у разі вчинення ними адміністративного правопорушення на території України підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах з громадянами України, що слідує із ст. 16 КУпАП (Кодекс України про адміністративні правопорушення, 1984).

До складу суб'єктів також віднесено посадових осіб, як фізичних осіб будь-якого органу державної влади, місцевого самоврядування, а також підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, які підлягають адміністративній відповідальності у разі недодержання установлених правил в сфері використання, охорони та захисту лісів, що передбачено нормами КУпАП у разі виконання ними організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій. Посадові особи, як суб'єкти порушення лісового законодавства, це такі працівники які наділені трудовими, службовими та спеціально наданими їм повноваженнями в сфері лісових відносин, які закріплено ЛК України, відповідними Положеннями та Інструкціями (Ковейно, 2024, с. 132-135).

До суб'єктного складу адміністративної відповідальності за порушення лісового законодавства віднесено юридичну особу у разі, коли відповідне порушення скоєне працівником або безпосередньо посадовою особою юридичної особи. Це питання відноситься до дискусійних, яке досліджували: Н.В. Добрянська (Добрянська, 2024), І.В. Ковбас, О.М. Редько (Ковбас та Редько, 2025), С.В. Петков (Петков, 2023), А.В. Стрельников (Стрельников, 2024) та інші.

Юридичні особи можуть бути суб'єктами у разі, коли працівник діє за вказівкою керівника або іншої посадової особи до повноважень якої відноситься надання таких вказівок. Такими особами може бути як будь-яка юридична особа, що не є власником чи користувачем лісів, лісових ресурсів та земель лісогосподарського призначення, так і ті юридичні особи, що безпосередньо використовують зазначені природні ресурси на законних підставах (Ковейно, 2024, с. 136). Так, будь-яка юридична особа може бути суб'єктом порушення лісового законодавства, наприклад, за: порушення правил і норм, умов спеціальних дозволів на використання лісових ресурсів; використання лісових ресурсів способами, які негативно впливають на стан і відтворення лісів, призводять до погіршення навколишнього природного середовища. До юридичних осіб, які використовують на законних підставах ліси, лісові ресурси та землі лісогосподарського призначення, ЛК України віднесено постійних та тимчасових лісокористувачів, якими є спеціалізовані державні (комунальні) лісогосподарські підприємства, інші державні (комунальні) підприємства, установи і організації у яких створені спеціалізовані лісогосподарські підрозділи (Лісовий кодекс України, 1994, ст. 17). Такі юридичні особи можуть бути суб'єктами порушення лісового законодавства, зокрема, за використання лісових ресурсів способами, які завдають шкоду навколишньому природному середовищу, не забезпечують збереження оздоровчих, захисних та інших корисних властивостей лісів, негативно впливають на їх стан і відтворення; використання лісової ділянки не за цільовим призначенням (Лісовий кодекс України, 1994, ст. 22) (Ковейно, 2024, с. 137-138).

Відповідно до проекту Кодексу Про адміністративні проступки склад суб'єктів адміністративної відповідальності також включає фізичних та юридичних осіб. Так, фізична особа, як і у діючому законодавстві, є суб'єктом такого складу адміністративної відповідальності, якщо на момент вчинення адміністративного проступку вона досягла

шістнадцятирічного віку та у разі усвідомлення протиправності свого діяння (Проект Кодексу про адміністративні проступки, 2024, ст. 15, ст. 17). Юридичну особу запропоновано віднести до складу суб'єктів адміністративної відповідальності якщо вона знаходиться на території України, є іноземною юридичною особою або є її представництвом, філією в Україні без статусу юридичної особи (Проект Кодексу про адміністративні проступки, 2024, ст. 16). До суб'єктного складу такої відповідальності на умовах юридичних осіб у проекті Кодексу Про адміністративні проступки віднесено фізичних осіб-підприємців, які вчинили адміністративний проступок у зв'язку зі здійсненням своєї підприємницької діяльності без створення юридичної особи. У цьому проекті приділено увагу питанню вини юридичної особи, яку пропонується визнавати винною, якщо її посадова особа, фізична особа, яка перебуває з нею в трудових відносинах, а також інша фізична особа, яка хоч і не перебуває у трудових відносинах, але виконує певні дії від імені та в інтересах юридичної особи за договором, довіреністю, усвідомлювала або повинна була усвідомлювати протиправність свого діяння (дії або бездіяльності) (Проект Кодексу про адміністративні проступки, 2024, ст. 18). При цьому мало обґрунтованим є виключення зі суб'єктного складу адміністративної відповідальності посадових осіб, оскільки у переважній більшості саме вони є тими особами, дії яких приводять до порушення законодавства, у тому числі лісового.

Таким чином, до суб'єктного складу адміністративної відповідальності за порушення лісового законодавства віднесено: фізичних (громадян України, іноземців, осіб без громадянства; посадових осіб) та юридичних осіб, які порушили норми законодавства, пов'язаного з використанням, охороною та захистом лісів, лісових ресурсів та земель лісгосподарського призначення, та, які, за наявності підстав, передбачених чинним законодавством України, можуть бути притягнуті до адміністративної відповідальності (Ковейно, 2024, с. 139; 230-231).

Водночас слід зазначити, що такі підходи до визначення складу суб'єктів адміністративної відповідальності за порушення лісового законодавства не враховують публічно-правові та приватно-правові аспекти та не забезпечують повною мірою ефективність такої відповідальності. До публічно-правових аспектів суб'єктного складу адміністративної відповідальності за порушення лісового законодавства можна віднести досягнення мети її застосування.

Аналіз різних підходів до визначення цілей адміністративної відповідальності дозволяє зробити висновок, що цілями цієї відповідальності є правозахисна, правоохоронна, попереджувальна, каральна, відновлювальна та виховна. З урахуванням особливостей, значення, ролі, природного циклу, місця лісу, лісових ресурсів та земель лісгосподарського призначення як для людини так і суспільства в цілому, наслідків порушення лісового законодавства та складного процесу відновлення порушених прав цілями адміністративної відповідальності за порушення лісового законодавства доцільно визнати: правоохоронну, правозахисну, припиняючу, відновлювальну, каральну та превентивну. Головною серед них є відновлювальна, що полягає у необхідності приведення лісів, лісових ресурсів та земель лісгосподарського призначення у стан, що існував до порушення лісового законодавства, піднятті екологічної цінності лісів, лісових ресурсів та земель лісгосподарського призначення, відтворенні таких ресурсів, компенсації негативних втрат заподіяних правопорушеннями, поновленні прав або спонуканні відповідних осіб до дотримання правил, вимог чи приписів та інше (Ковейно, 2024, с. 41-42). З урахуванням цього, така ціль має розглядатись як основна ціль будь-якої відповідальності за порушення лісового законодавства, в тому числі адміністративної. Водночас відновлювальна ціль є найменш забезпеченою ціллю адміністративної відповідальності за порушення лісового законодавства, оскільки

суб'єктний склад цієї відповідальності зорієнтований на те що така відповідальність застосовується не на користь другої сторони правовідносин, а на користь держави, тоді як від порушень лісового законодавства потерпають саме власники лісів та лісокористувачі, погіршується якість лісу, лісових ресурсів та земель лісогосподарського призначення. Крім того, з аналізу адміністративних стягнень слідує, що суб'єктний склад таких порушень спрямований на покарання правопорушника та дотримання правопорядку в лісових відносинах в значно більшій мірі ніж досягнення відновлювальної цілі. Досягнення цієї цілі можливо шляхом уточнення суб'єктного складу лісових правопорушень, відповідальність яких в повній мірі має забезпечити реалізацію такої цілі. Так, за таким порушенням як незаконне використання земель державного лісового фонду (Кодекс України про адміністративні правопорушення, 1984, ст. 63), суб'єктами є громадяни та посадові особи щодо яких передбачено стягнення штрафу, тоді як відновлювальна ціль може бути досягнута у разі поновлення прав власників земель державного лісового фонду (лісогосподарського призначення) у порядку встановленому законом, що може бути можливим у разі, коли суб'єктом такого порушення буде передбачено і юридичну особу, посадову особу чи працівника якої визнано суб'єктом цього порушення. У випадку пошкодження лісових культур, сіянців або саджанців у лісових розсадниках і на плантаціях, як порушенні лісового законодавства (Кодекс України про адміністративні правопорушення, 1984, ст. 65), суб'єктами є громадяни та посадові особи щодо яких також передбачено стягнення штрафу, при цьому відновлювальна ціль може бути досягнута у разі відтворення лісів шляхом лісорозведення: створення лісових культур або реконструкція насаджень лісокультурними методами за рахунок винних осіб за умови, якщо суб'єктом вказаного порушення буде юридична особа, посадова особа або працівник якої визнаний суб'єктом цього порушення. При такому порушенні лісового законодавства як засмічення лісів відходами (Кодекс України про адміністративні правопорушення, 1984, ст. 73), крім громадян та посадових осіб, для забезпечення відновлювальної цілі також доцільно передбачити суб'єктом адміністративної відповідальності юридичну особу, а саме для звільнення ділянки лісу, земель лісогосподарського призначення від сміття та поновлення лісової рослинності у разі її пошкодження, тобто підняття екологічної цінності ділянки лісу або земель лісогосподарського призначення. Отже, для забезпечення відновлювальної цілі, при порушенні лісового законодавства, необхідно щодо кожного правопорушення сформулювати інший суб'єктний склад.

Таким чином, уточнення суб'єктного складу має враховувати досягнення цілей такої відповідальності, головною серед яких є відновлювальна, що є проявом публічно-правового аспекту адміністративної відповідальності за порушення лісового законодавства. При уточненні суб'єктного складу цієї відповідальності потребують врахування також приватно-правові аспекти, тобто те, що є характеристикою особистості суб'єкта.

Питанням видів суб'єктів такої відповідальності неодноразово приділялась увага в науці адміністративного права, зокрема, такими вченими як О.Т. Зима (Зима, 2001, с. 10-11), В.К. Колпаков (Колпаков, 2004, с. 151), А.Т. Комзюк (Комзюк, 2003, с. 97), П.С. Лютіков (Лютіков, 2013), О.П. Світличний (Світличний, 2010) та інші. Найбільш повно питання суб'єктів адміністративної відповідальності та їх видів розглянуто Н.В. Добрянською (Добрянська, 2024), якою досліджено теоретико-правова характеристика суб'єктів такої відповідальності та виокремлена характеристика загальних та спеціальних суб'єктів, їх особливі ознаки.

В науковій літературі є кілька підходів до поділу суб'єктів на види. Загальноновизнаним є поділ суб'єктів адміністративної відповідальності на загальні та

спеціальні, відповідно до якого до загальних суб'єктів такої відповідальності віднесено громадян, а до спеціальних - посадових осіб. До особистих рис, що мають бути враховані при застосуванні адміністративної відповідальності за порушення лісового законодавства, відносяться щодо громадян: вік, осудність та вина, а посадових осіб - професійність, рівень усвідомлення негативних наслідків своїх дій та інше. При цьому, зважаючи на те, що переважна більшість порушень лісового законодавства скоюються за участю посадових осіб, доцільно передбачити поділ саме цих осіб на загальні та спеціальні. Такий поділ має враховувати такі чинники як: професійна підготовка, рівень усвідомлення характеру правопорушення, обізнаність щодо можливих наслідків лісопорушення, наявність організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських повноважень у сфері лісових відносин.

До загального виду посадових осіб, як суб'єктів адміністративної відповідальності за порушення лісового законодавства, можна віднести посадових осіб будь-якої юридичної особи, які не наділені безпосередньо повноваженнями щодо використання, охорони та захисту лісів, лісових ресурсів та земель лісогосподарського призначення або забезпечення встановленого правопорядку в лісових відносинах.

До спеціального виду посадових осіб, як суб'єктів такої відповідальності, доцільно віднести посадових осіб яким притаманні: наявність спеціальної освіти в галузі лісових відносин, зайняття відповідної посади, передбачена обізнаність щодо негативного впливу порушення на стан лісу, лісових ресурсів, земель лісогосподарського призначення та його наслідків. Так, серед спеціальних посадових осіб, можна назвати посадових осіб спеціалізованих державних (комунальних) лісогосподарських підприємств, інших державних (комунальних) підприємств, установ та організацій, у яких створено спеціалізовані лісогосподарські підрозділи та органів виконавчої влади, серед повноважень яких використання, охорона та захист лісів. Такими посадовими особами також можуть бути посадові особи органів Держлісагенства відповідно Додатку до Положення про державну лісову охорону, лісову охорону інших постійних лісокористувачів та власників лісів керівник, головний лісничий, начальник відділу (сектору) лісового господарства та інженери відділу (сектору) всіх категорій, начальник відділу (сектору) охорони і захисту лісу та інженери відділу (сектору) всіх категорій, начальник відділу (сектору), лісничий, державний районний мисливствознавець, мисливствознавець, помічник лісничого, старший майстер лісу, майстер лісу, начальник лісової пожежної станції (Ковейно, 2024, с. 142).

Такий поділ посадових осіб у суб'єктному складі адміністративної відповідальності за порушення лісового законодавства має практичне значення у разі скоєння таких порушень як загальними так і спеціальними видами суб'єктів. Такими порушеннями, наприклад, є незаконна порубка, пошкодження та знищення лісових культур і молодняка (Кодекс України про адміністративні правопорушення, 1984, ст. 65); пошкодження лісу стічними водами, хімічними речовинами, нафтою і нафтопродуктами, промисловими і комунально-побутовими викидами, відходами і покидьками (Кодекс України про адміністративні правопорушення, 1984, ст. 72); засмічення лісів відходами (Кодекс України про адміністративні правопорушення, 1984, ст. 73) та інші.

Такий підхід дозволить диференціювати види та розміри адміністративних стягнень та врахувати приватно-правові інтереси при уточненні суб'єктного складу адміністративної відповідальності за порушення лісового законодавства.

Висновок. Таким чином, публічно-правові аспекти суб'єктного складу адміністративної відповідальності за порушення лісового законодавства мають проявлятися у визначенні такого складу, щоб їх відповідальність була здатна забезпечити досягнення відновлювальної цілі такої відповідальності як публічного інтересу

суспільства.

Приватно-правові аспекти суб'єктного складу цієї відповідальності мають полягати у врахуванні при визначенні складу суб'єктів такої відповідальності їх професійної підготовки, рівня усвідомлення характеру правопорушення, обізнаності щодо можливих наслідків лісопорушення, наявності організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських повноважень у сфері лісових відносин, тобто приватних характеристик цих суб'єктів.

Доопрацювання складу суб'єктів, з урахуванням зазначених аспектів, сприятиме підвищенню рівня ефективності адміністративної відповідальності за порушення лісового законодавства та забезпеченню як об'єктивності, так і суб'єктивності при застосуванні такої відповідальності. Це може позитивно вплинути на забезпечення сталого управління лісовими ресурсами, підвищення їхньої продуктивності, задоволення потреб суспільства в деревині та екологічних послугах.

Бібліографічний список

- Адміністративне право України. Академічний курс (2004) у 2 т. Т. 1: Загальна частина / ред. кол. В. Авер'янов (голова). Київ: Юридична думка, 584 с.
- Адміністративне право України: Підручник (2007) / Ю.П. Битяк, В.М. Гаращук, О.В. Дьяченко та ін.; за ред. Ю.П. Битяка. Київ: Юрінком Інтер, 544 с.
- Добрянська, Н.В. (2024) *Суб'єкти адміністративної відповідальності за законодавством України: основи теорії та практики*. Київ: Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, 348 с.
- Зима, О.Т. (2001) *Адміністративна відповідальність юридичних осіб*. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Харків, 19 с.
- Ковбас, І.В. і Редько, О.М. (2025) 'Проблемні питання адміністративної відповідальності юридичних осіб', *Український політико-правовий дискурс*, (10). Доступно: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15433505>.
- Ковейно, Ю.В. (2024) *Адміністративна відповідальність за порушення лісового законодавства*. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії: 081 Право. Донецький державний університет внутрішніх справ, Кропивницький, 264 с. Доступно: https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2024/05/dysertacziya_kovejno.pdf.
- Кодекс України про адміністративні правопорушення (1984) Закон України від 07 грудня 1984 року № 8073-X. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.
- Коломоець, Т.О. (2005) *Адміністративний примус у публічному праві України: теорія, досвід та практика реалізації*. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук: 12.00.07. Харків, 38 с.
- Колпаков, В.К. (2004) *Адміністративно-деліктний правовий феномен*. Київ, 528 с.
- Комзюк, А.Т. (2003) 'Суб'єкти адміністративної відповідальності: проблеми визначення та правового закріплення системи', *Вісник Національного університету внутрішніх справ*, Вип. 22, с. 95-99.
- Лісовий кодекс України (1994). Закон України від 21 січня 1994 року № 3852-XII. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#top>.
- Лук'янець, Д.М. (2007) *Розвиток інституту адміністративної відповідальності: концептуальні засади та проблеми правореалізації*. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук: 12.00.07 – адміністративне право і

- процес; фінансове право; інформаційне право. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, Київ, 410 с.
- Лютіков, П.С. (2013) 'Адміністративна відповідальність юридичних осіб: теоретико-правовий аналіз', *Форум права*, № 1, с. 635–641.
- Миколенко, О.М. (2018) 'Права та обов'язки суб'єктів адміністративно-деліктного права', *Правові новели. Науковий юридичний журнал*, № 4, с. 209–215.
- Петков, С.В. (за заг. ред.) (2023) Адміністративна відповідальність юридичних осіб. *Законодавство. Судова практика*. Київ: Юрінком Інтер, 272 с.
- Проект Кодексу про адміністративні проступки (2024) № 11386 від 28 червня 2024 року. Доступно: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/44507>.
- Світличний, О.П. (2010) 'Про розмежування адміністративної відповідальності посадових та службових осіб у сфері земельних правовідносин', *Право України*, № 3, с. 204-209.
- Стрельников, А.В. (2024) 'Проблеми віднесення юридичних осіб до суб'єктів адміністративної відповідальності', у: Ківалов, С.В. (за заг. ред.) *Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 26 квітня 2024 р.)*. Одеса, с. 61-62. Доступно: <https://hdl.handle.net/11300/28118>.

References

- Administrativne pravo Ukrainy. Akademichnyi kurs (2004) in 2 vols. Vol. 1: Zahalna chastyna [Administrative law of Ukraine. Academic course. Vol. 1: General part] / ed. board V. Averianov (head). Kyiv: Yurydychna dumka, 584 p. (in Ukrainian).
- Bytiak, Yu.P., Harashchuk, V.M., Diachenko, O.V. et al. (2007) *Administrativne pravo Ukrainy: Pidruchnyk* [Administrative law of Ukraine: Textbook]. Ed. by Yu.P. Bytiak. Kyiv: Yurinkom Inter, 544 p. (in Ukrainian).
- Dobrianska, N.V. (2024) Subiekty administrativnoi vidpovidalnosti za zakonodavstvom Ukrainy: osnovy teorii ta praktyky [Subjects of administrative liability under the legislation of Ukraine: foundations of theory and practice]. Kyiv: Tavriiskyi National University named after V.I. Vernadskyi, 348 p. (in Ukrainian).
- Kodeks Ukrainy pro administrativni pravoporushennia (1984) [Code of Ukraine on Administrative Offences]. Law of Ukraine of 07 December 1984 No. 8073-X. Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>>. (Accessed: 28 April 2026). (in Ukrainian).
- Kolomoiets, T.O. (2005) Administrativnyi prymus u publichnomu pravi Ukrainy: teoriia, dosvid ta praktyka realizatsii [Administrative coercion in public law of Ukraine: theory, experience and practice of implementation]. Abstract of doctoral dissertation (Law, 12.00.07). Kharkiv, 38 p. (in Ukrainian).
- Kolpakov, V.K. (2004) Administrativno-deliktnyi pravovyi fenomen [Administrative-delinquency legal phenomenon]. Kyiv, 528 p. (in Ukrainian).
- Komziuk, A.T. (2003) 'Subiekty administrativnoi vidpovidalnosti: problemy vyznachennia ta pravovoho zakriplennia systemy' [Subjects of administrative liability: problems of definition and legal consolidation of the system], *Visnyk Natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav* [Bulletin of the National University of Internal Affairs], Issue 22, pp. 95–99. (in Ukrainian).
- Kovbas, I.V. and Redko, O.M. (2025) 'Problemni pytannia administrativnoi vidpovidalnosti yurydychnykh osib' [Problematic issues of administrative liability of legal entities], *Ukrainskyi polityko-pravovyi dyskurs* [Ukrainian political and legal discourse], (10). Available at: <<https://doi.org/10.5281/zenodo.15433505>> (Accessed: 28 April 2026). (in

- Ukrainian).
- Koveino, Yu.V. (2024) *Administrativna vidpovidalnist za porushennia lisovoho zakonodavstva* [Administrative responsibility for violations of forest legislation]. PhD thesis (Law, 081). Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi, 264 p. Available at: <https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2024/05/dysertacziya_kovejno-.pdf> (Accessed: 28 April 2026). (in Ukrainian).
- Lisovyi kodeks Ukrainy (1994) [Forest Code of Ukraine]. Law of Ukraine of 21 January 1994 No. 3852-XII. Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#top>>. (Accessed: 28 April 2026). (in Ukrainian).
- Liutikov, P.S. (2013) 'Administrativna vidpovidalnist yurydychnykh osib: teoretyko-pravovyi analiz' [Administrative liability of legal entities: theoretical and legal analysis], *Forum prava* [Law Forum], No. 1, pp. 635–641. (in Ukrainian).
- Lukianets, D.M. (2007) *Rozvytok instytutu administrativnoi vidpovidalnosti: kontseptualni zasady ta problemy pravorealizatsii* [Development of the institute of administrative liability: conceptual foundations and problems of law enforcement]. Doctoral dissertation (Law, 12.00.07 – Administrative Law and Procedure; Financial Law; Information Law). V.M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 410 p. (in Ukrainian).
- Mykolenko, O.M. (2018) 'Prava ta oboviazky subiektiv administrativno-deliktnogo prava' [Rights and duties of subjects of administrative-delict law], *Pravovi novely. Naukovyi yurydychnyi zhurnal* [Legal Novels. Scientific Law Journal], No. 4, pp. 209–215. (in Ukrainian).
- Petkov, S.V. (ed.) (2023) *Administrativna vidpovidalnist yurydychnykh osib. Zakonodavstvo. Sudova praktyka* [Administrative liability of legal entities. Legislation. Court practice]. Kyiv: Yurinkom Inter, 272 p. (in Ukrainian).
- Proekt Kodeksu pro administrativni prostupky (2024) No. 11386 dated 28 June 2024 [Draft Code of Ukraine on Administrative Offences]. Available at: <<https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/44507>>. (Accessed: 28 April 2026). (in Ukrainian).
- Strelnykov, A.V. (2024) 'Problemy vidnesennia yurydychnykh osib do subiektiv administrativnoi vidpovidalnosti' [Problems of classifying legal entities as subjects of administrative liability], in: Kivalov, S.V. (ed.) *Yevropeiski oriientyry rozvytku Ukrainy: naukovopraktychnyi vymir v umovakh voiennykh vyklykiv: materialy Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii* (Odesa, 26 April 2024). Odesa, pp. 61–62. Available at: <<https://hdl.handle.net/11300/28118>>. (Accessed: 28 April 2026). (in Ukrainian).
- Svitlychnyi, O.P. (2010) *Pro rozmezhuвання administrativnoi vidpovidalnosti posadovykh ta sluzhbovykh osib u sferi zemelnykh pravovidnosyn* [On the distinction of administrative liability of officials and civil servants in the field of land relations], *Pravo Ukrainy* [Law of Ukraine], No. 3, pp. 204–209. (in Ukrainian).
- Zyma, O.T. (2001) *Administrativna vidpovidalnist yurydychnykh osib* [Administrative liability of legal entities]. Abstract of PhD thesis (Law, 12.00.07: Administrative Law and Procedure; Financial Law; Information Law). Kharkiv, 19 p. (in Ukrainian).

Bobkova A.
Koveino Y.

**SUBJECT COMPOSITION OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR
VIOLATION OF FOREST LEGISLATION:
PUBLIC AND PRIVATE LEGAL ASPECTS**

The article examines the public-legal and private-legal aspects of the subject composition of administrative responsibility for violations of forest legislation in Ukraine in the context of the current state of forest resources, which is characterized as critical. It has been proven that one of the key reasons for the ineffectiveness of forest protection is the issue of the composition of subjects, specifically the lack of clear approaches to defining the scope of these subjects.

It has been established that the subject composition includes individuals (citizens, foreigners, stateless persons, officials) and legal entities, however, it does not ensure the proper effectiveness of the implementation of the restorative goal of administrative responsibility for violations of forest legislation.

It has been established that the public-legal aspect of the composition of the subject is related to the achievement of the objectives of administrative responsibility, among which restorative goal plays a decisive role, consisting in the need to restore forests, forest resources, and lands designated for forestry to the condition that existed prior to the violation of forestry legislation, to enhance the ecological value of forests, forest resources, and lands designated for forestry, to regenerate such resources, and so on.

It has been emphasized to the private-legal aspect as reflected in the individual characteristics of the subjects, in particular their professional competence, level of awareness of the nature of the offense, knowledge of the possible consequences of the forest violation, and the existence of organizational, managerial, or administrative and economic powers in the sphere of forest relations.

It has been proposed to distinguish between subjects of administrative responsibility, in particular by dividing officials into general and special ones, in order to ensure effective restoration of violated rights of forest owners and forest users, as well as a choice of the type and amount of administrative penalties and take into account private legal interests when clarifying the subject composition of administrative responsibility for violations of forest legislation.

It has been concluded that improving the subject composition, taking into account public and private legal aspects, will contribute to increasing the efficiency of administrative responsibility and ensuring an adequate level of forest protection in Ukraine.

Keywords: *administrative responsibility, violation of forest legislation, subject composition of administrative responsibility, public-legal aspects, private-legal aspects.*

Статтю було подано / The article was submitted	11.04.2026
Статтю було прийнято / The article was accepted	20.04.2026

УДК: 340.5+347.191

О.М. Гончаренко
ORCID: 0000-0002-0178-2003

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ТА ЗАКОНОДАВЧІ ПЕРСПЕКТИВИ

У статті здійснено комплексний порівняльно-правовий аналіз регулювання соціального підприємництва відповідно до права ЄС, законодавства окремих держав ЄС та України. Відсутність чіткого законодавчого закріплення цього поняття в Україні зумовлює різні підходи до його інтерпретації, класифікації, що негативно впливає на практичну реалізацію суспільних відносин та гальмує розвиток відповідного сектору економіки. Досліджено законопроектні ініціативи щодо правового забезпечення соціального підприємництва в Україні. Встановлено, що у проаналізованих проектах був відсутній комплексний підхід до регулювання інституту соціального підприємства та не враховувався як досвід окремих держав ЄС так і положення законодавства ЄС.

Проаналізовано законодавство ЄС, у якому підтримка соціального підприємництва інтегрована у загальну систему регулювання через механізми допустимої державної допомоги, зайнятості та надання послуг загального економічного інтересу. Такий підхід забезпечує баланс між досягненням соціальних цілей і збереженням добросовісної конкуренції на внутрішньому ринку ЄС. Висвітлено специфіку регулювання соціального підприємництва у республіці Польщі, Італії та Іспанії. Досвід держав ЄС показав, що держава надає підтримку соціальним підприємствам, яка визначається на законодавчому рівні. Кожна з цих держав має власне регулювання соціального підприємництва, яке узгоджується із загальним регулюванням у ЄС виходячи з критеріїв загального економічного інтересу та підтримки малого та середнього бізнесу.

Ідея інституціоналізації соціального підприємництва відповідає сучасним тенденціям розвитку економіки (соціальної економіки). Реалізація цієї ідеї потребує більш чіткого, системного та узгодженого нормативного підходу в Україні. Обґрунтовано, що слід розробити та прийняти в Україні Закон України «Про соціальні підприємства». Зазначений закон має базуватися на праві ЄС. До його основних складових елементів слід віднести: поняття, суб'єкти та мету соціального підприємства; його організаційно-правові форми; систему підтримки тощо. Такий підхід також передбачає зміни і підзаконного регулювання.

Ключові слова: соціальне підприємництво, соціальне підприємство, право ЄС, конкурентне право, закон, державна допомога, законопроект, підприємницька діяльність, регламент ЄС, директива ЄС.

DOI 10.34079/2518-1319 -2026-16-31-59-71

Постановка проблеми. Правове забезпечення соціального підприємництва залишається предметом активних наукових дискусій в Україні. З однієї сторони, соціальне підприємництво передбачає здійснення господарської діяльності, орієнтованої на отримання прибутку як базового елементу підприємницької діяльності, а з іншого - його сутнісною характеристикою виступає соціальна місія, де досягнення суспільно значущих цілей має пріоритет над максимізацією прибутку. Таким чином, дефініція

«соціальне підприємництво» набуває контрверсійного характеру в контексті українського законодавства, оскільки поєднує у собі взаємосуперечливі економічні та соціальні цілі, що ускладнює його однозначне нормативно-правове трактування. У цьому зв'язку однією з ключових проблем є вбудовування цього інституту в національну правову систему. Відсутність чіткого законодавчого закріплення цього поняття в Україні зумовлює різні підходи до його інтерпретації, класифікації та практичної реалізації, що, своєю чергою, гальмує розвиток відповідного сектору економіки.

Водночас у сучасних умовах господарювання підприємства, незалежно від масштабу діяльності (як великі, середні), дедалі більше зобов'язані дотримуватися принципів корпоративної соціальної відповідальності. Це передбачає інтеграцію соціальних, екологічних та етичних аспектів у стратегію та операційну діяльність бізнесу. У цьому контексті соціальна складова вже є невід'ємною частиною функціонування сучасного підприємства, що свідчить про поступове зближення традиційного підприємництва із концепцією соціально орієнтованої діяльності. З метою вирішення цієї проблеми важливо визначити: основні ознаки, суб'єкти та мету соціального підприємництва; його організаційно-правові форми; зіставлення з вимогами конкурентного права, у тому числі допустимістю державної допомоги; систему підтримки; технічного оформлення змін до законодавства; особливості регулювання у законодавстві ЄС.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання соціального підприємництва вивчали через призму поняття, рис, важливості його суспільної ролі такі науковці: Д. Белов, М. Белова, С. Болдижар, Н. Горішна, Б. Палапа, І. Хохлова та інші. Однак питання законопроектної роботи та моделі інституціалізації соціального підприємництва в Україні не достатньо висвітлені та розроблені.

Таким чином, **метою цієї статті** є пошук оптимальної моделі законодавчого регулювання соціального підприємництва в Україні базуючись на потребі євроінтеграційного вектору.

Виклад основного матеріалу. На думку Д. Белова, М. Белової та Б. Палапи «До характерних рис соціального підприємництва, множина яких створює специфіку їх функціонування, є наступні особливості: – наявність соціально-орієнтованої мети чи місії, орієнтація на соціальні зміни, вирішення соціальних проблем; – пошук перспектив і бачення «провалів» ринку; – дуалізм діяльності, що приносить дохід і задовольняє соціальні запити. Організація соціального підприємництва характеризується тим, що комбінує комерційні і некомерційні форми діяльності, причому існує певне поле вибору тієї чи іншої організаційної форми» (Белов, Белова, Палапа, 2023, с. 150).

Чітка та структурована правова база суттєво сприяє розвитку соціального підприємництва, забезпечуючи стабільну фінансову підтримку та можливість досягнення соціальної інтеграції шляхом створення робочих місць, розвитку навичок та підвищення фінансової стабільності серед маргіналізованих груп (Ualiyeva, Zhempiissov, Zhabelova, & Nurgalym, 2024). Як слушно зазначають С. Болдижар, І. Хохлова «...незважаючи на зростаючий інтерес до соціального підприємництва, залишаються недостатньо дослідженими питання його правового регулювання, механізмів державної підтримки та оцінки соціального впливу в українському контексті» (Болдижар, Хохлова, 2024, с. 360).

До основних недоліків законопроектів у сфері господарювання під час дії правового режиму воєнного стану можна віднести: відсутність концепції проекту (належного обґрунтування); неналежне техніко-юридичне виконання проекту (проблеми із використанням юридичної термінології, неузгодженість положень проекту із чинним

законодавством, внутрішні неузгодженості); відсутність належного механізму реалізації; несистемність пропонованих змін (потрібен інший шлях вирішення проблеми, ніж це пропонується у проекті, положення уже передбачені законодавством, проект потребує внесення змін у декілька законів) (Гончаренко, 2024, 64).

Нерозвиненість наукової концепції щодо соціального підприємництва виражається і на практиці у законопроектній роботі. Зокрема, зареєстровано проект Закону України «Про ветеранське підприємництво» реєстрац. номер 10258 від 13.11.2023 року (проект Закону України Про ветеранське підприємництво, 2023). Проектом пропонувалося таке визначення «Соціальне підприємництво – це підприємництво з метою досягнення конкретних суспільно корисних матеріальних або нематеріальних результатів, спрямованих на вирішення соціальних та/або екологічних проблем окремих категорій осіб чи груп населення». Відповідно до ч. 2 ст. 2 Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» «Господарська діяльність, що здійснюється з метою одержання прибутку, є підприємництвом. Під некомерційною господарською діяльністю розуміється господарська діяльність, що здійснюється без мети одержання прибутку» (Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб, 2025), тобто одержання прибутку є обов'язковою ознакою підприємництва включаючи і соціальне. І саме одержання прибутку відрізняє господарську комерційну діяльність від некомерційної господарської діяльності.

Наразі прийнято Закон України «Про ветеранське підприємництво» 31 липня 2025 року № 4563-IX (Про ветеранське підприємництво, 2025). У прийнятому законі на відміну від його проекту відсутнє визначення соціального підприємництва. Відповідно до ч. 1 ст. 1 цього закону «Ветеранське підприємництво - це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність або незалежна професійна діяльність, що здійснюється суб'єктами ветеранського підприємництва, які відповідають критеріям, визначеним статтею 2 цього Закону, з метою досягнення економічних і соціальних результатів, у тому числі одержання прибутку» (Про ветеранське підприємництво, 2025). Таким чином, категорія соціального підприємництва не була закріплена законодавчо, а ветеранське підприємництво розглядається через мету досягнення економічного і соціального результату.

У проекті Закону України «Про внесення зміни до Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» щодо розвитку соціального підприємництва» № 14156 від 27.10.2025 пропонується внесення змін до законів України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» (далі – Закон), «Про державну допомогу суб'єктам господарювання», «Про громадські об'єднання», «Про благодійну діяльність та благодійні організації» (проект Закону України «Про внесення зміни, 2025). У проекті надається визначення суб'єктів соціального підприємництва, соціального підприємництва, суб'єктів малого і середнього підприємництва тощо, по усьому тексту проекту Закону після слів «малого і середнього підприємництва» здійснено доповнення словосполученням «в тому числі соціального». Таким чином, не зрозуміло, які саме особливості щодо підтримки саме соціального підприємництва виникають у порівнянні з малим та середнім підприємництвом, адже соціальне підприємництво вбудоване у проект як складова малого та середнього підприємництва. У цьому аспекті виникає питання доцільності зазначеної пропозиції.

Статтю 1 Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» пропонується доповнити новою частиною 2 відповідно до якої «суб'єкти малого і середнього підприємництва, що здійснюють

підприємницьку діяльність, основною метою якої є досягнення конкретних суспільно корисних матеріальних або нематеріальних результатів, спрямованих на вирішення соціальних проблем та/або задоволення соціальних потреб окремих категорій осіб чи груп населення та з метою одержання прибутку в розумінні цього закону є суб'єктами соціального підприємництва, а така діяльність - соціальним підприємництвом» (проект Закону України «Про внесення зміни, 2025). Аналіз запропонованих змін до законодавства щодо запровадження інституту соціального підприємництва свідчить про наявність низки концептуальних і техніко-юридичних недоліків, які можуть ускладнити ефективне правозастосування відповідних норм.

Передусім, запропоноване визначення «соціального підприємництва» та «суб'єктів соціального підприємництва» характеризується недостатнім рівнем правової визначеності. Використання оціночних та невизначених понять (зокрема, «соціальні потреби», «окремі категорії осіб чи груп населення», «суспільна користь», «повноцінні учасники ринку», «прибуток у розумінні цього закону») без належної нормативної конкретизації створює ризики неоднозначного тлумачення та застосування правових норм. Такий підхід не відповідає принципу правової визначеності, сформульованому у практиці Конституційного Суду України, та може призвести до правової невизначеності і зниження передбачуваності регулювання. Крім того, відсутність чітких критеріїв ідентифікації соціальних груп і їхніх потреб унеможливорює однозначне визначення кола суб'єктів соціального підприємництва. Це, своєю чергою, може спричинити довільне або вибіркове застосування норм, зокрема при наданні державної підтримки, а також створити передумови для зловживань. У такому випадку особливості соціального підприємництва в Україні залишаться не зрозумілими і положення щодо нього складно буде реалізувати на практиці. Окрему увагу слід звернути на внутрішню неузгодженість законопроекту з чинним законодавством.

Запропоновані зміни щодо державної допомоги не повною мірою узгоджуються з положеннями Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію), що може створити додаткові регуляторні ризики. У змінах до ч.1 ст. 6 Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» проекту пропонується доповнити перелік цілей, за яких державна допомога може бути визнана допустимою, сприянням розвитку соціального підприємництва (Про державну допомогу суб'єктам господарювання, 2014). Слід зазначити, що державна допомога є недопустимою для конкуренції, якщо інше не встановлено Законом України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання». Крім цього, відповідно до ч. 2 ст. 6 цього закону Кабінет Міністрів України уповноважений встановлювати критерії оцінки допустимості окремих категорій державної допомоги, зокрема, допомоги, спрямованої на підтримку малого та середнього підприємництва, враховуючи, що у проекті соціальне підприємництво фактично вважається складовим малого та середнього підприємництва.

Ефективність правового регулювання - це про потребу врегулювання відносин та верховенство права, про політику, яку слід обрати для кращого регулювання відносин (Гончаренко, 2023, с. 284). Однак запропонована модель не враховує інших положень Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» відповідно до ст. 3 якого «дія цього Закону не поширюється на підтримку з надання послуг, що становлять загальний економічний інтерес, у частині компенсації обґрунтованих витрат на надання таких послуг. Перелік послуг, що становлять загальний економічний інтерес, встановлюється Кабінетом Міністрів України». Саме соціальне підприємництво і є такими послугами у розумінні права ЄС і до нього можна застосувати зазначені винятки.

Правове регулювання соціального підприємництва у законодавстві ЄС та в державах ЄС.

Статті 107–109 *Договору про функціонування ЄС* прямо не згадують інститут соціального підприємництва, однак створюють рамки для його функціонування (Консолідовані версії договору про Європейський Союз). Зокрема, відповідно до зазначених статей соціальні підприємства можуть отримувати допомогу як: підтримку малого та середнього підприємства; допомогу соціального характеру; розвиток регіонів або зайнятості; допомогу що сприяє розвитку певних видів економічної діяльності або певних сфер економік, якщо така допомога не впливає негативно на умови торгівлі такою мірою, що суперечить спільному інтересові.

У *Повідомленні комісії до Європейського Парламенту, Ради, Європейського Економічно-Соціального Комітету та Комітету Регіонів «Ініціатива соціального підприємництва»* вживається термін «соціальне підприємство» для позначення таких видів бізнесу: «ті, для яких соціальна або суспільна мета спільного блага є причиною комерційної діяльності, часто у формі високого рівня соціальних інновацій; ті, де прибуток переважно реінвестується з метою досягнення цієї соціальної мети; та де метод організації або система власності відображає їхню місію, використовуючи демократичні або партисипативні принципи або зосереджуючись на соціальній справедливості» (Communication from the Commission, 2011).

У *Плані дій соціальної економіки* оголошено низку ключових заходів для підтримки соціальної економіки. Наприклад, ним передбачено низку ключових заходів з підтримки соціальної економіки, зокрема: – формування Рекомендацій Ради з розробки рамкових умов соціальної економіки; – створення нового порталу соціальної економіки ЄС для забезпечення чіткої точки входу для зацікавлених сторін соціальної економіки, інших суб'єктів і окремих осіб, яким потрібна інформація про відповідне фінансування, політику та ініціативи ЄС; – створення нового європейського центру компетенцій соціальних інновацій (Social Economy Action Plan, 2021).

Директива Європейського Парламенту і Ради 2014/24/ЄС від 26 лютого 2014 року про публічні закупівлі та про скасування Директиви 2004/18/ЄС (Директива 2014/24/ЄС). Відповідно до цієї Директиви соціальні підприємства можуть укладати публічні договори про надання соціальних та інших спеціальних послуг, перерахованих у додатку XIV. Зокрема цей нормативно-правовий акт містить такий важливий інструмент як резервований договір для: соціальних підприємств; організацій, що працевлаштовують вразливі групи; врахування соціальних критеріїв у тендерах. Це один із ключових механізмів підтримки соціального підприємництва на практиці. Так, відповідно до ст. 20 цієї Директиви «держави-члени можуть залишати право на участь у процедурах публічних закупівель за майстернями для людей з інвалідністю та суб'єктами господарювання, головною метою яких є соціальна й професійна інтеграція людей з інвалідністю та малозабезпечених осіб, або передбачати виконання таких договорів у контексті програм захищеної зайнятості, за умови що принаймні 30% працівників зазначених майстерень, суб'єктів господарювання або програм є людьми з інвалідністю чи малозабезпеченими особами» (Директива 2014/24/ЄС).

У *Регламенті (ЄС) № 346/2013* Європейського Парламенту та Ради від 17 квітня 2013 року про європейські фонди соціального підприємництва встановлено єдині вимоги та умови для керуючих колективними інвестиційними фондами, які бажають використовувати позначення «EuSEF» стосовно маркетингу кваліфікованих фондів соціального підприємництва в Союзі. EuSEF - це скорочення від European Social Entrepreneurship Funds, тобто йдеться про європейські фонди соціального підприємництва, які означають спеціальний тип інвестиційних фондів у ЄС, що

створений для підтримки бізнесів із соціальною місією. Відповідно до п. (d) ст. 3 цього регламенту надається визначення «кваліфіковане портфельне підприємство», що означає підприємство, яке: (i) на момент інвестування з боку кваліфікованого фонду соціального підприємництва не допущене до торгівлі на регульованому ринку або на багатосторонньому торговельному майданчику...; (ii) має досягнення вимірюваного позитивного соціального впливу як основну мету відповідно до свого статуту, установчих документів або інших правил створення бізнесу, при цьому підприємство: — надає послуги або товари, що створюють соціальну віддачу; — застосовує метод виробництва товарів або послуг, який відображає його соціальну мету; або — надає фінансову підтримку виключно соціальним підприємствам, визначеним у перших двох підпунктах (Regulation (EU) № 346/2013). Як бачимо у цьому регламенті термін «кваліфіковане портфельне підприємство» — це ширше поняття, ніж просто «соціальне підприємство», оскільки воно може фінансувати інші соціальні підприємства. Тобто, кожне соціальне підприємство може бути кваліфікованим портфельним підприємством, але не кожне кваліфіковане портфельне підприємство є соціальним підприємством відповідно до регламенту.

У *Регламенті Комісії* (ЄС) № 651/2014, відомому як Загальний регламент про блокові винятки, встановлено умови, які дозволяють державам-членам ЄС надавати значні обсяги державної допомоги широкому колу проектів та видів діяльності без необхідності попереднього запиту дозволу Європейської Комісії. Це підтверджує, що схеми допомоги та індивідуальна ad hoc допомога, що відповідають цим умовам, є сумісними з внутрішнім ринком і не потребують повідомлення Комісії відповідно до статті 108 Договору про функціонування Європейського Союзу (Commission Regulation № 651/2014). Відповідно до цього Регламенту допомогу можуть отримувати підприємства, але не тому, що вони «соціальні», а тому, що підпадають під певні умови. Зокрема, соціальні підприємства можуть отримувати такі категорії допомоги: (a) регіональна допомога; (b) допомога для МСП у формі інвестиційної допомоги, операційної допомоги та доступу МСП до фінансування; (c) допомога на охорону довкілля; (d) допомога на дослідження, розробки та інновації; (e) допомога на навчання; (f) допомога на добір та працевлаштування працівників у несприятливому становищі та працівників з інвалідністю; (g) допомога на відшкодування шкоди, заподіяної деякими стихійними лихами; (h) соціальна допомога на транспортування мешканців віддалених регіонів; (k) допомога для спортивної та багатофункціональної рекреаційної інфраструктури; (l) допомога для місцевої інфраструктури (ст. 3 Регламенту).

Отже, у праві ЄС відсутній уніфікований нормативно-правовий акт, який комплексно би регулював правовий статус соціальних підприємств та інститут соціального підприємництва. Відсутнє і чітке поняття соціального підприємництва, а надання допомоги їм можливе здебільшого через мету їх діяльності з дотриманням принципу прозорості отримання ресурсів. Таке регулювання здійснюється на рівні директив та регламентів через загальні секторальні інструменти, зокрема: інвестиційні механізми; державну допомогу; публічні закупівлі. Зокрема, у конкурентному праві ЄС соціальне підприємництво не розглядається як окрема категорія, що потребує спеціального режиму державної допомоги, оскільки його підтримка інтегрована у загальну систему регулювання через механізми допустимої державної допомоги, наприклад у сферах розвитку малого і середнього бізнесу, зайнятості та надання послуг загального економічного інтересу. Такий підхід забезпечує баланс між досягненням соціальних цілей і збереженням добросовісної конкуренції на внутрішньому ринку ЄС. Водночас він вимагає чіткого обґрунтування кожного заходу підтримки, що унеможливорює надання преференцій виключно на підставі соціальної спрямованості

діяльності підприємства (заборона «соціального» фаворитизму). Таким чином, означений підхід забезпечує гнучкість, але водночас призводить до різноманітності національних моделей правового забезпечення соціального підприємства та соціального підприємництва у державах ЄС.

В Італії соціальне підприємництво регулюється законодавчим декретом від 3 липня 2017 року № 11 (Decreto legislativo, 2017), що імплементує закон про делегування повноважень від 6 червня 2016 року № 106. Соціальні підприємства зобов'язані здійснювати певну діяльність з метою та відповідно до методів, визначених законодавцем. Діяльність має бути підприємницькою діяльністю загального економічного інтересу. Вона повинна здійснюватися як основна на постійній основі згідно зі ст. 2 законодавчого декрету 112/2017 (Decreto legislativo, 2017). Законодавець перерахував види підприємницької діяльності, які слід вважати такими, що становлять загальний інтерес, для цілей цього декрету.

У **Фінляндії** був прийнятий Закон про соціальні підприємства у 2003 році, який був скасований у 2023 році. Соціальні підприємства згідно з цим законом надавали можливості працевлаштування, зокрема, особам: 1) чия інвалідність або хвороба ускладнює пошук роботи ; 2) які були безробітними протягом 12 місяців поспіль як шукачі роботи або які були безробітними протягом загалом щонайменше 12 місяців...; або 3) які отримували допомогу по безробіттю щонайменше 500 днів у зв'язку з безробіттям (ст. 1) (Laki sosiaalisesta yrittäjyydestä, 2003). Цікавим є положення відповідно до якого соціальне підприємство – це бізнес-оператор, зареєстрований у реєстрі соціальних підприємств (ст. 2 зазначеного закону). Управління зайнятості та економічного розвитку може, в межах державного бюджету, надавати підтримку на створення соціального підприємства та консолідацію його діяльності, якщо чіткою метою господарської діяльності соціального підприємства є працевлаштування людей, які перебувають у слабкому становищі на ринку праці. Підтримка також може бути надана іншій громаді або фонду для просування та розвитку діяльності соціального підприємства (ст. 3) (Laki sosiaalisesta yrittäjyydestä, 2003).

У 2006 році у **Польщі** був прийнятий Закон про соціальні кооперативи Відповідно до п. 2 ст. 1 цього закону предметом діяльності соціального кооперативу є ведення спільного підприємства на основі особистої праці її членів. Соціальний кооператив діє з метою: 1) соціальної реінтеграції своїх членів, під чим слід розуміти заходи, спрямовані на відновлення та підтримку здатності брати участь у житті місцевої громади та виконувати соціальні ролі на робочому місці, за місцем проживання або перебування, 2) професійної реінтеграції її членів, під чим слід розуміти заходи, спрямовані на відновлення та підтримку здатності самостійно виконувати роботу на ринку праці - причому ці заходи не здійснюються в рамках господарської діяльності, що ведеться соціальним кооперативом (Ustawa o spółdzielniach socjalnych, 2⁰⁰⁶). Крім того, соціальний кооператив може здійснювати соціальну та освітньо-культурну діяльність на користь своїх членів та їхнього місцевого оточення, а також суспільно корисну діяльність у сфері публічних завдань (Ustawa o spółdzielniach socjalnych, 2⁰⁰⁶). У ст. 4 передбачено, що соціальний кооператив можуть заснувати: 1) безробітні особи; 2) особи з інвалідністю; 3) особи віком до 30 років та після досягнення 50-річного віку, які мають статус особи, що шукає роботу та ін. Крім того, ці кооперативи можуть також заснувати: неурядові організації у розумінні положень про діяльність на благо суспільства та про волонтерство або органи місцевого самоврядування; церковні юридичні особи. Діяльність соціального кооперативу може підтримуватися за рахунок коштів державного бюджету або бюджету органу місцевого самоврядування, зокрема шляхом: 1) надання дотацій; 2) надання позик; 3) надання поручительств; 4) послуг або консультації у

фінансовій, бухгалтерській, економічній, юридичній та маркетинговій сферах; 5) відшкодування витрат на аудит (ст. 15) (Ustawa o spółdzielniach socjalnych, 2⁰⁰⁶). Підтримка, про яку йдеться надається як допомога *de minimis* відповідно до Регламенту Комісії (ЄС) № 1407/2013 від 18 грудня 2013 року щодо застосування статей 107 та 108 Договору про функціонування Європейського Союзу до допомоги *de minimis*, а у випадку, коли кооператив надає послуги в загальному економічному інтересі, відповідно до Регламенту Комісії (ЄС) № 360/2012 від 25 квітня 2012 р. щодо застосування статей 107 та 108 Договору про функціонування Європейського Союзу до допомоги *de minimis*, що надається підприємствам, які надають послуги в загальному економічному інтересі (Ustawa o spółdzielniach socjalnych, 2006). **Допомога *de minimis* — це невелика державна допомога бізнесу, яка вважається настільки незначною, що не впливає на конкуренцію тому не потребує процедури складного погодження.**

У 2007 році в Іспанії був прийнятий Закон про підприємства соціальної інтеграції. Він не встановлює нових організаційно-правових форм діяльності соціальних підприємств, вони швидше слугують інструментами офіційної реєстрації соціальних підприємств (Lemaitre, 2006, р. 269). Нові моделі дій у цій сфері включають соціальні підприємства, які становлять особливий тип у рамках соціальних підприємств і підтверджують, що зайнятість є і буде для найбільш знедолених та маргіналізованих верств населення одним з основних векторів соціальної інтеграції та формою участі в діяльності суспільства (Leu 44/2007). Відповідно до ст. 16 цього закону усі державні адміністрації, в межах своїх відповідних повноважень та в рамках зобов'язань, взятих у Європейському Союзі, затверджують програми допомоги, спрямовані на створення, просування та підтримку соціальних підприємств, щоб вони могли виконувати свою соціальну функцію сприяння інтеграції працівників, які зазнають впливу факторів вразливості та/або соціальної ізоляції або включені до будь-якої з груп, зазначених у статті 2, до звичайного ринку праці (Leu 44/2007). Розділ II встановлює правову базу для підприємств соціальної інтеграції. Підприємство соціальної інтеграції, визначене як комерційна компанія, включаючи компанії, що належать працівникам, або кооперативне товариство, яке, маючи належну кваліфікацію, здійснює будь-яку економічну діяльність, пов'язану з виробництвом товарів або наданням послуг, причому основною метою його корпоративної діяльності є соціальна та професійна інтеграція та навчання людей, які перебувають під загрозою соціальної ізоляції (Leu 44/2007). Крім того, вони повинні реінвестувати більшу частину своїх можливих економічних вигод у розширення або вдосконалення своїх виробничих чи інтеграційних структур. Розділ V включає заходи щодо сприяння розвитку підприємств соціальної інтеграції, надання різних форм допомоги, спрямованих на працевлаштування кваліфікованих осіб, які перебувають під загрозою соціальної ізоляції, а також низку субсидій, які могли б компенсувати додаткові витрати на робочу силу через нижчу продуктивність цих осіб у підприємницькій діяльності, та відповідну допомогу для моніторингу шляху соціальної інтеграції (Leu 44/2007).

Як зазначає, Н Горішна «Майже в усіх європейських державах присутня підтримка соціальних підприємств з боку держави, яка проявляється у створенні законодавчих умов для розвитку таких підприємств. У більшості країн Європи прийнято законодавчі акти, що визначають засади діяльності соціальних підприємств та провідну організаційно-правову форму. Зокрема, в Італії — це «соціальний кооператив», у Великобританії — «компанія соціальної мети», у Франції — «кооперативне товариство колективного інтересу», у Португалії — «кооператив соціальної солідарності», в Іспанії — «кооператив соціальної ініціативи», у Греції — «соціальний кооператив з обмеженою відповідальністю». Очевидно, що найпоширенішою у Європі формою здійснення

соціально-підприємницької діяльності є «кооператив», характерною особливістю якого є демократична форма правління та обов'язковий розподіл акцій між засновниками, волонтерами та бенефіціарами» (Horishna, 2016, p. 89).

Досвід держав ЄС показує, що держава надає підтримку соціальним підприємствам, яка визначається на законодавчому рівні. Кожна з цих держав має власне регулювання соціального підприємництва, яке узгоджується із загальним регулюванням у ЄС виходячи з критеріїв загального економічного інтересу та підтримки малого та середнього бізнесу.

Висновки. Ідея інституціоналізації соціального підприємництва відповідає сучасним тенденціям розвитку економіки (соціальної економіки). Однак реалізація цієї ідеї потребує більш чіткого, системного та узгодженого нормативного підходу в Україні. Підготовлені проекти законів в Україні не відповідають принципу правової визначеності, а також системності законодавства. У цих проектах був відсутній комплексний підхід до регулювання інституту соціального підприємства та не враховувався як досвід окремих держав ЄС так і положення законодавства ЄС.

У ЄС підтримка соціального підприємництва інтегрована у загальну систему регулювання через механізми допустимої державної допомоги у сферах розвитку малого і середнього бізнесу, зайнятості та надання послуг загального економічного інтересу. Такий підхід забезпечує баланс між досягненням соціальних цілей і збереженням добросовісної конкуренції на внутрішньому ринку ЄС. Водночас він вимагає чіткого обґрунтування кожного заходу підтримки, що унеможливорює надання преференцій виключно на підставі соціальної спрямованості діяльності підприємства (заборона «соціального» фаворитизму).

З метою інституалізації соціального підприємництва України можливим є розробка та прийняття окремого Закону України «Про соціальні підприємства» та врегулювання у ньому: поняття, суб'єктів та мети соціального підприємництва; його організаційно-правових форм; зіставлення з вимогами конкурентного права, у тому числі допустимістю державної допомоги; системи підтримки тощо. Такий підхід передбачає зміни і підзаконного регулювання, адже відповідно до права ЄС державна допомога може надаватися соціальним підприємствам як малим та середнім підприємствам, а також підприємствам з надання послуг загального економічного інтересу (*допомога de minimis*).

Бібліографічний список:

- Белов, Д.М., Белова, М.В., Палапа, Б.Б. 2023. Соціальне підприємництво: поняття та ознаки. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 75(1). Ч. 1. С. 149–155. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.1.24>
- Болдижар, С.М., Хохлова, І.В. 2024. Соціальне підприємництво: інноваційний інструмент вирішення суспільних проблем в Україні. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. № 9. С. 356–360. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.55>
- Гончаренко, О.М. 2024. Основні недоліки законопроектів у сфері господарювання в умовах правового режиму воєнного стану. *Приватне право і підприємництво*. № 24. С. 57–65. <https://doi.org/10.32849/2409-9201.2024.24>
- Гончаренко, О.М. 2023. Правова експертиза законопроектів у сфері господарювання в умовах євроінтеграції та дії правового режиму воєнного стану. *Приватне право і підприємництво*. Вип. 23. С. 283–290. <https://doi.org/10.32849/2409-9201.2023.23>
- Директива Європейського Парламенту і Ради 2014/24/ЄС від 26 лютого 2014 року про публічні закупівлі та про скасування Директиви 2004/18/ЄС [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/984_052-14#n838>.

- Консолідовані версії договору про Європейський Союз (вчиненого в Маастрихті сьомого дня лютого тисяча дев'ятсот дев'яносто другого року) та Договору про функціонування Європейського Союзу. [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06>.
- Проект Закону України «Про ветеранське підприємництво» реєстрац. номер 10258 від 13.11.2023 року [онлайн] Доступно: <<https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/43186>>.
- Проект Закону України «Про внесення зміни до Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» щодо розвитку соціального підприємництва» № 14156 від 27.10.2025 [онлайн] Доступно: <<https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57620>>.
- Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб: Закон України від 9 січня 2025 року № 4196-IX [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/4196-20#Text>>.
- Про ветеранське підприємництво: Закон України від 31 липня 2025 року № 4563-IX [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/4563-20#Text>>.
- Про державну допомогу суб'єктам господарювання: Закон України від 1 липня 2014 року № 1555-VII [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1555-18#Text>>.
- Decreto legislativo 3 luglio 2017, n. 112, Revisione della disciplina in materia di impresa sociale, a norma dell'articolo 2, comma 2, lettera c) della legge 6 giugno 2016, n. 106. (17G00124) (GU Serie Generale n. 167 del 19 luglio 2017) [онлайн]. Доступно: <https://www.bosettiegatti.eu/info/norme/statali/2017_0112_imprese_sociali.pdf>
- Communication from the commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the regions Social Business Initiative Creating a favourable climate for social enterprises, key stakeholders in the social economy and innovation [онлайн]. Доступно: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52011DC0682>>. (
- Commission Regulation (EU) No 651/2014 (General Block Exemption Regulation) [онлайн] Доступно: <<https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/general-block-exemption-regulation.html>>.
- Horishna, N. 2016. The legal regulation of social entrepreneurs: european experience. *Social Work and Education*, 3(2), p. 81–91.
- Laki sosiaalisesta yrittäjyydestä 1351/2003 [онлайн] Доступно: <<https://www.finlex.fi/fi/lainsaadanto/2003/1351>>.
- Lemaitre, A. 2006. Public Policies and Social enterprises in Europe: the Challenge of Institutionalization / A.Lemaitre, J.-L. Laville, M. Nyssens // in Nyssens M. (ed.) *Social Enterprise: At the crossroads of market, public policies and civil society*. London & New York : Routledge, P. 259-271.
- Ley 44/2007, de 13 de diciembre, para la regulación del régimen de las empresas de Regulation (EU) No 346/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2013 on European social entrepreneurship funds. [онлайн] Доступно: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32013R0346&qid=1759316308022>>.
- Social Economy Action Plan. [онлайн] Доступно: <https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/eu-employment-policies/social-economy-and-inclusive-entrepreneurship/social-economy-action-plan_en>. (Дата звернення 28.03.2026).
- Ualiyeva, A., Zhempiissov, N., Zhabelova, T., & Nurgalym, K. 2024. Legal regulation of social

entrepreneurship focused on the integration of marginalised groups into society. *Social and Legal Studies*, 7(4), 170-180. <https://doi.org/10.32518/sals4.2024.170>

Ustawa z dnia 27.04.2006 r. o spółdzielniach socjalnych. [онлайн] Доступно: <<https://przepisy.gofin.pl/przepisy,4,29,175,1091,,20180101,ustawa-z-dnia-27042006-r-o-spoldzielniach-socjalnych.html>>.

References:

- Bielov, D.M., Bielova, M.V., Palapa, B.B. 2023. Sotsialne pidpriemnytstvo: poniattia ta oznaky. *Naukovyi visnyk UzhNU. Seriiia «Pravo»*. Vypusk 75(1). Ch. 1. S. 149–155. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.1.24>
- Boldyzhar, S.M., Khokhlova, I.V. 2024. Sotsialne pidpriemnytstvo: innovatsiinyi instrument vyryshennia suspilnykh problem v Ukraini. *Elektronne naukovye vydannia «Analitychno-porivnialne pravoznavstvo»*. № 9. S. 356-360. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.55>
- Honcharenko, O.M. 2024. Osnovni nedoliky zakonoproektiv u sferi hospodariuvannia v umovakh pravovoho rezhymu voiennoho stanu. *Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo*. № 24. S. 57-65 <https://doi.org/10.32849/2409-9201.2024.24>
- Honcharenko, O.M. 2023. Pravova ekspertyza zakonoproektiv u sferi hospodariuvannia v umovakh yevrointehratsii ta dii pravovoho rezhymu voiennoho stanu. *Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo*. Vyp. 23. S. 283-290. <https://doi.org/10.32849/2409-9201.2023.23>
- Dyrektyva Yevropeiskoho Parlamentu i Rady 2014/24/Yes vid 26 liutoho 2014 roku pro publichni zakupivli ta pro skasuvannia Dyrektyvy 2004/18/Yes [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/984_052-14#n838>.
- Konsolidovani versii dohovoru pro Yevropeyskyi Soiuz (vchynenoho v Maastrykhti somoho dnia liutoho tysyacha devyatsot devyanosto druhoho roku) ta Dohovoru pro funktsionuvannia Yevropeiskoho Soiuzu. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06>.
- Proekt Zakonu Ukrainy «Pro veteranske pidpriemnytstvo» reiestrats. nomer 10258 vid 13.11.2023 roku [online] Available at: <<https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/43186>>.
- Proekt Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zminy do Zakonu Ukrainy «Pro rozvytok ta derzhavnu pidtrymku maloho i serednoho pidpriemnytstva v Ukraini» shchodo rozvytku sotsialnoho pidpriemnytstva» № 14156 vid 27.10.2025 [online] Available at: <<https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57620>>.
- Pro osoblyvosti rehuliuвання diialnosti yurydychnykh osib okremykh orhanizatsiino-pravovykh form u perekhidnyi period ta obiednan yurydychnykh osib: Zakon Ukrainy vid 9 sichnia 2025 roku № 4196-IX [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/4196-20#Text>>.
- Pro veteranske pidpriemnytstvo: Zakon Ukrainy vid 31 lypnia 2025 roku № 4563-IX [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/4563-20#Text>>.
- Pro derzhavnu dopomohu subiektam hospodariuvannia: Zakon Ukrainy vid 1 lypnia 2014 roku № 1555-VII [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1555-18#Text>>.
- Decreto legislativo 3 luglio 2017, n. 112, Revisione della disciplina in materia di impresa sociale, a norma dell'articolo 2, comma 2, lettera c) della legge 6 giugno 2016, n. 106. (17G00124) (GU Serie Generale n. 167 del 19 luglio 2017) [online] Available at: <https://www.bosettiegatti.eu/info/norme/statali/2017_0112_imprese_sociali.pdf>
- Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the regions Social Business

- Initiative Creating a favourable climate for social enterprises, key stakeholders in the social economy and innovation, 2011 [online] Available at: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52011DC0682>>.
- Commission Regulation (EU) No 651/2014 (General Block Exemption Regulation) [online] Available at: <<https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/general-block-exemption-regulation.html>>.
- Horishna, N. 2016. The legal regulation of social entrepreneurs: european experience. *Social Work and Education*, 3(2), p. 81–91.
- Laki sosiaalisesta yrittäjyydestä 1351/2003 [online] Available at: <<https://www.finlex.fi/fi/lainsaadanto/2003/1351>>.
- Lemaitre, A. 2006. Public Policies and Social enterprises in Europe: the Challenge of Institutionalization / A.Lemaitre, J.-L. Laville, M. Nyssens // in Nyssens M. (ed.) *Social Enterprise: At the crossroads of market, public policies and civil society*. London & New York : Routledge, P. 259-271.
- Ley 44/2007, de 13 de diciembre, para la regulación del régimen de las empresas de Regulation (EU) No 346/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2013 on European social entrepreneurship funds. [online] Available at: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32013R0346&qid=1759316308022>>.
- Social Economy Action Plan. [online] Available at: <https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/eu-employment-policies/social-economy-and-inclusive-entrepreneurship/social-economy-action-plan_en>.
- Ualiyeva, A., Zhempiissov, N., Zhabelova, T., & Nurgalym, K. 2024. Legal regulation of social entrepreneurship focused on the integration of marginalised groups into society. *Social and Legal Studios*, 7(4), 170-180. <https://doi.org/10.32518/sals4.2024.170>
- Ustawa z dnia 27.04.2006 r. o spółdzielniach socjalnych. [online] Available at: <<https://przepisy.gofin.pl/przepisy,4,29,175,1091,20180101,ustawa-z-dnia-27042006-r-o-spoldzielniach-socjalnych.html>>.

Honcharenko O.

ISSUES RELATING TO THE LEGAL FRAMEWORK FOR SOCIAL ENTREPRENEURSHIP: EUROPEAN EXPERIENCE AND LEGISLATIVE PROSPECTS

This article presents a comprehensive comparative legal analysis of the regulation of social entrepreneurship in accordance with EU law, the legislation of individual EU Member States, and Ukrainian law. The absence of a clear legislative definition of this concept in Ukraine gives rise to differing approaches to its interpretation and classification, which negatively impacts the practical implementation of social relations and hinders the development of the relevant economic sector. Draft legislative initiatives regarding the legal framework for social entrepreneurship in Ukraine have been examined. It has been established that the analysed drafts lacked a comprehensive approach to regulating the institution of the social enterprise and did not take into account either the experience of individual EU Member States or the provisions of EU legislation.

EU legislation has been analysed, in which support for social entrepreneurship is integrated into the general regulatory framework through mechanisms of permissible state aid, employment and the provision of services of general economic interest. This approach ensures a balance between achieving social objectives and maintaining fair competition within the EU

internal market. The specific features of social entrepreneurship regulation in Poland, Italy and Spain are highlighted.

Experience in EU Member States has shown that the state provides support to social enterprises, which is defined at the legislative level. Each of these countries has its own regulatory framework for social entrepreneurship, which is aligned with the general EU regulatory framework based on criteria of general economic interest and support for small and medium-sized enterprises.

The idea of institutionalising social entrepreneurship is in line with current trends in economic development (the social economy). Implementing this idea requires a clearer, more systematic and coordinated regulatory approach in Ukraine. It is argued that a Law of Ukraine 'On Social Enterprises' should be drafted and adopted. This law should be based on EU law. Its main components should include: the concept, entities and purpose of a social enterprise; its organisational and legal forms; the support system, etc. Such an approach also entails changes to subordinate legislation.

Keywords: *social entrepreneurship, social enterprise, EU law, competition law, law, state aid, draft law, entrepreneurial activity, EU regulation, EU directive.*

Статтю було подано / The article was submitted	13.04.2026
Статтю було прийнято / The article was accepted	20.04.2026

УДК 347.73:336.71:351.72:346.7

Григор'єва В.В.

ORCID 0000-0002-4997-803X

**ПРАВОВИЙ СТАТУС НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ
В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ МОДЕЛЕЙ НЕЗАЛЕЖНОСТІ
ЦЕНТРАЛЬНИХ БАНКІВ.**

Дослідження правового статусу Національного банку України зумовлена необхідністю його комплексного переосмислення в умовах трансформації фінансової системи держави, посилення ролі центрального банку у забезпеченні макрофінансової стабільності та активізації євроінтеграційних процесів. Сучасний етап розвитку правової системи України характеризується розширенням функціонального навантаження НБУ, зокрема у сфері регулювання фінансового ринку, забезпечення стабільності банківської системи та участі у формуванні інфраструктури ринку капіталів, що не супроводжується належною системною конкретизацією його правового статусу.

Особливої значущості набуває проблема визначення правової природи Національного банку України, яка у науковій доктрині та судовій практиці характеризується як подвійна: поєднання ознак органу державної влади та банківської установи зі спеціальним статусом. Така дуальність обумовлює складність формування єдиного підходу до визначення місця НБУ у системі органів публічної влади та потребує подальшого теоретичного осмислення.

Додаткового значення дослідження набуває у контексті імплементації європейських стандартів незалежності центральних банків, відповідно до яких ефективність їх діяльності безпосередньо пов'язана з чіткістю нормативного визначення інституційного статусу та гарантій незалежності. У цьому зв'язку актуальним є зіставлення національної моделі правового статусу НБУ з європейськими підходами, що дозволяє виявити існуючі прогалини та обґрунтувати напрями вдосконалення законодавства.

Таким чином, обумовлена необхідність формування цілісного наукового підходу до визначення правового статусу Національного банку України як складного, багатofункціонального інституту публічної влади, що функціонує на засадах незалежності та відіграє ключову роль у забезпеченні фінансової стабільності держави, особливо в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення.

Ключові слова: Національний банк України, центральний банк, Європейська система центральних банків, орган державної влади зі спеціальним статусом, фінансовий ринок, банківська система, депозитарна система, фінансова стабільність, європейські стандарти.

DOI 10.34079/2518-1319 -2026-16-31-72-82

Актуальність дослідження правового статусу Національного банку України зумовлена передусім його практичною значущістю в умовах сучасних викликів розвитку держави. В умовах воєнного стану та у процесі післявоєнного відновлення Національний банк України відіграє ключову роль у забезпеченні фінансової стабільності, підтриманні банківської системи, регулюванні фінансового ринку та стабілізації грошово-кредитних відносин. За таких обставин ефективність реалізації його повноважень безпосередньо

залежить від чіткості та узгодженості законодавчого визначення його правового статусу.

Особливої актуальності дослідження набуває у контексті євроінтеграційних процесів, оскільки імплементація європейських стандартів незалежності центральних банків передбачає не лише формальне закріплення принципу незалежності, але й чітке нормативне визначення інституційного статусу центрального банку. У цьому зв'язку існуюча невизначеність правового статусу НБУ набуває не лише теоретичного, а й безпосереднього практичного значення.

Таким чином, актуальність теми зумовлена необхідністю системного наукового аналізу правового статусу Національного банку України крізь призму європейських моделей незалежності центральних банків, що має значення як для розвитку правової доктрини, так і для вдосконалення національного законодавства в умовах євроінтеграції.

Проблематика правового статусу Національного банку України є предметом комплексного наукового осмислення у межах різних галузей права, що зумовлює багатовимірний характер відповідної категорії та відсутність єдиного доктринального підходу до її визначення.

У межах конституційно-правових досліджень Національний банк України розглядається як особливий інститут публічної влади, який не входить до класичної системи органів виконавчої влади, але водночас здійснює владні функції у сфері грошово-кредитної політики. Такий підхід обґрунтовується у працях, де підкреслюється специфічність правового статусу НБУ як автономного органу з особливими гарантіями незалежності (Клюєва, 2019). Водночас у сучасній доктрині наголошується на комплексному характері цієї категорії, яка не може бути розкрита виключно через призму однієї галузі права (Ярошенко, Загоровська, Пономарьова, 2020).

Адміністративно-правовий підхід акцентує увагу на характеристичні НБУ як суб'єкта владних повноважень, що здійснює регуляторну, наглядову та контрольну діяльність у фінансовій сфері. У цьому контексті дослідники визначають НБУ як центральний орган регуляторного впливу на банківський та небанківський фінансовий сектор (Козлова, 2022; Запотоцька, 2017). Сучасні наукові праці розвивають ці підходи, підкреслюючи трансформацію функцій НБУ у напрямі формування моделі мегарегулятора, що забезпечує комплексне регулювання фінансового ринку (Сорока, 2025). При цьому регуляторна діяльність НБУ розглядається як така, що має виразний публічно-владний характер і реалізується через адміністративно-правові механізми (Гудкова, 2024). Додатково підкреслюється, що банківська діяльність як об'єкт державного регулювання обумовлює необхідність існування спеціального суб'єкта адміністративно-правового впливу, яким і виступає НБУ (Хитра, 2011).

У фінансово-правовій доктрині Національний банк України визначається як центральний суб'єкт реалізації грошово-кредитної та валютної політики держави. Його роль у забезпеченні стабільності фінансової системи розкривається через функції регулювання грошового обігу, підтримання стабільності банківської системи та впливу на валютний ринок (Ментух, Шевчук, 2015). У сучасних дослідженнях наголошується на розширенні функціонального призначення НБУ, зокрема в контексті забезпечення стійкості банківської системи в умовах кризових викликів, що свідчить про посилення його інституційної ролі (Балицька, 2025). Окремим напрямом досліджень є трансформація функцій центральних банків у зв'язку з цифровізацією фінансової системи, що впливає на зміст правового статусу НБУ (Гудіма, 2020).

У межах господарського (банківського) права НБУ розглядається як ключовий регулятор банківської системи, який визначає умови функціонування банків через механізми ліцензування, нагляду та нормативного регулювання (Ковалів та ін., 2023). При цьому підкреслюється, що нормативно-правові акти НБУ відіграють

системоутворюючу роль у регулюванні банківської діяльності, що свідчить про його статус як центрального нормотворчого суб'єкта у фінансовій сфері (Скоморовський, Яновер, 2024). Водночас у сучасних дослідженнях акцентується на ролі НБУ як органу державного управління зі специфічними функціями, що відрізняють його від класичних суб'єктів виконавчої влади (Севастьяненко, Шевченко, 2025).

В контексті ідеї подвійної правової природи правового статусу Національного банку України, що знаходить підтвердження як у наукових підходах, так і в практиці Верховного Суду, відповідно до якої НБУ, з одного боку, виступає органом державної влади, уповноваженим здійснювати публічне управління у сфері банківської діяльності, а з іншого – банківською установою зі спеціальним статусом (Мамченко, 2022).

Окремий напрям наукових досліджень пов'язаний із аналізом діяльності НБУ в умовах кризових явищ, зокрема воєнного стану, що дозволяє оцінити практичну реалізацію його функцій та ефективність інституційної моделі. У цьому контексті підкреслюється посилення ролі НБУ як гаранта фінансової стабільності та адаптивності його регуляторної політики до сучасних викликів (Котик та ін., 2024; Асоціація українських банків, 2025).

Важливе значення для дослідження правового статусу Національного банку України має також європейський науковий та нормативний контекст. У праві Європейського Союзу незалежність центральних банків закріплена на рівні первинного права та має імперативний характер, що передбачає заборону будь-якого впливу органів державної влади на їх діяльність (Treaty on the Functioning of the European Union, 2012; Banque centrale du Luxembourg, 2023). Європейський центральний банк визначає незалежність як багатовимірну категорію, що охоплює інституційні, функціональні, фінансові та персональні гарантії (European Central Bank, 2024). При цьому підкреслюється, що незалежність центрального банку є ключовою умовою ефективної монетарної політики та макроекономічної стабільності (Mersch, 2019; Jung, 2025). Водночас сучасні дослідження наголошують на необхідності поєднання незалежності з механізмами підзвітності, що забезпечує баланс між автономією та демократичним контролем (Bank for International Settlements, 2019).

Таким чином, аналіз наукових досліджень свідчить про високий рівень розробленості окремих аспектів правового статусу Національного банку України, зокрема у межах галузевих правових підходів. Водночас відсутність інтегрованого доктринального підходу, який би поєднував національні особливості правового статусу НБУ з європейськими стандартами незалежності центральних банків, зумовлює необхідність подальшого комплексного дослідження цієї проблематики.

Мета дослідження. З урахуванням сучасного стану наукової розробленості проблематики правового статусу Національного банку України та євроінтеграційного вектора розвитку держави, дослідження спрямоване не лише на узагальнення існуючих доктринальних підходів, але й на їх подальший розвиток у контексті стандартів права Європейського Союзу та практики функціонування центральних банків європейських держав. Таким чином, дослідження спрямоване на подальший розвиток наукових підходів до визначення правового статусу Національного банку України та формування науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення національного законодавства України, з урахуванням європейських стандартів незалежності центральних банків.

Правовий статус Національного банку України визначається сукупністю норм конституційного та спеціального законодавства, зокрема Конституцією України, Законом України «Про Національний банк України» та Законом України «Про банки і банківську діяльність». Водночас аналіз відповідних нормативно-правових актів свідчить про наявність певної фрагментарності у визначенні місця НБУ в системі органів

державної влади при одночасному розширенні його функціонального призначення.

Відповідно до Конституції України, основною функцією Національного банку України є забезпечення стабільності грошової одиниці (Конституція України, 1996, ст. 99). При цьому Конституція закріплює окремі елементи його статусу, зокрема участь Верховної Ради України у призначенні та звільненні Голови НБУ, що свідчить про наявність механізмів парламентського контролю. Однак Основний Закон не визначає чітко місце Національного банку України у системі органів державної влади, не відносячи його ані до органів виконавчої влади, ані до інших гілок влади, що створює підґрунтя для різних доктринальних підходів до його правової природи.

Більш детально правовий статус НБУ регламентується Законом України «Про Національний банк України», який визначає його як центральний банк держави та особливий орган державного управління. Закон закріплює принцип незалежності НБУ, встановлюючи заборону втручання органів державної влади у виконання ним своїх функцій. Водночас у законі відсутнє системне визначення місця НБУ у структурі публічної влади, що зумовлює певну невизначеність його інституційного статусу (Про Національний банк України).

Закон України «Про банки і банківську діяльність» деталізує повноваження НБУ як регулятора банківської системи, закріплюючи за ним функції ліцензування, банківського нагляду, застосування заходів впливу та встановлення обов'язкових нормативів. Таким чином, НБУ виступає центральним суб'єктом регулювання банківського сектору та визначає правила функціонування фінансового ринку (Про банки та банківську діяльність).

Аналіз зазначених нормативно-правових актів свідчить, що правовий статус Національного банку України характеризується поєднанням ознак органу державної влади, незалежного центрального банку та регулятора фінансового ринку. Водночас відсутність чіткого законодавчого визначення його місця у системі органів державної влади зумовлює наявність доктринальної невизначеності та ускладнює формування єдиного підходу до його правової природи.

Особливої уваги потребує тенденція до розширення функціонального навантаження Національного банку України. У сучасних умовах, зокрема в період воєнного стану, НБУ виконує не лише класичні функції центрального банку, але й відіграє ключову роль у забезпеченні фінансової стабільності, регулюванні небанківського фінансового сектору та підтриманні стійкості банківської системи. Таке розширення повноважень фактично трансформує НБУ у комплексного регулятора фінансового ринку, що не супроводжується належною системною адаптацією законодавчого визначення його статусу.

У цьому контексті показовим є також виконання Національним банком України функцій у межах депозитарної системи держави. Відповідно до положень Закону України «Про депозитарну систему України», депозитарна система функціонує як цілісна інфраструктура ринку капіталу, що забезпечує облік прав на цінні папери та їх обіг (Закон України «Про депозитарну систему України», 2012). Нормативні акти Національного банку України додатково закріплюють здійснення ним депозитарної діяльності щодо державних цінних паперів, включаючи ведення рахунків у цінних паперах та облік прав на них (Положення НБУ, 2017).

На відміну від професійних учасників депозитарної системи, діяльність яких має ринковий характер, Національний банк України здійснює депозитарні функції у спеціалізованому сегменті, пов'язаному з обслуговуванням державного боргу та реалізацією фінансової політики держави. Такий підхід узгоджується з науковими позиціями, відповідно до яких депозитарна система розглядається як інфраструктурний

елемент фінансового ринку, а участь державних інституцій у її функціонуванні зумовлена необхідністю забезпечення стабільності фінансової системи (Кондрацька, Котик, Шило, 2023; Босак, Дойнік, 2021).

Можемо констатувати, що Національний банк України не є типовим учасником депозитарної системи у ринковому розумінні, проте виступає її інституційним елементом, наділеним спеціальними повноваженнями, що додатково підтверджує багатофункціональний характер його правового статусу.

Отже, аналіз чинного законодавства дозволяє дійти висновку, що правовий статус Національного банку України має суперечливий характер: з одного боку, законодавець закріплює його незалежність та широкі повноваження, а з іншого – не визначає чітко його місце у системі органів державної влади та повною мірою не відображає окремі функціональні аспекти його діяльності, зокрема у сфері депозитарної інфраструктури. Це обумовлює необхідність формування цілісного законодавчого підходу до визначення НБУ як органу державної влади зі спеціальним статусом з урахуванням сучасних викликів та європейських стандартів незалежності центральних банків.

Доцільно звернутися до європейських правових практик. Так, європейська правова доктрина виходить із того, що незалежність центрального банку є фундаментальною передумовою ефективної монетарної політики та забезпечення цінової стабільності (European Central Bank, 2024; Mersch, 2019). У праві Європейського Союзу принцип незалежності центральних банків має квазіконституційний характер і закріплений у первинному праві, зокрема у Договорі про функціонування Європейського Союзу, що передбачає заборону впливу органів державної влади на рішення центральних банків (Banque centrale du Luxembourg, 2023).

Європейська система центральних банків (далі — ЄСЦБ) становить інституційно-правову основу функціонування монетарної політики в Європейському Союзі та визначає стандарти організації і діяльності центральних банків держав-членів. Її правовий статус закріплений у Договорі про функціонування Європейського Союзу та Статуті ЄСЦБ і Європейського центрального банку, які формують комплексну модель незалежності центральних банків (Treaty on the Functioning of the European Union, 2012).

ЄСЦБ включає Європейський центральний банк та національні центральні банки держав-членів ЄС, що функціонують як єдина система, заснована на принципах координації та інституційної автономії. Визначальною характеристикою цієї системи є закріплення незалежності центральних банків як базового принципу їх діяльності, що передбачає заборону отримання інструкцій від органів державної влади чи інших інституцій (Treaty on the Functioning of the European Union, 2012; Banque centrale du Luxembourg, 2023).

У межах ЄСЦБ незалежність центральних банків має комплексний характер і охоплює інституційну, функціональну, фінансову та персональну складові, що забезпечує їхню спроможність реалізовувати монетарну політику без політичного впливу (European Central Bank, 2024; Bank for International Settlements, 2019). Водночас така незалежність поєднується з механізмами підзвітності, що забезпечує баланс між автономією центрального банку та демократичним контролем (Bank for International Settlements, 2019).

На національному рівні стандарти ЄСЦБ знаходять своє відображення у законодавстві держав-членів, що зумовлює формування уніфікованої, але водночас адаптованої до національних особливостей моделі правового статусу центральних банків.

Показовим у цьому контексті є правове регулювання статусу Deutsche Bundesbank, який виступає одним із ключових елементів ЄСЦБ. Його статус закріплений

у Конституції Федеративної Республіки Німеччина (Grundgesetz) та Законі про Deutsche Bundesbank, що забезпечує чітке нормативне визначення його місця у системі органів публічної влади (Banque centrale du Luxembourg, 2023).

Особливістю правового статусу Bundesbank є поєднання його як національного центрального банку з функціонуванням у межах ЄСЦБ, що передбачає підпорядкування загальним цілям монетарної політики Європейського Союзу при збереженні інституційної автономії (European Central Bank, 2024).

Законодавство Німеччини чітко закріплює незалежність Bundesbank, зокрема через заборону втручання органів державної влади у його діяльність та встановлення гарантій самостійності у прийнятті рішень, що відповідає загальноєвропейським стандартам незалежності центральних банків (Mersch, 2019).

Важливою ознакою є також визначеність його правового статусу: Bundesbank не включений до системи органів виконавчої влади, однак визнається публічно-правовою установою зі спеціальним статусом, що здійснює владні функції у сфері грошово-кредитної політики (Banque centrale du Luxembourg, 2023).

Таким чином, європейська модель організації центральних банків, реалізована у межах ЄСЦБ, базується на поєднанні високого рівня незалежності з чітким нормативним визначенням їх правового статусу. Національний приклад Deutsche Bundesbank демонструє ефективність такого підходу, оскільки забезпечує однозначність його місця у системі органів публічної влади та створює належні правові умови для реалізації покладених на нього функцій.

Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що правовий статус Національного банку України характеризується комплексною правовою природою, яка поєднує ознаки органу публічної влади, незалежного центрального банку, регулятора фінансового ринку, а також інституційного елемента депозитарної системи держави. Водночас чинне законодавство не забезпечує достатньої визначеності його місця у системі органів державної влади, що зумовлює наявність доктринальної невизначеності та ускладнює формування цілісного підходу до його правової природи.

Аналіз національного законодавства у поєднанні з європейськими підходами дає підстави стверджувати, що незалежність центрального банку має розглядатися як системна правова категорія, яка включає інституційні, функціональні, фінансові та персональні гарантії. Саме такий підхід закріплений у праві Європейського Союзу та реалізується у межах Європейської системи центральних банків, де незалежність поєднується з чітко визначеним правовим статусом і механізмами підзвітності.

У цьому контексті встановлено, що в умовах відновлення фінансової та економічної спроможності держави роль Національного банку України істотно посилюється. Розширення його повноважень, зокрема у сфері забезпечення фінансової стабільності та регулювання небанківського фінансового сектору, об'єктивно трансформує його у комплексного регулятора фінансового ринку. Однак таке розширення функціонального навантаження не супроводжується належною системною конкретизацією його правового статусу, що посилює наявні законодавчі прогалини.

Порівняльний аналіз із європейською моделлю, зокрема на прикладі Deutsche Bundesbank, свідчить, що ефективність функціонування незалежного центрального банку безпосередньо залежить від чіткого нормативного визначення його місця у системі органів публічної влади. Європейський підхід демонструє, що незалежність не передбачає інституційної невизначеності, а навпаки – потребує її чіткого законодавчого закріплення.

У зв'язку з цим особливого значення набуває правове визначення незалежності Національного банку України в контексті євроінтеграційних процесів. Забезпечення

відповідності національного законодавства стандартам права Європейського Союзу передбачає не лише формальне закріплення принципу незалежності, але й створення цілісної законодавчої моделі, яка б узгоджувала інституційний статус НБУ з обсягом його повноважень та функціональним призначенням.

Таким чином, проведене дослідження дає підстави визначати правовий статус Національного банку України як комплексну міжгалузеву правову модель, що поєднує публічно-владні, регуляторні та інфраструктурні функції. Така багатофункціональність зумовлює необхідність подальшого розвитку правового регулювання у напрямі усунення існуючої нормативної фрагментарності та формування цілісного, системного підходу до визначення НБУ як органу державної влади зі спеціальним статусом, що функціонує на засадах незалежності відповідно до європейських стандартів.

Водночас встановлено, що незалежність центрального банку не може ефективно реалізовуватися в умовах інституційної невизначеності. У зв'язку з цим законодавче закріплення чіткого, узгодженого та системного правового статусу Національного банку України постає ключовою передумовою забезпечення його ефективності, а також стабільності фінансової системи держави, зокрема в умовах воєнного стану та у процесі післявоєнного відновлення.

Бібліографічний список:

- Асоціація українських банків (2025) *НБУ посилив регулювання небанківського фінансового ринку: ключові зміни листопада*. Доступно: <https://aub.org.ua>.
- Босак А. О., Дойнік Ю. В. (2021) Фондовий ринок України: перспективи розвитку і світовий досвід державного регулювання. *Management and entrepreneurship in Ukraine: the stages of formation and problems of development*. 2021. Vol. 3, numb. 2. С. 290-303.: Доступно: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2021/nov/25547/nzmened-290-303_0.pdf
- Бригінець, О.О. та Василюк, Д. (2024) 'Пруденційне регулювання банківської діяльності в Європейському Союзі', *Адміністративне право і процес*, (1), с. 28–39. DOI: <https://doi.org/10.17721/2227-796X.2024.1.02>
- Гудіма, Т. (2020) 'Цифрова валюта центрального банку: особливості впровадження та вплив на монетарну політику', *Jurnalul juridic national: teorie și practică*, 41, с. 86–89. Доступно: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/86-89_26.pdf
- Гудкова, Г.С. (2024) *Адміністративно-правові засади регуляторної діяльності Національного банку України*. Дисертація. Київ: Національна академія внутрішніх справ. Доступно: <https://elar.navs.edu.ua/bitstreams/dac96b66-1bb6-4073-b4de-7e8855db0a91/download>
- Закон України «Про банки та банківську діяльність» (2001) Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 5-6, ст.30. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> (Дата звернення: 15 квітня 2026)
- Закон України «Про депозитарну систему України» (2012) Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 39, ст.517. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5178-17>
- Запотоцька, О.В. (2017) *Адміністративно-правовий статус Національного банку України*. Дисертація. Київ: НАВС. Доступно: <https://elar.navs.edu.ua/bitstreams/288e31f8-6a07-4336-8ebd-9e6d4f23b03a/download>
- Клюєва, С.М. (2019) 'Публічно-правовий статус Національного банку України', *Dictum factum*, 2(4). Доступно: <https://df.duit.in.ua/index.php/dictum/article/view/80/68>
- Ковалів, М.В. та ін. (2023) *Банківське право України*. Львів: СПОЛОМ. Доступно: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5786/1/Макет%20БПУ%2007.06.2023.pdf>

- Козлова, Ю.В. (2022) 'Адміністративно-правовий статус Національного банку України', *Правова позиція*, 2(35), с. 131–136. Доступно: <https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2022/2/27.pdf>
- Кондрацька, Н.М., Котик, О.В., Шило, Ж.С. (2023) *Депозитарна діяльність: облік цінних паперів та часток товариств*. Економіка та суспільство. Випуск №77, 2025. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-77-70>
- Конституція України. (1996) Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141 Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
- Котик, О.В. та ін. (2024) 'Діяльність Національного банку України в умовах війни', *Вісник НУБГП. Економічні науки*, 2, с. 69–77. Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnuvdp_ekon_2024_2_9
- Мамченко Н. (2022) Правовий статус НБУ характеризується подвійною правовою природою: з однієї сторони, він є органом державної влади, уповноваженим здійснювати державне управління у сфері банківської діяльності, а з іншої - банківською установою, - ВП ВС. Судово-юридична газета. Доступно: <https://sud.ua/uk/news/publication/253935-pravovoy-status-nbu-kharakterizuetsya-dvoynoy-pravovoy-prirodoy-s-odnoy-storony-on-yavlyaetsya-organom-gosudarstvennoy-vlasti-upolnomochennym-osuschestvlyat-gosudarstvennoe-upravlenie-v-sfere-bankovskoy-deyatelnosti-a-s-drugoy-bankovskim-uchrezhdeniem-bp->
- Ментух, Н.Ф., Шевчук, О.Р. (2015) 'Фінансово-правові засади діяльності Національного банку України', *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, 30(2), с. 92–95. Доступно: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMA_GE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/nvuzhpr_2015_30%282%29_25.pdf
- Національний банк України (2017). *Положення про депозитарну діяльність НБУ*. Постанова НБУ 21.12.2017 № 140 Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0140500-17>
- Севастьяненко, О.В., Шевченко, О.В. (2025) 'Регуляторна функція Національного банку України як органу державного управління', *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, 89(3), с. 159–163. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.3.23>
- Сорока, Л.В. (2025) 'Адміністративно-правовий статус Національного банку України як регулятора у сфері ринків небанківських фінансових послуг', *Юридичний науковий електронний журнал*, 2, с. 324–327. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-2/75>
- Хитра, І.Я. (2011) *Адміністративно-правове забезпечення діяльності банків в Україні*. Дисертація. Available at: <https://mydisser.com/dfiles/64448823.doc>
- Ярошенко, А.С., Загоровська, І.О., Пономарьова, В.Р. (2020) 'Правовий статус Національного банку України: парадигмальний аналіз', *Юридичний науковий електронний журнал*, 8, с. 342–344. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-8/84>
- Bank for International Settlements (2019) *Central bank independence revisited*. Available at: <https://www.bis.org>
- Banque centrale du Luxembourg (2023) *Independence of central banks in the Treaty framework*. Доступно: <https://www.bcl.lu>
- European Central Bank (2024) *Central bank independence*. Доступно: <https://www.ecb.europa.eu>

- Jung, A. (2025) *Why central bank independence matters – lessons from the past 50 years*. Available at: <https://www.ecb.europa.eu/press/blog/date/2025/html/ecb.blog.20251223~aad70ce537.en.html>
- Mersch, Y. (2019) *International trends in central bank independence: the ECB's perspective*. Available at: <https://www.bis.org/review/r191112a.pdf>
- Treaty on the Functioning of the European Union (2012) *Official Journal of the European Union*, C 326. Available at: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=oj:JOC_2012_326_R_TOC

References:

- Asotsiatsiia ukrainskykh bankiv (2025) NBU posylyv rehuliuвання nebankivskoho finansovoho rynku: kliuchovi zminy lystopada. Dostupno: <https://aub.org.ua>.
- Bosak A. O., Doinik Yu. V. (2021) Fondovyj rynek Ukrainy: perspektyvy rozvytku i svitovyj dosvid derzhavnoho rehuliuвання. Management and entrepreneurship in Ukraine: the stages of formation and problems of development. 2021. Vol. 3, numb. 2. S. 290-303.: Dostupno: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2021/nov/25547/nzmened-290-303_0.pdf
- Bryhinets, O.O. ta Vasyliuk, D. (2024) 'Prudentsiine rehuliuвання bankivskoi diialnosti v Yevropeiskomu Soiuzi, Administratyvne pravo i protses, (1), s. 28–39. DOI: <https://doi.org/10.17721/2227-796X.2024.1.02>
- Hudima, T. (2020) 'Tsyfrova valiuta tsentralnoho banku: osoblyvosti vprovadzhennia ta vplyv na monetarnu polityku, Jurnalul juridic national: teorie și practică, 41, s. 86–89. Dostupno: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/86-89_26.pdf
- Hudkova, H.S. (2024) Administratyvno-pravovi zasady rehuliatornoi diialnosti Natsionalnoho banku Ukrainy. Dysertatsiia. Kyiv: Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. Dostupno: <https://elar.navs.edu.ua/bitstreams/dac96b66-1bb6-4073-b4de-7e8855db0a91/download>
- Zakon Ukrainy «Pro banky ta bankivsku diialnist» (2001) Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 2001, № 5-6, st.30. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> (Data zvernennia: 15 kvitnia 2026)
- Zakon Ukrainy «Pro depozytarnu systemu Ukrainy» (2012) Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), 2013, № 39, st.517. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5178-17>
- Zapototska, O.V. (2017) Administratyvno-pravovyi status Natsionalnoho banku Ukrainy. Dysertatsiia. Kyiv: NAVS. Dostupno: <https://elar.navs.edu.ua/bitstreams/288e31f8-6a07-4336-8ebd-9e6d4f23b03a/download>
- Kliuieva, Ye.M. (2019) 'Publichno-pravovyi status Natsionalnoho banku Ukrainy, Dictum factum, 2(4). Dostupno: <https://df.duit.in.ua/index.php/dictum/article/view/80/68>.
- Kovaliv, M.V. ta in. (2023) Bankivske pravo Ukrainy. Lviv: SPOLOM. Dostupno: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5786/1/Maket%20BPU%2007.06.2023.pdf>
- Kozlova, Yu.V. (2022) 'Administratyvno-pravovyi status Natsionalnoho banku Ukrainy, Pravova pozytsiia, 2(35), s. 131–136. Dostupno: <https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2022/2/27.pdf>
- Kondratska, N.M., Kotyk, O.V., Shylo, Zh.S. (2023) Depozytarna diialnist: oblik tsinnykh paperiv ta chastok tovarystv. Ekonomika ta suspilstvo. Vypusk №77, 2025. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-77-70>
- Konstytutsiia Ukrainy. (1996) Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 1996, № 30, st. 141 Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96->

- [%D0%B2%D1%80#Text](#)
- Kotyk, O.V. ta in. (2024) 'Diialnist Natsionalnoho banku Ukrainy v umovakh viiny, Visnyk NUVHP. Ekonomichni nauky, 2, s. 69–77. Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnuvgp_ekon_2024_2_9
- Mamchenko N. (2022) Pravovyi status NBU kharakteryzuietsia podviinoiu pravovoiu pryrodoiu: z odniiiei storony, vin ye orhanom derzhavnoi vlady, upovnovazhenym zdiisniuvaty derzhavne upravlinnia u sferi bankivskoi diialnosti, a z inshoi - bankivskoiu ustanovoiu, - VP VS. Sudovo-yurydychna hazeta. Dostupno: <https://sud.ua/uk/news/publication/253935-pravovoy-status-nbu-kharakterizuetsya-dvovnoy-pravovoy-prirodoy-s-odnoy-storony-on-yavlyaetsya-organom-gosudarstvennoy-vlasti-upolnomochennym-osuschestvlyat-gosudarstvennoe-upravlenie-v-sfere-bankovskoy-deyatelnosti-a-s-drugoy-bankovskim-uchrezhdeniem-bp->
- Mentukh, N.F., Shevchuk, O.R. (2015) 'Finansovo-pravovi zasady diialnosti Natsionalnoho banku Ukrainy, Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo, 30(2), s. 92–95. Dostupno: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/nvuzhpr_2015_30%282%29_25.pdf
- Natsionalnyi bank Ukrainy (2017). Polozhennia pro depozytarnu diialnist NBU. Postanova NBU 21.12.2017 № 140 Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0140500-17>
- Sevastianenko, O.V., Shevchenko, O.V. (2025) 'Rehuliatorna funktsiia Natsionalnoho banku Ukrainy yak orhanu derzhavnoho upravlinnia, Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo, 89(3), s. 159–163. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.3.23>
- Soroka, L.V. (2025) 'Administrativno-pravovyi status Natsionalnoho banku Ukrainy yak rehuliatora u sferi rynkiv nebankivskykh finansovykh posluh, Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, 2, s. 324–327. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-2/75>
- Khytra, I.Ia. (2011) Administrativno-pravove zabezpechennia diialnosti bankiv v Ukraini. Dysertatsiia. Available at: <https://mydisser.com/dfiles/64448823.doc>
- Yaroshenko, A.S., Zahorovska, I.O., Ponomarova, V.R. (2020) 'Pravovyi status Natsionalnoho banku Ukrainy: paradyhmalnyi analiz, Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, 8, s. 342–344. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-8/84>
- Bank for International Settlements (2019) Central bank independence revisited. Available at: <https://www.bis.org>
- Banque centrale du Luxembourg (2023) Independence of central banks in the Treaty framework. Dostupno: <https://www.bcl.lu> (Data zvernennia: 15 kvitnia 2026)
- European Central Bank (2024) Central bank independence. Dostupno: <https://www.ecb.europa.eu>
- Jung, A. (2025) Why central bank independence matters – lessons from the past 50 years. Available at: <https://www.ecb.europa.eu/press/blog/date/2025/html/ecb.blog.20251223~aad70ce537.en.html>
- Mersch, Y. (2019) International trends in central bank independence: the ECBs perspective. Available at: <https://www.bis.org/review/r191112a.pdf>
- Treaty on the Functioning of the European Union (2012) Official Journal of the European Union, C 326. Available at: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=oj:JOC_2012_326_R_TOC

Grygor`yeva V.

**THE LEGAL STATUS OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE
IN THE CONTEXT OF EUROPEAN MODELS
OF CENTRAL BANK INDEPENDENCE**

The study of the legal status of the National Bank of Ukraine is driven by the need for its comprehensive reconsideration in the context of the transformation of the national financial system, the increasing role of the central bank in ensuring macro-financial stability, and the intensification of European integration processes. The current stage of development of Ukraine's legal system is characterized by the expansion of the functional scope of the National Bank of Ukraine, particularly in the regulation of the financial market, ensuring the stability of the banking system, and participation in the development of capital market infrastructure, which is not accompanied by an appropriate systematic clarification of its legal status.

Particular importance is attached to the issue of determining the legal nature of the National Bank of Ukraine, which, in legal doctrine and judicial practice, is characterized as dual, combining the features of a public authority and a banking institution with a special status. Such duality complicates the formation of a unified approach to defining the place of the National Bank of Ukraine within the system of public authorities and requires further theoretical elaboration.

The study gains additional relevance in the context of the implementation of European standards of central bank independence, according to which the effectiveness of central banks is directly linked to the clarity of the legal definition of their institutional status and the guarantees of independence. In this regard, a comparison between the national model of the legal status of the National Bank of Ukraine and European approaches is essential for identifying existing gaps and substantiating directions for legislative improvement.

Thus, there is a need to develop a comprehensive scientific approach to defining the legal status of the National Bank of Ukraine as a complex and multifunctional institution of public authority, operating on the basis of independence and playing a key role in ensuring the financial stability of the state, particularly under conditions of martial law and post-war recovery.

Keywords: *National Bank of Ukraine; central bank; European System of Central Banks; public authority with special status; financial market; banking system; depository system; financial stability; European standards.*

Статтю було подано / The article was submitted	23.03.2026
Статтю було прийнято / The article was accepted	20.04.2026

УДК 341.231.14(477):347.9

М.В. Грушко
ORCID: 0000-0002-5856-8147

Г.Ю. Гулевська
ORCID: 0000-0001-7643-8162

Г.Д. Михайлик
ORCID: 0009-0006-2456-286X

КОМІСІЇ ПРАВДИ ЯК СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТУ ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ДОСВІД ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ

Стаття присвячена аналізу концепції перехідного правосуддя, зокрема діяльності Комісії правди як складового елементу перехідного періоду. Сучасний світ, як засвідчують події останніх десятиліть, став надзвичайно нестабільним. Дослідження та впровадження концепції перехідного правосуддя допомагає визначити механізми вирішення складних питань та проблем у суспільстві держави, яка знаходиться в стані переходу від авторитарного ладу до демократії або в стані переходу від збройного конфлікту до стану миру. Не існує однозначності щодо визначення терміну та механізму перехідного правосуддя, але як інструмент досягнення миру правосуддя перехідного періоду отримало широку міжнародну практику визнання та застосування. Актуальність роботи зумовлена зростаючою потребою України у впровадженні механізмів перехідного правосуддя, зокрема в регіонах, що зазнали тривалої окупації та збройної агресії та потребують інструментів для встановлення правди, визнання страждань жертв, документування порушень прав людини та сприяння примиренню. Комісія правди є важливим елементом цього процесу, оскільки дозволяє не лише фіксувати факти минулого, а й сприяти формуванню довіри між громадянами та державою, створюючи основу для справедливого післявоєнного відновлення.

Мета дослідження полягає у аналізі міжнародно-правових засад діяльності комісій правди, оцінці їх ефективності у ролі несудових механізмів встановлення дійсності у рамках перехідного правосуддя, а також розроблення концепції моделі комісії правди для відновлення регіонів у поствоєнний період. В статті розкривається поняття та сутності комісій правди у світовій міжнародно-правовій практиці, проводиться аналіз функцій та принципів діяльності комісій правди, а також їх співвідношення з національною судовою системою; окреслення можливостей для впровадження подібного механізму на теренах України, зокрема, створення регіональних моделей комісій. Для всебічного і повного розуміння суспільством необхідно досліджувати як теоретичні, так і практичні аспекти зазначеного питання. Механізм перехідного правосуддя важливий не лише в постконфліктний період чи кризових ситуаціях, вони можуть бути ефективними для суспільства і під час неактивної фази самого конфлікту. Особливістю перехідного правосуддя є його тимчасовий та надзвичайний характер зі своїми складовими елементами.

Ключові слова: збройний конфлікт, перехідне правосуддя, права людини, комісія правди, право на правду, відповідальність в міжнародному праві, примирення, несудове правосуддя, постконфліктне відновлення, постконфліктне врегулювання, дипломатія як вирішення спорів.

DOI 10.34079/2518-1319 -2026-16-31-83-94

Постановка проблеми та її актуальність. XX – початок XXI століття виявились складними для всього людства в різних аспектах, зокрема виникнення нових регіональних збройних конфліктів, трансформація соціально-політичного устрою ряду країн, цифрова ера суспільства, спалах пандемії та інші події. Коли держава знаходиться в стані переходу від авторитарного ладу до демократії або в стані переходу від збройного конфлікту до стану миру саме перехідне правосуддя є необхідним інструментом реалізації миробудування та забезпечення дотримання прав людини зокрема. Це непростий та не швидкий період змін. Досвід функціонування механізмів перехідного правосуддя широко застосовувався в тих країнах, де порушення прав людини призвели до конфлікту або здійснювалися такі порушення під час збройного конфлікту. Перехідне правосуддя вже отримало широку практику застосування деякими країнами – Європа, Молдова, Грузія, Велика Британія, Південна Америка, Африка, Кіпр та інші. Для України це відносна нова тема для громадського обговорення, її входження до наукового дискурсу пов'язане із можливістю її застосування в ситуації окупації та збройного конфлікту на Сході країни, що розпочався у 2013 році. Наразі її актуальність для нашої країни лише підвищилась через повномасштабне вторгнення Російської Федерації у лютому 2022 року. Одним з наріжних елементів правосуддя перехідного періоду, без якого вдасться неможливим реалізувати його досконало, є встановлення правдивої дійсності або істини, щодо подій, які відбувались у ході конфлікту.

Комісія правди – це інструмент, який, перш за все, дозволяє суспільству встановити історичну справедливість, зафіксувати факти порушення прав людини та сприяти примиренню. Важливо, що актуальність у створенні таких комісій полягає не лише у юридичній обумовленості, але і моральної реабілітації суспільства, подолання наслідків насильства та агресії та відновлення довіри між групами громадян та державою.

Методологічною основою дослідження є системні, порівняльно-правові та аналітичні методи, які будуть задіяні для комплексного огляду міжнародного досвіду країн Латинської Америки, Африки та Балканського півострову, та адаптування його до українських реалій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика перехідного правосуддя представлена у працях таких вчених як М. Гнатовський, О. Задорожній, О. Мартиненко, А. Кориневич, О. Уварова, Р. Додонов, О. Семенюк та інших. У правовому полі відсутнє єдине бачення змісту та шляхів реалізації підходів перехідного правосуддя, а також взаємодії елементів перехідного правосуддя на рівні державного управління.

Метою публікації вбачається висвітлення доктринального підходу та аналіз міжнародно-правових засад діяльності комісій правди, оцінка їх ефективності у ролі несудових механізмів встановлення дійсності у рамках перехідного правосуддя, а також розгляд концепції можливої моделі комісії правди для відновлення українських регіонів у поствоєнний період. Запровадження напрямків перехідного правосуддя до сфери наукового обговорення, ознайомлення громадське суспільство з його принципам та побудова належного теоретико-правового підґрунтя самого механізму перехідного правосуддя є важливим чинником до успішної імплементації заходів перехідного правосуддя в Україні.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці XX ст. розпочався процес появи та застосування правосуддя перехідного періоду у різних «гарячих точках» світу, яке характеризується рядом особливостями певної держави. Вживаються різні варіанти терміну «перехідне правосуддя» - «транзитивне правосуддя», «перехідна юстиція»,

«транзитивна юстиція», «правосуддя перехідного періоду», «постконфліктне правосуддя», що є порівняно новим. Тому для всебічного і повного дослідження варто зупинитися на понятійному дослідженні зазначеного терміну, а також як саме функціонує перехідне правосуддя на практиці.

Існують різні дискусії щодо того, хто вперше сформулював термін «перехідне правосуддя». В 90-х роках ХХ ст. в деяких наукових роботах вперше почали використовувати термін "перехідне правосуддя", зокрема Н. Крітца «Trasitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes», про що додатково підкреслювали інші науковці, зокрема Р. Тайтель «Transitional Justice Globalized». Важливі події в світі також сприяли використанню вказаного терміну, одна серед них - завершення диктаторської епохи в Південній Америці, відома всім ситуація в період 1970-1990 років в Аргентині, Чилі, Сальвадорі та інших країнах. До процесу перехідного правосуддя у Південній Африці призвели події в Руанді (1994 р.), а в Західній Африку – Сьєрра-Леоне 1990- ті роки.

Ще однією великою зміною світу стало падіння Берлінської стіни (1989 р.) – це була колосальна подія, яка пов'язана з падінням соціалістичного режиму у Центральній та Східній Європі, розпадом СРСР, Чехословацької Республіки і тому в той час було багато дискусій, в яких активно застосовували термін «перехідне правосуддя».

Правосуддя перехідного періоду охоплює юридичні практики та проблеми, з якими стикаються держави та суспільства, що трансформуються, коли право використовують у двох напрямках: як засіб трансформації та як напрям трансформації. За мирної трансформації найважливіше питання – це питання історії, минулого, яке не зводиться суто до залишків або «спадку попереднього режиму. Правосуддя перехідного періоду – це конституційна проблема для нових соціальної, політичної та правової систем, що прийшли на зміну старій ситуації. Різні країни сприйняли різні підходи до правосуддя перехідного періоду, що справило результативний вплив на форму і структуру нових режимів» (Чарнота А. 2013, с. 185).

Аналізуючи згадані вище події, перехідне правосуддя можна оцінити як динамічний процес, який змінюється в цілому та у рамках конкретної держави, а тому не можна його зробити єдиним. Передбачається, що за декілька років ситуації змінюються, а з нею і підхід, і бачення ситуації, і відношення до ситуації також, що є, на нашу думку, дуже важливою характеристикою перехідного правосуддя при подальшому дослідженні вказаного питання.

В міжнародних документах вперше згадки про перехідне правосуддя були використані у Звіті Економічної і соціальної ради ООН, де зазначено було 42 принципи запобігання безкарності осіб, які винні в порушеннях прав людини, а також у порушеннях гуманітарного права, який був поданий 26 червня 1997 р. (UN Economic and Social Council, 1997).

У доповіді Генерального Секретаря «Верховенство права та перехідне правосуддя у конфліктних та постконфліктних суспільствах» 2017 р. дається наступне визначення правосуддя перехідного періоду – «повний спектр процесів, пов'язаних зі спробами суспільства знайти спільну мову щодо спадщини минулих масштабних зловживань для забезпечення відповідальності, служіння справедливості та досягнення примирення. Це може включати у себе судові та позасудові механізми з різним ступенем міжнародної участі (або взагалі без неї), а також індивідуальне переслідування, відшкодування збитків, установлення істини, інституційну реформу, перевірку та звільнення, або їхнє поєднання» (UN Human Rights Council, 2017).

Відтак, правосуддя перехідного періоду (надалі - ППП) – це сукупність процесів, пов'язаних зі спробами суспільства знайти спільну мову щодо спадщини минулих

масштабних зловживань правами людини для забезпечення відповідальності, служіння справедливості та досягнення примирення (Багінський 2019).

На що варто звертати увагу, говорячи про ППП. По-перше, це явище, яке виникає за підсумком суспільних потрясінь. Це може бути як перехід від авторитарного режиму, так і в результаті війни або збройної агресії. Надалі ми розглядатимемо аспекти ППП виключно в контексті війни. По-друге, це правосуддя встановлюється на так званий «перехідний період». Під цим мається на увазі той період, який розпочинається з завершення гострої фази війни та триває до встановлення повного відновлення прав та свобод осіб, які зазнали нехтування під час збройного протистояння. По-третє, ППП може бути ініціативою як суспільства, так і державних органів. Існує досить широка практика залучення суспільства через громадські організації, правозахисні установи, активістів та волонтерів. Саме цей момент є однією з найбільших переваг ППП, який робить його таким ефективним. Далі по тексту ми детальніше розглянемо переваги ППП у співставленні з традиційними формами встановлення правосуддя.

Характер ППП добре описують його функції, які мають досить широку номенклатуру засобів та цілей: сприяння демократизації; зменшення кількості випадків порушення прав людини; законодавче закріплення офіційних подій конфліктного минулого в офіційній версії; надання репарацій і передусім матеріальних виплат жертвам; сприяння примиренню (Багінський 2019).

Досягнення цих цілей можливе завдання реалізації чотирьох основних елементів ППП: кримінального переслідування; відшкодування шкоди (репарації); інституційних реформ та пошуку правди (Лузан Т. 2021.) Ми наполегливо рекомендуємо звернути увагу саме на останній елемент. Правда є основоположним елементом будь-якого правосуддя. Без точного знання дійсності, неможливо реалізувати жоден інший елемент ППП: неможливо притягнути до відповідальності без доказів; неможливо реалізувати компенсацію шкоди, якщо невідомо, як вона була вчинена; і так само неможливо проводити інституційні зміни без знання, що саме варто міняти. Більше того, наразі все частіше починають виділяти таке явище, як право жертв злочинного нехтування їх правами на правду. Право на правду - включає право знати правду про жорстоке поводження, яке вони зазнали, включаючи особу винних осіб та причини, які спричинили порушення. Вже існує судова практика визнання цього права у низці країн (González & Varney (eds.) 2013).

Роблячи короткий підсумок у контексті національної ситуації, зазначимо, що через вплив збройної агресії мешканці окупованих територій беззаперечно зіткнулись з численними фактами порушення їх прав. Відтак, після деокупації та у пост-воєнний період існує необхідність у реалізації концепції ППП для подолання наслідків російської агресії. Встановлення фактів дійсності буде беззаперечним аспектом ППП на деокупованих територіях. Відтак, існує необхідність у створенні спеціальних органів/організацій, які б взяли на себе функцію зі встановлення правди. У світі такі організації йменують «комісіями правди».

Дослідження історії виникнення комісій правди говорить про існування різних конотацій поняття «комісія правди». За одним з варіантів: комісія правди – це структура, створена з метою встановлення історичних подій, пов'язаних з порушенням прав людини, які можуть включати в себе злочини певних сторін конфлікту (військових, урядів або повстанців) (Кіщенко С. 2020, с.4).

Комісії правди та примирення, як їх ще називають, як явище виникли відносно нещодавно. Одна з перших у світі комісій виникла у 1980-х роках на теренах Аргентини, яка відходила від військової диктатури. Комісія розслідувала численні акти порушення прав людей, серед іншого: викрадення, тортури та вбивства. Основною метою було

примирення суспільства, яке було розділене диктатурою на привілейованих гнобителів та пригноблених. Діяльність цієї комісії вважають однією з найефективніших у загальній практиці (Valeria Vegh Weis. 2023). Водночас, найбільш відомою комісією є Truth and Reconciliation Commission Південно Африканської Республіки (ПАР). Вона була створена за підсумком апартеїду та була покликана розслідувати тяжкі порушення прав людини за період апартеїду, надати жертвам можливість висловитись і рекомендувати заходи відновлення суспільної довіри (Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2014).

Проте, для впровадження таких комісій на наших територіях, варто розглядати досвід таких органів, які створювались за підсумками війн. І найбільш близьким та доречним джерелом досвіду для нас може стати Балканський регіон. Югославські війни мали різноманітний характер, який в більшості випадків супроводжувався вчиненням гуманітарних та військових злочинів. Найбільш доцільний прикладом для України є Вітчизняна війна у Хорватії з наступних причин: по-перше, це була повномасштабна війна між двома державами: Хорватією та Югославією; по-друге, був присутній факт окупації території Хорватії сербськими силами, які використовували фактор сепаратизму і по-третє, Хорватія має досвід деокупації цих територій як військовим, так і дипломатичним шляхом, що є актуальним для вивчення перед створенням органів ППП в українських реаліях (Brian Grodsky. 2009). Повертаючи до теми, за підсумком цієї та інших війн було створена ціла низка комісій правди, серед яких варто виділити регіональну комісію REKOM. Показовим є те, що ця комісія була створена завдяки громадській ініціативі, що сприяло кращому результату її діяльності (RECOM Reconciliation Network, n.d). Окрім цього, комісія REKOM діє і досі. Це може стати у пригоді в форматі обміну досвідом, під час створення аналогічного тимчасового органу в Україні.

Загалом, з 1980-х рр. у світі було створено понад 40 комісій правди в різних кутках світу: Латинській Америці, Африці, Південно-Східній Європі, Південно-Східній Азії тощо [Transitional Justice]. Ці комісії стають важливою підваленою у перехідному періоді, допомагаючи суспільству оговтатись від потрясінь. Варто підкреслити, що більшість цих комісій створювалось як альтернатива або доповнення до судового (кримінального) правосуддя. Цей інструмент дозволяв не лише притягати винних до покарання, але й надавав допомогу жертвам, вислуховуючи їх, фіксує факти та виробляючи стратегії дій на майбутнє (PASE, 2007).

Зазначимо, що основоположним принципом, навколо якого створюються комісії правди, є право на правду, яке досі не було об'єктом жодної універсальної міжнародної конвенції. Проте, існує підхід, який стверджує, що таке право впливає з інших усталених прав у міжнародному праві прав людини, таких як право на захист, право на отримання та передачу інформації та право на справедливий суд (González & Varney (eds.) 2013, с.10).

Право на правду є цілком важливим компонентом, адже порушення прав під час конфлікту та репресії, зазвичай, супроводжуються таємністю їх здійснення або запереченні, тому сім'ї жертв і суспільство мають право та повинні знати істину. Дане твердження знаходить підтримку у міжнародному праві, а саме у Додатковому протоколі до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується жертв міжнародних збройних конфліктів (Additional Protocol I, 1977): у ст. 32 зазначено, що сторони, які перебувають у конфлікті, у своїй діяльності виходять з права сімей знати долю своїх родичів (Додатковий Протокол I, 1949). У ст. 24 Міжнародної конвенції для захисту усіх осіб від насильницьких зникнень зазначено, що жертвою вважається не лише зникла особа, а й будь-яка фізична особа, якій завдано безпосередню шкоду в результаті насильницького зникнення, кожна жертва має право знати правду про обставини

насиленницького зникнення, про результати розслідування, про долю зниклої особи. А кожна держава вживає належних заходів з цією метою (Convention on Enforced Disappearance, 2006).

Реалізація права на правду можливе завдяки створенню, так званих, Комісій по відновленню істини. Такі комісії зосереджують свою увагу на розслідуванні таких грубих порушень прав людини, як тортури, зникнення людей, геноцид, злочини проти людяності, вбивства, а також порушень міжнародного гуманітарного права і воєнних злочинів. Вважаємо, що створення Комісії по установленню істини має ґрунтуватися на таких принципах як національний вибір, потреба у всебічному уявленні суспільства про правосуддя перехідного періоду, на власній моделі, яка прив'язана до конкретної держави, незалежність Комісії та міжнародна підтримка.

Якщо порівнювати роботу таких комісій та судової системи, то можна виділити переваги та недоліки перших. Недоліком діяльності Комісій з правди є неможливість притягнути винних до відповідальності, шляхом застосування санкцій, неможливість примусити осіб давати свідчення комісії, що, звичайно, є прерогативою суду. Проте, явною перевагою буде виступати ефективність діяльності Комісії, адже у власних розслідуваннях вона має змогу просунутись значно далі, ніж суд. Проголошення правди для багатьох постраждалих є першим офіційним визнанням їхніх претензій і хоча б першим кроком щодо притягнення винних до відповідальності (Hayner, 2011, с. 94).

Важке питання щодо оптимальних часових рамок для актуалізації питання про «право на правду»: чи доцільно робити це вже і зараз, або ж доносити правду до населення після примирення. Місії по встановленню істини можуть виявитися придатними майданчиками для розгляду корінних причин конфлікту або репресій і порушень прав людини, оскільки вони покликані відновити справжню картину того, що відбулося, і мають повноваження для вивчення причин, наслідків і характеру грубих порушень прав людини. Хоча завдання по встановленню істини можуть бути або більш обмеженими, або ширшими, відновлення цілісної картини подій, що відбулися, завжди включає виявлення корінних причин порушень прав людини, а також фактів масових порушень таких прав. А тому оптимальні часові рамки для актуалізації питання про «право на правду» кожна країна приймає для себе самостійно.

Найбільш ефективно закріплення цього права присутнє на Американському континенті. Серед іншого, Міжамериканська комісія з прав людини та Міжамериканський суд з прав людини підтвердили, що право на правду встановлюється Американською конвенцією про права людини, відповідно до положень, що охоплюють право на справедливий суд, свободу думки та вираження поглядів та право на судовий захист (González & Varney (eds.) 2013, с.10-11). Керуючись цим, багато країн Латинської Америки на рівні судових рішень визнали право на правду як основоположне, або навіть конституційне право потерпілих.

Подібної практики на теренах Європи досить мало, що зумовлено тим фактом, що Європа не стикається з таким широким явищем суспільних криз (війни та диктатур), як Латинська Америка. Проте, як приклад в Європейській практиці, можна зазначити Резолюцію ПАРЕ №11459 «Використання досвіду «комісій правди». Серед іншого, ця резолюція визнає комісії правди як ключовий елемент ППП, окреслює їх функції, принципи та обмеження і, що найголовніше, закликає європейські держави які досі не впоралися з наслідками конфліктів чи авторитарного минулого, вивчати досвід понад 30 країн, які вже застосували механізми комісій правди, та оцінити можливість їх адаптації до власного контексту (PACE, 2007).

Відтак, розглядаючи можливість створення комісій правди в Україні, можна посилатись на цілу низку міжнародних та регіональних резолюцій, які декламують

важливість підтримання права осіб на знання правди. Саме ці міжнародно-правові акти можуть стати правовим полем для діяльності комісії.

Щодо основних принципів діяльності Комісії правди, то для ефективної діяльності комісія правди має керуватися цілою низкою принципів, які різняться в залежності від ситуації. Далі зазначимо основні принципи, які передбачені в вже згаданій раніше Резолюції ПАРЕ:

По-перше, комплексність та довгостроковий підхід. Комісія правди має бути частиною стратегій ППП, яка включає у себе цілу низку аспектів: кримінальне переслідування, механізм формування інформаційної бази для репарацій, визначення напрямків інституційних реформ та забезпечення права на правду в найширшому значенні. По-друге, зосередження на системних порушеннях, а не окремих випадках. Діяльність комісії має бути спрямована на вирішення закономірних проявів насильства, причин і умов його виникнення. Конкретні справи слід передавати на розгляд судів. По-третє, незалежність та неупередженість. Цей принцип є обумовлено зрозумілим: комісія має заручитись прихильністю населення. Для цього до діяльності комісії слід залучати громадське суспільство, правозахисників та представників інших зацікавлених сторін. Комісія має бути визнаною та авторитетною структурою. По-четверте, визнання та підтримка жертв. Фокус діяльності має зміщуватись на моральну складову: комісія не лише збирає факти, але і дає можливість жертвам висловитись та бути почутими. Вже це певним чином реабілітує і допомагає постраждалим оговтатись від пережитого. По-п'яте, відкритість та публічність процесу. Діяльність має супроводжуватись громадськими консультаціями, відкритими слуханнями, створенням та публікацією періодичних звітів. По-шосте, доповнення кримінального правосуддя. Комісія не має ставати частиною судового процесу, але може діяти як доповнюючий механізм у випадках, коли судова система ослаблена або не здатна забезпечити належне переслідування злочинців. По-сьоме, заборона амністії за міжнародні злочини. Комісія, відповідно до Резолюції ПАРЕ, немає права вчиняти амністію та покривати воєнних злочинців. По-восьме, внутрішнє ініціювання. Комісія не має створюватись шляхом нав'язування. Цей процес має бути умотивований з середини держави або суспільства. По-дев'яте, офіційний статус та державне визнання. Держава не має втручатись у діяльність комісії, але має визнавати її суб'єктність як тимчасовий неюридичний орган, уповноважений розслідувати порушення прав людини. По-десяте, результативність. Комісія за підсумком своєї діяльності має сформулювати рішення, які будуть запропоновані державі або суспільству для їх реалізації (РАСЕ, 2007).

У поствоєнний період окремі регіони нашої країни зіштовхнуться з проблемою вирішення колосальних наслідків російської окупації. Беззаперечно основною метою стане відновлення довіри у суспільстві: між владою та мешканцями, в тому числі внутрішньо-переміщеними особами, а також між окремими суспільними групами, які були розділені в наслідок російської окупації (люди з неокупованих та окупованих частин). Щодо останнього, то тут дуже важливим стає фокус на встановленні правдивої інформації щодо колабораціонізму. До прикладу: люди з неокупованих територій можуть не розуміти позиції тих людей, які були вимушені залишитись під окупацією та вважати їх колаборантами. Окрім цього, встановлення правди буде необхідним джерелом для притягнення винних до відповідальності за вчинення злочинів проти населення. Ще один аспект правди – це встановлення фактів та розмірів нанесення шкоди майну осіб, для подальшої компенсації. Нарешті, саме право на правду може відіграти важливу емоційно-психологічну роль у реабілітації жертв війни: ВПО та мешканці прифронтових міст мають право визнання своїх страждань, а люди, що залишились і чинили спротив – на відзначення їх тихої, але важливої боротьби.

Вже з цього постає розуміння необхідності у створенні комісії, яка б займалась конкретно встановленням питань фактичної дійсності. Звісно, комісія правди не стане панацеєю, але беззаперечно матиме свій ефект у відновленні країни у поствоєнний період. Для розробки моделі структури та складу комісії правди у національному контексті доцільно спиратися на досвід ініціативи RECOM (Балкани) [RECOM Reconciliation Network, n.d; Petar Ristić. 2019.], адаптувавши її до локальних реалій. Формування комісії має базуватися на принципах прозорості, незалежності, компетентності та підзвітності через механізм відкритого громадського добору. До складу комісії мають увійти фахівці з міжнародного гуманітарного та кримінального права, правозахисники з досвідом допомоги ВПО та пошуку зниклих, а також представники постраждалих громад, зокрема особи з деокупованих територій і родини загиблих чи полонених. Важливим елементом є залучення медіа для забезпечення суспільної довіри та експертів із гуманітарних дисциплін (істориків, психологів, архівістів) для якісної фіксації фактів. Головною умовою ефективності органу є його політична незалежність, що досягається шляхом відкритого конкурсу та регулярного звітування безпосередньо перед громадськістю.

Вважаємо, що відповідні комісії мають виконувати наступні основні функції: по-перше, це збір свідчень шляхом проведення інтерв'ю з потерпілими та свідками, аналізуючи, документуючи та передаючи необхідну інформацію судовим органам; по-друге, це проведення публічних слухань де може бути залучена велика кількість представників суспільства, що має сприяти прозорості та зростання довіри до структури; по-третє, це формування періодичних звітів з зазначенням фактів, аналітики та викладанням основних висновків та рекомендацій; по-четверте, це координація з державою та міжнародними органами, з особливою увагою на співпрацю з органами ЄС (Рада Європи, за потреб ЄСПЛ). по-п'яте, це створення доказової бази для обґрунтування певних дій держави: реформ або затребування компенсації для потерпілих від збройної агресії РФ.

Варто наголосити, що комісії мають тісно співпрацювати з національною судовою системою, передаючи їм усю доцільну інформацію щодо вчинення кримінально караних діянь. Наразі триває процес створення спеціального міжнародного суду/трибуналу з воєнних злочинів РФ в Україні, проте, якщо такий суд запрацює, то комісія має співпрацювати як з національними судами, так і міжнародними установами. По-друге, основний фокус має бути на принципі доповнюваності. Комісія не має перебирати на себе функції слідчих, прокурорів тощо. Натомість, основний фокус має бути переведений на сприяння поствоєнного відновлення суспільства, залишаючи реалізацію кримінальної відповідальності судовій системі.

Насправді існує лише один, але досить суттєвий ризик: ризик втрати незалежності. Комісія має бути відмежована від політичного впливу. Звинувачення в упередженості та політичній зацікавленості може вщент зруйнувати суспільну довіру. Окрім цього, належну увагу варто приділити питанням фінансової та операційної автономії. Комісія має отримувати фінансування з відкритих джерел та мати право самостійно розпоряджатись коштами, відповідно до своїх функцій. Операційна автономія полягає у можливості вчиняти дії, передбачені мандатом, без будь-якого впливу знову. Комісія має бути самодостатньою та мати реальну дієздатність (González & Varney (eds.), 2013, с.22).

Висновки. Проведений аналіз продемонстрував, що комісії правди є важливим, а інколи і невід'ємним, компонентом перехідного правосуддя. Основне призначення комісії – встановлення фактів масових порушень людей, які виникають у наслідок суспільних потрясінь. Механізм та структура комісій правди є досить гнучкими та базуються на таких принципах, як відкритість, підтримка жертв та комплексний підхід до вирішення проблем постконфліктного суспільства. Міжнародний досвід, який вже наразі вироблений низкою країн з Латинської Америки, Африки та Балканського півострову, доводять, що комісії можуть бути ефективним інструментом для відновлення суспільства, його примирення та моральної допомоги жертвам.

Важливо, що комісії правди можуть доповнювати діяльність органів національного судочинства, забезпечуючи незакріплене у теорії, але доведене на практиці, право людей на правду. Діяльність комісій фокусується не лише на доведенні факту вчинення злочинів, але і на визнанні людських страждань, документуванні важливих історичних факторів та сприяння примирення у суспільстві. Порівняння судових та несудових механізмів правосуддя доводить, що останні мають ширше бачення причин конфлікту і можуть краще нівелювати їх наслідки.

Для України створення комісії правди є актуальним через збройну агресію РФ та доцільним, за умов співпраці цих установ паралельно з судовими структурами і за умов забезпечення прозорості та залучення громадського суспільства. При створенні концепції моделі комісій правди найбільш доцільною для України є врахування балканського досвіду RECOM. Ефективність такої структури безпосередньо залежить від її політичної незалежності, фінансової автономії та прозорого формування складу з-поміж правозахисників, юристів і представників постраждалих громад. Діяльність комісії не повинна підміняти собою роботу слідчих органів, її роль полягає в доповнюваності судової системи через збір свідчень, проведення публічних слухань та формування доказової бази для реформ і репарацій. Тісна координація з національними судами та міжнародними трибуналами у поєднанні з підзвітністю громадськості дозволить комісії стати дієвим інструментом правосуддя, що мінімізує ризики політичного маніпулювання та сприятиме реальній суспільній реінтеграції.

Комісія правди виступає важливим елементом післявоєнного відновлення суспільства. Вона не здатна замінити суд, але, на відміну від останнього, здатна забезпечити моральне та інформаційне підґрунтя для примирення та формування культури пам'яті у суспільстві. Для національного контексту створення комісії має особливе значення: це буде крок до визнання страждань та боротьби українців як на вільній, так і на окупованій частині області. Право бути почутими – це найменше, чим має бути забезпечене населення у поствоєнний період. Всезагальне сприяння з боку громадянського суспільства функціонуванню перехідного правосуддя повинно стати запорукою успішного та ефективного переходу до миробудування в Україні.

Бібліографічний список

- Additional Protocol I to the Geneva Conventions of 12 August 1949 (1977) Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts, 8 June. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
- Chr. Michelsen Institute (n.d.) *Transitional justice: lessons for Sudan*. Available at: <https://www.cmi.no/resources/179-what-is-transitional-justice>

- Parliamentary Assembly of the Council of Europe (2007) *Use of experience of the “truth commissions”*, Doc. 11459, 4 December. Available at: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=11788&lang=en>
- González, E. and Varney, H. (eds.) (2013) *Пошук правди: елементи створення ефективної комісії правди*. Пер. з англ. О. Біда та С. Рибалко. Київ: Міжнародний центр правосуддя перехідного періоду. Available at: <https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2020/07/ICTJ-Book-Poshuk-Pravdy-2013-Ukr.pdf>
- Grodsky, B. (2009) ‘International prosecutions and domestic politics: the use of truth commissions as compromise justice in Serbia and Croatia’, *International Studies Review*, 11(4), pp. 687–706. Available at: <https://doi.org/10.1111/j.1468-2486.2009.00891.x>
- Hayner, P.B. (2011) *Unspeakable truths: transitional justice and the challenge of truth commissions*. New York and London: Routledge, pp. 91–109.
- Kritz, N. (ed.) (1995) *Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regime* DOI: [10.1017/S0892679400007991](https://doi.org/10.1017/S0892679400007991)
- Rangelov, I. and Teitel, R. (2014). Transitional Justice. In *The Handbook of Global Security Policy* (eds M. Kaldor and I. Rangelov). <https://doi.org/10.1002/9781118442975.ch19>
- RECOM Reconciliation Network (n.d.) *Western Balkans*. Available at: <https://www.recom.link/en/tag/western-balkans>
- Ristić, P. (2019) *Towards a truth and reconciliation commission for the former Yugoslavia*. Berlin: Deutsches Institut für Menschenrechte. Available at: <https://www.menschenrechte.org/en/wp-content/uploads/sites/2/2019/02/Towards-a-Truth-and-Reconciliation-Commission-for-the-former-Yugoslavia.pdf>
- Stanford Encyclopedia of Philosophy (2014) *Transitional justice*, 4 April. Available at: <https://plato.stanford.edu/entries/justice-transitional>
- Transitional Justice: Lessons for Sudan. Chr. Michelsen Institute. <https://www.cmi.no/resources/179-what-is-transitional-justice>
- United Nations (2006) *International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance*, 20 December. Available at: https://treaties.un.org/pages/viewdetails.aspx?src=treaty&mtdsg_no=iv-16&chapter=4
- United Nations Economic and Social Council (1997) *The administration of justice and the human rights of detainees*, E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1. Available at: <https://docs.un.org/en/E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1>
- United Nations Human Rights Council (2017) *Rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies*, A/HRC/36/50, 23 August. Available at: <https://undocs.org/ru/A/HRC/36/50>
- Vegh Weis, V. (2023) ‘Exploring the world’s first successful truth commission: Argentina’s CONADEP and the role of victims in truth-seeking’, *Journal of Human Rights Practice*, 15(1), pp. 100–117. Available at: <https://academic.oup.com/jhrp/article-abstract/15/1/100/6971859>
- Багінський, А.В. (2019) ‘Правосуддя перехідного періоду: поняття та функції’, *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*, 4(44), с. 74–78. Available at: <https://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/199361/199518>
- Кіщенко, С. (2020) *Комісія зі встановлення правди: міжнародний досвід та реалії України*. Київ: Фонд імені Фрідріха Еберта. Available at: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/17232.pdf>
- Лузан, Т. (2021) ‘Перехідне правосуддя: історія становлення і зміст поняття’, *Юридична газета*, 28 квітня. Available at: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/perehidne-pravosuddya-istoriya-stanovlennya-i-zmist-ponyattya.html>

Чарнота, А. (2013) 'Про яскравий випадок невизначеності, або правосуддя перехідного періоду і верховенство права', *Філософія права і загальна теорія права*, (2), с. 185–193.

References

- Additional Protocol I to the Geneva Conventions of 12 August 1949 (1977) Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts, 8 June. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
- Chr. Michelsen Institute (n.d.) Transitional justice: lessons for Sudan. Available at: <https://www.cmi.no/resources/179-what-is-transitional-justice> (Accessed: 19 April 2026).
- Parliamentary Assembly of the Council of Europe (2007) Use of experience of the “truth commissions”, Doc. 11459, 4 December. Available at: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=11788&lang=en>
- González, E. and Varney, H. (eds.) (2013) *Poshuk pravdy: elementy stvorennia efektyvnoi komisii pravdy*. Per. z anhl. O. Bida ta S. Rybalko. Kyiv: Mizhnarodnyi tsentr pravosuddia perekhidnoho periodu. Available at: <https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2020/07/ICTJ-Book-Poshuk-Pravdy-2013-Ukr.pdf>
- Grodsky, B. (2009) 'International prosecutions and domestic politics: the use of truth commissions as compromise justice in Serbia and Croatia', *International Studies Review*, 11(4), pp. 687–706. Available at: <https://doi.org/10.1111/j.1468-2486.2009.00891.x>
- Hayner, P.B. (2011) *Unspeakable truths: transitional justice and the challenge of truth commissions*. New York and London: Routledge, pp. 91–109.
- Kritz, N. (ed.) (1995) *Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regime* DOI:10.1017/S0892679400007991
- Rangelov, I. and Teitel, R. (2014). *Transitional Justice*. In *The Handbook of Global Security Policy* (eds M. Kaldor and I. Rangelov). <https://doi.org/10.1002/9781118442975.ch19>
- RECOM Reconciliation Network (n.d.) *Western Balkans*. Available at: <https://www.recom.link/en/tag/western-balkans>
- Ristić, P. (2019) *Towards a truth and reconciliation commission for the former Yugoslavia*. Berlin: Deutsches Institut für Menschenrechte. Available at: <https://www.menschenrechte.org/en/wp-content/uploads/sites/2/2019/02/Towards-a-Truth-and-Reconciliation-Commission-for-the-former-Yugoslavia.pdf>
- Stanford Encyclopedia of Philosophy (2014) *Transitional justice*, 4 April. Available at: <https://plato.stanford.edu/entries/justice-transitional> (Accessed: 19 April 2026).
- Transitional Justice: Lessons for Sudan. Chr. Michelsen Institute. <https://www.cmi.no/resources/179-what-is-transitional-justice>
- United Nations (2006) *International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance*, 20 December. Available at: https://treaties.un.org/pages/viewdetails.aspx?src=treaty&mtdsg_no=iv-16&chapter=4
- United Nations Economic and Social Council (1997) *The administration of justice and the human rights of detainees*, E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1. Available at: <https://docs.un.org/en/E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1>
- United Nations Human Rights Council (2017) *Rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies*, A/HRC/36/50, 23 August. Available at: <https://undocs.org/ru/A/HRC/36/50>
- Vegh Weis, V. (2023) 'Exploring the worlds first successful truth commission: Argentinas CONADEP and the role of victims in truth-seeking', *Journal of Human Rights Practice*, 15(1), pp. 100–117. Available at: <https://academic.oup.com/jhrp/article->

abstract/15/1/100/6971859

- Bahinskyi, A.V. (2019) 'Pravosuddia perekhidnoho periodu: poniattia ta funktsii, Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo, 4(44), s. 74–78. Available at: <https://visnyk-ppsp.kpi.ua/article/view/199361/199518>
- Kishchenko, S. (2020) Komisiia zi vstanovlennia pravdy: mizhnarodnyi dosvid ta realii Ukrainy. Kyiv: Fond imeni Fridrikha Eberta. Available at: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/17232.pdf>
- Luzan, T. (2021) 'Perekhidne pravosuddia: istoriia stanovlennia i zmist poniattia, Yurydychna hazeta, 28 kvitnia. Available at: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/perehidne-pravosuddia-istoriya-stanovlennya-i-zmist-ponyattya.html>
- Charnota, A. (2013) 'Pro yaskravyy vypadok nevyznachenosti, abo pravosuddia perekhidnoho periodu i verkhovenstvo prava, Filosofiia prava i zahalna teoriia prava, (2), s. 185–193.

**Hrushko M.,
Hulievska H.,
Mykhailiyk H.**

TRUTH COMMISSIONS AS COMPONENTS OF TRANSITIONAL JUSTICE: INTERNATIONAL LEGAL EXPERIENCE AND NATIONAL CONTEXT

This article analyzes the concept of transitional justice, particularly the work of truth commissions as a key component of the transitional period. As events of recent decades have shown, the modern world has become extremely unstable. The study and implementation of the concept of transitional justice help identify mechanisms for resolving complex issues and problems in the society of a state that is in the process of transitioning from an authoritarian regime to democracy or from armed conflict to peace. There is no single definition of the term or mechanism of transitional justice, but as an instrument for achieving peace, transitional justice has gained widespread international recognition and application. The relevance of this work stems from Ukraine's growing need to implement transitional justice mechanisms, particularly in regions that have endured prolonged occupation and armed aggression and require tools to establish the truth, acknowledge the suffering of victims, document human rights violations, and promote reconciliation. A truth commission is a crucial element of this process, as it not only records the facts of the past but also helps build trust between citizens and the state, laying the groundwork for a just post-conflict recovery.

The aim of this study is to analyze the international legal foundations of truth commissions, assess their effectiveness as non-judicial mechanisms for establishing the truth within the framework of transitional justice, and develop a conceptual model of a truth commission for the post-war reconstruction of regions. This article explores the concept and nature of truth commissions in global international legal practice, analyzes the functions and principles governing the work of truth commissions, as well as their relationship with the national judicial system; it also outlines opportunities for implementing such a mechanism in Ukraine, specifically the creation of regional models of truth commissions. For a comprehensive and complete understanding by society, it is necessary to examine both the theoretical and practical aspects of this issue. Transitional justice mechanisms are important not only in post-conflict periods or crisis situations; they can also be effective for society during the inactive phase of the conflict itself. A distinctive feature of transitional justice is its temporary and extraordinary nature, along with its constituent elements.

Keywords: armed conflict, transitional justice, human rights, truth commission, right to the truth, accountability under international law, reconciliation, non-judicial justice, post-conflict recovery, post-conflict settlement, diplomacy as dispute resolution

Статтю було подано / The article was submitted	06.04.2026
Статтю було прийнято / The article was accepted	20.04.2026

УДК 349.42:338.43:502.131.1(477)

І.В. Давидова

[ORCID:0000-0001-5622-671X](https://orcid.org/0000-0001-5622-671X)

СТАЛИЙ РОЗВИТОК АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ: СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ

У статті досліджено актуальні питання забезпечення сталого розвитку агропромислового комплексу України в умовах сучасних трансформаційних процесів, економічної нестабільності, екологічних загроз та необхідності адаптації державної аграрної політики до європейських і світових стандартів. Обґрунтовано, що сталий розвиток агропромислового комплексу виступає одним із ключових напрямів державної політики, спрямованої на забезпечення продовольчої безпеки держави, збереження природно-ресурсного потенціалу, підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору та розвитку сільських територій.

Проаналізовано наукові підходи до розуміння сутності концепції сталого розвитку агропромислового комплексу та визначено її взаємозв'язок із сучасною аграрною політикою України. Особливу увагу приділено необхідності стратегічної орієнтації державного управління аграрною сферою, яка повинна враховувати довгострокові економічні, соціальні та екологічні пріоритети розвитку. Встановлено, що формування ефективної стратегії сталого розвитку АПК має базуватися на поєднанні економічної ефективності, екологічної безпеки та соціальної справедливості.

У роботі охарактеризовано основні чинники, що негативно впливають на забезпечення сталого розвитку агропромислового комплексу України, серед яких виокремлено політичні, земельні, економічні, податкові, екологічні та соціальні проблеми. Зокрема, акцентовано увагу на недосконалоості аграрної та земельної реформ, посиленні диспропорцій між великим агробізнесом і дрібними товаровиробниками, виснаженні природних ресурсів, погіршенні соціальної інфраструктури сільських територій, демографічній кризі та трудовій міграції сільського населення.

Доведено, що стратегія сталого розвитку агропромислового комплексу України повинна реалізовуватися через систему взаємопов'язаних правових, економічних, організаційних та соціально-екологічних механізмів. Обґрунтовано необхідність удосконалення нормативно-правового забезпечення аграрної сфери, підтримки малого та середнього аграрного підприємництва, розвитку фермерських господарств, впровадження екологічно безпечних технологій виробництва, раціонального використання земельних ресурсів та стимулювання інноваційного розвитку аграрного сектору.

Зроблено висновок, що забезпечення сталого розвитку агропромислового комплексу України є необхідною передумовою економічної стабільності держави, ефективного функціонування аграрного сектору та гармонійного розвитку сільських територій. Реалізація стратегічних пріоритетів сталого розвитку АПК потребує комплексного державного підходу, належного правового регулювання та узгодження економічних, соціальних і екологічних інтересів суспільства.

Ключові слова: сталий розвиток, агропромисловий комплекс, державна аграрна політика, аграрна сфера, сільські території, продовольча безпека, екологічна безпека, земельні ресурси, аграрні реформи, фермерські господарства, державне регулювання, соціальний розвиток села, природно-ресурсний потенціал, стратегія розвитку, аграрне право.

DOI 10.34079/2518-1319 -2026-16-31-95-101

Постановка проблеми. Незалежність України та перехід до ринкової економіки призвели до значущих змін у політичній, економічній та соціальній сферах. На жаль, сучасний стан аграрної політики та інтенсивні методи управління сільським господарством залишаються майже на колишньому рівні.

Останні роки свідчать про превалювання приватних інтересів у сільському секторі, вплив великих агрохолдингів та спрямованість на отримання величезних прибутків, що паралельно супроводжується зубожінням та вимиранням селянства, ігноруванням проблем охорони навколишнього природного середовища.

Стан дослідження теми. Учені останнім часом активно розробляють теоретичні основи аграрної політики держави. Вагомий внесок у це зробили вітчизняні вчені-правники та економісти, такі як В. І. Андрейцев, В. Г. Андрійчук, Н. О. Багай, О. В. Білінська, О. М. Бородіна, А. П. Гетьман, С. І. Дем'яненко, В. М. Єрмоленко, В. П. Жушман, І. М. Кульчій, О. О. Погрібний, П. Т. Саблук, В. І. Семчик, О. В. Скидан, А. М. Статівка, М. Й. Хорунжий, М. В. Шульга, В. Ю. Уркевич, В. В. Юрчишин, В. З. Янчук та ін.

Проте, незважаючи на велику кількість досліджень і публікацій, можна стверджувати, що проблема сучасної аграрної політики України, яка є основою сталого розвитку сільськогосподарського виробництва, не є вичерпаною. В існуючих наукових доробках може бути недостатньо уваги приділено питанням змісту та особливостей сучасної аграрної політики України.

Мета статті є комплексне дослідження теоретико-правових, економічних та соціально-екологічних засад сталого розвитку агропромислового комплексу України, визначення стратегічних пріоритетів державної аграрної політики, аналіз сучасних проблем функціонування АПК та обґрунтування перспективних напрямів реалізації стратегії сталого розвитку в умовах сучасних глобалізаційних, економічних, екологічних і соціальних викликів.

Виклад основного матеріалу. Сучасні тенденції вказують на необхідність перегляду концепцій та підходів до управління господарюванням, включаючи сферу сільськогосподарського виробництва. Світові та національні зміни спрямовані на перехід до концепції сталого розвитку або "зеленої" економіки.

До 90-х років ХХ століття сільське господарство України характеризувалося монополією державної власності на землю та майно, а також інтенсивним підходом до виробництва сільськогосподарської продукції.

Сучасні глобальні виклики, такі як продовольча та екологічна проблеми, вимагають нових рішень, які визначатимуть майбутнє людства. Пріоритетом розвитку сільського господарства в Україні залишається забезпечення продовольчої безпеки держави та постачання населення якісною та безпечною сільгосппродукцією, а промисловості - необхідною сировиною.

У спеціальній літературі справедливо підкреслюється, що Україна належить до числа країн з найвищим рейтингом щодо потенційних резервів аграрного комплексу. Підґрунтям цьому є висока концентрація чорноземів (до 30% світових запасів), вигідне географічне розташування, достатньо розвинена транспортна інфраструктура та ін. (Щуревич, 2017.)

Погоджуємося з думкою П. Ф. Кулинича, що «завдяки аграрному сектору відтворюються цінності, які не завжди піддаються кількісному чи вартісному оцінюванню. І хоча ці цінності до сьогодні й не зведені на рівень імперативів суспільного розвитку України, їх позитивний вплив на розвиток аграрної сфери є безспірним». (Кулинич, 2011)

Зокрема, аграрний сектор робить значний внесок: а) у збереження живої природи; б) в охорону родючості ґрунтів та земель від негативних явищ природного й техногенного характеру; в) у збереження агроландшафтів та аграрного біорізноманіття; г) у підтримку життєдіяльності на значній території країни, а саме в сільській місцевості; д) у відновлення й підтримку здоров'я людей, е) в розвиток об'єктів рекреації тощо. Вагомість зазначених функцій агросфери є надзвичайно високою.

Сьогодні агросфера в Україні займає понад 70% території, дає можливість жити та працювати значній частці населення держави, головним джерелом забезпечення населення продовольством, а промисловості – сировиною рослинного і тваринного походження. Викладеним і можна пояснити актуальність дослідження розглядуваної категорії.

Поняття «агросфера» – складне й багатоаспектне, оскільки виступає і природничою, і соціальною, й економічною і в тому числі правовою категорією. У тлумачному словнику агросфера визначається як частина біосфери, до якої входять культурні рослини і свійські тварини, а також ґрунт, оброблений під сільськогосподарські культури (Великий тлумачний словник сучасної української мови, 2005)

Прискіпливий аналіз підходів до тлумачення сутності агросфери з боку представників економічної науки надав змогу виокремити наступні точки зору. Розглянемо їх більш детально.

Так, О. О.Созінов дає наступне визначення терміну агросфера: «це сукупність територій, де внаслідок дії антропогенного фактора функціонують переважно модифіковані людиною форми живої речовини, спеціалізовані для ефективної трансформації сонячної енергії у необхідну для існування людства продукцію» (Созінов, 1999)

На думку О. Л. Попової: «агросфера становить собою складну соціально-економічну і одночасно уразливу агробіологічну систему, якій властиві такі диверсифіковані функції: а) життєзабезпечення (виробництво агропродовольства і сировини для задоволення потреб населення у продуктах харчування, одязі, паливі тощо), б) життєдіяльність (умови і якість життя сільського населення, місце прикладання праці та одержання доходів), в) життєоблаштування (освоєність середовища проживання, його якісний стан та екологічна безпечність)» (Попова, 2012)

Дещо іншу трактовку поняття «агросфера» пропонує О. М. Савельєва, розглядаючи її як «системоутворюючу категорію аграрного права, під якою треба розуміти сферу виникнення, зміни та припинення аграрних суспільних відносин між суб'єктами в процесі функціонування аграрного сектору економіки й сільських територій, агроландшафтів, агробіоценозів, агроєкосистем, задіяних у сільськогосподарській і тісно пов'язаній з нею діяльності». (Савельєва, 2017)

У більшості словників і наукових джерел агросфера розглядається як частина біосфери, що використовується в сільському господарстві, тобто зайнята агроєкосистемами. Основними її компонентами є оброблений ґрунт для сільськогосподарських культур, культурні рослини і свійські тварини. Більшість вчених також включають до агросфери сільські населені пункти, дороги, річки, ставки, канали, пасовища, луки, лісосмуги, гаї та всі інші форми агроландшафтів, агробіоценозів та агроєкосистем, створених людиною. Отже, конструкцію «агросфера» складають три складники: сільськогосподарське виробництво, сільське населення і сільські території (агроландшафти). Інакше кажучи, агросфера поєднує в собі виробничий, соціальний та екологічний аспекти, що підтримується і в наукових публікаціях. (Гафурова., 2015)

Отже, як вбачається, агросфера є складною та системоутворюючою аграрно-

правовою категорією, що становить основу предмета аграрного права. Вона включає такі компоненти: а) об'єкти аграрних правовідносин, такі як культурні рослини, сільськогосподарські тварини, оброблений ґрунт під сільськогосподарськими культурами; б) певний коло суб'єктів цих відносин – сільське населення, представлене фізичними особами, які можуть працювати у сільськогосподарських підприємствах за трудовим договором, бути їх членами або учасниками, або вести особисте селянське господарство; в) сферу реалізації аграрних прав та обов'язків, що охоплює виникнення, зміну та припинення аграрних правовідносин, включаючи сільські території, сільськогосподарське виробництво та інше.

У сучасних умовах державна аграрна політика стає однією з ключових складових національної політики України. Важливість та необхідність розвитку агропромислового комплексу (АПК) для національної економіки визначаються винятковою роллю виробленої сільськогосподарської продукції у життєдіяльності людини та суспільства. Сільське господарство, як єдиний сектор матеріального виробництва, забезпечує населення держави продуктами харчування рослинного і тваринного походження, а також продовольчою сировиною. Як базова галузь сучасної економіки, сільське господарство може виступати "локомотивом" у досягненні нового рівня соціально-економічного прогресу українського суспільства.

Ксенофонт писав: «Усе, чим люди живуть, їм приносить земля, якщо вони її обробляють. Коли процвітає землеробство, тоді процвітають й інші мистецтва. Якщо землеробство занепадає, разом із ним гинуть і всі інші галузі промислової діяльності на суші й на морі». (Державна аграрна політика: необхідність, суть, структура та принципи: менеджмент фермерських господарств)

На сьогоднішній день актуальні завдання включають в себе проблеми соціального розвитку сільських територій і збереження селянства як важливого компонента українського суспільства. Також на порядку денному стоїть екологізація сільськогосподарського виробництва, підвищення якості та безпеки сільськогосподарської продукції, адаптація національних стандартів якості до вимог технічних регламентів ЄС і міжнародних норм, зібраних у Кодексі Аліментаріус (Codex Alimentarius), сталого розвитку сільськогосподарського виробництва тощо.

Державні органи часто обмежують свою діяльність лише вирішенням конкретних завдань, які визначаються на певний період часу, і при цьому питання планування і прогнозування функціонування сільського господарства стали менш пріоритетними (Державна аграрна політика України: проблеми правового забезпечення, 2014)

Важливим є розвинення науково обґрунтованої, цілеспрямованої, системної та конструктивної державної аграрної політики, яка відповідала б логіці та принципам сталого розвитку не лише сільськогосподарського виробництва, а й сільських територій взагалі. Це переконання підтримується і в науковій літературі, де стверджується, що Україні необхідна нова аграрна політика з стратегічним, системним характером, соціальною спрямованістю та відповідністю принципам сталого розвитку.

Необхідною вимогою до формування аграрної політики є його стратегічна орієнтація, орієнтована на розв'язання потреб, завдань та проблем як у найближчій, так і віддаленій перспективі, враховуючи навіть позамежеві вимоги. Стратегія повинна базуватися на чітко визначених етапах та тактиці реалізації, підтримуватися належними правовими та соціально-економічними механізмами, що відповідають високим стандартам вимог до них. Прогнозування ключових тенденцій сталого розвитку агропромислового комплексу (АПК) і розробка науково обґрунтованих концепцій грають значущу роль у цьому контексті.

Здається, що основу сучасної державної аграрної політики України слід покласти

на концепцію сталого розвитку, яка отримала підтримку у спеціальній літературі. (Уркевич, 2014) Можна погодитися з твердженням О. Созінова, який висловлює думку про необхідність чітких уявлень щодо кінцевої мети і обраного шляху, будь то повернення до індустріального сільського господарства, яке існувало в Україні наприкінці ХХ століття, або реалізація нової стратегії формування агросфери на засадах сталого розвитку і біосферно-ноосферного підходу, що базується на ідеях В. Вернадського. (Созінов, 2001)

Висновок. Сучасна проблема забезпечення сталого розвитку АПК є комплексною й багатогранною. Її виникнення зумовлено низкою чинників, серед яких можна виділити:

- політичні, зокрема, непродумане й невиважене проведення аграрної та земельної реформ, у перебігу яких відбувалася реалізація економічних, соціальних та інших перетворень, які не забезпечували прогресивного розвитку сільгоспвиробництва й сільських територій;

- земельні, що поєднують подрібнення (парцеляцію) земельних ділянок сільськогосподарського призначення з одночасними процесами збільшення аграрно-орендних земельних володінь окремих осіб;

- економічні, які полягають у погіршенні фінансового становища й умов ведення виробничо-господарської діяльності дрібних і середніх сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств поряд з розвитком і поширенням аграрних холдингових компаній, зацікавлених лише в досягненні підприємницьких цілей і байдужих до проблем розвитку соціальної сфери села, збереження стану природно-ресурсного потенціалу тощо;

- податкові, за яких спостерігається зростання податкового тягара на сільськогосподарських товаровиробників у зв'язку із скасуванням фіксованого сільськогосподарського податку, змінами у сплаті податку на додану вартість та ін.;

- екологічні, що становлять собою виснажливе використання природних ресурсів (земель, вод, лісів) у процесі сільськогосподарського виробництва й зумовлюють погіршення їх якості;

- соціальні: занепад соціальної інфраструктури села, бідність, безробіття й міграція сільського населення, демографічна криза на селі та ін.

Бібліографічний список

Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005.

Гафурова О. В. Щодо екологізації аграрного законодавства. *Екологічне право в системі міждисциплінарних зв'язків: методологічні засади*: матер. «Круглого столу» (м. Харків, 4 груд. 2015 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Х.: Право, 2015. С. 71-73.

Державна аграрна політика України: проблеми правового забезпечення: моногр. / за ред. В. Ю. Уркевича та М. В. Шульги. К.: Вид. О. М. Ешке, 2014. С. 6-8.

Державна аграрна політика: необхідність, суть, структура та принципи: менеджмент фермерських господарств. Агропромисловість: навч. матер.. [онлайн] Доступно: URL:

https://pidru4niki.com/19070907/politekonomiya/derzhavna_agrarna_politika_neobhidnist_sut_struktura_printsipi

Кулинич П. Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні: моногр. К.: Логос, 2011.

Попова О. Агросфера: соціоекономічний зміст і засади сталого розвитку. *Економіка України*. 2012. № 5. С. 77-80.

- Савельєва О. М. Правове регулювання відносин в агросфері: моногр. / за заг. ред. М. В. Шульги. Х.: Друкарня Мадрид, 2017. С. 43-44.
- Созінов О. Агросфера України у XX столітті. *Вісн. Нац. акад. наук України*. 2001. № 10. С. 98-105.
- Созінов О. О. Агросфера України (минуле, сьогодення, майбутнє): наук. записки. Т. 9. Спец. вип. К.: «Academia», 1999. 381 с.
- Уркевич В. Ю. Поняття та сутність державної аграрної політики України. *Державна аграрна політика України: проблеми правового забезпечення*: моногр. / за ред. В. Ю. Уркевича та М. В. Шульги. К.: Вид. О. М. Ешке, 2014. С. 20-50.
- Щуревич Л. М. Пріоритети аграрної політики України в контексті європейської інтеграції. *Зб. наук. пр. Нац. акад. держ. управління*. 2017. Вип. 2. С. 108-110.

References

- Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopovn.) / uklad. i holov. red. V. T. Busel. K.; Irpin: VTF «Perun», 2005. (in Ukrainian).
- Hafurova O. V. Shchodo ekolohizatsii ahrarynoho zakonodavstva. *Ekolohichne pravo v systemi mizhdystsyplinarykh zviazkiv: metodolohichni zasady: mater. «Kruhloho stolu»* (m. Kharkiv, 4 hrud. 2015 r.) / za zah. red. A. P. Hetmana. Kh.: Pravo, 2015. S. 71-73. (in Ukrainian).
- Derzhavna ahraryna polityka Ukrainy: problemy pravovoho zabezpechennia: monohr. / za red. V. Yu. Urkevycha ta M. V. Shulhy. K.: Vyd. O. M. Eshke, 2014. S. 6-8. (in Ukrainian).
- Derzhavna ahraryna polityka: neobkhdnist, sut, struktura ta pryntsyipy: menedzhment fermerskykh hospodarstv. *Ahropromyslovist: navch. mater.* [onlain] Dostupno: URL: https://pidru4niki.com/19070907/politekonomiya/derzhavna_agraryna_polityka_neobkhdnist_sut_struktura_printsyipy (in Ukrainian).
- Kulynych P. F. Pravovi problemy okhorony i vykorystannia zemel silskohospodarskoho pryznachennia v Ukraini: monohr. K.: Lohos, 2011. (in Ukrainian).
- Popova O. Ahrosfera: sotsioekonomichniy zmist i zasady staloho rozvytku. *Ekonomika Ukrainy*. 2012. № 5. S. 77-80. (in Ukrainian).
- Saveleva O. M. Pravove rehuliuвання vidnosyn v ahrosferi: monohr. / za zah. red. M. V. Shulhy. Kh.: Drukarnia Madryd, 2017. S. 43-44. (in Ukrainian).
- Sozinov O. Ahrosfera Ukrainy u KhKh stolitti. *Visn. Nats. akad. nauk Ukrainy*. 2001. № 10. S. 98-105. (in Ukrainian).
- Sozinov O. O. Ahrosfera Ukrainy (mynule, sohodennia, maibutnie): nauk. zapysky. T. 9. Spets. vyp. K.: «Academia», 1999. 381 s. (in Ukrainian).
- Urkevych V. Yu. Poniattia ta sutnist derzhavnoi ahrarynoi polityky Ukrainy. *Derzhavna ahraryna polityka Ukrainy: problemy pravovoho zabezpechennia*: monohr. / za red. V. Yu. Urkevycha ta M. V. Shulhy. K.: Vyd. O. M. Eshke, 2014. S. 20-50. (in Ukrainian).
- Shchurevych L. M. Priorytety ahrarynoi polityky Ukrainy v konteksti yevropeiskoi intehratsii. *Zb. nauk. pr. Nats. akad. derzh. upravlinnia*. 2017. Vyp. 2. S. 108-110. (in Ukrainian).

Davydova I.

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX OF UKRAINE: STRATEGIC PRIORITIES, PROBLEMS AND PROSPECTS FOR IMPLEMENTATION

The article examines the current issues of ensuring the sustainable development of the agro-industrial complex of Ukraine in the context of modern transformation processes, economic instability, environmental threats and the need to adapt the state agrarian policy to

European and world standards. It is substantiated that the sustainable development of the agro-industrial complex is one of the key areas of state policy aimed at ensuring the food security of the state, preserving the natural resource potential, increasing the competitiveness of the agrarian sector and developing rural areas.

The scientific approaches to understanding the essence of the concept of sustainable development of the agro-industrial complex are analyzed and its relationship with the modern agrarian policy of Ukraine is determined. Special attention is paid to the need for strategic orientation of state management of the agrarian sphere, which should take into account long-term economic, social and environmental development priorities. It is established that the formation of an effective strategy for the sustainable development of the agro-industrial complex should be based on a combination of economic efficiency, environmental safety and social justice.

The paper describes the main factors that negatively affect the sustainable development of the agro-industrial complex of Ukraine, including political, land, economic, tax, environmental and social problems. In particular, attention is focused on the imperfections of agrarian and land reforms, the increasing disparities between large agribusiness and small producers, the depletion of natural resources, the deterioration of the social infrastructure of rural areas, the demographic crisis and labor migration of the rural population.

It is proven that the strategy for the sustainable development of the agro-industrial complex of Ukraine should be implemented through a system of interconnected legal, economic, organizational and socio-ecological mechanisms. The need to improve the regulatory and legal support of the agricultural sector, support for small and medium-sized agricultural entrepreneurship, the development of farms, the introduction of environmentally friendly production technologies, the rational use of land resources and the stimulation of innovative development of the agricultural sector is substantiated.

It is concluded that ensuring sustainable development of the agro-industrial complex of Ukraine is a necessary prerequisite for the economic stability of the state, the effective functioning of the agrarian sector and the harmonious development of rural areas. The implementation of strategic priorities for sustainable development of the agro-industrial complex requires a comprehensive state approach, proper legal regulation and coordination of economic, social and environmental interests of society.

Keywords: *sustainable development, agro-industrial complex, state agrarian policy, agrarian sphere, rural areas, food security, environmental security, land resources, agrarian reforms, farms, state regulation, social development of the village, natural resource potential, development strategy, agrarian law.*

Статтю було подано / The article was submitted	09.04.2026
Статтю було прийнято / The article was accepted	20.04.2026

UDC 341.231.14:342.71

T.V. Drakokhrust

[ORCID: 0000-0002-4761-7943](https://orcid.org/0000-0002-4761-7943)

WORLD PRACTICE OF REGULATING THE LEGAL STATUS OF STATELESS PERSONS: EXPERIENCE FOR UKRAINE

The article examines the global practice of regulating the legal status of stateless persons and identifies the main models of legal regulation within international and comparative legal frameworks. It is argued that statelessness is not only a legal anomaly but also a systemic human rights violation that results in long-term legal uncertainty and social exclusion of individuals who are not considered nationals by any state.

The study analyzes key international legal instruments, including the 1954 Convention relating to the Status of Stateless Persons and the 1961 Convention on the Reduction of Statelessness, as well as the role of the United Nations High Commissioner for Refugees in shaping global policy in this area. Particular attention is given to the evolution from declarative protection mechanisms toward the establishment of statelessness determination procedures and integration-oriented approaches.

The article identifies three main models of regulating the legal status of stateless persons: the temporary residence model, the specific legal status model, and the integration-oriented model. It is demonstrated that the integration-oriented model is the most effective, as it ensures not only legal recognition but also the actual socio-economic inclusion of stateless persons.

The situation in Ukraine is separately analyzed, where despite gradual alignment with international standards, significant challenges remain, including the absence of an effective statelessness determination procedure, limited rights, and administrative barriers. The impact of armed conflict and internal displacement on increasing statelessness risks is also highlighted.

The study concludes that a comprehensive reform of Ukraine's national legal system is necessary, including the establishment of an effective statelessness determination procedure, expansion of the legal status of stateless persons, and implementation of integration measures in line with international standards.

Keywords: *statelessness, stateless persons, international law, legal status, integration, statelessness determination procedure, human rights.*

DOI 10.34079/2518-1319 -2026-16-31-102-108

Statement of the Problem. Statelessness remains one of the most persistent and structurally complex challenges in contemporary international law, affecting individuals who are not considered nationals by any state under the operation of its law (United Nations, 1954; United Nations, 1948]. The absence of citizenship creates a situation in which a person is deprived of the legal bond with any state, resulting in the lack of effective protection and enjoyment of fundamental human rights (United Nations, 1948; United Nations High Commissioner for Refugees, 2014). Stateless persons often face severe restrictions in access to education, healthcare, formal employment, social protection, freedom of movement, and legal identity (United Nations High Commissioner for Refugees, 2014; United Nations High Commissioner for Refugees 2014–2024). As a result, statelessness is not merely a technical

legal status but a condition of long-term vulnerability and exclusion from institutional frameworks of protection (Edwards, A. and van Waas, L., 2014).

From a legal perspective, statelessness represents a failure of the state-based nationality system, which is still the primary mechanism for the allocation of rights and obligations in international law. Without nationality, individuals fall outside the effective jurisdictional protection of any state, which creates a gap between formal human rights guarantees and their practical realization.

Despite the existence of international legal instruments aimed at addressing statelessness, national responses vary significantly. Some states have developed comprehensive legal and administrative frameworks ensuring identification, protection, and integration of stateless persons, while others lack dedicated procedures, leaving individuals in a situation of legal invisibility. This inconsistency produces a fragmented global regime where protection depends not on universal standards but on domestic political will and administrative capacity.

For Ukraine, the issue of statelessness is particularly relevant due to historical and contemporary factors. The dissolution of the Soviet Union resulted in unresolved citizenship issues for certain population groups, while ongoing armed conflict and internal displacement have further complicated documentation and nationality determination processes. In addition, administrative inefficiencies and gaps in legal regulation have contributed to the persistence of statelessness cases within the country (United Nations High Commissioner for Refugees, n.d. Statelessness in Ukraine; State Migration Service of Ukraine)]. Therefore, improving the legal and administrative framework governing stateless persons in Ukraine is not only a matter of compliance with international obligations but also a necessary step toward strengthening human rights protection and legal certainty (State Migration Service of Ukraine).

The aim of this article is to conduct a comprehensive legal analysis of statelessness within the international and comparative legal framework, to identify the main models of state regulation of stateless persons, and to evaluate the effectiveness of these models in ensuring human rights protection. On this basis, the study seeks to formulate recommendations for improving the Ukrainian legal and administrative system governing stateless persons in accordance with international standards, particularly those established by the United Nations legal framework.

Analysis of Recent Research and Publications. The issue of statelessness has been widely examined in international legal doctrine, particularly in the context of human rights law, migration law, and nationality law. Academic research generally emphasizes that statelessness is both a legal anomaly and a human rights concern, requiring a dual approach of prevention and protection (Edwards, A. and van Waas, L., 2014).

The international legal framework on statelessness is primarily based on two core instruments: the 1954 Convention relating to the Status of Stateless Persons and the 1961 Convention on the Reduction of Statelessness. The 1954 Convention establishes the definition of a stateless person and sets minimum standards of treatment applicable to such individuals. It guarantees access to basic rights such as education, employment, housing, administrative assistance, and identity documentation. However, it does not impose an obligation of equal treatment with nationals, which limits its protective capacity (United Nations, 1954; United Nations, 1961).

The 1961 Convention, in turn, addresses the prevention and reduction of statelessness. It introduces safeguards against arbitrary deprivation of nationality and establishes obligations for states to grant citizenship in situations where statelessness would otherwise occur, particularly at birth. Together, these instruments form the normative core of the international statelessness regime.

A key institutional actor in this field is the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), which has been mandated to support states in addressing statelessness. UNHCR provides technical assistance, promotes the development of statelessness determination procedures, and encourages legislative reform. Its analytical reports and global campaigns have significantly contributed to the increased visibility of statelessness as a global legal issue (United Nations High Commissioner for Refugees, 2014; United Nations High Commissioner for Refugees 2014–2024).

Recent academic literature also highlights the shift from purely declarative human rights protection toward procedural guarantees, such as access to statelessness determination procedures and legal remedies. Scholars increasingly emphasize the importance of integrating statelessness into broader migration governance frameworks.

Presentation of the Main Research Findings. International practice demonstrates that the regulation of the legal status of stateless persons has evolved from a fragmented and declarative approach toward more structured and rights-based systems. This evolution reflects the growing recognition that statelessness is not only a matter of migration management but also a fundamental human rights issue requiring comprehensive legal and institutional responses.

One of the most widespread approaches remains the temporary residence model, under which stateless persons are granted renewable residence permits without being formally recognized as a distinct legal category. Although this model allows states to exercise flexibility in migration control, it often fails to provide long-term legal certainty. The temporary nature of residence status creates a condition of «permanent temporariness», where individuals remain in a prolonged state of legal insecurity. This undermines access to stable employment, social integration, and effective protection of rights, as legal status remains contingent on administrative discretion rather than clearly defined legal guarantees (United Nations High Commissioner for Refugees, 2014–2024).

In contrast, the specific stateless status model introduces a formalized legal recognition of stateless persons through dedicated determination procedures. This model is increasingly considered a best practice within international law, as it transforms statelessness from an invisible condition into a legally acknowledged status. The existence of a statelessness determination procedure (SDP) serves several important functions: it provides legal clarity, ensures access to rights, and establishes a procedural framework for identifying individuals in need of protection. Moreover, such systems often include procedural safeguards, such as the right to appeal, access to legal assistance, and clear evidentiary standards, which enhance the overall effectiveness and fairness of the process (Batchelor, C., 1998).

The integration-oriented model represents the most advanced stage in the development of legal regulation. It is based on the understanding that mere recognition of statelessness is insufficient without ensuring the full inclusion of individuals into the social, economic, and legal fabric of the state. In this model, stateless persons are granted a status that closely approximates that of permanent residents, with access to employment, healthcare, education, and social security. Importantly, integration policies are not limited to formal rights but also include proactive measures such as language training, vocational programs, and targeted social support. These measures aim to eliminate structural barriers and facilitate long-term inclusion.

At the same time, the persistence of de facto statelessness highlights the limitations of existing legal frameworks. De facto stateless persons may formally possess a nationality but are unable to prove it or to avail themselves of the protection of their state. This category often falls outside the scope of international conventions, creating a significant protection gap. The absence of legal recognition leads to exclusion from administrative systems, resulting in difficulties in accessing basic services and exercising fundamental rights. Addressing de facto

statelessness requires flexible legal interpretation and the development of complementary protection mechanisms (European Network on Statelessness).

Comparative analysis reveals that national approaches are influenced by legal traditions, administrative capacity, and political priorities. Nordic countries demonstrate a comprehensive integration-oriented approach, characterized by strong welfare systems and inclusive policies. Germany represents a structured procedural model, emphasizing legal certainty and administrative clarity. France follows a hybrid approach, combining elements of migration law with specific protections for stateless persons. Canada, while lacking a dedicated determination procedure, provides access to protection through general immigration and refugee frameworks, illustrating a more indirect approach to the issue (Batchelor, C., 1998).

Despite the diversity of models, several systemic challenges remain common across jurisdictions. Firstly, the burden of proof in statelessness determination procedures is often placed on the individual, who may lack documentation or access to evidence. Secondly, administrative procedures tend to be complex and time-consuming, leading to delays in status recognition. Thirdly, institutional fragmentation—where responsibilities are divided among multiple authorities – can result in inconsistent decision-making. Finally, a lack of awareness and specialized training among public officials further complicates the effective implementation of legal norms (State Migration Service of Ukraine; United Nations, 1961).

In the context of Ukraine, recent legislative developments indicate a gradual alignment with international standards, particularly in terms of defining statelessness and recognizing the need for a determination procedure. However, significant gaps remain in practical implementation. The existing system is characterized by limited accessibility, insufficient procedural safeguards, and a narrow scope of rights granted to recognized stateless persons. As a result, individuals often remain in a prolonged state of legal uncertainty, unable to fully exercise their rights or integrate into society (United Nations, 1961; European Union Agency for Fundamental Rights, 2020).

Furthermore, the impact of armed conflict and internal displacement has intensified the risk of statelessness in Ukraine. Disruption of civil registration systems, loss of identity documents, and difficulties in accessing administrative services have created new categories of persons at risk of statelessness. This context requires a more flexible and responsive legal framework capable of addressing complex and evolving challenges.

Conclusions. Statelessness constitutes a multidimensional legal phenomenon that lies at the intersection of international law, human rights protection, and state sovereignty. While international conventions provide a foundational normative framework, their practical effectiveness is contingent upon consistent and coherent domestic implementation. The persistence of statelessness globally indicates that existing mechanisms, although significant, remain insufficient in addressing the structural causes of the problem.

Comparative analysis demonstrates that the most effective national systems are those that adopt a comprehensive and integrated approach. Such systems combine clearly defined statelessness determination procedures, robust procedural safeguards, and a broad spectrum of substantive rights. Importantly, they also include realistic and accessible pathways to long-term legal status, including naturalization. The integration-oriented model, in particular, reflects a shift from passive recognition to active inclusion, thereby addressing both legal and social dimensions of statelessness.

At the same time, the existence of de facto statelessness and procedural barriers highlights the need for further development of international standards. Greater emphasis should be placed on evidentiary flexibility, burden-sharing between the individual and the state, and the harmonization of administrative practices. Strengthening the role of international

organizations and enhancing cross-border cooperation are also essential for addressing transnational aspects of statelessness.

For Ukraine, the issue of statelessness requires a strategic and systemic response. The establishment of an effective and accessible statelessness determination procedure should be considered a primary priority. Such a procedure must include clear legal criteria, transparent processes, and adequate procedural guarantees, including the right to appeal and access to legal assistance.

In addition, it is necessary to introduce a distinct legal status for stateless persons that ensures a comprehensive set of rights, including access to employment, healthcare, education, and social protection. Expanding opportunities for permanent residence and naturalization would further contribute to reducing long-term legal uncertainty and promoting social integration.

Equally important is the strengthening of institutional capacity. This includes training for public officials, improving inter-agency coordination, and digitalizing administrative processes to enhance efficiency and accessibility. Special attention should also be given to vulnerable groups, particularly those affected by armed conflict and displacement.

Ultimately, addressing statelessness in Ukraine should be understood not merely as a matter of legal reform, but as part of a broader commitment to the rule of law, human dignity, and the protection of fundamental rights. A coherent and rights-based approach to statelessness will not only fulfill international obligations but also contribute to social stability and inclusive development.

Бібліографічний список

- United Nations, 1954. Convention relating to the Status of Stateless Persons. [online] Available at: https://www.unhcr.org/ibelong/wp-content/uploads/1954-Convention-relating-to-the-Status-of-Stateless-Persons_ENG.pdf
- United Nations, 1948. Universal Declaration of Human Rights. [online] Available at: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
- United Nations High Commissioner for Refugees, 2014. Handbook on Protection of Stateless Persons. [online] Available at: <https://www.unhcr.org/53b698ab9.pdf>
- United Nations High Commissioner for Refugees, n.d. Global Action Plan to End Statelessness 2014–2024. [online] Available at: <https://www.unhcr.org/ibelong/global-action-plan-2014-2024/>
- Edwards, A. and van Waas, L., 2014. *Nationality and Statelessness under International Law*. [online] Cambridge: Cambridge University Press. Available at: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139506007>
- Batchelor, C., 1998. Statelessness and the Problem of Resolving Nationality Status. *International Journal of Refugee Law*, 10(1–2), pp.156–182.
- European Network on Statelessness, n.d. Statelessness Determination Procedures and the Protection Status of Stateless Persons. [online] Available at: <https://www.statelessness.eu>
- United Nations High Commissioner for Refugees, n.d. Statelessness in Ukraine. [online] Available at: <https://www.unhcr.org/ua>
- State Migration Service of Ukraine, n.d. Stateless persons. [online] Available at: <https://dmsu.gov.ua>
- United Nations, 1961. Convention on the Reduction of Statelessness. [online] Available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b39620.html>
- European Union Agency for Fundamental Rights, 2020. Statelessness in the EU. [online] Available at: <https://fra.europa.eu>

References

- Batchelor, C., 1998. Statelessness and the Problem of Resolving Nationality Status. *International Journal of Refugee Law*, 10(1–2), pp.156–182.
- Edwards, A. and van Waas, L., 2014. *Nationality and Statelessness under International Law*. [online] Cambridge: Cambridge University Press. Available at: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139506007>
- European Network on Statelessness, n.d. Statelessness Determination Procedures and the Protection Status of Stateless Persons. [online] Available at: <https://www.statelessness.eu>
- European Union Agency for Fundamental Rights, 2020. Statelessness in the EU. [online] Available at: <https://fra.europa.eu>
- State Migration Service of Ukraine, n.d. Stateless persons. [online] Available at: <https://dmsu.gov.ua>
- United Nations High Commissioner for Refugees, 2014. Handbook on Protection of Stateless Persons. [online] Available at: <https://www.unhcr.org/53b698ab9.pdf>
- United Nations High Commissioner for Refugees, n.d. Global Action Plan to End Statelessness 2014–2024. [online] Available at: <https://www.unhcr.org/ibelong/global-action-plan-2014-2024/>
- United Nations High Commissioner for Refugees, n.d. Statelessness in Ukraine. [online] Available at: <https://www.unhcr.org/ua>
- United Nations, 1948. Universal Declaration of Human Rights. [online] Available at: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
- United Nations, 1954. Convention relating to the Status of Stateless Persons. [online] Available at: https://www.unhcr.org/ibelong/wp-content/uploads/1954-Convention-relating-to-the-Status-of-Stateless-Persons_ENG.pdf
- United Nations, 1961. Convention on the Reduction of Statelessness. [online] Available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b39620.html>

Дракохруст Т.В.

СВІТОВА ПРАКТИКА РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті досліджено світову практику регулювання правового статусу осіб без громадянства та визначено основні моделі правового регулювання цього явища в міжнародному та порівняльному контексті. Обґрунтовано, що безгромадянство є не лише юридичною аномалією, але й системним порушенням прав людини, яке призводить до довготривалої правової невизначеності та соціальної ізоляції осіб, що не мають громадянства жодної держави.

Проаналізовано ключові міжнародно-правові інструменти, зокрема Конвенцію 1954 року про статус осіб без громадянства та Конвенцію 1961 року про скорочення безгромадянства, а також роль Управління Верховного комісара ООН у справах біженців у формуванні глобальної політики у цій сфері. Особливу увагу приділено еволюції підходів від декларативного захисту до запровадження процедур визначення безгромадянства та інтеграційних механізмів.

У роботі виділено основні моделі регулювання правового статусу осіб без громадянства: модель тимчасового перебування, модель спеціального статусу та інтеграційно-орієнтовану модель. Доведено, що найбільш ефективною є інтеграційна модель, яка забезпечує не лише правове визнання, але й фактичну соціально-економічну інтеграцію осіб без громадянства.

Окремо досліджено ситуацію в Україні, де, незважаючи на поступове наближення до міжнародних стандартів, зберігаються проблеми відсутності ефективної процедури визначення безгромадянства, обмеженого обсягу прав та адміністративних бар'єрів. Наголошено на впливі збройного конфлікту та внутрішнього переміщення на зростання ризиків безгромадянства.

Зроблено висновок про необхідність комплексного реформування національної правової системи України у напрямі впровадження ефективної процедури визначення безгромадянства, розширення правового статусу осіб без громадянства та забезпечення їхньої інтеграції відповідно до міжнародних стандартів.

Ключові слова: безгромадянство, особи без громадянства, міжнародне право, правовий статус, інтеграція, процедура визначення безгромадянства, права людини.

Статтю було подано / The article was submitted	06.04.2026
Статтю було прийнято / The article was accepted	20.04.2026

UDC: 341.231.14:342.7:070:061.1EU

V. Yu. Dronov

ORCID: 0000-0003-1458-9963

THE ROLE OF THE MEDIA IN THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS: THE EUROPEAN UNION PERSPECTIVE

The article is devoted to the study of the role of the media in the protection of human rights. It is noted that in the context of digitalization and the growing importance of information, the media are becoming an important tool for the realization and protection of human rights.

The article examines scholarly views on the role of the media in the field of human rights protection. In particular, approaches are considered that distinguish two main aspects: coverage and protection, which are well grounded.

Attention is drawn to the fact that the media ensure the realization by citizens of the right of access to information, which is a prerequisite for the exercise of a wide range of other human rights, including the right to participate in public affairs, the right to a fair trial, and the right to peaceful assembly. It is emphasized that without access to reliable and complete information, the effective realization of most human rights is impossible. The media possess the necessary resources and capabilities. In this regard, particular importance is attached to guarantees of the independence of media activity and their real ability to obtain information.

It is concluded that the media, among other functions, play a role in identifying and publicizing human rights violations. This leads to responses from the state, civil society, and the international community. The media facilitate interaction in the field of human rights protection at both the national and international levels and may also contribute to the collection of evidence for the activities of international organizations and judicial bodies.

The provisions of European Union law in the field of media regulation and human rights protection are analyzed. First of all, the Charter of Fundamental Rights of the European Union is examined, with particular attention paid to Article 11, which enshrines media pluralism and is especially important in the context of this study. The Association Agreement between Ukraine, on the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other part, is also considered.

It is established that media activity is integrated into the system of fundamental rights, in particular through the principle of media freedom and pluralism enshrined in the Charter of Fundamental Rights of the European Union. The need to ensure a balance between media freedom and other fundamental rights, including the right to privacy, the protection of personal data, non-discrimination, and the rights of the child, is emphasized.

The legislation of the Member States of the European Union is examined using the example of France, which confirms the importance of ensuring pluralism, independence, and impartiality of the media as necessary conditions for the functioning of a democratic society.

It is proved that the role of the media in the field of human rights protection is complex and is not limited to an informational function. It is substantiated that the media should be regarded as a structurally integrated element of the modern system of human rights protection. The need to ensure an appropriate balance between media freedom and the protection of other fundamental rights in the context of digital development is essential. The case-law of the Court of Justice of the European Union is also examined.

The complex and system-forming nature of the role of the media in the protection of

human rights is confirmed. Their key role in ensuring the realization of the right of access to information is demonstrated.

Key words: *international law, human rights, international human rights law, international norms on human rights, protection of human rights, regional norms on human rights, regional human rights protection systems, right of access to information, freedom of expression, international organizations, European Union law, Charter of Fundamental Rights of the European Union, personal data protection, case-law of the Court of Justice of the European Union, media.*

DOI 10.34079/2518-1319 -2026-16-31-109-119

Introduction. The special role of the media in the protection of human rights is evident. At the same time, this role encompasses several dimensions that merit further examination. One may speak of the media's contribution to ensuring individuals' right of access to information, their role in protecting other human rights, the rights of media institutions themselves, as well as the limitations imposed on media activities in the context of human rights protection.

Given the potential risks and dangers faced by journalists and media actors when reporting on the activities of political and public officials, transnational corporations, criminal organisations, and other powerful actors, the media and journalists must be afforded effective guarantees of their own rights. Indeed, the protection of media rights and their ability to perform their functions effectively and independently constitute an essential safeguard for the functioning of civil society and for the realisation and protection of human rights.

Review of Recent Research and Publications. The relationship between media activity and the protection of human rights has attracted significant attention in contemporary legal and communication studies. Scholars emphasize that the media play a crucial role in ensuring the realization of fundamental freedoms, particularly the right to freedom of expression and the right of access to information.

The study by D. Devi examines the role of mass media as a mechanism for the promotion and protection of human rights (Devi, 2023). The work by R. Hardyansah, R. Saputra and H. Udjari addresses the contribution of media to raising human rights awareness (Hardyansah, Saputra, Udjari, 2022). S. Yadav and S. Tiwari analyze the role of global media in highlighting human rights violations (Yadav, Tiwari, 2025). R. Cruft explores journalism and press freedom in the context of human rights (Cruft, 2021).

The aim of the article is to clarify the nature and specific features of the role of the media in the field of human rights protection by examining their influence on the realization of the right of access to information, the exercise of public oversight, and participation in human rights processes, as well as to identify key approaches to the legal regulation of media activities within the framework of European Union law and the legislation of its Member States. The scientific novelty of the study lies in the comprehensive analysis of the role of the media as a structurally integrated element of the human rights protection system within the European Union legal framework, as well as in substantiating the interdependence between media activity and the realization of fundamental rights. The methodological basis of the study includes general scientific and special legal methods, in particular analysis, synthesis, comparative legal method, and formal legal method.

Presentation of the Main Material. Previous research has shown that public access to information implies that citizens and the mass media have the right to obtain information concerning laws as well as the activities of state and municipal authorities. From a theoretical perspective, this principle is closely linked to the principle of freedom of the press, which

entails the right to freely disseminate reliable information; accordingly, information may be withheld from the public only where this is necessary to prevent harm to the legitimate interests of individuals and the state (Fedorov, Fedorova, Dronov, 2023, p. 324-332).

First, this demonstrates that the media indeed facilitate citizens' access to information regarding legislation, their rights and obligations, and the activities of public authorities and local self-government bodies. We have also noted the impact of technological development on the content and the possibilities for the exercise of information rights. Undoubtedly, such developments influence legal regulation at both the international and national levels, including within the Member States of the European Union.

Today, technological development enables citizens not only to access information from the media easily and in a convenient format, but also to independently search for, process, and use information, as well as to disseminate it to a mass audience — a function traditionally associated with the media or mass communication institutions.

Nevertheless, the reach of such alternative resources remains more limited than that of established media outlets; they often do not enjoy a high level of public trust, and the risk of misinformation is significant. Therefore, we argue that, at present, it is primarily the media that enable citizens to effectively exercise their right of access to information. Media institutions possess the necessary resources and a distinct legal status to fulfil this role.

This legal status varies across the Member States of the European Union, a matter that we have previously examined in part in the context of analysing the legal regulation of media institutions within EU countries (Dronov, 2025, p. 231-237.).

At the same time, the analysis should not be confined to the right of access to information and freedom of expression alone. As we have previously argued, the exercise of the right of access to information serves as a prerequisite for the realisation of a wide range of other human rights, including, *inter alia*, the right to participate in the conduct of public affairs (Dronov, 2023, p. 183-216.). Moreover, the protection of the right of access to information is often closely connected with the protection of other fundamental rights, such as the right to respect for private and family life, home and correspondence, the right to a fair trial, and the right to an effective remedy. This interrelationship is confirmed by the case-law of the European Court of Human Rights (Dronov, 2023b, p. 477-481; Dronov, 2023a, p. 314-319).

Devi D. Underlines the role of the mass media in expanding the discourse and modern concepts like human rights, democracy and peace. The mass media as information highways and as effective communication means on the public opinion and on the civil society watchdog plays an important role in informing people, strengthening the social cultural-thinking basis and expanding the human rights discourse etc. The author also highlights the impact of the media on the activities of the government. New media cut across geographical borders with the least cost and target minds (Devi, 2023).

Some scholars argue that the media play a crucial role in enhancing public awareness of human rights by relying primarily on two key instruments: reporting and advocacy (Hardyansah, Saputra, Udjari, 2022). This fully corresponds to the ideas of our research. We have already drawn interim conclusions that the media helps citizens obtain information, thereby enabling the exercise of the right of access to information, which is also closely linked to the realization and protection of other human rights. Attention is also drawn to the fact that, thanks to modern technologies, the media disseminates information that educates the public about the basic rights of every individual, as well as issues of human rights violations that occur at home and abroad. Indeed, the media not only contributes to the protection of rights by providing information that enables the exercise of the right of access to information, but also informs the public about violations of human rights.

This, in turn, facilitates the formation and functioning of civil society and draws the

attention of both society and the international community to such violations, including international governmental and non-governmental organizations, as well as the governments of other states. It can help people understand the complexity of human rights issues so that they are better able to identify violations and participate in efforts to protect human rights. This is, in fact, a crucial aspect, as individuals are not always able to correctly assess a situation or detect a violation, or at least to suspect its existence. A strong media committed to the dissemination of accurate information can increase public participation in efforts to protect and fight for human rights (Hardyansah, Saputra, Udjari, 2022).

At the outset of this study, we will examine the fundamental principles of human rights protection within the legal system of the European Union, with particular attention to provisions related to the activities of the media. The legal system of the European Union provides a particularly illustrative framework for such analysis due to its developed system of fundamental rights protection and detailed regulation of media activity.

The first such document is the Charter of Fundamental Rights of the European Union (Charter of Fundamental Rights of the European Union). According to Article 7 Everyone has the right to respect for his or her private and family life, home and communications. Article 8 (Protection of personal data) is also important. It provides that everyone has the right to the protection of personal data concerning him or her. Article 10 (Freedom of thought, conscience and religion) is of particular importance because the media may significantly influence the realization of this right, for example by providing broadcasts of religious services. Undoubtedly, the most relevant provision for the purposes of this study is Article 11 (Freedom of expression and information). Its unique feature is the provision stating that the freedom and pluralism of the media shall be respected. The inclusion of this provision within the article on freedom of expression demonstrates the special role of the media in the realization of this right. In our view, this provision constitutes one of the key elements for understanding the role of the media in the protection of human rights within the legal system of the European Union.

Considering this issue in the context of Ukraine's Euro-Atlantic course, it is also necessary to refer to the Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part (hereinafter – the Agreement). Considerable attention to human rights issues is already reflected in the preamble of the Agreement. In particular, the preamble of this document states that the Parties are committed to implementing all the principles and provisions of the United Nations Charter, the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE), in particular the Helsinki Final Act of 1975 of the Conference on Security and Cooperation in Europe, the concluding documents of the Madrid and Vienna Conferences of 1991 and 1992 respectively, the Charter of Paris for a New Europe of 1990, the United Nations Universal Declaration on Human Rights of 1948 and the Council of Europe Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950. Respect for human rights and fundamental freedoms is recognized as one of the common values on which the European Union is founded and as one of the key elements of this Agreement.

In fact, the document contains not only declaratory provisions concerning human rights, but also sets out specific commitments between the parties to the Agreement. In particular, it provides for enhanced cooperation in the fields of justice, freedom and security with the aim of ensuring the rule of law and respect for human rights and fundamental freedoms. Of particular interest for the purposes of this study are Article 14 (The rule of law and respect for human rights and fundamental freedoms) and Article 15 (Protection of personal data). In addition, a separate chapter of the Agreement addresses audio-visual policy. The allocation of a distinct chapter to this policy area demonstrates the importance attached to the activities of the media.

Undoubtedly, our study would be incomplete without an analysis of the Treaty on European Union itself. Although it is not a document specifically devoted to human rights, it nevertheless contains a number of provisions related to them (Consolidated version of the Treaty on European Union, 2012). The preamble to the Treaty on European Union states that the parties confirmed their attachment to the principles of liberty, democracy and respect for human rights and fundamental freedoms. Article 2 provides that The Union is founded on the values of respect for human dignity, freedom, democracy, equality, the rule of law and respect for human rights, including the rights of persons belonging to minorities. These values are common to the Member States in a society in which pluralism, non-discrimination, tolerance, justice, solidarity and equality between women and men prevail. The Union shall contribute to the protection of human rights, in particular the rights of the child, as well as to the strict observance and the development of international law, including respect for the principles of the United Nations Charter. The Union recognises the rights, freedoms and principles set out in the Charter of Fundamental Rights of the European Union of 7 December 2000, as adapted at Strasbourg, on 12 December 2007, which shall have the same legal value as the Treaties. This document has already been analysed earlier in this study.

Of course, when addressing the protection of human rights within the framework of the European Union, primary attention is paid to the Charter of Fundamental Rights of the European Union. The Treaty on European Union also states that The Union shall accede to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Accordingly, the provisions of this Convention are also relevant for the purposes of this study and have been analysed earlier (Dronov, 2023; Dronov, 2022; Dronov, 2023b). The Union's action on the international scene shall be guided by the principles which have inspired its own creation, development and enlargement, and which it seeks to advance in the wider world: democracy, the rule of law, the universality and indivisibility of human rights and fundamental freedoms, respect for human dignity, the principles of equality and solidarity, and respect for the principles of the United Nations Charter and international law.

An important document regulating the activities of the media is the Audiovisual Media Services Directive (AVMSD, 2018). Human rights are repeatedly mentioned in this document and addressed in various contexts. For example, they are referred to in relation to the transparency of media ownership, which is closely linked to the freedom of expression, a cornerstone of democratic systems. Ensuring the accessibility of audiovisual content is an essential requirement in the context of the commitments taken under the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities. In particular and as the case may be, the right to respect for private and family life and the protection of personal data, the freedom of expression and information, the freedom to conduct a business, the prohibition of discrimination and the rights of the child. This provision reflects the principle of balancing fundamental rights in the field of EU media regulation. Measures aimed at protecting minors and combating content that incites violence, hatred or terrorism cannot automatically restrict other fundamental rights. As one of the purposes of audiovisual media services is to serve the interests of individuals and shape public opinion, it is essential that such services are able to inform individuals and society as completely as possible and with the highest level of variety. The importance of editorial independence in decision-making is emphasized. (AVMSD, 2018). Thus, this document illustrates the close interconnection between the media and human rights.

Let us analyze the legislation of certain EU countries with regard to the mention of human rights. For the purposes of this study, France has been selected as an example. France is selected as a representative example of a developed EU legal system with a strong tradition of media regulation. According to the article 34 of the Constitution of France Statutes shall

determine the rules concerning civic rights and the fundamental guarantees granted to citizens for the exercise of their civil liberties; freedom, pluralism and the independence of the media; the obligations imposed for the purposes of national defence upon the person and property of citizens (Constitution du 4 octobre 1958 relative à la République française, 1958).

As an example of national legislation within the European Union, it is useful to consider the French Law on Freedom of Communication of 30 September 1986 (Loi Léotard, 1986), which constitutes one of the key legal acts regulating the media sector in France. In particular, Article 43-11 of the Law (as amended by Law No. 2021-1382 of 25 October 2021) provides that the companies listed in Articles 44 and 45 perform public service missions in the general interest. These companies offer the public, taking into account all segments of society, a range of programmes and services characterized by diversity and pluralism, requirements of quality and innovation, as well as respect for human rights and constitutionally defined democratic principles (Loi Léotard). The Regulatory Authority for Audiovisual and Digital Communication ensures respect for the pluralistic expression of currents of thought and opinions in the programmes of radio and television services, in particular in political and general information broadcasts. This provision demonstrates the importance attached in French legislation to safeguarding media pluralism and ensuring that diverse viewpoints are represented in the public sphere, especially in programmes addressing political and socially significant issues.

The companies ensure the fairness, independence and pluralism of information, as well as the pluralistic expression of opinions and views, in accordance with the principle of equal treatment and the recommendations of the Regulatory Authority for Audiovisual and Digital Communication. This provision further demonstrates that French media legislation places particular emphasis on ensuring diversity of viewpoints and maintaining standards of independence and fairness in the dissemination of information.

Our analysis of the case-law of the Court of Justice of the European Union demonstrates that many cases are related either to the protection of the rights of the media themselves or to the protection of rights in the field of information.

For example, in Case *Bodil Lindqvist v Åklagarkammaren i Jönköping*, the Court considered the applicability of EU data protection rules to the publication of personal data on the Internet. The Court held that the posting of personal data on a website constitutes the processing of personal data within the meaning of the relevant data protection legislation. At the same time, the case highlighted the need to balance the protection of personal data with freedom of expression and the public's interest in access to information (Case C-101/01 *Bodil Lindqvist v Åklagarkammaren i Jönköping*, 2003).

Conclusions. The role of the media in the protection of human rights is complex in nature. They act as a channel for the dissemination of information, a mechanism of public oversight, and an independent participant in the system of human rights protection.

The media play a key role in ensuring the realization of the right of access to information, which, in turn, serves as a prerequisite for the effective exercise of a wide range of other human rights. These include, in particular, the right to participate in public affairs, the right to a fair trial, and the right to peaceful assembly. In practice, the realization of most human rights is not possible without access to reliable and complete information. By also performing an educational function, the media enable individuals to navigate legal, political and social processes and to make informed decisions. This is important in various areas of life and across different types of activities.

The media also contribute to the identification and publicisation of human rights violations. This draws the attention of the state, civil society and the international community. Today, the media have the capacity to exert influence both at the national and international

levels. They also assist in the collection of evidence that may be used by international organisations and judicial bodies. This further highlights the need to ensure guarantees for media activity.

The analysis of European Union law makes it possible to conclude that media activity is integrated into the system of human rights. This is confirmed by the principle of media pluralism enshrined in the Charter of Fundamental Rights of the European Union. At the same time, EU law emphasises the need to ensure a balance between media freedom and other fundamental rights, including the right to privacy, the protection of personal data, non-discrimination and the rights of the child.

The national legislation of EU Member States, as illustrated by the example of France, confirms the importance of ensuring pluralism, independence and impartiality of media activity as essential conditions for the functioning of a democratic society.

At the same time, the development of digital technologies significantly transforms the role of the media, expanding their capabilities while also creating new risks, including the spread of misinformation, the manipulation of public opinion and the decline in trust in information sources.

Therefore, the protection of human rights in contemporary conditions increasingly depends on the ability to ensure an appropriate balance between media freedom and the protection of other fundamental rights. In this context, the media should be regarded not only as an instrument, but also as a structurally integrated element of the modern system of human rights protection.

References

- Case of Bodil Lindqvist v. Åklagarkammaren i Jönköping, (2003). C-101/01. 6 November 2003. *Court of Justice of The European Union*. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62001CJ0101>
- Cruft, R., (2021). Journalism and Press Freedom as Human Rights. *Journal of Applied Philosophy* [online]. Vol. 39, No. 3. P. 359–376. Available at: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/japp.12566>
- Devi, D., (2023). The mass media as a mechanism for the promotion and protection of human rights. *Innovative Research Thoughts*. Vol. 9, Iss. 2. P. 13-15. Available at: <https://irt.shodhsagar.com/index.php/j/article/view/627/621>
- Dronov V. Yu., (2023). Mizhnarodno-pravovi standarty dostupu do informatsii u suchasnykh mizhnarodnykh vidnosynakh. *Mizhnarodne pravo ta yevrointehratsiini perspektyvy Ukrainy: suchasni vyklyky: kolektyvna monohrafiia* / M. R. Arakelian, Kh. N. Bekhruz, Yu. Yu. Akimenko et al.; eds.: M. R. Arakelian, Kh. N. Bekhruz, Yu. Yu. Akimenko. Odesa: Feniks, 2023. P. 183–216. Available at: <https://hdl.handle.net/11300/26023>. ISBN 978-966-928-975-9
- Dronov, V. Yu., (2022). Pravo na dostup do informatsii u suchasnykh mizhnarodnykh vidnosynakh. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2022. No. 12. P. 503–505. Available at: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-12/119>
- Dronov, V. Yu., (2023a). Analiz rishen Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravakh pro dostup do informatsii: normatyvnyi ta praktychnyi rakursy. *Pravo i Suspilstvo*. 2023. No. 3. P. 314–319. Available at: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.3.46>
- Dronov, V. Yu., (2023b). Rozghliad Yevropeiskym sudom z prav liudyny sprav pro porushennia prava na dostup do informatsii ta inshykh prav. *Prava liudyny v period zbroinykh konfliktiv: Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia, prysviachena 75-y richnytsi ukhvalennia Zahalnoi deklaratsii prav liudyny 1948 r., 3 lystopada 2023 r.*, Odesa: zbirnyk materialiv konferentsii. Odesa, 2023. P. 477–481. Available at:

- <https://doi.org/10.32837/11300.26856>
- Dronov, V. Yu., (2025). Pravove rehuliuвання diialnosti mediainstytutsii u krainakh YeS ta v Ukraini: porivnialnyi analiz. *Pravo i suspilstvo*. 2025. No. 4. Vol. 2. P. 231–237. Available at: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.2.33>
- European Union, (2012). Charter of Fundamental Rights of the European Union. *Official Journal of the European Union*. 2012. P. 391–407. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT>
- European Union, (2012). Consolidated version of the Treaty on European Union. *Official Journal of the European Union*. 2012. C 326. P. 13–390. Available at: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF
- European Union, (2018). Directive 2010/13/EU as amended by Directive (EU) 2018/1808 of the European Parliament and of the Council of 14 November 2018 amending Directive 2010/13/EU on the coordination of certain provisions concerning the provision of audiovisual media services (Audiovisual Media Services Directive). *Official Journal of the European Union*. 2018. L 303. P. 69–92. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32018L1808>
- Fedorov, V., Fedorova, T., Dronov, V., (2023). The right to information from the point of view of legal theory, international law and international relations. *Amazonia Investiga*. 2023. № 12 (68). P. 324–332. Available at: <https://doi.org/10.34069/AI/2023.68.08.30>
- France. Direction de la documentation française, (1996). Constitution du 4 octobre 1958 relative à la République française (Cinquième République). *France. Paris, 1958 (version consolidée)*. Available at: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000571356>
- Hardyansah, R., Saputra, R., Udjari, H., (2022). Media Contribution in Raising Human Rights Awareness and Protection. *Journal of Social Science Studies*. Vol. 2 No. 1. P. 103–110. Available at: <https://jos3journals.id/index.php/jos3/article/view/84>
- Loi no 86-1067 du 30 septembre 1986 relative à la liberté de communication (Loi Léotard). France. As amended by Loi n° 2021-1382 du 25 octobre 2021. *Assemblée nationale*. Paris. Available at: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000512205>
- Yadav S., Tiwari S., (2025). Role of Global Media in Highlighting the Issue of Violation of Human Rights. *International Journal of Law Management & Humanities*. 2025. Vol. 8. Iss. 2. P. 1953–1966. Available at: <https://ijlmh.com/paper/role-of-global-media-in-highlighting-the-issue-of-violation-of-human-rights/>

Бібліографічний список

- Дронов, В. Ю., (2022). Право на доступ до інформації у сучасних міжнародних відносинах. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 12. 603 с. С. 503–505. Доступно: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-12/119>
- Дронов, В. Ю., (2023). Аналіз рішень Європейського суду з прав людини у справах про доступ до інформації: нормативний та практичний ракурси. *Право і суспільство*. № 3. 2023. С. 314–319. Доступно: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.3.46>
- Дронов, В. Ю., (2023). Міжнародно-правові стандарти доступу до інформації у сучасних міжнародних відносинах. *Міжнародне право та євроінтеграційні перспективи України: сучасні виклики* : колективна монографія / М. Р. Аракелян, Х. Н. Бехруз, Ю. Ю. Акіменко [та ін.] за ред.: М. Р. Аракеляна, Х. Н. Бехруза, Ю. Ю. Акіменко. Одеса : Фенікс. 2023. С. 183–216. Доступно:

- <https://hdl.handle.net/11300/26023>. ISBN 978-966-928-975-9
- Дронов, В. Ю., (2023). Розгляд Європейським судом з прав людини справ про порушення права на доступ до інформації та інших прав. «Права людини в період збройних конфліктів»: Міжнародна науково-практична конференція, присвячена 75-й річниці ухвалення Загальної декларації прав людини 1948 р., 3 листопада 2023 р. м. Одеса: збірник матеріалів конференції. Одеса. 2023. 549 с. С. 477-481. Доступно: <https://doi.org/10.32837/11300.26856>
- Дронов, В. Ю., (2025). Правове регулювання діяльності медіаінституцій у країнах ЄС та в Україні: порівняльний аналіз. *Право і суспільство*. 2025. № 4. Т. 2. С. 231-237. Доступно: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.2.33>
- Case of Bodil Lindqvist v. Åklagarkammaren i Jönköping, (2003). C-101/01. 6 November 2003. *Court of Justice of The European Union*. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62001CJ0101>
- Cruft, R., (2021). Journalism and Press Freedom as Human Rights. *Journal of Applied Philosophy* [online]. Vol. 39, No. 3. P. 359–376. Available at: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/japp.12566>
- Devi, D., (2023). The mass media as a mechanism for the promotion and protection of human rights. *Innovative Research Thoughts*. Vol. 9, Iss. 2. P. 13-15. Available at: <https://irt.shodhsagar.com/index.php/j/article/view/627/621>
- European Union, (2012). Charter of Fundamental Rights of the European Union. *Official Journal of the European Union*. 2012. P. 391–407. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT>
- European Union, (2012). Consolidated version of the Treaty on European Union. *Official Journal of the European Union*. 2012. C 326. P. 13–390. Available at: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF
- European Union, (2018). Directive 2010/13/EU as amended by Directive (EU) 2018/1808 of the European Parliament and of the Council of 14 November 2018 amending Directive 2010/13/EU on the coordination of certain provisions concerning the provision of audiovisual media services (Audiovisual Media Services Directive). *Official Journal of the European Union*. 2018. L 303. P. 69–92. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32018L1808>
- Fedorov, V., Fedorova, T., Dronov, V., (2023). The right to information from the point of view of legal theory, international law and international relations. *Amazonia Investiga*. 2023. № 12 (68). P. 324-332. Available at: <https://doi.org/10.34069/AI/2023.68.08.30>
- France. Direction de la documentation française, (1996). Constitution du 4 octobre 1958 relative à la République française (Cinquième République). France. Paris, 1958 (version consolidée). Available at: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000571356>.
- Hardyansah, R., Saputra, R, Udjari, H., (2022). Media Contribution in Raising Human Rights Awareness and Protection. *Journal of Social Science Studies*. Vol. 2 No. 1. P. 103-110. Available at: <https://jos3journals.id/index.php/jos3/article/view/84>
- Loi no 86-1067 du 30 septembre 1986 relative à la liberté de communication (Loi Léotard). France. As amended by Loi n° 2021-1382 du 25 octobre 2021. *Assemblée nationale*. Paris. Available at: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000512205>
- Yadav S., Tiwari S., (2025). Role of Global Media in Highlighting the Issue of Violation of Human Rights. *International Journal of Law Management & Humanities*. 2025. Vol. 8. Iss. 2. P. 1953-1966. Available at: <https://ijlmh.com/paper/role-of-global-media-in-highlighting-the-issue-of-violation-of-human-rights/>

Дронов В.Ю.

РОЛЬ МЕДІА У ЗАХИСТІ ПРАВ ЛЮДИНИ В ПРАВІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Стаття присвячена дослідженню ролі медіа в захисті прав людини. Відзначено, що в умовах цифровізації та зростання значення інформації медіа перетворюються на важливий інструмент реалізації та захисту прав людини.

У статті досліджено погляди вчених на роль засобів масової інформації у сфері захисту прав людини. Зокрема, розглянуто підходи, відповідно до яких виділяються два основні аспекти: висвітлення та захист, що є обґрунтованим.

Звертається увага на те, що медіа забезпечують реалізацію громадянами права на доступ до інформації, яке є передумовою здійснення широкого кола інших прав людини, зокрема права на участь в управлінні публічними справами, права на справедливий суд та права на мирні зібрання. Наголошено, що без доступу до достовірної та повної інформації ефективна реалізація більшості прав людини є неможливою. Саме медіа мають відповідні ресурси та можливості. У зв'язку з цим особливого значення набувають гарантії незалежності діяльності самих медіа, реальна їхня можливість отримувати інформацію.

Зроблено висновок, що медіа, зокрема, виконують функцію виявлення та оприлюднення порушень прав людини. Це зумовлює реакцію з боку держави, громадянського суспільства та міжнародної спільноти. Медіа сприяють взаємодії у сфері захисту прав людини на національному та міжнародному рівнях, а також можуть сприяти збору доказової бази для діяльності міжнародних організацій і судових інституцій.

Проаналізовано положення права Європейського Союзу у сфері регулювання діяльності медіа та захисту прав людини. Насамперед досліджено Хартію основоположних прав Європейського Союзу та звернуто окрему увагу на статтю 11, що закріплює плюралізм медіа, який є особливо важливим у контексті цього дослідження. Також опрацьовано Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони.

Встановлено, що діяльність медіа інтегрована у систему основоположних прав, зокрема через принцип свободи та плюралізму медіа, закріплений у Хартії основоположних прав Європейського Союзу. Підкреслено необхідність забезпечення балансу між свободою медіа та іншими основоположними правами, зокрема правом на приватність, захист персональних даних, недискримінацію та правами дитини.

Досліджено положення законодавства держав-членів Європейського Союзу на прикладі Франції, що підтверджує важливість забезпечення плюралізму, незалежності та неупередженості медіа як необхідних умов функціонування демократичного суспільства.

Доведено, що роль медіа у сфері захисту прав людини має комплексний характер і не обмежується лише інформаційною функцією. Обґрунтовано, що медіа слід розглядати як структурно інтегрований елемент сучасної системи захисту прав людини. Наголошено на необхідності забезпечення належного балансу між свободою медіа та захистом інших основоположних прав в умовах розвитку цифрових технологій. Окремо досліджено практику Суду Європейського Союзу.

Підтверджено комплексний та системоутворюючий характер ролі медіа у захисті прав людини. Доведено їхню ключову роль у забезпеченні реалізації права на доступ до інформації.

Ключові слова: міжнародне право, права людини, міжнародне право прав людини, захист прав людини, міжнародні норми у сфері прав людини, регіональні норми у сфері прав людини, регіональні системи захисту прав людини, право на доступ до інформації, свобода вираження поглядів, міжнародні організації, право Європейського Союзу, Хартія основоположних прав Європейського Союзу, захист персональних даних, практика Суду ЄС, медіа.

Статтю було подано / The article was submitted	05.04.2026
Статтю було прийнято / The article was accepted	20.04.2026

УДК 34: 341.3: 342.7: 349.6

Зигрій Ольга,
ORCID: 0000-0001-7092-5306

ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА Й ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ КЛІМАТИЧНОЇ МІГРАЦІЇ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ

У статті досліджено взаємодію екологічної безпеки та прав людини в умовах кліматичної міграції з урахуванням міжнародно-правових та національних підходів. Актуальність теми зумовлена посиленням глобальної зміни клімату, збільшенням частоти екологічних катастроф та ускладненням безпекової ситуації у світі, що в сукупності створюють нові виклики для системи захисту прав людини. Обґрунтовано, що кліматична міграція є наслідком складної взаємодії природних, соціально-економічних та військово-політичних факторів, серед яких вирішальну роль відіграють деградація навколишнього середовища, підвищення рівня моря, опустелення, повені, посухи та інші екстремальні природні явища. Втрата безпечного середовища існування, житла та засобів до існування безпосередньо впливає на реалізацію фундаментальних прав людини, насамперед права на життя, здоров'я та безпечне довкілля.

Проаналізовано наукові підходи до розуміння кліматичної міграції й робиться наголос на її багатофакторній природі, що ускладнює правову кваліфікацію відповідних міграційних процесів. Особлива увага приділяється взаємозв'язку між екологічною безпекою та правами людини, оскільки деградація навколишнього середовища є одночасно причиною й наслідком вимушеного переміщення населення. Підкреслено, що в сучасних умовах все частіше зустрічається поєднання кліматичних, екологічних й військових факторів, що призводять до формування змішаних форм міграції. Дана проблема у комплексі вимагає переосмислення існуючих правових підходів.

Окремо проведено аналіз міжнародно-правового регулювання у сфері захисту осіб, вимушених переселятися через кліматичні та екологічні фактори. Було встановлено, що чинні міжнародні механізми захисту біженців не повністю охоплюють категорію кліматичних мігрантів. В сукупності це свідчить про наявність нормативних прогалин у міжнародному праві. Водночас міжнародні стандарти у сфері прав людини, зокрема принцип невідворення, розглядаються як важливий інструмент непрямого захисту такої категорії осіб.

Національний вимір дослідження показує, що українське законодавство забезпечує загальні гарантії захисту внутрішньо переміщених осіб й закріплює право на безпечне довкілля, але не містить спеціального правового статусу для кліматичних мігрантів. У правовому полі зору це обмежує можливості комплексного реагування на екологічно зумовлені міграційні процеси й вимагає подальшого вдосконалення нормативно-правової бази.

В загальному доведено, що ефективне вирішення проблеми кліматичної міграції вимагає інтеграції міжнародно-правових та національних механізмів, поєднання екологічних, міграційних й правозахисних підходів, а також розробки правових інструментів, спрямованих на забезпечення екологічної безпеки як необхідної умови реалізації прав людини.

Методологічну основу дослідження склали загальнонаукові та спеціально-правові методи, зокрема формально-правовий, порівняльно-правовий, системно-структурний та методи правового аналізу.

Ключові слова: екологічна безпека, права людини, правове регулювання,

кліматична міграція, ВПО, екологічні біженці, воєнні конфлікти, міжнародно-правовий захист.

DOI 10.34079/2518-1319 -2026-16-31-120-129

Постановка проблеми. У сучасних умовах поглиблення екологічних криз, зумовлених зміною клімату, деградацією природних ресурсів й зростанням кількості екологічних катастроф, особливого підходу набуває проблема забезпечення екологічної безпеки як складової загальної системи прав людини. Одним із ключових викликів сучасності є зростання масштабів кліматично зумовленої міграції, що визначає необхідність переосмислення традиційних підходів до інституту права на притулок.

Сучасність не в повній мірі відображає специфіку новітніх міграційних процесів, що пов'язані з наслідками зміни клімату. Надання правового статусу «кліматичні мігранти» є відсутнім, що призводить до значних прогалин у механізмах їх захисту. Національні правові системи перебувають на початковому рівні до визнання нових реалій, при цьому намагаючись інтегрувати екологічні чинники у політику надання притулку й захисту прав людини.

У цьому контексті особливого значення набуває дослідження взаємозв'язку між екологічною безпекою та правом на притулок, а також аналіз міжнародно-правових та національних підходів до врегулювання питань кліматичної міграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дана проблематика знаходиться у фокусі досліджень міжнародних організацій, зокрема Міжнародної організації з міграції, Програми ООН з навколишнього середовища, Європейського агентства з навколишнього середовища й Центру моніторингу внутрішніх переміщень. У їхніх доповідях наводяться причини, наслідки та масштаби кліматичної міграції, а також розробляються підходи до формування ефективних механізмів реагування на відповідні виклики.

У науковому дискурсі дана тематика й надалі є недостатньо обґрунтованою. Попри існуючий інтерес до взаємозв'язку між зміною клімату, екологічною безпекою й правами людини, дослідження зосереджуються лише на деяких аспектах проблеми, що ускладнює формування цілісного підходу.

Праці українських науковців (І. Адел, Е. Лібанова, О. Малиновська, О. Позняк, У. Садова, С. Самашко) в основному присвячені загальним питанням міжнародної кліматичної міграції, соціально-економічним та демографічним наслідкам. Їх напрацювання дало поштовх для подальшого вивчення міграційних процесів у контексті глобальних екологічних змін. Проте питання комплексного правового регулювання кліматичної міграції, а саме в аспекті забезпечення екологічних прав людини, потребує подальшого поглибленого дослідження. Також особливу увагу слід приділити правовому забезпеченню статусу кліматичних мігрантів, надання гарантій їхнім правам й інтеграції екологічного компоненту у загальній системі прав людини. Враховуючи це необхідно здійснити аналіз міжнародно-правових засад і національних практик у сфері забезпечення екологічної безпеки й реалізації прав людини у контексті кліматичної міграції та сформулювати перспективи удосконалення правового регулювання у цій сфері, що і визначає **мету дослідження**.

Виклад основного матеріалу. У сьогочасних глобальних кліматичних змінах питання забезпечення екологічної безпеки дедалі тісніше пов'язане з питанням реалізації й захисту прав людини. Взаємозв'язок кліматичних змін, міграційних процесів та прав людини досліджуються на міжнародному й на національному рівнях.

Екологічна безпека являється невід'ємним елементом національної безпеки й виступає важливою передумовою у реалізації прав людини. Одним із базових

екологічних прав визнається право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, яке впливає на реалізацію інших прав, а саме права на здоров'я, життя, його достатній рівень та житло.

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» передбачає «забезпечення екологічної безпеки й підтримання екологічної рівноваги на території України ... збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави» (Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»). Законодавець гарантує здійснювати на своїй території екологічну політику, що спрямовується на збереження безпечного навколишнього середовища, захисту життя й здоров'я населення від шкідливого впливу, яке зумовлене забрудненням довкілля, досягненням гармонійної взаємодії між суспільством та природою, охороною, раціональним використанням й відтворенням природних ресурсів.

Посилення занепаду довкілля, збільшення частоти екстремальних природних явищ, підняття рівня моря й опустелення територій, стихійні лиха (повені, урагани, пожежі), тривалі екологічні процеси (посухи, деградація ґрунтів, дефіцит водних ресурсів), а також антропогенні впливи породжують нові виклики для держав та міжнародної спільноти. Центральне місце, за таких умов, має категорія «кліматична міграція». Дане поняття характеризується як вимушене переміщення населення у межах держави або за її межі, що зумовлене екологічними чинниками або поступовими змінами довкілля, які негативно впливають на рівень життя, та потребує комплексного правового переосмислення в контексті дотримання екологічної безпеки й гарантування основоположних прав людини (Павко Я.А., 2025).

У контексті кліматичної міграції екологічна безпека набуває подвійного значення: по-перше, її порушення виступає причиною вимушеного переміщення; по-друге, визначає умови перебування мігрантів на безпечних територіях.

Загальнозрозумілим є те, що низький рівень екологічної безпеки може призвести до виникнення нових соціальних конфліктів, що характеризуються поглибленням нерівності та порушенням прав людини.

На національному рівні питання кліматичної міграції здебільшого регулюються в межах загального міграційного й екологічного законодавства, розробки механізмів адаптації до кліматичних змін та забезпечення доступу до правосуддя у випадках порушення екологічних прав.

Наразі міжнародне право не подає окремої категорії «кліматичних біженців», що, в свою чергу, утруднює надання міжнародного захисту й доступу до правових гарантій особам, переміщених унаслідок кліматичних змін (Самашко С. С., 2024.).

Слід наголосити, що відсутність правових норм, які мали б бути спрямовані на врегулювання статусу кліматичних мігрантів, створює ризики порушення їхніх прав. Адже кліматичні зміни та воєнні дії в Україні розглядаються у взаємозв'язку, оскільки погіршення стану довкілля виступає фактором, що сприяє виникненню чи загостренню соціально-економічної й політичної нестабільності.

Воєнні дії спричиняють руйнування промислових об'єктів та інфраструктури, забруднення водних ресурсів, ґрунтів, атмосферного повітря, призводять до виникнення техногенних аварій й порушення екологічної рівноваги цілих регіонів в Україні. Наслідками таких дій є створення небезпечних умов для проживання населення та вимушене переміщення населення.

Слід вважати, що кліматичні зміни та воєнні дії формують взаємопов'язаний зв'язок, де кліматичні фактори сприяють виникненню чи загостренню конфліктів, а війна значно погіршує стан довкілля й посилює екологічні ризики. У результаті цього виникає комплексний вплив на міграційні процеси, який призводить до зростання чисельності

осіб, які вимушені залишати постійне місце проживання через поєднання екологічних й безпекових загроз. Внутрішньо переміщені особи (ВПО) зазнають додаткових екологічних ризиків, що пов'язані із забрудненням довкілля, певним дефіцитом ресурсів й неналежним рівнем проживання.

Особливістю кліматичної міграції є відсутність чітко визначеного міжнародно-правового статусу осіб, які переміщуються з екологічних причин. На відміну від біженців у класичному розумінні, кліматичні мігранти не підпадають під дію чинних міжнародних конвенцій, що створює прогалини у механізмах їх правового захисту.

Міжнародно-правове регулювання кліматичної міграції перебуває на стадії формування. Існуючі міжнародні акти, спрямовані на захист прав людини та охорону довкілля, лише частково охоплюють дану проблему. Зокрема, універсальні договори у сфері прав людини встановлюють загальні стандарти захисту, які можуть бути застосовані до кліматичних мігрантів, однак не враховують специфіки їхнього становища.

Відповідно до міжнародно-правових стандартів право особи на притулок є процедурою міжнародного захисту в отриманні статусу біженця. Конвенція про статус біженців або Статутом УВКБ ООН визначають особу біженцем не повною мірою. «Екологічний біженець» є спірним поняттям і часто пов'язаний з категоріями людей, що вимушені покинути місце проживання через причини, які не залежать від них самих і мають різний правовий статус - біженці, мігранти, переміщені особи всередині країни та особи, переміщені через стихійні лиха.

Науковиця Л.Невара визначає причини, через які важко включити термін «екологічний біженець» до правової бази Конвенції. У її дослідженнях наголошується, що «наслідки зміни клімату, які є недискримінаційними і не пов'язані з індивідуальним підґрунтям чи переконаннями» - це найголовніше, що може впливати на причину. Наступне - «це зміна клімату, що проявляється поступово, і, малоймовірно, що деякі особи залишать знешкоджені території ще до того як вона стане непридатною для життя. По-третє, складність встановлення причини переміщення. Зміна клімату діє опосередковано, тобто через вплив на політичні, економічні й соціальні процеси, що унеможливорює чітке відокремлення екологічного чинника від інших детермінант міграції» (Невара Л. М., Вовченко О.В., 2023).

Важливо зазначити, що саме держави виступають суб'єктами, діяльність яких може спричиняти чи посилювати кліматичні зміни, а з іншого - саме на держави покладається обов'язок забезпечення захисту осіб, які зазнали вимушеного переселення. Це зумовлює для держав складність формування ефективних механізмів правового регулювання у цій сфері. Погоджуюсь, що окремого аналізу потребує питання відповідальності держав за наслідки зміни клімату (Міжнародний захист права людини на здоров'я та безпечне довкілля, 2023). Нарешті, слід наголосити, що найбільша кількість осіб, переміщених внаслідок екологічних факторів, здійснює переміщення у межах своєї країни. Тут важливо розмежувати поняття «біженці» та «внутрішньо переміщені особи», яке проводиться Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців (Угода КМУ «Угода між Урядом України та Управлінням Верховного Комісара ООН у справах біженців», 1996). Водночас Конвенція про статус біженців 1951 року не містить терміну «внутрішньо переміщені особи» (Конвенція про статус біженців, 1951), хоча в сучасній міжнародній практиці широко застосовується для позначення осіб, які змушені залишити місце постійного проживання, але не перетнули міжнародно визнаних державних кордонів і перемістилися до більш безпечних регіонів у межах своєї країни.

Важливе значення у контексті забезпечення екологічної безпеки та прав людини в умовах кліматичної міграції мають міжнародні ініціативи, спрямовані на розробку

рекомендацій, керівних принципів і стратегій реагування на кліматично зумовлені переміщення населення. Однак їхня рекомендаційна природа призводить до відсутності обов'язкової юридичної сили, що значно обмежує їх дію у практичній площині. Водночас навіть міжнародно-правові договори у сфері зміни клімату, зокрема Кіотський протокол, Паризька угода та Рамкова конвенція ООН про зміну клімату, не передбачають прямих і дієвих механізмів захисту осіб, що змушені переміщуватися через кліматичні зміни. Ключового значення тут набуває національний рівень імплементації відповідних зобов'язань, оскільки саме від спроможності держав адаптувати внутрішнє законодавство, інтегрувати принципи екологічної безпеки та забезпечити ефективні правові гарантії залежить реальний рівень захисту прав людини, зокрема найбільш вразливих категорій населення, в умовах кліматичної міграції.

Вважаю за доцільне згадати про техногенні та природні катастрофи на території України, що призводили до внутрішньої й зовнішньої міграції населення - аварія на ЧАЕС. Права осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, регулюються Законом України № 796-ХІІ (Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»). Законодавець не подає визначення «екологічний біженець» чи «вимушений переселенець», а зосереджує увагу на соціальних виплатах, компенсаціях та підставах набуття статусу постраждалого (Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»). Щодо самої зони відчуження, її правовий статус регламентується Законом України № 791а-ХІІ (Закон України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи»). Законодавець виділяє дві ключові зони: у зоні безумовного відселення забороняється проживати, тобто переселенці не мали змоги залишитися на території для проживання; у зоні добровільного гарантованого відселення влада не має права примусово виселяти осіб, що дозволяє їм залишатися на цій території за власним бажанням.

В умовах війни дослідження стану довкілля та проведення аналізу екологічних наслідків, з метою покращення та розроблення стратегії відновлення є ускладненим через брак ресурсів і доступу до зон бойових дій. Зазначені дії мають вчинятися відповідно до ст. 2 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» (Закон України «Про оцінку впливу на довкілля»). Постанова КМУ «Про затвердження Порядку фіксації шкоди, завданої довкіллю внаслідок збройної агресії» закріплює фіксацію шкоди як перший крок до компенсації (Постанова КМ України «Про затвердження Порядку фіксації шкоди, завданої довкіллю внаслідок збройної агресії»). Проте реалізація її положень напряду залежить від міжнародної підтримки, оскільки існують наявні прогалини у правовому регулюванні захисту довкілля під час збройних конфліктів (Зигрій О., Русняк В., 2025).

Маємо розуміти, що запровадження воєнного стану не звільняє Україну від обов'язку дотримання міжнародно-правових екологічних зобов'язань. У межах європейської політики «Європейський зелений курс» було визначено стратегічну мету досягнення кліматичної нейтральності Європи до 2050 року. Однак за сучасних умов геополітичної нестабільності можливими є як посилення амбітності кліматичних цілей, так і певне відступлення від них. Війна в Україні істотно впливає на реалізацію кліматичної політики європейських держав, водночас визначення подальших пріоритетів залежатиме від політичних рішень кожної окремої держави та суспільних запитів (Zyhrrii O., Zaitseva-Kalaur I., 2023).

Український досвід свідчить, що у випадках масштабних техногенних катастроф правове регулювання процесів переміщення населення переважно орієнтоване на

забезпечення соціального захисту постраждалих осіб, тоді як питання формалізованого визначення їхнього статусу як екологічних мігрантів або біженців залишається недостатньо врегульованим. Такий підхід зумовлює фрагментарність правового регулювання та обмежує можливості комплексного забезпечення прав людини у сфері екологічної безпеки. Водночас зазначена тенденція є характерною не лише для України, але й для більшості держав світу, де національні правові системи та міжнародні механізми не повною мірою адаптовані до новітніх викликів, пов'язаних із кліматичною та техногенно зумовленою міграцією.

Починаючи з 2014 року в Україні, а особливо після повномасштабного вторгнення у 2022 році, мільйони громадян вимушені були покинути місця свого постійного проживання, набули статусу внутрішньо переміщених й отримали міжнародний захист у інших державах світу. У таких умовах міграційні процеси набувають комплексного характеру, поєднуючи ознаки військової, техногенної й екологічної міграції. На законодавчому рівні правовий захист ВПО забезпечується через Закон України № 1706-VII, який передбачає гарантії щодо соціального забезпечення, доступу до освіти, житла й медичних послуг (Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»).

Повторюся, що у правовій системі відсутнє формалізоване визначення понять «екологічний біженець» чи «кліматичний мігрант», що відображає загальносвітову проблему невизначеності правового статусу таких категорій осіб. Разом із тим Закон України № 3671-VI передбачає можливість надання тимчасового захисту особам, які вимушені залишити свою країну внаслідок природних або техногенних катастроф, що опосередковано охоплює екологічний компонент (Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»).

Важливим елементом національної правової системи є також гарантії екологічних прав людини. Зокрема, ст 50 Конституції України закріплює «право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та передбачає можливість судового захисту у разі його порушення» (Конституція України); Закон України № 1264-XII конкретизують обов'язки держави щодо забезпечення реалізації цих прав та участі громадян у природоохоронній діяльності (Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»).

Висновки. Враховуючи все вище викладене слід зазначити, що національне законодавство свідчить про наявність деяких правових механізмів захисту осіб, які зазнали впливу екологічних факторів, проте їхня фрагментарність й відсутність спеціалізованого правового статусу для екологічних мігрантів звужують ефективність такого захисту.

Україна перебуває у ситуації перетину двох глобальних викликів - наслідків збройного конфлікту та кліматичної кризи, що спричинює необхідність переосмислення підходів до регулювання міграційних процесів. Забезпечення ефективного захисту прав людини в цих умовах можливе лише за умови комплексного поєднання соціального, екологічного та правового компонентів, а також розвитку міжнародного співробітництва у сфері реагування на кліматично зумовлену міграцію.

Бібліографічний список:

- Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>>
- Павко Я. А. Актуальні питання міжнародно-правового захисту прав людини в контексті кліматичних змін. *Київський часопис права*. 2025. № 4. С. 194-202.

DOI:10.32782/klj/2025.4.29

- Самашко С. С. Міжнародна кліматична міграція: основні причини, прояви та наслідки. *Економіка і організація управління*. 2024, №2 (54). С. 162-171. DOI:<https://doi.org/10.31558/2307-2318.2024.2.15>
- Невара Л.М., Вовченко О.В. Міжнародно-правові механізми захисту прав «екологічних біженців» : монографія, Київ. 2023. С. 159-195. [онлайн] Доступно: <<https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2023/08/monografiya1608.pdf>>
- Міжнародний захист права людини на здоров'я та безпечне довкілля: моногр. / авт. кол.; за заг. ред. М.О. Медведєвої. Київ : Видавничий дім «Вініченко», 2023. 260 с. ISBN 978-966-2622-52-2
- Угода між Урядом України та Управлінням Верховного Комісара ООН у справах біженців: Угода Кабінету Міністрів України; ООН; Міжнародний документ від 23.09.1996. [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_078#Text>
- Конвенція про статус біженців: Конвенція, Міжнародний документ, Коментар від 28.07.1951. [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text>
- Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 28.02.1991 № 796-XII. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12#Text>>
- Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 27.02.1991 № 791а-XII. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/791%D0%B0-12#Text>>.
- Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23.05.2017 № 2059-VIII [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text>>.
- Про затвердження Порядку фіксації шкоди, завданої довкіллю внаслідок збройної агресії : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 326 [онлайн] Доступно: <<https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=139202>>
- Зигрій О., Русняк В. *Правові механізми захисту довкілля під час збройних конфліктів: виклики XXI століття. Актуальні проблеми правознавства*. 2025. № 2 (42). С. 89-96. [онлайн] Доступно: <<https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/2131>>.
- Zyhrii O., Zaitseva-Kalaur I. Features of the formation and implementation of environmental policy institutions of European cooperation: a challenge for the EU and Ukraine. *Polish Journal of Science*. Warszawa, 2023. № 64. P.33-37. [онлайн] Доступно: <<https://www.poljs.com/wp-content/uploads/2023/07/POLISH-JOURNAL-OF-SCIENCE-%E2%84%9664-2023.pdf>>
- Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>>
- Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 08.07.2011 № 3671-VI. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text>>
- Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>>

References

- Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha: Zakon Ukrainy vid 25.06.1991 № 1264-XII. [onlain] Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>>._(in Ukrainian).
- Pavko Ya. A. Aktualni pytannia mizhnarodno-pravovoho zakhystu prav liudyny v konteksti klimatychnykh zmin. *Kyivskyi chasopys prava*. 2025. № 4. S. 194–202.

- DOI:10.32782/klj/2025.4.29>. (in Ukrainian).
- Samashko S. S. Mizhnarodna klimatychna mihratsiia: osnovni prychny, proiavy ta naslidky. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia*. 2024. № 2 (54). S. 162–171. DOI: <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2024.2.15>>. (in Ukrainian).
- Nevara, L. M., & Vovchenko, O. V. (2023). Mizhnarodno-pravovi mekhanizmy zakhystu prav “ekolohichnykh bizhentsiv” [International legal mechanisms for the protection of “environmental refugees”]. Kyiv, pp. 159–195. [onlain] Dostupno: <<https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2023/08/monografiya1608.pdf>>. (in Ukrainian).
- Mizhnarodnyi zakhyst prava liudyny na zdorovia ta bezpechne dovkillia: monohrafiia / avt. kol.; za zah. red. M. O. Medvedievoi. Kyiv: Vydavnychiy dim «Vinichenko», 2023. 260 s. ISBN 978-966-2622-52-2. (in Ukrainian).
- Uhoda mizh Uriadom Ukrainy ta Upravlinniam Verkhovnoho Komisara OON u spravakh bizhentsiv: Uhoda Kabinetu Ministriv Ukrainy; OON; Mizhnarodnyi dokument vid 23.09.1996. [onlain] Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_078#Text>. (in Ukrainian).
- Konventsiiia pro status bizhentsiv: Konventsiiia, Mizhnarodnyi dokument, Komentar vid 28.07.1951. [onlain] Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text>. (in Ukrainian).
- Pro status i sotsialnyi zakhyst hromadian, yaki postrazhdaly vnaslidok Chornobylskoi katastrofy: Zakon Ukrainy vid 28.02.1991 № 796-XII. [onlain] Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12#Text>>. (in Ukrainian).
- Pro pravovyi rezhym terytorii, shcho zaznala radioaktyvnoho zabrudnennia vnaslidok Chornobylskoi katastrofy: Zakon Ukrainy vid 27.02.1991 № 791a-XII. [onlain] Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/791%D0%B0-12#Text>>. (in Ukrainian).
- Pro otsinku vplyvu na dovkillia: Zakon Ukrainy vid 23.05.2017 No. 2059-VIII. [onlain] Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text>>. (in Ukrainian).
- Pro zatverdzhennia Poriadku fiksatsii shkody, zavdanoi dovkilliu vnaslidok zbroinoi ahresii: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20.03.2022 No. 326. [onlain] Dostupno: <<https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=139202>>. (in Ukrainian).
- Zyhrii O., Rusniak V. Pravovi mekhanizmy zakhystu dovkillia pid chas zbroinykh konfliktiv: vykyky XXI stolittia. Aktualni problemy pravoznavstva. 2025. № 2 (42). S. 89–96. [onlain] Dostupno: <<https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/2131>>. (in Ukrainian).
- Zyhrii O., Zaitseva-Kalaur I. Features of the formation and implementation of environmental policy institutions of European cooperation: a challenge for the EU and Ukraine. *Polish Journal of Science*. Warszawa, 2023. № 64. P.33-37. [онлайн] Доступно: <<https://www.poljs.com/wp-content/uploads/2023/07/POLISH-JOURNAL-OF-SCIENCE-%E2%84%9664-2023.pdf>>. (in Ukrainian).
- Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib: Zakon Ukrainy vid 20.10.2014 № 1706-VII. [onlain] Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>>. (in Ukrainian).
- Pro bizhentsiv ta osib, yaki potrebuti dodatkovoho abo tymchasovoho zakhystu: Zakon Ukrainy vid 08.07.2011 № 3671-VI. [onlain] Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text>>. (in Ukrainian).
- Konstytucia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254к/96-BP. [onlain] Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (in Ukrainian).

Zyhrrii O.

**ENVIRONMENTAL SECURITY AND HUMAN RIGHTS IN THE CONTEXT
OF CLIMATE MIGRATION: INTERNATIONAL LEGAL AND NATIONAL
ASPECTS**

The article examines the relationship between environmental security and human rights in the context of climate migration in the context of international legal and national approaches. The relevance of the issue is due to the intensification of global climate change, the increase in the frequency of environmental disasters and the complication of the security situation in the world, which together create new challenges for the system of human rights protection.

It is substantiated that climate migration is a consequence of the complex interaction of natural, socio-economic and military-political factors, among which environmental degradation, rising sea levels, desertification, floods, droughts and other extreme natural phenomena play a decisive role. The loss of a safe habitat, housing and livelihoods directly affects the realization of fundamental human rights, primarily the right to life, health and a safe environment.

The paper analyzes scientific approaches to understanding climate migration and emphasizes its multifactorial nature, which complicates the legal qualification of the relevant migration processes. Particular attention is paid to the relationship between environmental security and human rights, since environmental degradation is both a cause and a consequence of forced population displacement. It is emphasized that in modern crises, a combination of climatic, environmental and military factors is increasingly common, which leads to the formation of mixed forms of migration and requires a rethinking of existing legal approaches.

Separately, an analysis of international legal regulation in the field of protection of persons forced to move due to climatic and environmental factors was carried out. It was established that the current international mechanisms for the protection of refugees do not fully cover the category of climatic migrants, which indicates the presence of regulatory gaps in international law. At the same time, international human rights standards, in particular the principle of non-refoulement, are considered as an important tool for the indirect protection of such persons.

The national dimension of the study shows that Ukrainian legislation provides general guarantees of protection for internally displaced persons and enshrines the right to a safe environment, but does not contain a special legal status for climate migrants. This limits the possibilities of a comprehensive response to environmentally driven migration processes and requires further improvement of the regulatory framework.

It is summarized that an effective solution to the problem of climate migration requires the integration of international legal and national mechanisms, a combination of environmental, migration and human rights approaches, as well as the development of legal instruments aimed at ensuring environmental security as a necessary condition for the realization of human rights.

The methodological basis of the research is made up of general scientific and special legal methods, in particular formal-legal, comparative-legal, systemic-structural, and legal analysis methods.

Keywords: ecological security, human rights, legal regulation, climate migration,

internally displaced persons, ecological refugees, military conflicts, international legal protection.

Статтю було подано / The article was submitted 28.03.2026
Статтю було прийнято / The article was accepted 07.05.2026

УДК 341.6; 341.9

Н.В. Камінська

ORCID: [0000-0002-7239-8893](https://orcid.org/0000-0002-7239-8893)

ПРАВО НА КОМПЕНСАЦІЮ: АКТУАЛЬНІ ТЕОРЕТИЧНІ, ЗАКОНОДАВЧІ Й ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Стаття присвячена з'ясуванню полісемічної природи і сутності права на компенсацію, основоположної категорії «компенсація», аналізу теоретичних конструкцій і законодавчої бази, а врахуванням реалій сьогодення, насамперед правового режиму воєнного стану, що зумовлює виокремлення нагальних теоретичних і практичних проблем забезпечення права на компенсацію. Наголошено, що розкриття природи, сутності й змісту понять «компенсація», «право на компенсацію» дозволяє стверджувати про їх полісемічність, міжгалузеву і міждисциплінарну природу, дихотомію, включаючи публічно-правові й приватно-правові аспекти регламентації та реалізації, захисту та охорони, відновлення або сприяння відновлення у разі порушення. Спостерігається багатозначне трактування, відсутність уніфікованих підходів до визначення, розкриття змістовних ознак і характеристик, на законодавчому рівні, відповідній судовій та іншій правозастосовній практиці поширене узагальнене або розширене трактування компенсації, передбачено право на відшкодування майнової та моральної шкоди. Право на компенсацію може бути як індивідуальним, так і колективним, його аналіз потребує співставлення з правом на відшкодування, правом на захист, правом на справедливий суд, доступ до правосуддя іншими гарантованими на конституційному і міжнародно-правовому рівнях правами.

Агресія росії проти України з масштабними втратами підкреслює невідкладність пошуку оптимальних способів і процедур реалізації права на компенсацію, механізмів забезпечення тощо. Підкреслено, що поєднання національних і міжнародних механізмів є ключовим для забезпечення ефективності компенсацій, оскільки дозволяє поєднати оперативність національних виплат з потенційними репараційними претензіями до держави-агресорки. Належна реалізація права на компенсацію, відшкодування заподіяних збитків у воєнний час вбачаються як дієвим економічним інструментом компенсації та відновлення, так і способом захисту прав людини, відновлення і забезпечення соціальної справедливості. Тобто право на компенсацію за заподіяні збитки внаслідок агресії становить прояв суспільної і державної відповідальності, необхідну складову післявоєнного відновлення, стабілізації правового і суспільного порядку. Це зумовлює розвиток і забезпечення ефективного функціонування спеціальних національних і міжнародних механізмів, що поєднують організаційні, інституційні, фінансові, правові, судові та інші компенсаційні інструменти.

Ключові слова: компенсація, право на компенсацію, право на відшкодування, право на захист, законодавство, міжнародне право, цивільно-правова відповідальність, міжнародна відповідальність, публічне право, приватне право, захист прав і свобод, відшкодування збитків, воєнний стан, агресія, зруйноване майно, забезпечення.

DOI 10.34079/2518-1319 -2026-16-31-130-139

Постановка проблеми. У сучасній правничій науці спостерігається значна модернізація поняттєво-категорійного апарату, правничої термінології, що зумовлено у тому числі тенденціями суспільного і державного розвитку, проблемами забезпечення

прав і свобод людини в умовах дії правового режиму воєнного стану, необхідністю удосконалення законодавства і процесу правореалізації. З 2014 року, а особливо з 2022 року через агресію російської федерації проти України спостерігаємо не лише масові порушення й обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина, міжнародних зобов'язань, а також фактично найбільші у ХХІ столітті руйнування об'єктів різних форм власності, об'єктів критичної інфраструктури, масові вбивства, примусове вивезення українських дітей, загалом вчинення діянь, що підпадають під ознаки злочинів проти людяності, воєнних та інших злочинів.

У різних галузях права і науки передбачено компенсацийні механізми, право на відшкодування або на компенсацію, поряд з правом на захист, на звернення, на справедливий суд, на доступ до правосуддя та ін., існує відповідна нормативно-правова та інституційна основа їх забезпечення. Проте ці питання відзначаються динамікою, певними прогалинами чи суперечностями, що потребують належної уваги науковців, експертів, державотворців, громадянського суспільства.

Метою дослідження є з'ясування полісемічної природи і сутності права на компенсацію, основоположної категорії «компенсація», аналіз теоретичних конструкцій і законодавчої бази, а врахуванням реалій сьогодення, насамперед правового режиму воєнного стану, зумовлює виокремлення нагальних проблем забезпечення права на компенсацію.

Реалізація заявленої мети і відповідних завдань ґрунтується на використанні загальнонаукових і спеціально-правових методів пізнання (діалектичний, гносеологічний, онтологічний, феноменологічний, герменевтичний, системно-структурний, структурно-функціональний, праксеологічний, порівняльно-правовий, правової семіотики і стратегування тощо), комплексних методологічних підходів, а також принципів об'єктивності, наукової обґрунтованості, системності, міждисциплінарності й ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто підкреслити, що наукова проблематика право на відшкодування або на компенсацію у загальному вигляді донедавна становила предмет наукових пошуків переважно у приватно-правових дослідженнях (І. Спасибо-Фатєєва, І. Безклубий, О. Клименко, В. Прима, В. Надьон, О. Рубан та ін.), у контексті відшкодування збитків чи усунення заподіяної шкоди кримінальним правопорушенням (Ю. Баулін, О. Горох, І. Жаровська, О. Козаченко, Л. Єсіпова, А. Стебелев, О. Яновська та ін.), рідше у господарському та адміністративному процесах (О. Муза, О. Беяневич, М. Пожидаєва, В. Тимошук та ін.), наприклад стосовно відшкодування витрат на професійну правничу допомогу. Юристи-міжнародники не часто вдавались до розкриття аспектів забезпечення права на компенсацію, зазвичай зверталась увага на відшкодування збитків під час війни або іншого збройного конфлікту. Агресія проти України і необхідність пошуку способів притягнення до відповідальності, процедур та інструментів компенсаційного характеру зумовили зростаючу наукову зацікавленість, зокрема, доцільно виокремити напрацювання у даному напрямі О. Задорожного, В. Василенка, В. Базова, В. Мицика, О. Буткевич, М. Буроменського, Н. Малишевої, М. Медведєвої, В. Гутника, С. Карвацької, Т. Сироїд, І. Нуруллаєва, А. Андрейківа, В. Демиденка, А. Філіппова, О. Шпакович, Д. Ясіна). На наше переконання, варто зосередитись, насамперед, на поняття, сутнісних характеристиках компенсації, права на компенсацію задля розуміння основних теоретичних постулатів, практичних векторів належного його забезпечення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Використання категорії «компенсація» спостерігається у філософії, педагогіці, медицині, біології, психології, політології, соціології, культурології, літературознавстві, релігії тощо. Відповідно

можна погодитись з О. Попович у тому, що «для відтворення механізму функціонування суспільства та культури в ньому, науковий концепт компенсації має значний евристичний потенціал, ще не використаний повною мірою... Порівняльний аналіз концепцій компенсації в психології, психоаналізі, науках про культуру засвідчує, що компенсація є «ядром» поняття цілісної особистості, а ідеї компенсації відводиться домінуюча роль. ... На сьогодні поняття «компенсація» розуміється як процес врівноваження окремих функцій певної системи (природи, соціуму, культури та ін.), що дозволяє зберегти її цілісність і рівновагу» (Попович, 2013).

На наш погляд, остання теза підкреслює багатогранну сутність, полісемічність явища і категорії «компенсація», на цій основі сегментацію у численних наукових дискурсах, відображення у правничих і соціально-філософських, інших студіях, концентруючись насамперед на цілісному сприйнятті й трактуванні поняття, змісту, різновидів, специфіки регламентації і механізмів належної реалізації.

Словникові та енциклопедичні видання містять загальні визначення компенсації, зводячись до доволі абстрактного підходу, згідно до яким демонструється основна її сутність – врівноваження або відшкодування. Наприклад, зустрічаються наступні трактування компенсації: 1) відшкодування, зрівноважування, винагорода за що-небудь, а також сума, яку сплачують як відшкодування, винагороду; покриття витрат, утрат; компенсація, компенсація витрат; 2) вирівнювання порушених функцій в організмі, заміна пошкоджених або загинувших клітин тощо (у медицині) (Словник.ua). Також цікава наукова позиція відображена у словнику з конфліктології: компенсація – «прагнення особи витіснити зі свідомості комплекс неповноцінності за рахунок цілеспрямованого розвитку фізичних або психічних функцій, які призводять до переживання почуття адекватності. Онтогентино найпізніший і найскладніший захисний механізм, що використовується, як правило, свідомо.» (Конфліктологія. Словник, 2012).

Особливо відзначимо пильну увагу у науці міжнародного права до досліджуваної категорії. Так, у третім томі енциклопедичного видання запропоновано таке розуміння компенсації – у міжнародному праві форма матеріальної відповідальності, найпоширеніша у міжнародній практиці форма фінансового відшкодування шкоди, заподіяної міжнародно-протиправним діянням, тією мірою, якою така шкода не була відшкодована реституцією (Енциклопедія міжнародного права, 2017, с. 640). Загальні правила і процедури виплати компенсації містяться у Статтях про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 року, Статтях про відповідальність міжнародних організацій 2011 року, а також у спеціальних конвенціях та інших міжнародних договорах. Право на компенсацію розглядається загальновизнаною нормою міжнародного права, поширена практика вирішення компенсаційних питань за взаємною згодою, що підтверджується у міжнародному морському праві, міжнародному повітряному праві, праві зовнішніх зносин. У міжнародній судовій практиці підкреслювалось, що основна концепція відшкодування шкоди полягає у відшкодуванні завданих збитків, виплаті встановленої у судовому порядку компенсації за протиправні діяння. Засоби судового захисту мають відповідати заподіяним збиткам, щоб потерпіла сторона могла отримати повне відшкодування. (Енциклопедія міжнародного права, 2017).

На наш погляд, специфікою відзначається право на компенсацію, право на відшкодування у міжнародному кримінальному праві, міжнародному гуманітарному праві, міжнародному екологічному праві, міжнародному економічному праві, праві міжнародної безпеки. Власне відповідні теоретичні й практичні аспекти можуть бути розглянуті в окремих наукових дослідженнях.

Слід констатувати, що у законодавстві України власне на законодавчому рівні, так

само і на підзаконному рівні, знаходимо узагальнене або розширене трактування компенсації. У першому випадку йдеться про процес, процедури чи порядок відшкодування; в другому варіанті конкретизується сфері або форма такого відшкодування. Зокрема, Законом України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» від 15.07.2021 № 1667-IX встановлено: «компенсація – сума грошових коштів, що підлягає виплаті у випадках, передбачених цим Законом або договором, стороною якого є резидент Дія Сіті»; за Законом України «Про оборонні закупівлі» від 17.07.2020 № 808-IX «компенсація – відшкодування витрат державного замовника, пов'язаних із закупівлею товарів, робіт і послуг оборонного призначення за імпортом, що надається відповідно до компенсаційного (офсетного) договору державі Україна»; за Законом України «Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою» від 17.04.2014 № 1223-VII «компенсація – відшкодування державою депортованій особі матеріальної шкоди, заподіяної внаслідок депортації»; у Постанові Кабінету Міністрів України «Питання використання у 2006 році коштів державного бюджету, які виділяються виробникам лікарських засобів для компенсації додаткових витрат, пов'язаних із зміною ставки акцизного збору на спирт етиловий» від 13.03.2006 № 275 «компенсація – відшкодування з державного бюджету додаткових витрат»; Постанові Кабінету Міністрів України «Деякі питання надання соціальних послуг шляхом соціального замовлення» від 01.06.2020 № 450 «компенсація – відшкодування надавачу соціальних послуг вартості наданих ним соціальних послуг шляхом соціального замовлення»; Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку укладення компенсаційних (офсетних) договорів та видів компенсацій, що можуть надаватися за компенсаційними (офсетними) договорами» від 20.04.2011 № 432 «компенсація – відшкодування витрат державного замовника, пов'язаних із закупівлею за імпортом продукції оборонного призначення на суму, що перевищує 5 млн. євро, яке надається відповідно до офсетного договору державі Україна» (Компенсація. Законодавство України).

У свою чергу, низка положень Цивільного кодексу України 2003 року регламентують відносини у визначеному напрямі. Так, ст. 22 передбачає, що особа, якій завдано збитків у результаті порушення її цивільного права, має право на їх відшкодування; особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав (ст. 23); моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності її вини (ст. 1167) та ін. Аналогічні норми про відшкодування матеріальних збитків закріплено у статтях 358, 364, 432, 597¹³, частинах першій і третій ст. 1195 та інших нормах кодексу, встановивши нормативно-правову основу цивільно-правової відповідальності. (Цивільний кодекс України, 2003).

Поряд з цим, право на відшкодування майнової та моральної шкоди врегульовано Законами України «Про захист прав споживачів» 1991 р., «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням» 2001 р., «Про захист населення від інфекційних хвороб» 2000 р., «Про психіатричну допомогу» 2000 р., Основами законодавства України про охорону здоров'я 1992 р. тощо.

Особливо цікавим, на наше переконання, є аналіз Закону України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» від 23.02.2023 року №2923-IX. Тут у ст.1

закріплено визначення термінів, включно, «компенсація за пошкоджений/знищений об'єкт нерухомого майна: а) виконання робіт, пов'язаних з будівництвом, на пошкодженому об'єкті нерухомого майна з метою його відновлення та/або надання будівельної продукції для виконання таких робіт; а-1) надання грошових коштів шляхом їх перерахування на поточний рахунок отримувача компенсації із спеціальним режимом використання для виконання робіт, пов'язаних з будівництвом, на пошкодженому об'єкті нерухомого майна з метою його відновлення та/або придбання будівельної продукції для виконання таких робіт; а-2) надання грошових коштів шляхом їх перерахування на поточний рахунок отримувача компенсації за придбану ним будівельну продукцію та/або виконані ним ремонтні роботи на пошкодженому об'єкті нерухомого майна за власні кошти; б) надання грошових коштів шляхом їх перерахування на поточний рахунок отримувача компенсації із спеціальним режимом використання для будівництва будинку садибного типу, садового або дачного будинку; в) фінансування придбання квартири, іншого житлового приміщення, будинку садибного типу, садового або дачного будинку ... з використанням житлового сертифіката; г) передача у власність отримувачу компенсації об'єкта нерухомого майна, відновленого в рамках реалізації місцевих програм відновлення на заміну знищеного об'єкта нерухомого майна». Далі визначено отримувачів компенсації за пошкоджені/знищені об'єкти нерухомого майна – 1) фізичні особи - громадяни України; 2) об'єднання співвласників багатоквартирних будинків, управителі багатоквартирних будинків, житлово-будівельні (житлові) кооперативи у разі отримання компенсації за пошкоджене спільне майно багатоквартирного будинку. (Закон України, №2923-IX від 23.02.2023)

Тут доцільною є згадка про наукову позицію, викладену у монографії «Трактат про компенсацію в праві» (2026). Концепт «компенсація» розуміється як суміжне з відшкодуванням поняття, часто у контексті захисту чи відповідальності або як платіж; як дія, схожа зі стягненням збитків або відшкодуванням шкоди, і як певна сума, що становить ці збитки або сплату за завдану шкоду. Тобто це дія або спосіб покращення /відновлення майнового становища особи та як певний розмір коштів (Трактат про компенсацію в праві, 2026.). Можна погодитись з наведеними авторами видання визначальними засадами, ознаками, суміжними поняттями й категоріями, зокрема, компенсація пов'язана з компенсаційною функцією і загальною засадою справедливості, що становлять основоположні характеристики цивільно-правового регулювання і цивільно-правової відповідальності.

Власне полісемічність і багатогранність компенсації підтверджує судова практика українських судів, йдеться про договірні, деліктні, речові, корпоративні, спадкові й інші, а також у трудові, екологічні, кримінальні, цивільно-процесуальні правовідносини. Так само практика Європейського суду з прав людини диференціюється змістовне навантаження категорій «компенсація», «відшкодування».

Активно українські вчені розвивають доктринальну базу щодо компенсаційного механізму як засобу реалізації міжнародно-правової відповідальності росії за шкоду, завдану внаслідок її збройної агресії проти України; міжнародно-правовий режим контрзаходів у формі передачі Україні російських активів, спрямування заморожених російських активів на користь України, «репараційного кредиту», Претензійної комісії для України, Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України (Малишева, 2024; Камінська, 2024; Медведєва, 2024). Підготовлено низку дисертаційних праць, зокрема, Йосипов А.А. на тему «Адміністративно-правове регулювання відшкодування шкоди, завданої майну громадян унаслідок збройної агресії» (2025), Мудра І.Р. на тему «Інституційні та правові механізми відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної

агресії» (2025) та ін. Так, перший зі згаданих авторів зауважує, що формування дієвого механізму компенсації шкоди, завданої майну громадян унаслідок збройної агресії, залежить від чіткої нормативної бази і спеціальних процедур, що забезпечують оперативне відшкодування. Актуальними залишаються проблеми визначення суб'єкта відповідальності, порядку доказування та реального виконання рішень, оскільки часто відсутній персоналізований такий суб'єкт, неможливо встановити конкретних винних у її заподіянні, що зумовлює застосування публічно-правових механізмів компенсації, здатних забезпечити відновлення прав потерпілих незалежно від можливості стягнення з конкретних винних осіб. Тому А. Йосипов пропонує адміністративно-правовий підхід, створення особливих компенсаційних процедур, що відрізняються від цивільного судового стягнення та мають характер соціального захисту населення (Йосипов, 2025). На наше переконання, варто не обмежуватись виключно названим галузевим підходом, з огляду на міжгалузевий характер збитків, відповідальності й порядку компенсацій.

Значущим є внесок експертів і адвокатів, наприклад в аналітичному дослідженні «Національні механізми відшкодування шкоди: досвід громад» І. Городиський, М. Бем, С. Косаревич та ін. автори акцентують на актуальній оцінці ефективності політики в сфері відшкодування збитків та відновлення, враховуючи безпрецедентні руйнування через повномасштабну війну, що призвела до серйозних викликів для держави щодо відновлення і компенсації постраждалим у великих масштабах (Компенсація для України, Центр Дністрянського).

Потерпілі мають право на компенсацію ще в межах різних проваджень (цивільних, кримінальних, адміністративних), ефективність існуючих механізмів залежить від належного доказування шкоди та практичної здатності держави забезпечити виконання судових рішень. Крім того, процес відшкодування шкоди є надзвичайно складним, оскільки потребує спеціальних процедур фіксації, збору доказів і доведення розміру збитків, що ускладнює реалізацію права на компенсацію у звичайному цивільно-правовому порядку, і водночас обґрунтовує створення комплексних національних та міжнародних механізмів відшкодування. (Камінська, 2026).

Зміст шкоди, завданої агресією, вирізняється масовим характером збитків, що охоплюють велику кількість осіб і територій, а також структурним змістом, що включає не лише майнові втрати, але й порушення базових потреб людини (житло, соціальні послуги, доступ до освіти та медичної допомоги і т.д.). Тобто відшкодування не може здійснюватися виключно за загальними цивільно-правовими правилами відповідальності особи за завдані збитки. Фактично класичний принцип – «збитки відшкодовує той, хто їх завдав» – не працює у ситуації воєнних злочинів проти населення. Тому як вже зазначалось, шкода від агресії вимагає публічно-правового механізму відшкодування, що покладає відповідальність на державу-агресорку, а у випадку відсутності можливості – на державу, що зазнала нападу, як на тимчасового гаранта компенсації. Важливим є комплексний і системний характер компенсаційних процедур і механізмів як стосовно відшкодування збитків окремим громадянам, так і притягнення держави-агресорки до відповідальності, компенсація є не лише способом відновлення прав потерпілих, але й інструментом відновлення справедливості у постконфліктних суспільствах, попередження вчинення воєнних злочинів та агресії в майбутньому (Камінська, 2026, Камінська, 2025).

Висновки. Наукова проблематика, пов'язана з категоріями «компенсація», «право на компенсацію», співставлення з правом на відшкодування, правом на захист, іншими гарантованими на конституційному і міжнародно-правовому рівнях правами, безумовно, є актуальною і недостатньо дослідженою. Міжгалузєва і міждисциплінарна природа компенсації, права на компенсацію підтверджує їх полісемічну природу і сутність,

необхідність багатозначного трактування, відсутність уніфікованих підходів до визначення, розкриття змістовних ознак і характеристик, типологізації і механізмів реалізації. Це відображено і у законодавстві України, відповідній судовій та іншій правозастосовній практиці. У згаданих нормативно-правових актах – Цивільному кодексі України, Законах України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні», «Про оборонні закупівлі», «Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою», «Про захист прав споживачів», «Про захист населення від інфекційних хвороб», Основах законодавства України про охорону здоров'я, підзаконних нормативно-правових актах, а особливо у Законі України 2923-IX – спостерігається узагальнене або розширене трактування компенсації, передбачено право на відшкодування майнової та моральної шкоди. Власне право на компенсацію, на наше переконання, відзначається дихотомічною природою, включаючи публічно-правові й приватно-правові аспекти його регламентації та реалізації, захисту та охорони, відновлення або сприяння відновлення у разі порушення. Це право може бути як індивідуальним, так і колективним.

Агресія росії проти України з відповідними масштабними і жахливими втратами підкреслює невідкладність пошуку оптимальних способів і процедур реалізації права на компенсацію, вивчення його змісту і механізмів забезпечення, юрисдикційних особливостей тощо. Тому не варто не обмежуватись виключно окремими галузевими підходами, з огляду на характер збитків, відповідальності й порядку компенсацій. Отже, поєднання національних і міжнародних механізмів є ключовим для забезпечення ефективності компенсацій, оскільки дозволяє поєднати оперативність національних виплат з потенційними репараційними претензіями до держави-агресорки. Належна реалізація права на компенсацію, відшкодування заподіяних збитків у воєнний час вбачаються як дієвим економічним інструментом компенсації та відновлення, так і способом захисту прав людини, відновлення і забезпечення соціальної справедливості. Тобто право на компенсацію за заподіяні збитки внаслідок агресії фактично становить прояв суспільної і державної відповідальності, необхідну складову післявоєнного відновлення, стабілізації правового і суспільного порядку. Це зумовлює розвиток і забезпечення ефективного функціонування спеціальних національних і міжнародних механізмів, що поєднують організаційні, фінансові, правові, судові та інші компенсаційні інструменти. Вищевикладене окреслює власне і майбутні напрями перспективних і невідкладних наукових досліджень.

Бібліографічний список

- Енциклопедія міжнародного права, 2017 : у 3 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко, В.Н. Денисов (співголови) та ін.; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Т. 2. Е—Л. Київ : Академ періодика. 928 с.
- Закон України Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України №2923-IX. від 23.02.2023 р. Верховна Рада України [онлайн]. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text>>
- Йосипов, А.А., 2025. Адміністративно-правове регулювання відшкодування шкоди, завданої майну громадян унаслідок збройної агресії. Кандидат наук. Дисертація. Київ, 233 с.
- Камінська, Н.В., 2024. Міжнародно-правовий режим контрзаходів у формі передачі

- Україні російських активів: теоретичні й практичні аспекти. *Право України*, №3. С. 9-20. <https://doi.org/10.33498/louu-2024-03>
- Камінська, Н.В., Камінська, А.А., 2025. Мир і безпека як фундаментальні цінності в умовах трансформації міжнародного і конституційного правопорядків. *Migration & Law*. Vol.5 С. 69-86. <http://doi.org/10.32752/2786-5185-2025-5-4-69-86>
- Камінська, Н., 2026. Право на справедливий суд, право на доступ до правосуддя і право на компенсацію: проблеми концептуалізації та реалізації в умовах воєнного стану. *Pro Dignitate humana: кол. монографія / за ред. проф. Білоцького С.Д.* Київ, Одеса. С.83-102
- Компенсація. Законодавство України. Верхована Рада України [онлайн]. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/12874?dark=1>>
- Компенсація для України: підсумки третього року роботи зі створення механізмів відшкодування / Центр Дністрянського [онлайн]. Доступно: <<https://dc.org.ua/news/kompensaciya-dlya-ukrayiny-pidsumky-tretogo-roku-roboty-zi-stvorennnya-mehanizmv-vidshkoduvannya>>
- Конфліктологія. Словник, 2012 / за заг. ред. О.Г. Колба і А.І. Буймістера. Київ - Переяслав-Хмельницький "Видавництво КСВ". 592 с.
- Малишева, Н., 2024. Міжнародний компенсаційний механізм спрямування заморожених російських активів на користь України: можливості створення, правові проблеми та шляхи їх подолання. *Правова держава*, Вип. 35. С. 426-441
- Попович, О.В., 2013. Зміст поняття «компенсація»: наближення до цілісного бачення. *Науково-теоретичний альманах Грані*, 17(1), 81-85 [онлайн]. Доступно: <<https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/288>>
- Словник..ua. Компенсація [онлайн]. Доступно: <<https://slovyk.ua/index.php?swrd=%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%B5%D0%BD%D1%81%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F>>
- Трактат про компенсацію в праві, 2026, монографія/ за загальною редакцією: Спасибо-Фатєєва І.В. Вид-во: ЕКУС. 544 с.
- Цивільний кодекс України, 2003. Верховна Рада України [онлайн]. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>>
- Andreikiv, A., 2025. Internationalization of hybrid aggression by the russian federation: legal qualification of third-state involvement and the transformation of the concept of aggression in international law. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, № 3(4). P.343-349. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.49>

References

- Entsyklopediia mizhnarodnoho prava, 2017 : u 3 t. [Encyclopedia of International Law]/ redkol.: Yu.S. Shemshuchenko, V.N. Denysov (spivholovy) ta in.; Instytut derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy. T. 2. E—L. Kyiv : Akadem periodyka. 928 s.
- Verkhovna Rada Ukrainy Zakon Ukrainy Pro kompensatsiiu za poshkodzhennia ta znyshchennia okremykh katehorii ob'ektiv nerukhomoho maina vnaslidok boiovykh dii, terorystychnykh aktiv, dyversii, sprychynenykh zbroinoiu ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy ta Derzhavnyi reiestr maina, poshkodzheno ho ta znyshcheno ho vnaslidok boiovykh dii, terorystychnykh aktiv, dyversii, sprychynenykh zbroinoiu ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy №2923-IX. vid 23.02.2023 r. [On compensation for damage and destruction of certain categories of real estate objects as a result of hostilities, terrorist acts, sabotage caused by the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, and the State Register of property damaged and destroyed as a result of hostilities, terrorist acts, sabotage caused by the armed aggression of the Russian

- Federation against Ukraine №2923-IX. 23.02.2023] [online]. Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text>>
- Kaminska, N.V., 2024. Mizhnarodno-pravovyi rezhym kontrzakhodiv u formi peredachi Ukraini rosiiskyykh aktyviv: teoretychni y praktychni aspekty [International legal regime of countermeasures in the form of transfer of Russian assets to Ukraine: theoretical and practical aspects]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, №3. S. 9-20. <https://doi.org/10.33498/louu-2024-03>
- Kaminska, N.V, Kaminska, A.A., 2025. Myr i bezpeka yak fundamentalni tsinnosti v umovakh transformatsii mizhnarodnoho i konstytutsiinoho pravoporiadkiv [Peace & security as fundamental values in conditions of transformation of international and constitutional legal order]. *Migration & Law*. Vol.5 C. 69-86. <http://doi.org/10.32752/2786-5185-2025-5-4-69-86>
- Kaminska, N., 2026. Pravo na spravedlyvyi sud, pravo na dostup do pravosuddia i pravo na kompensatsiiu: problemy kontseptualizatsii ta realizatsii v umovakh voiennoho stanu [The right to a fair trial, the right to access to justice and the right to compensation: problems of conceptualization and implementation in conditions of martial law] *Pro Dignitate humana: kol. monohrafiia / za red. prof. Bilotskoho S.D.* Kyiv, Odesa. S.83-102
- Kompensatsiia dlia Ukrainy: pidsumky tretogo roku roboty zi stvorennia mekhanizmiv vidshkoduvannia [Compensation for Ukraine: results of the third year of work on creating compensation mechanisms] /Tsentri Dnistrianskoho [online]. Available at: <<https://dc.org.ua/news/kompensaciya-dlya-ukrayiny-pidsumky-tretogo-roku-roboty-zi-stvorennia-mekhanizmiv-vidshkoduvannia>>
- Konfliktolohiia. Slovyk, 2012 [Conflictology. Dictionary]/ za zah. red. O.H. Kolba i A.I. Buimistera. Kyiv - Pereiaslav-Khmelnytskyi "Vydavnytstvo KSV». 592 s.
- Malysheva, N., 2024. Mizhnarodnyi kompensatsiinyi mekhanizm spriamuvannia zamorozhenykh rosiiskyykh aktyviv na koryst Ukrainy: mozhlyvosti stvorennia, pravovi problemy ta shliakhy yikh podolannia [International compensation mechanism for directing frozen Russian assets to Ukraine: possibilities of creation, legal problems and ways to overcome them]. *Pravova derzhava, Vyp. 35*. S. 426-441
- Popovych, O.V., 2013. Zmist poniattia «kompensatsiia»: nablyzhennia do tsilisnoho bachennia [The content of the concept of "compensation": approaching a holistic vision]. *Naukovo-teoretychnyi almanakh Hrani*, 17(1), 81-85 [online]. Available at: <<https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/288>>
- Slovyk.ua. Kompensatsiia [Dictionary. .ua. Compensation] [online]. Dostupno: <<https://slovyk.ua/index.php?swrd=%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%B5%D0%BD%D1%81%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F>>
- Traktat pro kompensatsiiu v pravi, 2026 [Treatise on compensation in law]: monohrafiia/ za zahalnoi redaktsiieiu: Spasybo-Fatieieva I.V. Vyd-vo: EKUS. 544 s.
- Verkhovna Rada Ukrainy. Kompensatsiia. Zakonodavstvo Ukrainy. [Compensation. Legislation of Ukraine] [online]. Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/12874?dark=1>>
- Verkhovna Rada Ukrainy Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine] 2003. [online]. Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>>
- Yosypov, A.A., 2025. Administratyvno-pravove rehuliuвання vidshkoduvannia shkody, zavdanoi mainu hromadian unaslidok zbroinoi ahresii [Administrative and legal regulation of compensation for damage caused to property of citizens as a result of armed aggression] Kandydat nauk. Dysertatsiia. Kyiv, 233 s.

Kaminska Nataliia

**THE RIGHT TO COMPENSATION: CURRENT THEORETICAL, LEGISLATIVE
AND PRACTICAL ASPECTS IN MARTIAL LAW**

The article is devoted to clarifying the polysemous nature and essence of the right to compensation, the fundamental category of "compensation", the analysis of theoretical structures and the legislative framework, and taking into account the realities of today, primarily the legal regime of martial law, which determines the isolation of urgent theoretical and practical problems of ensuring the right to compensation. It is emphasized that the disclosure of the nature, essence and content of the concepts of "compensation", "right to compensation" allows us to assert their polysemous nature, interdisciplinary and interdisciplinary nature, dichotomy, including public-law and private-law aspects of regulation and implementation, protection and safeguarding, restoration or facilitation of restoration in case of violation. There is a multifaceted interpretation, the absence of unified approaches to the definition, disclosure of substantive features and characteristics, at the legislative level, relevant judicial and other law enforcement practice, a generalized or expanded interpretation of compensation is widespread, the right to compensation for property and moral damage is provided. The right to compensation can be both individual and collective, its analysis requires comparison with the right to compensation, the right to protection, other rights guaranteed at the constitutional and international legal levels.

Russia's aggression against Ukraine with the corresponding large-scale losses emphasizes the urgency of finding optimal methods and procedures for implementing the right to compensation, mechanisms for ensuring it, etc. It is emphasized that the combination of national and international mechanisms is key to ensuring the effectiveness of compensation, as it allows combining the efficiency of national payments with potential reparation claims against the aggressor state. Proper implementation of the right to compensation, reparation for damages caused in wartime is seen as an effective economic instrument of compensation and restoration, as well as a way to protect human rights, restore and ensure social justice. That is, the right to compensation for damages caused as a result of aggression is a manifestation of social and state responsibility, a necessary component of post-war restoration, stabilization of legal and social order. This necessitates the development and ensuring the effective functioning of special national and international mechanisms that combine organizational, institutional, financial, legal, judicial and other compensatory instruments.

Keywords: compensation, right to compensation, right to restitution, right to protection, legislation, international law, civil liability, international liability, public law, private law, protection of rights and freedoms, compensation for damages, martial law, aggression, destroyed property, security.

Статтю було подано / The article was submitted	28.03.2026
Статтю було прийнято / The article was accepted	20.04.2026

УДК 343.2+343.3

М.К. Кисіль

ORCID: 0009-0001-1293-2329

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ФІНАНСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРОТИПРАВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ З УРАХУВАННЯМ ДОСВІДУ ДЕРЖАВ - ЧЛЕНІВ ЄС

Статтю присвячено дослідженню проблем кримінально-правового регулювання відповідальності за фінансування кримінально-протиправної діяльності в Україні та виробленню науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення відповідних норм КК України з урахуванням міжнародно-правових стандартів і досвіду держав - членів ЄС. Встановлено, що чинний КК України містить шість розрізнених норм, які передбачають відповідальність за фінансування кримінально-протиправної діяльності (ст. 110-2, 159-1, 176, 258-5, ч. 3 ст. 260, ст. 447 КК України), проте цілісної системи вони не утворюють. Виявлено дві системні вади: по-перше, відсутність у більшості відповідних норм КК України будь-якої вказівки на предмет кримінального правопорушення - лише ст. 258-5 КК України прямо оперує поняттям «будь-які активи», тоді як решта норм обмежуються терміном «фінансування» без розкриття його предметного змісту, що в поєднанні з усталеним вузьким доктринальним тлумаченням створює практичні прогалини; по-друге, відсутність відповідальності юридичних осіб як суб'єктів фінансування в деяких видах кримінально-протиправної діяльності. Проведено порівняльний аналіз відповідного законодавства Німеччини, Польщі та Франції, а також Рекомендації 5 FATF і Директиви 2017/541. Встановлено, що зазначені міжнародно-правові стандарти та національне законодавство держав - членів ЄС передбачають: широке уніфіковане визначення предмета кримінального правопорушення, що охоплює будь-які активи незалежно від їх форми та походження; незалежність складу кримінального правопорушення від фактичного вчинення основного діяння та від обізнаності особи щодо конкретного виду кримінально-протиправної діяльності, яка фінансується; кримінальну відповідальність юридичних осіб. На підставі цього запропоновано п'ять взаємопов'язаних змін до КК України: уніфікацію поняття «активи» в усіх відповідних нормах; розширення суб'єктивної сторони ст. 258-5 КК України відповідно до вимог Директиви 2017/541; поширення заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб на всі норми про фінансування кримінально-протиправної діяльності; розширення предмета ст. 447 КК України; закріплення уніфікованого законодавчого визначення поняття «фінансування кримінально-протиправної діяльності». Зазначено, що більшість запропонованих змін відповідають концепції проєкту нового КК України (контрольний текст станом на 22.02.2026), зокрема завдяки широкому визначенню поняття «активи» у Глосарії проєкту та виокремленню Розділу 3.12 про кримінально-правові засоби щодо юридичної особи.

Ключові слова: фінансування тероризму, кримінально-протиправна діяльність, предмет кримінального правопорушення, юридична особа, активи, Директива ЄС 2017/541, FATF.

DOI 10.34079/2518-1319 -2026-16-31-140-150

Вступ. Фінансування кримінально-протиправної діяльності є одним із ключових чинників, що уможливило вчинення тяжких і особливо тяжких кримінальних правопорушень, зокрема тих, що посягають на основи національної безпеки, конституційний лад, громадський порядок та мир і безпеку людства. В умовах повномасштабного збройного вторгнення Російської Федерації проти України ця проблема набула особливої гостроти: фінансові потоки, спрямовані на підтримку терористичних угруповань, незаконних збройних формувань і найманців, становлять безпосередню загрозу державному суверенітету та територіальній цілісності України.

Водночас курс України на вступ до Європейського Союзу (далі - ЄС) зумовлює необхідність приведення вітчизняного кримінального законодавства у відповідність до стандартів ЄС та міжнародних рекомендацій у сфері протидії фінансуванню кримінально-протиправної діяльності, зокрема вимог Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (далі - FATF) та положень Директиви Європейського Парламенту і Ради ЄС 2017/541 про боротьбу з тероризмом (далі - Директива 2017/541).

Чинний Кримінальний кодекс України (далі - КК України) містить низку норм, що передбачають відповідальність за фінансування окремих видів кримінально-протиправної діяльності, зокрема: ст. 110-2 (фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України), ст. 159-1 (порушення порядку фінансування політичної партії, передвиборної агітації чи агітації референдуму), ст. 176 (порушення авторського права і суміжних прав), ст. 258-5 (фінансування тероризму), ч. 3 ст. 260 (створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань) та ст. 447 (найманство). Однак зазначені норми формувалися поступово, без єдиної концепції, що породило суттєві розбіжності у визначенні предмета кримінального правопорушення, суб'єктного складу та меж кримінальної відповідальності.

Стан дослідження. Окремі питання кримінальної відповідальності за фінансування кримінально-протиправної діяльності досліджувалися у працях таких учених, як Т. Батраченко, Л. Демидова, В. Зеленецький, В. Ємельянова, С. Лихова, С. Мохончук та Л. Новікова. Проте комплексного дослідження, присвяченого системному аналізу прогалин відповідного законодавства України та виробленню конкретних пропозицій щодо його вдосконалення з урахуванням досвіду держав - членів ЄС, у вітчизняній науці кримінального права досі не проводилося.

Постановка проблеми дослідження. Законодавець, криміналізуючи окремі діяння, спрямовані на фінансування кримінально-протиправної діяльності у шести самостійних нормах КК України, не забезпечив єдності підходів ні до визначення предмета кримінального правопорушення (використовуються різноманітні поняття «майно», «матеріальні цінності» або предмет взагалі не конкретизується), ні до кола суб'єктів відповідальності. Це, своєю чергою, породжує прогалини при кваліфікації діянь, вчинених із використанням криптовалют чи майнових прав, а також суперечить вимогам FATF та Директиви ЄС 2017/541, які зобов'язують криміналізувати фінансування незалежно від факту вчинення основного кримінального правопорушення та обізнаності особи щодо конкретного протиправного діяння.

Метою дослідження є виявлення системних недоліків кримінально-правового регулювання відповідальності за фінансування кримінально-протиправної діяльності в Україні та формулювання науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення відповідних норм КК України з урахуванням міжнародно-правових стандартів і досвіду держав - членів ЄС.

Виклад основного матеріалу. Поняття «фінансування кримінально-протиправної діяльності» не отримало самостійного законодавчого визначення в КК України. Натомість законодавець закріпив відповідальність за окремі його прояви у шести нормах Особливої частини КК України, розміщених у різних її розділах: ст. 110-2 (розділ I - кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України), ст. 159-1, ст. 176 (розділ V - кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина), ст. 258-5, ч. 3 ст. 260 (розділ IX - кримінальні правопорушення проти громадської безпеки) та ст. 447 (розділ XX - кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку) (Кримінальний кодекс України, 2001). Відсутність єдиної системності у розміщенні цих норм у структурі КК України відображає їх поступове, ситуативне запровадження без єдиної концептуальної основи.

Аналіз зазначених норм дозволяє виявити дві суттєві системні розбіжності у підходах українського законодавця.

По-перше, неузгодженість у визначенні предмета кримінального правопорушення. Найширшим за обсягом є поняття «будь-які активи» у ст. 258-5 КК України, яке охоплює надання, збір чи зберігання активів будь-якого роду, прямо чи опосередковано, з метою їх використання або усвідомлення можливості того, що їх буде використано для терористичної діяльності (Термінологія законодавства, б.р.). Натомість у доктрині кримінального права головною вадою застосування ст. 258-5 КК України визнається відсутність однозначного тлумачення обов'язкових ознак цього кримінального правопорушення, зокрема його предмета. Так, Л. Демидова відмічає різні підходи законодавця щодо предмета фінансування тероризму та такої обов'язкової об'єктивної ознаки, як діяння в формі дії, а також його суб'єктивної ознаки - мети (Демидова, 2016, с. 87).

Аналіз диспозицій ст. 110-2, ст. 159-1, ст. 176, ч. 3 ст. 260 та ст. 447 КК України свідчить про те, що жодна з цих норм взагалі не містить вказівки на предмет кримінального правопорушення - поняття «фінансування» в них вживається без будь-якої конкретизації форми або виду активів, що передаються. (Кримінальний кодекс України, 2001) Такий підхід істотно контрастує зі ст. 258-5 КК України, яка прямо визначає предмет через поняття «будь-які активи», а також із підходом Рекомендації 5 FATF та Директиви 2017/541, що вимагають охоплення активів будь-якого виду. Відсутність у переважній більшості відповідних норм КК України вказівки на предмет кримінального правопорушення породжує правову невизначеність щодо того, чи охоплюють ці норми фінансування у формі надання майнових прав, криптовалют або послуг майнового характеру, залишаючи відповідь на це питання на розсуд правозастосовувача, що є неприпустимим з точки зору принципу правової визначеності.

Щодо ст. 447 КК України, слід зазначити, що в науковій літературі фінансування найманців досліджується переважно у контексті матеріального забезпечення їх участі у збройних конфліктах (Мохончук, 2012, Баулін та ін., 2004), тоді як питання про охоплення цією нормою немайнових форм підтримки часто залишається поза увагою дослідників.

По-друге, непослідовність у визначенні суб'єкта кримінального правопорушення. Лише ст. 159-1 КК України передбачає спеціального суб'єкта - службову особу або громадянина, які мають відповідний правовий статус учасника виборчого процесу чи процесу референдуму. В усіх інших нормах суб'єкт є загальним (Кримінальний кодекс України, 2001). Натомість жодна з розглядуваних статей КК України не передбачає кримінальної відповідальності юридичних осіб як самостійних суб'єктів фінансування, попри те, що за даними FATF саме через корпоративні структури часто здійснюється

приховане фінансування терористичної та іншої кримінально-протиправної діяльності (FATF, 2025).

Виявлені розбіжності свідчать про відсутність у КК України єдиної концепції фінансування кримінально-протиправної діяльності як самостійного кримінально-правового інституту, що зумовлює потребу в системному вдосконаленні відповідних норм з урахуванням міжнародно-правових стандартів.

Відправною точкою для формування сучасних міжнародно-правових стандартів у досліджуваній сфері є Рекомендація 5 FATF (далі - Рекомендація 5), яка зобов'язує держави криміналізувати фінансування тероризму відповідно до вимог Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 року (The FATF Recommendations, 2012). Рекомендація 5 виходить за межі міжнародних правових зобов'язань і додатково посилює заходи, які держави повинні мати у своєму розпорядженні для припинення фінансування тероризму. Принципово важливим є те, що кримінальне правопорушення фінансування тероризму за Рекомендацією 5 охоплює будь-яку особу, яка умисно надає або збирає кошти чи інші активи, прямо чи опосередковано, з наміром або усвідомленням того, що вони будуть використані для підтримки тероризму, незалежно від законності чи незаконності їх походження. Суттєво, що криміналізація не може ґрунтуватися виключно на інститутах пособництва, замаху або змови - Рекомендація 5 вимагає самостійного складу кримінального правопорушення, який безпосередньо охоплює акт фінансування (FATF, 2016).

Ці стандарти знайшли відображення у Директиві 2017/541. Стаття 11 Директиви зобов'язує держави-члени забезпечити впровадження кримінальної відповідальності за надання або збір коштів будь-якими засобами, прямо чи опосередковано, з наміром або усвідомленням того, що вони будуть використані повністю або частково для вчинення актів тероризму. При цьому не вимагається, щоб кошти фактично були використані, та не вимагається, щоб особа знала, для якого конкретного кримінального правопорушення чи правопорушень призначені ці кошти (Directive, 2017). Попри те що у Болгарії, Німеччині, Мальті, Польщі та Португалії фінансування тероризму охоплює не всі кримінальні правопорушення, передбачені статтями 3-10 вказаної Директиви, як цього вимагає документ, загалом її імплементація суттєво посилила кримінально-правовий підхід держав - членів ЄС до кваліфікації тероризму (Report from the Commission, 2020).

Звернення до законодавчого досвіду окремих держав - членів ЄС дозволяє виявити конкретні механізми, які можуть бути запозичені українським законодавцем. У Німеччині відповідальність за фінансування тероризму встановлено в параграфі 89с Кримінального кодексу (далі - Strafgesetzbuch або StGB). Параграф 89с StGB встановлює кримінальну відповідальність за збір, отримання або надання активів з усвідомленням або наміром того, що вони будуть використані іншою особою з метою вчинення одного зі правопорушень-підстав, визначених у підпунктах 1-8 ч. 1 параграфу 89с StGB (German Criminal Code, 2024). Принципово важливим є те, що нова норма не містить порогу матеріальності («значні активи»), який існував у попередній редакції, та застосовується до всіх видів фінансування тероризму, а не лише до фінансування з метою підготовки тяжкого кримінального правопорушення, що загрожує державі (Library of Congress, 2015).

У Польщі фінансування тероризму криміналізоване у ст. 165а Кримінального кодексу (Kodeks karny). Відповідно до цієї норми, забороненим діянням є збирання, передача або надання платіжних засобів, фінансових інструментів, цінних паперів, іноземної валюти, майнових прав або іншого рухомого чи нерухомого майна з метою фінансування кримінального правопорушення терористичного характеру (Ustawa - Kodeks karny, 1997). Таким чином, польський законодавець обрав максимально широкий

підхід до визначення предмета кримінального правопорушення, охопивши всі можливі форми активів, включно з майновими правами - на відміну від вужчих формулювань більшості відповідних статей КК України. Після реформи 2016-2017 років ст. 165а польського кримінального кодексу зазнала суттєвих змін: зокрема, було запроваджено кримінальну відповідальність фінансування тероризму з необережності, що стало реакцією на міжнародно-правові зобов'язання та рекомендації Комітету експертів Ради Європи із взаємної оцінки заходів протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму (Michalska-Warias, 2018, с. 111-113). Відповідальність юридичних осіб за фінансування тероризму реалізується у Польщі через механізм спеціального Закону про відповідальність колективних суб'єктів за діяння, заборонені під страхом покарання (MONEYVAL, 2022).

У Франції відповідальність за фінансування тероризму встановлено ст. 421-2-2 Кримінального кодексу (Code pénal). Відповідно до вказаного нормативно-правового акту, актом тероризму є фінансування терористичного підприємства шляхом надання, збору або управління будь-якими коштами, цінностями або майном, або надання консультацій з цією метою, з наміром бачити такі кошти використаними або з усвідомленням того, що вони призначені для вчинення будь-якого з актів тероризму, незалежно від того, чи відбудеться такий акт (Code pénal français, 2001). Принципово важливою рисою французької моделі є, по-перше, використання поняття «будь-які кошти, цінності або майно» («fonds, valeurs ou biens quelconques»), що охоплює всі форми активів без обмежень, і по-друге, пряме законодавче закріплення незалежності складу кримінального правопорушення від фактичного настання терористичного акту. Окрім того, доказування умислу для цілей кримінального переслідування за фінансування тероризму спрощено: достатньо встановити, що особа принаймні знала, що кошти призначені для підприємства, що здійснює терористичний акт, незалежно від того, чи прагнула вона фактично до їх використання з метою вчинення терористичного акту. Французьке законодавство також прямо поширює кримінальну відповідальність на юридичних осіб за кримінальні правопорушення терористичного характеру, що знаходить своє відображення у французькій правозастосовчій практиці (Debevoise & Plimpton, 2017).

Порівняльний аналіз законодавства Німеччини, Польщі та Франції дозволяє виявити три спільні риси, що відрізняють їхній підхід від чинного КК України: по-перше, широке й уніфіковане визначення предмета кримінального правопорушення, що охоплює будь-які активи незалежно від їх форми; по-друге, поширення відповідальності на фінансування незалежно від фактичного вчинення основного кримінального правопорушення; по-третє, встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб. Саме ці елементи необхідно вважати орієнтирами для вдосконалення відповідних норм КК України.

Проведений аналіз чинного законодавства України та досвіду держав - членів ЄС дозволяє сформулювати наступні пропозиції.

1. Уніфікація поняття предмета кримінального правопорушення. Як було встановлено, лише ст. 258-5 КК України містить пряму вказівку на предмет кримінального правопорушення - поняття «будь-які активи», тоді як усі інші відповідні норми КК України (ст. 110-2, ст. 159-1, ст. 176, ч. 3 ст. 260, ст. 447 КК України) такої вказівки не містять, обмежуючись лише терміном «фінансування» без розкриття його предметного змісту. З метою усунення цієї непослідовності пропонується привести термінологію всіх відповідних статей КК України у відповідність до поняття «будь-які активи», закріпленого у ст. 258-5 КК України та Рекомендації 5 FATF. При цьому поняття «активи» слід тлумачити розширено - як кошти, інше майно, майнові права,

криптовалюту та інші цифрові активи, а також послуги майнового характеру, незалежно від їх законного чи незаконного походження (The FATF Recommendations, 2012). Саме такий підхід закріплено у ст. 165а Кримінального кодексу Польщі, де предмет кримінального правопорушення охоплює «платіжні засоби, фінансові інструменти, цінні папери, іноземну валюту, майнові права або інше рухоме чи нерухоме майно» (Ustawa - Kodeks karny, 1997), а також у ст. 421-2-2 КК Франції, що оперує поняттям «будь-які кошти, цінності або майно» (Code pénal français, 2001).

2. Розширення суб'єктивної сторони ст. 258-5 КК України відповідно до стандартів ЄС. Чинна редакція ст. 258-5 КК України не передбачає відповідальності у випадках, коли кошти фактично не були використані або особа не знала конкретного кримінального правопорушення, для якого вони призначалися. Водночас ст. 11 Директиви 2017/541 прямо встановлює, що для кваліфікації фінансування тероризму не є необхідним ані фактичне використання коштів, ані знання особою конкретного кримінального правопорушення, яке фінансується (Directive, 2017). Аналогічний підхід закріплено в параграфі 89c Strafgesetzbuch (German Criminal Code, 2024) та ст. 421-2-2 Кримінального кодексу Франції (Code pénal français, 2001). У зв'язку з цим пропонується доповнити ч. 1 ст. 258-5 КК України вказівкою на те, що відповідальність настає незалежно від фактичного використання активів та від обізнаності особи щодо конкретного виду кримінально-протиправної діяльності, яка фінансується.

3. Запровадження відповідальності юридичних осіб. Жодна зі статей КК України, що передбачають відповідальність за фінансування кримінально-протиправної діяльності, не охоплює юридичних осіб як самостійних суб'єктів. Між тим FATF прямо виділяє зловживання корпоративними структурами - зокрема підставними компаніями, трастами та некомерційними організаціями - як один із ключових методів фінансування тероризму (FATF, 2025). Досвід держав - членів ЄС свідчить про наявність двох основних підходів до вирішення цієї проблеми: у Франції кримінальна відповідальність юридичних осіб за всі кримінальні правопорушення, пов'язані з тероризмом, включно з їх фінансуванням, закріплена безпосередньо в ст. 121-2 Кримінального кодексу (Debevoise & Plimpton, 2017), тоді як Польща реалізує аналогічний механізм через окремий спеціальний закон (MONEYVAL, 2022). З огляду на наявність в КК України інституту заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (розділ XIV-1 КК України) (Кримінальний кодекс України, 2001), пропонується доповнити перелік кримінальних правопорушень, передбачений ч. 2 ст. 96-3 КК України, статтями 110-2 та 176 КК України, які на сьогодні відсутні в цьому переліку, попри те що фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни конституційного ладу, та фінансування порушень авторського права так само можуть здійснюватися через корпоративні структури в інтересах юридичної особи та з метою отримання нею неправомірної вигоди.

4. Розширення предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст. 447 КК України. Як було встановлено, ст. 447 КК України, подібно до більшості інших норм, пов'язаних з фінансуванням кримінально-протиправної діяльності, не містить у диспозиції вказівки на предмет кримінального правопорушення: поняття «фінансування найманців» вживається без будь-якої конкретизації форми активів. З метою усунення цієї прогалини пропонується привести диспозицію ч. 1 ст. 447 КК України у відповідність до ст. 258-5 КК України, замінивши вказівку на «фінансування» формулюванням «надання, збір чи зберігання будь-яких активів» з відповідним розкриттям змісту цього поняття.

5. Введення уніфікованого визначення поняття «фінансування кримінально-протиправної діяльності». З метою подолання термінологічної непослідовності, пропонується закріпити в примітці до ст. 258-5 КК України або у ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним

шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» уніфіковане законодавче визначення у такій редакції: «фінансування кримінально-протиправної діяльності - це надання, збір, зберігання або передача будь-яких активів прямо чи опосередковано з наміром або усвідомленням можливості того, що вони будуть використані повністю або частково для вчинення кримінально-протиправного діяння, незалежно від фактичного використання таких активів та від обізнаності особи щодо конкретного виду такої діяльності».

Реалізація зазначених пропозицій сприятиме системному вдосконаленню кримінального законодавства України, його приведенню у відповідність до стандартів ЄС та виконанню міжнародних зобов'язань України у сфері протидії фінансуванню кримінально-протиправної діяльності.

Висновки. Чинний КК України містить шість норм, що передбачають відповідальність за фінансування кримінально-протиправної діяльності (ст. 110-2, ст. 159-1, ст. 176, ст. 258-5, ч. 3 ст. 260, ст. 447 КК України), однак цілісної системи вони не утворюють. Їх порівняльний аналіз засвідчив дві системні вади: термінологічну непослідовність у визначенні предмета кримінального правопорушення та відсутність єдиного підходу до суб'єктного складу, зокрема часткову відсутність відповідальності юридичних осіб.

Аналіз міжнародно-правових стандартів - Рекомендації 5 FATF та Директиви 2017/541 - і досвіду держав - членів ЄС (Німеччини, Польщі, Франції) дозволив виявити три спільні риси, яких наразі бракує вітчизняному кримінальному кодексу: широке уніфіковане визначення предмета кримінального правопорушення, що охоплює будь-які активи незалежно від їх форми та походження; незалежність складу кримінального правопорушення від фактичного вчинення основного діяння та від обізнаності особи щодо його конкретного виду; кримінальна відповідальність юридичних осіб за всі кримінальні правопорушення, пов'язані з фінансуванням кримінально-протиправної діяльності.

На підставі цього у статті запропоновано п'ять взаємопов'язаних змін до КК України: уніфікацію поняття «активи» в усіх відповідних нормах; розширення суб'єктивної сторони ст. 258-5 КК України відповідно до вимог Директиви 2017/541; поширення заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб на всі норми про фінансування кримінально-протиправної діяльності; розширення предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст. 447 КК України; закріплення уніфікованого законодавчого визначення поняття «фінансування кримінально-протиправної діяльності».

Окремої уваги заслуговує контекст підготовки проєкту нового КК України (контрольний текст станом на 22.02.2026) (Контрольний текст проєкту КК, 2026). Більшість запропонованих змін відповідають концепції нового Кодексу: зокрема, в його Глосарії (ст. 1.1.1) вже закріплено широке уніфіковане поняття «активи», що охоплює грошові кошти, інше майно, нематеріальні активи зокрема в криптовалютах, роботи та послуги, - що відповідає пропозиціям, наведеним в цій статті. Кримінальні правопорушення проти безпеки від тероризму виокремлено в самостійний Розділ 7.2, а Розділ 3.12 врегульовує кримінально-правові засоби щодо юридичної особи - що створює нормативну основу для реалізації пропозиції запровадження відповідальності юридичних осіб, висловленої в цій статті. Таким чином, прийняття нового КК України в запропонованій редакції може стати істотним кроком для комплексної імплементації змін, висловлених в цій статті: визначення «активів» у Глосарії вирішило б проблему термінологічної непослідовності, а включення всіх норм про фінансування кримінально-

протиправної діяльності до переліку підстав для застосування заходів щодо юридичних осіб - закрило б відповідну прогалину в суб'єктному складі.

Перспективи подальших досліджень вбачаються в аналізі конкретних статей Розділу 7.2 проєкту нового КК України у частині їх відповідності Рекомендації 5 FATF та Директиві 2017/541, а також у розробці редакцій відповідних норм.

Бібліографічний список

- Баулін, Ю.В., Борисов, В.І. та Гавриш, С.Б. та ін., 2004. *Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар*. За заг. ред. В.Т. Маляренка, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 2-ге вид., перероб. та доп. Харків: Одиссей.
- Демидова, Л.М., 2016. Проблеми кваліфікації фінансування тероризму. *Питання боротьби зі злочинністю* [онлайн]. Доступно: <https://pbz.nlu.edu.ua/article/view/77365/73086>
- Кримінальний кодекс України*, 2001. Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*, № 25/26, ст. 131 [онлайн]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
- Кримінальний кодекс України. Контрольний текст проєкту станом на 22.02.2026*, 2026. Робоча група з розробки нового Кримінального кодексу України [онлайн]. Доступно: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2026/02/24/kryminalnyj-kodeks-22-02-2026-ukr.pdf>
- Мохончук С.М., 2012. Юридичний склад найманства та його особливості в системі злочинів проти миру та безпеки людства. *Питання боротьби зі злочинністю* [онлайн]. Доступно: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2459/1/Mohonchuk_227.pdf.
- Термінологія законодавства: Фінансування тероризму*, б.р. Законодавство України [онлайн]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/en/32147?lang=uk>.
- Code pénal français. Art. 421-2-2*, 2001. *Légifrance* [онлайн]. Доступно: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000006418433.
- Debevoise & Plimpton LLP, 2017. *Financial Crime in France: Overview. Practical Law Country Q&A* [онлайн]. Доступно: <https://www.debevoise.com/-/media/files/pdf/financial-crime-in-france-overview.pdf>
- Directive (EU) 2017/541 of the European Parliament and of the Council of 15 March 2017 on combating terrorism*, 2017. *Official Journal of the European Union*, L 88, 31.03.2017.
- FATF, 2016. *FATF Guidance on Criminalising Terrorist Financing (Recommendation 5)*. Paris: FATF [онлайн]. Доступно: <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Fatfrecommendations/Criminalising-terrorist-financing.html>
- FATF, 2025. *Comprehensive Update on Terrorist Financing Risks*. Paris: FATF, [онлайн]. Доступно: <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Methodsandtrends/comprehensive-update-terrorist-financing-risks-2025.html>
- German Criminal Code (Strafgesetzbuch - StGB)*, 2024. Criminal Code in the version published on 13 November 1998 (Federal Law Gazette I, p. 3322), as last amended by Article 2 (2) of the Act of 7 November 2024 (Federal Law Gazette 2024 I No. 351). Trans. by M. Bohlander, rev. by U. Reusch. Federal Ministry of Justice [онлайн]. Доступно: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html
- Library of Congress, 2015. *Germany: New Anti-Terrorism Legislation Entered Into Force* [онлайн]. Доступно: <https://www.loc.gov/item/global-legal-monitor/2015-07-10/germany-new-anti-terrorism-legislation-entered-into-force/>
- Michalska-Warias A., 2018. New Terrorist Offences in Polish Criminal Law. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G*, 65(1), p. 103-114.

- MONEYVAL, 2022. *Anti-money laundering and counter-terrorist financing measures. Poland. Mutual Evaluation Report*. Council of Europe [онлайн]. Доступно: <https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf-gafi/fsrb-mer/MONEYVAL-MER-Poland-2022.pdf>
- Report from the Commission to the European Parliament and the Council based on Article 29(1) of Directive (EU) 2017/541*, 2020. COM(2020) 619 final [онлайн]. Доступно: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52021DC0701>
- The FATF Recommendations: International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation*, 2012 (updated 2025). Paris: FATF [онлайн]. Доступно: <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Fatfrecommendations/Fatfrecommendations.html>
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeks karny*, 1997. *Dziennik Ustaw* 2025, poz. 383 [онлайн]. Доступно: <https://lexlege.pl/kk/art-165a/>

References

- Baulin, Yu.V., Borysov, V.I. and Havrysh, S.B. et al., 2004. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy: naukovo-praktychnyi komentar* [Criminal Code of Ukraine: scientific and practical commentary]. 2nd ed. Ed. by V.T. Maliarenko, V.V. Stashys and V.Ya. Tatsii. Kharkiv: Odissiei. (in Ukrainian).
- Code pénal français. Art. 421-2-2*, 2001. *Légifrance*, [online]. Available at: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000006418433 (in French).
- Debevoise & Plimpton LLP, 2017. *Financial Crime in France: Overview. Practical Law Country Q&A*, [online]. Available at: <https://www.debevoise.com/-/media/files/pdf/financial-crime-in-france-overview.pdf>.
- Demydova, L.M., 2016. Problemy kvalifikatsii finansuvannia teroryzmu [Problems of qualification of terrorism financing]. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu*, [online]. Available at: <https://pbz.nlu.edu.ua/article/view/77365/73086> (in Ukrainian).
- Directive (EU) 2017/541 of the European Parliament and of the Council of 15 March 2017 on combating terrorism*, 2017. *Official Journal of the European Union*, L 88, 31.03.2017.
- FATF, 2016. *FATF Guidance on Criminalising Terrorist Financing (Recommendation 5)*. Paris: FATF, [online]. Available at: <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Fatfrecommendations/Criminalising-terrorist-financing.html>
- FATF, 2025. *Comprehensive Update on Terrorist Financing Risks*. Paris: FATF, [online]. Available at: <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Methodsandtrends/comprehensive-update-terrorist-financing-risks-2025.html>
- German Criminal Code (Strafgesetzbuch - StGB)*, 2024. Criminal Code in the version published on 13 November 1998 (Federal Law Gazette I, p. 3322), as last amended by Article 2 (2) of the Act of 7 November 2024 (Federal Law Gazette 2024 I No. 351). Trans. by M. Bohlander, rev. by U. Reusch. Federal Ministry of Justice, [online]. Available at: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html.
- Kryminalnyi kodeks Ukrainy* [Criminal Code of Ukraine], 2001. *Zakon Ukrainy* vid 05.04.2001 № 2341-III. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, No. 25/26, Art. 131, [online]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (in Ukrainian).
- Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Kontrolnyi tekst proiektu stanom na 22.02.2026 r.* [Criminal Code of Ukraine. Draft control text as of 22.02.2026], 2026. *Robocha hrupa z rozrobky novoho Kryminalnoho kodeksu Ukrainy*, [online]. Available at: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2026/02/24/kryminalnyj-kodeks-22-02-2026-ukr.pdf> (in Ukrainian).

- Library of Congress, 2015. *Germany: New Anti-Terrorism Legislation Entered Into Force*, [online]. Available at: <https://www.loc.gov/item/global-legal-monitor/2015-07-10/germany-new-anti-terrorism-legislation-entered-into-force/>
- Michalska-Warias, A., 2018. New Terrorist Offences in Polish Criminal Law. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G*, 65(1), p. 103-114.
- Mohonchuk, S.M., 2012. Yurydychnyi sklad naimanstva ta yoho osoblyvosti v systemi zlochniv proty myru ta bezpeky liudstva [Legal elements of mercenarism and its specificities in the system of crimes against peace and human security]. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu*, [online]. Available at: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2459/1/Mohonchuk_227.pdf (in Ukrainian).
- MONEYVAL, 2022. *Anti-money laundering and counter-terrorist financing measures. Poland. Mutual Evaluation Report*. Council of Europe, [online]. Available at: <https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf-gafi/fsrb-mer/MONEYVAL-MER-Poland-2022.pdf>
- Report from the Commission to the European Parliament and the Council based on Article 29(1) of Directive (EU) 2017/541*, 2020. COM(2020) 619 final, [online]. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52021DC0701>.
- Terminolohiia zakonodavstva: Finansuvannia teroryzmu* [Legislation terminology: Terrorism financing], n.d. *Zakonodavstvo Ukrainy*, [online]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/en/32147?lang=uk>. (in Ukrainian).
- The FATF Recommendations: International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation*, 2012 (updated 2025). Paris: FATF, [online]. Available at: <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Fatfrecommendations/Fatf-recommendations.html>
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeks karny*, 1997. *Dziennik Ustaw* 2025, poz. 383, [online]. Available at: <https://lexlege.pl/kk/art-165a/> (in Polish).

Kysil M.K.

FINANCING OF CRIMINAL ACTIVITY: CURRENT PROBLEMS AND WAYS OF THEIR SOLUTION TAKING INTO ACCOUNT EU MEMBER STATES EXPERIENCE

The article is devoted to the study of problems of criminal law regulation of liability for financing criminal activity in Ukraine and the development of scientifically grounded proposals for improving the relevant provisions of the CC of Ukraine in light of international legal standards and the experience of EU Member States. It has been established that the current CC of Ukraine contains six separate provisions imposing liability for financing specific types of criminal activity (Articles 110-2, 159-1, 176, 258-5, Part 3 of Article 260, and Article 447 of the CC of Ukraine); however, these provisions do not form a coherent system. Two systemic deficiencies have been identified: first, the absence in most of the relevant provisions of the CC of Ukraine of any indication of the subject matter of the criminal offence - only Article 258-5 of the CC of Ukraine explicitly employs the concept of «any assets», while the remaining provisions are limited to the term «financing» without disclosing its substantive content, which, combined with the established narrow doctrinal interpretation, creates practical gaps; and second, the absence of liability of legal entities as subjects of some financing criminal activity. A comparative analysis of the relevant legislation of Germany, Poland and France, as well as FATF Recommendation 5 and EU Directive 2017/541, has been conducted. It has been found

that the aforementioned international legal standards and the national legislation of EU Member States provide for: a broad unified definition of the subject matter of the criminal offence encompassing any assets regardless of their form or origin; independence of the criminal offence from the actual commission of the underlying act and from the person's awareness of the specific type of criminal activity being financed; and criminal liability of legal entities. On this basis, five interrelated amendments to the CC of Ukraine are proposed: unification of the concept of «assets» across all relevant provisions; expansion of the subjective element of Article 258-5 of the CC of Ukraine in accordance with the requirements of Directive 2017/541; extension of criminal law measures against legal entities to all provisions on the financing of criminal activity; expansion of the subject matter of Article 447 of the CC of Ukraine; and consolidation of a unified statutory definition of «financing of criminal activity». It is noted that the majority of the proposed amendments are organically aligned with the concept of the draft new CC of Ukraine (control text as of 22 February 2026), in particular owing to the broad definition of «assets» in the Glossary of the draft and the establishment of a separate Chapter 3.12 on criminal law measures against legal entities.

Keywords: terrorism financing, criminal activity, subject matter of criminal offence, legal entity, assets, EU Directive 2017/541, FATF.

Статтю було подано / The article was submitted	07.04.2026
Статтю було прийнято / The article was accepted	20.04.2026

УДК 339.543:336.22

Н.О. Коваль,

ORCID: 0000-0001-5738-3856

І.В. Міщенко

ORCID:0000-0002-5373-5057

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ КОНТРОЛЮ МИТНОЇ ВАРТОСТІ ТОВАРІВ

Статтю присвячено дослідженню проблемних аспектів нормативно закріплених підходів до оцінки ефективності контролю митних органів за правильністю визначення митної вартості товарів. Обґрунтовано, що митна вартість є ключовим елементом митного адміністрування, оскільки виступає базою для нарахування митних платежів і безпосередньо впливає на наповнення державного бюджету та забезпечення добросовісної конкуренції. Визначено, що контроль за правильністю її визначення має складний, багаторівневий характер і поєднує документальну перевірку, застосування системи управління ризиками, аналіз зовнішньоекономічних операцій та пост-митний контроль.

Проаналізовано нормативно-правові засади здійснення такого контролю та підходи до оцінювання його ефективності. Встановлено, що чинна методика оцінювання ефективності діяльності митних органів базується переважно на кількісних показниках, зокрема обсягах донарахованих митних платежів у результаті коригування митної вартості. Доведено, що такий підхід є обмеженим і не враховує якісних характеристик контролю, зокрема обґрунтованості рішень, їх відповідності вимогам законодавства та стійкості при судовому оскарженні.

На основі аналізу статистичних даних судової практики встановлено значну частку скасованих рішень митних органів щодо коригування митної вартості, що свідчить про наявність системних проблем у правозастосуванні та ризик орієнтації контролю на досягнення фіскальних показників. Обґрунтовано, що відсутність коригування митної вартості у випадках її правильного визначення не може розглядатися як ознака неефективності контролю, а навпаки є свідченням належного рівня дотримання законодавства.

Запропоновано напрями вдосконалення методики оцінювання ефективності контролю, які передбачають поєднання кількісних і якісних показників, врахування результатів судового оскарження, рівня обґрунтованості рішень та превентивного ефекту контролю. Зроблено висновок про необхідність трансформації підходів до оцінювання ефективності з метою забезпечення їх відповідності принципам законності, об'єктивності та міжнародним стандартам митної оцінки.

Ключові слова: митна вартість, митний контроль, оцінка ефективності, митні органи, митна оцінка, правове регулювання, управління ризиками, судова практика, митні платежі, пост-митний контроль.

DOI 10.34079/2518-1319 -2026-16-31-151-162

Постановка проблеми та її актуальність. Митна вартість товарів є одним із ключових елементів митного адміністрування, оскільки виступає базою для нарахування основних митних платежів, зокрема мита та податку на додану вартість. Від

правильності її визначення безпосередньо залежать надходження до державного бюджету, а також рівень рівності умов конкуренції на внутрішньому ринку.

Контроль за правильністю визначення митної вартості товарів є складним багаторівневим процесом, що поєднує елементи документальної перевірки, аналізу ризиків, використання інформаційних баз та пост-митного контролю. Водночас практична реалізація цього контролю супроводжується низкою проблемних аспектів, пов'язаних як із доказовими обмеженнями, так і з неоднозначністю підходів до оцінювання результативності діяльності митних органів.

Особливу актуальність дослідження ефективності контролю митної вартості набуває в умовах значної кількості спорів щодо рішень про коригування митної вартості. Це зумовлює необхідність критичного переосмислення існуючих підходів до оцінювання ефективності контролю правильності визначення митної вартості товарів, розуміння того, а що власне являє собою ефективний контроль правильності визначення митної вартості в умовах необхідності дотримання балансу між забезпечення виконання фіскальної функції митних органів та дотриманням принципів міжнародних стандартів митної оцінки, закріплених, зокрема, в рамках Угоди Світової організації торгівлі (далі – СОТ) Про застосування статті VII Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (далі – ГАТТ) 1994 (Світова організація торгівлі, 1994).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Враховуючи надзвичайну актуальність та складність категорії митної вартості чимало науковців піднімали ті чи інші аспекти її функціонування у митно-правовому полі України. Основна увага вітчизняних вчених здебільшого зосереджена на проблемних аспектах визначення митної вартості як з юридичної, так і з економічної точок зору (Міщенко, 2023; Мінакова, Запорожець, 2019; Дубовик, 2023; Люба, 2022) та інші. Питання контролю за правильністю здійснення митної вартості та оскарження його результатів також були предметами досліджень науковців (Petrosian, 2023; Денисенко, Ільченко, 2021). Разом з тим питання ефективності такого контролю, зокрема підходів до її оцінки в літературі не досліджувалися.

Метою статті є аналіз нормативно-правових основ методики оцінки ефективності контролю за правильністю визначення митної вартості товарів, виявлення її проблемних аспектів та формування пропозицій щодо вдосконалення відповідних механізмів.

Завданнями дослідження є:

вивчення нормативних засад оцінки ефективності контролю митних органів за правильністю визначення митної вартості товарів;

критичний аналіз показників ефективності такого контролю;

виявлення потенційних та реальних ризиків застосування чинних показників для об'єктивної оцінки ефективності цього контролю;

формулювання пропозицій щодо удосконалення механізму оцінки ефективності контролю правильності визначення митної вартості, а відтак і самого контролю.

Методологічну основу дослідження становить комплексне застосування загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, зокрема аналізу та синтезу, формально-юридичного, системного та порівняльно-правового підходів. У межах дослідження здійснено аналіз нормативно-правових актів, судової практики та статистичних даних з метою оцінки ефективності контролю за правильністю визначення митної вартості товарів.

Виклад основного матеріалу. Визначення митної вартості обґрунтовано вважається найскладнішим елементом серед трьох ключових «стовпів» митної справи - тарифної класифікації, митної оцінки та країни походження товарів, - з огляду на його багатовимірний, доказовий та економічно чутливий характер.

На відміну від тарифної класифікації, яка базується на відносно стабільній Гармонізованій системі опису та кодування товарів та Українській класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності, або визначення походження, що спирається на формалізовані критерії (наприклад, достатня переробка чи зміна тарифної позиції, додана вартість), митна вартість залежить від конкретних комерційних обставин кожної операції. Вона не є об'єктивно «даною» величиною, а формується через аналіз фактичних умов угоди.

Основний метод визначення митної вартості - за ціною угоди щодо імпортованих товарів - передбачає оцінку не лише контрактної вартості, але й численних коригувань (роялті, ліцензійні платежі, транспортні витрати, страхування, комісії тощо). Це створює значний простір для інтерпретацій і спорів, особливо у випадках складних ланцюгів постачання або трансфертного ціноутворення (у випадку виявлення пов'язаності сторін угоди).

Система методів визначення митної вартості, закріплена в Угоді СОТ про застосування статті VII ГАТТ 1994, має сувору ієрархію та передбачає послідовне застосування альтернативних методів. На практиці це означає, що у разі неприйнятності ціни угоди митний орган змушений переходити до більш складних і менш прозорих методів (за ціною угоди щодо ідентичних/подібних товарів, метод віднімання/додавання, резервний), що значно підвищує рівень складності та суб'єктивності.

Саме митна вартість є найбільш «чутливою» до маніпуляцій, оскільки безпосередньо впливає на розмір митних платежів (зокрема мита та ПДВ). Це зумовлює підвищений контроль з боку митниці, часті спори та необхідність детального документального підтвердження, що ускладнює процес як для бізнесу, так і для адміністрації.

Власне, контроль митних органів за правильністю визначення митної вартості за таких умов набуває неабиякого значення. З одного боку, він покликаний забезпечити стабільні надходження мита та податків до бюджету держави, сприяє чесній конкуренції. З іншого боку, контроль митної вартості є важливим елементом балансу між спрощенням торгівлі та забезпеченням належного рівня контролю (Mahmood, 2022). З одного боку, надмірне втручання митних органів уповільнює торгівлю, з іншого, - недостатній контроль відкриває можливості для зловживань.

Контроль за правильністю визначення митної вартості товарів в Україні здійснюється відповідно до статей 54 – 56 Митного кодексу (далі – МК) України і має визначену процедуру (Митний кодекс України, 2012).

Насамперед декларант самостійно визначає митну вартість, обираючи відповідний метод (пріоритет завжди віддається основному методу - за ціною угоди щодо імпортованих товарів), та подає митному органу митну декларацію разом із підтверджуючими документами. На цьому етапі митний орган проводить первинну перевірку поданих відомостей, аналізує їхню повноту, узгодженість між собою і відповідність між документами, застосовуючи систему управління ризиками.

У разі відсутності обґрунтованих сумнівів у тому, що митна вартість визначена правильно, митна вартість визнається митним органом як база для оподаткування митними платежами. Якщо ж такі сумніви виникають, митний орган здійснює поглиблений аналіз, за необхідності запитує додаткові документи, які можуть ці сумніви усунути, та оцінює достовірність заявлених даних. За результатами цього етапу приймається рішення: про визнання митної вартості заявленої декларантом, або про відмову у її визнанні. У випадку невизнання заявленої вартості митний орган визначає її самостійно, послідовно застосовуючи передбачені законодавством методи. На даному етапі обов'язково мають місце консультації між митним органом та декларантом щодо

вибору методу оцінювання, відомостей, які можуть бути використані для цього тощо. Результатом є прийняття мотивованого рішення про коригування митної вартості із зазначенням підстав і джерел інформації.

Після цього здійснюється митне оформлення товарів на підставі скоригованої вартості, якщо декларант погоджується з нею. У випадку незгоди декларант має право оскаржити рішення митного органу в адміністративному чи судовому порядку. Додатково можливе проведення пост-митного контролю, під час якого перевіряється правильність визначення митної вартості вже після випуску товарів (тобто ретроспективно).

Таким чином, контроль митної вартості являє собою багатоаспектний та багатокомпонентний процес, спрямований на перевірку обґрунтованості заявлених даних і забезпечення дотримання вимог законодавства. Очевидно, що важливість такого контролю не можливо переоцінити, навпаки, оцінка його ефективності є невід'ємною складовою оцінювання ефективності виконання завдань та функцій митницями в цілому. Наказ Держмитслужби «Про оцінювання ефективності виконання завдань та функцій митницями» № 451 від 01.09.2023 р. (Про оцінювання ефективності..., 2023), який закладає основу єдиної системи оцінювання діяльності митниць шляхом затвердження показників її ефективності та методики їх розрахунку, до цих показників включає й ефективність контролю митницями за правильністю визначення митної вартості товарів.

Відповідно до цього Наказу формула розрахунку цього показника ефективності виглядає наступним чином:

$$\text{КРІ}_{\text{ВАРТІСТЬ}} = (\sum \text{ДМП1} / \sum \text{фактМП1} - \sum \text{ДМП2} / \sum \text{фактМП2}) \times 100\%, \text{ де}$$

$\text{КРІ}_{\text{ВАРТІСТЬ}}$ – ефективність контролю за правильністю визначення митної вартості товарів митниці, %;

$\sum \text{ДМП1}$ – сума збільшення митних платежів за рахунок здійснення контролю за правильністю визначення митної вартості товарів за звітний період митницею, тис грн;

$\sum \text{ДМП2}$ – сума збільшення митних платежів за рахунок здійснення контролю за правильністю визначення митної вартості товарів за звітний період Держмитслужбою, тис грн;

$\sum \text{фактМП1}$ – сума фактично перерахованих митних платежів митницею, тис грн;

$\sum \text{фактМП2}$ – сума фактично перерахованих митних платежів Держмитслужбою, тис грн.

Як видно з наведеної формули ефективність контролю за правильністю визначення митної вартості вимірюється виключно сумами донарахованих митних платежів за рахунок збільшення митними органами задекларованої митної вартості. Спрощено цей підхід працює наступним чином: чим більшою є сума, на яку збільшено заявлену митну вартість і відповідно донараховано митні платежі, тим вищою є ефективність контролю.

Дозволимо собі не погодитися з наведеним підходом через його односторонність – він може вважатися прийнятним лише якщо у 100% випадках декларанти занижують митну вартість. В таких ситуаціях дійсно стояло би питання ступеня заниженості митної вартості (а не наявності факту заниження) і того, на скільки митному органу вдалося її збільшити.

Таблиця 1 демонструє оцінку ефективності здійснення митницями України контролю за правильністю визначення митної вартості у 1 кварталі 2023 року (це останні дані доступні на офіційному веб-сайті Держмитслужби). З цієї таблиці видно, що жодна митниця не отримала оцінку «відмінно». Приблизно така ситуація з оцінкою діяльності митниць за річними показниками 2022 року та попередніх періодів.

Таблиця 1. Ефективність контролю за правильністю визначення митної вартості товарів митниць Держмитслужби за I квартал 2023 року

Митниця	Значення у звітному періоді	Цільове значення
Київська	-0,6%	задовільно
Житомирська	2,1%	добре
Чернігівська	0,1%	добре
Дніпровська	-0,1%	задовільно
Запорізька	-0,6%	задовільно
Рівненська	2,0%	добре
Волинська	0,2%	добре
І.-Франківська	0,8%	добре
Львівська	0,4%	добре
Закарпатська	0,8%	добре
Хмельницька	0,1%	добре
Вінницька	0,9%	добре
Тернопільська	3,1%	добре
Чернівецька	5,8%	добре
Одеська	2,6%	добре
Миколаївська	-0,8%	задовільно
<u>Херсонська**/**</u>		
<u>Донецька**</u>	-1,9%	задовільно
<u>Луганська**</u>	-1,9%	задовільно
Сумська	0,5%	добре
Полтавська	-0,5%	задовільно
Харківська	4,4%	добре
Кропивницька	-0,8%	задовільно
Черкаська	0,1%	добре
Енергетична	-1,9%	задовільно

* Митниця в Херсонській області, Автономній Республіці Крим і м. Севастополі

** Показники ефективності контролю за правильністю визначення митної вартості товарів розраховані з врахуванням наявних даних

Джерело: Показники комплексної оцінки, 2023

Наведені в таблиці результати оцінювання відповідно до затвердженої методики свідчать про те, що митні органи у звітному періоді (аналогічний висновок може бути релевантним і для інших періодів) продемонстрували недостатню ефективність у частині збільшення бази оподаткування митними платежами. Водночас вважаємо, що більш логічним є альтернативне пояснення, за яким сама методика оцінювання містить завищені індикатори, досягнення яких є об'єктивно ускладненим або малореалістичним в умовах чинного правового середовища України та поточної кон'юнктури зовнішньої торгівлі.

За такого підходу, очевидно, що основним завданням митного органу при

перевірці числового значення заявленої митної вартості є не з'ясування того, чи правильно розрахована вартість, чи правильно обрано метод її визначення тощо, а пошук можливості її коригування. Очевидно, що прагнення митного органу збільшити навіть правильно визначену митну вартість пояснюється бажанням покращити показники ефективності своєї діяльності.

Переконані, що інтерпретація результатів оцінювання не може ґрунтуватися виключно на кількісних індикаторах збільшення митної вартості. Ситуація, за якої відсутні об'єктивні підстави для її коригування – заявлена декларантом митна вартість є достовірною, належно підтвердженою документально та відповідає вимогам Угоди СОТ Про застосування статті VII ГАТТ та відповідним положенням МК України – не є рідкістю. Це підтверджує статистика розгляду судами справ щодо оскарження рішень митних органів про коригування митної вартості товарів.

Таблиця 2. Результати судового оскарження рішень про коригування митної вартості у 2023–2025 роках

Рік	К-сть справ, вирішених на користь митних органів	Сума (у рішеннях, винесених на користь митних органів, тис. грн	К-сть справ, вирішених на користь позивачів (декларантів)	Сума (у рішеннях, винесених на користь позивачів (декларантів), тис. грн
2023	342	120 349	2 728	689 907
2024	437	113 202	5 426	1 588 011
2025	299	581 110	5 687	2 410 607

Джерело: Створено автором на основі даних Звіту щодо стану розгляду судами спорів за участі митниць Держмитслужби (Звіт, 2025)

Таблиця 2 демонструє результати судового оскарження рішень про коригування митної вартості у 2023–2025 роках у кількісному та грошовому вимірі. Зокрема, вона наочно відображає суттєву перевагу справ, вирішених на користь позивачів (декларантів), як за кількістю, так і в грошовому вираженні, що свідчить про високу частку випадків правильно визначеної декларантами митної вартості, яка була необґрунтовано скоригована (збільшена) митними органами. У таких випадках митні органи, здійснивши повноцінну перевірку, повинні були приймати заявлену вартість без змін і без донарахувань митних платежів.

За умови прийняття заявленої декларантом митної вартості відсутність коригувань/донарахувань не може автоматично трактуватися як свідчення неефективності. Навпаки, це може вказувати на належний рівень законослухняності з боку суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та ефективну превентивну функцію митного контролю. Орієнтація виключно на показники збільшення митної вартості як індикатор результативності створює умови для викривлення стимулів, за якого митні органи зацікавлені лише у формальному досягненні кількісних показників.

І така практика вже є усталеною. Прагнення до щорічного збільшення бази оподаткування, а також донарахування відповідно до цього митних платежів у порівнянні з попередніми роками наочно підтверджується наведеним нижче прикладом. Так, у листі заступника начальника Київської митниці Держмитслужби до Рахункової палати України «Про розгляд Звіту про результати аудиту ефективності діяльності» міститься наступна інформація:

«...Відсоток донарахувань до збільшеної митної вартості за чотири місяці (січень – квітень) 2020 року становив 25,8% і відповідав рівню загального відсотку

коригувань на 2019 рік (25,1%). Незначне зниження даного показника за чотири місяці 2020 року (12%) у порівнянні з попереднім періодом 2019 року, зумовлено змінами у законодавстві щодо митного оформлення транспортних засобів бувиших у використанні, які ввозилися громадянами. Разом із тим, з початком 2021 року з метою недопущення зниження бази оподаткування та повноти надходжень митних платежів до Державного бюджету України митницею посилено контроль правильності визначення митної вартості товарів шляхом застосування додаткових заходів з контролю заявленої декларантом митної вартості товарів під час їх митного оформлення. А саме, ... здійснювався вибірковий моніторинг їх митної вартості під час митного контролю, у порівнянні з митною вартістю ідентичних та/або аналогічних товарів, митне оформлення яких завершено; проводився контроль за відповідністю заявленої митної вартості товарів вартості прямих витрат, пов'язаних з їх виробництвом, у т.ч. сировини, матеріалів та/або комплектувальних виробів, які входять до складу таких товарів, у відповідності з нормами ст. 58 МК України» (Лист, 2020).

Далі в листі надається інформації щодо сум та відсотків збільшення митної вартості у 2021 року у порівнянні з аналогічними періодами 2020 року. Переконані, що це не поодинокий випадок, і висновки які можна з нього зробити, є релевантними для всіх без винятку митних органів України.

По-перше, використання показника «відсотка донарахувань до збільшеної митної вартості» в розрізі аудиту ефективності діяльності вчергове доводить специфічність підходу до організації контролю, за якого ключова увага приділяється не перевірці достовірності заявленої вартості, а фіксації та вимірюванню фіскального результату коригувань. Такий індикатор фактично орієнтує контроль на досягнення певного рівня донарахувань, що дозволяє зробити висновок про пріоритетність забезпечення надходжень до бюджету над встановленням об'єктивної митної вартості товарів.

По-друге, сам факт пояснення більш низьких показників у порівнянні з аналогічним періодом попереднього року викликає питання, оскільки сума донарахування обумовлюється передусім масштабами правильного визначення митної вартості (більше випадків правильного нарахування – менше донарахувань). Відповідно коливання можливі і в принципі їх причини очевидні. В нашому ж прикладі, це підтверджує високу залежність результатів контролю від зовнішніх регуляторних умов, а не виключно від якості перевірки митної вартості як такої.

По-третє, особливо показовим є опис заходів, запроваджених з 2021 року. Формулювання про «недопущення зниження бази оподаткування» та «повноту надходжень» фактично зміщують акцент із перевірки правильності визначення митної вартості на забезпечення фіскального результату. Застосування таких інструментів, як порівняння із митною вартістю ідентичних або аналогічних товарів, контроль відповідності вартості витратам на виробництво, може відповідати законодавству лише за умови дотримання суворої ієрархії методів оцінки. В іншому випадку це створює ризик підміни основного методу (ціни угоди) непрямими методами митної оцінки.

Порівняння ціни товарів з ціною інформацією щодо ідентичних та/або аналогічних товарів без наявності обґрунтованих причин, як наприклад, розбіжності у документах, не є підставою для коригування митної вартості. Про це неодноразово наголошував Верховний Суд у своїх постановках від 23 квітня 2019 року у справі № 810/1479/16 (Постанова Верховного Суду, 2019), від 05.05.2022 у справі №2040/6019/18 (Постанова Верховного Суду, 2022).

Перевірка ж відповідності заявленої митної вартості товарів вартості прямих витрат, пов'язаних з їх виробництвом, у т.ч. сировини, матеріалів та/або

комплектувальних виробів свідчить про наміри митних органів замінити основний метод – за ціною договору щодо імпортованих товарів – методом додавання вартості, передбаченим ст. 63 МК України. Цей метод саме базується на наданій виробником товарів, що оцінюються, або від його імені інформація про їх вартість, яка повинна складатися серед іншого з вартості матеріалів та витрат, понесених виробником при виробництві оцінюваних товарів, прибутку тощо. Однак із наведеного листа не вбачається чітких джерел отримання митними органами інформації про прямі виробничі витрати для цілей такого порівняння. При цьому слід враховувати, що відповідно до ст. 63 МК України посадові особи митних органів не мають права вимагати або примушувати нерезидентів надавати доступ до бухгалтерських рахунків чи інших комерційних облікових документів з метою визначення обчисленої вартості (Митний кодекс України, 2012).

Власне гонитва за показниками ефективності і обумовлює системні проблеми у практиці прийняття митними органами рішень про коригування вартості, зокрема недостатню обґрунтованість доказової бази, формальний підхід до застосування методів оцінки або недотримання принципів, закріплених в Угоді СОТ про застосування статті VII ГАТТ 1994. Про це неодноразово висловлював свої позиції Верховний Суд у своїх постановках від 07.05.2020 р. у справі №1.380.2019.001625 (Постанова Верховного Суду, 2020), від 29 липня 2020 року у справі № 420/1709/19 (Постанова Верховного Суду, 2020а), від 02 липня 2020 року у справі № 803/916/17 (Постанова Верховного Суду, 2020б).

Чинна методика оцінювання ефективності контролю правильності визначення митної вартості не враховує якісних аспектів контролю, зокрема рівень обґрунтованості прийнятих рішень, їх стійкість у процедурі адміністративного та судового оскарження, а також витрати ресурсів на здійснення перевірок. У випадках, коли митна вартість підтверджується і приймається без коригування, діяльність митних органів фактично спрямована на підтвердження правомірності дій суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, що є невід'ємною складовою належного адміністрування. На сьогодні такі випадки, по суті, не формують «позитивного результату», а скоріше негативно впливають на загальні показники ефективності, стимулюючи митні органи збільшувати митну вартість за будь-яку ціну. Очевидно, що чинна методика оцінки потребує перегляду та докорінних змін.

Висновки та пропозиції. Удосконалення методики оцінювання ефективності контролю за правильністю визначення митної вартості, затверджена Наказом Держмитслужби «Про оцінювання ефективності виконання завдань та функцій митницями» № 451 від 01.09.2023 р. потребує переходу від вузько фіскально орієнтованого підходу до комплексної моделі, що враховує як кількісні, так і якісні аспекти діяльності митних органів.

Передусім доцільним є запровадження збалансованої системи показників, яка б поєднувала фіскальні результати з оцінкою обґрунтованості прийнятих рішень, дотримання процедурних вимог і ефективності використання ресурсів. Важливим елементом такої системи має стати врахування результатів адміністративного та судового оскарження, зокрема частки рішень, що залишаються в силі, а також тих, що скасовуються через недостатню доказову базу. Це дозволить оцінювати не лише кількість коригувань, а і їх юридичну якість та стимулювати посадових осіб митних органів коригувати митну вартість лише у випадках, коли таке коригування може бути належно обґрунтовано.

Принципово важливим є також нормативне закріплення підходу, за якого відсутність коригування митної вартості у випадках її правильного визначення

визнається позитивним результатом контролю. Такий підхід відповідає логіці правозастосування, оскільки перевірка та подальше підтвердження правомірності дій декларанта є не менш значущим результатом, ніж виявлення порушень.

Крім того, доцільно запровадити індикатори, що дозволяють оцінити обґрунтованість сумнівів митних органів, зокрема частку випадків, у яких витребування додаткових документів було належно мотивованим. Окремої уваги потребує контроль за дотриманням ієрархії методів визначення митної вартості, передбаченої Угодою СОТ про застосування статті VII ГАТТ 1994 та МК України, що має відображатися в системі оцінювання ефективності.

Важливим напрямом є також врахування витратності контрольних заходів. Оцінювання ефективності повинно включати співвідношення ресурсів, витрачених на здійснення контролю, та отриманого результату, що дозволить уникнути ситуацій, коли формально високі показники донарахувань досягаються за рахунок непропорційно великих витрат.

З метою підвищення об'єктивності оцінювання доцільно диференціювати показники залежно від типів операцій (наприклад, стандартні комерційні операції чи операції між пов'язаними особами), а також враховувати превентивний ефект контролю, зокрема через аналіз динаміки коригувань та рівня добровільного дотримання законодавства суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності. Важливим елементом сучасного підходу має стати також оцінка якості взаємодії митних органів з бізнесом, включаючи ефективність консультацій та рівень досудового врегулювання спорів.

Бібліографічний список

- Угода про застосування статті VII Генеральної угоди про тарифи й торгівлю 1994 року від 15.04.1994 р. *Світова Організація Торгівлі*. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_011#Text
- Мищенко, І.В., 2025. Проблемні аспекти коригування митної вартості митними органами України: передумови, причини, шляхи розв'язання. *European Political and Law Discours*, Volume 10, Issue 1, с.106-110. <https://DOI:10.46340/eppd.2023.10.1.5>
- Мінакова С.М., Запорожець, О.Ф., 2019. Проблемні аспекти визначення та коригування митної вартості товарів в Україні. *Держава та регіони*, 2, с. 57 – 62
- Дубовик, О.Ю., 2023. Проблематика визначення митної вартості імпортованих товарів. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*, 1 - 2 (302 – 303), с. 59 - 64. Режим доступу: [https:// DOI:10.32680/2409-9260-2023-1-2-302-303-59-64](https://DOI:10.32680/2409-9260-2023-1-2-302-303-59-64).
- Люба, О. 2022. Митна вартість товару: проблемні аспекти та шляхи їх вирішення. *Вісник Економіки*, 2, 171-185. <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.02.171>
- Petrosian, V., 2023. Simplifying and enhancing customs valuation control using post-clearance customs control mechanisms: prerequisites and prospects of the International Criminal Court. *Customs Scientific Journal*, 1, p. 45 – 51.
- Денисенко, С.І., Ільченко О.В. 2021. Аналіз судової практики з питань визначення митної вартості в Україні. *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*, Том 32 (71), 3, с. 28 – 33.
- Mahmood, R. 2022. Mission possible: how the WTO Valuation Agreement strikes a balance between trade facilitation and customs regulation. *Customs Compliance & Risk Management*, Issue 15. Режим доступу: <https://www.customsclear.net/en/articles/mission-possible-how-the-wto-valuation-agreement-strikes-a-balance-between-trade-facilitation-and-customs-regulation-23e940fc4a54>

- Митний кодекс України від 12.03.2012 р. *Верховна Рада України*. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>
- Про оцінювання ефективності виконання завдань та функцій митницями: Наказ Держмитслужби 03.10.2024 № 451 (зі змінами). *Державна митна служба України*. Режим доступу: <https://customs.gov.ua/documents/pro-otsiniuvannia-efektivnosti-vikonannia-zavdan-ta-funktsii-mitnitsiami-iz-zminami-vnesenimi-nakazami-derzhmitsluzhbi-vid-27-12-2023-no-990-vid-12-09-2024-no-1067-461>
- Показники комплексної оцінки (І квартал 2023 року) - Ефективність контролю за правильністю визначення митної вартості товарів митниць Держмитслужби за І квартал 2023 року. *Державна митна служба України*. Режим доступу: <https://customs.gov.ua/pokazniki-kompleksnoyi-otsinki>
- Звіт щодо стану розгляду судами справ за участі митниць Держмитслужби. *Державна митна служба України*. Режим доступу: <https://customs.gov.ua/rozgliad-sporiv-u-sudovomu-poriadku>
- Лист заступника начальника Київської митниці Держмитслужби до Рахункової палати України про розгляд Звіту про результати аудиту ефективності діяльності. 2020. Режим доступу: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2020/34-3_2020/6077.pdf
- Постанова Верховного Суду від 23 квітня 2019 року у справі № 810/1479/16. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81431646>
- Постанова Верховного Суду від 05.05.2022 у справі №2040/6019/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104191517>
- Постанова Верховного Суду від 07 травня 2020 року у справі №1.380.2019.001625. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89138703>
- Постанова Верховного Суду від 29 липня 2020 року у справі № 420/1709/19 (а). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90674216>
- Постанова Верховного Суду від 2 липня 2020 року у справі № 803/916/17(b). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90155086>

References

- Agreement on Implementation of Article VII of the General Agreement on Tariffs and Trade 1994, 1994. *World Trade Organization*. [online] Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_011#Text [Accessed 29 April 2026].
- Mishchenko, I.V., 2025. Problemni aspekty koryhuvannia mytnoi vartosti mytnymy orhanamy Ukrainy: peredumovy, prychyny, shliakhy rozviazannia [Problematic aspects of customs value adjustment by Ukrainian customs authorities: preconditions, causes and solutions]. *European Political and Law Discourse*, Vol. 10, Issue 1, pp. 106–110. <https://doi.org/10.46340/eppd.2023.10.1.5> (in Ukrainian).
- Minakova, S.M. and Zaporozhets, O.F., 2019. Problemni aspekty vyznachennia ta koryhuvannia mytnoi vartosti tovariv v Ukraini [Problematic aspects of determining and adjusting the customs value of goods in Ukraine]. *Derzhava ta rehiony*, 2, pp. 57–62. (in Ukrainian).
- Dubovyk, O.Yu., 2023. Problematyka vyznachennia mytnoi vartosti importnykh tovariv [Problems of determining the customs value of imported goods]. *Naukovyi visnyk*

- Odeskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu*, 1–2 (302–303), pp. 59–64. <https://doi.org/10.32680/2409-9260-2023-1-2-302-303-59-64> (in Ukrainian).
- Liuba, O., 2022. Mytna vartist tovaru: problemni aspekty ta shliakhy yikh vyrishennia [Customs value of goods: problematic aspects and ways to solve them]. *Visnyk ekonomiky*, 2, pp. 171–185. <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.02.171> (in Ukrainian).
- Petrosian, V., 2023. Simplifying and enhancing customs valuation control using post-clearance customs control mechanisms: prerequisites and prospects. *Customs Scientific Journal*, 1, pp. 45–51.
- Denysenko, S.I. and Ilchenko, O.V., 2021. Analiz sudovoi praktyky z pytan vyznachennia mytnoi vartosti v Ukraini [Analysis of judicial practice on customs value determination in Ukraine]. *Vcheni zapysky TNU im. V.I. Vernadskoho. Serii: Yurydychni nauky*, Vol. 32 (71), 3, pp. 28–33. (in Ukrainian).
- Mahmood, R., 2022. Mission possible: how the WTO Valuation Agreement strikes a balance between trade facilitation and customs regulation. *Customs Compliance & Risk Management*, Issue 15. [online] Available at: <https://www.customsclear.net/en/articles/mission-possible-how-the-wto-valuation-agreement-strikes-a-balance-between-trade-facilitation-and-customs-regulation-23e940fc4a54>
- Customs Code of Ukraine, 2012. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>.
- Order of the State Customs Service of Ukraine “On evaluation of effectiveness of performance of tasks and functions by customs authorities” No. 451, 2024. *State Customs Service of Ukraine*. [online] Available at: <https://customs.gov.ua/documents/pro-otsiniuvannia-efektivnosti-vikonannia-zavdan-ta-funktsii-mitnitsiami-iz-zminami-vnesenimi-nakazami-derzhmitsluzhbi-vid-27-12-2023-no-990-vid-12-09-2024-no-1067-461>.
- Indicators of comprehensive assessment (Q1 2023) – Efficiency of customs value control, 2023. *State Customs Service of Ukraine*. [online] Available at: <https://customs.gov.ua/pokazniki-kompleksnoyi-otsinki>
- Report on court cases involving customs authorities, 2023. *State Customs Service of Ukraine*. [online] Available at: <https://customs.gov.ua/rozgliad-sporiv-u-sudovomu-poriadku>
- Letter of the Deputy Head of Kyiv Customs to the Accounting Chamber of Ukraine regarding the audit results, 2020. [online] Available at: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2020/34-3_2020/6077.pdf
- Decision of the Supreme Court of 23 April 2019 in case No. 810/1479/16. *Unified State Register of Court Decisions*. [online] Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81431646>
- Decision of the Supreme Court of 05 May 2022 in case No. 2040/6019/18. *Unified State Register of Court Decisions*. [online] Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104191517>
- Decision of the Supreme Court of 07 May 2020 in case No. 1.380.2019.001625. *Unified State Register of Court Decisions*. [online] Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89138703>
- Decision of the Supreme Court of 29 July 2020 in case No. 420/1709/19. *Unified State Register of Court Decisions*. [online] Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90674216>
- Decision of the Supreme Court of 02 July 2020 in case No. 803/916/17. *Unified State Register of Court Decisions*. [online] Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90155086>
- Koval N.O.,
Mishchenko I.V.**

EFFECTIVENESS OF CUSTOMS VALUE CONTROL

The article is dedicated to the study of problematic aspects of assessing the efficiency of customs authorities' control over the correctness of customs value determination. It is substantiated that customs value is a key element of customs administration, as it serves as the basis for the calculation of customs duties and directly affects state budget revenues as well as fair competition in the domestic market. It is established that control over the correctness of its determination is a complex, multi-level process combining documentary verification, application of risk management systems, analysis of foreign economic transactions, and post-clearance control.

The regulatory and legal framework governing such control and the approaches to assessing its effectiveness are analyzed. It is determined that the current methodology for evaluating the performance of customs authorities is primarily based on quantitative indicators, in particular the amounts of additionally assessed customs payments resulting from customs value adjustments. It is proven that such an approach is limited and does not take into account qualitative characteristics of control, including the substantiation of decisions, their compliance with legal requirements, and their sustainability in judicial review.

Based on the analysis of statistical data on court practice, a significant share of cancelled decisions on customs value adjustments has been identified, indicating systemic problems in law enforcement and the risk of shifting the focus of control towards achieving fiscal results. It is substantiated that the absence of customs value adjustments in cases of correct determination cannot be regarded as an indicator of inefficiency; on the contrary, it reflects a proper level of compliance with legal requirements.

The article proposes directions for improving the methodology for assessing the effectiveness of control, including the combination of quantitative and qualitative indicators, consideration of the results of judicial review, the level of substantiation of decisions, and the preventive effect of control. It is concluded that there is a need to transform existing approaches to ensure their compliance with the principles of legality, objectivity, and international standards of customs valuation.

Keywords: *customs value, customs control, efficiency assessment, customs authorities, customs valuation, legal regulation, risk management, case-law, customs payments, post-clearance control*

Статтю було подано / The article was submitted	28.03.2026
Статтю було прийнято / The article was accepted	20.04.2026

УДК: 341, 336.

Т. О. Кортукова,
ORCID: 0000-0002-3376-0159

Є. Ю. Колосовський,
ORCID: 0009-0007-5720-6367

І. І. Башта
ORCID: 0000-0003-0438-1464

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ КОМПЛАЄНС У СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Стаття присвячена комплексному аналізу розвитку та впровадження комплаєнсу в системі економічної безпеки підприємства з урахуванням сучасних регуляторних, організаційних та глобальних тенденцій. Актуальність дослідження зумовлена трансформацією нормативного середовища України у 2024–2025 рр., посиленням антикорупційних вимог, імплементацією міжнародних стандартів доброчесності та необхідністю підвищення прозорості бізнес-процесів для забезпечення стійкості підприємств в умовах воєнної та поствоєнної економіки. У статті обґрунтовано необхідність законодавчого закріплення механізму «compliance defense». Особливу увагу приділено статусу комплаєнс-офіцера, цифровізації процесів моніторингу та вдосконаленню захисту викривачів. Запропоновано перехід від каральної до стимулюючої моделі державного регулювання. Методологія дослідження включає контент-аналіз нормативних актів, порівняльний аналіз міжнародних моделей комплаєнсу та структурно-функціональний підхід до оцінки впливу комплаєнс-процедур на економічну безпеку. У статті визначено гіпотезу про те, що інтеграція міжнародних стандартів комплаєнсу сприяє підвищенню ефективності системи ризик-менеджменту підприємства та зміцненню його конкурентних позицій. Результати дослідження можуть бути використані для удосконалення корпоративної політики, формування комплаєнс-програм та розвитку інституційної спроможності підприємств у сфері економічної безпеки.

Ключові слова: комплаєнс; економічна безпека підприємства; антикорупційний комплаєнс; управління; міжнародне право; прозорість бізнесу, сталий розвиток.

DOI 10.34079/2518-1319 -2026-16-31-163-176

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації та посиленої конкуренції економічні підприємства стикаються з високими ризиками фінансових втрат, правопорушень і репутаційних загроз, що визначає необхідність удосконалення систем економічної безпеки та корпоративного управління. Одним із ключових механізмів забезпечення стабільності та захисту ресурсів підприємств є комплаєнс – комплекс заходів, спрямованих на дотримання законодавства, внутрішніх політик і етичних стандартів (International Compliance Association, 2025).

Важливість цього інституту підтверджується Глобальним договором ООН, який вивів стандарти прав людини, екології та протидії корупції на рівень міжнародного права, перетворивши їх на стратегічну необхідність для бізнесу (Banks, 2015).

Практична значущість комплаєнсу як інструменту виживання компаній підтверджується низкою гучних судових справ, що стали прецедентами світового масштабу. Зокрема, кейси Siemens AG (Complaint US Securities, 2008) та Airbus (U.S. Department of Justice, 2020) продемонстрували руйнівні фінансові наслідки відсутності контролю за іноземним хабарництвом, а справа World Duty Free v. Republic of Kenya (World Duty Free Company Limited v. Republic of Kenya, 2006) закріпила принцип, згідно з яким корупційні дії позбавляють інвестора міжнародно-правового захисту. Водночас справи Goldman Sachs (U.S. Department of Justice, 2020), Teva Pharmaceutical (U.S. Securities and Exchange Commission, 2016) та JPMorgan Chase (U.S. Securities and Exchange Commission, 2016a) виявили нові вразливості у сферах фінансового моніторингу, регіональної експансії та конфлікту інтересів, підкресливши, що комплаєнс має бути інтегрований у всі рівні бізнес-процесів.

Відтак, актуальність подальшого дослідження цієї тематики зумовлена посиленням вимог регуляторів, інвесторів та партнерів щодо прозорості діяльності компаній, а також потребою мінімізації антикорупційних і фінансових ризиків (Боймук, 2024; Овсієнко, 2019). Проблема, на вирішення якої спрямовано дослідження, полягає у відсутності системного підходу до адаптації міжнародного досвіду комплаєнсу у внутрішні механізми економічної безпеки українських підприємств (Шелудько, 2023; Боберський, 2024).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз наукового доробку (Banks, 2015; Van Rooij, Benjamin. (2012); Окунєв, Бойко, Лукін, 2018; Козлова, 2021; Масленніков, 2025) дозволяє констатувати високий ступінь розроблення теоретико-методологічних засад комплаєнсу та його превентивного антикорупційного потенціалу. Зокрема, у фундаментальних дослідженнях Г. Міллера комплаєнс розглядається не як ізольована функція, а як невід’ємна складова правової природи систем корпоративного управління, управління ризиками та комплаєнсу, що відіграють критичну роль у мінімізації юридичних ризиків підприємства (Miller, 2014).

Проте, поза увагою дослідників залишається правовий алгоритм рецепції міжнародних регуляторних моделей у вітчизняні підприємницькі практики та оцінка їхньої релевантності системі економічної безпеки. Особливої актуальності набуває подолання фрагментарності нормативного регулювання, оскільки питання комплексної інтеграції комплаєнс-стандартів у національні законодавчі та організаційно-правові механізми залишаються предметом наукових дискусій і потребують уніфікації (Тягунова, Нескородь, 2025; Перепелиця, 2025).

Метою статті є вивчення теоретичних засад комплаєнсу, аналіз міжнародних моделей і стандартів, а також висвітлення інтеграції міжнародного досвіду у систему економічної безпеки українських підприємств. Для реалізації мети поставлено завдання: систематизувати ключові ознаки та принципи комплаєнсу; здійснити порівняльний аналіз практик провідних країн; оцінити вплив впровадження комплаєнс-систем на економічну безпеку українських підприємств; визначити сучасні тенденції розвитку комплаєнсу у національному контексті (Луньова, 2023; Sahaidak, Maryniuk, 2024).

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що інтеграція міжнародного досвіду комплаєнсу у систему економічної безпеки підприємств України сприяє зниженню фінансових, регуляторних і репутаційних ризиків, підвищує прозорість та ефективність управління, а також формує етичну корпоративну культуру. Методологія дослідження включає аналіз міжнародних та національних нормативно-правових актів, а також порівняльний аналіз міжнародних практик комплаєнсу. Алгоритм перевірки гіпотези передбачав систематизацію теоретичних джерел, порівняння міжнародних моделей, аналіз міжнародних та національних законодавчих новацій та оцінку практичних ефектів

інтеграції комплаєнсу.

Структура статті включає три основні підрозділи. Перший розкриває теоретичні засади комплаєнсу та його роль у системі економічної безпеки підприємства. Другий підрозділ присвячено порівняльному аналізу міжнародних моделей і стандартів комплаєнсу, їхнім сильним сторонам та особливостям реалізації. Третій підрозділ аналізує інтеграцію міжнародного досвіду у національні практики, розглядає останні законодавчі та практичні новації, а також пропонує рекомендації щодо підвищення ефективності комплаєнсу в Україні.

Виклад основного матеріалу.

1. Теоретичні засади комплаєнсу в системі економічної безпеки підприємства

Початок ХХІ ст. ознаменувався глобальними викликами, такими як кризи, конфлікти, пандемія, що змінили підходи до ведення бізнесу (Bovsh et al., 2021). Сучасні підприємства функціонують у складному та динамічному економічному середовищі, що характеризується високим рівнем конкуренції, регуляторними вимогами та ризиками економічного і правового характеру. У даному контексті особливе значення набуває система економічної безпеки підприємства, яка забезпечує захист його ресурсів, активів та бізнес-процесів від потенційних загроз. Одним із ключових інструментів підвищення ефективності економічної безпеки є комплаєнс – комплекс заходів, спрямованих на дотримання законодавства, внутрішніх політик та етичних стандартів.

Хоча поняття «комплаєнсу» є центральним для більшості сучасних теоретичних та практичних дискусій про міжнародне та національне право, проте це поняття рідко піддається аналітичному аналізу або навіть чіткому визначенню (Kingsbury, 1998). Так, комплаєнс походить від англійського слова compliance, що означає «згода» або «відповідність» (to comply – «відповідати»). У широкому розумінні цей термін позначає дотримання законів, стандартів та встановлених регуляторних правил. У вузькому сенсі комплаєнс полягає у виявленні ризиків порушень законодавства при використанні як ресурсів комерційних організацій, так і державних коштів, а також ознак корупційних проявів (Козлова, 2021, с. 360).

Наприклад, Б. Ван Рой визначає комплаєнс як ступінь відповідності поведінки суб'єктів (фізичних осіб або організацій) встановленим юридичним правилам та стандартам. Автор наголошує на різниці між формальним дотриманням (виконання букви закону) та змістовним дотриманням (відповідність духу та меті закону) (Van Rooij, 2012).

На міжнародному рівні Глобальний договір ООН визначає десять ключових принципів діяльності бізнесу у сферах захисту прав людини, дотримання трудових стандартів, охорони довкілля та протидії корупції. Ці принципи, доповнені у 2004 році антикорупційною складовою згідно з Конвенцією ООН проти корупції, формують єдине бачення сталого розвитку для бізнесу, що спрямовано на мінімізацію соціальних і екологічних ризиків.

Стандарти Міжнародної організації зі стандартизації (далі – ISO) пропонують найбільш універсальне визначення, яке сьогодні є глобальним орієнтиром для бізнесу. Наприклад, ISO 37301:2021 (Системи управління комплаєнсом) визначає комплаєнс як результат виконання організацією всіх її зобов'язань, які включають як обов'язкові вимоги (закони, ліцензії), так і добровільні (кодекси етики, внутрішні політики, угоди з громадою).

Звернемося до національного нормативного забезпечення розглядуваного поняття. Відповідно до п. 24 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», комплаєнс визначається як «регламентований внутрішніми документами безперервний процес, спрямований на забезпечення та вдосконалення

опису внутрішніх процедур, пов'язаних із професійною діяльністю на відповідних ринках, їх відповідності законодавству, стандартам, правилам саморегулювних організацій та організованого ринку, а також на дотримання працівниками встановлених процедур і правил» (Закон України №3480-IV, 2025).

Комплаєнс відповідно до п. 22 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» – це «регламентований внутрішніми документами постійний процес виявлення та запобігання ризикам, що виникають через невідповідність діяльності надавача фінансових або супровідних послуг вимогам законодавства, правилам чи стандартам, і включає контроль за відповідністю внутрішніх процесів встановленим вимогам, а також за дотриманням цих вимог працівниками» Закон України №1953-IX, 2024, 30 грудня).

Відповідно до Положення про ліцензування Експортно-кредитного агентства комплаєнс – це «закріплений у внутрішніх документах постійний процес, спрямований на виявлення й запобігання порушенням законодавства, внутрішніх політик та етичних стандартів під час здійснення Експортно-кредитного агентства діяльності зі страхування, перестрахування та надання гарантій. Він включає контроль за відповідністю внутрішніх документів законодавству та бізнес-стратегії, дотриманням працівниками вимог, а також заходи з управління конфліктами інтересів, захисту інформації, протидії шахрайству, корупції та недобросовісній поведінці» (Положення № 148, 2024).

Згідно з Ліцензійними умовами провадження діяльності з транспортування природного газу, комплаєнс – це «закріплений у внутрішніх документах оператора Газотранспортної системи безперервний процес, спрямований на забезпечення й удосконалення діяльності відповідно до вимог ліцензії, нормативно-правових актів, рішень Національної комісії, що здійснює регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг та стандартів. Програма комплаєнсу – документ, що забезпечує дотримання цих вимог працівниками оператора» (Ліцензійні умови № 201, 2017).

Відтак, чинне національне законодавство по-різному трактує поняття комплаєнсу залежно від специфіки діяльності компанії в певній галузі. Водночас антикорупційне законодавство не містить чіткого визначення цього терміну.

В. О. Боймук підкреслює, що комплаєнс передбачає дотримання внутрішніх правил, законів, норм та стандартів, що забезпечує значний антикорупційний ефект у діяльності бізнесу, органів влади та інших організацій. Антикорупційний ефект комплаєнсу охоплює такі ключові аспекти: забезпечення відповідності законодавству; формування культури дотримання правил; запобігання конфліктам інтересів; впровадження механізмів контролю та звітності; застосування санкцій за порушення (Боймук, 2024, с. 220). О. В. Овсієнко зазначає, що антикорупційна дія комплаєнсу полягає у зменшенні економічної мотивації бізнес-суб'єктів до участі в корупційних схемах, дисциплінуванні керівництва та працівників, а також у створенні ефективних норм господарської поведінки (Овсієнко, 2019, с. 90).

На думку О. Окунева, О. Бойка та С. Лукіна, впровадження комплаєнс-політики забезпечує компанії низку стратегічних переваг: зміцнення управлінської стабільності через мінімізацію залежності від корупційних чинників, формування прозорої корпоративної культури та залучення висококваліфікованих кадрів із високими етичними цінностями. Окрім внутрішньої стійкості, комплаєнс виступає ключовим інструментом міжнародної експансії, відкриваючи доступ до західних ринків, а також сприяє зростанню ринкової вартості та інвестиційної привабливості бізнесу завдяки репутаційній надійності та прозорості ризиків (Окунев, Бойко, Лукін, 2018, с. 14-19).

З огляду на вище окреслене, ми сформуваємо основні ознаки комплаєнсу в системі економічної безпеки підприємства (табл. 1). Серед ключових характеристик виділяють

правову відповідність, що передбачає дотримання законів, нормативів і внутрішніх політик підприємства, та ризик-орієнтованість, яка включає ідентифікацію, оцінку та мінімізацію потенційних ризиків порушень. Комплаєнс відзначається системністю, інтегруючи процеси у всі бізнес-процеси та управлінські структури, а також превентивністю, тобто запобіганням загроз замість реактивних заходів. Не менш важливим виступає контроль і моніторинг через регулярні аудити та перевірки, прозорість і звітність з документуванням процедур і можливістю зовнішньої оцінки, а також культура дотримання, яка формує усвідомлення працівників щодо значущості законності та етики у діяльності підприємства.

Таблиця 1

Основні ознаки комплаєнсу в системі економічної безпеки підприємства

№	Ознака комплаєнсу	Характеристика / зміст
1	Правова відповідність	Дотримання законів, нормативів та внутрішніх політик підприємства
2	Ризик-орієнтованість	Ідентифікація, оцінка та мінімізація ризиків, пов'язаних із порушенням норм
3	Системність	Інтеграція комплаєнс-процесів у всі бізнес-процеси та управлінські структури
4	Превентивність	Запобігання потенційним порушенням і загрозам замість реактивних дій
5	Контроль і моніторинг	Регулярний внутрішній аудит, аналіз і перевірка дотримання нормативів
6	Прозорість і звітність	Документування процедур і забезпечення можливості зовнішньої перевірки
7	Культура дотримання	Формування у працівників усвідомлення важливості законності та етики у діяльності

Джерело: розроблено авторами

Таким чином, теоретичні засади комплаєнсу у системі економічної безпеки підприємства відображають його роль як комплексного механізму запобігання правовим, фінансовим та репутаційним ризикам. Вивчення комплаєнсу дозволяє окреслити його принципи, структуру та взаємозв'язок із внутрішніми контролюями та політиками підприємства. Запровадження ефективної комплаєнс-системи сприяє підвищенню довіри з боку партнерів, інвесторів і державних органів, забезпечує законність та етичність бізнес-практик, а також формує основу для стратегічної економічної безпеки підприємства у сучасних умовах.

2. Міжнародні моделі та стандарти комплаєнс: порівняльний аналіз практик провідних країн

Згідно з підходом низки науковців, зокрема, Б. Кінгсбері, Б. Ван Роя, Т. Бенкс та інших, комплаєнс вже давно виходить за межі національних кордонів. В умовах глобалізації конвергенція правового регулювання комплаєнсу ускладнюється через велику кількість міжнародних угод та різноманітність стандартів, що розробляються провідними інституціями (Amelicheva et al., 2024). При цьому, слід погодитись раннім, але фундаментальним дослідженням Б. Кінгсбурі, яке критикує відсутність чіткого визначення терміну «комплаєнс» у міжнародно-правовому дискурсі (Kingsbury, 1998). Б. Ван Рой у цьому контексті стверджує, що для створення ефективної системи економічної безпеки підприємства недостатньо лише впровадити правила. Необхідно враховувати соціальний контекст, забезпечувати прозорість процедур та формувати етичну культуру, де дотримання норм сприймається як цінність, а не лише як спосіб уникнути покарання

(Van Rooij, 2012).

Відтак, серед основних міжнародно-правових актів у сфері комплаєнсу можна виділити наступні:

- Конвенція ООН проти корупції (2003), яка зобов'язує держави-учасниці криміналізувати хабарництво, зловживання впливом та незаконне збагачення як у державному, так і в приватному секторах;
- Декларація ООН про боротьбу з корупцією та хабарництвом у міжнародних комерційних операціях (1996), яка фокусується на соціальній відповідальності корпорацій та дотриманні етичних стандартів у міжнародних операціях;
- Конвенція Ради Європи про корупцію (1999), вимагає від країн-підписантів проведення спільної кримінальної політики для захисту суспільства від корупції за допомогою термінових превентивних та регуляторних заходів.

Також, у 2013 році Міжнародна організація зі стандартизації ініціювала розробку міжнародного стандарту систем менеджменту протидії корупції, який отримав номер ISO 37001. Даний стандарт є універсальним інструментом, придатним для впровадження на підприємствах малого, середнього та великого бізнесу як у державному, так і в приватному чи громадському секторах.

Основними елементами комплаєнс-системи згідно з ISO 37001 є: ухвалення офіційної антикорупційної політики; призначення відповідального комплаєнс-менеджера; регулярне навчання та інструктаж персоналу; проведення періодичних оцінок ризиків та комплексної перевірки (due diligence) проектів, партнерів і контрагентів; впровадження фінансових і комерційних механізмів контролю для мінімізації ризиків; створення систем конфіденційного звітування та процедур внутрішніх розслідувань (International Organization for Standardization, 2016).

Міжнародні моделі та стандарти комплаєнсу відображають різноманітність підходів до забезпечення законності, етики та корпоративної відповідальності в діяльності підприємств (Шелудько, 2023, с. 306). У світовій практиці сформувалися декілька ключових моделей комплаєнсу, які відрізняються за організаційною структурою, правовим регулюванням та культурними особливостями ведення бізнесу.

Таблиця 2

Порівняльний аналіз міжнародних моделей комплаєнсу

Країна/ Регіон	Основні риси моделі	Пріоритети комплаєнсу	Механізми впровадження	Особливості культури та регулювання	Ключові нормативно- правові акти
США	Превентивна та юридично орієнтована	Дотримання законів, антикорупційна політика	Комплаєнс- офіцери, регулярний аудит, навчання персоналу	Жорсткий контроль, високий рівень юридичної відповідальності	Закон США про корупцію за кордоном, 1977; Sarbanes- Oxley Act, 2002
Великобританія	Інтегрована в управлінські процеси	Етичні стандарти, корпоративна а соціальна відповідальність	Системи управління ризиками, формалізовані внутрішні	Високий рівень формалізації, поєднання контролю та культури	Закон про боротьбу з хабарництвом, 2010

		ість	політики	дотримання правил	
Японія	Культурно-етична, саморегуляція	Корпоративна чесність, моральна відповідальність	Внутрішні кодекси, наставництво, корпоративні тренінги	Значна роль корпоративної культури, поєднання регуляторних вимог та самоконтролю	Закон про компанії, 2005; Закон про захист викривачів, 2004

Джерело: розроблено авторами

Першою виділяють американську модель комплаєнсу, яка акцентує увагу на превентивних механізмах і внутрішньому контролі. Американська модель передбачає активну роль комплаєнс-офіцера, регулярний аудит і навчання персоналу.

Наприклад, Закон США про корупцію за кордоном 1977 року (далі – FCPA) (Foreign Corrupt Practices Act, 1977) є ключовим інструментом екстериторіального регулювання, що суттєво впливає на систему економічної безпеки підприємств у всьому світі. Його основна мета полягає у забороні американським компаніям, їхнім дочірнім структурам, а також іноземним емітентам на біржах США здійснювати підкуп іноземних посадових осіб задля отримання бізнес-переваг.

Для українського бізнесу цей акт має стратегічне значення, оскільки навіть непрямий зв'язок із юрисдикцією США (наприклад, використання доларових розрахунків або американських поштових сервісів) може стати підставою для жорстких санкцій. Таким чином, інтеграція вимог FCPA у внутрішні комплаєнс-процедури підприємства є обов'язковою умовою для залучення іноземних інвестицій, виходу на міжнародні ринки та мінімізації ризиків правового переслідування на глобальному рівні.

Британська модель комплаєнсу відзначається інтеграцією комплаєнсу в корпоративне управління та підвищеною увагою до етичних стандартів і соціальної відповідальності бізнесу. Особливістю є більш формалізований підхід до документообігу та контролю відповідності, а також значна увага до культури комплаєнсу серед працівників.

Окремої уваги заслуговує Закон про боротьбу з хабарництвом від 2010 року (Bribery Act 2010), який сьогодні вважається одним із найсуворіших та найпрогресивніших антикорупційних актів у світі.

Ключовою новацією закону стало запровадження суворої відповідальності юридичних осіб за «незапобігання хабарництву» (*failure to prevent bribery*), вчиненому пов'язаними з ними особами в інтересах компанії. Водночас закон передбачив унікальний механізм правового захисту: компанія може бути звільнена від відповідальності, якщо доведе, що нею було впроваджено «належні процедури» (*adequate procedures*), спрямовані на недопущення корупційних проявів. Такий підхід фактично перетворив комплаєнс із формальної адміністративної вимоги на важливий інструмент юридичного самозахисту бізнесу, встановивши міжнародний стандарт побудови прозорих корпоративних систем.

Японська практика вирізняється поєднанням регуляторного тиску та корпоративної культури. Комплаєнс тісно пов'язаний із концепцією «корпоративної чесності» та моральної відповідальності, що закріплюється не лише законодавчо, а й через внутрішні корпоративні кодекси та практики наставництва.

Фундаментальним елементом японської архітектури комплаєнсу є Закон про захист викривачів (Whistleblower Protection Act, 2004), який закладає правові гарантії для

осіб, що повідомляють про правопорушення всередині організацій. Норми закону встановлюють сувору заборону на звільнення, пониження у посаді або будь-яке інше несправедливе поводження з працівниками, які виявили громадянську позицію та розкрили факти порушення законодавства. Значним етапом розвитку цієї сфери стали поправки 2022 року, які перевели комплаєнс-заходи з площини добровільних ініціатив у розряд обов'язкових вимог: відтепер компанії з чисельністю персоналу понад 300 осіб зобов'язані впроваджувати дієві внутрішні канали звітування та призначати спеціально уповноважених осіб, відповідальних за об'єктивний розгляд скарг.

Порівняльний аналіз зазначених моделей показує, що ефективність комплаєнс-програм значною мірою залежить від поєднання законодавчого регулювання, корпоративної культури та системи внутрішнього контролю. Американська модель забезпечує жорсткий контроль і високу юридичну відповідальність, британська – формалізацію та інтеграцію в управлінські процеси, японська – культурно-етичний підхід і саморегуляцію.

Відтак, законодавче закріплення поняття «комплаєнс» є критично важливим для України, оскільки воно забезпечить правову визначеність статусу та незалежності комплаєнс-офіцерів, а також дозволить впровадити механізм «*compliance defense*», що звільнить добросовісні компанії від юридичної відповідальності за поодинокі порушення персоналу.

3. Інтеграція міжнародного комплаєнс-досвіду в систему економічної безпеки українських підприємств

Процес інтеграції міжнародних комплаєнс-стандартів у систему економічної безпеки українських підприємств є стратегічною необхідністю для економічної безпеки національного бізнесу. Як свідчить досвід розвинених країн, комплаєнс є не відокремленою функцією, а фундаментом корпоративної стійкості.

Антикорупційний комплаєнс в Україні стає базовою вимогою для компаній, особливо тих, що беруть участь у публічних закупівлях або залучають іноземні інвестиції. Національне агентство з питань запобігання корупції пропонує готові інструменти для бізнесу, включно з шаблонами антикорупційних програм, кодексами добросовісності та методологіями оцінки корупційних ризиків. Створення єдиного порталу повідомлень викривачів дозволяє працівникам підприємств повідомляти про порушення, отримувати зворотний зв'язок і контролювати процес розгляду інцидентів (Сметаніна, 2025, с. 23-24). Такі практики підвищують рівень внутрішньої відповідальності та зменшують ризики виникнення правопорушень, що загрожують економічній безпеці компаній.

До того ж, в Україні бракує механізму *compliance defense*. За прикладом Закону про боротьбу з хабарництвом, 2010 доцільно запровадити норму, де наявність сертифікованої комплаєнс-системи стає доказом належної обачності компанії. Це дозволить звільнити юридичну особу від відповідальності за дії недобросовісного працівника, трансформуючи комплаєнс із формального обов'язку на реальний інструмент захисту активів.

Сучасні трансформації комплаєнс-функцій включають активне використання інформаційних технологій і штучного інтелекту. Згідно з глобальними дослідженнями PwC 2025 року, автоматизація процесів оцінки ризиків, моніторингу транзакцій та навчання персоналу значно підвищує ефективність внутрішнього контролю та мінімізує людські помилки (PwC, 2025). Комплаєнс-директори дедалі частіше стають ключовими фігурами в організаційній структурі, особливо в регульованих секторах, що відображає стратегічне значення комплаєнсу для стабільності та безпеки підприємств.

Важливим напрямом залишається підвищення обізнаності та навчання персоналу

(Гронь, 2025, с. 56-57). Освітні програми, зокрема онлайн-курси Національного агентства з питань запобігання корупції та ініціативи Європейської Бізнес Асоціації, спрямовані на розвиток компетенцій у сфері антикорупційного та корпоративного комплаєнсу, оцінки ризиків і формування етичної культури. Науково-практичний інтерес до комплаєнсу підтверджується проведенням конференцій та семінарів, що об'єднують фахівців з питань корпоративної відповідальності та економічної безпеки.

Узагальнюючи, останні новації у сфері комплаєнсу в Україні створюють практичні механізми підвищення економічної безпеки підприємств. Антикорупційні інструменти Національного агентства з питань запобігання корупції формують внутрішню дисципліну та етичну культуру, а ІТ-рішення та навчальні програми забезпечують ефективну реалізацію цих заходів. Реалізація сучасних практик комплаєнсу дозволяє підприємствам зменшити регуляторні та операційні ризики, підвищити довіру партнерів і інвесторів, а також сформувати стабільну систему економічної безпеки, що відповідає викликам глобалізованого бізнес-середовища.

Висновки. На основі результатів дослідження та аналізу міжнародного досвіду пропонуємо комплекс рекомендацій щодо вдосконалення законодавства України для посилення ролі комплаєнсу в системі економічної безпеки. В першу чергу, необхідно законодавчо закріпити перехід регуляторів від виключно каральної моделі до стимулюючої, де суворість санкцій прямо залежить від наявності та реальної ефективності внутрішньої комплаєнс-системи підприємства.

Важливим кроком є нормативне закріплення статусу, функцій та імунітету комплаєнс-менеджера. Його процесуальна незалежність від керівництва компанії є ключовою гарантією об'єктивності внутрішніх розслідувань та ефективного попередження економічних ризиків. Це дозволить комплаєнс-офіцеру діяти як автономному суб'єкту контролю, захищеному від корпоративного тиску.

У сучасному цифровому середовищі критичного значення набуває нормативне забезпечення можливості використання автоматизованих ІТ-систем для ведення комплаєнс-моніторингу. Надання таким цифровим даним статусу офіційних доказів під час перевірок дозволить підвищити прозорість контролю та зменшити суб'єктивний вплив людського фактора.

Разом з тим, інтеграція міжнародних практик комплаєнсу спрямована на підвищення прозорості, мінімізацію фінансових і регуляторних ризиків та формування нової етичної культури. Нові підходи до комплаєнсу дозволяють українським підприємствам створювати ефективну систему економічної безпеки, яка повністю відповідає вимогам глобалізованого бізнес-середовища. Це підвищує довіру з боку міжнародних партнерів та інвесторів, створюючи надійне підґрунтя для сталого розвитку бізнесу в довгостроковій перспективі.

Дане дослідження підкреслює, що комплаєнс є стратегічним інструментом забезпечення економічної безпеки підприємства, що органічно поєднує юридичну відповідність, корпоративну етику та сучасні технологічні рішення. Його впровадження є обов'язковою умовою забезпечення конкурентоспроможності та стабільності діяльності компаній на сучасному етапі розвитку ринку.

Бібліографічний список

- Козлова, В. (2021) Податковий комплаєнс як інструмент системи безпеки підприємства. *Актуальні аспекти розвитку суб'єктів підприємництва в умовах глобальної економіки*: монографія. Дніпро. (с. 359-367).
- Закон України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» № 3480-IV (2025).
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text>

- Закон України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» № 1953-IX (2024). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#Text>
- Положення про ліцензування Експортно-кредитного агентства, умови провадження ним діяльності та порядок здійснення державного нагляду за його діяльністю № 148 (2024). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001500-23#Text>
- Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з транспортування природного газу № 201 . 2017. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0201874-17#Text>
- International compliance association (2025). <https://www.intcomp.org/careers/a-career-incompliance/what-iscompliance/>.
- Боймук, В. О. (2024) Антикорупційний ефект комплаєнсу. *Проблеми та перспективи розвитку бізнесу в Україні*. Львів: Львівський торговельно-економічний університет, 2024, 220-221.
- Овсієнко, О. В. (2019) Антикорупційний ефект комплаєнсу. *Європейський вектор модернізації економіки: креативність, прозорість та сталий розвиток*. Харків, 89–91.
- Компанія Integrity Vision. Вступ до комплаєнсу. Веб-сторінка. <https://integrity.com.ua/komplaiens-osnovni-pryncypy-ta-znachennya/>
- Окунев, О., Бойко, О., & Лукін, С. (2018) Антикорупційний комплаєнс. *Посібник для програм з підготовки осіб, відповідальних за реалізацію антикорупційної програми*. Київ, 91 с.
- Шелудько, С. А. (2023). Моделі дифузії міжнародних стандартів комплаєнсу в локальному праві українських банків. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*, (5-6), 306-307.
- Масленніков, Є. І. (2025). Комплаєнс-менеджмент в системі управління підприємством. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*, 24(2 (60)), 142-166.
- Луньова, В. (2023). Впровадження функцій комплаєнс-менеджменту для зростання прозорості бізнесу підприємств. *Економіка та суспільство*, (56). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-132>
- Боберський, О. (2024). Нормативно-правове регулювання системи комплаєнс: світовий досвід та вітчизняна практика. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences*, 334(5), 121-127.
- Перепелиця, С. С. (2025) Концептуальні засади формування культури та бізнес-етики організації на засадах комплаєнсу. *International Scientific Journal «Internauka»*. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2057-2025-1>
- Sahaidak, M., & Maryniuk, I. (2024). Research on the theoretical foundations of forming a compliance management system in organizations. *Scientific notes*, 37, 108-120.
- Тягунова, З., & Нескородь, В. (2025). Проактивне управління ризиками в умовах мінливого регуляторного середовища: досвід України та ЄС. *Трансформаційна економіка*, (1 (10), 116-121.
- Сметаніна, Н. В. (2025). Запобігання корупції у діяльності юридичних осіб: окремі рекомендації системи комплаєнс. *Протидія злочинності в умовах довготривалої війни*, 203-206.
- PwC. Офіційна веб-сторінка. Глобальне опитування щодо комплаєнсу. <https://www.pwc.com/ua/uk/survey/2025/komplaiens-2025.html?utm.com>
- Гронь, О. (2025) Комплаєнс-освіта як фактор сталого розвитку бізнесу в умовах європейської інтеграції. *ACTA NON VERBA: ціннісні орієнтири вищої освіти в контексті євроінтеграції*, 56-60.
- Banks, T. L. (2015). Compliance: The new international law. *Compliance Elliance Journal*, 1(1)

- Complaint US Securities, (2008) Case № 1:08-cv-02167., 2008
<https://assets.new.siemens.com/siemens/assets/api/uuid:c8d22989-5fc1-458e-b5cf-1d84be1c84c1/sec.pdf>
- U.S. Department of Justice. (2020). Airbus agrees to pay over \$3.9 billion in global penalties to resolve foreign bribery and ITAR case.
<https://www.justice.gov/archives/opa/pr/airbus-agrees-pay-over-39-billion-global-penalties-resolve-foreign-bribery-and-itar-case>
- World Duty Free Company Limited v. Republic of Kenya, ICSID (2006) Case No. ARB/00/7, Award
- U.S. Securities and Exchange Commission. (2016). Teva Pharmaceutical Paying \$519 Million to Settle FCPA Charges. <https://www.sec.gov/enforcement-litigation/whistleblower-program>
- U.S. Securities and Exchange Commission. (2016a). JPMorgan Chase Paying \$264 Million to Settle FCPA Charges. <https://www.sec.gov/newsroom/press-releases/2016-241>
- Miller, G. P. (2014). The Law of Governance, Risk Management, and Compliance. Wolters Kluwer. 624 p.
- Bovsh, L., Bosovska, M., & Okhrimenko, A. (2021). Compliance-strategizing of economic security of the business in digitalization conditions. Herald of Kyiv National University of Trade and Economics, 140(6), 42–60.
[https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2021\(140\)03](https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2021(140)03)
- Kingsbury, B. (1998). The concept of compliance as a function of competing conceptions of international law. New York University Law School, 19 (2), p.345-368.
- Van Rooij, Benjamin. (2012) "Compliance: Understanding Legal and Social Approaches." In Compliance, The New Development Trend of Global Companies, edited by He Jiang and Zhile Wang, 102-117. Beijing: China Economic Publishing House,
- Amelicheva L, Savchenko M, Shaulska L, Yehorova V and Holubenko I (2024) 'Economic and Legal Basis of Implementation of Compliance in Business Processes of Enterprises' 7(1) Access to Justice in Eastern Europe 323-356. <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-7.1-a000120>
- Van Rooij, Benjamin. (2012)"Compliance: Understanding Legal and Social Approaches." In Compliance, The New Development Trend of Global Companies, edited by He Jiang and Zhile Wang, 102-117. Beijing: China Economic Publishing House.
- Companies Act (2005) (Japan). <https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/3206>
- Bribery Act (2010). <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/23/contents>.
- Foreign Corrupt Practices Act (1977). <https://www.justice.gov/criminal-fraud/foreign-corrupt-practices-act>
- Whistleblower Protection Act, Act No. 122 of 2004 (Japan).
<https://www.cas.go.jp/jp/seisaku/hourei/data/WPA.pdf>
- International Organization for Standardization. (2016). Anti-bribery management systems – Requirements with guidance for use (ISO Standard No. 37001:2016).
<https://www.iso.org/standard/65034.html>

References

- Kozlova, V. (2021). Tax compliance as an instrument of enterprise security. In Topical aspects of the development of business entities in the global economy: Monograph (pp. 359–367). Dnipro. (in Ukrainian)
- Law of Ukraine “On Capital Markets and Organized Commodity Markets” No. 3480-IV. (2025). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text> (in Ukrainian)
- Law of Ukraine “On Financial Services and Financial Companies” No. 1953-IX. (2024).

- <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#Text> (in Ukrainian)
- Regulation on Licensing of the Export Credit Agency, Conditions of Its Activities and State Supervision Procedure No. 148. (2024). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001500-23#Text> (in Ukrainian)
- Licensing Conditions for Conducting Business Activities on Natural Gas Transportation No. 201. (2017). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0201874-17#Text> (in Ukrainian)
- International Compliance Association. (2025). What is compliance? <https://www.intcomp.org/careers/a-career-incompliance/what-iscompliance>
- Boymuk, V. O. (2024). Anti-corruption effect of compliance. In Problems and prospects of business development in Ukraine (pp. 220–221). Lviv University of Trade and Economics. (in Ukrainian)
- Ovsienko, O. V. (2019). Anti-corruption effect of compliance. In European vector of economic modernization: Creativity, transparency and sustainable development (pp. 89–91). Kharkiv. (in Ukrainian)
- Integrity Vision. (2025). Introduction to compliance. <https://integrity.com.ua/komplaiens-osnovni-pryncypy-ta-znachennya/> (in Ukrainian)
- Okunev, O., Boyko, O., & Lukin, S. (2018). Anti-corruption compliance: A handbook for training programs for persons responsible for implementing an anti-corruption program. Kyiv. (in Ukrainian)
- Sheludko, S. A. (2023). Models of diffusion of international compliance standards in the local law of Ukrainian banks. Scientific Bulletin of Odesa National Economic University, (5–6), 306–307.
- Maslennikov, Ye. I. (2025). Compliance management in the enterprise management system. Market Economy: Modern Theory and Management Practice, 24(2(60)), 142–166.
- Luniova, V. (2023). Implementation of compliance management functions to increase business transparency. Economics and Society, (56). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-132>
- Boberskyi, O. (2024). Regulatory framework of compliance systems: Global experience and Ukrainian practice. Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences, 334(5), 121–127.
- Perepelytsia, S. S. (2025). Conceptual foundations of forming organizational culture and business ethics based on compliance. International Scientific Journal “Internauka”. <https://doi.org/10.25313/2520-2057-2025-1>
- Sahaidak, M., & Maryniuk, I. (2024). Research on the theoretical foundations of forming a compliance management system in organizations. Scientific Notes, 37, 108–120.
- Tiahunova, Z., & Neskoro, V. (2025). Proactive risk management in a changing regulatory environment: Experience of Ukraine and the EU. Transformational Economy, 1(10), 116–121.
- Smetanina, N. V. (2025). Prevention of corruption in the activities of legal entities: Selected recommendations for compliance systems. In Crime Prevention in Conditions of Prolonged War (pp. 203–206). Kharkiv. (in Ukrainian)
- PwC. (2025). Global Compliance Survey. <https://www.pwc.com/ua/uk/survey/2025/komplaiens-2025.html>
- Hron, O. (2025). Compliance education as a factor of sustainable business development in the context of European integration. In ACTA NON VERBA: Value orientations of higher education in the context of European integration (pp. 56–60). (in Ukrainian)
- Banks, T. L. (2015). Compliance: The new international law. Compliance Elliance Journal, 1(1)
- Complaint US Securities, Case № 1:08-cv-02167 <https://assets.new.siemens.com/siemens/assets/api/uuid:c8d22989-5fc1-458e-b5cf->

- [1d84be1c84c1/sec.pdf](#)
- U.S. Department of Justice. (2020). Airbus agrees to pay over \$3.9 billion in global penalties to resolve foreign bribery and ITAR case. <https://www.justice.gov/archives/opa/pr/airbus-agrees-pay-over-39-billion-global-penalties-resolve-foreign-bribery-and-itar-case>
- World Duty Free Company Limited v. Republic of Kenya, ICSID Case No. ARB/00/7, Award (2006)
- U.S. Securities and Exchange Commission. (2016). Teva Pharmaceutical Paying \$519 Million to Settle FCPA Charges. <https://www.sec.gov/enforcement-litigation/whistleblower-program>
- U.S. Securities and Exchange Commission. (2016). JPMorgan Chase Paying \$264 Million to Settle FCPA Charges. <https://www.sec.gov/newsroom/press-releases/2016-241>
- Miller, G. P. (2014). The Law of Governance, Risk Management, and Compliance. Wolters Kluwer. 624 p.
- Bovsh, L., Bosovska, M., & Okhrimenko, A. (2021). Compliance-strategizing of economic security of the business in digitalization conditions. Herald of Kyiv National University of Trade and Economics, 140(6), 42–60. [https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2021\(140\)03](https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2021(140)03)
- Kingsbury, B. (1998). The concept of compliance as a function of competing conceptions of international law. New York University Law School, 19 (2), p.345-368.
- Van Rooij, Benjamin. "Compliance: Understanding Legal and Social Approaches." In Compliance, The New Development Trend of Global Companies, edited by He Jiang and Zhile Wang, 102-117. Beijing: China Economic Publishing House, 2012.
- Amelicheva L, Savchenko M, Shaulska L, Yehorova V and Holubenko I 'Economic and Legal Basis of Implementation of Compliance in Business Processes of Enterprises' (2024) 7(1) Access to Justice in Eastern Europe 323-356. <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-7.1-a000120>
- Van Rooij, Benjamin. "Compliance: Understanding Legal and Social Approaches." In Compliance, The New Development Trend of Global Companies, edited by He Jiang and Zhile Wang, 102-117. Beijing: China Economic Publishing House, 2012.
- Companies Act (2005) (Japan). <https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/3206>
- Bribery Act (2010) <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/23/contents>
- Foreign Corrupt Practices Act (1977). <https://www.justice.gov/criminal-fraud/foreign-corrupt-practices-act>
- Whistleblower Protection Act, Act No. 122 of 2004 (Japan). <https://www.cas.go.jp/jp/seisaku/hourei/data/WPA.pdf>
- International Organization for Standardization. (2016). Anti-bribery management systems – Requirements with guidance for use (ISO Standard No. 37001:2016). <https://www.iso.org/standard/65034.html>

**Kortukova T.,
Kolosovskiy Ye.,
Bashta I.**

**INTERNATIONAL EXPERIENCE IN THE APPLICATION OF COMPLIANCE
WITHIN THE SYSTEM OF ENTERPRISE ECONOMIC SECURITY**

The article is devoted to a comprehensive analysis of the development and implementation of compliance in the system of economic security of an enterprise, taking into account modern regulatory, organizational and global trends. The relevance of the study is due

to the transformation of the regulatory environment of Ukraine in 2024–2025, the strengthening of anti-corruption requirements, the implementation of international standards of integrity and the need to increase the transparency of business processes to ensure the stability of enterprises in the conditions of the war and post-war economy. The article substantiates the need for legislative consolidation of the “compliance defense” mechanism. Particular attention is paid to the status of a compliance officer, the digitalization of monitoring processes and the improvement of whistleblower protection. The transition from a punitive to an incentive model of state regulation is proposed. The research methodology includes content analysis of regulatory acts, comparative analysis of international compliance models and a structural-functional approach to assessing the impact of compliance procedures on economic security. The article hypothesizes that the integration of international compliance standards contributes to increasing the efficiency of the enterprise's risk management system and strengthening its competitive position. The results of the study can be used to improve corporate policy, form compliance programs, and develop the institutional capacity of enterprises in the field of economic security.

Keywords: compliance; enterprise economic security; anti-corruption compliance; management; international law; business transparency, sustainable development.

Статтю було подано / The article was submitted	25.03.2026
Статтю було прийнято / The article was accepted	20.04.2026

УДК 347.1:351.746.1:342.72/73

В.Н. Кубальський
ORCID: 0000-0001-6127-5786

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ЗАХОДІВ ЗАХИСТУ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті проаналізовано проблему обмеження прав і свобод людини при запровадженні заходів екстраординарного захисту державного суверенітету в умовах воєнного стану. Зроблено висновок про те, що не викликає сумніву необхідність обмеження певних прав і свобод людини за наявності необхідних підстав в умовах протидії повномасштабній збройній агресії РФ проти України, враховуючи безпрецедентне для України зростання кількості вчинених кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, зокрема колабораційних дій, державної зради, посягань на територіальну цілісність і недоторканність, диверсій тощо. Обмеження основних прав і свобод особи в інтересах національної безпеки завжди містить в собі загрозу можливих зловживань, вжиття непропорційних охоронюваному інтересу обмежувальних заходів. Обмеження прав і свобод людини і громадянина під час воєнного стану має здійснюватись з дотриманням всіх правових процедур, супроводжуватись посиленням парламентського та судового контролю, а також контролю з боку інститутів громадянського суспільства.

Окрему увагу у статті присвячено проблемі балансу між захистом національної безпеки (передусім захистом державного суверенітету та територіальної цілісності України) та забезпеченням прав і свобод людини в умовах воєнного стану. Зроблено висновок про те, що в умовах повномасштабного вторгнення РФ в Україну, коли під загрозою опинилось існування Українського народу та держави, необхідно забезпечити справедливий та розумний баланс між захистом національної безпеки (державного суверенітету, територіальної цілісності, інших національних інтересів України згідно Закону України «Про національну безпеку України) та забезпеченням основних прав і свобод людини. При цьому варто визнати контрпродуктивною та водночас хибною дилему (підхід) «безпека або свобода».

Ключові слова: права і свободи, національна безпека, обмеження прав і свобод, державний суверенітет, воєнний стан, баланс, захист, Конституція України, Конституційний Суд України, Верховний Суд.

DOI 10.34079/2518-1319 -2026-16-31-177-188

Постановка проблеми. В умовах триваючої збройної агресії російської федерації проти України застосування обмежень прав і свобод людини при запровадженні заходів захисту державного суверенітету потребує виваженого та науково обґрунтованого підходу. Як слушно зазначає Д.А. Чижев, «проблематика обмеження прав і свобод людини у період воєнного стану небезпідставно вважається актуальною в контексті правової та політичної ситуації в сучасному світі, зокрема у зв'язку з різноманітними конфліктами та воєнними діями у різних країнах. Ця тема викликає дискусії та ставить важливі питання щодо балансу між захистом національної безпеки та забезпеченням прав і свобод громадян у контексті воєнного стану». В юридичній літературі наведено низку аргументів на підтвердження доцільності вивчення цього питання, зокрема такі:

обмеження прав і свобод (воєнний стан зазвичай супроводжується обмеженням різних прав і свобод громадян, таких як свобода слова, зборів, пересування тощо, які можуть бути введені з метою забезпечення національної безпеки та захисту від загрози); демократичний контроль (важливим аспектом управлінської діяльності органів державної влади є наявність демократичного контролю за обмеженням прав і свобод громадян у період воєнного стану, а це означає, що обмеження повинні бути обґрунтованими, пропорційними та необхідними у конкретних обставинах); захист прав людини (незважаючи на введення обмежень, держава мусить забезпечити захист фундаментальних прав і свобод громадян, включаючи право на життя, гідність та недоторканність особи); міжнародні зобов'язання (держави, які вводять воєнний стан, повинні дотримуватися міжнародних стандартів прав людини та міжнародного гуманітарного права); стратегічний план виходу (важливою частиною управління воєнним станом є розробка стратегічного плану виходу, що передбачає поступове відновлення прав і свобод після завершення конфлікту); роль суду і правозахисних організацій (суди та правозахисні організації відіграють важливу роль у забезпеченні захисту прав громадян у період воєнного стану, контролюючи дотримання законності та правових гарантій) (Чижов, 2024, 286-287).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці обмеження прав людини в умовах екстраординарних правових режимів присвятили свої праці М. Буроменський, І. Громівчук, І. Доронін, О. Дуфенюк, Т. Курачик, В. Лемак, А. Манжула, А. Мацола А. Мерник, Т. Попович, П. Пушкар, М. Савчин, О. Сокурєнко, Б. Фасій, О. Щербанюк, І. Хила та інші науковці.

Метою статті є аналіз проблем обмеження прав і свобод людини при запровадженні заходів екстраординарного захисту державного суверенітету в умовах воєнного стану та формулювання пропозицій щодо удосконалення державної політики у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, доречно висвітлити змістовне наповнення «обмеження прав людини» як поняття і категорії теоретико-правової науки. Так, у найбільш загальному розумінні, поняття «обмеження прав людини» означає легітимне зменшення обсягу прав і свобод особи державою у передбачених законом випадках (Бариська, Попович Т., Попович П., 2025, с. 5-6). У Конституції України встановлення обмеження прав людини розглядається як звуження змісту та обсягу наявних прав (Мерник, 2023, с. 62). На думку А.М. Мерник, під обмеженням прав людини можна розуміти встановлені правом максимально дозволені обсяг та міру можливої реалізації прав людини, необхідні для охорони й захисту прав інших осіб та суспільних цінностей (Мерник, 2023, с. 63). На думку І.Ю. Хили, під обмеженням прав і свобод людини слід розуміти допустиме міжнародним правом та/або внутрішньодержавним правом втручання у права і свободи людини, що відповідає вимогам законності, необхідності, доцільності і співмірності кінцевої мети. Метою обмеження прав і свобод людини є охорона основних загальновизнаних цінностей в суспільстві, до яких належать життя, свобода, гідність, здоров'я і моральні цінності населення, а також підтримання державної безпеки, забезпечення громадського порядку та інші цінності. Крім того, обмеження правовими засобами прав чи свобод окремої особи може бути спрямоване на захист прав і свобод інших людей, що безпосередньо витікає з основоположного принципу права – принципу поваги прав людини. Отже, під «обмеженням права (свободи)» варто розуміти встановлені законодавством межі реалізації (здійснення) людиною (громадянином) прав (свобод), що виражаються в заборонах, вторгненнях, обов'язках, відповідальності, існування яких детерміновано необхідністю захисту конституційно визнаних цінностей і призначенням яких є

забезпечення необхідного балансу між інтересами особистості, суспільства і держави індивідам (Хила, 2021, с. 54).

У нормативно-правових актах, що стосуються особливих державно-правових режимів, є необхідним встановлювати потенційну можливість обмеження «реалізації» права, а не «обмеження» самого права. Перелік прав, обмеження яких є можливим, є чітко регламентованими, що унеможливує зловживання. Необхідно виділити групу абсолютних прав, що не підлягають жодному обмеженню незалежно від того, наскільки особливим є стан в країні. До них відносять: право не піддаватися тортурам, насильству, іншому жорстокому або такому, що принижує людську гідність, поводженню чи покаранню; презумпція невинуватості; право не бути повторно засудженим за один і той же злочин; право на судовий захист; право на отримання кваліфікованої юридичної допомоги; право на самостійний вибір захисника; право засудженого на перегляд вироку вищим судом; свобода від рабства і підневільного стану; право на імунітет від зворотної сили кримінального закону (Хила, 2021, с. 165-166).

У статті 64 Конституції України встановлено, що «конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції» (Конституція України, 1996).

У частині першій статті 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права визначено, що під час надзвичайного становища в державі, при якому життя нації перебуває під загрозою і про наявність якого офіційно оголошується, держави-учасниці цього Пакту можуть вживати заходів на відступ від своїх зобов'язань за цим Пактом тільки в такій мірі, в якій це диктується гостротою становища, при умові, що такі заходи не є несумісними з їх іншими зобов'язаннями за міжнародним правом і не тягнуть за собою дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії соціального походження. Це положення не може бути підставою для якихось відступів від статей 6 (право на життя), 7 (заборона катування), 8 (заборона рабства), 11 (заборона позбавлення волі на тій лише підставі, що особа не в змозі виконати якесь договірне зобов'язання), 15 (заборона зворотної дії в часі закону, який визначає кримінальну відповідальність), 16 (право на невідчужувану правосуб'єктність) і 18 (свобода думки та совісті) (частина друга статті 4 зазначеного Пакту) (Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, 1966).

Тимчасове обмеження окремих прав і свобод допускається ст. 15 «Відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації» Конвенції Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод у зв'язку з війною: 1. Під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом. 2. Наведене вище положення не може бути підставою для відступу від статті 2, крім випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій, і від статей 3, 4 (пункт 1) і 7 (Конвенція Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод, 1950).

Правова система останні десятиліття трималася на риториці, що міжнародне право, повага до суверенітету та прав людини – це абсолютні цінності, якими не можна нехтувати. Проте поширюється скептичне ставлення до зазначених цінностей. А.Ю. Бадида слушно зазначає, що «міжнародний правовий порядок виявився безсилим перед

новими викликами і сьогодні ми є свідками формування нових тенденцій у міжнародній політиці та нових механізмів виходу з критичних станів» (Бадида, 2022, с. 12).

Конституція України визначає як основоположні цінності права людини, суверенітет і територіальну цілісність України. У частині другій статті 3 Конституції України встановлено, що «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави».

Визнання пріоритету прав людини в сучасному світі є аксіомою. Принцип поваги прав та свобод людини належить до одного з основних принципів міжнародного права.

Принцип забезпечення та захисту прав людини і громадянина розглядається, поряд із принципом верховенства права, як один із двох основоположних принципів правової держави (Чижов, 2024, с. 286). Принцип верховенства права підпорядковує державу інтересам людини, а не навпаки.

При цьому за звичайних умов для конституційного лібералізму захист індивідуальної свободи є пріоритетом. Однак акценти зміщуються в умовах екстраординарних обставин (Висновок М. Савчина в якості *amicus curiae* на запит судді Конституційного Суду України В.В. Лемака № 359-005-16/3375 щодо конституційної скарги Сергія Гнезділова щодо конституційності ст. 176 Кримінального процесуального кодексу України, 2025, с. 7).

Упровадження заходів екстраординарного захисту національного суверенітету, територіальної цілісності, економічної стійкості може мати різні причини: стихійні лиха, пандемії, здійснення терористичних актів, збройна агресія з боку інших держав (Лазур, Попович, Рябченко та ін., 2025, с. 16).

Події в Україні та світі свідчать про необхідність подальшого забезпечення інтересів національної безпеки і оборони. Конституційний Суд України в одному зі своїх рішень підкреслив головну роль Збройних сил України та інших формувань, що «здійснюють ефективний захист Української держави та Українського народу», відзначив, що найвищим державним інтересом є «підтримання високого рівня обороноздатності» (Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Поліщука Сергія Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 статті 16-3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (справа про посилений соціальний захист військовослужбовців) № 1-р(П)/2022, 2022). Підтримання високого рівня обороноздатності неможливе без зміцнення національної безпеки.

Як слушно зазначає А.М. Мерник, «національна безпека може бути використана для виправдання заходів, що обмежують певні права, лише якщо таких заходів вживають задля захисту існування нації або її територіальної цілісності чи політичної незалежності від сили або загрози її застосування» (Мерник, 2023, с. 63). З іншого боку, не можна не враховувати інтереси захисту національної безпеки – передусім державного суверенітету та територіальної цілісності України. Як зазначається у Постанові ККС Верховного Суду від 27 жовтня 2025 року у справі № 573/838/24, «якщо існування України поставлено під загрозу, то держава повинна вжити всіх можливих заходів для самозбереження (у тому числі мобілізації військовозобов'язаних). Така легітимна мета дозволяє державі впроваджувати пропорційні обмеження...» (Постанова ККС Верховного Суду від 27 жовтня 2025 року у справі № 573/838/24, 2025).

У всіх випадках, коли застосовується тест на пропорційність, він має базову двоетапну структуру. Першим кроком є встановлення факту обмеження певного права внаслідок дій держави. Наступним кроком є обґрунтування з боку держави, що такі дії

мали легітимну мету, а саме обмеження, яке застосовується, є пропорційним цій меті. Зрештою тест на пропорційність передбачає врахування трьох критеріїв: 1) доречність (застосований засіб має підходити для досягнення визначеної мети і серед усіх придатних засобів має бути обрано той, що найменше обмежує права людини); 2) необхідність (існування нагальної проблеми, яка потребує вирішення за допомогою адекватних заходів); 3) балансування (або пропорційність у вузькому сенсі, тобто шкода, завдана особі внаслідок обмеження її прав, не повинна перевищувати переваг, які отримує держава для досягнення легітимної мети) (Погребняк, 2012, с. 295-296). У кожному випадку суди повинні оцінювати втручання держави до прав і свобод людини не тільки за алгоритмом тесту на пропорційність (належна мета, адекватний засіб, засіб найменш інтенсивний з можливих – з урахуванням раціонального зв'язку кожного елементу зі станом нації, яка захищає своє існування), але й також через субтест пропорційності у вузькому розумінні (*sensu stricto*), коли зважуванню підлягають фундаментальні конституційні цінності, які досягаються (одна з яких – оборона держави, а значить і захист конституційного порядку загалом), із цінностями, які захищають індивідуальні права і свободи людини (Окрема думка (збіжна) судді Конституційного Суду України В.В. Лемака, 2022).

Мета правомірного обмеження прав і свобод людини вбачається Конституційним Судом України в охороні основоположних цінностей у суспільстві, до яких належать, зокрема, життя, свобода та гідність людини, здоров'я і моральність населення, національна безпека, громадський порядок (Рішення Першого Сенату Конституційного Суду України, 2019). Необхідно врахувати, що обмеження прав і свобод допустимі в наступних загальноприйнятих і найбільш доцільних межах: можуть застосовуватися тільки для тих цілей, заради яких вони вводяться, далі цих цілей обмеження неправомірно; повинні бути відповідні поставленим цілям; не повинні перешкоджати здійсненню інших прав, свобод, а також зобов'язань; не повинні порушувати саму сутність права; не повинно трансформуватися в дискримінацію; повинні бути розумні і необхідні в цілому і в кожній конкретній ситуації; в надзвичайних ситуаціях, при дотриманні всіх перерахованих вище умов, повинні носити тимчасовий характер (Хила, 2021, с. 55).

Обмеження прав людини є допустимими лише у випадках, коли вони необхідні, пропорційні та закріплені законом. При цьому важливо, щоб такі обмеження не перетворювалися на механізм зловживання владою або порушення основних свобод людини, що призводить до нівелювання основних демократичних цінностей та навіть до утвердження певних форм авторитаризму (Бариська, Попович Т., Попович П., 2025, с. 8).

Конституційний Суд України в одному з рішень підкреслив, що «обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають встановлюватися виключно Конституцією і законами України, переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими, у разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісний зміст такого права» (абзац третій підпункту 2.1 пункту 2 Рішення від 1 червня 2016 р. № 2-рп/2016) (Рішення Конституційного Суду України, 2016). При цьому важливо зауважити, що обмеження прав людини під час екстраординарних обставин мають відповідати певним критеріям, які забезпечують баланс між захистом прав людини та потребами держави у гарантуванні безпеки та порядку під час дії особливих правових режимів. Тобто держава може обмежувати права людини лише за умови реальної необхідності

й лише в тій мірі, яка є пропорційною до досягнення поставленої мети (Погребняк, 2012, с. 294).

Відтак, цілком очевидним є те, що відвертаючи безпосередню загрозу життю нації, державам необхідно забезпечувати ефективний судовий контроль у ході застосування необхідних заходів (Лазур, Попович, Рябченко та ін., 2025, с. 25).

Практика Європейського суду з прав людини у питанні визначення інтересів національної безпеки, як підстави для обмеження прав людини, що вважається легітимною підставою у міжнародно-правових актах, уникає чіткого визначення поняття «національна безпека» і зосереджує увагу на побудові системи відповідних гарантій дотримання прав. Безумовно, бурхливий розвиток інформаційних технологій та інші фактори сучасного інформаційного суспільства мають значний вплив на правове регулювання у сфері забезпечення національної безпеки. Водночас загальні правові підходи щодо чіткості законодавчого визначення підстав для обмеження прав і свобод, гарантій від можливих зловживань у цій сфері та ретельного визначення важливості суспільної мети залишаються незмінними (Доронін, 2020, с. 208-209).

В п. 1 Стратегії національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» (затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020) зазначається, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека – найвища соціальна цінність в Україні. Реалізація цієї норми Конституції України – головна ціль державної політики національної безпеки». Як підкреслює Д.А. Чижев, безпека людини тепер виступає цінністю поряд із уже традиційними цінностями громадянського суспільства та правової держави, такими як рівність, справедливість, гідність, повага, гуманізм та інші (Чижев, 2024, с. 285).

Актуалізується проблема балансу між захистом національної безпеки (передусім захистом державного суверенітету та територіальної цілісності України) та забезпеченням прав і свобод людини в умовах воєнного стану. В умовах повномасштабного вторгнення РФ в Україну, коли під загрозою опинилось існування Українського народу та держави, необхідно забезпечити справедливий та розумний баланс між захистом національної безпеки (державного суверенітету, територіальної цілісності, інших національних інтересів України згідно Закону України «Про національну безпеку України») та забезпеченням прав і свобод людини. Обмеження основних прав і свобод особи з міркувань забезпечення інтересів національної безпеки завжди містить в собі загрозу можливих зловживань, застосування непропорційних охоронюваному інтересу обмежувальних заходів (Закон України Про національну безпеку України, 2018). Як показує практика, іноді трапляються випадки, коли народні депутати України вносять законопроекти, спрямовані на захист національної безпеки, проте деякі їхні положення «вихолощують» сутність фундаментальних прав і свобод людини.

Основними об'єктами забезпечення національної безпеки держави виступають державний суверенітет та територіальна цілісність, які забезпечують належні умови для реалізації конституційних прав та свобод громадян (Дахно, 2020, с. 39). Д.А. Чижев слушно доводить, що «діяльність щодо забезпечення прав людини й національної безпеки має двосторонній характер: забезпечення прав людини забезпечує державну безпеку – забезпечення державної безпеки забезпечує права людини» (Чижев, 2022, с. 188).

Як зазначає Я.В. Верменич, «принцип непорушності державного суверенітету виявився по суті відкинутим в ім'я «захисту прав людини», і цим вправно скористалася Росія на фоні кричущого ослаблення української влади після лютневих подій 2014 р. та її вкрай невиразної зовнішньої політики» (Верменич, 2025, с. 541). М.В. Буроменський у

ході дискусії на другому науково-практичному семінарі, присвяченому міжнародній кримінології, що відбувся в Інституті міжнародних відносин Національного авіаційного університету (Київ, 2011 р.), аналізуючи проблему балансу свободи та безпеки, підкреслював, що він завжди остерігається ситуації, коли цей баланс зміщується у бік безпеки, тобто у напрямку створення «поліцейської» держави (Міжнародна кримінологія – проблемне поле міждисциплінарних досліджень. Матеріали II науково-практичного семінару, 2011, с. 30).

Варто визнати контрпродуктивною та водночас хибною дилему «безпека або свобода». І.М. Громівчук слушно наголошує «на необхідності усунення вибору між дотриманням прав людини та безпекою у зв'язку з тим, що права людини, на нашу думку, якраз і є тією основою, на котрій базується безпека (і індивідуальна, і державна, і міжнародна)» (Громівчук, 2014, с. 154).

Необхідно звернути увагу на висновок судді Конституційного Суду України В.В. Лемака, в якому він підкреслює, що «під час війни неприпустимим є різке протиставлення публічного (державного) інтересу, відповідних конституційних цінностей, з одного боку, та поваги до індивідуальних прав людини, з іншого боку, як це нерідко бувало в мирні часи» (Окрема думка (збіжна) судді Конституційного Суду України В.В. Лемака, 2022). Окрім того, зазначений суддя та науковець слушно підкреслив, що якщо національна безпека стає загрозою для людських прав, то вихолощується сама її суть (Допис Лемака, 2025).

Неправомірне обмеження прав людини в умовах воєнного стану не лише створює юридичні підстави для відповідальності держави, а й має масштабні соціально-економічні та політичні наслідки. Відповідальне застосування державою надзвичайних повноважень є визначальним чинником стабільності в умовах кризи та формування демократичної моделі розвитку в повоєнний період. Забезпечення балансу між захистом національних інтересів, інформаційною безпекою суспільства та гарантіями основоположних прав людини є однією з ключових умов збереження громадської довіри та міжнародного авторитету України. У цьому контексті важливо посилювати інституційні механізми контролю, забезпечити реальне право громадян на ефективний захист і оскарження дій державних органів, а також поступово адаптувати правову систему до викликів сучасних воєн і гібридних загроз (Курачик, 2025, с. 152).

Висновки. Не викликає сумніву необхідність обмеження певних прав і свобод людини за наявності необхідних підстав в умовах протидії повномасштабній збройній агресії РФ проти України, враховуючи безпрецедентне для України зростання кількості вчинених кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, зокрема колабораційних дій, державної зради, посягань на територіальну цілісність і недоторканність, диверсій тощо. Обмеження основних прав і свобод особи в інтересах національної безпеки завжди містить в собі загрозу можливих зловживань, вжиття непропорційних охоронюваному інтересу обмежувальних заходів. Обмеження прав і свобод людини і громадянина під час воєнного стану має здійснюватись з дотриманням всіх правових процедур, супроводжуватись посиленням парламентського та судового контролю, а також контролю з боку інститутів громадянського суспільства.

В умовах повномасштабного вторгнення РФ в Україну, коли під загрозою опинилось існування Українського народу та держави, необхідно забезпечити справедливий та розумний баланс між захистом національної безпеки (державного суверенітету, територіальної цілісності, інших національних інтересів України згідно Закону України «Про національну безпеку України») та забезпеченням основних прав і свобод людини. При цьому варто визнати контрпродуктивною та водночас хибною дилему (підхід) «безпека або свобода».

Бібліографічний список

- Допис Лемака В.В. у Facebook від 12.12.2025. [онлайн]. Доступно: URL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=1393338409095779&set=a.115924766837156>
- Бадида А.Ю. Захист прав людини в Україні в умовах воєнного стану: як знайти баланс між публічним інтересом та індивідуальними правами. *Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах воєнного стану: матеріали наукового семінару* (23 червня 2022 р.) / упор. М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців, Н. Я. Лепіш. Львів: ЛьвДУВС, 2022. С. 12-17.
- Бариська Я.О., Попович Т.П., Попович П.Ю. Обмеження прав людини: теоретико-правові аспекти. *Матеріали 79-ї підсумкової наукової конференції професорсько-викладацького складу юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2025. С. 5-6.
- Верменич Я.В. *Україна: історичний простір ідентичності* / Відповідальний редактор В.А. Смолій. К.: Інститут історії України НАН України, 2025. 667 с.
- Висновок М.В. Савчина в якості amicus curiae на запит судді Конституційного Суду України В.В. Лемака № 359-005-16/3375 щодо конституційної скарги Сергія Гнезділова щодо конституційності статті 176 (8) Кримінального процесуального кодексу України. [онлайн] Доступно: URL: https://www.academia.edu/144830186/Ac_Gnezdilov
- Громівчук І.М. *Міжнародно-правовий захист прав людини в умовах боротьби з тероризмом*. Кандидат юридичних наук. Дисертація. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 2014. 252 с.
- Дахно О.Ю. *Політика забезпечення територіальної цілісності України (теоретико-методологічний аналіз)*. Кандидат політичних наук. Дисертація. Національний інститут стратегічних досліджень. 2020. 199 с.
- Доронін І. М. *Національна безпека України в інформаційну епоху: теоретико-правове дослідження*. Доктор юридичних наук. Дисертація. Науково-дослідний інститут інформатики і права НАПрН України. 2020. 539 с.
- Закон України «Про національну безпеку України» № 2469-VIII від 21.06.2018 р. [онлайн]. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>>
- Конвенція Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. [онлайн]. Доступно: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n289
- Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (зі змінами). Верховна Рада України, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>>
- Курачик Т.В. Наслідки неправомірного обмеження прав людини. *Інформаційна безпека суспільства в умовах дії правового режиму воєнного стану та повоєнний період: зб. матеріалів* (Київ, 29 трав. 2025 р.) / Редкол.: О.С. Тарасенко та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2025. С. 150-152.
- Мерник А.М. *Обмеження прав людини в умовах особливих правових режимів: загальнотеоретичні аспекти*. Доктор юридичних наук. Дисертація. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. 2023. 408 с.
- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966. Док. ООН A/RES/2200 А (XXI). [онлайн]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text>
- Міжнародна кримінологія – проблемне поле міждисциплінарних досліджень*. Матеріали II науково-практичного семінару. Вип. 2 / За заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В.Ф. Антипенка. К.: Сталь, 2011. 236 с.

- Обмеження прав людини та екстраординарні юридичні режими: монографія* / Я. Лазур, Т. Попович, О. Рябченко та ін.; за редакцією проф., д.ю.н., чл.-кор. НАПрНУ Ярослава Лазура, проф., д.ю.н., акад. АН ВШ Михайла Савчина та к.ю.н., доц. Терезії Попович. Одеса: Видавництво «Юридика», 2025. 324 с.
- Окрема думка (збіжна) судді Конституційного Суду України Лемака В.В. від 6 квітня 2022 року стосовно Рішення Конституційного Суду України (другий сенат) у справі за конституційною скаргою Поліщука С.О. щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 статті 16-3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (справа про посилений соціальний захист військовослужбовців). [онлайн] Доступно: URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/1_p2_2022_1.pdf
- Погребняк С. П. Принцип пропорційності в українській юридичній практиці та практиці ЄСПЛ. *Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини*: зб. наук. ст. Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 15 вересня 2012 р.) / за ред. С. В. Ківалова; НУ «ОЮА». Одеса: Фенікс, 2012. С. 294-310.
- Постанова ККС Верховного Суду від 27 жовтня 2025 р. у справі № 573/838/24. [онлайн] Доступно: URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131495382>
- Рішення Конституційного Суду України від 6 квітня 2022 р. № 1-р(П)/2022 у справі за конституційною скаргою Поліщука Сергія Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 статті 16-3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (справа про посилений соціальний захист військовослужбовців). [онлайн] Доступно: URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/1_r_2_2022.pdf
- Рішення Конституційного Суду України від 1 червня 2016 р. № 2-рп/2016 у справі № 1-1/2016. [онлайн] Доступно: URL: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/2-rp2016.pdf>
- Рішення Першого Сенату Конституційного Суду України № 5р(І)/2019 від 12 липня 2019 року. Справа про конституційність пунктів 2, 3 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження контрактної форми роботи у сфері культури та конкурсної процедури призначення керівників державних та комунальних закладів культури» від 28 січня 2016 року № 955-VIII зі змінами. [онлайн] Доступно: URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/5_p1_2019.pdf
- Хила І.Ю. *Конституційно-правові обмеження особистих прав і свобод людини: Україна та зарубіжний досвід*. Доктор філософії за спеціальністю 081 Право. Дисертація. Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет». 2021. 180 с.
- Чижов Д.А. *Державний механізм забезпечення правового статусу особи як складової національної безпеки України (загальнотеоретична парадигма)*. Доктор юридичних наук. Дисертація. Львівський державний університет внутрішніх справ. 2024. 345 с.
- Чижов Д.А. Судовий захист прав людини у сфері національної безпеки як комплексний політико-правовий інститут. *Нове українське право*: науковий журнал. 2022. Вип. 1. С. 184-189. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.1.28>

References

- Dopys Lemaka V.V. u Facebook. 12.12.2025. [onlain] Dostupno: URL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=1393338409095779&set=a.115924766837156>

- (in Ukrainian)
- Badyda A.Iu. Zakhyst prav liudyny v Ukraini v umovakh voiennoho stanu: yak znaity balans mizh publichnym interesom ta individualnymy pravamy. Konstytutsiini prava i svobody liudyny ta hromadianyna v umovakh voiennoho stanu: materialy naukovoho seminaru (23 chervnia 2022 r.) / upor. M. V. Kovaliv, M. T. Havryltsiv, N. Ya. Lepish. Lviv: LvDUVS, 2022. S. 12-17. (in Ukrainian)
- Baryska Ya.O., Popovych T.P., Popovych P.Iu. Obmezhenia prav liudyny: teoretyko-pravovi aspekty. Materialy 79-yi pidsumkovoï naukovoï konferentsii profesorsko-vykladatskoho skladu yurydychnoho fakultetu DVNZ «Uzhhorodskiy natsionalnyi universytet». Uzhhorod: DVNZ «UzhNU», 2025. S. 5-6. (in Ukrainian)
- Vermenych Ya.V. Ukraina: istorychnyi prostir identychnosti / Vidpovidalnyi redaktor V.A. Smolii. K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2025. 667 s. (in Ukrainian)
- Vysnovok M.V. Savchyna v yakosti amicus curiae na zapyt suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy V.V. Lemaka № 359-005-16/3375 shchodo konstytutsiinoi skarhy Serhiia Hnezdilova shchodo konstytutsiinosti statii 176 (8) Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy. [onlain] Dostupno: URL: https://www.academia.edu/144830186/Ac_Gnezdilov (in Ukrainian)
- Hromivchuk I.M. Mizhnarodno-pravovyi zakhyst prav liudyny v umovakh borotby z teroryzmom. Kandydat yurydychnykh nauk. Dysertatsiia. Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. 2014. 252 s. (in Ukrainian)
- Dakhno O.Iu. Polityka zabezpechennia terytorialnoi tsilisnosti Ukrainy (teoretyko-metodolohichniy analiz). Kandydat politychnykh nauk. Dysertatsiia. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. 2020. 199 s. (in Ukrainian)
- Doronin I. M. Natsionalna bezpeka Ukrainy v informatsiinu epokhu: teoretyko-pravove doslidzhennia. Doktor yurydychnykh nauk. Dysertatsiia. Naukovo-doslidnyi instytut informatyky i prava NAPrN Ukrainy. 2020. 539 s. (in Ukrainian)
- Zakon Ukrainy «Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy» № 2469-VIII vid 21.06.2018 r. [onlain]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (in Ukrainian)
- Konventsiiia Rady Yevropy pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 04.11.1950. [onlain]. Dostupno: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n289 (in Ukrainian)
- Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR (zi zminamy). Verkhovna Rada Ukrainy, [onlain] Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (in Ukrainian)
- Kurachyk T.V. Naslidky nepravomirnoho obmezhenia prav liudyny. Informatsiina bezpeka suspilstva v umovakh dii pravovoho rezhymu voiennoho stanu ta povoiennyi period: zb. materialiv (Kyiv, 29 trav. 2025 r.) / Redkol.: O.S. Tarasenko ta in. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav, 2025. S. 150-152. (in Ukrainian)
- Mernyk A.M. Obmezhenia prav liudyny v umovakh osoblyvykh pravovykh rezhymiv: zahalnoteoretychni aspekty. Doktor yurydychnykh nauk. Dysertatsiia. Natsionalnyi yurydychnyi universytet imeni Yaroslava Mudroho. 2023. 408 s. (in Ukrainian)
- Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava vid 16.12.1966. Dok. OON A/RES/2200 A (XXI). [onlain]. Dostupno: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (in Ukrainian)
- Mizhnarodna kryminolohiia – problemne pole mizhdystsyplinarnykh doslidzhen. Materialy II naukovo-praktychnoho seminaru. Vyp. 2 / Za zah. red. d-ra yuryd. nauk, prof. V.F. Antypenka. K.: Stal, 2011. 236 s. (in Ukrainian)
- Obmezhenia prav liudyny ta ekstraordynarni yurydychni rezhymy: monohrafiia / Ya. Lazur, T. Popovych, O. Riabchenko ta in.; za redaktsiieiu prof., d.iu.n., chl.-kor. NAPrNU

- Yaroslava Lazura, prof., d.iu.n., akad. AN VSh Mykhaila Savchyna ta k.iu.n., dots. Terezii Popovych. Odesa: Vydavnytstvo «Iurydyka», 2025. 324 s. (in Ukrainian)
- Okrema dumka (zbizhna) suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy Lemaka V.V. vid 6 kvitnia 2022 roku stosovno Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy (druhyi senat) u spravi za konstytutsiinoiu skarhoiu Polishchuka S.O. shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) punktu 4 statti 16-3 Zakonu Ukrainy «Pro sotsialnyi i pravovyi zakhyst viiskovosluzhbovtziv ta chleniv yikh simei» (sprava pro posyleni sotsialnyi zakhyst viiskovosluzhbovtziv). [onlain] Dostupno: URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/1_p2_2022_1.pdf (in Ukrainian)
- Pohrebniak S. P. Pryntsyp proportsiinosti v ukrainskii yurydychnii praktytsi ta praktytsi YeSPL. Pravove zabezpechennia efektyvnoho vykonannia rishen i zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: zb. nauk. ct. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Odesa, 15 veresnia 2012 r.) / za red. S. V. Kivalova; NU «OIuA». Odesa: Feniks, 2012. S. 294-310. (in Ukrainian)
- Postanova KKS Verkhovnoho Sudu vid 27 zhovtnia 2025 r. u spravi № 573/838/24. [onlain] Dostupno: URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131495382> (in Ukrainian)
- Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 6 kvitnia 2022 r. № 1-r(II)/2022 u spravi za konstytutsiinoiu skarhoiu Polishchuka Serhiia Oleksiiovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) punktu 4 statti 16-3 Zakonu Ukrainy «Pro sotsialnyi i pravovyi zakhyst viiskovosluzhbovtziv ta chleniv yikh simei» (sprava pro posyleni sotsialnyi zakhyst viiskovosluzhbovtziv). [onlain] Dostupno: URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/1_r_2_2022.pdf (in Ukrainian)
- Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 1 chervnia 2016 r. № 2-rp/2016 u spravi № 1-1/2016. [onlain] Dostupno: URL: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/2-rp2016.pdf> (in Ukrainian)
- Rishennia Pershoho Senatu Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy № 5r(I)/2019 vid 12 lypnia 2019 roku. Sprava pro konstytutsiinstyktiv 2, 3 rozdil II «Prykintsevi polozhennia» Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zaprovadzhennia kontraktnoi formy roboty u sferi kultury ta konkursnoi protsedury pryznachennia kerivnykiv derzhavnykh ta komunalnykh zakladiv kultury» vid 28 sichnia 2016 roku № 955-VIII zi zminamy. [onlain] Dostupno: URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/5_p1_2019.pdf (in Ukrainian)
- Khyla I.Iu. Konstytutsiino-pravovi obmezhenia osobystykh prav i svobod liudyny: Ukraina ta zarubizhnyi dosvid. Doktor filosofii za spetsialnistiu 081 Pravo. Dysertatsiia. Derzhavnyi vyshchyi navchalnyi zaklad «Uzhhorodskyi natsionalnyi universytet». 2021. 180 s. (in Ukrainian)
- Chyzhov D.A. Derzhavnyi mekhanizm zabezpechennia pravovoho statusu osoby yak skladovoi natsionalnoi bezpeky Ukrainy (zahalnoteoretychna paradyhma). Doktor yurydychnykh nauk. Dysertatsiia. Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. 2024. 345 c. (in Ukrainian)
- Chyzhov D.A. Sudovyi zakhyst prav liudyny u sferi natsionalnoi bezpeky yak kompleksnyi polityko-pravovyi instytut. Nove ukrainske pravo: naukovyi zhurnal. 2022. Vyp. 1. S. 184-189. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.1.28> (in Ukrainian)

Kubalskyi V.

RESTRICTIONS ON HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS WHEN IMPLEMENTING MEASURES TO PROTECT STATE SOVEREIGNTY UNDER MARTIAL LAW

This article analyses the issue of restrictions on human rights and freedoms when extraordinary measures are introduced to protect state sovereignty under martial law. It is concluded that there is no doubt regarding the necessity of restricting certain human rights and freedoms where there are sufficient grounds to do so in the context of countering the Russian Federation's full-scale armed aggression against Ukraine, given the unprecedented rise in Ukraine in the number of criminal offences committed against the foundations of Ukraine's national security, in particular acts of collaboration, treason, encroachments on territorial integrity and inviolability, sabotage, etc. Restrictions on fundamental human rights and freedoms in the interests of national security always carry the risk of potential abuse and the adoption of restrictive measures that are disproportionate to the interest being protected. Restrictions on the rights and freedoms of individuals and citizens during martial law must be implemented in compliance with all legal procedures and accompanied by enhanced parliamentary and judicial oversight, as well as scrutiny by civil society institutions.

The article devotes particular attention to the issue of striking a balance between safeguarding national security (primarily the protection of Ukraine's state sovereignty and territorial integrity) and ensuring human rights and freedoms under martial law. It is concluded that, in the context of a full-scale invasion of Ukraine by the Russian Federation, when the very existence of the Ukrainian people and state is under threat, it is necessary to ensure a fair and reasonable balance between the protection of national security (state sovereignty, territorial integrity and other national interests of Ukraine in accordance with the Law of Ukraine 'On National Security of Ukraine') and the safeguarding of fundamental human rights and freedoms. At the same time, the 'security or freedom' dilemma (approach) should be recognised as counterproductive and, at the same time, flawed.

Keywords: rights and freedoms, national security, restrictions on rights and freedoms, state sovereignty, martial law, balance, protection, Constitution of Ukraine, Constitutional Court of Ukraine, Supreme Court.

Статтю було подано / The article was submitted	03.04.2026
Статтю було прийнято / The article was accepted	20.04.2026

УДК 341.7

В. Ю. Кузьма

ORCID [0000-0002-6418-0923](https://orcid.org/0000-0002-6418-0923)

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ КОМІТЕТУ ЮРИДИЧНИХ РАДНИКІВ З МІЖНАРОДНОГО ПУБЛІЧНОГО ПРАВА (САНДИ) В УМОВАХ НОВОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ

Статтю присвячено висвітленню міжнародно-правових аспектів функціонування Комітету юридичних радників з міжнародного публічного права (САНДИ) в умовах нового міжнародного правопорядку. Відзначено, що зазначений Комітет діє в рамках діяльності міжнародної міжурядової організації – Ради Європи. Виділено, що САНДИ функціонує понад 30 років та в історичній ретроспективі був послідовним органом з питань міжнародного публічного права на регіональному рівні.

Акцентовано увагу на тому, що до роботи Комітету, окрім представників держав-членів Ради Європи, залучені спостерігачі та міжнародні організації у статусі учасника. При цьому, підкреслено вагомий вплив САНДИ у сфері міжнародного публічного права за межі європейського континенту. Виокремлено, що за юридичною природою, САНДИ є спеціальним комітетом ad hoc, що створюється Комітетом Міністрів Ради Європи на підставі с. 17 Статуту Ради Європи на дворічний термін з безперервним поновленням. Виділено основні завдання Комітету відповідно до Мандату на 2023-2027 рр.

Висвітлено особливості складу і структури Комітету, проведення його засідань та порядку денного. З'ясовано, що на сучасному етапі, САНДИ виконує ряд важливих функцій у сфері міжнародного публічного права. Встановлено, що Комітет бере участь у тісній кооперації з Комісією міжнародного права, ЄС та іншими регіональними інституціями. Встановлено, що САНДИ бере участь у розвитку міжнародного права шляхом співпраці, наданні консультативних висновків, розробці та гармонізації правових норм. Відзначено участь Комітету у розробці механізму притягнення росії до відповідальності за агресію проти України.

Ключові слова: *Європейський Союз; застереження; Комісія міжнародного права; Комітет юридичних радників з міжнародного публічного права (САНДИ); міжнародне право; міжнародні договори; Міжнародний кримінальний суд; міжнародний правопорядок, міжнародні міжурядові організації; норми міжнародного звичаєвого права; практика держав; привілеї та імунітети; прогресивний розвиток та кодифікація міжнародного права; Рада Європи; спеціальні місії.*

DOI 10.34079/2518-1319 -2026-16-31-189-201

Постановка проблеми та її актуальність. Незважаючи на сучасні загрози та виклики, міжнародне публічне право не перебуває в статиці, а і надалі розвивається. Ідея його розвитку шляхом переформулювання існуючих норм або розробки нових не є новою. Ще у XVIII ст. Дж. Бентам запропонував кодифікацію всього міжнародного права, хоча й у дусі утопії. Ентузіазм щодо «фруху кодифікації» — як іноді називають такі спроби - загалом впливає з переконання, що письмове міжнародне право усуне невизначеності звичаєвого міжнародного права, заповнивши існуючі прогалини в праві, а також надавши точності абстрактним загальним принципам, практичне застосування яких не є остаточно визначеним. Хоча дійсно лише конкретні тексти, прийняті урядами,

можуть безпосередньо становити корпус писаного міжнародного права, але в той же час приватні зусилля з кодифікації, тобто дослідження та пропозиції, висунуті різними товариствами, установами та окремими авторами, також мають значний вплив на розвиток міжнародного права (International Law Commission, 2026).

Беручи до уваги, що на сучасному етапі в рамках ООН було створено Комісію з міжнародного права (КМП), безпосередньо з ціллю прогресивного розвитку і кодифікації міжнародного права (General Assembly, 1947), окремі дослідження з актуальних питань, надання консультативних висновків та систематизація практики держав з різних питань є предметом роботи і регіональних міжнародних міжурядових організацій (МО), а саме відповідних комітетів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні напрями уваги здебільшого зосереджені конкретно на процесі кодифікації і прогресивного розвитку міжнародного права або на висвітленні особливостей права МО. Окремі дослідження з цих питань, фрагментарно, але проводили, як іноземні, так і вітчизняні науковці, а саме Ф. Бенуа-Ромер, М. Вуд, Л. Дембінський, М. Блоккер, М. Броєр, Г. Клебес, А. Оросан, Я. Полякевич, С. Шмаль, Г. Шермерс, М. М. Гнатовський, Д. І. Кулеба, І. С. Піляєв, О. В. Шпакович та ін. Однак, саме правові аспекти діяльності регіональних допоміжних органів і комітетів як невід'ємної складової інституційного механізму МО з особливими функціями у процесі кодифікації міжнародного права, в основному залишаються мало дослідженими у вітчизняній науці, і відповідно потребують додаткового обґрунтування як з теоретичної, так і з практичної точки зору.

Метою наукового дослідження є конкретизація особливостей міжнародно-правових аспектів функціонування Комітету юридичних радників з міжнародного публічного права (CANDI) в умовах нового міжнародного правопорядку.

Виклад основного матеріалу дослідження. У рамках Ради Європи (РЄ) створено одну з найрозвинутіших і досконалих інституційних систем, якій практично не має аналогів у світі. Сьогодні в контексті інтеграційних і глобалізаційних процесів, ця система включає окрім основних, статутних органів, ще ряд різних інституцій, допоміжних органів і установ (Кузьма В. Ю., 2024, с. 141). Особливе місце в ній займає Комітет юридичних радників з міжнародного публічного права - CANDI, який є загальноєвропейським форумом для обміну думками та їх координації щодо основних питань міжнародного публічного права. Загалом, цілями CANDI було визначено наступні: розвиток ролі міжнародного публічного права та зближення національних точок зору; обмін досвідом та практикою шляхом обміну думками з актуальних питань; створення основи для міжнародного співробітництва, а отже, посилення ролі та впливу на розвиток міжнародного публічного права шляхом об'єднання юридичних радників для обміну досвідом; моніторинг роботи інших міжнародних органів у сферах своєї компетенції та допомога державам-членам у прийнятті спільних позицій (History of CANDI, 2026).

Іноземні науковці М. Вуд та А. Сангер відзначають, що хоча CANDI - це регіональна інституція, але її покликання є універсальним. Саме через неї, РЄ сприяє імплементації міжнародного публічного права та виступає каталізатором його розвитку (Wood M., Sanger A., 2019 с. 3). Подібної точки зору дотримуються С. Шмаль та М. Броєр, підкреслюючи, що хоча CANDI є відносно маловідомим, його діяльність стає дедалі важливішою (Schmahl S., Breuer M. 2017, с. 669).

Варто відзначити, що Комітет був створений більше 30 років, а саме у 1991 р., і його називають за французьким акронімом «CANDI» (Comité ad hoc des Conseillers juridiques sur le droit international public). До його появи, подібний орган РЄ - Комітет експертів з міжнародного публічного права (CJ-DI), збирався з 1982 по 1990 рр. і

підпорядковувався Європейському комітету з правового співробітництва (CDCJ). До 1982 р. більшу частину роботи РЄ у сфері міжнародного публічного права виконував сам CDCJ. По-суті, робота є послідовною цих органів РЄ, що спеціалізуються на міжнародному публічному праві. САНДИ був спочатку створений Комітетом Міністрів Ради Європи (КМРЕ) на дворічний термін у 1991 р. З того часу його поновлювали без перерви на такий же термін (Requena M., Wood M., 2017).

На сучасному етапі, САНДИ створений КМРЕ відповідно до ст. 17 Статуту Ради Європи (Статут Ради Європи, 1949, с. 15) та згідно з Резолюцією КМРЕ (2021)3 про міждержавні комітети та підпорядковані органи, їхні технічні завдання та методи роботи та відноситься до категорії - спеціальний комітет *ad hoc* (Resolution CM/Res(2021)3, 2021).

Сьогодні, структура САНДИ визначається її мандатом, з урахуванням положень резолюції КМРЕ CM(2023)131-addfinal1 з терміном повноважень на 4 р. (1.01.2024-31.12.2027 рр.) та бюджету РЄ. Комітет збирається двічі на рік для обговорення різних питань міжнародного публічного права. До його складу входять юридичні радники міністерств закордонних справ 46 держав-членів РЄ, які мають по одному голосу та їх витрати покриваються за рахунок РЄ. Комітети або інші органи РЄ, які займаються відповідною роботою, можуть направляти представників без права голосу за рахунок своїх відповідних адміністративних бюджетів.

Окрім того, у роботі САНДИ, бере значна участь кількість держав-спостерігачів та МО у статусі «учасника». До них відносять, держав, які мають статус спостерігача при РЄ, а саме: Канаду, Святий Престол, Японію, Мексику, США та інші держави-спостерігачі, включаючи Австралію, Ізраїль, Республіку Корея та Нову Зеландію. Численні МО, як і спостерігачі, без права голосу і за свій кошт залучені до засідань САНДИ. До них відносяться наступні: ЄС; Гаазьку конференцію з міжнародного приватного права; НАТО; Організацію економічного співробітництва та розвитку; ООН та її спеціалізовані установи; Європейську організацію з ядерних досліджень; Інтерпол; ОБСЄ; Азіатсько-Африканська юридична консультативна організація (AALCO), а також Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ) (CM(2023)131-addfinal1, 2023).

Колишній голова САНДИ, А. Оросан підкреслює, що по-суті, САНДИ має значний вплив практично на всі континенти світу, поза межами Європи. Вражає не тільки кількість держав та МО, яким дозволено брати участь у засіданнях Комітету, або їх глобальний розподіл, але й фактична кількість учасників кожного засідання. При цьому, більшість голів делегацій, які беруть участь у засіданнях САНДИ, є юридичними радниками відповідних міністерств закордонних справ на рівні генеральних директорів або директорів департаментів міжнародного права, забезпечуючи таким чином представництво держав на найвищому можливому рівні (Orosan A., 2022a).

Відповідно до ст.12 Додатка 1 до Резолюції КМРЕ (2021)3, Комітет обирає голову та його заступника. Голова веде засідання та підбиває підсумки, а також зберігає право висловлюватися та голосувати в якості члена комітету, за винятком випадків, коли до складу цього комітету призначено додаткового експерта з тієї самої держави. Обрання Голови та заступника Голови вимагає двох третин голосів членів, які мають право голосу, під час першого голосування. Вибори проводяться підняттям рук, якщо тільки член комітету не вимагає таємного голосування. Термін повноважень голови та його заступника становить один рік, з можливістю продовження лише раз (Resolution CM/Res(2021)3, 2021).

Науковці М. Рекеня та М. Вуд з цього приводу виділяють, що хоча голову та заступника голови САНДИ обирають щорічно, то на практиці кожен з них обіймає посаду протягом двох років, а заступник голови замінює голову наприкінці дворічного терміну

повноважень останнього. Це забезпечує баланс між стабільністю та оновленням, що є важливим, оскільки від Голови та заступника очікується, що вони відіграватимуть роль у просуванні порядку денного. САНДІ, як спеціальний комітет, діє на основі консенсусу. Порядок денний має досить стандартну структуру. Після вступного слова щодо останніх подій у РЄ, що мають відношення до роботи Комітету, спочатку розглядаються відповідні рішення КМРЄ прийняті з часу останнього засідання САНДІ, включаючи будь-які запити на винесення висновку. Наприклад, Висновок САНДІ щодо Рекомендації 2095(2016) ПАРЄ - «Парламентський імунітет: виклики щодо обсягу привілеїв та імунітетів, якими користуються члени Парламентської асамблеї» (16 вересня 2016 р.). Порядок денний загалом поділяється на дві основні частини: «Поточна діяльність САНДІ», що зосереджується переважно на конкретних заходах САНДІ, наприклад, щодо невіршених застережень та заяв до міжнародних договорів, та «Загальні питання міжнародного публічного права», що зазвичай включає обмін думками зі спеціальними гостями, наприклад, щодо гуманітарного права або розвитку подій стосовно Міжнародного кримінального суду (МКС) та ін. (Requena M., Wood M., 2017).

Окрім того, на більшість засідань зазвичай запрошують «спеціальних гостей» для виступу перед Комітетом та обміну думками. Спеціальними гостями САНДІ у різні роки були: заступники Генерального секретаря з правових питань та юридичні радників ООН, голови КМП; голови МКС; омбудсмени Комітету з санкцій щодо ІДІЛ та «Аль-Каїди» при Раді Безпеки ООН та ряд інших представників різних МО, інституцій та представники наукової спільноти (Special guests, 2026).

Після засідання Комітету, готується повний звіт про обговорення, який подається на затвердження на наступному засіданні. Усі звіти починаючи з 2000 р. про засідання і низка документів та даних, підготовлених під егідою САНДІ, які надають інформацію про ситуацію в державах-членах щодо конкретних тем: наприклад, практика держав у сфері імунітетів держав та МО, виконання санкцій ООН та дотримання прав людини доступні на веб-сайті САНДІ (Activity Reports of SАНDІ, 2026).

Загалом, під час своїх засідань САНДІ розглядає широке коло питань у сфері міжнародного публічного права, починаючи від питань імунітетів або санкцій до мирного врегулювання спорів та міжнародного гуманітарного права, демонструючи важливу роль, яку відіграє Комітет як у РЄ, так і за її межами, щодо налагодження зв'язків між РЄ та іншими МО (Orosan A., 2022a).

При цьому, САНДІ також може засновувати підпорядковані комітети, відповідальні за виконання певних конкретних завдань. За весь період роботи САНДІ було створено три комітети на обмежений термін для роботи як над державною практикою в галузі міжнародного публічного права, так і над застереженнями до міжнародних договорів. Перший (DI-S-RIT) - Група фахівців з застережень до міжнародних договорів - незалежних фахівців мала завдання розглянути можливу роль САНДІ як Європейської обсерваторії застережень до міжнародних договорів. Вона діяла в 1998 р. і провела два засідання, після чого була замінена DI-E-RIT. Ця група урядових експертів відповідала за надання допомоги САНДІ у впровадженні процедури спостереження за застереженнями до міжнародних договорів. Її робота зосереджувалася головним чином на питанні відповідей на неприпустимі застереження до міжнародних договорів та діяла у 1999-2000 рр. і провела три засідання. Третій комітет – (DI-S-PR) – Група фахівців з публікацій, що стосуються державної практики в галузі міжнародного публічного права провела також три засідання (1992-1995 рр.) та мала завдання розглянути способи обробки та обміну інформацією щодо державної практики в галузі міжнародного публічного права та внести поправки до типового плану класифікації

документів, що стосуються державної практики в галузі міжнародного публічного права (Subordinate committees of the CAHDI, 2026).

Згідно мандату на 2024-2027 рр. на CAHDI покладені наступні завдання: належним чином враховувати Рейк'явікську декларацію при здійсненні своєї діяльності та подавати пропозиції щодо її виконання; враховувати відповідні ключові висновки та виклики, викладені у Звіті Генерального секретаря за 2023 р. про стан демократії, прав людини та верховенства права; розглядати питання та обмінюватись думками, що пов'язані з міжнародним публічним правом; надавати висновки на запит КМРЄ або на запит інших керівних чи спеціальних комітетів; підвищувати обізнаність про стандарти та інструменти РЄ у сфері її компетенції в державах-членах та за їх межами через політику сусідства та на інших міжнародних і глобальних форумах; щорічно проводити обмін думками з метою оцінки своєї діяльності та надання рекомендацій КМРЄ і Генеральному секретарю щодо майбутніх пріоритетів у своїй галузі, включаючи можливі нові заходи; сприяти зміцненню конструктивної взаємодії з організаціями громадянського суспільства та національними правозахисними інституціями; сприяти досягненню та перегляду прогресу у виконанні Порядку денного ООН у сфері сталого розвитку до 2030 р. та ін. (CM(2023)131-addfinal1, 2023).

А сучасному етапі, CAHDI виконує низку важливих функцій. Перш за все, Комітет виступає каталізатором співпраці в галузі міжнародного публічного права і відіграє важливу роль на двох рівнях: в рамках РЄ та за межами РЄ, виконуючи функцію посередника між РЄ та іншими інституціями. Відповідно до своїх повноважень, Комітет покликаний підтримувати контакти з юристами та юридичними службами інших МО. Першочергово, CAHDI сприяє співпраці між РЄ та ООН, що базується на регулярних контактах та обміні думками, зокрема, завдяки присутності спеціальних гостей на засіданнях Комітету. Найтісніші відносини налагоджені, зокрема, з КМП. Згідно з повноваженнями, CAHDI має поглиблювати обмін думками щодо роботи КМП та Шостого комітету. Комітет та КМП підтримують регулярні контакти щодо роботи, яка проводиться обома інституціями. Відповідно, під час сесій КМП в Женеві відбувається обмін думками між головою CAHDI та членами КМП. На засіданнях CAHDI, що відбуваються після сесій КМП, до порядку денного включається пункт «робота КМП та Шостого комітету» та член КМП представляє поточну роботу та проводить обмін думками з членами Комітету (Cooperation CAHDI with the International Law Commission (ILC), 2026).

Так, до прикладу, під час «Тижня міжнародного права» у Нью-Йорку (26 жовтня 2022 р.), проведено діалог щодо ролі регіональних та міжнародних кодифікаційних органів у рамках розвитку міжнародного права. Захід був присвячений внеску CAHDI у розвиток міжнародного права, зокрема з акцентом на його ролі, як органу міжнародної кодифікації та співпраці у сфері міжнародного права (Orosan A., 2022b).

Не меш тісне співробітництво CAHDI налагоджене з ЄС. CAHDI здійснює моніторинг процесу приєднання ЄС до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (ЄКПЛ) та має статус спостерігача на переговорних засіданнях між Керівним комітетом з прав людини (CDDH) РЄ та Європейською комісією (Cooperation CAHDI with European Union (EU), 2026). Окрім цього, варто звернути увагу на те, що аналогом роботи CAHDI в ЄС є Юридичний комітет (COJUR). Кооперація між ними є досить помітною, у контексті Меморандуму про взаєморозуміння між РЄ та ЄС 2007 р. Важливість цієї співпраці була підкреслена у Висновку CAHDI щодо Рекомендації 2060(2015) ПАРЕ - «Виконання Меморандуму про взаєморозуміння між Радою Європи та Європейським Союзом» (20 березня 2015 р.). (Opinion of the CAHDI on Recommendation 2060 (2015)).

Разом з тим, САНДІ також регулярно обмінюється думками з представниками Міжамериканського юридичного комітету, Комісії Африканського Союзу з міжнародного права (AUCIL), МКС, МКЧХ, системою інституцій ООН. САНДІ представлена своїм головою на самітах або діалогах перед іншими міжнародними або регіональними органами. При цьому, внесок САНДІ в обговорення актуальних питань міжнародного публічного права аж ніяк не обмежується лише дискусіями під час його піврічних засідань. У цьому контексті, позитивно оцінено усталену практику проведення експертних семінарів, які часто призводять до подальших дій з боку САНДІ та сприяють раціоналізації обговорень (Orosan A., 2022b).

Не менш важливою є консультативна функція САНДІ. Згідно зі своїм мандатом, САНДІ зобов'язана надавати висновки на запит КМРС або на інших керівних чи спеціальних комітетів. Відповідно, САНДІ опублікувала велику кількість висновків, зауважень, коментарів та звітів щодо різних аспектів міжнародного публічного права. Вони сприяли прийняттю конвенцій та протоколів РЄ, рекомендацій ПАРЕ. До прикладу, Висновок САНДІ на запит Керівного комітету з прав людини (CDDH) щодо можливості запровадження спрощеної процедури внесення змін до окремих положень ЄКПЛ; (41-е зас., Страсбург, 17–18 березня 2011 р.); Висновок САНДІ щодо міжнародно-правових аспектів доцільності та механізмів запрошення Європейського суду з прав людини до впровадження певних процедур, вже передбачених для підвищення пропускної спроможності Суду, зокрема нових процедур розгляду справ одним суддею та колегією суддів (42-е зас. Страсбург, 22-23 вересня 2011 р.) та ін. (Opinions related to the Council of Europe Conventions, 2026).

Так, у контексті російської війни проти України, САНДІ організовувала ряд заходів для обміну думками щодо різних аспектів міжнародного публічного права у зв'язку з поточною ситуацією агресії проти нашої держави. При цьому, КМРС звернувся до САНДІ з проханням надати аналіз відповідних питань міжнародного права, що виникають у зв'язку з подальшою участю росії у відкритих конвенціях, розроблених у рамках РЄ. САНДІ підготувала відповідну настанову щодо «Продовження участі російської федерації у «відкритих» конвенціях, розроблених у рамках Ради Європи» (Meeting report, 2022, с.7).

У вересні 2022 р. САНДІ ухвалив Висновок щодо Рекомендації ПАРЕ «Агресія Російської Федерації проти України: забезпечення відповідальності за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права та інші міжнародні злочини». У ньому, Комітет нагадав про підтримку забезпечення відповідальності за злочини проти людяності та зазначив, що на той момент не існувало міжнародний механізму, який мав би юрисдикцію *rationae personae* щодо злочину агресії, вчиненого проти України російським політичним та військовим керівництвом. Відповідно, для забезпечення індивідуальної кримінальної відповідальності на міжнародному рівні за злочин агресії, необхідно було створити належну правову основу для міжнародного розслідування, судового переслідування та розгляду цього злочину. З цією метою, САНДІ вказав кілька потенційних міжнародних варіантів, зокрема: гібридний трибунал, інкорпорований у правову систему України, створений на підставі угоди між Україною та міжнародною організацією; створення спеціального трибуналу ГА ООН (при цьому, і хоча резолюція, ухвалена нею, не створюватиме міжнародних зобов'язань, обов'язкових для держав); або міжнародний трибунал на основі багатостороннього міжнародного договору, укладеного державами, включаючи Україну, за прикладом МКС. Також у Висновку викладено різні практичні, правові та політичні проблеми, пов'язані з цими різними варіантами, зокрема ті, що стосуються імунітету «трійки» (тобто глави держави, прем'єр-міністра та міністра закордонних справ будь-якої держави), тривалості часу, необхідного для реалізації цих

варіантів, та потреби у координації з відповідними існуючими механізмами (Opinion of the SANDI on Recommendation 2231(2022), 2022).

Окрім того, підготовлені проекти рекомендацій, виконані SANDI в різних галузях міжнародного публічного права стали основою для прийняття багатьох важливих рекомендацій КМРС. Варто відзначити наступні: Рекомендація КМРС (97)10 до держав-членів щодо боргів дипломатичних представництв, постійних представництв та дипломатичних представництв «з подвійною акредитацією», а також боргів їхніх членів; Рекомендація КМРС (2008)8 щодо визнання юрисдикції Міжнародного Суду та додаток до неї, що містить типові положення для можливого включення до декларації про визнання обов'язкової юрисдикції Міжнародного Суду відповідно до п. 2 ст.36 Статуту Суду; Рекомендація КМРС (2008)9 щодо призначення міжнародних арбітрів та посередників та ін. (Normative work of the SANDI, 2026).

На основі роботи SANDI з питань застережень до міжнародних договорів, КМРС прийняв Рекомендацію (99)13 щодо відповідей на неприпустимі застереження до міжнародних договорів та додаток до неї, що містить типові формулювання відповідей на застереження (Recommendation R(99)13 of the Committee of Ministers, 1999). Також SANDI ухвалив документ щодо практичних питань стосовно застережень до міжнародних договорів (Practical Issues regarding Reservations to International Treaties, 2000). Загалом, у рамках виконання своїх функцій як Європейської обсерваторії застережень до міжнародних договорів, SANDI регулярно розглядає невирішені застереження та заяви до міжнародних договорів. Це стосується як конвенцій, укладених поза межами РС, зокрема тих, що були розроблені в рамках ООН, так і конвенцій, укладених у рамках РС (Schmahl S., Breuer M. 2017, с. 669).

З метою внесення вкладу в Десятиліття міжнародного права ООН (1990–1999), SANDI у 1992 р. створив робочу групу (DI-S-PR), якій було доручено розглянути шляхи обробки та обміну інформацією щодо державної практики у сфері міжнародного публічного права. За результатами роботи групи SANDI започаткувала пілотний проект з метою збору матеріалів від держав. На основі цих консультацій SANDI затвердила типовий план класифікації. 12 червня 1997 р. КМРС прийняв Рекомендацію (97)11 щодо зміненого типового плану класифікації документів, що стосуються державної практики у сфері міжнародного публічного права (Recommendation R(97)11 of the Committee of Ministers, 1997).

Варто відзначити, що найбільшим досягненням SANDI у сфері кодифікації міжнародного права є Декларація про юрисдикційні імунітети культурних цінностей, що належать державі, яка була прийнята на 46-му засіданні SANDI в 2013р. Вона визнає звичайний характер деяких положень Конвенції Організації Об'єднаних Націй про юрисдикційні імунітети держав та їх майна, яка ще не набрала чинності. Декларація була розроблена як документ, що не має юридичної сили, який виражає спільне розуміння *opinio juris*, що може слугувати цінним доказом у судових процесах (Declaration on Jurisdictional Immunities of State Owned Cultural Property, 2013). Таким чином, шляхом введення відповідних положень у звичаєве право шляхом декларації спільного розуміння, робота SANDI може мати вирішальне значення для доведення зазначених положень до майже обов'язкового рівня. Хоча SANDI не є кодифікаційним органом у традиційному розумінні цього слова, оскільки не розробляє обов'язкових правових актів, але діяльність значною мірою сприяє розвитку міжнародного публічного права шляхом співпраці, компіляції та гармонізації правових норм, а також сприяє розробці конвенцій шляхом надання консультацій у сфері договірної практики.

Іншим важливим апаратом у роботі SANDI є використання збірок державної практики як каталізатора кодифікації. Одним з основних механізмів, що має постійний

характер, та однією з головних тем обговорення на піврічних засіданнях Комітету є анкети САНДІ. Ці анкети щодо національної практики міжнародного права пропонуються та розробляються спільно членами національних делегацій. Усі делегації запрошуються відповісти на ці анкети, відповіді на які потім компілюються САНДІ та обговорюються з метою гармонізації національної практики. Останні приклади таких анкет включають такі теми, як: «Імунітети спеціальних місій», «Вручення судових документів іноземній державі», «Практика держав та міжнародних організацій щодо угод, що не мають юридичної сили» або «Договори, що не потребують затвердження парламентом». Темі, які викликають найбільший інтерес у національних делегацій, стали основою для створення повноцінних баз даних, до яких держави внесли численні матеріали не тільки у вигляді відповідей на анкети, але й у вигляді національних законів та судової практики (Orosan A., 2022a).

Різноманітна діяльність САНДІ призвела до публікації досліджень і звітів. Серед розглянутих питань були, наприклад: правонаступництво держав і питання визнання, класифікація документів у сфері міжнародного публічного права, роль депозитаріїв міжнародних договорів, борги дипломатичних місій, наслідки так званої «клаузули про розірвання» в міжнародному праві (History of SANDI, 2026).

Сьогодні САНДІ відстежує зміни у кількох напрямках у сфері імунітетів, зокрема щодо імунітетів держав та МО і їхніх посадових осіб, а також імунітетів глав держав/урядів та високопосадовців, імунітету державних культурних цінностей, що надаються в тимчасове користування, та імунітетів спеціальних місій. САНДІ аналізує відповідну міжнародну судову практику, судову практику національних судів держав-членів та держав-спостерігачів, а також національне законодавство у сфері імунітетів. Окрім того, аналізує останні події, пов'язані з міжнародними спорами, а саме справи, що розглядаються Європейським судом з прав людини та стосуються питань міжнародного публічного права. Тематика санкцій ООН також є предметом досліджень Комітету, оскільки вона передбачає «розгляд актуальних питань міжнародного публічного права». Також у рамках своєї діяльності САНДІ стежить за подіями у сфері міжнародного кримінального правосуддя. У цьому контексті на своїх засіданнях Комітет розглядає, зокрема, два питання: події, пов'язані з МКС, створення та функціонування інших міжнародних кримінальних трибуналів по Югославії, Руанді, Сьєрра-Леоне, Лівану та Камбоджі (Themes of work of the SANDI, 2026.). Загалом, сьогодні, в умовах сучасних викликів, САНДІ розглядає актуальні питання, систематизує практику держав та здійснює важливий внесок у розвиток міжнародного права, сприяючи процесу його кодифікації.

Висновки. Враховуючи вищенаведене, варто відзначити, що в рамках регіональних МО функціонують спеціальні комітети, які здійснюють важливі функції у процесі кодифікації міжнародного публічного права. Уже понад тридцять п'ять років свого існування, САНДІ є форумом, на якому між державами-членами РС, державами-не членами, МО та іншими інституціями ведуться динамічні дебати з сучасних питань міжнародного публічного права. В той же час, САНДІ надає платформу для прийняття спільних позицій та координації їхніх дій у відповідь на грубі порушення міжнародного права, що їх скоїла російська федерація в Україні. При цьому, Комітет тісно співпрацює з КМП та відповідними регіональними установами з питань розвитку міжнародного публічного права. Виступає консультативним органом усіх органів та інституцій РС, при цьому надає фахову допомогу в процесі прийняття конвенцій та застережень до них. САНДІ не обмежується лише роллю дискусійного форуму чи організатора семінарів, а на практиці дає змогу знаходити реальні рішення сучасних викликів і в цьому сенсі є дієвою інституцією для підтримання міжнародного правопорядку та збереження

цінностей, як у межах РС, так і за її межами, з огляду на ширший географічний простір, у якому діє Комітет.

Бібліографічний список

- Кузьма В. Ю. 2024. *Право Ради Європи*. нав. посіб. Харків: Право.
- Статут Ради Європи від 5 травня 1949 р. 2000. *Збірка договорів Ради Європи*. Київ: Парламент. вид-во, с. 11–24.
- Activity Reports of Committee of Legal Advisers on Public International Law (CAHDI). 2026. Official website of CAHDI, [online] Available at: <<https://www.coe.int/en/web/cahdi/activity-reports-cahdi>>
- Cooperation Committee of Legal Advisers on Public International Law (CAHDI) with the European Union. 2026. Official website of CAHDI, [online] Available at: <<https://www.coe.int/en/web/cahdi/cooperation>>
- Cooperation Committee of Legal Advisers on Public International Law (CAHDI) with the International Law Commission (ILC). 2026. Official website of CAHDI, [online] Available at: <<https://www.coe.int/en/web/cahdi/cooperation>>
- Council of Europe, Committee of Ministers. 2023. *Extract from CM(2023)131-addfinal. Committee of Legal Advisers on Public International Law (CAHDI). Programme, Budget and Administration*. Adopted by the Committee of Ministers. 1481st (Budget) meeting, 21-23 November 2023, [online] Available at: <<https://rm.coe.int/cm-2023-131-addfinal-extract-en/1680ad763d>>
- Council of Europe, Committee of Ministers. 1997. *Recommendation R(97)11 of the Committee of Ministers to member states on the amended model plan for the classification of documents concerning state practice in the field of public international law*, [online] Available at: <https://www.coe.int/t/dlapil/cahdi/Source/Texts_&Documents/Recommendation_97_11_en.pdf>
- Council of Europe, Committee of Ministers. 1999. *Recommendation R(99)13 of the Committee of Ministers on responses to inadmissible reservations to international treaties*, [online] Available at: <https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016804ed273>
- Council of Europe, Committee of Ministers. 2021. *Resolution CM/Res(2021)3 on intergovernmental committees and subordinate bodies, their terms of reference and working methods*. Adopted by the Committee of Ministers on 12 May 2021 at the 1404th meeting of the Ministers' Deputies, [online] Available at: <<https://rm.coe.int/resolution-cm-res-2021-3-en/1680a2fbda>>
- Declaration on Jurisdictional Immunities of State Owned Cultural Property. 2013. Declaration was presented at the 46th meeting of the CAHDI (Strasbourg, 16-17 September 2013), [online] Available at: <<https://rm.coe.int/declaration-on-immunities-en/168071bb2d>>
- Historical antecedents Origin and background About the International Law Commission. 2026. Official website of ILC, [online] Available at: <<https://legal.un.org/ilc/ilcintro.shtml>>
- History of the Committee of Legal Advisers on Public International Law (CAHDI). 2026. Official website of CAHDI, [online] Available at: <<https://www.coe.int/en/web/cahdi/history-cahdi>>
- Meeting report of 63rd meeting of Public International Law Division Directorate of Legal Advice and Public International Law. 22-23 September 2022. Bucharest, Romania (hybrid meeting), [online] Available at: <<https://rm.coe.int/cahdi-2022-19-63rd-meeting-report-23-03-2023/1680ab84c0>>
- Normative work of the CAHDI. 2026. Official website of CAHDI, [online] Available at: <<https://www.coe.int/en/web/cahdi/normative-work>>

- Opinion of the CAHDI on Recommendation 2060 (2015) of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe – “The Implementation of the Memorandum of Understanding between the Council of Europe and the European Union”. 2015. 49th CAHDI meeting (Strasbourg), [online] Available at: < <https://rm.coe.int/cahdi-49th-meeting-opinion-/16808e8d19>>
- Opinion of the CAHDI on Recommendation 2231 (2022) of the Parliamentary Assembly on "the Russian federation's aggression against Ukraine: ensuring accountability for serious violations of international humanitarian law and other international crimes". 5 September 2022, [online] Available at: < <https://rm.coe.int/opinion-of-the-cahdi-on-pace-rec-2231-2022-/1680a84b1a>>
- Opinions related to the Council of Europe Conventions. 2026. Official website of CAHDI, [online] Available at: < <https://www.coe.int/en/web/cahdi/council-of-europe-s-conventions-theme>>
- Orosan A. 2022 a. Presentation. *The CAHDI Contribution to the Development of International Law*. Speech delivered on the occasion of an interactive dialogue on the Role of Regional and International Codification Bodies in the Development of International Law. Organised by the Center for International Law and Policy in Africa (CILPA) and the Office of the Legal Counsel of the African Union Commission. 26 October 2022, New York (USA), [online] Available at: <: <https://rm.coe.int/statement-by-cahdi-chair-at-the-59th-annual-session-of-aalco-nov-dec-2/1680a4b73f>>
- Orosan A. 2022b. Presentation. Chair of the Committee of Legal Advisers on Public International Law (CAHDI) at the 1449th meeting of the Ministers' Deputies Strasbourg (France), 23 November 2022, [online] Available at: <: <https://rm.coe.int/ms-alina-orosan-cm-speech-23-november-2022-final-en-fr/1680a932d7>>
- Practical Issues regarding Reservations to International Treaties. 2000. Adopted by the CAHDI at the 19th meeting (Berlin, 14 March 2000), [online] Available at: < <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800644d9>>
- Requena M., Wood M. January 2017. Committee of Legal Advisers on Public International Law (CAHDI). *Max Planck Encyclopedias of International Law (MPIL)*, [online] Available at: < <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e2050>>
- Schmahl S., Breuer M. 2017. *The Council of Europe: Its Law and Policies*. Oxford: Oxford University Press.
- Special guests of Legal Advisers on Public International Law (CAHDI). 2026. Official website of CAHDI, [online] Available at: < <https://www.coe.int/en/web/cahdi/special-guests>>
- Subordinate committees of the CAHDI. 2026. Official website of CAHDI, [online] Available at: <: <https://www.coe.int/en/web/cahdi/history-cahdi>>
- Themes of work of the CAHDI. 2026. Official website of CAHDI, [online] Available at: <: <https://www.coe.int/en/web/cahdi/themes>>
- United Nations, General Assembly. 1947. *Statute of the International Law Commission*. Adopted by the General Assembly in resolution 174 (II) of 21 November 1947, as amended by resolutions 485 (V) of 12 December 1950, 984 (X) of 3 December 1955, 985 (X) of 3 December 1955 and 36/39 of 18 November 1981, [online] Available at: <: <https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/statute/statute.pdf>>
- Wood M. and Sanger A. 2019. *Immunities of Special Missions*. Council of Europe: Brill-Nijhoff Publishers.

References

- Activity Reports of Committee of Legal Advisers on Public International Law (CAHDI). 2026. Official website of CAHDI, [online] Available at: <<https://www.coe.int/en/web/cahdi/activity-reports-cahdi>>
- Cooperation Committee of Legal Advisers on Public International Law (CAHDI) with the European Union. 2026. Official website of CAHDI, [online] Available at: <<https://www.coe.int/en/web/cahdi/cooperation>>
- Cooperation Committee of Legal Advisers on Public International Law (CAHDI) with the International Law Commission (ILC). 2026. Official website of CAHDI, [online] Available at: <<https://www.coe.int/en/web/cahdi/cooperation>>
- Council of Europe, Committee of Ministers. 1997. *Recommendation R(97)11 of the Committee of Ministers to member states on the amended model plan for the classification of documents concerning state practice in the field of public international law*, [online] Available at: <https://www.coe.int/t/dlapil/cahdi/Source/Texts_&_Documents/Recommendation_97_11_en.pdf>
- Council of Europe, Committee of Ministers. 1999. *Recommendation R(99)13 of the Committee of Ministers on responses to inadmissible reservations to international treaties*, [online] Available at: <https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016804ed273>
- Council of Europe, Committee of Ministers. 2021. *Resolution CM/Res(2021)3 on intergovernmental committees and subordinate bodies, their terms of reference and working methods*. Adopted by the Committee of Ministers on 12 May 2021 at the 1404th meeting of the Ministers' Deputies, [online] Available at: <<https://rm.coe.int/resolution-cm-res-2021-3-en/1680a2fbda>>
- Council of Europe, Committee of Ministers. 2023. *Extract from CM(2023)131-addfinal. Committee of Legal Advisers on Public International Law (CAHDI). Programme, Budget and Administration*. Adopted by the Committee of Ministers. 1481st (Budget) meeting, 21-23 November 2023. [online] Available at: <<https://rm.coe.int/cm-2023-131-addfinal-extract-en/1680ad763d>>
- Declaration on Jurisdictional Immunities of State Owned Cultural Property. 2013. Declaration was presented at the 46th meeting of the CAHDI (Strasbourg, 16-17 September 2013), [online] Available at: <<https://rm.coe.int/declaration-on-immunities-en/168071bb2d>>
- Historical antecedents Origin and background About the International Law Commission. 2026. Official website of ILC, [online] Available at: <<https://legal.un.org/ilc/ilcintro.shtml>>
- History of the Committee of Legal Advisers on Public International Law (CAHDI). 2026. Official website of CAHDI, [online] Available at: <<https://www.coe.int/en/web/cahdi/history-cahdi>>
- Kuzma V. Yu. 2024. *Pravo Rady Yevropy. nav. posib*. Kharkiv: Pravo. (in Ukrainian).
- Meeting report of 63rd meeting of Public International Law Division Directorate of Legal Advice and Public International Law. 22-23 September 2022. Bucharest, Romania (hybrid meeting), [online] Available at: <<https://rm.coe.int/cahdi-2022-19-63rd-meeting-report-23-03-2023/1680ab84c0>>
- Normative work of the CAHDI. 2026. Official website of CAHDI, [online] Available at: <<https://www.coe.int/en/web/cahdi/normative-work>>
- Opinion of the CAHDI on Recommendation 2231 (2022) of the Parliamentary Assembly on "the Russian federation's aggression against Ukraine: ensuring accountability for serious violations of international humanitarian law and other international crimes". 5 September 2022. Official website of CAHDI, [online] Available at: <<https://rm.coe.int/opinion-of-the-cahdi-on-pace-rec-2231-2022-/1680a84b1a>>

- Opinion of the CAHDI on Recommendation 2060 (2015) of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe – “The Implementation of the Memorandum of Understanding between the Council of Europe and the European Union”. 2015. 49th CAHDI meeting (Strasbourg), [online] Available at: < <https://rm.coe.int/cahdi-49th-meeting-opinion-/16808e8d19>>
- Opinions related to the Council of Europe Conventions. 2026. Official website of CAHDI, [online] Available at: < <https://www.coe.int/en/web/cahdi/council-of-europe-s-conventions-theme>>
- Orosan A. 2022. Presentation. *The CAHDI Contribution to the Development of International Law*. Speech delivered on the occasion of an interactive dialogue on the Role of Regional and International Codification Bodies in the Development of International Law. Organised by the Center for International Law and Policy in Africa (CILPA) and the Office of the Legal Counsel of the African Union Commission. 26 October 2022, New York (USA), [online] Available at: < <https://rm.coe.int/statement-by-cahdi-chair-at-the-59th-annual-session-of-aalco-nov-dec-2/1680a4b73f>>
- Orosan A. 2022. Presentation. Chair of the Committee of Legal Advisers on Public International Law (CAHDI) at the 1449th meeting of the Ministers’ Deputies Strasbourg (France), 23 November 2022, [online] Available at: < <https://rm.coe.int/ms-alina-orosan-cm-speech-23-november-2022-final-en-fr/1680a932d7>>
- Practical Issues regarding Reservations to International Treaties. 2000. Adopted by the CAHDI at the 19th meeting (Berlin, 14 March 2000), [online] Available at: < <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800644d9>>
- Requena M., Wood M. January 2017. Committee of Legal Advisers on Public International Law (CAHDI). *Max Planck Encyclopedias of International Law (MPIL)*, [online] Available at: < <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e2050>>
- Schmahl S., Breuer M. 2017. *The Council of Europe: Its Law and Policies*. Oxford: Oxford University Press.
- Special guests of Legal Advisers on Public International Law (CAHDI). 2026. Official website of CAHDI, [online] Available at: < <https://www.coe.int/en/web/cahdi/special-guests>>
- Statut Rady Yevropy vid 5 travnia 1949 r. 2000. Zbirka dohovoriv Rady Yevropy. Kyiv: Parlament. vyd-vo, s. 11–24. (in Ukrainian).
- Subordinate committees of the CAHDI. 2026. Official website of CAHDI, [online] Available at: < <https://www.coe.int/en/web/cahdi/history-cahdi>>
- Themes of work of the CAHDI. 2026. Official website of CAHDI, [online] Available at: < <https://www.coe.int/en/web/cahdi/themes>>
- United Nations, General Assembly. 1947. *Statute of the International Law Commission*. Adopted by the General Assembly in resolution 174 (II) of 21 November 1947, as amended by resolutions 485 (V) of 12 December 1950, 984 (X) of 3 December 1955, 985 (X) of 3 December 1955 and 36/39 of 18 November 1981, [online] Available at: < <https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/statute/statute.pdf>>
- Wood M. and Sanger A. 2019. *Immunities of Special Missions*. Council of Europe: Brill-Nijhoff Publishers.

Kuzma V.

**INTERNATIONAL LEGAL ASPECTS OF THE FUNCTIONING OF THE
COMMITTEE OF LEGAL ADVISERS ON PUBLIC INTERNATIONAL LAW
(CAHDI) IN THE CONTEXT OF THE NEW INTERNATIONAL LEGAL ORDER**

This article examines the international legal aspects of the functioning of the Committee of Legal Advisers on Public International Law (CAHDI) within the context of the new international legal order. It is noted that the Committee operates within the framework of the Council of Europe, an international intergovernmental organisation. It is highlighted that CAHDI has been in operation for over 30 years and, in historical retrospect, has been a consistent body on matters of public international law at the regional level.

Attention is drawn to the fact that, in addition to representatives of Council of Europe member states, observers and international organisations participate in the Committee's work. At the same time, CAHDI's significant influence in the field of public international law beyond the European continent is emphasised. It is noted that, by its legal nature, CAHDI is a special ad hoc committee established by the Committee of Ministers of the Council of Europe pursuant to Article 17 of the Statute of the Council of Europe for a two-year term with continuous renewal. The Committee's main tasks in accordance with the Mandate for 2023–2027 are highlighted.

The article highlights the specific features of the Committee's composition and structure, the conduct of its meetings and its agenda. It is established that, at the present stage, CAHDI performs a number of important functions in the field of public international law. It is highlighted that the Committee engages in close cooperation with the International Law Commission, the EU and other regional institutions. It has been established that CAHDI contributes to the development of international law through cooperation, the provision of advisory opinions, and the adoption and harmonisation of legal norms. The Committee's involvement in developing a mechanism to hold Russia accountable for its aggression against Ukraine is noted.

It has been noted that the Committee acts as an advisory body to all Council of Europe bodies and institutions, whilst providing expert assistance in the process of adopting conventions and reservations thereto. The CAHDI is not limited to the role of a discussion forum or seminar organiser, but in practice enables the identification of practical solutions to contemporary challenges and, in this sense, is an effective institution for upholding the international legal order and preserving values, both within the Council of Europe and beyond, given the wider geographical scope within which the Committee operates.

In summary, today, in the face of contemporary challenges, CAHDI examines topical issues, systematises state practice and makes an important contribution to the development of international law, facilitating the process of its codification.

Key words: European Union; reservations; International Law Commission; Committee of Legal Advisers on Public International Law (CAHDI); international law; international legal order; international treaties; International Criminal Court; international intergovernmental organisations; rules of customary international law; state practice; privileges and immunities; progressive development and codification of international law; Council of Europe; special missions.

Статтю було подано / The article was submitted	30.03.2026
Статтю було прийнято / The article was accepted	20.04.2026

УДК 328.185:336.26:343.35

Р.В. Кутузов

ORCID: 0009-0001-5525-947X

А. А. Попов

ORCID: 0000-0003-1285-9296

ВПЛИВ КЛЕПТОКРАТИЧНОЇ МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ НА ПРАВОВУ ТА ЕКОНОМІЧНУ СИСТЕМУ ДЕРЖАВИ

В статті аналізується вплив клептократії як ключового фактору дії на формування, розвиток та мінливість правової та економічної систем. В науковому дослідженні дається визначення аксіоматики ознак та вимірних показників клептократії як системи влади, управлінської системи, а також належної профільної оцінки таких показників та їх обґрунтування. У публікації показаний зв'язок перерозподілу ресурсів в напрямку бенефіціарів клептократичної моделі управління, що унеможливорює економічне зростання в аналізованій країні та тягне зубожіння абсолютної більшості населення. Запропонований авторами аналіз впливу клептократії на економіку передбачає насамперед якісні ознаки-показники в інтеграції з зафіксованими інституційними явищами та показниками корупції, а також тенденціями явищ в динаміці. На думку авторів, можна виділити вісім ознак-показників, серед яких свідомо максимізація фіскального навантаження для населення, формування та перерозподіл державного і місцевих бюджетів за пріоритетом, фактичні заборони окремих видів діяльності (економічної активності), узурпація стратегії розвитку країни олігархатом та «керівництвом» держави (через приватизацію, бюджетний процес і ін.), правовий нігілізм по відношенню до прав та свобод населення + (вибіркове правосуддя, безкарність очевидних порушень та злочинів).

У юридичному контексті така модель проявляється не лише через самі закони, які рідко прямо закликають до правопорушень, але й через законопроекти, що створюють системні прогалини або ослаблюють контроль, а також через способи і техніку їх прийняття.

Автори вважають, що наявна парламентська практика усе ще допускає вагому кількість порушень регламентних норм. Частина цих можливостей закладена у самих нормах Закону України «Про Регламент Верховної Ради України».

У дослідженні здійснений комплексний аналіз інституційного середовища української економіки, що надає переконливі підстави характеризувати її як, значною мірою, клептократичну та запропоновано здійснити фундаментальну модернізацію економіки з урахуванням євроінтеграційних перспектив.

Водночас кризи в суспільстві, спричинену клептократичною системою державного управління, зокрема в Україні, можна подолати через суттєву трансформацію законодавчих інституцій. Поточна правова база, спрямована на боротьбу з клептократичною економікою та управлінською системою, є явно недостатньою.

Ключові слова: клептократія, клептократична економіка, корупція, фактори клептократії, клептократична псевдоеліта, інституційна економіка, інституційне середовище, фільтр для законопроекту.

DOI 10.34079/2518-1319 -2026-16-31-202-213

Постановка проблеми. Аналіз клептократичної системи як інституційного державного устрою, який в абсолютній пріоритетності державного управління визначає отримання джерел доходів правлячою групою осіб, здійснений в попередній публікації потребує подальшого більш детального аналізу впливу такої системи на правове та економічне середовище держави якій притаманна клептократична економічно-правова модель.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні і деякі практичні аспекти клептократії досліджували як українські правознавці та економісти, так і зарубіжні. Серед них наступні науковці: Д. Вовк, С. Джолос, І. Єфименко, Ю. Кононенко, В. Кузь, О. Куклін, В. Пелішенко, Р. Пустовійт, В. Романченко, Д. Сковронський, Н. Трусова, А. Француз, Д. Ядранський. Даній тематиці приділяли увагу О. Петінова, представниця філософського напрямку, І. Лопушинський, В. Ніценко – управлінської течії та ін.

Мета дослідження. Проаналізувати вплив клептократичної моделі державного управління, яке зосереджене на ключовій функції генерування джерел доходу для правлячої «псевдоеліти», шляхом запровадження корупційних неринкових трансакційних витрат на економічну та правову системи.

Виклад основного матеріалу. Аналіз репрезентованих наукових праць свідчить про різноплановий підхід до вивчення клептократії. Це вимагає насамперед визначення аксіоматики ознак та вимірних показників клептократії як системи влади, як управлінської системи, а також належної профільної оцінки таких показників та їх обґрунтування.

В умовах клептократії сформовані системою «бізнес-моделі» формують трансакційні витрати для бізнесу та окремих «економічних агентів», і економічна система переорієнтовується на корупційно-адміністративне втручання в ринкові механізми.

З позиції інституційної економіки, саме клептократичні-трансакційні витрати можуть формувати стимули для суб'єктів господарювання щодо підвищення ефективності бізнес-процесів та управлінських рішень. В системі клептократичної економіки покладання таких витрат на бізнес, а як наслідок на кінцевих споживачів продукту, спотворює систему правил і норм економічної поведінки. Що як наслідок призводить до зниження попиту, та економічної активності в цілому (Nitsenko, 2020; Tkach, 2019).

У підсумку, спостерігається перерозподіл ресурсів в напрямку беніфіціарів клептократичної моделі управління, що унеможлиблює економічне зростання в аналізованій країні та тягне зубожіння абсолютної більшості населення. В межах клептократичної моделі управління та як наслідок формування «клептократичної економіки» йдеться радше про кримінальну поведінку, яка не є персональною, принагідною і спорадичною, а є колективною, системною, стратегічною і постійною.

Це система, в якій високопосадовці виступають співучасниками, а організація влади навмисно здійснюється з метою накопичення багатства, яке потім використовується для довготривалого утримання влади.

Для бізнес-схеми клептократії спільне благо і потреби суспільства категорично відсутні як мета, вони заслуговують на увагу в залишковому порядку і виключно завдяки можливостям для особистого збагачення, або за потреби залишитися при владі.

Комплексний аналіз сформованої моделі державного управління дає переконливі підстави характеризувати існуючу в Україні модель як значною мірою клептократичну. Слід також зазначити, що вимірювання впливу клептократичного режиму на економічний розвиток та правову систему є досить проблематичним у зв'язку з

невизначеністю, на даний момент, щодо вимірних показників такого впливу.

Запропонований нами аналіз дії клептократії на економіку передбачає насамперед якісні ознаки-показники в інтеграції з зафіксованими інституційними явищами та показниками корупції, а також тенденціями в динаміці. А саме:

1. Свідома максимізація фіскального (всупереч хрестоматійній зворотній пропорційній залежності між рівнем оподаткування та темпами економічного зростання сформованій А Лафером), корупційного, бюрократичного навантаження для «населення» з метою формування можливостей перерозподілу ресурсів від «населення» до провладної верхівки, без врахування очевидного нищівного впливу на економіку в середньо-, та довгостроковій перспективі. В умовах функціонування клептократичного режиму сукупне фіскальне навантаження з врахуванням кумулятивного, синергетичного та накопичувального ефекту від «багатошарового» оподаткування в залежності від споживчого кошика складає 75-80% від отриманого економічним агентом прибутку. (Без врахування ефекту сповільнення економічних процесів та загального розвитку економіки)

2. Формування та перерозподіл державного і місцевих бюджетів по статтях, за пріоритетом: формування можливостей щодо подальшого розподілу таких бюджетів між елементами «провладної вертикалі». Формування «корупційного демпфера», як можливості до корупції та «освоєння» коштів чиновниками різних рівнів в обмін на «повернення» частини коштів держуправлінням вищої ланки, подальшу лояльність та підтримку.

3. Клептократія «не терпить» окремих «економічних агентів», таких як: дрібний бізнес, громадян, які самостійно і не залежно від «держави» заробляють, (наприклад в ІТ-галузі, медіа-просторі, відеоплатформ, соцмереж, месенджерів, секторі криптоактивів тощо). Тому значна кількість законодавчих ініціатив спрямована на знищення та репресії щодо вищенаведених «агентів».

4. Свідоме створення системи безальтернативної тінізації, або фактичні заборони окремих видів діяльності (економічної активності) для родових «економічних агентів» - звичайних громадян з метою формування бізнес-моделі особистого збагачення. (заборони/обмеження ігрового бізнесу, реалізації окремих товарів/послуг, видобутку корисних копалин тощо).

5. Свідоме ігнорування владою соціальних функцій держави, фінансування їх з пріоритетністю, за ознакою максимізації можливостей перерозподілу до провладної верхівки.

6. Вагома частка «отриманих» владою ресурсів спрямовується на посилення та підтримку систем контролю (силових структур) та репресій «рядових громадян», придушення свободи слова.

7. Узурпація стратегії розвитку країни олігархатом та «керівництвом» держави (через приватизацію, бюджетний процес тощо).

8. Правовий нігілізм по відношенню до прав та свобод населення (вибіркове правосуддя, безкарність очевидних порушень та злочинів).

У юридичній площині про таку модель свідчать не тільки самі закони (вони рідко прямо закликають до крадіжок), але й законопроекти, що створюють системні «лазівки» або послаблюють контроль, а також техніка їх прийняття.

Ми можемо проаналізувати пояснювальні записки до таких проєктів. Часто там декларуються благі цілі (наприклад, «стимулювання економіки»), але антикорупційна експертиза, яку проводить профільний комітет Верховної Ради України, вказує на величезні ризики. Наявність таких законопроектів ще не означає, що держава стала клептократичною. Це лише спроби, які часто блокуються громадянським суспільством,

міжнародними партнерами та самими антикорупційними органами.

Аналіз конкретних законопроектів, що викликали найбільший резонанс у суспільстві та серед правозахисників через ризики побудови клептократичних схем, дозволяє побачити «технічну» сторону цього процесу.

Ось один із ключових кейсів останніх років (включаючи ті, що обговорюються у 2025–2026 роках).

Вже декілька років ведеться боротьба з «Правками Лозового» (Проект закону №10100 від 29.09.2023). Оригінальні «правки Лозового» (прийняті ще у 2017 році) створили механізм, за яким кримінальні справи закривалися просто через спливи термінів досудового розслідування, навіть якщо провину було доведено (Проект закону №10100 від 29.09.2023).

Законопроект №10100 мав на меті повністю скасувати ці обмеження для тяжких корупційних злочинів. Опір його прийняттю або спроби внести в нього «розмиті» формулювання якраз і є прямим маркером небажання системи нести відповідальність за розкрадання державних коштів.

У червні 2022 року Європейська Комісія надала свій висновок щодо заявки України на членство у Європейському Союзі. У ньому була запропонована рекомендація надати Україні статус кандидата на вступ до ЄС із розумінням, що Україна виконає низку кроків.

Одним з фундаментальних питань для забезпечення невідворотності покарання за корупційні кримінальні правопорушення є визначення достатніх строків давності притягнення до кримінальної відповідальності. Вимоги забезпечити належні строки давності впливають з міжнародних договорів України. Наприклад, у статті 29 Конвенції ООН проти корупції визначено: «Кожна Держава-учасниця, у відповідних випадках, встановлює відповідно до свого внутрішнього права тривалий строк давності для порушення провадження щодо будь-яких злочинів, що визначені цією Конвенцією, і встановлює більш тривалий строк давності або можливість призупинення плин timer строку давності в тих випадках, коли особа, підозрювана у вчиненні злочину, ухиляється від правосуддя» (Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції, 2003).

Таким чином, продовження строків давності за корупційними правопорушеннями є важливим інструментом для забезпечення суспільного запиту на справедливість так само і дотримання міжнародних стандартів і вимог. Враховуючи це, а також особливу нетерпимість до корупції під час повномасштабної війни з РФ, законопроект 10100 пропонував встановити, що тяжкі та особливо тяжкі корупційні злочини, вчинені під час дії воєнного стану, не мають строків давності. Проект також пропонував зупинити перебіг строків давності за усіма видами тяжких та особливо тяжких злочинів на період воєнного стану, оскільки об'єктивно велика частина суспільства, в тому числі системи правосуддя сконцентрована на боротьбі з зовнішнім агресором, що не дозволяє виявляти та розслідувати велику кількість злочинів (Проект закону №10100 від 29.09.2023).

Незважаючи на актуальність цього законопроекта, а також позитивну оцінку громадськістю, він був включений до слухання Верховною Радою України лише постановою 4775-IX від 10.02.2026, тобто через 2,5 роки (Постанова Верховної Ради України Про порядок денний п'ятнадцятої сесії Верховної Ради України дев'ятого скликання, 2026).

Ситуація з його розглядом є унікальною, хоча він поданий лідером провладної фракції (авторство Давида Арахамії та групи депутатів), його розгляд гальмується роками через спротив як всередині парламенту, так і з боку бізнес-спільнот.

Замість законопроекту №10100, Рада періодично розглядає «компромісні» варіанти (наприклад, №10060 щодо реформи САП), де питання строків розслідування вирішується лише частково. Законопроект №10100 – вважається особливо

«радикальним» антикорупційним документом, тому його часто відкладають на користь м'якших рішень (Проект Закону, №10060, 2023).

Найбільшим «фільтром» для законопроекту став профільний комітет, який очолює Сергій Іонушас (фракція «Слуга народу»). Голова Центру протидії корупції (ЦПК) Віталій Шабунін прямо звинувачував С. Іонушаса та членів комітету в саботажі скасування правок.

В інтерв'ю Radio NV він заявив, що профільний комітет Верховної Ради (ВР), який очолює нардеп від Слуги народу, блокує скасування правок Лозового, за допомогою яких топ-корупціонери можуть уникнути відповідальності.

«Слуги народу» в парламенті, на чолі з Сергієм Іонушасом, головою профільного комітету, блокують відміну правок Лозового, якими закриваються топ-корупційні справи. Нагадаю, Роттердам+, перший епізод, вже закрито через правки Лозового. Король контрабанди Альперін вже уник покарання через правки Лозового», – зазначив Шабунін в ефірі Radio (Профільний комітет Ради блокує скасування правок Лозового-Шабуніна, 2023).

«У цьому комітеті, - розповів Шабунін, - (Комітеті Ради з питань правоохоронної діяльності - ред.) більшість «слуг народу». Голова комітету – «слуга народу». Хай він просто розгляне на комітеті. Щоб законопроект, який скасовує ці правки, потрапив в зал [Верховної Ради], не обов'язкове позитивне рішення Комітету. Комітет має його розглянути. І навіть якщо Комітет каже «ми проти», це відкриває можливість законопроекту піти в зал. Так от: Комітет не розглядає, чим блокує потрапляння [законопроекту] в зал. Конкретно зараз «слуги народу» і інші парламентарі блокують скасування цих правок» (Профільний комітет Ради блокує скасування правок Лозового-Шабуніна, 2023).

Наскільки правий Голова Центру протидії корупції? Чи існує якась процедура щодо розгляду законопроекта в головному комітеті ВР, де було б вказано про термін розгляду в комітеті і обов'язковість цього розгляду?

Так, процедура розгляду законопроектів у головному комітеті чітко регламентована Законом України «Про Регламент Верховної Ради України» (зокрема, главою 15, статтями 93–96) (Закон України Про Регламент Верховної Ради України, 2010).

Законодавство встановлює конкретні терміни та умови, за яких комітет зобов'язаний розглянути документ. Згідно зі ст. 93 Регламенту, головний комітет має визначені часові рамки для підготовки законопроекту до першого читання: «Комітет має розглянути законопроект і прийняти висновок щодо нього не пізніше як у 30-денний строк (якщо Радою не встановлено інший термін)» (ч.3 ст.93) (Закон України Про Регламент Верховної Ради України, 2010).

Проте наявна парламентська практика усе ще допускає вагому кількість порушень регламентних норм. Частина цих можливостей закладена у самих нормах Закону України «Про Регламент Верховної Ради України». Тут зокрема сказано про можливу підготовку експертного висновку, врахування існування альтернативного законопроекту, про можливість запропонувати Кабінету Міністрів України, міністерствам, іншим державним органам, об'єднанням громадян висловити свою думку щодо доцільності його прийняття і ін. (Закон України Про Регламент Верховної Ради України, 2010).

Наприклад, бізнес-омбудсмен та Федерація роботодавців України висловлювали застереження (у форматі листів до Комітету), що повне скасування строків розслідування (до підозри) може розв'язати руки силовикам для тиску на бізнес (Постанова Ради Федерації роботодавців України, 2024).

9. Всеохоплюючий непотизм в державних структурах, призначення очевидних

«антифахівців» на посади за ознакою лояльності. Особливо катастрофічним для країни стало призначення на посади, як у державному, так і в бізнес-секторі, на засадах власних бізнес-інтересів та в контексті загострення неформального інституту «кумівства», а не за кваліфікаційними вимогами. (У цій ситуації інституційне середовище деградує, специфікація прав власності є ненадійною та розпливчастою, бізнес криміналізується через спотворені стимули, також через загальне ігнорування вимог формальних інституцій у судовій системі, прокурорському нагляді, адвокатурі, діяльності правоохоронних органів та державних органів).

10. Формування законодавчої системи за пріоритетністю захисту клептократичної державної моделі, «спрямованість» законодавства на інтереси окремих «провладних» груп населення.

11. В клептократичній економіці «влада» ініціює або підтримує виборчу систему, яка дозволяє їм максимізувати терміни їх повноважень, що створює умови для пролонгованого в часі особистого збагачення.

Також фіксується «Спадковість» клептократичної системи - група бенефіціарів системи після виборів може бути частково, або майже повністю замінена, але клептократична управлінська модель держави зберігається та «вдосконалюється». (Ryzhenko and Halahan, 2019; Frantsuz, 2020; Prykhodko and Oksin, 2020; Gossel, 2017).

Науковці, які аналізують корупцію на макrorівні, як елемент клептократичної системи, зокрема, представники інституційної економіки, фіксують свій дослідницький інтерес до наступного факту: протидія клептократичним (корупційним) факторам є одним із ключових аспектів економічного зростання, на думку, Дж. Ламбсдорфа (2007), С. Роуз Акермана (2006), Дж. Економакіса та ін. (2010), Б. Блума (2014), Х. Дж. Лаута (2000).

Це пов'язано з тим, що багато проблем економічного розвитку є результатом існуючих клептократичних бар'єрів у таких сегментах інституційного середовища, як: інноваційні технології, права власності, робоча сила, підприємництво, а також результатом неефективної політики, що спотворює ціни та стимули. Такі інститути та свідомо бездіяльність державної влади існують виключно, або навіть переважно, не через брак розуміння необхідної економічної політики з боку державної бюрократії, а свідомо, з метою формування можливостей для особистого збагачення «псевдоеліт».

В клептократичній економіці політики свідомо ініціюють або підтримують політику, яка дозволяє їм залишатися при владі якомога довше та створює умови для особистого збагачення (Ryzhenko and Halahan, 2019; Frantsuz, 2020; Prykhodko and Oksin, 2020; Gossel, 2017). І вони лобіюють політику, яка дозволить їм конкурувати з політичними опонентами, і яка, у свою чергу, може санкціонувати більш ефективні інституційні ініціативи що було досліджено та висвітлено на прикладах України (Nitsenko, 2020), Південної Африки (Gossel, 2017).

Ці ж дані підтверджуються опитуваннями Transparency International за 2025 рік (Transparency International, 2025) (табл. 1).

Таблиця 1

Рівень корупції в деяких країнах у 2025 році

Показник	Одиниці	Німеччина	Франція	Швеція	Польща	Україна	США	Казахстан	Литва	Грузія	Турція	Сомалі
Індекс сприйняття корупції (CPI)	індекс сприйняття корупції (CPI)	77	66	80	53	36	64	38	65	50	31	9
Місце (з досліджених 182 країн)	показник	10	27	6	53	106	30	97	28	57	128	181

Спостерігається також стійка позитивна залежність між рівнем інституційної якості (CPI) та номінальним ВВП на душу населення. (Дані щодо ВВП взято з IMF, індекс корупції – з Transparency International) (Pustoviit and Kuklin, 2020; Nitsenko, 2020).

Країни з високим CPI (Швеція, Німеччина) мають вищий рівень доходів, тоді як країни з нижчим CPI (в тому числі Україна) демонструють значно нижчі економічні показники (табл. 2).

Таблиця 2

ВВП на душу населення, (дол. США), рівень корупції в Україні та деяких країнах Європи (2025р)

Країна	ВВП на душу (номінальний, \$)	Індекс сприйняття корупції (CPI)
Німеччина	59925	77
Франція	48982	66
Швеція	62036	80
Польща	28485	53
Україна	6 382	36
США	89599	64
Казахстан	14723	38
Литва	32982	65
Грузія	10126	50
Туреччина	18198	31
Сомалі	763	9

Джерела: 1. International Monetary Fund (IMF). World Economic Outlook Database, October 2025. Washington, DC: IMF, 2025.(International Monetary Fund, 2025)

2.World Bank. World Development Indicators: GDP per capita (current US\$). Washington, DC: World Bank Group, 2025.(World Bank.,2025)

3.Transparency International. Corruption Perceptions Index 2025. Berlin: Transparency International Secretariat, 2025.(Transparency International.,2025)

Теоретичний аналіз та емпіричні дані свідчать про те, що динаміка ВВП на душу населення визначається якістю інституційного середовища та суттєво змінюється

залежно від ефективності функціонування інституцій. Ряд досліджень, включаючи зафіксовані в таблицях (табл. 1, 2) короткий огляд тенденції, підтверджують статистично значущий зв'язок між індексом корупції та економічним розвитком (ВВП на душу населення) аналізованих країн.

Слід визнати, що корупція, як основа клептократичної економіки, досить поширена у світі. У деяких країнах Африки та Південної Америки, таких як Сомалі або Колумбія, а також у країнах пострадянського простору, доходи від корупції, становлять значну частку тіньового валового національного продукту.

Висновки. Клептократична економіка, як інституційний устрій, зосереджена на ключовій функції, пов'язаній з отриманням багатства правлячою елітою. З цією метою «топ-менеджмент» клептократичні держави створює системи державного управління, які надають всім рівням влади пріоритетні можливості для особистого збагачення, що руйнує функціонування та розвиток реального сектору економіки.

Як висновок, вважаємо доречним запропонувати, вищенаведені якісні ознаки-показники клептократичного середовища, які в інтеграції з зафіксованими інституційними явищами корупції який вимірюється інтегрованим показником (CPI) здатні чітко ідентифікувати клептократію як привілеюючу модель державного управління в досліджувальній країні.

Водночас, наголошуємо та погоджуємось з (V.Jankauskas and J. Seputiene) що стабільні та ефективні інституції на противагу клептократії знижують невизначеність у політичній та економічній організації суспільства, зменшують трансакційні-клептократичні витрати, сприяють інвестиціям та економічному зростанню в цілому (Jankauskas and Seputiene, 2009).

Верховенство права є фундаментальним фактором економічного зростання, а для пострадянських країн, включаючи Україну, пріоритетом соціально-економічної трансформації є боротьба з корупцією як ключовим елементом клептократичної системи державного управління..

Слід визнати, що розвиток клептократичної економіки в Україні призвів до відсутності інституційних стримувань для політиків та еліт, що сприяло активізації боротьби клептократичних груп за владу і дало їм змогу використовувати свій клептократичний потенціал, що, в свою чергу, спричинило масштабну соціально-економічну кризу.

Таким чином, нездатність інституційно слабких суспільств, включаючи Україну, стримувати клептократичні мотиви псевдоеліти має першорядне значення з точки зору економічного розвитку. Більше того, ця нездатність значною мірою зумовлена «провалами держави», коли неможливо забезпечити ефективність розподілу та відповідність політики розподілу прийнятим уявленням про справедливість у суспільстві, що призводить до соціально-економічних та політичних криз.

Якщо інституційні реформи не забезпечують очікуваних економічних результатів (зростання ВВП на душу населення, зниження рівня соціально-економічної нерівності в суспільстві, розвиток інноваційних галузей тощо), то недоліки їх впровадження корелюють не з теорією реформ, а з тими, хто відповідає за її впровадження.

Водночас кризову ситуацію в суспільстві, зумовлену клептократичною системою державного управління, зокрема в Україні, можна вирішити шляхом серйозної зміни законодавчих інституцій. Існуюча база для протидії клептократичній економіці та системі управління в останній явно недостатня. Зауважимо, що останні твердження потребують подальшого дослідження з позиції його обґрунтованості та ефективності.

Бібліографічний список

- Закон України Про Регламент Верховної Ради України №1861-VI, 2010. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text>>[
- Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції, 2003. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text
- Постанова Верховної Ради України Про порядок денний п'ятнадцятої сесії Верховної Ради України дев'ятого скликання №4775-IX, 2026. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4775-IX#Text/>>
- Постанова Ради Федерації роботодавців України, 2024. *Рекомендації роботодавців уряду на 2024 рік* [онлайн] Доступно: <<https://fru.ua/ua/documents/rekomendatsiji-robotodavtsiv-dlya-uryadu-na-2024-rik>>[
- Проект Закону Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури №10060, 2023. *Кабінет Міністрів України* [онлайн] Доступно: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/42797>>.
- Проект Закону України Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення ефективності здійснення кримінального провадження та притягнення до відповідальності за корупційні злочини: пояснювальна записка №10100-1, 2023. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <blob:<https://itd.rada.gov.ua/339671b4-d77e-4513-814d-5763b585f966/>>
- Профільний комітет Ради блокує скасування правок Лозового-Шабунін, 2023. *Голова – «служба народу»* [онлайн] Доступно: <<https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/komitet-radi-blokuje-skasuvannya-pravok-lozovogo-ekspert-50366749.html/>>
- Frantsuz, A., 2020. Central and Eastern Europe-the Globalization Process, Hybrid Threats: Political and Legal Aspects. *Ukrainian Policymaker*, 6, pp.2431. DOI: 10.29202/up/6/3.
- Gossel, S., 2017. *Breaking Zuma's kleptocracy is up to all of us*. [online] Available at: <<https://www.gsb.uct.ac.za/fozumakleptocracy>>.
- International Monetary Fund (IMF), 2025. *World Economic Outlook Database, October*. Washington, DC: IMF [online] Available at: <https://americansforprosperity.org/economic-progress/?utm_campaign=M2026017_AFP_AFP-Brand-Campaign>.
- Jankauskas, V. and Seputiene, J., 2009. The Impact of the Institutional Environment on the Economic Development. *Ekonomika*, 87, pp. 141-153. DOI:10.15388/Ekon.2009.0.1040.
- Nitsenko, V., 2020. Mismanagement in Ukraine. *Problems of Management in the 21st Century*, 15(1), pp. 48. DOI: 10.33225/pmc/20.15.04.
- Prykhodko, A. and Oksin, V., 2020. Corruption Factor as a Destabilizing Element of Development of the Space Industry. *Advanced Space Law*, 5, pp. 7182. DOI: 10.29202/asl/2020/5/7.
- Pustovit, R. and Kuklin, O., 2020. The impact of institutional factors and risks of political instability on the state economy. *Economy of Ukraine*, 2, pp.2244. DOI:10.15407/ekonomyukr.2020.02.024
- Ryzhenko, I. and Halahan, O., 2019. Types of Liability for Illegal Space Activities. *Advanced Space Law*, 3, pp. 97107. DOI: 10.29202/asl/2019/3/8.
- Tkach, O. and Tkach, A., 2019. Volunteer Movement in Ukraine in the Situation of External Aggression. *Ukrainian Policymaker*, 4, pp. 5261. DOI: 10.29202/up/4/8.
- Transparency International, 2025. *Corruption Perceptions Index*. [online] Available at: <<https://www.transparency.org/en/cpi/2025/media-kit>>.

World Bank, 2025 *World Development Indicators: GDP per capita (current US\$)*. Washington, DC: World Bank Group [online] Available at:<https://americansforprosperity.org/economic-progress/?utm_campaign=M2026017_AFP_AFP-Brand-Campaign>.

References

- Frantsuz, A., 2020. Central and Eastern Europe-the Globalization Process, Hybrid Threats: Political and Legal Aspects. *Ukrainian Policymaker*, 6, pp.2431. DOI: 10.29202/up/6/3.
- Gossel, S., 2017. *Breaking Zumas kleptocracy is up to all of us*. [online] Available at:<<https://www.gsb.uct.ac.za/fozumakleptocracy>>.
- International Monetary Fund (IMF), 2025. *World Economic Outlook Database, October*. Washington, DC: IMF [online] Available at:<https://americansforprosperity.org/economic-progress/?utm_campaign=M2026017_AFP_AFP-Brand-Campaign>.
- Jankauskas, V. and Seputiene, J., 2009. The Impact of the Institutional Environment on the Economic Development. *Ekonomika*, 87, pp. 141-153. DOI:10.15388/Ekon.2009.0.1040.
- Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty koruptsii [United Nations Convention against Corruption], 2003. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text> (in Ukrainian).
- Nitsenko, V., 2020. Mismanagement in Ukraine. *Problems of Management in the 21st Century*, 15(1), pp. 48. DOI: 10.33225/pmc/20.15.04. (in Ukrainian).
- Postanova Rady Federatsii robotodavtsiv Ukrainy, 2024. *Rekomendatsii robotodavtsiv uriadu na 2024 rik [Government Employer Recommendations for 2024]* [online] Available at:<<https://fru.ua/ua/documents/rekomendatsiji-robotodavtsiv-dlya-uryadu-na-2024-rik>> (in Ukrainian).
- Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy Pro poriadok denni piatnadtsiatoi sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy deviatoho sklykannia №4775-IX [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine On the Agenda of the Fifteenth Session of the Verkhovna Rada of Ukraine of the Ninth Convocation], 2026. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at:<<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4775-IX#Text>> (in Ukrainian).
- Profilnyi komitet Rady blokuie skasuvannia pravok Lozovoho-Shabunin, 2023. *Holova - «sluha narodu» [The President is a «servant of the people»]* [online] Available at:<<https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/komitet-radi-blokuye-skasuvannya-pravok-lozovogo-ekspert-50366749.html>> (in Ukrainian).
- Proiekt Zakonu pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo posylennia samostiynosti Spetsializovanoi antykoruptsiinoi prokuratury №10060, [On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine to Strengthen the Independence of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office]. *Kabinet Ministriv Ukrainy* [online] Available at:<<https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/42797>> (in Ukrainian).
- Proiekt Zakonu Ukrainy Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo zabezpechennia efektyvnosti zdiisnennia kryminalnoho provadzhennia ta prytiannennia do vidpovidalnosti za koruptsiini zlochyny: poiasniuvalna zapyska №10100-1 [Draft Law of Ukraine On Amendments to the Criminal Code of Ukraine and the Criminal Procedure Code of Ukraine to Ensure the Efficiency of Criminal Proceedings and Prosecution for Corruption Crimes: Explanatory Note], 2023. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at:<<blob:https://itd.rada.gov.ua/339671b4-d77e-4513-814d-5763b585f9>>

- 66//>(in Ukrainian).
- Prykhodko, A. and Oksin, V., 2020. Corruption Factor as a Destabilizing Element of Development of the Space Industry. *Advanced Space Law*, 5, pp. 7182. DOI: 10.29202/asl/2020/5/7.
- Pustoviit, R. and Kuklin, O., 2020. The impact of institutional factors and risks of political instability on the state economy. *Economy of Ukraine*, 2, pp.2244. DOI:10.15407/ekonomyukr.2020.02.024 (in Ukrainian).
- Ryzhenko, I. and Halahan, O., 2019. Types of Liability for Illegal Space Activities. *Advanced Space Law*, 3, pp. 97107. DOI: 10.29202/asl/2019/3/8.
- Tkach, O. and Tkach, A., 2019. Volunteer Movement in Ukraine in the Situation of External Aggression. *Ukrainian Policymaker*, 4, rr. 5261. DOI: 10.29202/up/4/8. (in Ukrainian).
- Transparency International, 2025. *Corruption Perceptions Index*. Berlin: Transparency International Secretariat [online] Available at:<<https://www.transparency.org/en/cpi/2025/media-kit>>.
- World Bank, 2025 *World Development Indicators: GDP per capita (current US\$)*. Washington, DC: World Bank Group [online] Available at:<https://americansforprosperity.org/economic-progress/?utm_campaign=M2026017_AFP_AFP-Brand-Campaign>.
- Zakon Ukrainy Pro Rehlament Verkhovnoi Rady Ukrainy №1861-VI [Law of Ukraine On the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine],2010. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at:<<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text>>[Accessed 30 March 2026]. (in Ukrainian).

Kutuzov R.V.
Popov A.A.

THE INFLUENCE OF THE KLEPTOCRATIC MANAGEMENT MODEL ON THE LEGAL AND ECONOMIC SYSTEM OF THE STATE

The article analyzes the impact of kleptocracy as a key factor influencing the formation, development and variability of legal and economic systems.

The axiomatic definition of the signs and measurable indicators of kleptocracy as a system of power, as a management system, as well as the proper profile assessment of these indicators and their justification is given. The connection of the redistribution of resources towards the beneficiaries of the kleptocratic model of governance, which makes economic growth in the analyzed country impossible, and leads to the impoverishment of the absolute majority of the population, is shown.

The analysis of the impact of kleptocracy on the economy proposed by the authors primarily involves qualitative indicators in integration with recorded institutional phenomena and indicators of corruption, as well as trends in the dynamics of phenomena. According to the authors, 8 such indicators can be distinguished, including the conscious maximization of the fiscal burden on the population, the formation and redistribution of state and local budgets by priority, the actual prohibitions of certain types of activity (economic activity), the usurpation of the country's development strategy by the oligarchs and the "leadership" of the state (through privatization, the budget process, etc.), legal nihilism in relation to the rights and freedoms of the population (selective justice, impunity for obvious violations and crimes).

In the legal sphere, such a model is evidenced not only by the laws themselves (they rarely directly call for theft), but also by bills that create systemic "loopholes" or weaken control, as well as by the technique of their adoption.

The authors believe that the current parliamentary practice still allows for a significant

number of violations of regulatory norms. Some of these possibilities are embedded in the very norms of the Law of Ukraine "On the Regulations of the Verkhovna Rada of Ukraine".

The comprehensive analysis of the institutional environment of the Ukrainian economy provides convincing grounds to characterize it as largely kleptocratic, and in which the fundamental modernizations proposed in the work, taking into account the prospects for European integration, have yet to be implemented.

At the same time, the crisis situation in society, caused by the kleptocratic system of state administration, in particular in Ukraine, can be resolved by seriously changing legislative institutions. The existing basis for countering the kleptocratic economy and the system of administration in the latter is clearly insufficient.

Keywords: *bill filter, kleptocracy, kleptocratic economy, corruption, factors of kleptocratic, kleptocratic pseudo-elite. institutional economy, institutional environment.*

Статтю було подано / The article was submitted	26.03.2026
Статтю було прийнято / The article was accepted	20.04.2026

УДК 341.1

А.Р. Лабик

ORCID: 0009-0005-1376-6771

ОЗНАКИ ЦИФРОВИХ ПРАВ ЛЮДИНИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Стаття присвячена з'ясуванню характерних рис цифрових прав людини в умовах цифровізації та розвитку інформаційного суспільства. Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю нормативної регламентації цієї категорії прав з метою забезпечення їх ефективної реалізації і захисту на основі рівності та недискримінації. Встановлено, що вітчизняне законодавство у даній сфері на сьогодні характеризується фрагментарністю та відсутністю системного підходу до регулювання цифрових прав особи. Автор обґрунтовує тезу про те, що глибокий та всебічний науковий аналіз окресленої проблематики дозволить вибудувати фундамент для внесення змін до чинних чи прийняття нових національних нормативно-правових актів, а також удосконалення існуючих міжнародних норм.

Проаналізовано доктринальні підходи до визначення правової природи цифрових прав людини, сформовані на основі розробок вітчизняних та іноземних дослідників. Обґрунтовано доцільність визнання цифрових прав якісно новою категорією, що зумовлено глибинними соціально-економічними трансформаціями, виникненням специфічного об'єкта охорони у вигляді цифрової ідентичності («цифрового двійника») та набуттям окремими цифровими правомочностями статусу основоположних. Водночас визнається подвійна природа цифрових прав, яка органічно поєднує як новітні, так і класичні права людини, зміст яких суттєво розширився під впливом цифровізації.

Окрему увагу приділено систематизації специфічних рис цифрових прав, серед яких виділено їхню критичну залежність від технічної інфраструктури, що породжує серйозну проблему цифрового розриву. Окреслено таку характеристику як транскордонний характер цифрових прав, котрий суттєво ускладнює визначення юрисдикції держав на сучасному етапі. Крім того, зроблено акцент на гібридизації управління Інтернетом через зростаючу роль приватних технологічних корпорацій. Проаналізовано специфіку шкоди, яка може бути завдана цифровим правам, що через формування цифрового сліду є необмеженою у просторі й часі.

Підкреслюється, що в сучасних умовах традиційні інструменти ретроспективного захисту стають недостатніми. Це вимагає поступового переходу до превентивного регулювання, спрямованого на запобігання порушенням. Зроблено висновок, що визнання цифрових прав особливим видом прав четвертого покоління має стати каталізатором для системної адаптації вітчизняного законодавства та міжнародних стандартів до нових реалій, гарантуючи рівне забезпечення прав особи офлайн та онлайн.

Ключові слова: права людини, цифрові права, цифровізація міжнародного права, захист прав людини, штучний інтелект.

DOI 10.34079/2518-1319 -2026-16-31-214-224

Постановка проблеми. Важливою передумовою правильного тлумачення будь-якого явища, зокрема й правового, є визначення поняття та встановлення системи ознак, які його характеризують. Фактично, без цього етапу неможливо проводити подальший

аналіз розглянутої категорії, оскільки ризик спотворення його результатів є надзвичайно високим. З'ясування правової природи та рис об'єкта набуває критичного значення у контексті дослідження прав людини, адже саме воно є відправною точкою для вирішення низки питань. Одним із них є встановлення, чи конкретне право має абсолютний характер, чи все-таки підлягає обмеженням. Якщо допускаються втручання в це право, то які саме підстави для обмежень вважати легітимними? Який можливий ступінь такого втручання, чи допускається позбавлення права? Який механізм забезпечення цього права? Які способи захисту може використати суб'єкт у разі його невизнання, порушення чи позбавлення? Від розв'язання цих завдань безпосередньо залежить ефективна реалізація прав кожною особою, якій вони адресовані. Відповідно, можемо прослідкувати чітку логічну залежність практичного втілення права від глибокого аналізу його поняття, сутності та характерних рис.

Означена залежність як ніколи яскраво проявляється у процесі формування нової категорії прав, пов'язаних зі всеохопною цифровізацією суспільства. Запровадження інформаційно-комунікаційних технологій, систем штучного інтелекту до сфери публічного врядування та приватного життя людей вимагає належної правової реакції, яка може проявлятися в адаптації класичних концепцій і традиційного юридичного інструментарію до нових викликів. Ставши новою рушійною силою означених процесів, цифровізація зумовила виникнення такої категорії прав людини як цифрові права. Тож важливим етапом їх теоретичної розробки повинно стати виокремлення та систематизація специфічних рис цифрових прав людини, що дозволить не тільки окреслити зміст, а й визначити межі їх здійснення та захисту в умовах сучасного інформаційного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових праць вітчизняних та зарубіжних дослідників свідчить про активну розробку концепції цифрових прав людини. Особливого масштабу в Європі та світі ці дослідження набули з початком 2010-х років. Так, з'ясування окремих аспектів цифрових прав відображені в роботах іноземних науковців Б. Кастерза, Л. Панграціо, Дж. Сефтона-Гріна, Р. Радуги, М. Вані, Н. Рао та інших. В Україні ж наукові розробки розпочалися дещо пізніше (наприкінці 2010-х рр.) та представлені у працях Д. Белова, К. Белякова, І. Захарчука, О. Костенка, Н. Морської, Т. Поповича, Л. Радовецької, Ю. Разметаєвої, І. Росовської, О. Тихомирова. Варто відзначити, що проведені дослідження були присвячені з'ясуванню правової природи, критеріям класифікації, нормативній основі цифрових прав. Разом з тим, до сьогодні не було проведено ґрунтовного дослідження специфічних ознак, які притаманні даній категорії прав людини.

Метою дослідження є визначення правової природи та систематизація специфічних рис цифрових прав людини як новітньої самостійної категорії прав людини четвертого покоління.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж перейти до аналізу ознак цифрових прав, спробуємо з'ясувати їх правову природу. Не дивно, що це питання залишається відкритим серед дослідників, адже дискусії точаться навіть щодо того, яка назва найкраще відображає сутність цих прав. Зокрема, в розробках вітчизняних та закордонних дослідників можна зустріти такі терміни як «інформаційні права», «Інтернет-права», «віртуальні права», «цифрові права» тощо (Попович, 2021, с. 137). Разом з тим, науковці все частіше оперують поняттям «цифрові права», обґрунтовуючи цей вибір тісним зв'язком із цифровим середовищем та цифровими пристроями (Гиляка, 2023, с. 23). Варто відзначити, що інституції Європейського Союзу також активно використовують термін «цифровий». Наприклад, у тексті Європейської декларації цифрових прав та принципів для цифрового десятиліття 2023 р. прикметник «digital»

вжито більше ста разів для означення власне прав, навичок, освіти, та інших категорій, так чи інакше пов'язаних із цифровим простором чи явищем цифрової трансформації (Європейської декларації цифрових прав та принципів, 2023).

Зі схожою проблемою стикаємось також і при дослідженні правової природи цифрових прав. На жаль, мова йде не стільки про прогалини нормативно-правового регулювання, як про невизначеність серед науковців. Донині доктрина міжнародного права прав людини не має відповіді на запитання, що ж таке цифрові права. Це ті самі традиційні права з розширеним змістом чи все таки якісно нова категорія? З огляду на це, в науці виділяють два підходи до тлумачення сутності цифрових прав. Прихильники першої теорії називають цифровими класичні фундаментальні права людини, які можуть бути реалізовані як у фізичному, так і в цифровому середовищі (Pangrazio & Sefton-Green, 2021; Карташов, 2024). Що ж до другого підходу, то в його основі закладено тлумачення цього терміна як особливого виду прав четвертого покоління, що здійснюються виключно у кіберпросторі (Захарчук, 2025; Белов, Д. М., Переш, І. Є., & Покорба, 2024; Tarasenko, 2024). Беручи за основу ці теорії, Л. Тарасенко вирізняє дві категорії цифрових прав: відносні (як відображення першого підходу про подвійну природу вказаних прав) та абсолютні (можуть бути реалізовані виключно онлайн) (Тарасенко, 2024, р. 127).

Очевидно, обидва підходи видаються достатньо переконливими та мають право на існування. Разом з тим, автор цієї статті більш прихильний до другої теорії з кількох причин. По-перше, умови цифрової трансформації, яка поступово приходить на зміну цифровізації у більшості розвинутих країн, зумовлюють глибинні соціально-економічні перетворення, що виходять далеко за межі технологій. Так, трансформація зачіпає не лише публічно-правові відносини, а й значною мірою приватну сферу, справляючи вплив на світогляд людини, змушуючи здійснити переоцінку своїх цінностей, пріоритетів, вибору форм соціальної комунікації тощо. Враховуючи те, що означене явище спирається на такі засоби як хмарні обчислення, Інтернет речей, аналітика великих даних, штучний інтелект, це призводить до автоматизації та переосмислення значної кількості процесів, що, у свою чергу, трансформує суспільні відносини (Omol²⁰²⁴, с. 248). Таким чином, ми стаємо свідками зародження нових прав, серед яких право на цифрову ідентичність, право на анонімність у мережі, право на забуття, право на пояснення алгоритмічних рішень та багато інших. Вони нерозривно пов'язані з цифровим середовищем, адже за його межами втрачають будь-який сенс.

Другий важливий аргумент на користь визнання цифрових прав як окремої категорії випливає із особливого об'єкта охорони цих прав. На відміну від традиційних прав людини, які захищають її як біологічну й соціальну істоту, цифрові права спрямовані на захист масиву даних, які формують цифрову ідентичність особи. Зовсім нещодавно у науковому середовищі з'явилася концепція цифрового двійника, яка набуває широкого поширення у різноманітних сферах, зокрема медицині, психології, інформаційних науках та праві. Відповідно до цієї теорії, цифровий двійник виступає своєрідною копією людини, яка може відображати її фізіологічні, психологічні, поведінкові, соціальні, когнітивні та інші особливості (Ruiu, Nitti, Pilloni, Cadoni, Grosso, & Fadda, 2024, с. 5). Саме ця модель – своєрідний посередник між фізичною особою та цифровими правами, адже за наявності сформованої цифрової ідентичності можливе повне та ефективне їх здійснення. Тож такий специфічний об'єкт потребує додаткової охорони, яку традиційні права можуть забезпечити лише частково.

По-третє, необхідність виділення окремої категорії цифрових прав людини зумовлена також набуттям окремими з них статусу фундаментальних. Прикладом можна вважати право на доступ до Інтернету. Його основоположний характер проявляється,

насамперед, у тому, що від його належного забезпечення та захисту безпосередньо залежить можливість реалізації усіх інших цифрових прав (Литвиненко, & Скоблик, 2024). Аналогічно із класичним правом на життя, право на доступ до Інтернету виступає передумовою для визнання та здійснення будь-яких правомочностей у кіберпросторі. З огляду на це, відмова держави встановлювати нормативні гарантії даного права повністю нівелює концепцію цифрових прав.

Четвертий аргумент на користь теорії особливих цифрових прав людини впливає із очікуваних результатів, які може спричинити їх визнання. На наше переконання, формування окремої категорії прав людини повинно стати своєрідним каталізатором законодавчих перетворень, спрямованих на адаптацію традиційних підходів щодо регламентації прав людини до нових реалій кіберфізичного світу. До прикладу, досліджуючи нормативно-правову основу гарантування цифрових прав людини в Україні, науковці вказують на її фрагментарний характер та відсутність єдиного системного підходу. Чинні законодавчі акти в даній сфері здебільшого мають вузькоспеціалізований характер, а їхні норми часто не узгоджені між собою та не враховують всіх особливостей розвитку інформаційно-комунікаційних технологій на сучасному етапі (Захарчук, 2025, с. 270). Як результат, користувачі стикаються з численними перешкодами в реалізації своїх цифрових прав, які поки не знайшли законодавчого закріплення в Україні. З огляду на це, переконливе наукове обґрунтування необхідності визнання та регламентації цієї категорії прав може запустити законотворчі процеси на національному рівні, що дозволить привести внутрішньодержавні акти у відповідність з міжнародними стандартами у даній сфері.

Незважаючи на свою прихильність до теорії визнання цифрових прав окремим особливим видом прав четвертого покоління, не можемо заперечити факту розширення змісту низки традиційних прав людини під впливом цифровізації. До них можна віднести право на захист персональних даних, право на свободу вираження поглядів, право на таємницю кореспонденції, право на доступ до інформації тощо. Незважаючи на те, що виникли вони не одне десятиліття тому, сьогодні можна чітко простежити їх цифровий аспект. Останній, у свою чергу, зумовлений специфічними засобами реалізації, як-то різноманітні цифрові пристрої, або ж місцем здійснення, яким виступає кіберпростір. Таким чином, було б несправедливо відкинути один з окреслених підходів, що підштовхує нас до думки про їх симбіоз. Адже сучасний стан наукової розробки цифрових прав свідчить про те, що до цієї категорії належать як права, котрі можуть бути здійснені виключно в цифровому середовищі, так і ті, реалізація яких можлива в однаковій мірі офлайн та онлайн.

Переходячи до аналізу визначальних рис цифрових прав людини, першою і найбільш прикметною варто назвати їхню залежність від технічних пристроїв та відповідної інфраструктури, що уможливорює доступ до кіберпростору. Як влучно відзначає І. Росовська, фізична особа набуває статусу суб'єкта відносин із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій не з конкретно визначеного законодавством моменту, а з того часу, коли стає користувачем відповідних засобів, тобто отримує практичну можливість вчиняти дії у цифровому середовищі (Росовська, 2025, с. 228). Очевидно, цією ознакою наділені як новітні (право на забуття, право на пояснення алгоритмічних рішень, право на цифрову ідентичність), так і «класичні» права, що набули статусу цифрових, зокрема право на свободу вираження поглядів у мережі, право на захист персональних даних тощо. Фактично, відсутність необхідних цифрових пристроїв призводить до неможливості реалізації першої групи прав, тоді як друга втрачає свій цифровий аспект. Таким чином, незважаючи на суттєвий позитивний ефект від запровадження нових технічних засобів та автоматизації процесів, які значно

спрощують доступ до різноманітних послуг (зокрема й публічних), ці явища породжують нові виклики, одним із яких є цифровий розрив. Науковці відзначають кілька рівнів (видів) цифрового розриву залежно від факторів, які його спричиняють, що було предметом дослідження у наших попередніх роботах (Лабик, 2025, с. 418). Саме нерівність у доступі до відповідної інфраструктури (стабільного та швидкого Інтернет-зв'язку та цифрових пристроїв), можна вважати однією з найбільш складних проблем, вирішення яких безпосередньо залежить від економічної спроможності держави, її матеріальних і фінансових ресурсів (Raihan, Subroto, Chowdhury, Koch, Ruttan, & Turin, 2025, с. 118). Як наслідок, наявність постійного доступу до технічних засобів та стабільного підключення до Інтернету стає однією з передумов ефективного здійснення цифрових прав людини.

Наступна важлива риса даної категорії прав – їхній транскордонний характер, який породжує проблему екстратериторіальності в питаннях їх захисту та юридичної відповідальності за правопорушення, вчинені у цифровому середовищі. Ця характеристика впливає із самої природи кіберпростору, який не просто не обмежується кордонами конкретної держави, а й не має їх взагалі. Це зумовлює низку правових питань щодо законодавчої, виконавчої та судової юрисдикції держави в цифровому просторі (Разметаєва, 2020, с. 20). Вони часто ставали предметом розгляду міжнародних судових інституцій. Так, Європейський суд з прав людини у своєму рішенні по справі «Біг Бразерс Вотч та інші проти Сполученого Королівства», яка стосувалася масового стеження, підтвердив, що зростання масштабів комунікаційних технологій призводить до неможливості встановити, чи окремі дії були вчинені в межах кордонів держави, чи поза ними. Таким чином, в реаліях Інтернет-комунікації визначення юрисдикції на основі територіального принципу втрачає свою актуальність, адже, як зазначив Суд, «повідомлення у Facebook, яким обмінюються в групі друзів у Лондоні, передається через Каліфорнію і тому є «зовнішнім» по відношенню до Сполученого Королівства», що не відповідає дійсності (*Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom*, 2021). Також питанню екстратериторіальності присвячена стаття третя Загального регламенту про захист даних ЄС, яка допускає застосування його положень до контролерів та операторів даних із місцезнаходженням за межами Євросоюзу у разі, якщо їхня діяльність полягає в постачанні товарів/послуг або моніторингу суб'єктів даних всередині Співтовариства (Regulation (EU) 2016/679, 2016).

Іншою специфічною рисою цифрових прав варто назвати зростаючу роль приватних суб'єктів у регулюванні питань, які раніше належали до виключної компетенції держави. Історично склалося так, що саме розвиток зв'язку (поштового, телеграфного і телефонного) став викликом для публічної адміністрації, яка поступово втрачала контроль над відносинами у цій сфері, поступаючись місцем приватним акторам. Із зародженням Інтернету ці зміни стали ще більш помітними: володіючи значними фінансовими та технічними ресурсами, сьогодні транснаціональні корпорації та міжнародні неурядові організації прагнуть встановлювати власні правила поведінки у цифровому середовищі. Це, у свою чергу, породжує виклики для реалізації основоположних прав і свобод людини, оскільки не завжди правила спільноти відповідають визнаним міжнародним стандартам у сфері правозахисту. Окрім цього, великі технологічні компанії можуть цензурувати контент, який поширюється на їхніх платформах, на власний розсуд застосовувати санкції за порушення їхніх внутрішніх правил тощо. Це явище дістало назву гібридизації управління Інтернетом. Цікаво, що воно проявилось по-різному в окремих державах. Так, ліберальні режими пішли шляхом надання онлайн-платформам широкої свободи розсуду в межах чинних міжнародних та внутрішньодержавних актів у сфері захисту прав людини. На противагу їм, уряд КНР

доволі швидко вирішив використати зростання ролі приватних акторів на свою користь. Шляхом укладення угод із технологічними компаніями Китай посилює контроль над даними користувачів, розширюючи свій вплив далеко за межами державних кордонів (De Gregorio, & Radu, 2022, с. 77-78).

Ще одна важлива характеристика цифрових прав полягає в особливостях їх захисту. Так, сьогодні спостерігається відхід міжнародного співтовариства від концепції ретроспективного захисту цифрових прав, тобто притягнення до відповідальності винних осіб, відшкодування завданої шкоди, відновлення становища, яке існувало до порушення, тощо. На противагу їй активно впроваджується парадигма превентивного регулювання, покликана запобігати порушенням прав людини у цифровому просторі, а не карати за них. Яскравим прикладом практичного втілення цього підходу є положення Регламенту ЄС про штучний інтелект. Під час його розробки Європейський Союз обрав шлях визначення заборонених практик ШІ, встановлення критеріїв та правил класифікації систем штучного інтелекту з метою визначення систем з високим ризиком, закріплення зобов'язань держав-учасниць щодо розробки систем управління ризиками, застосовних до високоризикових нейронних мереж (Regulation (EU) 2024/1689, 2024).

Окрім згаданих вище ознак, варто відзначити також специфіку шкоди, яка може бути завдана цифровим правам, а саме її необмеженість у просторі й часі. Так, у доцифрову епоху шкідливі наслідки правопорушення зазвичай можна було чітко локалізувати та усунути. На сьогодні, стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту дозволяє неконтрольовано копіювати та зберігати неправомірно зібрану інформацію чи згенеровані нейромережами відомості, незалежно від юрисдикції. Так званий «цифровий слід», який автоматично формується у процесі діяльності користувача у кіберпросторі, може мати довгострокові наслідки для нього в майбутньому. При цьому, шкідливі наслідки можуть виходити за межі цифрового простору та впливати в подальшому на якість та ефективність реалізації інших прав особи (Тюра, 2026, с. 299).

Наостанок відзначимо, що важливою рисою цифрових прав, які виникли на базі фундаментальних прав і свобод людини, є необхідність їх рівного забезпечення у фізичному та цифровому середовищі. На цьому неодноразово наголошували міжнародні правозахисні інституції. Зокрема, Рада з прав людини ООН у Резолюції № 20/8 «Сприяння, захист та здійснення прав людини в Інтернеті» від 16 липня 2012 року підтвердила необхідність забезпечення і захисту в Інтернеті тих самих прав, якими людина користується в реальному житті, зокрема свободи вираження поглядів (Resolution № 20/8, 2012). Цей висновок був неодноразово обґрунтований у резолюціях Ради ООН з прав людини № 26/13 від 14 липня 2014 року, № 32/13 від 18 липня 2016 року, № 38/7 від 17 липня 2018 року щодо інших цифрових прав.

Висновки. На основі проведеного аналізу можна констатувати, що цифрові права людини сьогодні є складною та багатогранною категорією. Дослідження доводить, що їх не варто розглядати лише через призму класичних правомочностей у віртуальному середовищі. З огляду на це, нагальним завданням для сучасної доктрини міжнародного права прав людини стає обґрунтування необхідності відокремлення цифрових прав в окрему категорію прав людини четвертого покоління. На наше переконання, цифрові права мають подвійну природу, поєднуючи в собі як традиційні, так і новітні права, сформовані в епоху цифровізації та штучного інтелекту.

Виявлені специфічні риси цифрових прав, зокрема їхня критична залежність від технічної і технологічної інфраструктури, транскордонна природа, значна роль приватних суб'єктів у регулюванні, формування цифрової ідентичності особи як відображення властивостей фізичної особи у цифровому просторі тощо, вказують на об'єктивну неможливість застосування традиційних правових інструментів для

регулювання означеної сфери. Сучасний стан розвитку технологій, зокрема штучного інтелекту, зумовлює необхідність впровадження концепції превентивного регулювання, спрямованої на запобігання порушенням ще на етапі розробки алгоритмів.

Таким чином, на сьогодні питання захисту цифрових прав людини набуває все більшої актуальності. Необхідність оперативного реагування на виклики, зумовлені цифровізацією, потребують глибокого наукового аналізу та обґрунтування, що має стати фундаментом для системних змін вітчизняного законодавства і міжнародних стандартів з метою забезпечення ефективної реалізації прав людини в умовах розвитку інформаційного суспільства та глобалізації.

Бібліографічний список

- Попович, Т., 2021. Особливості правової природи цифрових прав людини. *Часопис Київського університету права*, 1 [онлайн], сс. 135-140. Доступно: <<https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/download/641/609>>.
- Гиляка, О. С., 2023. Новітні технології та права людини: аналіз деяких критичних проблем цифрової ери. *Вісник Національної академії правових наук України*, 30 (2) [онлайн], сс. 15-30. Доступно: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/gylyaka_o._novitni_tehnologiyi_ta_prava_lyudyny_2023_0.pdf> (
- Європейська декларація цифрових прав та принципів для цифрового десятиліття № 32023C0123(01), 2023. European Union. EUR-Lex [онлайн]. Доступно: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:JOC_2023_023_R_0001>.
- Omol, E. J., 2024. Organizational digital transformation: from evolution to future trends. *Digital Transformation and Society*, 3 [онлайн], сс. 240-256. Доступно: <<https://www.emerald.com/dts/article/3/3/240/1237726>>
- Ruiu, P., Nitti, M., Pilloni, V., Cadoni, M., Grosso, E., & Fadda, M., 2024. Metaverse & human digital twin: Digital identity, biometrics, and privacy in the future virtual worlds. *Multimodal Technologies and Interaction*, 8 (6) [онлайн], pp. 1-48. Доступно: <<https://www.mdpi.com/2414-4088/8/6/48#B5-mti-08-00048>>).
- Литвиненко, Є. В., & Скоблик, М. О., 2024. Особливості забезпечення прав людини в умовах цифрової трансформації. *Аналітично-порівняльне правознавство*, 3 [онлайн], сс. 369-373. Доступно: <<https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/94c0ec3f-d6c9-4251-9c16-a5b41c6f9985/content>>
- Захарчук, І. В., 2025. Цифрові права громадян України: конституційно-правове закріплення та механізми реалізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, 1 (90) [онлайн], 268-273. Доступно: <<https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/340322/328321>> С. 270>.
- Росовська, І. Ю., 2025. Вплив цифрових технологій на еволюцію правового статусу індивідуальних суб'єктів адміністративного права. *Аналітично-порівняльне правознавство*, 2 (3) [онлайн], сс. 226-231. Доступно: <<https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/334197/323110>>
- Лабик, А., 2025. Цифровий розрив як виклик для реалізації цифрових прав людини. В: *Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Молодіжна наука заради миру та розвитку : зб. матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, 28-29 листопада 2025 року. Чернівці: ЧНУ* [онлайн], сс. 417-421. Доступно: <<https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/13352>>.
- Raihan, M. M., Subroto, S., Chowdhury, N., Koch, K., Ruttan, E., & Turin, T. C., 2025. Dimensions and barriers for digital (in) equity and digital divide: a systematic integrative

- review. *Digital Transformation and Society*, 4 (2) [онлайн], сс. 111-127. Доступно: <<https://www.emerald.com/dts/article/4/2/111/1246345>>
- Разметаєва, Ю. С., 2020. Цифрові права людини та проблеми екстратериторіальності в їх захисті. *Право та державне управління*, 4 [онлайн], сс. 18-23. Доступно: <https://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2020/4.pdf>
- Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom, 2021. Judgment of the European Court of Human Rights [онлайн]. Доступно: <[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-210077%22\]}>](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-210077%22]}>)>.
- Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation) № 32016R0679/ 2016 [онлайн]. Доступно: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:32016R0679>>.
- De Gregorio, G., & Radu, R., 2022. Digital constitutionalism in the new era of Internet governance. *International Journal of Law and Information Technology*, 30 (1) [онлайн], сс. 68-87. Доступно: <<https://academic.oup.com/ijlit/article/30/1/68/6550367?guestAccessKey=#350048630>>
- Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act) № 32024R1689, 2024 [онлайн]. Доступно: <<https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng>>
- Тюря, Ю. І., 2026. Цифровий слід фізичної особи у медіапросторі як об'єкт цивільних прав та елемент цифрової спадщини. *Аналітично-порівняльне правознавство*, 1 (2) [онлайн], сс. 297-303. Доступно: <<https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/357350>>
- Resolution № 20/8 adopted by the Human Rights Council on July 16, 2012 [онлайн]. Доступно: <https://ap.ohchr.org/documents/dpage_e.aspx?si=a/hrc/res/20/8> (Дата звернення 28.04.2026).
- Карташов, П. І., 2024. Цифрові права особи: підстави формування та перспективи розвитку. *Часопис Київського інституту інтелектуальної власності та права*, 5 [онлайн], сс. 22-26. Доступно: <<https://doi.org/10.32782/chasopyskiivp/2024-5-4>>
- Pangrazio, L., & Sefton-Green, J., 2021. Digital rights, digital citizenship and digital literacy: What's the difference?. *Journal of new approaches in educational research*, 10 (1) [онлайн], сс. 15-27. Доступно: <<https://doi.org/10.7821/naer.2021.1.616>>
- Захарчук, І. В., 2025. Міжнародне право в умовах цифровізації: становлення четвертого покоління прав людини. *Аналітично-порівняльне правознавство*, 3 (5) [онлайн], сс. 353-359. Доступно: <<https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.52>>.
- Тарасенко, Л., 2024. Цифрові права: правова природа та еволюція. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*, (79) [онлайн], сс. 123-133. Доступно: <<http://dx.doi.org/10.30970/vla.2024.79.123>>
- Белов, Д. М., Переш, І. Є., & Покорба, І., 2024. Цифрові права людини: доктринальні засади. *Аналітично-порівняльне правознавство*, 2 [онлайн], сс. 110-115. Доступно: <<https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.17>>
- Omol, E. J., 2024. Organizational digital transformation: from evolution to future trends. *Digital Transformation and Society*, 3 [онлайн], сс. 240-256. Доступно: <<https://www.emerald.com/dts/article/3/3/240/1237726>>

References

- Popovych, T., 2021. Osoblyvosti pravovoi pryrody tsyfrovyykh prav liudyny. Chasopys Kyivskoho universytetu prava, 1 [online], ss. 135-140. Dostupno: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/download/641/609>
- Hyliaka, O. S., 2023. Novitni tekhnolohii ta prava liudyny: analiz deiakyykh krytychnykh problem tsyfrovoy ery. Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy, 30 (2) [online], ss. 15-30. Dostupno: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/gulyaka_o._novitni_tehnologiyi_ta_prava_lyudyny_2023_0.pdf
- Yevropeiska deklaratsiia tsyfrovyykh prav ta pryntsypiv dlia tsyfrovoho desiatylittia № 32023C0123(01), 2023. European Union. EUR-Lex [online]. Dostupno: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:JOC_2023_023_R_0001
- Omol, E. J., 2024. Organizational digital transformation: from evolution to future trends. Digital Transformation and Society, 3 [online], ss. 240-256. Dostupno: <https://www.emerald.com/dts/article/3/3/240/1237726>
- Ruii, P., Nitti, M., Pilloni, V., Cadoni, M., Grosso, E., & Fadda, M., 2024. Metaverse & human digital twin: Digital identity, biometrics, and privacy in the future virtual worlds. Multimodal Technologies and Interaction, 8 (6) [online], rr. 1-48. Dostupno: <https://www.mdpi.com/2414-4088/8/6/48#B5-mti-08-00048>
- Lytvynenko, Ye. V., & Skoblyk, M. O., 2024. Osoblyvosti zabezpechennia prav liudyny v umovakh tsyfrovoy transformatsii. Analitychno-porivnialne pravoznavstvo, 3 [online], ss. 369-373. Dostupno: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/94c0ec3f-d6c9-4251-9c16-a5b41c6f9985/content>
- Zakharchuk, I. V., 2025. Tsyfrovii prava hromadian Ukrainy: konstytutsiino-pravove zakriplennia ta mekhanizmy realizatsii. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo, 1 (90) [online], 268-273. Dostupno: <<https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/340322/328321> S. 270>
- Rosovska, I. Yu., 2025. Vplyv tsyfrovyykh tekhnolohii na evoliutsiiu pravovoho statusu indyvidualnykh subiektiv administratyvnoho prava. Analitychno-porivnialne pravoznavstvo, 2 (3) [online], ss. 226-231. Dostupno: <https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/334197/323110>
- Labyk, A., 2025. Tsyfrovii rozryv yak vykyk dlia realizatsii tsyfrovyykh prav liudyny. V: Chernivetskyi natsionalnyi universytet imeni Yurii Fedkovycha. Molodizhna nauka zaradi myru ta rozvytku : zb. materialiv Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 28-29 lystopada 2025 roku. Chernivtsi: ChNU [online], ss. 417-421. Dostupno: <https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/13352>.
- Raihan, M. M., Subroto, S., Chowdhury, N., Koch, K., Ruttan, E., & Turin, T. C., 2025. Dimensions and barriers for digital (in) equity and digital divide: a systematic integrative review. Digital Transformation and Society, 4 (2) [online], ss. 111-127. Dostupno: <https://www.emerald.com/dts/article/4/2/111/1246345>
- Razmietaieva, Yu. S., 2020. Tsyfrovii prava liudyny ta problemy ekstraterytorialnosti v yikh zakhysti. Pravo ta derzhavne upravlinnia, 4 [online], ss. 18-23. Dostupno: https://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2020/4.pdf
- Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom, 2021. Judgment of the European Court of Human Rights [online]. Dostupno: <[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-210077%22\]}>](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-210077%22]}>).
- Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the

- free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation) № 32016R0679/ 2016 [online]. Dostupno: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:32016R0679>
- De Gregorio, G., & Radu, R., 2022. Digital constitutionalism in the new era of Internet governance. *International Journal of Law and Information Technology*, 30 (1) [online], ss. 68-87. Dostupno: <https://academic.oup.com/ijlit/article/30/1/68/6550367?guestAccessKey=#350048630>
- Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act) № 32024R1689, 2024 [online]. Dostupno: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng>
- Tiuria, Yu. I., 2026. Tsyfrovyi slid fizychnoi osoby u mediaprostori yak ob'ekt tsyvilnykh prav ta element tsyfrovoi spadshchyny. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*, 1 (2) [online], ss. 297-303. Dostupno: <https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/357350>
- Resolution № 20/8 adopted by the Human Rights Council on July 16, 2012 [online]. Dostupno: https://ap.ohchr.org/documents/dpage_e.aspx?si=a/hrc/res/20/8
- Kartashov, P. I., 2024. Tsyfrovi prava osoby: pidstavy formuvannia ta perspektyvy rozvytku. *Chasopys Kyivskoho instytutu intelektualnoi vlasnosti ta prava*, 5 [online], ss. 22-26. Dostupno: <https://doi.org/10.32782/chasopyskiivp/2024-5-4>.
- Pangrazio, L., & Sefton-Green, J., 2021. Digital rights, digital citizenship and digital literacy: What's the difference?. *Journal of new approaches in educational research*, 10 (1) [online], ss. 15-27. Dostupno: <https://doi.org/10.7821/naer.2021.1.616>
- Zakharchuk, I. V., 2025. Mizhnarodne pravo v umovakh tsyvrovizatsii: stanovlennia chetvertoho pokolinnia prav liudyny. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*, 3 (5) [online], ss. 353-359. Dostupno: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.52>.
- Tarasenko, L., 2024. Tsyfrovi prava: pravova pryroda ta evoliutsiia. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia yurydychna*, (79) [online], ss. 123-133. Dostupno: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2024.79.123>
- Bielov, D. M., Peresh, I. Ye., & Pokorba, I., 2024. Tsyfrovi prava liudyny: doktrynalni zasady. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*, 2 [online], ss. 110-115. Dostupno: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.17>

Labyk A.R.

FEATURES OF DIGITAL HUMAN RIGHTS: A THEORETICAL AND LEGAL DIMENSION

The article is devoted to clarifying the characteristic features of digital human rights in the context of digitalization and the development of the information society. The relevance of the research topic is driven by the need for the normative regulation of this category of rights in order to ensure their effective implementation and protection based on equality and non-discrimination. It is established that current domestic legislation in this area is characterized by fragmentation and the lack of a systematic approach to regulating an individual's digital rights. The author substantiates the thesis that a deep and comprehensive scientific analysis of the outlined issues will help build a foundation for amending existing or adopting new national regulatory legal acts, as well as improving existing international norms.

Doctrinal approaches to defining the legal nature of digital human rights, formed on the basis of developments by domestic and foreign researchers, are analyzed. The expediency

of recognizing digital rights as a qualitatively new category is substantiated, which is driven by profound socio-economic transformations, the emergence of a specific object of protection in the form of a digital identity (a "digital twin"), and the acquisition of a fundamental status by certain digital entitlements. At the same time, the dual nature of digital rights is recognized, organically combining both modern and classic human rights, the content of which has significantly expanded under the influence of digitalization.

Special attention is paid to the systematization of the specific features of digital rights, among which their critical dependence on technical infrastructure is highlighted, giving rise to the serious problem of the digital divide. A characteristic such as the cross-border nature of digital rights is outlined, which significantly complicates the determination of state jurisdiction at the current stage. In addition, an emphasis is placed on the hybridization of Internet governance due to the growing role of private technology corporations. The specific nature of the harm that can be caused to digital rights is analyzed, which, due to the formation of a digital footprint, is unlimited in space and time.

It is emphasized that in modern conditions, traditional tools of retrospective protection are becoming insufficient. This requires a gradual transition to preventive regulation aimed at forestalling violations. It is concluded that the recognition of digital rights as a special type of fourth-generation rights should become a catalyst for the systematic adaptation of domestic legislation and international standards to new realities, guaranteeing the equal provision of an individual's rights offline and online.

Keywords: *human rights, digital rights, digitalization of international law, human rights protection, artificial intelligence.*

Статтю було подано / The article was submitted	29.03.2026
Статтю було прийнято / The article was accepted	20.04.2026

УДК 347

Н.С. Марценко

ORCID: [0000-0003-0947-5179](https://orcid.org/0000-0003-0947-5179)

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У СУДОЧИНСТВІ ТА АДВОКАТСЬКІЙ ПРАКТИЦІ: ДОГОВІРНІ МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ РИЗИКІВ І ПРОФЕСІЙНОЇ ПРОЗОРОСТІ

Проведене дослідження є актуальним у зв'язку з активною цифровізацією адвокатської діяльності та судочинства, а також необхідністю адаптації правового регулювання до використання інструментів штучного інтелекту. Особливого значення набуває питання формування нових стандартів професійної прозорості, розподілу ризиків та договірного закріплення меж застосування цифрових технологій у сфері надання правничої допомоги. Крім того, аналіз чинного законодавства, судової практики та доктринальних підходів дозволяє виявити прогалини у регулюванні використання генеративного штучного інтелекту та окреслити напрями його подальшого вдосконалення. Тому метою дослідження є теоретико-правовий аналіз впливу штучного інтелекту на адвокатську діяльність і судочинство та визначення його значення для змісту договору про надання правничої допомоги.

У роботі проаналізовано теоретико-правові засади договору про надання правничої допомоги, його правову природу, істотні умови та особливості регулювання в національному праві. Досліджено роль даного договору як основної форми здійснення адвокатської діяльності та інструмента визначення прав та обов'язків сторін. Окрему увагу приділено проблематиці використання генеративного штучного інтелекту в адвокатській практиці та судочинстві, зокрема ризикам «галюцинацій», зловживання процесуальними правами та впливу таких технологій на якість правничої допомоги.

Здійснено аналіз судової практики Верховного Суду та інших судів, у якій використання штучного інтелекту оцінюється крізь призму принципів доброчесності, процесуальної дисципліни та професійної відповідальності. Визначено, що відсутність прямого нормативного регулювання зумовлює формування підходів до оцінки допустимості застосування штучного інтелекту через судову практику та етичні стандарти адвокатської діяльності.

Досліджено питання професійної прозорості та необхідності інформування клієнта про використання цифрових технологій у процесі надання правничої допомоги. Акцентовано, що хоча чинне законодавство не передбачає обов'язку деталізації застосованих технологічних інструментів у договорі, у сучасних умовах цифровізації формується тенденція до закріплення відповідних положень як елементів розподілу ризиків між адвокатом і клієнтом.

Обґрунтовано доцільність включення до договору про надання правничої допомоги загальних застережень щодо використання штучного інтелекту, які визначають його допоміжний характер та закріплюють повну професійну відповідальність адвоката за кінцевий результат. Запропоновано підхід, за якого правове регулювання використання штучного інтелекту в адвокатській діяльності має здійснюватися через поєднання договірних механізмів, етичних стандартів та судової практики з метою забезпечення балансу між технологічною ефективністю та гарантіями захисту прав клієнта.

Ключові слова: штучний інтелект (ШІ), адвокат, адвокатська діяльність, договір про надання правничої допомоги, судочинство, процесуальне право, професійна етика адвоката, відповідальність, цифровізація права, правова прозорість, розподіл

ризиків, адвокатська таємниця, суд, судова практика, добросовісність.

DOI 10.34079/2518-1319 -2026-16-31-225-235

Постановка проблеми. Необхідність переосмислення та вдосконалення правового регулювання адвокатської діяльності в умовах цифровізації правової системи, зокрема активного впровадження технологій штучного інтелекту (далі – ШІ), зумовлює особливу актуальність даного дослідження. З огляду на стрімкий розвиток цифрових інструментів та їх активне використання у сфері надання правничої допомоги і судочинства, виникає потреба у визначенні меж їх допустимого використання, а також у формуванні нових підходів до забезпечення професійної прозорості, добросовісності та відповідальності адвоката.

Проблема дослідження полягає у відсутності комплексного нормативного регулювання використання генеративного ШІ в адвокатській практиці та судочинстві, що зумовлює правову невизначеність щодо його статусу як допоміжного інструмента та впливу на зміст процесуальних документів. Особливої актуальності набуває питання розподілу ризиків між адвокатом і клієнтом, а також визначення меж професійної відповідальності адвоката у випадку використання результатів, згенерованих ШІ. Водночас практика судів, зокрема Верховного Суду, свідчить про формування підходів, відповідно до яких недобросовісне використання ШІ може розцінюватися як зловживання процесуальними правами, що підсилює необхідність належного договірного регулювання цих відносин. У зв'язку з цим постає потреба у дослідженні можливості закріплення відповідних положень у договорі про надання правничої допомоги як інструменті управління професійними та технологічними ризиками. Отже, необхідність аналізу сучасної судової практики, доктринальних підходів та зарубіжного досвіду обумовлює важливість вироблення рекомендацій щодо удосконалення правового регулювання використання ШІ в адвокатській діяльності та забезпечення балансу між технологічною ефективністю і гарантіями захисту прав клієнта.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання трансформації адвокатської діяльності в умовах цифровізації, а також використання ШІ у правничій практиці є предметом активного наукового обговорення як в Україні, так і за її межами. Значний внесок у дослідження загальних проблем адвокатської діяльності, договірного регулювання надання правничої допомоги та етичних стандартів адвокатури зробили такі науковці, як О. С. Заяць, Н. М. Люльчук, Л. С. Дубчак, М. В. Семенов та інші. Водночас слід зазначити, що у наукових працях зазначених авторів проблематика використання генеративного ШІ в адвокатській діяльності та судочинстві розглядається переважно фрагментарно або в загальному контексті цифровізації права, без комплексного аналізу її впливу на договір про надання правничої допомоги, розподіл професійних ризиків та формування стандартів процесуальної поведінки. Поза увагою дослідників значною мірою залишаються питання інтеграції ШІ у структуру адвокатських правовідносин, зокрема визначення меж його допустимого використання, обов'язку професійного контролю з боку адвоката, а також можливості договірного закріплення ризиків, пов'язаних із застосуванням таких технологій. Недостатньо дослідженими залишаються й аспекти судової практики, яка починає формувати підходи до оцінки добросовісності використання ШІ у процесуальних документах. Таким чином, наявний стан наукової розробки проблеми свідчить про необхідність комплексного теоретико-правового аналізу впливу ШІ на адвокатську діяльність і судочинство, а також його значення для змісту договору про надання правничої допомоги, що і становить *мету даного дослідження*.

Виклад основного матеріалу. Договір про надання правничої допомоги є базовою юридичною конструкцією, що опосередковує здійснення адвокатської діяльності, оскільки з огляду на зміст ст. 26 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», адвокатська діяльність здійснюється на підставі саме даного договору. Його нормативне визначення у вище вказаному законі передбачає, що це домовленість, за якою адвокат зобов'язується надати правничу допомогу, а клієнт – оплатити її та компенсувати витрати (Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). У сучасній цивілістичній доктрині договір про надання правничої допомоги розглядається як непоіменований договір у системі Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) та є різновид договору про надання послуг (Цивільний кодекс України). Так у наукових дослідженнях обґрунтовується, що цей договір має змішану природу та характеризується довірчим характером відносин між адвокатом і клієнтом (Заяць О. С., 2024).

Стаття 27 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» встановлює, що договір укладається, як правило, у письмовій формі (Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). Законодавець не визначає вичерпного переліку істотних умов договору, що є принциповою особливістю його правового регулювання. Водночас на підставі системного тлумачення законодавства та доктрини можна виокремити такі структурні елементи як предмет, суб'єктний склад, гонорар, права та обов'язки сторін, конфіденційність, строк. З огляду на те, що згідно чинного законодавства предметом договору про надання правничої допомоги може бути захист, представництво або надання інших видів правничої допомоги, предмет договору потребує обов'язкової конкретизації обсягу послуг (Люльчук Н. М., 2021). Сторонами виступають адвокат (або адвокатське формування) та клієнт. Водночас допускається укладення договору в інтересах третьої особи, що узгоджується з конструкцією договору на користь третьої особи (ст. 636 ЦК України) (Бакшеев О. С., 2024).

Щодо гонорару, то ст. 30 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» не встановлює чітких критеріїв його визначення, залишаючи це на розсуд сторін. У доктрині звертається увага на значну диспозитивність правового регулювання питання оплати, яка хоч і є істотною умовою для більшості договорів про надання правничої допомоги, однак можливим є і безоплатний характер правничої допомоги (Дубчак Л. С., 2019).

Зміст договору передбачає обов'язок адвоката діяти в межах наданих повноважень та обов'язок клієнта сприяти виконанню договору та здійснювати оплату (Люльчук Н. М., 2020). Водночас адвокат зобов'язаний дотримуватися стандартів професійної етики, що впливає як із закону, так і з корпоративних норм адвокатури. З огляду на це, адвокат зобов'язаний зберігати конфіденційність, яка є системоутворюючим елементом договору, що зумовлений інститутом адвокатської таємниці (Семенов М. В., 2025). Поміж тим, чинне законодавство не деталізує способи захисту інформації та межі використання отриманих даних.

Особливістю договору про надання правничої допомоги є можливість односторонньої відмови клієнта від договору. При цьому, таке припинення не свідчить про неналежне виконання адвокатом своїх обов'язків (Правила адвокатської етики).

Отож, договір про надання правничої допомоги в національному праві характеризується високим рівнем диспозитивності та фрагментарністю нормативного регулювання. Законодавець обмежується встановленням загальних вимог до форми та суб'єктного складу договору, залишаючи зміст переважно на розсуд сторін. Такий підхід забезпечує гнучкість правового регулювання, однак водночас зумовлює правову невизначеність, яка особливо загострюється в умовах цифровізації адвокатської

діяльності та використання ШІ.

Варто зауважити, що ШІ суттєво трансформує право та судові системи загалом, а його вплив проявляється у підвищенні ефективності судочинства через автоматизацію рутинних процесів, аналіз великих масивів даних і прогнозування судових рішень (Martsenko N., 2021; Марценко Н. С., 2019). Водночас ШІ змінює підходи до доказування, породжує нові виклики щодо достовірності та перевірки доказів, а також актуалізує питання прозорості алгоритмів і забезпечення права на справедливий суд (Марценко Н. С., 2022; Drakokhrust T., Martsenko N., 2022). У ширшому контексті це зумовлює необхідність адаптації правового регулювання та вироблення нових стандартів відповідальності, етики й контролю за використанням таких технологій.

З огляду на відсутність у національному праві чіткого нормативного регулювання сучасних цифрових інструментів, таких як ШІ, уже формується відповідна судова практика, в якій недобросовісне використання генеративного ШІ розцінюється як зловживання процесуальними правами. Це зумовлено тим, що застосування таких технологій без належної перевірки може призводити до подання недостовірної або вигаданої інформації, що, своєю чергою, здатне негативно вплинути на ефективність захисту прав та інтересів клієнта. Найбільш показовою у цьому плані є ухвала Верховного Суду від 08 лютого 2024 року у справі № 925/200/22 в якій Суд вказав, що «апелювання до позиції ШІ є зловживанням процесуальними правами та виявом неповаги до суду» (Ухвала Верховного Суду від 08 лютого 2024 року у справі № 925/200/22). Варто зауважити, що за матеріалами справи «адвокат звернувся до Касаційного господарського суду Верховного Суду із заявою про роз'яснення рішення, обґрунтовуючи необхідність тлумачення поняття «добровільне зобов'язання» посиланням, зокрема, на відповіді, згенеровані штучним інтелектом ChatGPT, а також на нібито суперечність цього поняття положенням матеріального права». Суд, своєю чергою, зазначив, що такими діями заявник фактично поставив під сумнів дискреційні повноваження суду та здійснене ним тлумачення відповідного питання у рішенні, яке набрало законної сили, чим проявив неповагу до авторитету судової влади. Верховний Суд дійшов висновку, що протиставлення учасником процесу правових позицій Верховного Суду висновкам, згенерованим ШІ, який не має належного нормативного регулювання та науково підтвердженої основи, є неприпустимим. Такий підхід підриває авторитет судової практики, негативно впливає на довіру до Верховного Суду та судової влади загалом.

У даній ухвалі Верховний суд вказав, що «адвокати повинні діяти з високим рівнем професійної обачності та добросовісності, утримуючись від подання необґрунтованих заяв і зловживання процесуальними правами; використання штучного інтелекту без належного критичного підходу, зокрема для протиставлення його висновків позиції суду, розглядається як неналежна поведінка, що підриває довіру до судової влади та суперечить призначенню права на судовий захист» (Ухвала Верховного Суду від 08 лютого 2024 року у справі № 925/200/22).

У ще одній ухвалі Верховний Суд вказав, що «подання до суду процесуальних документів з посиланням на неіснуючі постанови та правові позиції Верховного Суду, ймовірно згенерованих ШІ, порушує принцип добросовісності користування процесуальними правами» (Ухвала КАС ВС від 15 січня 2026 року у справі № 240/14153/24). Суд вказав, що учасники справи повинні забезпечувати належний людський контроль при використанні технологій ШІ. Застосування таких інструментів без перевірки результатів, зокрема коли це призводить до посилань на неіснуючі судові рішення (так звані «галюцинації»), розцінюється як недобросовісне користування процесуальними правами. Варто зауважити, що саме по собі використання технологій

ШІ при підготовці процесуальних документів не є забороненим, однак повна відповідальність за точність і достовірність викладеної в них інформації покладається на учасника справи. Загалом, суди дотримуються таких же висновків при розгляді подібних справ (Ухвала Шостого апеляційного адміністративного суду від 26 січня 2026 року у справі № 620/12085/25; Ухвала Верховного Суду від 19 червня 2025 року у справі № 520/6119/23).

Отже, уже сформувалася відповідна практика Верховного Суду, відповідно до якої недобросовісне використання генеративного ШІ у судочинстві може кваліфікуватися як зловживання процесуальними правами, яке має правовим наслідком відмову у захисті. У зв'язку з цим особливої ваги набуває необхідність належного розподілу ризиків між адвокатом і клієнтом, зокрема, у договорі про надання правничої допомоги. Професійна прозорість, як складова належного розподілу ризиків між адвокатом і клієнтом, безпосередньо стосується якості надання правничої допомоги, ступеня інформування клієнта про використання цифрових інструментів (зокрема генеративного ШІ, такого як ChatGPT), а також гарантування дотримання вимог професійних стандартів.

Видається, вимога дотримання професійних стандартів адвокатської діяльності безпосередньо пов'язана з необхідністю опанування цифрових інструментів, оскільки сучасна правова система функціонує в умовах посилення цифровізації. Значна частина державних процесів вже здійснюється в цифровому форматі, тому у таких умовах належне надання правничої допомоги є неможливим без здатності ефективно користуватися відповідними технологіями. Відтак опанування цифрових інструментів стає елементом професійної компетентності адвоката, адже воно забезпечує оперативність, точність і доступність правничих послуг (Зубков Ю. С., 2025). Крім того, це прямо пов'язано з обов'язком діяти в інтересах клієнта максимально ефективно, дотримуватися розумних строків і забезпечувати належну якість правової допомоги. Невміння користуватися цифровими ресурсами може призвести до процесуальних помилок, втрати часу або навіть порушення прав клієнта (Лесик В. І., 2025). Тому цифрова грамотність адвоката сьогодні є не додатковою перевагою, а необхідною складовою професійного стандарту, що відповідає сучасним умовам розвитку правової системи та забезпечує належний рівень здійснення адвокатської діяльності.

Вимоги щодо професійної компетентності адвокатів, закріплені у чинному законодавстві (ст. 21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначає необхідність постійного підвищення професійного рівня (Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»)) та етичних стандартах (ст. 11 Правил адвокатської етики передбачає обов'язок компетентності та добросовісності (Правила адвокатської етики)), передбачають не лише обов'язок належного рівня юридичної підготовки, а й постійне вдосконалення професійних навичок з урахуванням сучасних технологічних змін у сфері правничої діяльності. Подібний підхід простежується і у зарубіжному регулюванні, наприклад, у «Модельних правилах професійної поведінки Американської асоціації адвокатів» (ABA Rules of Professional Conduct) правила 1.1 та 1.6 закріплюють обов'язки адвоката щодо забезпечення професійної компетентності та належного захисту конфіденційної інформації клієнта (ABA Rules of Professional Conduct).

Слід зауважити, що в чинному праві різних держав відсутній загальний обов'язок адвоката прямо зазначати в договорі про надання правничої допомоги перелік цифрових інструментів, зокрема систем ШІ, які він застосовує у своїй діяльності. Водночас у міжнародній практиці поступово формується підхід, орієнтований на прозорість, а в окремих випадках – на розкриття факту використання ШІ. Такі підходи закріплюють

етичні та професійні стандарти відкритості, що дозволяють поєднувати ефективно застосування технологій із належним захистом прав та інтересів клієнта. Професійне регулювання цього питання здійснюється переважно опосередковано – через обов’язок інформування клієнта, дотримання конфіденційності та вимоги професійної компетентності. У той же час практика розкриття інформації про застосування ІІІ набуває значення насамперед у випадках, коли цього прямо вимагають суд або законодавство. Зокрема, в окремих юрисдикціях суди зобов’язують адвокатів зазначати використання ІІІ в процесуальних документах (Joshua Lenon). Такий підхід може бути обґрунтований низкою взаємопов’язаних факторів, що охоплюють етичні стандарти професійної діяльності, засади процесуальної справедливості, а також потенційні ризики, пов’язані із застосуванням технологій ІІІ в адвокатській практиці.

Видається, вимога декларування використання ІІІ в процесуальних документах зумовлена необхідністю забезпечення прозорості та справедливості судового процесу. Вона дозволяє суду належним чином оцінювати походження та якість поданих матеріалів, враховувати можливі ризики помилок чи упередженості алгоритмів, а також перевіряти добросовісність дій адвоката. Крім того, така практика відповідає сучасним тенденціям регулювання ІІІ та спрямована на адаптацію процесуальних стандартів до умов цифровізації правничої діяльності.

Можна констатувати, що впровадження цифрових технологій у правничу практику формує нові вимоги до етики, відкритості та правового регулювання, що передбачають поєднання технологічної ефективності з усталеними принципами юридичної відповідальності та захисту інтересів клієнта. Водночас, хоча наразі не існує імперативного обов’язку адвоката зазначати в договорі про надання правничої допомоги використання конкретних цифрових інструментів, зокрема систем ІІІ, під впливом розвитку технологій та етичних стандартів професії простежується тенденція до розширення вимог щодо прозорості. Відповідно до неї, розкриття факту застосування ІІІ може ставати необхідним у випадках, коли такі інструменти істотно впливають на зміст правничої діяльності. Це, своєю чергою, свідчить про поступову еволюцію традиційних підходів до адвокатської етики в напрямі підвищення стандартів інформування клієнта та зміцнення довіри в умовах цифрового середовища.

Тому питання про регламентацію використання генеративного ІІІ в адвокатській діяльності доцільно вирішувати шляхом чіткого закріплення допустимих меж його застосування, а також визначення гарантій належного контролю з боку адвоката. При цьому важливо прямо встановити, що будь-яке залучення таких технологій не змінює природи професійної відповідальності: саме адвокат залишається єдиним суб’єктом, який відповідає за зміст процесуальних документів, їх відповідність фактичним обставинам справи та вимогам чинного законодавства. Такий підхід дозволяє поєднати переваги цифрових технологій із фундаментальними принципами адвокатської етики, зокрема добросовістю, професійною компетентністю та обов’язком діяти в інтересах клієнта.

Видається, включення положень про ризики використання ІІІ в договір про надання правничої допомоги є виправданим та логічно впливає із сучасних тенденцій розвитку адвокатської практики. При цьому, ризики використання ІІІ у договорі про надання правничої допомоги варто фіксувати не як детальний технічний регламент, а як загальне застереження і розподіл відповідальності.

Висновки. Отже, договір про надання правничої допомоги виступає ключовою правовою формою реалізації адвокатської діяльності та характеризується змішаною природою, довірчим характером і високим рівнем диспозитивності. Водночас фрагментарність його нормативного регулювання зумовлює необхідність більш чіткого

визначення окремих умов, особливо в умовах цифровізації правничої діяльності. Використання технологій ШІ суттєво трансформує практику надання правничої допомоги, підвищуючи її ефективність, але водночас створюючи нові правові та етичні ризики. Сформована судова практика свідчить про неприпустимість некритичного застосування ШІ та покладає повну відповідальність за зміст процесуальних документів на адвоката. Це зумовлює необхідність посилення вимог до професійної компетентності, зокрема у сфері цифрових технологій. Водночас простежується тенденція до підвищення стандартів прозорості, включаючи можливість розкриття факту використання ШІ у правничій діяльності. У таких умовах доцільним є включення до договору про надання правничої допомоги загальних положень щодо використання ШІ та пов'язаних із цим ризиків. Це сприятиме належному розподілу відповідальності між адвокатом і клієнтом та забезпеченню балансу між інноваційністю правничої практики і дотриманням фундаментальних принципів адвокатської етики.

Список використаної літератури

- Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 року № 5076-VI [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/uk-hr/5076-17/ed20230803#n11>>.
- Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>>.
- Заяць О. С. Цивільно-правовий аналіз договору про надання правничої допомоги за законодавством України. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2024. № 4. С. 107-110. [онлайн] Доступно: <<https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/310906/302198>>.
- Люльчук Н. М. Договір про надання правничої допомоги в цивільному праві України : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Національна академія внутрішніх справ. Київ. 2021. 272 с. [онлайн] Доступно: <<https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fc46baab-47ff-46df-ab48-7b88bb0438a5/content>>.
- Бакшеев О. С. Особливості укладення договору про надання правничої допомоги із неповнолітньою особою. *Нове українське право*. 2024. Випуск 3. С. 154-158. [онлайн] Доступно: <<https://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/628/571>>.
- Дубчак Л. С. Адвокатський гонорар як ціна договору про надання правової допомоги. 2019. С. 157-161. [онлайн] Доступно: <<https://enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/61595225-b924-4d5c-a132-aa0502867e90/content>>.
- Люльчук Н. М. Особливості укладення договору про надання правничої допомоги. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. Випуск 2. С. 48-52. [онлайн] Доступно: <<https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/2/9.pdf>>.
- Семенов М. В. Адвокатська таємниця: проблеми визначення предмету та обсягу. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2025. Випуск № 03. Частина 3. С. 234-238. [онлайн] Доступно: <<https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/06/37-2.pdf>>.
- Правила адвокатської етики. Затверджені звітно-виборним з'їздом адвокатів України 09.06.2017 року зі змінами [онлайн] Доступно: <https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/pravila/2019-03-15-pravila-2019_5cb72d3191e0e.pdf>.
- Martsenko N. Influence of artificial intelligence on the legal system. *Studia Prawno-ustrojowe*.

- 2021, No. 54. [онлайн] Доступно: <<https://doi.org/10.31648/sp.7101>>.
- Марценко Н. С. Правовий режим штучного інтелекту у цивільному праві. Актуальні проблеми правознавства. 2019. Випуск 4(20). [онлайн] Доступно: <<http://appj.tneu.edu.ua/index.php/apl/article/view-File/797/785>>.
- Марценко Н. С. Використання цифрових технологій для покращення результатів цивільного правосуддя: зарубіжний досвід. *Нове Українське право. Євроінтеграція*. 2022. С. 57-65. [онлайн] Доступно: <<http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/392>>.
- Drakokhrust T., Martsenko N. Artificial Intelligence in the Modern Judicial System. *Journal of Modern Educational Research*. 2022. 1:5. DOI: 10.53964/jmer.2022005 [онлайн] Доступно: <<https://www.innovationforever.com/article/JMER20220107>>.
- Ухвала Верховного Суду від 08 лютого 2024 року у справі № 925/200/22 [онлайн] Доступно: <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/116984639?fbclid=IwAR2-vF-J3ghIsUdeLq410GgNfC6oK3QOeM9lt9CK9cZeYhSKDmDJCmPjkpk>>.
- Ухвала КАС ВС від 15 січня 2026 року у справі № 240/14153/24 [онлайн] Доступно: <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/133336040>>.
- Ухвала Шостого апеляційного адміністративного суду від 26 січня 2026 року у справі № 620/12085/25 [онлайн] Доступно: <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/133574154>>.
- Ухвала Верховного Суду від 19 червня 2025 року у справі № 520/6119/23 [онлайн] Доступно: <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/128263149>>.
- Зубков Ю. С. Штучний інтелект в адвокатській діяльності: баланс між ефективністю та етичними межами. Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє : матеріали XV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 14 листоп. 2025 р.). Одеса : Юридична література, 2025. С. 452-455. [онлайн] Доступно: <<https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/39f2d660-337f-4721-9c04-4d02159be965/content>>.
- Лесик В. І. Штучний інтелект як допоміжний інструмент сучасного адвоката. Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє : матеріали XV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 14 листоп. 2025 р.). Одеса : Юридична література, 2025. С. 203-206. [онлайн] Доступно: <<https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c7b1eae9-4e4b-40e4-b3c5-3e6ac62efa8a/content>>.
- ABA Rules of Professional Conduct [онлайн] Доступно: <https://www.paclii.org/fm/rules/prof_conduct_rules/mropc343.pdf>.
- Joshua Lenon. AI Disclosure Template for Lawyers: When to Disclose, What to Say, and How to Stay Compliant [онлайн] Доступно: <<https://www.clio.com/blog/ai-disclosure-lawyers/>>.

References

- Pro advokaturu ta advokatsku diialnist: Zakon Ukrainy [On the Bar and Legal Practice: Law of Ukraine] vid 05.07.2012 roku № 5076-VI [onlain] Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/uk-hr/5076-17/ed20230803#n11>>. (in Ukrainian).
- Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine] vid 16 sichnia 2003 roku [onlain] Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>>. (in Ukrainian).
- Zaiats O. S. Tsyvilno-pravovyi analiz dohovoru pro nadannia pravnychoi dopomohy za zakonodavstvom Ukrainy [Civil law analysis of the agreement on the provision of legal assistance under the legislation of Ukraine]. *Elektronne naukove vydannia «Analitychno-porivnialne pravoznavstvo»*. 2024. № 4. S. 107-110. [onlain] Dostupno: <<https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/310906/302198>>. (in Ukrainian).

- Liulchuk N. M. Dohovir pro nadannia pravnychoi dopomohy v tsyvilnomu pravi Ukrainy [The agreement on the provision of legal assistance in the civil law of Ukraine] : dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia doktora filosofii za spetsialnistiu 081 «Pravo». Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. Kyiv. 2021. 272 s. [onlain] Dostupno: <<https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fc46baab-47ff-46df-ab48-7b88bb0438a5/content>>. (in Ukrainian).
- Baksheiev O. S. Osoblyvosti ukladennia dohovoru pro nadannia pravnychoi dopomohy iz nepovnolitnoiu osoboiu [Features of concluding an agreement on the provision of legal assistance with a minor]. *Nove ukrainske pravo*. 2024. Vypusk 3. S. 154-158. [onlain] Dostupno: <<https://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/628/571>>. (in Ukrainian).
- Dubchak L. S. Advokatskyi honorar yak tsina dohovoru pro nadannia pravovoi dopomohy [Attorneys fee as the price of the legal services agreement]. 2019. S. 157-161. [onlain] Dostupno: <<https://enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/61595225-b924-4d5c-a132-aa0502867e90/content>>. (in Ukrainian).
- Liulchuk N. M. Osoblyvosti ukladennia dohovoru pro nadannia pravnychoi dopomohy [Features of concluding a legal services agreement]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2020. Vypusk 2. S. 48-52. [onlain] Dostupno: <<https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/2/9.pdf>>. (in Ukrainian).
- Semenov M. V. Advokatska taiemnytsia: problemy vyznachennia predmetu ta obsiahu [Attorney-client privilege: issues of defining its subject matter and scope]. *Elektronne naukove vydannia «Analitychno-porivnialne pravoznavstvo»*. 2025. Vypusk № 03. Chastyna 3. S. 234-238. [onlain] Dostupno: <<https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/06/37-2.pdf>>. (in Ukrainian).
- Pravyla advokatskoi etyky [Rules of Attorney Ethics]. Zatverdzeni zvitno-vybornym zizdom advokativ Ukrainy 09.06.2017 roku zi zminamy [onlain] Dostupno: <https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/pravila/2019-03-15-pravila-2019_5cb72d3191e0e.pdf>. (in Ukrainian).
- Martsenko N. Influence of artificial intelligence on the legal system. *Studia Prawno-ustrojowe*. 2021, No. 54. [онлайн] Доступно: <<https://doi.org/10.31648/sp.7101>>.
- Martsenko N. S. Pravovyi rezhym shtuchnoho intelektu u tsyvilnomu pravi [Legal regime of artificial intelligence in civil law]. *Aktualni problemy pravoznavstva*. 2019. Vypusk 4(20). [onlain] Dostupno: <<http://appj.tneu.edu.ua/index.php/apl/article/view-File/797/785>>. (in Ukrainian).
- Martsenko N. S. Vykorystannia tsyfrovyykh tekhnolohii dlia pokrashchennia rezultativ tsyvilnoho pravosudivstva: zarubizhnyi dosvid [Use of digital technologies to improve the outcomes of civil justice: foreign experience]. *Nove Ukrainske pravo*. Yevrointehratsiia. 2022. S. 57-65. [onlain] Dostupno: <<http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/392>>. (in Ukrainian).
- Drakokhrust T., Martsenko N. Artificial Intelligence in the Modern Judicial System. *Journal of Modern Educational Research*. 2022. 1:5. DOI: 10.53964/jmer.2022005 [онлайн] Доступно: <<https://www.innovationforever.com/article/JMER20220107>>.
- Ukhvala Verkhovnoho Sudu [Ruling of the Supreme Court] vid 08 liutoho 2024 roku u spravi № 925/200/22 [onlain] Dostupno: <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/116984639?fbclid=IwAR2-vF-J3ghIsUdeLq410GgNfC6oK3QOeM9lt9CK9cZeYhSKDmDJCmPjpkp>>. (in Ukrainian).
- Ukhvala KAS VS [Ruling of the Administrative Court of Cassation of the Supreme Court] vid 15 sichnia 2026 roku u spravi № 240/14153/24 [onlain] Dostupno:

- <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/133336040>>. (in Ukrainian).
Ukhvala Shostoho apeliatsiinoho administratyvnoho sudu [Ruling of the Sixth Administrative Court of Appeal] vid 26 sichnia 2026 roku u spravi № 620/12085/25 [onlain] Dostupno: <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/133574154>>. (in Ukrainian).
Ukhvala Verkhovnoho Sudu [Ruling of the Supreme Court] vid 19 chervnia 2025 roku u spravi № 520/6119/23 [onlain] Dostupno: <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/128263149>>. (in Ukrainian).
Zubkov Yu. S. Shtuchnyi intelekt v advokatskii diialnosti: balans mizh efektyvnistiu ta etychnymy mezhamy [Artificial intelligence in legal practice: balancing efficiency and ethical boundaries]. Advokatura: mynule, suchasnist ta maibutnie : materialy XV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Odesa, 14 lystop. 2025 r.). Odesa : Yurydychna literatura, 2025. S. 452-455. [onlain] Dostupno: <<https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/39f2d660-337f-4721-9c04-4d02159be965/content>>. (in Ukrainian).
Lesyk V. I. Shtuchnyi intelekt yak dopomizhnyi instrument suchasnoho advokata [Artificial intelligence as an auxiliary tool for the modern lawyer]. Advokatura: mynule, suchasnist ta maibutnie : materialy XV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Odesa, 14 lystop. 2025 r.). Odesa : Yurydychna literatura, 2025. S. 203-206. [onlain] Dostupno: <<https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c7b1eae9-4e4b-40e4-b3c5-3e6ac62efa8a/content>>. (in Ukrainian).
ABA Rules of Professional Conduct [онлайн] Доступно: <https://www.paclii.org/fm/rules/prof_conduct_rules/mropc343.pdf>.
Joshua Lenon. AI Disclosure Template for Lawyers: When to Disclose, What to Say, and How to Stay Compliant [онлайн] Доступно: <<https://www.clio.com/blog/ai-disclosure-lawyers/>>.

Martsenko N.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN JUDICIAL PROCEEDINGS AND LEGAL PRACTICE: CONTRACTUAL MECHANISMS FOR REGULATING RISKS AND PROFESSIONAL TRANSPARENCY

The conducted research is relevant due to the active digitalization of legal practice and judicial proceedings, as well as the need to adapt legal regulation to the use of artificial intelligence tools. Particular importance is attached to the formation of new standards of professional transparency, the allocation of risks and the contractual delineation of the boundaries for the use of digital technologies in the provision of legal assistance. Furthermore, the analysis of current legislation, judicial practice and doctrinal approaches makes it possible to identify gaps in the regulation of generative artificial intelligence and to outline directions for its further improvement. Therefore, the aim of this study is to provide a theoretical and legal analysis of the impact of artificial intelligence on legal practice and judicial proceedings, as well as to determine its significance for the content of legal services agreements.

The paper analyzes the theoretical and legal foundations of the legal services agreement, its legal nature, essential terms and specific features of its regulation under national law. It examines the role of this agreement as the primary form of exercising legal practice and as an instrument for defining the rights and obligations of the parties. Particular attention is paid to the use of generative artificial intelligence in legal practice and judicial proceedings, including the risks of «hallucinations», the abuse of procedural rights and the impact of such technologies on the quality of legal assistance.

An analysis of the case law of the Supreme Court and other courts has been conducted,

in which the use of artificial intelligence is assessed through the prism of the principles of good faith, procedural discipline and professional responsibility. It is determined that the absence of direct regulatory provisions leads to the development of approaches to assessing the admissibility of artificial intelligence through judicial practice and the ethical standards of legal practice.

The issue of professional transparency and the need to inform the client about the use of digital technologies in the provision of legal assistance has been examined. It is emphasized that although current legislation does not require the detailed specification of technological tools used in the contract, under modern conditions of digitalization there is a growing trend toward incorporating such provisions as elements of risk allocation between the lawyer and the client.

The expediency of including general clauses on the use of artificial intelligence in legal services agreements is substantiated, emphasizing its auxiliary nature and establishing the lawyer's full professional responsibility for the final outcome. An approach is proposed whereby the regulation of artificial intelligence in legal practice should be carried out through a combination of contractual mechanisms, ethical standards and judicial practice, in order to ensure a balance between technological efficiency and the protection of clients' rights.

Keywords: artificial intelligence (AI), lawyer, advocacy (legal practice), agreement on legal assistance, judicial proceedings, procedural law, professional ethics of a lawyer, liability, digitalization of law, legal transparency, risk allocation, attorney-client privilege, court, judicial practice, good faith.

Статтю було подано / The article was submitted	24.03.2026
Статтю було прийнято / The article was accepted	20.04.2026

УДК 352.07:364.04
JEL: H40, H75, I38, K23

В. В. Моргун
ORCID: 0000-0002-1662-3582

ВІД ІЛЮЗІЇ «СЕРВІСНОЇ ДЕРЖАВИ» ДО РЕАЛЬНОСТІ «СПІЛЬНОТИ СПІВВЛАСНИКІВ»: КРИТИЧНИЙ АНАЛІЗ РЕФОРМИ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ ТА ІНСТИТУЦІЙНА АЛЬТЕРНАТИВА

У статті здійснено перегляд парадигми місцевого самоврядування та системи надання соціальних послуг в Україні в умовах правової реальності 2026 року, що настала після скасування Господарського кодексу України та загострила кризи інституційної спроможності громад. На основі міждисциплінарного синтезу (конституційне право, інституційна економіка, системна інженерія) та авторської «Трисекторної моделі права» доведено хибність екстраполяції критеріїв приватної економіки (максимізація прибутку/Shareholder Value) у сферу публічного управління. Обґрунтовано, що нав'язана модель «квазі-ринку» та приватизації публічних функцій генерує небезпечну «фіскальну ілюзію» ефективності через стрімке зростання прихованих трансакційних витрат. Доведено, що цей підхід руйнує конституційні права громадян (ст. 22, 46 Конституції України), спричиняє регуляторне захоплення (regulatory capture), створює умови для «погоні за рентою» (rent-seeking) та консервує економічну залежність через механізм «пастки бідності». Для подолання інституційної дисфункції запропоновано перехід до моделі Територіальної Громади як «Єдиної юридичної особи публічного права – господарюючого суб'єкта» (ЄЮОПП-ГС) з ліквідацією відокремлених комунальних підприємств та консолідацією активів. Розкрито механізми інтеграції органів самоорганізації населення (ОСН) як територіальних філій із правом відкладального вето (V-Model) та фінансування локальної інфраструктури через доктрину «Податки – території» (Tax to Territory). Доведено, що пряме забезпечення (In-House Procurement) та послуги загального економічного інтересу (SGEI) формують крос-секторальну синергію, перетворюючи соціальні видатки на капітальні інвестиції у людський капітал. Концептуалізовано багаторівневий юридичний щит: Фонд господарських ризиків, Звіт про вплив на територіальну громаду (Community Impact Statement, CIS) та імунітет ст. 140 Конституції України для захисту спільної власності. Ця альтернатива трансформує пасивного жителя-«клієнта» на проактивного бенефіціарного акціонера.

Ключові слова: єдина юридична особа публічного права — господарюючий суб'єкт (ЄЮОПП-ГС), Public Value, соціальні послуги, трисекторна модель права, адміністративна деконцентрація, Tax to Territory, V-Model, SGEI, In-House Procurement, фіскальна ілюзія, регуляторне захоплення, Community Impact Statement, крос-секторальна синергія, Фонд господарських ризиків, пастка бідності, юридичний імунітет.

DOI 10.34079/2518-1319 -2026-16-31-236-246

Постановка проблеми. Правова реальність 2026 року, що характеризується остаточним скасуванням Господарського кодексу України і загостренням кризи інституційної спроможності територіальних громад, вимагає системної структурної трансформації парадигми місцевого самоврядування. Прийняття Закону № 2671-VIII «Про соціальні послуги» (2019) декларувало амбітний перехід від патерналістської радянської системи до європейської моделі «сервісної держави». Проте на практиці цей

транзит призвів до потрапляння в небезпечну інституційну пастку: законодавець спробував імплементувати ринкові механізми («соціальне замовлення», «конкуренція надавачів», «купівля послуги») у сферу, яка за своєю онтологічною природою є публічно-правовою функцією держави та територіальної громади з гарантування гідного життя, безпеки та людської гідності. Нова нормативна база переходного періоду (Закон № 4196-IX) лише поглибила потребу у визначенні чіткого статусу муніципальних утворень. Сьогодні територіальні громади опинилися перед екзистенційним вибором, який визначить їхнє майбутнє на десятиліття. Перший шлях – втрата суб'єктності внаслідок неконтрольованої «корпоратизації» та приватизації публічних функцій. Цей шлях, що нав'язується під виглядом «ефективного менеджменту», неминуче веде до перетворення мешканців на залежних споживачів монопольних послуг, а соціальну сферу – на джерело вилучення ренти. Другий шлях – це радикальна трансформація територіальної громади у єдину юридичну особу публічного права – господарюючого суб'єкта (ЄЮОПП-ГС).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти трансформації сервісної держави та системи соціальних послуг досліджували такі вчені як Н. Васильєва, Г. Яковлева та ін. (Васильєва, 2017; Яковлева, 2019.). Водночас інституційні та економічні ризики приватизації публічних функцій ґрунтовно розкриті у працях західних науковців: Дж. Б'юкенена (Buchanan, 1999), М. Мура (Moore, 1995), О. де Шуттера (De Schutter, 2021), а також у дослідженнях Транснаціонального інституту (Kishimoto, Petitjean, 2017). Однак, незважаючи на значний масив наукових праць, питання комплексного інституційного впливу скасування Господарського кодексу України на систему місцевого самоврядування і концептуалізація територіальної громади як єдиного суб'єкта публічного права і господарювання (ЄЮОПП-ГС) залишаються невирішеною частиною загальної проблеми, що потребує нагального теоретико-правового обґрунтування. Методологічною основою статті слугує міждисциплінарний підхід, що поєднує інструментарій конституційного права (догматичний аналіз гарантій ст. 140 КУ), нової інституційної економіки (теорія суспільного вибору, аналіз трансакційних витрат та рентоорієнтованої поведінки) та системної інженерії (V-Model). Це дозволяє об'єктивно деконструювати вади чинної ринкової парадигми і змодельовати стійку архітектуру управління.

Метою статті є здійснити критичний аналіз концепту «приватної ефективності» в публічному секторі, довести інституційну дисфункціональність концепції громадянина як пасивного «клієнта» та обґрунтувати нову архітектуру соціального захисту. Ми спираємося на тезу, що соціальна послуга не є товаром ринкового обміну, а є формою реалізації установчої влади народу та дивідендом від ефективного прямого управління спільним майном (*Res Publica*).

Виклад основного матеріалу дослідження.

Доктринальна дисфункція: конфлікт телосів публічної та приватної економік. Фундаментальною вадою реформи системи соціальних послуг, імплементованої Законом № 2671-VIII, є системне ігнорування онтологічного дуалізму правових систем — спроба регулювати імперативні публічно-правові відносини диспозитивним інструментарієм приватного права (*ius privatum*). Ця доктринальна помилка зумовлена підміною цільових функцій. Для концептуалізації цього явища доцільно застосувати філософсько-правову категорію *telos* (кінцева мета, внутрішня сутність інституції). У контексті публічного управління *telos* виступає інституційним «генетичним кодом», що визначає критерії ефективності системи та алгоритмічно розрізняє перемогу і поразку.

Приватне право, історично сформоване для обслуговування ринкового обміну, має своїм неперушним телосом максимізацію прибутку та зростання капіталізації активів

(*Shareholder Value*). Ефективність тут вимірюється фінансовим показником повернення інвестицій (ROI). Натомість публічна економіка, до якої належить сфера соціальних послуг, життєзабезпечення (водопостачання, тепло, світло, газ, вивезення сміття) та управління спільним простором, покликана гарантувати суспільну рівновагу — спільне благо (*bonum commune*). Її мета — створення сукупної суспільної цінності (*Public Value*). Ефективність тут вимірюється іншими категоріями: зниженням рівня захворюваності, зростанням тривалості життя та загальною безпекою території. У межах цієї статті ми визначаємо центральною публічною цінністю соціальну безпеку територіальної громади (*Community Social Security*) — стан захищеності життєвих інтересів кожного мешканця, який досягається через гарантований доступ до ресурсів спільної власності. Як зазначав Дж. Б'юкенен, бюрократичні структури схильні до максимізації власних бюджетів під виглядом розширення сервісів (Buchanan, 1999).

Як доведено у дослідженнях В. Моргуна, механічна екстраполяція логіки корпоративного управління у публічну площину генерує інституційну дисфункцію. Держава, імплементуючи бізнес-моделі у соціальну сферу, спотворює правову природу публічних установ. Утворюються деструктивні «інституційні гібриди», керівництво яких змушене мислити категоріями рентабельності, а не суспільного блага. Коли публічний суб'єкт змушений генерувати прибуток, він діє всупереч своїй природі: скорочує «збиткові» послуги (складний паліативний догляд, мережі у віддалених селах), уникає ресурсозатратних пацієнтів та максимізує тарифи, перетворюючись на механізм несправедливого вилучення ресурсів. Наочним прикладом в Україні є ситуація з Комунальними некомерційними підприємствами (КНП) у сфері охорони здоров'я, які через вимогу «економічної ефективності» де-факто легалізують тіньові співоплати або оптимізують відділення, порушуючи конституційні гарантії доступності медицини. Ця несумісність цільових функцій руйнує сутність публічної влади.

Ця теоретична парадигма знаходить беззаперечне емпіричне підтвердження у глобальному тренді *ремуніципалізації* (повернення послуг у комунальну власність). За даними Transnational Institute (TNI), понад 1600 міст світу (зокрема Париж, Лондон, Берген) відмовилися від приватизації та аутсорсингу публічних функцій, визнавши експеримент із впровадженням ринкових механізмів помилковим (Kishimoto et al., 2017). Практика довела: приватний оператор закономірно знижує якість послуг та інвестиції в інфраструктуру заради вилучення короткострокового прибутку.

Критика концепції КСВ як «сурогату» відповідальності. Усвідомлюючи фундаментальну неспроможність ринкових механізмів вирішувати складні соціальні проблеми (через відсутність у них комерційної привабливості та низьку маржинальність), держава де-факто вдається до стратегії «інституційного самоусунення». Вона намагається замаскувати фактичну відмову від виконання своїх прямих конституційних обов'язків, закріплених у статтях 3 та 46 Конституції України, шляхом системного перекладання тягара соціального забезпечення на приватний сектор. Ця підміна понять інституціоналізується через механізми так званого «соціального замовлення» (аутсорсинг державних функцій) та активне просування концепції «корпоративної соціальної відповідальності» (КСВ), яку в публічному дискурсі подають як універсальний засіб подолання неефективності державного управління. Цей процес має ознаки свідомої стратегії уникнення політичної відповідальності з боку бюрократичного апарату: у разі провалу реформи влада завжди може виправдати власну бездіяльність посиленням на «недосконалість ринку» або «недобросовісність підрядника».

Проте такий підхід містить фатальну юридичну помилку, яка загрожує самій основі соціальної держави (ст. 1 Конституції України). КСВ за своєю правовою природою є

інструментом «м'якого права» (*soft law*) — сукупністю добровільних зобов'язань, від яких приватний суб'єкт може відмовитися у будь-який момент. Відбувається небезпечна підміна: імперативний обов'язок публічної влади («жорстке право», *hard law*) заміщується ситуативною благодійністю бізнесу. У цій моделі під час економічної кризи програми КСВ скорочуються першими, залишаючи вразливі верстви населення без захисту. Фактично діє механізм **«приватизації прибутків та соціалізації збитків»**: приватний сектор вилучає ренту у стабільні часи, але будь-які ризики та збитки автоматично повертаються державі та територіальній громаді.

Економіка виключення: трансакційні витрати, «гонитва за рентою» та фіскальна ілюзія. Комплексний економічний аналіз положень Закону № 2671-VIII та поширеної практики приватизації соціальних функцій, здійснений крізь призму Теорії суспільного вибору (*Public Choice Theory*) та нової інституційної економіки (*NIE*), дозволяє виявити глибинні системні вади, що ведуть до незворотної деградації територіальних громад. Ця методологія демонструє, що фрагментація єдиного публічного простору та передача повноважень зовнішнім агентам експоненціально збільшує соціальні витрати. Відбувається підміна функціональної природи місцевого самоврядування: з гаранта спільних інтересів територіальна громада перетворюється на «адміністратора фіскального примусу» (*administrator of fiscal coercion*), що використовує делеговану владу для забезпечення безперервного вилучення ресурсів на користь приватних монополій.

«Гонитва за рентою» (*Rent-seeking*) та Регуляторне захоплення. Створення «квазі-ринку» соціальних послуг, де бюджетні кошти розподіляються через тендери, формує ідеальне середовище для корупції та «погоні за рентою» (*rent-seeking*) (Tullock, 1967). Замість прямого надання допомоги нужденним, значна частина ресурсу спрямовується на фінансування забюрократизованих процедур закупівель. Переможцями тендерів стають не найефективніші організації, а політично пов'язані структури, метою яких є максимальне вилучення ренти при мінімальних витратах. Понад те, цей процес неминуче призводить до регуляторного захоплення (*regulatory capture*) — ситуації, коли потужні приватні надавачі послуг, ставши монополістами на території, починають диктувати правила гри самому регулятору (місцевій раді), формуючи тарифи та стандарти виключно під власні бізнес-інтереси, ігноруючи потреби територіальної громади.

Трансакційні витрати, «Фіскальна ілюзія» та Ризик Інфраструктурного Колапсу. Аргумент неоліберальних реформаторів про те, що аутсорсинг соціальних послуг є дешевшим, базується на «фіскальній ілюзії» — феномені, коли короткострокове зменшення прямих видатків маскує довгострокове зростання сукупної вартості володіння системою. З цього випливають дві ключові проблеми. *Перша* — *приховані трансакційні витрати та проблема неповних контрактів*. Прихильники ринку ігнорують витрати на адміністрування системи (розробку контрактів, утримання тендерних комітетів, юридичний супровід) та подолання інформаційної асиметрії. У соціальній сфері вкрай важко формалізувати критерії якості (наприклад, «психологічний комфорт») у договорі. Приватний оператор завжди намагатиметься знизити якість у тих аспектах, що важко виміряти кількісно (*non-contractible quality*), вимагаючи від територіальної громади створення дороговартісної системи зовнішнього аудиту. Емпіричні дослідження доводять, що ці приховані трансакційні витрати часто нівелюють будь-яку номінальну економію від приватизації (Kishimoto et al., 2017). *Друга* — *порушення інтергенераційної справедливості та ризик інфраструктурного колапсу*. Приватизація активів (приміщень, інфраструктури) дає одноразові надходження, але позбавляє громаду важелів впливу, порушуючи принцип інтергенераційної

справедливості. Найбільш загрозливим наслідком є втрата інституційної спроможності в екстремальних умовах. Коли настає економічна криза чи війна, приватний виконавець може просто оголосити банкрутство. У цей момент виявляється, що у територіальній громаді не залишилося ні власної інфраструктури, ні фахівців для виконання своїх обов'язків, що призводить до гуманітарної катастрофи та змушує екстрено викуповувати необхідне обладнання за монопольними цінами.

Державно-приватне партнерство (ДПП) як механізм асиметричного розподілу ризиків. Некритичне захоплення ДПП у соціальній сфері є «сприятливим середовищем для рентоорієнтованої поведінки». Це механізм, що дозволяє приватному капіталу приватизувати прибутки (через гарантовані платежі з бюджету, принцип "бери або плати"), при цьому повністю соціалізуючи ризики (збитки від аварій чи криз покриває територіальна громада). ДПП створює приховані умовні зобов'язання (*contingent liabilities*), які формують непропорційне фінансове навантаження на майбутні покоління у вигляді кабальних контрактів (Asquer, 2017).

Математика дискримінації: «Пастка бідності». Встановлення у Законі № 2671-VIII жорсткого порогу платності послуг (2 прожиткових мінімуми) створює класичну «пастку бідності» (*poverty trap*) з ефектом різкого припинення бюджетної підтримки («фіскального обриву»). Ця норма діє як регресивний податок на економічну активність: система карає за найменшу спробу покращити своє матеріальне становище легальним шляхом. Працююча людина з доходом 2.1 ПМ після оплати ринкової вартості соціальних послуг опиняється в гіршому фінансовому стані, ніж непрацююча особа з доходом 1.9 ПМ. Це створює дестимул до праці, стимулюючи перехід населення до тіньового сектору економіки (De Schutter, 2021) та руйнуючи базу ПДФО — головного джерела наповнення місцевого бюджету.

Інституційна альтернатива: модель територіальної громади як Єдиної ЮОПП-ГС. Для подолання інституційної дисфункції пропонується перехід до **трисекторної моделі права** (детально розглянутої у статті «Три виміри права», Моргун, 2025а), де територіальна громада визнається єдиним неподільним суб'єктом публічного права — господарюючим суб'єктом (ЄЮОПП-ГС). Це означає деконструкцію юридичної фікції комунальних підприємств та їх повну ліквідацію як відокремлених юридичних осіб. Натомість територіальна громада стає цілісним публічно-корпоративним організмом (*корпорацією публічного права*), що консолідує активи, відповідальність та управління в єдиному правовому полі. Нижче наведено порівняльний аналіз, що демонструє, як модель ТГ-ЄЮОПП-ГС системно усуває ключові недоліки.

Подолання фрагментації: від розмивання відповідальності до Єдиної юридичної особи публічного права (Single Legal Entity of Public Law). Недолік чинної моделі: функції розпорошені між виконавчими органами (замовниками), комунальними підприємствами та приватними підрядниками. У разі необхідності комплексної допомоги кожна ланка перекладає обов'язок на іншу, посилаючись на межі контрактів, що створює критичні інституційні ризики для самостійності громади (Моргун, 2025). **Рішення в моделі ЄЮОПП-ГС:** впроваджується принцип *повної інституційної консолідації*. Соціальний департамент, лікарня, водоканал та інші стають підрозділами єдиної юридичної особи. **Перевага:** управління здійснюється через прямий адміністративний наказ, що дозволяє миттєво мобілізувати ресурси різних сфер для вирішення проблеми без укладання міжвідомчих договорів та бюрократичної тяганини. З позиції інституційної економіки це означає *радикальне скорочення внутрішніх транзакційних витрат* (на переговори, укладання контрактів та моніторинг їх виконання), які в умовах ринкової фрагментації поглинають значну частину бюджетного ресурсу.

Економіка піклування замість ринку послуг: Пряме забезпечення (Direct Provision) та Послуги загального економічного інтересу (SGEI). Недолік чинної моделі: конкуренція за мінімізацію витрат на тендерах призводить до явища «creaming» — відбору надавачами найлегших випадків та ігнорування складних, ресурсозатратних ситуацій. *Рішення в моделі ЄЮОПП-ГС:* соціальні послуги визнаються Послугами загального економічного інтересу (SGEI) згідно з правом ЄС (TFEU, 2016). *Механізм (In-House Procurement):* застосування принципу внутрішнього організаційного замовлення (доктрина «in-house», закладена у рішенні Суду ЄС у справах *Teckal*, Case C-107/98 (Judgment of the Court, 1999) та *Altmark*, Case C-280/00 (Judgment of the Court, 2003; Arrowsmith, 2014) докорінно змінює економіку. Оскільки послугу надає власний структурний департамент, усувається потреба в тендерних процедурах, нівелюються корупційні ризики закупівель та ліквідується маржа комерційного посередника, що нівелює ключові ризики приватизації публічних функцій (Моргун, 2026). *Перевага:* кожна гривня платників податків спрямовується безпосередньо на покриття обґрунтованої собівартості (зарплати персоналу, матеріали, капітальні інвестиції у модернізацію активів). Соціальні працівники отримують статус службовців ТГ з гарантованою зарплатою. *Мультиплікативна синергія (Positive Externality):* єдність суб'єкта дозволяє досягти унікального крос-секторального ефекту. Наприклад, капітальна інвестиція в глибоку модернізацію систем очищення води водоканалом безпосередньо призводить до системного зниження рівня захворюваності. Це зменшує операційні витрати медичного департаменту ТГ на лікування, вивільняючи фінансовий ресурс для капітальних інвестицій у новітні технології та підвищення зарплат лікарів. Одночасно здорові мешканці отримують більше вільного часу для зміцнення родинних та соціальних зв'язків, а також демонструють вищу економічну продуктивність, генеруючи збільшення ПДФО. Такий ефект неможливий на фрагментованому ринку, де підрядник захищає виключно власні активи. *Стратегічне планування:* ТГ перестає бути пасивним покупцем на волатильному ринку і отримує можливість довгострокової розбудови власної інфраструктури (соціальних центрів, транспорту) згідно з генеральним планом розвитку.

Фінансова стійкість: Фонд господарських ризиків (ФГР). Недолік чинної моделі: системна вразливість бюджетів перед комерційними ризиками. Арешт рахунків стратегічного КП (водоканал, тепломережа) за борги перед монополістами створює ланцюгову реакцію «фінансового паралічу» ТГ, ставлячи під загрозу виплату соціальних допомог та зарплат лікарям. *Рішення в моделі ЄЮОПП-ГС:* створення Фонду господарських ризиків (ФГР) за рахунок відрахувань від господарської діяльності всіх департаментів (Моргун, 2025). *Перевага:* ФГР діє як «захищена комірка» (*protected cell*). Кредитори за комерційними договорами можуть звертати стягнення лише на активи ФГР, але не мають права претендувати на кошти шкіл чи лікарень. Це створює надійний «фінансовий щит» (*firewall*), розриваючи ланцюг субсидіарної відповідальності (Моргун, 2025a).

Ліквідація «Пастки бідності»: Зміна філософії громадянства. Недолік чинної моделі: процедура «верифікації бідності» (*means-testing*) стигматизує отримувачів, маргіналізуючи їх як вічних прохачів, та порушує право на людську гідність (ст. 21, 28 Конституції України). *Рішення в моделі ЄЮОПП-ГС:* житель територіальної громади перестає бути безправним «клієнтом» і набуває статусу бенефіціарного акціонера єдиної корпорації публічного права, що докорінно трансформує його муніципально-правовий статус (Моргун, 2026a). Соціальні послуги переосмислюються з «допомоги для бідних» на «соціальний дивіденд», що фінансується як першочергова виплата доходів від управління спільним майном. *Перевага:* критерієм доступу стає об'єктивна життєва

потреба (медичні показання), а не майновий стан. Це ліквідує «пастку бідності»: людина не втрачає доступ до реабілітації, якщо отримує підвищення зарплати. Система перетворюється з механізму консервації бідності на стимул до легальної праці.

Трансформація статусу жителя: від пасивного «клієнта» до «акціонера». Важливою складовою нової моделі є зміна ролі громадянина через залучення наступних правових інструментів.

Адміністративна деконцентрація ОСН. *Проблема:* через проблему просторової відірваності послуг (відсутності доступу на низовому рівні) централізовані соцслужби не бачать потреб вразливих громадян на місцях. Чинні ОСН функціонують переважно як номінальні громадські утворення без реальних владних повноважень. *Рішення:* перехід до імперативного електорального принципу. ОСН (будинковий, вуличний, мікрорайонний комітет) перестає бути прохачем і стає територіальною філією ЄЮОПП-ГС, яка створюється автоматично (*ex officio*) в межах виборчого округу після обрання представника (Charter of the City of Los Angeles, 1999; Моргун, 2026a).

Доктрина «Податки – території» (Tax to Territory, T2T). *Проблема:* мешканці ухиляються від податків, бо не бачать зв'язку між платежами та якістю інфраструктури мікрорайону. *Рішення:* впровадження доктрини T2T. Фіксована частка податків (100% місцевих податків і зборів: податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, плати за землю, туристичного збору, збору за місця для паркування транспортних засобів, збору за розміщення тимчасових споруд для провадження підприємницької діяльності та літніх майданчиків, а також фіксованої частки ПДФО), зібраних з резидентів вулиці, автоматично зараховується на казначейський субрахунок відповідного ОСН (територіальної філії). *Перевага:* сплата податків перестає бути абстрактною фіскальною повинністю і стає прямою інвестицією у людський капітал (локальну амбулаторію чи школу), а також у безпосереднє покращення умов проживання, просторову інфраструктуру та безпеку власного мікрорайону (освітлення, відеоспостереження, благоустрій). Це створює найдієвіший економічний та психологічний стимул для детінізації доходів (Моргун, 2026a).

Інженерія якості (V-Model) та Відкладальне вето. *Рішення:* впровадження V-Model розмежовує технічну верифікацію (департамент ТГ) та соціальну валідацію (жителі). Жоден акт виконаних робіт чи наданих соціальних послуг на території ОСН не може бути оплачений Казначейством без КЕП голови цього ОСН (механізм відкладального вето) (Моргун, 2026).

Звіт про вплив на територіальну громаду (Community Impact Statement — CIS). *Рішення:* впроваджується інститут Звіту про вплив на територіальну громаду (Community Impact Statement — CIS) як обов'язковий інституційний запобіжник. Жодне рішення Ради ТГ, що стосується оптимізації, зміни цільового призначення, приватизації або ліквідації об'єктів соціальної інфраструктури, не може бути винесене на голосування без попереднього публічного захисту та затвердження CIS на рівні профільних ОСН (територіальних філій). Цей документ повинен деталізувати не лише фінансову економію, а й довгострокові соціальні втрати (зниження *Public Value*) (Moore, 1995). Ігнорування Радою негативного висновку CIS або спроба обійти цю процедуру автоматично робить прийняте рішення юридично нікчемним (абсолютно недійсним), блокуючи його фінансування через Казначейство. Це назавжди ліквідує практику неprozорої (латентної) оптимізації соціальної мережі (Моргун, 2025).

Конституційно-правові гарантії та юридичний імунітет об'єктів спільної власності (ст. 140 Конституції України). *Рішення:* інституційна консолідація майнових активів у межах єдиної організаційно-правової форми ЄЮОПП-ГС трансформує об'єкти соціальної інфраструктури (наприклад, реабілітаційні центри) з відокремлених

підприємств у структурні департаменти територіальної громади. Відтак на них повною мірою поширюються *імперативні гарантії та юридичний імунітет*, передбачені ст. 140 Конституції України. Це створює надійний публічно-правовий запобіжник, що унеможливорює протиправне відчуження спільного майна через цивільно-правові механізми доведення до фіктивного банкрутства або звернення стягнення за господарськими зобов'язаннями (Моргун, 2025а).

Висновки. Спроба побудувати в Україні ринок соціальних послуг на основі логіки приватного капіталу (*Shareholder Value*) виявилася доктринальною помилкою, що веде до деградації публічної сфери. Альтернативна модель територіальної громади як єдиної юридичної особи публічного права — господарюючого суб'єкта (ЄЮОПП-ГС) пропонує комплексне системне вирішення, що базується на наступних елементах:

1. Економічна незалежність та синергія: механізм *In-House Procurement* ліквідує маржу приватних посередників, а консолідація департаментів генерує крос-секторальну синергію, перетворюючи соціальні видатки на капітальні інвестиції у здоров'я та людський капітал.

2. Справедливість та локальний розвиток: *Tax to Territory* та усунення «пастки бідності» перетворюють сплату податків (зокрема ПДФО) на пряму інвестицію у безпеку, інфраструктуру власного мікрорайону та легальну працю.

3. Інституційна стійкість та імунітет: *Фонд господарських ризиків*, інститут *Community Impact Statement (CIS)* та дія ст. 140 Конституції України створюють багаторівневий юридичний щит, що унеможливорює непрозору приватизацію, оптимізацію чи відчуження спільного майна через фіктивне банкрутство.

4. Реальна демократія співвласників: імперативна деконцентрація ОСН як територіальних філій та механізм *Відкладального вето (V-Model)* повертають жителям статус активних бенефіціарів, що безпосередньо контролюють якість публічних благ.

Перспективами подальших наукових розвідок у цьому напрямку є розробка проєктів нормативно-правових актів для практичної імплементації алгоритмів *Tax to Territory* та механізмів *V-Model* на рівні статутів конкретних територіальних громад України.

Бібліографічний список

- Васильєва, Н.В., 2017. Сервісна держава: різноманітність розуміння та проблемність побудови. *Університетські наукові записки*, 61, с. 279–288. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2017_1_30.
- Закон України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» від 9 січня 2025 р. № 4196-IX. *Голос України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-IX>.
- Конституція України, 1996. Закон України № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
- Моргун, В.В., 2025. Інституційні ризики для самостійності територіальної громади: порівняльно-правовий аналіз законодавчих ініціатив. *Наше право*, 4, с. 195–201. DOI: <https://doi.org/10.71404/NP.2025.4.26>.
- Моргун, В.В., 2025а. Три виміри права: Обґрунтування трисекторної моделі юридичних осіб. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право*, 15(30), с. 137–148. DOI: <https://doi.org/10.34079/2518-1319-2025-15-30-137-148>.
- Моргун, В.В., 2026. Приватизація публічних функцій: правово-економічний аналіз ризиків для держави та територіальних громад. *Європейські перспективи*, № 1, 2026, с. 261–269. DOI: <https://doi.org/10.71404/EP.2026.1.33>.

- Моргун, В.В., 2026а. Трансформація муніципально-правового статусу жителя та ОСН у моделі територіальної громади як єдиної юридичної особи публічного права — господарюючого суб'єкта. *Європейські перспективи*, № 2, 2026. DOI: <https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2026.1.42>.
- Про соціальні послуги, 2019. Закон України № 2671-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>.
- Яковлєва, Г.О., 2019. *Суб'єкти права соціального забезпечення*. Дис. д-ра юрид. наук. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/items/d60b2f44-4187-43b9-9bf5-732d5dfe7450>
- Arrowsmith, S., 2014. *The Law of Public and Utilities Procurement: Regulation in the EU and UK*. Vol. 1. Sweet & Maxwell.
- Asquer, A., 2017. Public-private partnerships: A critical reflection on the UK experience. *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. Oxford University Press. DOI: 10.1093/acrefore/9780190228637.013.230
- Статут міста Лос-Анджелес (Charter of the City of Los Angeles), 1999 (зі змінами). *City of Los Angeles*. Режим доступу: https://codelibrary.amlegal.com/codes/los_angeles/latest/laac/0-0-0-2.
- Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU), 2016. OJ C202/1.
- De Schutter, O., 2021. *The "poverty trap": the myth of the dependency on social assistance. Report of the Special Rapporteur on extreme poverty and human rights (A/HRC/47/36)*. United Nations General Assembly.
- Judgment of the Court of 18 November 1999. Teckal Srl v Comune di Viano and Azienda Gas-Acqua Consorziale (AGAC) di Reggio Emilia. Case C-107/98. European Court Reports 1999 1-08121. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61998CJ0107>
- Judgment of the Court of 24 July 2003. Altmark Trans GmbH and Regierungspräsidium Magdeburg v Nahverkehrsgesellschaft Altmark GmbH. Case C-280/00. European Court Reports 2003 1-07747. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62000CJ0280>
- Kishimoto, S. and Petitjean, O., eds., 2017. *Reclaiming Public Services: How cities and citizens are turning back privatisation*. Transnational Institute (TNI).
- Moore, M.H., 1995. *Creating Public Value: Strategic Management in Government*. Cambridge, MA: Harvard University Press. URL: <https://www.hup.harvard.edu/books/9780674175587>
- Buchanan, J.M., 1999. *The Limits of Liberty: Between Anarchy and Leviathan*. Indianapolis: Liberty Fund.
- Tullock, G., 1967. The Welfare Costs of Tariffs, Monopolies, and Theft. *Western Economic Journal*, 5(3), pp.224–232. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1465-7295.1967.tb01923.x>

References

- Arrowsmith, S., 2014. *The Law of Public and Utilities Procurement: Regulation in the EU and UK*. Vol. 1. Sweet & Maxwell.
- Asquer, A., 2017. Public-private partnerships: A critical reflection on the UK experience. *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. Oxford University Press. DOI: 10.1093/acrefore/9780190228637.013.230.
- Charter of the City of Los Angeles, 1999 (as amended). *City of Los Angeles*. Available at: https://codelibrary.amlegal.com/codes/los_angeles/latest/laac/0-0-0-2.

- Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU), 2016. OJ C202/1.
- De Schutter, O., 2021. *The "poverty trap": the myth of the dependency on social assistance. Report of the Special Rapporteur on extreme poverty and human rights* (A/HRC/47/36). United Nations General Assembly. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61998CJ0107>
- Judgment of the Court of 18 November 1999. Teckal Srl v Comune di Viano and Azienda Gas-Acqua Consorziale (AGAC) di Reggio Emilia. Case C-107/98. European Court Reports 1999 1-08121. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61998CJ0107>
- Judgment of the Court of 24 July 2003. Altmark Trans GmbH and Regierungspräsidium Magdeburg v Nahverkehrsgesellschaft Altmark GmbH. Case C-280/00. European Court Reports 2003 1-07747. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62000CJ0280>
- Kishimoto, S. and Petitjean, O., eds., 2017. *Reclaiming Public Services: How cities and citizens are turning back privatisation*. Transnational Institute (TNI).
- Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine], 1996. Zakon Ukrainy № 254k/96-VR [Law of Ukraine No. 254k/96-VR]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-bp#Text>. (in Ukrainian).
- Moore, M.H., 1995. *Creating Public Value: Strategic Management in Government*. Cambridge, MA: Harvard University Press. URL: <https://www.hup.harvard.edu/books/9780674175587>
- Morgun, V.V., 2025. Instytutsiini ryzyky dlia samostiinosti terytorialnoi hromady: porivnialno-pravovyi analiz zakonodavchykh initsiatyv [Institutional risks for the independence of the territorial community: a comparative legal analysis of legislative initiatives]. *Nashe pravo*, 4, pp.195–201. DOI: <https://doi.org/10.71404/NP.2025.4.26>. (in Ukrainian).
- Morgun, V.V., 2025a. Try vymiry prava: Obgruntuvannia trysektornoï modeli yurydychnykh osib [Three dimensions of law: Justification of the three-sector model of legal entities]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Pravo*, 15(30), pp.137–148. DOI: <https://doi.org/10.34079/2518-1319-2025-15-30-137-148>. (in Ukrainian).
- Morgun, V.V., 2026. Pryvatyzatsiia publichnykh funktsii: pravovo-ekonomichnyi analiz ryzykiv dlia derzhavy ta terytorialnykh hromad [Privatization of public functions: legal and economic analysis of risks for the state and territorial communities]. *Yevropeiski perspektyvy*, No. 1, 2026, pp. 261-269. DOI: <https://doi.org/10.71404/EP.2026.1.33>. (in Ukrainian).
- Morgun, V.V., 2026a. Transformatsiia munitsypalno-pravovoho statusu zhytelia ta OSN u modeli terytorialnoi hromady yak yedynoi yurydychnoi osoby publichnoho prava — hospodariuiuchoho subiekta [Transformation of the municipal and legal status of the resident and bodies of self-organization of the population in the model of the territorial community as a Single Legal Entity of Public Law — Economic Entity]. *Yevropeiski perspektyvy*, No. 2, 2026. DOI: <https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2026.1.42>. (in Ukrainian).
- Pro sotsialni posluhy [On Social Services], 2019. Zakon Ukrainy № 2671-VIII [Law of Ukraine No. 2671-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>. (in Ukrainian).
- Tullock, G., 1967. The Welfare Costs of Tariffs, Monopolies, and Theft. *Western Economic Journal*, 5(3), pp.224–232.
- Vasylieva, N.V., 2017. Servisna derzhava: riznomanitnist rozuminnia ta problemnist pobudovy [Service state: diversity of understanding and problems of construction]. *Universytetski*

- naukovi zapysky*, 61, pp. 279–288. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2017_1_30. (in Ukrainian).
- Yakovlieva, H.O., 2019. *Subiekty prava sotsialnoho zabezpechennia* [Subjects of social security law]. Doctor of Law dissertation. Kharkiv: Yaroslav Mudryi National Law University.
URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/items/d60b2f44-4187-43b9-9bf5-732d5dfe7450>. (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy «Pro osoblyvosti rehuliuвання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднан юридичних осіб» [Law of Ukraine "On the features of regulating the activity of legal entities of certain organizational and legal forms during the transition period and associations of legal entities"] від 9 січня 2025 р. № 4196-IX. *Holos Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-IX>. (in Ukrainian).

Morgun V.

**FROM THE ILLUSION OF THE "SERVICE STATE" TO THE REALITY OF THE
"COMMUNITY OF CO-OWNERS": CRITICAL ANALYSIS OF SOCIAL SERVICES
REFORM AND INSTITUTIONAL ALTERNATIVE**

The article undertakes a fundamental revision of the local self-government paradigm and social services system in Ukraine within the legal reality of 2026, following the abolition of the Economic Code of Ukraine. Based on interdisciplinary synthesis (constitutional law, institutional economics, systems engineering) and the author's "Three-Sector Model of Law", the methodological fallacy of extrapolating private economy criteria (Profit Maximization/ Shareholder Value) to public administration is proven. It is substantiated that the state-imposed "quasi-market" and privatization model merely generates a dangerous "fiscal illusion" of efficiency due to a sharp increase in hidden transaction costs. This neoliberal approach destroys citizens' constitutional rights (Articles 22, 46 of the Constitution of Ukraine), leads to regulatory capture, creates conditions for systemic "rent-seeking", and preserves economic dependence via the "poverty trap". To overcome institutional dysfunction, a transition to the Territorial Community model as a "Single Legal Entity of Public Law — Economic Entity (SLEPL-EE)" is proposed, involving the liquidation of separate municipal enterprises and asset consolidation. The research reveals mechanisms for integrating bodies of self-organization of the population (BSOP) as territorial branches with a suspensive veto (V-Model) and financing local infrastructure through the "Tax to Territory" doctrine. It is proven that direct provision (In-House Procurement) and Services of General Economic Interest (SGEI) form a cross-sectoral synergy, transforming social expenditures into capital investments in human capital. A multi-level municipal legal shield is conceptualized: a Business Risk Fund, the Community Impact Statement (CIS), and the absolute immunity of Article 140 of the Constitution of Ukraine to protect common property. This alternative transforms the passive resident-"client" into a proactive beneficial shareholder, fostering sustainable polycentric self-governance.

Keywords: Single Legal Entity of Public Law — Economic Entity (SLEPL-EE), Public Value, social services, three-sector law model, administrative deconcentration, Tax to Territory, V-Model, SGEI, In-House Procurement, fiscal illusion, regulatory capture, Community Impact Statement, cross-sectoral synergy, Business Risk Fund, poverty trap, legal immunity.

Статтю було подано / The article was submitted	15.03.2026
Статтю було прийнято / The article was accepted	20.04.2026

УДК 347.73

О.А. Музика-Стефанчук,
ORCID: 0000-0001-7986-7149

М.А. Пожидаєва
ORCID: 0000-0003-2355-1131

КОМПЕНСАЦІЙНА ФУНКЦІЯ ФІНАНСОВОГО ПРАВА: ПУБЛІЧНО-ПРАВОВА МОДЕЛЬ ФІНАНСОВОЇ КОМПЕНСАЦІЇ

У статті розкриваються зміст компенсаційної функції фінансового права та форми її реалізації, що у цілому мають призначення забезпечувати відновлення, вирівнювання, стимулювання становища учасників фінансових правовідносин, адаптацію економічної системи до ризиків, криз та дисбалансів через механізми перерозподілу публічних фінансових ресурсів з метою дотримання справедливості. Публічно-правова модель компенсації у фінансовому праві – це форма своєчасного публічно-правового фінансового реагування на сучасні соціально-економічні виклики. Міжгалузевий інститут фінансових компенсацій трансформує класичну ідею відшкодування збитків, нематеріальної шкоди, втрат у ширший механізм запобігання зайвим витратам суб'єктів правовідносин, державної підтримки зі зменшенням фінансової вразливості цих суб'єктів, гарантування фінансової рівноваги, дієвого публічного адміністрування, забезпечення ефективного захисту публічних і приватних інтересів.

Запропоновано авторське визначення компенсації у фінансовому праві як багатофункціонального інструменту реалізації публічного фінансового інтересу, забезпечення фінансової справедливості та балансування інтересів держави і приватних осіб через засоби податкового, бюджетного, митного, банківського, страхового механізмів у вигляді надання грошових коштів або інших фінансових переваг (зокрема, пільгового кредитування в межах державних програм, державних гарантій за зобов'язаннями суб'єктів господарювання, застосування компенсаційного мита тощо) для покриття витрат, втрат, збитків, нематеріальної шкоди, яких зазнала одна зі сторін фінансового зобов'язання внаслідок здійснення нею правомірної поведінки відповідно до спеціальних вимог законодавства, протиправних дій чи бездіяльності іншої сторони, а також у зв'язку з настанням незалежних від волі сторін подій, що спричиняють відповідні правові наслідки.

Значну увагу приділено специфіці публічно-правового механізму компенсацій у фінансовому праві, а також позитивним і негативним фінансовим компенсаціям.

Зроблено висновок про реалізацію компенсаційної функції фінансового права через інструменти бюджетного фінансування, державної допомоги, податкового стимулювання та фінансової підтримки з метою управління ризиками й забезпечення збалансованості національної економіки.

Ключові слова: компенсація, фінансові компенсації, фінансове зобов'язання, відшкодування, покриття витрат, публічне фінансування, компенсаційне мито, бюджетне відшкодування ПДВ, компенсаційні податкові вирахування, пеня.

DOI 10.34079/2518-1319 -2026-16-31-247-257

Постановка проблеми. В умовах особливого періоду в Україні, що характеризується зростанням соціально-економічних викликів, посиленням навантаження на систему публічних фінансів та необхідністю забезпечення справедливого перерозподілу фінансових ресурсів, дедалі більшого значення набувають механізми фінансової компенсації як важливого інструменту реалізації соціальної функції держави. За допомогою застосування бюджетних, податкових, банківських та інших фінансово-правових засобів регулювання фінансові компенсації забезпечують відновлення прав і законних інтересів учасників фінансових правовідносин, підтримання балансу публічних і приватних інтересів та реалізацію принципу соціальної справедливості. Також практика публічного фінансування свідчить про розширення сфер застосування фінансової компенсації, зокрема у відшкодуванні втрат, витрат, збитків, грошової компенсації пільг певним категоріям осіб, поверненні помилково або надміру сплачених обов'язкових платежів (податків, зборів, єдиного соціального внеску, адміністративних платежів тощо), забезпеченні державних гарантій. Усе це актуалізує потребу у формуванні теоретико-практичного правового підходу до розуміння компенсацій у фінансовому праві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика компенсацій, відшкодувань у різних правовідносинах висвітлювалася такими дослідниками, як І. Спасибо-Фатєєва, О. Рубан, Ю. Мица, О. Отрадна, С. Приступа, М. Стефанчук, Р. Стефанчук, Я. Шевченко та ін. Особливості міжнародного компенсаційного механізму представлено в працях таких вчених, як О. Водянніков, К. Джорджетті, Д. Іваненко, Л. Малліндер, М. Медведєва, Л. Моффет, І. Мудра, П. Пірсал, К. Рашевська та ін.

Серед останніх сучасних публікацій та досліджень правової категорії «компенсації», її змісту залежно від специфіки правовідносин можна виокремити колективну монографію (2026) «Трактат про компенсацію в праві» за редакцією І. Спасибо-Фатєєвої (Спасибо-Фатєєва та ін., 2026).

Водночас, попри практичну значущість фінансових компенсацій виявляються проблеми їх правової визначеності, неоднаковості застосування законодавства у цій сфері регулювання, що може знижувати ефективність захисту прав учасників фінансових відносин. З огляду на це розгляд компенсаційної функції фінансового права набуває актуальності, оскільки дозволяє розкрити публічно-правову модель фінансової компенсації як складового елемента фінансово-правового регулювання та визначити місце компенсацій у системі фінансового права, що становить **мету цього дослідження**.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний розвиток фінансового права характеризується посиленням ролі правових механізмів, спрямованих на забезпечення балансу публічних і приватних інтересів, відновлення фінансової рівноваги та реалізацію принципу соціальної справедливості. Одним із таких механізмів є компенсація, яка набуває значної ролі в умовах трансформації публічних фінансів, оскільки вона виконує не лише відновлювальну функцію, а й виступає своєрідним засобом фінансового регулювання, стимулювання належної поведінки учасників правовідносин, а також гарантування стабільності фінансової системи держави.

Необхідність наукового осмислення компенсацій у фінансовому праві зумовлена тим, що відповідні механізми застосовуються у різних сферах фінансової діяльності держави: у бюджетних, податкових, митних, банківських та інших правовідносинах. За допомогою фінансових компенсацій відшкодовуються певні витрати, втрати, збитки, а також забезпечується фінансова рівновага між учасниками правовідносин, гарантування справедливості у розподілі публічних фінансових ресурсів та захист як публічних, так і приватних інтересів.

Фінансово-правові компенсації виникають як похідний правовий наслідок

первинних матеріальних правовідносин. Причиною для їх застосування можуть бути цивільні, господарські, адміністративні, соціальні, бюджетні, податкові, митні та інші відносини, коли одна зі сторін зазнає фінансових витрат, втрат або інших несприятливих фінансових наслідків, які підлягають відшкодуванню у встановленому законом порядку. Таким чином, компенсація у фінансовому праві є похідним інструментом, що забезпечує еквівалентне або часткове відновлення порушеного фінансового становища відповідного суб'єкта.

У доктринальному вимірі компенсацію у фінансовому праві доцільно розглядати як самостійний фінансово-правовий механізм грошового відшкодування витрат, втрат, збитків або немайнової шкоди, який застосовується у передбачених законом випадках, наприклад, Бюджетним (Бюджетний кодекс України, 2010), Податковим (Податковий кодекс України, 2010), Митним (Митний кодекс України, 2012) кодексами України, Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» (Про систему гарантування вкладів фізичних осіб, 2012), тощо, з метою забезпечення фінансової рівноваги, захисту прав учасників фінансових правовідносин та реалізації публічного фінансового інтересу. Такий підхід дає змогу розглядати компенсацію не лише як спосіб повернення певних коштів, а як окремий правовий інструмент відновлювального та регулятивного характеру.

Особливість компенсацій у сфері фінансового права полягає в тому, що вони мають публічно-правову природу, оскільки їх застосування безпосередньо пов'язане з рухом коштів публічних грошових фондів та/або з виконанням фінансових зобов'язань. У більшості випадків такі компенсації реалізуються шляхом виплати грошових коштів із бюджету, повернення надмірно/помилково сплачених обов'язкових платежів, бюджетного відшкодування, застосування компенсаційних мит або сплати пені як форми компенсації втрат публічних грошових фондів, зокрема бюджетів різних рівнів.

На відміну від приватноправових компенсаційних механізмів, у фінансовому праві компенсація реалізується у сфері владно-майнових відносин, де однією зі сторін виступає орган держави або місцевого самоврядування як носій публічної фінансової компетенції. Це зумовлює специфіку компенсаційних механізмів, що проявляється у нормативно-правовій визначеності підстав, меж, порядку та умов надання компенсацій, а також у їхньому безпосередньому зв'язку з рухом публічних фінансових ресурсів та/або з виконанням фінансових зобов'язань.

Підставами виникнення права на фінансову компенсацію можуть бути як правомірні дії суб'єкта, так і протиправна поведінка іншої сторони правовідносин. У першому випадку йдеться про компенсації, пов'язані з правомірною реалізацією особою передбачених законом прав або виконанням нею встановлених обов'язків, наприклад, при поверненні надміру сплачених податків, бюджетному відшкодуванні податку на додану вартість (далі – ПДВ) чи наданні податкової знижки, податкового кредиту, застосуванні компенсаційного мита, а також спеціального правового статусу, зокрема платника ПДВ, резидента – платника податку на доходи фізичних осіб (далі – ПДФО), малозабезпеченої сім'ї, внутрішньо переміщеної особи, військовослужбовця тощо. За таких умов відповідні суб'єкти зазнають фінансових витрат або втрат, що мають цільове спрямування, у зв'язку з чим виникає необхідність їх компенсаційного покриття з боку держави на засадах еквівалентності. Водночас, обсяг повного або часткового відшкодування фактично понесених витрат визначається на законодавчому рівні.

У другому випадку компенсація виступає засобом відновлення майнового становища особи внаслідок незаконних рішень, дій або бездіяльності органів публічної влади чи інших суб'єктів фінансових правовідносин. Варто наголосити, що порушення прав та/або законних інтересів особи внаслідок протиправної поведінки контролюючих

органів або їх посадових (службових) осіб є підставою виникнення у держави обов'язку відшкодувати завдані збитки та моральну шкоду за рахунок бюджетних коштів. Особливістю такого відшкодування є його безвинний характер, оскільки обов'язок компенсації покладається на державу незалежно від встановлення вини відповідного органу чи його посадових (службових) осіб. Підставою для накладання на державу та органи публічної влади обов'язку щодо виплати коштів за рахунок бюджету є: завдання шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю; невиконання ними своїх зобов'язань за цивільно-правовими договорами, в яких вони виступають однією зі сторін; недофінансування розпорядників чи/та отримувачів бюджетних коштів, якщо виділення їм коштів було передбачене у законі чи рішенні про відповідний бюджет (Музика-Стефанчук, 2012, с. 89).

Окремим проявом компенсаційного механізму у фінансовому праві є ситуації, коли право на компенсацію виникає у держави або органу місцевого самоврядування. Це відбувається, зокрема, у випадках несвоєчасного виконання приватними особами фінансових обов'язків, коли застосовується пеня як спосіб відшкодування втрат бюджету від прострочення надходження коштів. У такому разі компенсаційний механізм забезпечує захист публічного фінансового інтересу шляхом покриття втрат, пов'язаних із порушенням строків виконання грошових зобов'язань перед державою. Ці компенсації спрямовано на охорону фінансових правовідносин, водночас виступаючи правовідновлювальними заходами фінансово-правової відповідальності (Музика-Стефанчук, Якимчук, 2024, с. 80; Біолус, Ковтун, 2013, с. 73).

Так, у сучасній доктрині податкового права пеня, маючи подвійну правову природу, одночасно розглядається як інструмент забезпечення виконання податкового обов'язку та мірою фінансово-правової відповідальності (Дмитрик та ін., 2019, с. 413-414; Закарян, 2014, с. 94; Дуравкін, 2013, с. 145-171).

З огляду на зазначене вище, компенсації у фінансовому праві слід розглядати як надійний універсальний інструмент забезпечення фінансової рівноваги, який має комплексне функціональне призначення. Вони поєднують у собі елементи відновлення, стимулювання, захисту та фінансового регулювання, що дозволяє забезпечити належний баланс між інтересами держави, територіальних громад та приватних осіб у сфері публічних фінансів.

Теоретичне осмислення компенсації як фінансово-правової категорії дає підстави для формування цілісного підходу до розуміння сутності її правової природи. Це є необхідною передумовою для подальшого вдосконалення законодавчого регулювання компенсаційних механізмів у бюджетному, податковому, митному, банківському, страховому праві, а також для підвищення ефективності захисту прав учасників фінансових правовідносин.

Особливості фінансово-правової природи компенсацій найбільш повно розкриваються через сукупність їх характерних ознак.

Передусім компенсації у фінансовому праві мають *виключно грошову форму*, оскільки реалізуються переважно у формі виплати коштів, повернення частини раніше сплачених платежів, бюджетного відшкодування або надання фінансових вигід, що мають вартісне вираження. Саме грошова форма забезпечує можливість відновлення майнового становища суб'єкта у співмірному розмірі та дозволяє врахувати економічний еквівалент понесених витрат чи завданих втрат, шкоди.

Іншою визначальною ознакою є *цільова спрямованість* компенсацій, що полягає в їх функціональному призначенні – покритті конкретних витрат, відшкодуванні втрат або забезпеченні фінансової підтримки у випадках, прямо передбачених законодавством. Така цільова орієнтація зумовлює правовий зв'язок між підставою виникнення

компенсації та її заздалегідь визначеним призначенням, що виключає довільність у використанні відповідних публічних коштів.

Важливою ознакою є також *умовний характер* компенсацій, відповідно до якого право на компенсацію виникає лише за наявності визначених законом юридичних фактів: спеціального правового статусу особи, правових обмежень, настання передбачених обставин, здійснення належної поведінки або заподіяння шкоди внаслідок протиправних дій. Отже, компенсація у фінансовому праві не має автоматичного характеру, а залежить від наявності нормативно встановлених передумов.

Не менш важливою є *еквівалентність* (повна чи часткова) компенсації, яка означає, що розмір фінансового відшкодування визначається залежно від обсягу витрат, втрат чи шкоди, що підлягають покриттю повністю або частково. Хоча така еквівалентність не завжди є абсолютною, саме вона відображає відновлювальну природу компенсації та її спрямованість на забезпечення соціальної справедливості.

Ще однією суттєвою рисою є *нормативна обмеженість* компенсацій, яка полягає у тому, що закріплені законом правові обмеження застосування компенсацій у чітких межах визначених сум та/або певними категоріями осіб, конкретними умовами (наприклад, воєнний стан, застосування Закону України «Про санкції» (Про санкції, 2014)).

Крім того, фінансовим компенсаціям притаманна *публічно-відновлювальна спрямованість*, яка проявляється у тому, що за допомогою компенсацій забезпечується відновлення фінансової рівноваги не лише в інтересах приватної особи, а й у сфері охорони публічного фінансового інтересу. У зв'язку з цим компенсаційний механізм може діяти як на користь приватних осіб, так і на користь держави, зокрема шляхом застосування компенсаційної пені за прострочення виконання фінансових зобов'язань перед бюджетом.

Поряд з цим, слід виокремити ще таку притаманну фінансовим компенсаціям ознаку, що держава їх здійснює *за рахунок бюджетних коштів*, а приватні особи сплачують за рахунок власних коштів – виключно компенсаційну пеню.

Сукупність зазначених вище ознак дозволяє розглядати компенсацію як окремий фінансово-правовий інструмент, який має комплексне функціональне призначення та забезпечує формування цілісного доктринального підходу до розуміння компенсацій у фінансовому праві. З огляду на це доцільно класифікувати фінансові компенсації залежно від функціонально-правового спрямування компенсаційного механізму на позитивні та негативні.

Позитивні фінансові компенсації являють собою передбачені фінансовим законодавством форми відшкодування, фінансової підтримки або стимулювання, які застосовуються у зв'язку з правомірною поведінкою суб'єкта або настанням визначених законом юридичних фактів та спрямовані на відновлення чи підтримання належного становища учасника фінансових правовідносин. Позитивні фінансові компенсації мають вияв, зокрема, у таких основних формах:

- відшкодування державою витрат, пов'язаних із правомірною поведінкою суб'єктів при настанні спеціальних обставин, передбачених законом як юридичні факти, та/або наявності спеціального правового статусу. Можна виокремити такі види: податкова знижка для платників ПДФО; податковий кредит для платників ПДВ; бюджетне відшкодування ПДВ; компенсаційне мито; повернення помилково або надміру сплачених обов'язкових платежів (податків, зборів, єдиного соціального внеску, адміністративних платежів тощо); повернення застави або гарантійних платежів, пов'язаних із забезпеченням митних процедур; страхові виплати; плати Фонду гарантування вкладів фізичних осіб тощо;

- дотації, субвенції як міжбюджетні трансферти, спрямовані на фінансування соціально значимих потреб окремих категорій населення з метою їх підтримки;
- державні гарантії за зобов'язаннями підприємств;
- фінансове забезпечення витрат, пов'язаних із здійсненням органами місцевого самоврядування повноважень органів виконавчої влади та виконанням рішень органів державної влади;
- пільгові кредити у межах відповідних державних програм, наприклад, «Доступні кредити 5-7-9 %» для бізнесу, державна програма іпотечного кредитування «є-Оселя» (Спасибо-Фатєєва та ін., 2026, с. 424-428).

Натомість, негативні фінансові компенсації виникають як правовий наслідок порушення фінансового зобов'язання або завдання втрат іншому учаснику фінансових правовідносин та спрямовані на відновлення порушеної фінансової рівноваги шляхом компенсації збитків публічного або приватного характеру.

У контексті забезпечення ефективного захисту прав та законних інтересів учасників фінансових правовідносин, а також відновлення порушеного правового становища у випадках, коли реституційне відтворення первісного стану є об'єктивно неможливим, застосовується інститут негативних пасивних фінансових компенсацій. Його сутність полягає у заміщенні втраченого майнового блага еквівалентною грошовою компенсацією, що виступає формою фінансово-правового реагування на протиправну поведінку суб'єктів, яка виражається у порушенні норм бюджетного, податкового, митного законодавства та законодавства у сфері надання фінансових послуг. До ключових форм негативних фінансових компенсацій належать:

- відшкодування державою збитків, зокрема вартості незаконно вилученого або знищеного майна, і нематеріальної шкоди, завданих протиправними (незаконними) рішеннями, діями чи бездіяльністю державних контролюючих органів, їх посадових (службових) осіб;
- повернення вартості зразків товару та експертних витрат для проведення митного контролю у разі відсутності правопорушень;
- пеня » (Спасибо-Фатєєва та ін., 2026, с. 427-429).

Запропонована класифікація дає змогу розкрити подвійну функціональну природу компенсацій у фінансовому праві, яка полягає, з одного боку, у забезпеченні фінансової підтримки та стимулюванні належної поведінки, а також еквівалентного покриття понесених витрат на належне виконання фінансового зобов'язання, а з іншого – у відновленні належного становища учасників фінансових правовідносин у разі порушення фінансового зобов'язання та/або відшкодування збитків. Це дозволяє розглядати компенсацію як загальний фінансово-правовий механізм відновлювально-стимулювального та відновлювально-захисного характеру.

Поряд з цим, слід звернути увагу на поступове формування публічно-правової моделі фінансової компенсації, яка виходить за межі традиційного розуміння відшкодування витрат, втрат та набуває ознак своєрідного інструменту публічного фінансового регулювання. Як уже зазначалось, у класичному підході фінансова компенсація відображає логіку еквівалентного відновлення фінансового стану суб'єкта частково чи повністю, згідно з чим компенсація є реакцією на вже понесені витрати чи завдані втрати. Проте сучасний розвиток державного регулювання у сфері публічних фінансів через механізми компенсації визначає напрями руху публічних грошових коштів, установлює пріоритети підтримки окремих категорій суб'єктів, формує стимули для економічної поведінки та здійснює перерозподіл ризиків між публічним і приватним секторами. Таким чином, компенсація стає способом реалізації фінансової політики держави та складовою соціальної функції держави, а її надання підпорядковується не

лише принципу еквівалентності витрат, втрат і відшкодування, а насамперед критеріям ефективності, пропорційності та досягнення суспільно значущого результату.

Завдяки компенсаційним механізмам субвенцій, дотацій, у тому числі компенсаційних соціальних виплат, а також інших фінансових вигід, зокрема, пільгових кредитів у межах відповідних державних програм, можуть підтримуватися певні категорії фізичних осіб, які зазнали чи потребують додаткових витрат на соціально значущі потреби, забезпечуватися мінімальний рівень добробуту та заохочуватися розвиток підприємницької діяльності. Так, наприклад, надання часткової компенсації вартості майна суб'єктів господарювання, знищеного чи пошкодженого внаслідок російської збройної агресії, а також часткова компенсація страхових премій за договорами страхування від воєнних ризиків (див. постанову Кабінету Міністрів України від 28.11.2025 № 1541 (Деякі питання надання часткової компенсації вартості майна суб'єктів господарювання, знищеного чи пошкодженого внаслідок збройної агресії Російської Федерації, а також часткової компенсації страхових премій за договорами страхування від воєнних ризиків, 2025)) здійснюються за рахунок коштів державного бюджету, спрямовано не тільки на грошові компенсаційні виплати постраждалому від російської агресії бізнесу в умовах воєнного стану, а і на запобігання банкрутствам, збереження робочих місць, своєрідну підтримку податкової бази оподаткування та уникнення структурних дисбалансів в економіці. У такому випадку індивідуальну компенсацію можна вважати засобом досягнення колективного економічного ефекту. Таким чином, держава бере на себе частину негативних наслідків воєнних ризиків для суб'єктів господарювання через компенсаційні механізми, завдяки яким реалізується модель колективного фінансового захисту, у межах чого публічні фінансові ресурси використовуються для підтримання економічної стабільності в цілому.

У контексті публічно-правової моделі фінансової компенсації ключового значення набуває оцінка її економічної доцільності, ринкової нейтральності та впливу на конкурентне середовище. Саме тому компенсаційні виплати слід проаналізувати крізь призму правил державної допомоги згідно з положеннями статей 107–109 Договору про функціонування Європейського Союзу, які визначають межі допустимості державної допомоги у внутрішньому ринку (Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union, 2012). Відповідно до статті 107(1) даного Договору будь-яка допомога, що надається державою-членом або за рахунок державних ресурсів у будь-якій формі, яка спотворює або загрожує спотворенням конкуренції шляхом надання переваги певним підприємствам або виробництву певних товарів, є несумісною з внутрішнім ринком, оскільки вона впливає на торгівлю між державами-членами, якщо інше не передбачено установчими договорами. Водночас положення статті 107(2),(3) передбачають низку винятків, за наявності яких державна допомога може визнаватися сумісною з внутрішнім ринком, зокрема у випадках соціально спрямованої підтримки, компенсації збитків, спричинених надзвичайними подіями, подолання суттєвих економічних дисбалансів, сприяння регіональному розвитку, реалізації проєктів спільного європейського значення, а також розвитку культури й охорони культурної спадщини. Таким чином, компенсаційні виплати можуть набувати ознак допустимої державної допомоги за умови їх відповідності критеріям пропорційності, цільового спрямування та відсутності надмірного впливу на конкуренцію у межах внутрішнього ринку Європейського Союзу (далі – ЄС).

Аналогічний підхід закріплено Регламентом (ЄС) № 1303/2013 від 17.12.2013 Європейського Парламенту та Ради (Regulation (EU) № 1303/2013), що визначає загальні положення щодо Європейських структурних та інвестиційних фондів. У межах цього регулювання фінансова компенсація реалізується через механізми грантів, трансфертів

та бюджетної підтримки, спрямованих на зменшення регіональних диспропорцій, підтримку зайнятості та забезпечення соціальної згуртованості. Таким чином, компенсаційний механізм набуває ознак системного фінансового перерозподілу, де ключовою метою є не індивідуальне відновлення, а реалізація загальноекономічних пріоритетів ЄС.

Суттєве значення для розуміння публічно-правової природи фінансової компенсації також має практика Суду ЄС, зокрема рішення *Altmark Trans GmbH, Regierungspräsidium Magdeburg v Nahverkehrsgesellschaft Altmark GmbH* (2003) (Державна допомога і конкуренція: хроніки протистояння. Кейс 4: Коли компенсація не є державною допомогою – критерії *Altmark*. 2020; Case C-280/00 *Altmark Trans GmbH and Regierungspräsidium Magdeburg v Nahverkehrsgesellschaft Altmark GmbH*, 2003), який сформулював критерії, за яких державна компенсація за виконання послуг загального економічного інтересу (далі – ПЗЕІ) не вважається державною допомогою. У цій справі Суду ЄС визнав, що компенсація має правомірний характер, якщо вона обмежується покриттям витрат, необхідних для виконання чітко визначених публічних зобов'язань обслуговування населення, і не створює надмірної економічної переваги. Отже, компенсація в фінансовому праві є допустимим інструментом державного втручання за умови дотримання критеріїв пропорційності, прозорості та функціональної необхідності задоволення публічного інтересу.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, можна зробити узагальнюючі висновки.

Компенсації у фінансовому праві варто розглядати як багатофункціональний інструмент реалізації публічного фінансового інтересу, забезпечення соціальної справедливості та балансування інтересів держави, територіальних громад і приватних осіб через засоби податкового, бюджетного, митного, банківського, страхового механізмів у вигляді надання грошових коштів або інших фінансових переваг (зокрема, пільгового кредитування в межах державних програм, державних гарантій за зобов'язаннями суб'єктів господарювання, застосування компенсаційного мита тощо) для покриття витрат, втрат, збитків, нематеріальної шкоди, яких зазнала одна зі сторін фінансового зобов'язання внаслідок здійснення нею правомірної поведінки відповідно до спеціальних вимог законодавства, протиправних дій чи бездіяльності іншої сторони, а також у зв'язку з настанням незалежних від волі сторін подій, що спричиняють відповідні правові наслідки.

В умовах сучасної фінансової політики розуміння публічно-правової моделі фінансової компенсації більше не зводиться до покриття конкретних понесених фінансових витрат або/та відшкодування втрат, а стає складовим інструментом управління публічними фінансами, а також фінансовими ризиками та їх соціальними наслідками. У цьому виявляється її нова функціональна правова природа: фінансова компенсація використовується державою як засіб досягнення макроекономічної стабільності, підтримки ринкової рівноваги та реалізації стратегічних фінансових цілей.

Бібліографічний список:

- Біолус В.Т., Ковтун В.М. Правова природа фінансових санкцій, що застосовуються за порушення податкового законодавства. *Наука і правоохорона*. 2013. № 4. С. 70-76.
- Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI [онлайн].
Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
- Державна допомога і конкуренція: хроніки протистояння. Кейс 4: Коли компенсація не є державною допомогою – критерії *Altmark*. 2020 [онлайн].
Доступно: <https://amcu.gov.ua/news/derzhavna-dopomoga-i-konkurenciya-hroniki->

[protistoyannya-kejs-4-koli-kompensaciya-ne-ye-derzhavnoyu-dopomogoyu-kriteriyi-altmark>](#)

Деякі питання надання часткової компенсації вартості майна суб'єктів господарювання, знищеного чи пошкодженого внаслідок збройної агресії Російської Федерації, а також часткової компенсації страхових премій за договорами страхування від воєнних ризиків: постанова Кабінету Міністрів України від 28.11.2025 № 1541 [онлайн]. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1541-2025-%D0%BF#Text>>

Дуравкін П. М. Забезпечення виконання податкового обов'язку: монографія. Харків: Право, 2013. 192 с.

Закарян Б.Н. Пеня в системі забезпечувальних засобів при регулювання відносин оподаткування. *Журнал східноєвропейського права*. 2014. № 2. С. 92-95 [онлайн]. Доступно: <<https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2014/04/zhurnall.pdf>>

Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI [онлайн]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>

Музика-Стефанчук О.А. Фінансово-правові проблеми відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів публічної влади. *Право і суспільство*. 2012. № 3. С. 89-92.

Музика-Стефанчук О.А., Якимчук Н.Я. Сучасне фінансове право. Право публічних фінансів: підручник. Київ: АртЕк, 2024. 656 с.

Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI [онлайн]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>

Про санкції: Закон України від 14.08.2014 № 1644-VII [онлайн]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> (дата звернення: 20.04.2026)

Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 23.02.2012 № 4452-VI [онлайн]. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17#Text>>

Трактат про компенсацію в праві: монографія /І.В. Спасибо-Фатєєва, Г.В. Анісімова, С.О. Глотов, та ін.; за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: ECUS, 2026. 544 с.

Фінансове право: підручник / О.О. Дмитрик, І.С. Криницький, О.А. Лукашев та ін.; за ред. М.П. Кучерявенка, О.О. Дмитрик. Харків: Право, 2019. 416 с.

Case C-280/00Altmark Trans GmbH and Regierungspräsidium MagdeburgvNahverkehrsgesellschaft Altmark GmbH, 2003 [online]. Available at: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=ecli%3AECLI%3AEU%3AC%3A2003%3A415>>

Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union, 2012. *Official Journal* C 326, 26/10/2012 P. 0001 – 0390 [online]. Available at: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT>>

Regulation (EU) № 1303/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 laying down common provisions on the European Regional Development Fund, the European Social Fund, the Cohesion Fund, the European Agricultural Fund for Rural Development and the European Maritime and Fisheries Fund and laying down general provisions on the European Regional Development Fund, the European Social Fund, the Cohesion Fund and the European Maritime and Fisheries Fund and repealing Council Regulation (EC) № 1083/2006 [online]. Available at: <<https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2013/1303/oj>>

References:

Biolus V.T., Kovtun V.M. Pravova pryroda finansovykh sanktsii, shcho zastosovuiutsia za porushennia podatkovoho zakonodavstva. *Nauka i pravookhorona*. 2013. № 4. S. 70-76

- (in Ukrainian).
- Biudzhetni kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 08.07.2010 № 2456-VI [online]. Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>> (in Ukrainian).
- Derzhavna dopomoha i konkurentsii: khroniky protystoiannia. Keis 4: Koly kompensatsiia ne ye derzhavnoiu dopomohoiu – kryterii Altmark. 2020 [online]. Dostupno: <<https://amcu.gov.ua/news/derzhavna-dopomoga-i-konkurenciya-hroniki-protistoyannya-kejs-4-koli-kompensaciya-ne-ye-derzhavnoyu-dopomogoyu-kriteriyi-altmark>> (in Ukrainian).
- Deiaki pytannia nadannia chastkovoï kompensatsii vartosti maina subiektiv hospodariuvannia, znyshchenoho chy poshkodzhenoho vnaslidok zbroinoï ahresii Rosiiskoi Federatsii, a takozh chastkovoï kompensatsii strakhovykh premii za dohovoramy strakhuvannia vid voïennykh ryzykiv: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28.11.2025 № 1541 [online]. Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1541-2025-%D0%BF#Text>> (in Ukrainian).
- Duravkin P. M. Zabezpechennia vykonannia podatkovoho oboviazku: monohrafiia. Kharkiv: Pravo, 2013. 192 s. (in Ukrainian).
- Zakarian B.N. Penia v systemi zabezpechuvalnykh zasobiv pry rehuliuвання vidnosyn opodatkovannia. Zhurnal skhidnoievropeiskoho prava. 2014. № 2. S. 92-95 [online]. Dostupno: <<https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2014/04/zhurnall.pdf>> (in Ukrainian),
- Mytnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.03.2012 № 4495-VI [online]. Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>> (in Ukrainian),.
- Muzyka-Stefanchuk O.A. Finansovo-pravovi problemy vidshkoduвання shkody, zavdanoi nezakonnymy rishenniamy, diiamy chy bezdiialnistiu orhaniv publichnoi vlady. Pravo i suspilstvo. 2012. № 3. S. 89-92 (in Ukrainian).
- Muzyka-Stefanchuk O.A., Yakymchuk N.Ia. Suchasne finansove pravo. Pravo publichnykh finansiv: pidruchnyk. Kyiv: ArtEk, 2024. 656 s. (in Ukrainian).
- Podatkovi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 02.12.2010 № 2755-VI [online]. Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>> (in Ukrainian),
- Pro sanktsii: Zakon Ukrainy vid 14.08.2014 № 1644-VII [online]. Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text>> (in Ukrainian).
- Pro systemu harantuvannia vkladiv fizychnykh osib: Zakon Ukrainy vid 23.02.2012 № 4452-VI [online]. Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17#Text>> (in Ukrainian).
- Traktat pro kompensatsiiu v pravi: monohrafiia / I.V. Spasybo-Fatieieva, H.V. Anisimova, S.O. Hlotov, ta in.; za red. I. V. Spasybo-Fatieievoyi. Kharkiv: ECUS, 2026. 544 s. (in Ukrainian).
- Finansove pravo: pidruchnyk / O.O. Dmytryk, I.Ie. Krynytskyi, O.A. Lukashev ta in.; za red. M.P. Kucheriavenka, O.O. Dmytryk. Kharkiv: Pravo, 2019. 416 s. (in Ukrainian).
- Case C-280/00Altmark Trans GmbH and Regierungspräsidium MagdeburgvNahverkehrsgesellschaft Altmark GmbH, 2003 [online]. Available at: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=ecli%3AECLI%3AEU%3AC%3A2003%3A415>> (in English).
- Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union, 2012. *Official Journal* C 326, 26/10/2012 P. 0001 – 0390 [online]. Available at: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT>> (in English),
- Regulation (EU) № 1303/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 laying down common provisions on the European Regional Development Fund, the European Social Fund, the Cohesion Fund, the European Agricultural Fund for Rural

Development and the European Maritime and Fisheries Fund and laying down general provisions on the European Regional Development Fund, the European Social Fund, the Cohesion Fund and the European Maritime and Fisheries Fund and repealing Council Regulation (EC) № 1083/2006 [online]. Available at: <<https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2013/1303/oj>> (in English).

Muzyka-Stefanchuk O.
Pozhydaieva M.

COMPENSATORY FUNCTION OF FINANCIAL LAW: PUBLIC AND LAW MODEL OF FINANCIAL COMPENSATION

The article examines the substance of the compensatory function of financial law and the forms of its implementation, which are generally intended to ensure restoration, equalisation, and support of the position of participants in financial legal relations, as well as the adaptation of the economic system to risks, crises, and imbalances through mechanisms for the redistribution of public financial resources with the aim of ensuring fairness. The public and law model of compensation in financial law constitutes a form of timely public and law financial response to contemporary socio and economic challenges. The cross-sectoral institution of financial compensation transforms the classical idea of compensation damages, non-pecuniary damage and reimbursement losses into a broader mechanism for preventing unnecessary expenditure by parties to legal relationships, state support aimed at reducing the financial vulnerability of these subjects, ensuring financial equilibrium, promoting efficient public administration, and the effective protection of public and private interests.

The article proposes an authorial definition of compensation in financial law as a multifunctional instrument for the implementation of the public financial interest, the promotion of financial justice, and the balancing of the interests of the state and private persons through tax, budgetary, customs, banking, and insurance mechanisms in the form of granting monetary funds or other financial advantages (in particular preferential lending under state programmes, state guarantees for the obligations of business entities, the application of countervailing duties, etc.) to cover expenses, losses, damages incurred by one party to a financial obligation as a result of its lawful conduct in accordance with specific statutory requirements, unlawful acts or omissions of the other party, as well as due to events beyond the control of the parties that entail corresponding legal consequences.

Considerable attention is paid to the specific features of the public and law compensation mechanism in financial law, as well as to positive and negative financial compensations.

It is concluded that the compensatory function of financial law is implemented through the instruments of budgetary financing, state aid, tax stimulation, financial support in order to manage risks and ensure the balanced development of the national economy.

Keywords: *compensation, financial compensation, financial obligation, reimbursement, cost coverage, public financing, countervailing duty, budgetary VAT refund, compensatory tax deductions, penalty.*

Статтю було подано / The article was submitted	24.04.2026
Статтю було прийнято / The article was accepted	07.05.2026

УДК 351.74:261.7

А.О. Надежденко

ORCID: 0000-0002-1774-5952

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАВООХОРОННОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ: КОНЦЕПЦІЯ COMMUNITY POLICING У СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Стаття присвячена комплексному дослідженню трансформації правоохоронної функції держави, зосереджуючись на впровадженні стратегічної моделі Community Policing (CoP) як сервісно-орієнтованої парадигми взаємодії поліції та суспільства. Актуальність обраної теми зумовлена необхідністю розбудови стійкої архітектури національної безпеки в умовах сучасних загроз, де рівень соціальної згуртованості та довіри до інститутів правопорядку стає визначальним чинником стабільності держави. Звернення до моделі соціального партнерства є необхідним для розуміння переходу від авторитарно-контрольних методів до людиноцентристського підходу в діяльності правоохоронних органів.

У роботі детально розглядається філософська та практична сутність концепції Community Policing, де поліція інтерпретується не як відокремлений орган державного примусу, а як інтегрована в громаду сервісна служба. Підкреслюється, що ключовим завданням такої взаємодії є децентралізація процесу ідентифікації правових загроз, де пріоритети діяльності формуються з безпосереднім урахуванням думки населення. Особлива увага приділяється зміні критеріїв оцінки ефективності: рівень довіри громадян стає головним показником успішності роботи поліції, що корелюється з принципами «м'якого права» та міжнародними стандартами.

На основі вивчення міжнародних практик досліджується ефективність конкретних інструментів CoP, зокрема програм сусідського спостереження, функціонування спільних координаційних рад та проєктів цифрової превенції. Аналізується досвід побудови особистих довірчих відносин між офіцером та мешканцями, а також реалізація мультидисциплінарних стратегій, де синергія поліції та соціальних служб дозволяє ефективно захищати вразливі категорії населення. Окремо розглядаються вітчизняні ініціативи, такі як проєкт «Поліцейський офіцер громади», що довели свою життєздатність навіть у складних умовах воєнного стану.

У статті проводиться ґрунтовний аналіз еволюції стратегії розвитку Національної поліції України до 2030 року, де Community Policing постає як проактивна модель, що передбачає системне запобігання проблемам ще до їх виникнення за допомогою сучасних технологій та AI-аналітики.

Зрештою, підкреслюється, що ідеї соціального партнерства та колективної відповідальності стали фундаментом для формування сталого безпечового середовища. Виявлено, що адаптація передових методів взаємодії дозволяє змістити акцент з кількісних показників на якісні критерії — відчуття захищеності та довіру, що відповідає демократичним стандартам правової держави.

Ключові слова: Community Policing, соціальне партнерство, Національна поліція України, публічна безпека, сервісно-орієнтована модель, поліцейський офіцер громади, превентивна діяльність, довіра населення.

DOI 10.34079/2518-1319 -2026-16-31-258-265

Постановка проблеми. У сучасній архітектурі національної безпеки особливе місце посідає трансформація правоохоронної функції держави від авторитарно-контрольної моделі до сервісно-орієнтованої парадигми. В умовах динамічних внутрішніх та зовнішніх загроз стійкість держави безпосередньо залежить від рівня соціальної згуртованості та довіри між інститутами правопорядку та суспільством. Одним із найбільш ефективних інструментів забезпечення внутрішньої стабільності є концепція Community Policing (CoP) — стратегічна модель взаємодії, що базується на постійному партнерстві Національної поліції, органів місцевого самоврядування та населення.

Актуальність дослідження цієї моделі зумовлена необхідністю створення ефективного механізму забезпечення публічної безпеки, де поліція функціонує не як відокремлений контролюючий орган, а як сервісна служба, інтегрована в соціальне середовище. Концепція CoP передбачає децентралізацію процесу ідентифікації правових загроз, де пріоритети діяльності поліції на конкретній території обслуговування формуються з безпосереднім урахуванням думки громади.

Такий людиноцентристський підхід дозволяє не лише ефективно запобігати правопорушенням, а й трансформувати соціальну відповідальність у спільний ресурс для розбудови безпечного простору.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретико-методологічне підґрунтя функціонування поліції в сучасних демократичних суспільствах дедалі частіше спирається на людиноцентристські моделі правоохоронної діяльності. У сучасному науковому дискурсі концепція Community Policing (CoP) диференціюється не лише як прикладний метод превенції правопорушень, а як фундаментальний архітектурний механізм формування консолідованого безпекового простору на рівні територіальних громад.

Вагомий внесок у розробку теоретичних та практичних аспектів взаємодії органів і підрозділів Національної поліції з населенням зробили такі вітчизняні дослідники, як Волюйко О.М., Буга Г.С., Григоренко І.А., Князев С.М., Лебедева Н.В., Назимко Є.С., Сліпченко Т.О. та інші провідні науковці. Попри значний масив напрацювань, системний аналіз свідчить, що окремі складники Community Policing у вітчизняній юридичній науці все ще потребують додаткового опрацювання. Зокрема, поза увагою залишаються питання нормативно-правової верифікації критеріїв оцінки ефективності такої взаємодії та адаптації міжнародного досвіду до специфічних соціокультурних умов функціонування українських громад.

Метою статті є аналіз теоретичних та практичних аспектів впровадження моделі Community Policing як стратегічної парадигми трансформації національної поліції від мілітарно-контрольного органу до сервісно-орієнтованої служби.

Виклад основного матеріалу. Сучасна трансформація правоохоронної системи передбачає докорінний перегляд ролі поліції в суспільстві — від органу державного примусу до сервісної служби, орієнтованої на потреби громадян. У центрі цієї трансформації перебуває концепція Community Policing (взаємодія поліції з громадою) — це філософія та стратегія діяльності поліції, яка базується на партнерстві між правоохоронцями, населенням та місцевою владою для спільного вирішення проблем безпеки.

Спираючись на історичний досвід, Т. Сліпченко доводить, що ефективність правоохоронної діяльності за моделлю CoP вимірюється не видимими ознаками боротьби зі злочинністю, а рівнем спокою в громаді, що корелюється з принципами Роберта Піля. Сучасна інтерпретація цієї стратегії виникла як антитеза професійному поліціюванню 1980-х років, яке через надмірну увагу до технологій та регламентів

штучно дистанціювало правоохоронців від населення (Сліпченко, 2022, с. 155).

Сучасний стан розвитку правоохоронних систем характеризується глобальним визнанням парадигми Community Policing, яка за останні десятиліття набула статусу провідної організаційної моделі в розвинених демократіях. Попри концептуальну варіативність її інтерпретації та специфіку імплементації в різних національних контекстах, досвід таких держав, як, Великобританія, США, Канада, Бельгія, Болгарія, Кіпр, Чехія, Данія, Німеччина, Естонія, Іспанія, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Нідерланди та Польща, засвідчує успішну апробацію ідеї соціального партнерства.

У сучасній архітектурі публічної безпеки Community Policing постає як гнучкий механізм взаємодії, чий зміст частіше розкривається через практичні рекомендації, ніж через галузеві закони. Розглядаючи цю модель як систему партнерства, що базується на принципах «м'якого права», можна ідентифікувати різні вектори її реалізації у світовій практиці. Відсутність жорсткої нормативної регламентації компенсується використанням адаптивних підходів, де форми співпраці поліції та громади визначаються специфічними локальними потребами. Такий підхід дозволяє трансформувати загальні ідеї соціального партнерства у конкретні інструменти забезпечення правопорядку, порівняльний аналіз яких наведено нижче (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняння моделей Community Policing у країнах Європи

Країна	Ключові особливості та форми взаємодії	Результати та акценти
Великобританія	Програма «Сусідське спостереження» (Neighbourhood watch); збір громадою даних про криміногенні локації; патрулювання командами району (neighbourhood teams).	Акцент на індивідуальній відповідальності мешканців; фінансування через місцеві бюджети.
Швеція	Створення багаторівневих рад: від Національної поліцейської ради до окружних органів, сформованих місцевою владою.	Глибока інтеграція поліцейських структур у систему місцевого самоврядування.
Польща	Впровадження СоР як філософії «відкритих дверей»; стимулювання локальних ініціатив для превенції правопорушень.	Визначення безпеки як ключового чинника підвищення якості життя громади.
Україна	Обов'язкове врахування громадської думки; реалізація проєктів «Поліцейський офіцер громади» та «Сусідська варта».	Легітимація сервісної функції; довіра громадян - основний індикатор ефективності.

Як бачимо, аналіз міжнародних практик підтверджує, що ефективність поліції корелюється з рівнем її залученості у життя громади. Слідуючи цим тенденціям, реформування правоохоронної системи України змістило акценти з репресивного втручання на сервісно-орієнтовану діяльність.

Згідно зі ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» (Закон України №580-VIII, 2015), ключовим завданням відомства є надання поліцейських послуг, що охоплюють не лише боротьбу зі злочинністю, а й соціальну підтримку громадян. Важливою інновацією є зміна критеріїв оцінки професійної діяльності: відповідно до ч. 3 ст. 11 цього ж Закону, рівень довіри населення стає головним показником ефективності роботи. Найбільш яскравим втіленням цієї норми став проєкт «Поліцейський офіцер

громади», де правоохоронець стає частиною громади, а його успішність оцінюється безпосередньо місцевими мешканцями, а не лише статистичними показниками (Лебедева, 2020, с. 137). В умовах війни актуальність проєкту посилилася завдяки постійній присутності офіцера на місцях, що забезпечує оперативне реагування на безпекові виклики, надання гуманітарної допомоги та створення осередків підтримки (пунктів обігріву) безпосередньо на базі поліцейських станцій.

Формування цілісного безпекового простору на сучасному етапі базується на синергії професійної діяльності правоохоронних органів та активної залученості територіальних громад, правовим підґрунтям якої виступає Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» (Закон України № 1835-III, 2000). Практична реалізація цієї взаємодії простежується у діяльності громадських формувань, як-от «Муніципальна дружина», «Сусідська варта», «Чужий в селі» (Українська Гельсінська спілка з прав людини, 2023, с. 19-20) та інших ініціативах.

Запозичена з міжнародного досвіду практика neighborhood watch полягає в тому, що мешканці одного селища або двору багатопверхового будинку об'єднуються в групи, ділять між собою зміни та патрулюють місцевість (наприклад, наглядають за запаркованими автівками або дитячими майданчиками). У випадках, коли мешканці помічають щось підозріле або небезпечне, вони викликають поліцію. Так у більшості країн наголос у правоохоронній діяльності органів публічного адміністрування робиться на превентивній діяльності за допомогою громадськості (Назимко, Буга, Князєв, 2023, с. 186).

Таким чином, виступаючи у ролі активних спостерігачів, учасники такої взаємодії не замінюють правоохоронців, а оперативно інформують їх про підозрілих осіб, правопорушення чи інфраструктурні проблеми, що в умовах війни набуло особливої актуальності через трансформацію діяльності груп у напрямку контролю за комендантською годиною, упорядкування укриттів та сприяння енергетичній безпеці громад тощо.

Практика впровадження Community Policing в Україні свідчить, що ефективність безпекових ініціатив безпосередньо залежить від системної комунікації між офіцерами поліції та громадою, яка базується на принципах партнерства, прозорості та спільної відповідальності.

Згідно зі стратегією Національної поліції, ця модель реалізується через активне залучення жителів до ідентифікації проблем, врахування громадської думки при плануванні роботи та розробку локальних програм безпеки на основі реальних потреб населення. Відповідно до Стратегії розвитку Національної поліції України на 2026–2030 роки (Наказом МВС № 733, 2025), модель Community Policing трансформується з окремого проєкту в інтегральну складову візії поліції як сервісно-орієнтованої структури, де «технології – дрони, камери, AI-аналітика – працюють пліч-о-пліч з людським інстинктом. Вона не лише карає, а й запобігає, захищає вразливих і будує мости довіри з суспільством» (Карпович, 2026).

Отже, сьогодні ціллю та стратегічним шляхом розвитку Community Policing є перехід від реактивної до проактивної моделі, що передбачає повну зміну парадигми «Post Factum» на користь системного запобігання проблемам ще до їхнього виникнення. Де модель правоохоронної діяльності Community Policing, виступає як концептуальна «дорожня карта» здійснення превентивної діяльності Національною поліцією в об'єднаній територіальній громад (Іщенко, 2023, с. 121). Цей підхід вимагає налагодження тісної взаємодії з громадою для ідентифікації потенційних загроз на ранніх стадіях, що дозволяє припиняти девіантну поведінку ще на етапі її зародження та ефективно запобігати розвитку криміногенних тенденцій. Таким чином, поліція

трансформується з репресивного механізму в сервісну службу, яка інвестує ресурси у створення безпечного середовища та довгострокове розв'язання проблем громади, а не лише бореться з їхніми наслідками. Кінцевою метою є не кількість затриманих, а створення сталого безпечного простору, де мешканці відчують захищеність завдяки відсутності самих приводів для втручання поліції.

Реалізація такої амбітної мети в українських реаліях потребує не лише теоретичного обґрунтування, а й глибокого вивчення вже апробованих інструментів, які довели свою ефективність у демократичних суспільствах. Саме європейський досвід демонструє, як загальні принципи проактивності втілюються у життєздатні проекти, адаптовані до конкретних соціальних запитів.

Особливий інтерес для адаптації в українських реаліях становлять наступні кейси (Лебедева, 2018, с. 117-119):

- цифрова превенція (Чехія). Проєкт «Безпечна Прага онлайн» демонструє ефективність зосередження зусиль на захисті дітей від кіберзлочинності через навчання не лише правоохоронців, а й освітян та психологів;
- мережева взаємодія (Данія). Досвід проєкту «Ваш поліцейський» підтверджує, що особисті довірчі стосунки між офіцером та мешканцями конкретної території (через участь у бізнес-клубах та вуличне спілкування) є фундаментом для запобігання конфліктам ще до стадії їх переростання у правопорушення;
- мультидисциплінарний підхід (Фінляндія). Проєкт «Якір» ілюструє синергію поліції, органів охорони здоров'я та соціальних служб у боротьбі з ювенальною злочинністю та домашнім насильством, що дозволяє розірвати «замкнене коло» маргіналізації молоді;
- комунікаційні стратегії (Румунія). Проєкти «Великі поради маленьким людям» (використання ігрових персонажів для виховання правосвідомості у дітей) та «Безпечна старість» (захист майна літніх людей спільно з банківськими установами) розкривають потенціал СоР у роботі з вразливими категоріями населення.

Зазначені практики підкреслюють, що сутність СоР полягає не лише у зміні методів патрулювання, а у розбудові стратегічних відносин за принципом «знизу догори», де думка громади стає орієнтиром для ухвалення поліцейських рішень.

Водночас імплементація таких ініціатив потребує зваженого підходу, оскільки ефективність партнерства залежить не лише від активності поліції, а й від готовності самого суспільства до діалогу. Необхідно розуміти, що запозичення закордонних моделей є лише частиною комплексного процесу розбудови національної системи безпеки.

Звісно, community policing не є універсальною панацеєю, а виступає критично важливим інструментом для трансформації поліції у відкриту та підзвітну структуру. Таким чином, інтеграція європейських проєктів у вітчизняну правоохоронну практику дозволяє змістити акцент з кількісних показників на якісні критерії — відчуття безпеки та довіру громадян. Спільна ідентифікація ризиків та колективна відповідальність стають тими важелями, що перетворюють поліцію на органічну частину соціальної структури громади.

Висновки. Сучасна парадигма забезпечення публічної безпеки та порядку дедалі більше зміщується в бік впровадження моделі community policing. Важливо констатувати, що зазначений підхід не є вичерпним вирішенням комплексу безпекових проблем, а виступає одним із ключових інструментів забезпечення відкритості та підзвітності поліції перед територіальною громадою. Це цілісна філософія щоденної операційної діяльності, побудована на засадах безперервної комунікації та соціального партнерства.

Фундаментальною характеристикою community policing є перехід до взаємодії на договірних засадах, що має чітке нормативно-правове регулювання як на державному, так і на регіональному рівнях. Така легітимізація дозволяє трансформувати декларативні наміри у функціональні механізми практичної реалізації громадського контролю та запровадити систему прозорості звітності правоохоронних органів.

Ефективність цієї моделі безпосередньо корелює з рівнем координаційної активності між поліцією та інститутами громадянського суспільства. Спільне обговорення та стратегічне планування превентивної діяльності, заходів з охорони правопорядку та протидії злочинності дозволяють оптимізувати розподіл ресурсів і підвищити адресність безпекових послуг.

Таким чином, community policing інтегрує поліцію в соціальну структуру громади не як зовнішній регуляторний чинник, а як сервісно-орієнтовану інституцію. Лише через систематичний діалог, спільну ідентифікацію ризиків та колективну відповідальність можливе формування сталого безпекового середовища, що відповідає демократичним стандартам правової держави.

Бібліографічний список

- Сліпченко, Т. 2022. Community policing як партнерство між поліцією та громадою: європейський досвід. *Актуальні проблеми правознавства*. №30. С. 154-158. DOI: 10.35774/app2022.02.154
- Закон України Про Національну поліцію № 580-VIII від 02.07.2015. *Верховна Рада України* [онлайн]. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>>
- Лебедева, Н. 2020. Реформування підрозділу дільничний офіцер поліції за проектом «Поліцейський офіцер громади» в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. №9. С. 137-140. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.9.24>
- Закон України Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону № 1835-III від 22.06.2000. *Верховна Рада України* [онлайн]. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14#Text>>
- Українська Гельсінська спілка з прав людини. 2023. Впровадження «Community Policing» в умовах війни та воєнного стану. [онлайн]. Доступно: <<https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/Vprovadzhennia-Community-Policing-v-umovakh-viyny-ta-voiennoho-stanu.pdf>>
- Назимко, Є.С., Буга, Г.С., Князєв, С.М. 2023. Поняття community policing. *Правова позиція*, № 2 (39). С. 184-187. DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2023-2.37>
- Наказ МВС Стратегія розвитку Національної поліції України на 2026–2030 роки № 733 від 21.10.2025. [онлайн]. Доступно: <<https://npu.gov.ua/static-objects/npu/sites/1/uploaded-files/prezantaciia-strategiyi-rozvitku.pdf>>
- Карпович, Б. 2026. Національна поліція це: серце безпеки України [онлайн]. Доступно: <<https://www.karpaty.net.ua/nacjonalna-policziya-cze-sercze-bezpeky-ukrayiny/>>
- Іващенко, І.В. 2023. Community Policing як «дорожня карта» здійснення превентивної діяльності національною поліцією в об'єднаній територіальній громаді. *Держава та регіони. Серія: Право*. №4(82). Т. 2. DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.2.22>
- Лебедева, Н.В. 2018. Проекти взаємодії поліції з населенням як засіб реалізації інституту партнерства в Європі. *Право і суспільство*. 2018. № 4, ч. 2. С. 115– 120. [онлайн]. Доступно: <https://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/4_2018/part_2/22.pdf>

References:

- Slipchenko, T., 2022. Community policing yak partnerstvo mizh politsiieiu ta hromadoiu: ievropeyskyi dosvid (Community policing as a partnership between the police and the community: European experience). *Aktualni problemy pravoznnavstva*, 30, s. 154-158. DOI: 10.35774/app2022.02.154. (in Ukrainian)
- Zakon Ukrainy Pro Natsionalnu politsiiu № 580-VIII vid 02.07.2015 (Law of Ukraine On the National Police No. 580-VIII of July 2, 2015). *Verkhovna Rada Ukrainy*. (online) Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>> (in Ukrainian)
- Lebedieva, N., 2020. Reformuvannia pidrozdilu dilnychnyi ofitser politsii za proiekтом «Politseyskyi ofitser hromady» v Ukraini (Reforming the unit of the precinct police officer under the "Community Police Officer" project in Ukraine). *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 9, s. 137-140. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.9.24> (in Ukrainian)
- Zakon Ukrainy Pro uchast hromadian v okhoroni hromadskoho poriadku i derzhavnoho kordonu № 1835-III vid 22.06.2000 (Law of Ukraine On the participation of citizens in the protection of public order and the state border No. 1835-III of June 22, 2000). *Verkhovna Rada Ukrainy*. (online) Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14#Text>> (in Ukrainian)
- Ukrainska Helsinska spilka z prav liudyny, 2023. Vprovadzhennia «Community Policing» v umovakh viiny ta voiennoho stanu (Implementation of "Community Policing" in conditions of war and martial law). (online) Available at: <<https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/Vprovadzhennia-Community-Policing-v-umovakh-viyny-ta-voiennoho-stanu.pdf>> (in Ukrainian)
- Nazymko, Ye.S., Buha, H.S. and Kniaziev, S.M., 2023. Poniattia community policing (The concept of community policing). *Pravova pozytsiia*, 2 (39), s. 184-187. DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2023-2.37> (in Ukrainian)
- Nakaz MVS Stratehiia rozvytku Natsionalnoi politsii Ukrainy na 2026–2030 roky № 733 vid 21.10.2025 (Strategy for the development of the National Police of Ukraine for 2026–2030 No. 733). (online) Available at: <<https://npu.gov.ua/static-objects/npu/sites/1/uploaded-files/prezantaciia-strategii-rozvitku.pdf>> (in Ukrainian)
- Karpovych, B., 2026. Natsionalna politsiia tse: sertse bezpeky Ukrainy (National police is: the heart of Ukraine's security). (online) Available at: <<https://www.karpaty.net.ua/naczionalna-policziya-cze-sercze-bezpeky-ukrayiny/>> (in Ukrainian)
- Ivashchenko, I.V., 2023. Community Policing yak «dorozhnia karta» zdiisnennia preventyvnoi diialnosti natsionalnoi politsiieiu v obiednani terytorialnii hromadi (Community Policing as a "road map" for the implementation of preventive activities by the national police in a unified territorial community). *Derzhava ta rehiony. Serii: Pravo*, 4(82), T. 2. DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.2.22> (in Ukrainian)
- Lebedieva, N.V., 2018. Proiekty vzaiemodii politsii z naselenniam yak zasib realizatsii instytutu partnerstva v Yevropi (Projects of police interaction with the population as a means of implementing the institution of partnership in Europe). *Pravo i suspilstvo*, 4(2), s. 115– 120. (online) Available at: <https://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/4_2018/part_2/22.pdf> (in Ukrainian)

Nadezhdenko A.A.

TRANSFORMATION OF THE LAW ENFORCEMENT FUNCTION OF THE STATE: THE CONCEPT OF COMMUNITY POLICING IN THE PUBLIC SECURITY SYSTEM

The article is devoted to a comprehensive study of the transformation of the state's law enforcement function, focusing on the implementation of the Community Policing (CoP) strategic model as a service-oriented paradigm of interaction between the police and society. The relevance of the chosen topic is predetermined by the need to build a resilient national security architecture in the face of modern threats, where the level of social cohesion and trust in law enforcement institutions becomes a decisive factor in state stability. Appealing to the social partnership model is essential for understanding the transition from military-repressive and control methods to a human-centric approach in the activities of law enforcement agencies.

The paper examines in detail the philosophical and practical essence of the Community Policing concept, where the police are interpreted not as a separate body of state coercion, but as a service-oriented agency integrated into the community. It is emphasized that the key task of such interaction is the decentralization of the process of identifying legal threats, where operational priorities are formed with direct consideration of public opinion. Particular attention is paid to the change in effectiveness evaluation criteria: the level of public trust becomes the main indicator of police performance, correlating with the principles of "soft law" and international standards.

Based on the study of international practices, the effectiveness of specific CoP tools is explored, including neighborhood watch programs, the functioning of joint coordination councils, and digital prevention projects. The experience of building personal trust-based relationships between officers and residents is analyzed, along with the implementation of multidisciplinary strategies where the synergy between police and social services allows for the effective protection of vulnerable populations. Domestic initiatives, such as the "Community Police Officer" project, are considered separately, having proven their viability even under the difficult conditions of martial law.

The article provides a thorough analysis of the evolution of the National Police of Ukraine's development strategy until 2030, where Community Policing emerges as a proactive model involving the systematic prevention of problems before they arise through modern technologies and AI analytics.

Ultimately, it is emphasized that the ideas of social partnership and collective responsibility have become the foundation for forming a sustainable security environment. It is found that the adaptation of advanced interaction methods allows for a shift in emphasis from quantitative indicators to qualitative criteria — the feeling of safety and trust, which meets the democratic standards of a rule-of-law state.

Keywords: Community Policing, social partnership, National Police of Ukraine, public security, service-oriented model, community police officer, preventive activities, public trust.

Статтю було подано / The article was submitted	20.03.2026
Статтю було прийнято / The article was accepted	20.04.2026

УДК 347.9:347.95

В.І. Негру

ORCID: [0009-0009-9094-6599](https://orcid.org/0009-0009-9094-6599)

Ю.В. Камардіна

ORCID: [0000-0002-1571-5215](https://orcid.org/0000-0002-1571-5215)

ВИКОНАВЧЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЯК СТАДІЯ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

У статті здійснюється комплексний теоретико-правовий аналіз виконавчого провадження як завершальної стадії судового процесу в Україні. Розглянуто еволюцію наукових підходів до визначення правової природи примусового виконання судових рішень у вітчизняній та зарубіжній доктрині. Особливу увагу приділено співвідношенню виконавчого провадження з цивільним, господарським та адміністративним процесами, а також концепції виокремлення виконавчого права як самостійної галузі. Досліджено доктринальні підходи до визначення місця виконавчого провадження у системі права та його взаємозв'язок із принципом верховенства права. Проаналізовано положення Конституції України, процесуальних кодексів та Закону України «Про виконавче провадження» у контексті забезпечення обов'язковості судового рішення. Доведено, що стадія виконання є невід'ємною складовою права на справедливий суд відповідно до практики Європейський суд з прав людини. Окремо досліджено роль судового контролю як гарантії законності у виконавчому провадженні, а також функціонування інституту приватних виконавців. Висвітлено проблемні аспекти взаємодії державних і приватних виконавців у процесі реалізації судових рішень. Значну увагу приділено сучасним тенденціям цифровізації, зокрема впровадженню автоматизованих систем виконання рішень, що трансформують характер правозастосування та породжують нові правові ризики. Окреслено перспективи впровадження електронного виконавчого провадження як складової цифрової трансформації правосуддя. Зроблено висновок, що виконавче провадження має змішану правову природу та виступає ключовим елементом ефективного правосуддя, а його подальший розвиток має здійснюватися у напрямі посилення судового контролю та цифрової інтеграції.

Ключові слова: виконавче провадження, стадія судового процесу, судові рішення, примусове виконання, судовий контроль, право на справедливий суд, виконавець, цифровізація, АСВП.

DOI 10.34079/2518-1319 -2026-16-31-266-274

Постановка проблеми. Проблема ефективності виконання судових рішень є однією з ключових у сучасній правовій системі України. Незважаючи на наявність розвиненого нормативно-правового регулювання, практика свідчить про існування значних труднощів у реалізації судових рішень, що негативно впливає на рівень довіри до судової влади. Виконавче провадження, як завершальна стадія судового процесу, відіграє вирішальну роль у забезпеченні реальності судового захисту прав і свобод людини. Саме на цій стадії відбувається фактичне втілення судового рішення, що визначає ефективність усього механізму правосуддя. Водночас у юридичній науці відсутня єдність щодо визначення правової природи виконавчого провадження та його місця у системі права.

Зокрема, тривалий час ведеться дискусія щодо галузевої належності виконавчого провадження. Традиційний підхід розглядає його як завершальну стадію цивільного або господарського процесу, підкреслюючи його процесуальний характер. Водночас існує концепція виокремлення «виконавчого права» як самостійної галузі, що обґрунтовується специфікою правового регулювання, особливими методами впливу, зокрема державним примусом, а також специфічним суб'єктним складом. Дана проблема має не лише теоретичний характер, адже від визначення місця виконавчого провадження у системі права залежить обсяг повноважень суду щодо контролю за діями виконавців та межі втручання виконавчої влади у сферу правосуддя (Кучер, 2013, с. 98–104).

Окремої уваги потребує питання співвідношення виконавчого провадження з іншими видами судочинства, зокрема цивільним, господарським та адміністративним процесами. Також актуальним є забезпечення належного судового контролю за діяльністю виконавців і гарантування прав учасників виконавчого провадження. Значні виклики виникають у зв'язку із функціонуванням інституту приватних виконавців та необхідністю забезпечення балансу між публічними і приватними інтересами. Крім того, цифровізація виконавчого провадження зумовлює появу нових правових питань, пов'язаних із захистом персональних даних, прозорістю процедур та автоматизацією процесів. У зв'язку з цим виникає необхідність комплексного теоретико-правового аналізу виконавчого провадження як стадії судового процесу з метою визначення напрямів його подальшого вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика виконавчого провадження як завершальної стадії судового процесу традиційно займає важливе місце у вітчизняній правовій науці. Значний внесок у дослідження цієї тематики зробили провідні українські науковці, які розглядали як загальнотеоретичні, так і прикладні аспекти примусового виконання судових рішень.

Зокрема, фундаментальні засади цивільного процесу, включаючи стадію виконання судових рішень, були закладені у працях Михайла Штефана (Штефан, 2005). Учений послідовно обґрунтовував ідею процесуальної єдності судового розгляду та виконавчого провадження, наголошуючи, що без фактичного виконання рішення судовий захист втрачає свій зміст. Подібної позиції дотримується Валерій Комаров, який розглядає виконавче провадження як логічне завершення цивільного процесу та невід'ємний елемент механізму захисту прав особи (Комаров, 2016).

Водночас окрема група дослідників приділяє увагу інституційним і процедурним аспектам виконання рішень. Так, Світлана Фурса та Сергій Фурса у своїх роботах детально аналізують діяльність державних і приватних виконавців, правовий статус учасників провадження, а також гарантії захисту їхніх прав. Особливу увагу вони приділяють процесуальній формі виконавчих дій та необхідності забезпечення балансу між інтересами стягувача і боржника (Фурса, Щербак, 2021).

Суттєвий внесок у дослідження проблем виконавчого провадження зробив Юрій Білоусов, який розглядає виконання рішень як самостійний правовий інститут із власними принципами, функціями та механізмами реалізації. У його працях акцентується увага на необхідності підвищення ефективності виконання судових рішень як ключового показника дієвості правосуддя (Білоусов, 2011).

Окремий напрям досліджень пов'язаний із проблемою визначення місця виконавчого провадження в системі права. Так, наукові розвідки Юлія Навроцька обґрунтовують підхід до розгляду виконавчого провадження як стадії цивільного процесу, водночас визнаючи його специфіку як діяльності, пов'язаної із застосуванням державного примусу. (Навроцька, 2009). Натомість інші дослідники, зокрема Поляков Р. Б., відстоюють позицію щодо формування окремої галузі — виконавчого

права, що пояснюється особливим методом правового регулювання (Поляков, 2014, с. 156–161). Важливе місце у науковому дискурсі займають дослідження судового контролю за виконанням рішень. Зокрема, Кучер Т. М. акцентує увагу на ролі суду як гаранта законності у виконавчому провадженні, підкреслюючи, що саме суд забезпечує захист прав учасників від можливих зловживань з боку виконавців (Кучер, 2013, с. 98–104). У цьому контексті судовий контроль розглядається як продовження здійснення правосуддя, а не як окрема адміністративна функція.

Сучасний етап розвитку правової науки характеризується також зростанням уваги до цифровізації виконавчого провадження. Дослідники аналізують вплив автоматизованих систем, зокрема АСВП, на ефективність виконання рішень, а також пов'язані з цим ризики порушення прав людини. У наукових публікаціях підкреслюється необхідність удосконалення правового регулювання цифрових інструментів та посилення судового контролю в умовах автоматизації процесів. Крім того, значний вплив на розвиток наукових підходів має практика Європейський суд з прав людини, яка фактично сформувала сучасне розуміння виконавчого провадження як складової права на справедливий суд. Рішення цього суду стимулюють національних науковців до переосмислення ролі стадії виконання та пошуку ефективних механізмів її реалізації. Таким чином, аналіз наукових джерел свідчить про наявність різних підходів до розуміння правової природи виконавчого провадження. Водночас більшість дослідників сходяться на тому, що ефективне виконання судових рішень є ключовою умовою забезпечення реального захисту прав людини. Незважаючи на значний науковий доробок, питання інтеграції виконавчого провадження у цифрову систему правосуддя, а також оптимізації судового контролю залишаються актуальними та потребують подальших досліджень.

Метою дослідження є обґрунтування ролі виконавчого провадження як органічної стадії судового процесу на основі аналізу чинного законодавства, практики ЄСПЛ та доктринальних підходів, а також визначення шляхів вдосконалення механізму судового контролю.

Виклад основного матеріалу. Центральним аргументом на користь процесуальної природи виконавчого провадження є конституційний принцип обов'язковості судового рішення. Відповідно до ст. 129-1 Конституції України, судові рішення є обов'язковим до виконання. Держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку. Контроль за виконанням судового рішення здійснює суд (Закон України № 254к/96-ВР, 1996). Цей принцип деталізується у профільному законодавстві, зокрема у ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», де зазначено, що обов'язковість виконання поширюється на всі органи державної влади та осіб на всій території України, а за його невиконання настає встановлена законом відповідальність (Закон України № 1402-VIII, 2016).

Остаточне доктринальне підтвердження процесуальної природи цієї стадії міститься у Рішенні Конституційного Суду України від 26.06.2013 № 5-рп/2013 (справа № 1-7/2013). У ньому Суд чітко констатував, що виконання судового рішення є невід'ємною складовою правосуддя. Суд наголосив, що обов'язковість рішення є однією з головних засад судочинства, яка забезпечує конституційне право особи на судовий захист. (Рішення у справі № 1-7/2013 від 26.06.2013).

Важливим міжнародно-правовим підґрунтям цього принципу є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р., зокрема її Стаття 6 «Право на справедливий суд», яка проголошує: «Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім

судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру...» (Конвенція, 1950).

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) у своїй практиці неодноразово наголошував на нерозривності процесу. Зокрема, у справі «Горнсбі проти Греції» зазначається: «Право на звернення до суду було б ілюзорним, якби правова система держави дозволяла, щоб остаточне судове рішення, яке має обов'язкову силу, залишалося невиконаним на шкоду одній зі сторін» (Рішення ЄСПЛ від 19.03.1997). Таким чином, стадія виконання є частиною «права на суд», гарантованого ст. 6 Конвенції.

Процесуальний зв'язок суду та виконавця чітко простежується через норми ЦПК та ГПК України.

Аналогічну за змістом норму містить стаття 370 КАС України, яка встановлює, що судові рішення, яке набрало законної сили, є обов'язковим для учасників справи, їхніх правонаступників, а також для всіх органів, підприємств, установ та організацій, посадових чи службових осіб і підлягає виконанню на всій території України (Закон України № 2747-IV, 2005).

Суд залучений до виконавчого провадження на всіх етапах:

Початок: видача виконавчого листа або наказу (Закон України № 1798-XII, 1991).

Супровід: вирішення питань про відстрочку або розстрочку виконання, зміну способу чи порядку виконання (ст. 435 ЦПК) (Закон України № 1618-IV, 2004).

Припинення: визнання виконавчого документа таким, що не підлягає виконанню.

Це підтверджує доктринальну позицію В. І. Тетришнікова, який розглядає стадію виконання як сукупність процесуальних дій суду та виконавця, спрямованих на реалізацію судового рішення. Автор наголошує, що процесуальний характер цієї стадії зумовлений її регулюванням нормами процесуального права та обов'язковим контролем з боку суду. Такий підхід дозволяє розглядати виконавця як суб'єкта, що діє в межах суворо регламентованої процесуальної форми (Тетришніков, 2007).

Окрему увагу слід приділити обов'язкам виконавця, визначеним у ст. 18 Закону України «Про виконавче провадження». Закон встановлює: «Виконавець зобов'язаний вживати передбачених цим Законом заходів щодо примусового виконання рішень, неупереджено, ефективно, своєчасно і в повному обсязі вчиняти виконавчі дії» (Закон України № 1404-VIII, 2016). Зокрема, виконавець має: здійснювати заходи примусового виконання у спосіб та в порядку, встановлені виконавчим документом; роз'яснювати сторонам їхні права та обов'язки; розглядати заяви та клопотання учасників провадження. Такі обов'язки свідчать про те, що виконавець діє в межах суворо регламентованої процесуальної форми, яка за своїм змістом подібна до діяльності суду під час розгляду справи.

Варто також розглянути інститут приватних виконавців, запроваджений у 2016 році. Незважаючи на приватну форму організації їхньої діяльності, вони виконують публічно-правову функцію. Згідно з Законом «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання...», приватний виконавець є суб'єктом незалежної професійної діяльності (Закон України № 1403-VIII, 2016). Ця специфіка діяльності приватних виконавців детально аналізується у посібнику за редакцією С. Я. Фурси, де виконавче провадження розглядається як особлива форма правозастосування. Автори наголошують, що саме сувора процесуальна форма забезпечує дотримання балансу інтересів стягувача і боржника, а роль суду в цьому процесі трансформується у функцію безпосереднього нагляду за законністю застосування заходів державного примусу (Виконавче провадження : навч. посіб). Це підкреслює, що приватний статус виконавця не виводить його дії з-під сфери судового контролю. Стаття 19 Закону України «Про виконавче провадження» наділяє сторони широким колом прав: право на ознайомлення

з матеріалами провадження; заявляти відводи виконавцю; брати участь у вчиненні виконавчих дій (Закон України № 1404-VIII, 2016).

Важливим елементом сучасного виконавчого провадження є його інституційна взаємодія з цифровими державними реєстрами та електронними базами даних. Зокрема, автоматизований доступ виконавців до реєстрів речових прав на нерухоме майно, банківських рахунків та транспортних засобів значно підвищує оперативність виявлення активів боржника. Водночас така цифрова інтеграція змінює саму природу виконавчого процесу, наближаючи його до моделі «електронного примусового виконання». Це, у свою чергу, вимагає переосмислення процесуальних гарантій сторін, оскільки автоматизація окремих дій може зменшувати рівень індивідуального правового розгляду ситуації боржника. Тому в сучасних умовах особливої актуальності набуває питання встановлення балансу між ефективністю цифрових інструментів та дотриманням принципів справедливості, пропорційності й права на захист у виконавчому провадженні.

Сучасний етап характеризується впровадженням АСВП. Цифровізація дозволяє здійснювати арешт коштів автоматично. Проте це створює ризики порушення прав особи через помилки алгоритмів. На мою думку, роль суду в цифрову епоху трансформується: суд стає гарантом захисту цифрових прав громадян у виконавчому процесі. Необхідно вдосконалити механізм оперативного судового реагування на помилкові автоматичні арешти рахунків.

У справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» ЄСПЛ констатував наявність системної проблеми — тривалого невиконання рішень національних судів (Рішення ЄСПЛ від 15.10.2009.). Це доводить, що навіть ідеально проведений судовий розгляд нівелюється, якщо стадія виконання затягується. Аналіз виконавчого провадження як стадії процесу вимагає запровадження механізмів відповідальності держави за затримку у виконанні.

Для повного теоретичного аналізу слід виділити підстадії виконання:

- відкриття провадження (ст. 26 Закону).
- виявлення майна боржника та накладення арешту.
- реалізація майна (через електронні торги).
- розподіл стягнутих сум та завершення провадження.

Кожна з цих підстадій потребує процесуального оформлення постановами, які є об'єктом судового контролю.

Окремим блоком розширення є аналіз Автоматизованої системи виконавчого провадження (АСВП). Цифрова трансформація виконавчого процесу призвела до появи нових юридичних фактів — автоматичних запитів, електронних арештів, автоматичної реєстрації документів.

Науковий роздум щодо «Електронного суду» Інтеграція підсистеми «Електронний суд» та АСВП створює єдине інформаційне середовище. Це дозволяє стягувачу в режимі реального часу відстежувати хід виконання рішення. Однак виникає питання щодо «процесуальної рівності»: чи має боржник достатньо інструментів для захисту в умовах миттєвого електронного арешту коштів? На нашу думку, законодавство потребує доповнення в частині автоматичного розблокування рахунків, якщо сума арешту перевищує суму боргу, без необхідності звернення до суду. Це розвантажить судову систему та підвищить рівень довіри до виконавчого процесу.

Заключним етапом основного матеріалу має бути аналіз стадії завершення провадження. Повернення виконавчого документа стягувачу без виконання не повинно розглядатися як остаточне припинення захисту. Суд має право перевірити

обґрунтованість такого повернення, що знову ж таки підкреслює неперервність судового нагляду на цій стадії (Ясинок, 2016).

Важливим елементом виконавчого провадження є відповідальність держави за те, щоб судові рішення реально виконувалися. Недостатньо лише ухвалити рішення суду — держава зобов'язана забезпечити його фактичне виконання. Це неодноразово підкреслював Європейський суд з прав людини, який у своїй практиці вказує, що невиконання судового рішення фактично зводить нанівець саме право людини на справедливий суд.

У випадках, коли рішення не виконується або виконується дуже довго, відповідальність покладається на державу. Це означає, що особа має право вимагати захисту та навіть компенсації за шкоду, завдану затягуванням виконання. Таким чином, держава несе обов'язок не тільки створити систему виконання рішень, але й забезпечити її реальну ефективність.

В Україні для покращення ситуації було проведено реформу виконавчої служби та запроваджено інститут приватних виконавців. Це зроблено для того, щоб підвищити швидкість та якість виконання судових рішень. Проте на практиці все ще існують проблеми: не завжди є чітка відповідальність за бездіяльність виконавців або затягування процесу.

Окрему роль сьогодні відіграє цифровізація виконавчого провадження. Використання електронних реєстрів і автоматизованих систем дозволяє швидше знаходити майно боржників, накладати арешти та контролювати виконання рішень. Це робить процес більш прозорим і менш залежним від людського фактору. Водночас повна автоматизація може створювати ризики помилок, тому важливо, щоб у будь-якому випадку зберігався контроль з боку людини, особливо суду.

Отже, ефективність виконавчого провадження залежить від трьох основних речей: правильної роботи законів, реального контролю з боку суду та використання сучасних цифрових технологій. Лише поєднання цих елементів дозволяє забезпечити справжнє виконання судових рішень і реальний захист прав громадян.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що виконавче провадження є не просто адміністративною процедурою, а фінальною стадією судового процесу. Воно має подвійну природу: з одного боку, це діяльність органів примусу, а з іншого — це продовження реалізації судової влади через інститут судового контролю. Подальший розвиток законодавства має бути спрямований на повну інтеграцію виконання в єдиний цифровий простір правосуддя.

Доведено, що виконавче провадження має складну, комплексну правову природу. З одного боку, воно містить ознаки процесуальної діяльності, будучи логічним продовженням судового розгляду справи. З іншого — включає елементи адміністративно-правового регулювання, оскільки передбачає застосування державного примусу уповноваженими органами. Проте визначальною є саме процесуальна складова, адже виконання судового рішення є завершальним етапом реалізації судової влади.

Аналіз норм Конституції України та процесуального законодавства підтверджує, що держава покладає на себе обов'язок забезпечити реальне виконання судових рішень. У цьому контексті особливого значення набуває діяльність Європейський суд з прав людини, практика якого чітко закріплює положення про те, що право на справедливий суд включає не лише доступ до правосуддя та отримання рішення, а й його своєчасне та повне виконання. Невиконання рішень або надмірна тривалість виконавчого провадження визнаються порушенням міжнародних стандартів захисту прав людини.

Суттєву роль у забезпеченні законності виконавчого провадження відіграє судовий контроль. Він виступає гарантією дотримання прав і законних інтересів

учасників провадження, а також забезпечує баланс між повноваженнями органів примусового виконання та правами сторін. Судовий контроль проявляється не лише у формі розгляду скарг на дії виконавців, але й у вирішенні ключових процесуальних питань, пов'язаних із виконанням рішень.

Важливим елементом сучасної системи виконання є інститут приватних виконавців, який сприяв підвищенню ефективності виконання рішень та запровадженню конкурентних засад у цій сфері. Водночас їх діяльність потребує належного нормативного врегулювання та ефективного контролю, оскільки вони реалізують публічно-правові функції, що безпосередньо впливають на права та свободи громадян.

Окремої уваги заслуговує процес цифровізації виконавчого провадження. Впровадження автоматизованих систем, зокрема АСВП, суттєво підвищує оперативність і прозорість виконання рішень, однак водночас породжує нові виклики. Серед них — ризики технічних помилок, недостатній рівень захисту персональних даних та можливість порушення прав особи внаслідок автоматизованих рішень. У цих умовах роль суду трансформується — він стає не лише органом контролю, а й гарантом захисту прав людини у цифровому середовищі.

Бібліографічний список

- Конституція України (1996) Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950) від 04.11.1950. Офіційний вісник України. 1998. № 13. ст. 6 п.1. Доступно: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
- Цивільний процесуальний кодекс України (2004) Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
- Господарський процесуальний кодекс України (1991) Закон України від 06.11.1991 № 1798-ХІІ. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>.
- Кодекс адміністративного судочинства України (2005) Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
- Про виконавче провадження (2016) Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 30. Ст. 542. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>.
- Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів (2016) Закон України від 02.06.2016 № 1403-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 29. Ст. 535. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#Text>.
- Про судоустрій і статус суддів (2016) Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.
- Справа «Горнсбі проти Греції» (Hornsby v. Greece) (1997) Рішення ЄСПЛ від 19.03.1997. Доступно: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_079#Text.
- Справа «Юрій Миколайович Іванов проти України» (2009) Рішення ЄСПЛ від 15.10.2009. Доступно: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_479#Text.
- Білоусов, Ю. В. (2011) Виконавче провадження: навч. посіб. Київ: Прецедент, 2011. 210 с.
- Фурса, С. Я., Щербак, С. В. (2021) Виконавче провадження в Україні: навч. посіб. Київ: КНТ, 450 с.
- Комаров, В.В. (2016) Цивільне процесуальне право України : підручник. Харків: Право, 656 с.
- Тертишніков, В.І. (2007) Цивільний процес України : навч. посіб. Харків: Видавець СПД ФО Вапнярчук Н. М., 312 с.
- Штефан, М. Й. (2005) Цивільне процесуальне право України: академ. курс : підручник. Київ:

- Ін Юре, 624 с.
- Кучер, Т.М. (2013) Судовий контроль за виконанням судових рішень у цивільних справах. Бюлетень Міністерства юстиції України. № 10. С. 98–104.
- Навроцька, Ю.В. (2009) Виконавче провадження як стадія цивільного процесу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 20 с.
- Поляков, Р.Б. (2014) Місце виконавчого провадження в системі права України Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. № 1. С. 156–161.
- Ясинок, М.М. (2016) Виконавче провадження : навч. посіб. Київ: Алерта, 320 с.
- Виконавче провадження: навч. посіб. / за ред. С. Я. Фурси. Київ: Юстініан, 2018. 384 с.
- Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-7/2013 від 26.06.2013. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-13#Text>.

References

- Constitution of Ukraine (1996) Law of Ukraine of 28 June 1996 No. 254k/96-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 1996, No. 30, Art. 141. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
- Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950) of 04 November 1950. Ofitsiyni visnyk Ukrainy [Official Herald of Ukraine], 1998, No. 13, Art. 6(1). Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
- Civil Procedure Code of Ukraine (2004) Law of Ukraine of 18 March 2004 No. 1618-IV. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
- Commercial Procedure Code of Ukraine (1991) Law of Ukraine of 06 November 1991 No. 1798-XII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>.
- Code of Administrative Procedure of Ukraine (2005) Law of Ukraine of 06 July 2005 No. 2747-IV. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
- Law of Ukraine “On Enforcement Proceedings” (2016) Law of Ukraine of 02 June 2016 No. 1404-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 2016, No. 30, Art. 542. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>.
- Law of Ukraine “On Bodies and Persons Enforcing Court Decisions and Decisions of Other Bodies” (2016) Law of Ukraine of 02 June 2016 No. 1403-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 2016, No. 29, Art. 535. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#Text>.
- Law of Ukraine “On the Judiciary and the Status of Judges” (2016) Law of Ukraine of 02 June 2016 No. 1402-VIII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.
- European Court of Human Rights (1997) Hornsby v. Greece, Judgment of 19 March 1997. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_079#Text.
- European Court of Human Rights (2009) Yuriy Mykolayovych Ivanov v. Ukraine, Judgment of 15 October 2009. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_479#Text.
- Bilousov, Yu.V. (2011) Enforcement Proceedings: Study Guide. Kyiv: Precedent, 210 p. (in Ukrainian).
- Fursa, S.Ya. and Shcherbak, S.V. (2021) Enforcement Proceedings in Ukraine: Study Guide. Kyiv: KNT, 450 p. (in Ukrainian).
- Komarov, V.V. (2016) Civil Procedure Law of Ukraine: Textbook. Kharkiv: Pravo, 656 p. (in Ukrainian).
- Tertyshnikov, V.I. (2007) Civil Procedure of Ukraine: Study Guide. Kharkiv: Vydavets SPD FO Vapniarchuk N.M., 312 p. (in Ukrainian).
- Shtefan, M.Y. (2005) Civil Procedure Law of Ukraine: Academic Course. Kyiv: In Yure, 624 p. (in Ukrainian).

- Kucher, T.M. (2013) 'Judicial Control over the Enforcement of Court Decisions in Civil Cases', *Biuleten Ministerstva yustytzii Ukrainy* [Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine], No. 10, pp. 98–104. (in Ukrainian).
- Navrotska, Yu.V. (2009) *Enforcement Proceedings as a Stage of Civil Procedure*. Abstract of PhD thesis (Law). Lviv, 20 p. (in Ukrainian).
- Poliakov, R.B. (2014) 'The Place of Enforcement Proceedings in the System of Law of Ukraine', *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav* [Legal Journal of the National Academy of Internal Affairs], No. 1, pp. 156–161. (in Ukrainian).
- Yasynok, M.M. (2016) *Enforcement Proceedings: Study Guide*. Kyiv: Alerta, 320 p. (in Ukrainian).
- Fursa, S.Ya. (ed.) (2018) *Enforcement Proceedings: Study Guide*. Kyiv: Yustinian, 384 p. (in Ukrainian).
- Constitutional Court of Ukraine (2013) Decision in case No. 1-7/2013 of 26 June 2013. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-13#Text>.

Nehru V.
Kamardina Y.

ENFORCEMENT PROCEEDINGS AS A STAGE OF THE COURT PROCESS: THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS

The article provides a comprehensive theoretical and legal analysis of enforcement proceedings as the final stage of the judicial process in Ukraine. The evolution of scientific approaches to determining the legal nature of the enforcement of court decisions in domestic and foreign doctrine is considered. Special attention is paid to the correlation of enforcement proceedings with civil, economic and administrative processes, as well as the concept of separating enforcement law as an independent branch. Doctrinal approaches to determining the place of enforcement proceedings in the legal system and its relationship with the principle of the rule of law are studied. The provisions of the Constitution of Ukraine, procedural codes and the Law of Ukraine "On Enforcement Proceedings" are analyzed in the context of ensuring the binding nature of a court decision. It is proved that the enforcement stage is an integral part of the right to a fair trial in accordance with the practice of the European Court of Human Rights. The role of judicial control as a guarantee of legality in enforcement proceedings, as well as the functioning of the institution of private enforcement agents, is separately studied. The problematic aspects of the interaction between public and private enforcement agents in the process of implementing court decisions are highlighted. Considerable attention is paid to modern trends in digitalization, in particular, the introduction of automated systems for the execution of decisions, which transform the nature of law enforcement and generate new legal risks. The prospects for the introduction of electronic enforcement proceedings as a component of the digital transformation of justice are outlined. It is concluded that enforcement proceedings have a mixed legal nature and are a key element of effective justice, and their further development should be carried out in the direction of strengthening judicial control and digital integration.

Key words: *enforcement proceedings, stage of the trial, court decision, compulsory enforcement, judicial control, the right to a fair trial, enforcer, digitalization, ASVP.*

Статтю було подано / The article was submitted	30.03.2026
Статтю було прийнято / The article was accepted	20.04.2026

УДК 342.7:364.6(477)

Пальшков К.Є.
ORCID 0000-0003-4383-004X

Нівня Г.О.
ORCID 0000-0002-0392-7392

Ніцевич А.С.
ORCID 0009-0001-8368-8829

ПРАВА ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ПОКОЛІНЬ ПРАВ ЛЮДИНИ

Стаття присвячена аналізу прав осіб з інвалідністю в контексті історії розвитку поколінь прав людини. Актуальність дослідження зумовлена глибинними трансформаціями сучасного праворозуміння та посиленням уваги до інклюзивних підходів у правовій доктрині.

Автори звернули увагу, що процес глобалізації, цифровізація суспільства, інклюзія, запровадження міжнародних стандартів та євроінтеграція України стали поштовхом до повного переосмислення місця осіб з інвалідністю у системі правових гарантій та переходу від декларативного закріплення до реального забезпечення рівності у всіх сферах суспільного життя.

Попри активізацію процесів безбар'єрності, особи з інвалідністю продовжують зустрічатися з системними викликами у реалізації своїх прав. Це стосується передусім доступу до освітніх та соціальних благ, праці, активної участі у державних справах тощо.

У науковому дослідженні автори проаналізували трансформацію моделей інвалідності як відображення зміни наукових і правових підходів до розуміння людської гідності та суб'єктності, а також визначили особливості сучасного етапу розвитку прав осіб з інвалідністю в умовах формування четвертого покоління прав людини.

Акцентовано увагу на тому, що права осіб з інвалідністю потребують свого переосмислення в контексті формування четвертого покоління прав людини. На сьогодні, ці питання викликають дискусію. Адже, це зумовлено, по-перше, тим, що є недостатньо вивченими можливості реалізації цих прав особами з інвалідністю; по-друге, деякі права четвертого покоління створюють нові зони ризику для дискримінації осіб з інвалідністю.

А тому подальший розвиток прав людини потребує системного міждисциплінарного осмислення із залученням як наукової спільноти, так і лідерів думок.

Як висновок, дослідники зазначають, що розвиток прав осіб з інвалідністю слід розглядати як органічну складову загальної еволюції прав людини. Їхня трансформація демонструє перехід до інклюзивної моделі правової та соціальної держави, де центральними цінностями є людська гідність і рівні можливості.

Ключові слова: покоління прав людини, безбар'єрність, інклюзія, дискримінація, особи з інвалідністю, моделі інвалідності, доступність, біоетика, цифровізація, глобалізація, трансформація, трудове право, соціальна нерівність.

DOI 10.34079/2518-1319 -2026-16-31-275-284

Постановка проблеми та її актуальність. Актуальність дослідження прав осіб з інвалідністю в контексті історії розвитку поколінь прав людини зумовлена глибинними трансформаціями сучасного праворозуміння та посиленням уваги до інклюзивних підходів у правовій доктрині. Умови глобалізації, розробка міжнародних стандартів у сфері прав людини, а також імплементація положень Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю актуалізують необхідність комплексного переосмислення місця осіб з інвалідністю у системі правових гарантій. Особливої ваги набуває проблема переходу від декларативного закріплення рівності до її реального забезпечення у різних сферах суспільного життя.

Сучасні соціальні та правові процеси демонструють, що попри значний прогрес у нормативному регулюванні, особи з інвалідністю все ще стикаються з системними бар'єрами у реалізації своїх прав. Це стосується як доступу до соціальних благ, освіти, праці, так і повноцінної участі у суспільному та політичному житті. Водночас еволюція моделей інвалідності – від медичної до соціальної та правозахисної – відображає загальну зміну парадигми прав людини, що передбачає зростання ролі принципів гідності, інклюзії та недискримінації.

Додаткового значення набуває поява нових викликів, пов'язаних із формуванням четвертого покоління прав людини, розвитком цифрових технологій та біоетики. Ці процеси не лише створюють нові можливості для реалізації прав осіб з інвалідністю, але й формують потенційні ризики їхнього порушення, зокрема у сфері штучного інтелекту, обробки персональних даних та генетичних технологій. У цьому контексті особливо важливим є дослідження взаємозв'язку між еволюцією прав людини та трансформацією правового статусу осіб з інвалідністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Здійснюючи аналіз наукових публікацій та досліджень зазначаємо, що розширилася тематика прав осіб з інвалідністю. Якщо раніше фокус уваги науковців був спрямований на соціальне забезпечення, то сьогодні акцентується увага на таких правах як недискримінація, інклюзія, безбар'єрність, новітніх технологічних правах та правах, пов'язаних із розвитком цифровізованого суспільства. Все більше авторів фокусуються на ефективності механізмів реалізації прав осіб з інвалідністю, а не тільки на їх декларуванні та юридичному оформленні. У контексті цього відмічаємо праці О.Аврамової, де сформовано концепцію четвертого покоління прав людини та проаналізовано трансформацію уявлень про зміст прав людини під впливом глобалізації, біотехнологічного прогресу, цифровізації та розвитку інформаційних систем. Не можливо не згадати і наукові роботи Д.Чернецького, в яких проводиться аналіз та критичний огляд двох основних моделей інвалідності у західному суспільстві (медичної та соціальної). Своєї уваги вимагають також праці Н.Шевчук, в яких досліджується еволюція міжнародних стандартів правособ'єктності осіб з інвалідністю, фокусуючись на переході від медичної до соціальної та правозахисної моделі.

Проте, попри наявність багатьох наукових праць, згадана тема є актуальною та потребує свого вивчення та дослідження.

Метою наукової статті є комплексний аналіз розвитку прав осіб з інвалідністю в контексті концепції поколінь прав людини та визначення їх актуального змісту.

Завданнями дослідження є:

- дослідити еволюцію прав осіб з інвалідністю у контексті загального розвитку поколінь прав людини;
- розглянути нормативно-правові акти, що закріплювали права осіб з інвалідністю в контексті історії розвитку поколінь прав людини;

-проаналізувати трансформацію моделей інвалідності як відображення зміни наукових і правових підходів до розуміння людської гідності та суб'єктності;

-визначити особливості сучасного етапу розвитку прав осіб з інвалідністю в умовах формування четвертого покоління прав людини.

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціально-юридичні методи. Зокрема, використано формально-юридичний метод – для дослідження нормативного змісту правових актів, історико-правовий підхід – для виявлення етапів становлення правового статусу осіб з інвалідністю, а також системний підхід – для комплексного осмислення взаємозв'язку між різними поколіннями прав людини та моделями інвалідності.

Виклад основного матеріалу. Сучасна парадигма захисту прав осіб з інвалідністю є результатом тривалої інтелектуальної та правової еволюції. Розуміння цієї теми потребує комплексного аналізу: від зміни суспільного сприйняття інвалідності до формування конкретних правових механізмів, що забезпечують гідність, рівність і подолання соціальної нерівності людини в сучасному світі.

На шляху до закріплення правосуб'єктності осіб з інвалідністю, суспільство пройшло еволюцію від сприйняття таких людей як об'єктів опіки до визнання їх повноправними суб'єктами права (Шевчук, 2025). Розвиток прав осіб з інвалідністю безпосередньо пов'язаний із трансформацією соціальних уявлень про інвалідність як соціальний феномен. Упродовж тривалого часу домінувала медична модель інвалідності. У рамках цієї моделі інвалідність розглядається як хвороба та патологія (Чернецький, 2024, с. 88), що потребує лікування, реабілітації, компенсації або опіки. У такому випадку особа з інвалідністю втрачає у сприйнятті її як повноцінного суб'єкта права, й може сприйматися як об'єкт піклування. Такий підхід фактично відтворює та закріплює соціальну нерівність щодо осіб з інвалідністю.

Утвердження протягом тривалого часу медичної моделі інвалідності сприяло формуванню та реалізації ізоляційних практик по відношенню до осіб з інвалідністю – спеціалізованих інтернатних установ, обмежень у доступі до освіти, праці та публічного простору, що поглиблювало соціальну нерівність. Відповідно, правовий статус осіб з інвалідністю визначався не через категорію рівності, а через категорію залежності.

У другій половині XX століття стався перехід до соціальної моделі. Вона розглядає інвалідність як соціальний конструкт і визначає ключовими факторами змін трансформацію суспільного ставлення та забезпечення проактивної ролі самих осіб з інвалідністю (Чернецький, 2024, с. 88). У цій моделі інвалідність розглядається вже не як властивість людини, а як результат взаємодії між нею та недоступним середовищем.

Описаний перехід від медичної моделі інвалідності до соціальної корелює з еволюцією поколінь прав людини. Якщо перше покоління акцентувало на громадянських і політичних правах людини та формальній рівності перед законом, то увага другого була прикута до соціально-економічних прав, що зокрема постало питання про матеріальні умови реалізації гідності. Саме у межах другого покоління постає та формується право людини на соціальне забезпечення, медичну допомогу та працю. Ці зміни створили нормативну основу для включення осіб з інвалідністю у систему соціальної держави. Тобто, особи з інвалідністю розглядалися як особлива соціальна група, що потребувала додаткових гарантій захисту та забезпечення.

Формування третього покоління прав людини, орієнтованого на солідарність і колективні цінності, створило концептуальні передумови для переосмислення прав осіб з інвалідністю як таких, що передбачають не лише захист, а й рівність можливостей та недискримінацію. У системі третього покоління прав, особи з інвалідністю займають ключову позицію, де особливу роль відіграють міжнародна підтримка та прагнення до

ратифікації європейських стандартів. Надається більше можливостей для самореалізації, забезпеченні рівного доступу до ресурсів, активної участі у суспільному житті тощо. Одна із ключових позицій в цьому контексті – включення та повна інтеграція осіб з інвалідністю в життя суспільства. Цей підхід був закріплений у Конвенції про права осіб з інвалідністю (Конвенція про права осіб з інвалідністю, 2006).

Отже, еволюція моделей інвалідності відбиває глибинну трансформацію праворозуміння – від патерналістського до інклюзивного, орієнтованого на подолання нерівності.

Ця зміна теоретичних підходів знайшла своє безпосереднє відображення в еволюції правового статусу особи.

Історія свідчить, що правовий статус осіб з інвалідністю тривалий час визначався через інститути опіки та піклування. У традиційних суспільствах особи з фізичними або психічними порушеннями як правило перебували під контролем рідних або церкви. Втручання держави носило характер благодійності або підтримання громадського порядку.

У період індустріалізації та формування сучасної держави з'являються перші елементи соціального законодавства. На цьому етапі інвалідність починає розглядатися в контексті втрати працездатності, що стало наслідком розвитку систем соціального страхування. Утім навіть у цей період ключовим залишається критерій здатності до праці, тож особи з інвалідністю оцінювалися передусім з точки зору їхньої продуктивності.

Після Другої світової війни відбувається універсалізація прав людини та формування концепції соціальної держави. Абсолютного значення набуває принцип гідності людини. Але особи з інвалідністю ще тривалий час розглядалися в контексті опіки та піклування, а отже залишалися в рамках соціально-захисної парадигми, що фокусувалася на допомозі, але не на рівності. Нормативно-правова база, що закріплювала права осіб з інвалідністю, включала в себе передусім постанови Ради Міністрів СРСР та УРСР та базувалася на системі пільг, пенсій та допомоги, але переважно для ветеранів війни (Якими пільгами користуються особи з інвалідністю...).

Визначальний зсув відбувається наприкінці ХХ – початку ХХІ століття і пов'язаний із прийняттям міжнародних нормативно-правових актів, які закріплюють концепцію рівності можливостей та недискримінації. Зокрема, прийнято Конвенцію ООН про права осіб з інвалідністю (CRPD) (Конвенція про права осіб з інвалідністю, 2006) – головний міжнародний документ, що фактично закріпив перехід від патерналістського підходу до осіб з інвалідністю, заснованого на механізмах опіки та соціальної допомоги, до їхнього визнання повноправними суб'єктами прав людини. Мета Конвенції: забезпечення повного та рівного здійснення всіх прав особами з інвалідністю. Значна увага приділялась принципам поваги до гідності та автономії людини, недискримінації, рівного доступу до усіх можливостей, забезпечення повної та активної участі особи з інвалідністю у житті суспільства, рівність чоловіків та жінок тощо. Фокус був спрямований не на створення нових прав, а забезпечення гідної та ефективної реалізації вже існуючих. Поряд із цим закріплювалися спеціальні гарантії, серед яких доступність інфраструктури, транспорту, безбар'єрність, інклюзивна освіта та ін. Прийняття Конвенції та ратифікація її Україною, сприяла реформуванню у сфері інклюзії, а також внесла свої корективи у національне законодавство у сферах освіти, працевлаштування та доступності (Конвенції про права осіб з інвалідністю, 2006).

Отже, історико-правовий розвиток демонструє поступовий перехід від соціально-захисної парадигми до концепції правосуб'єктності, що відображає загальну еволюцію прав людини.

Найбільш виразно ці теоретичні та історичні зрушення проявляються у сфері зайнятості, де трудове право стає ключовим інструментом поступового наповнення формальних гарантій реальним змістом. Як сфера практичної реалізації прав осіб з інвалідністю трудове право стає індикатором переходу до інклюзивної моделі.

Перші правові механізми включення осіб з інвалідністю у ринок праці були пов'язані з квотуванням робочих місць та створенням спеціалізованих підприємств. Хоча такі механізми були орієнтовані на позитивний результат, вони нерідко призводили до певної сегрегації, локалізуючи робочі місця та виробництва для осіб з інвалідністю.

Подальший розвиток антидискримінаційного законодавства змінив акценти. Заборона дискримінації за ознакою інвалідності вимагає визнання рівності не лише формально, а й у безпосередній реалізації трудових прав. Сучасні міжнародні стандарти, зокрема CRPD, вимагають від держав переходу до комплексної інклюзивної моделі ринку праці, де усунення фізичних та системних бар'єрів поєднується з гарантуванням гідної оплати, захистом від дискримінації та створенням безпечних умов для професійного розвитку кожного (Варгуляк, 2025, с. 144).

Таким чином, крім ролі інструменту соціального захисту трудове право перетворюється на механізм забезпечення принципу гідності. Залучення осіб з інвалідністю до ринку праці стає показником зрілості соціальної держави та рівня реалізації в ній прав людини. У цьому контексті права осіб з інвалідністю можна розглядати як своєрідний індикатор глибини демократичних трансформацій. Перехід від формального права на працю до реальних механізмів його реалізації свідчить про зміну самої парадигми праворозуміння – від декларативної рівності до інклюзії.

Активний розвиток інформаційних та медичних технологій, зміни світоглядних та ціннісних орієнтирів спричиняють формування четвертого покоління прав людини, пов'язаних з цифровим середовищем, генетикою, біоетикою тощо. До прав четвертого покоління відносять право на так звану гідну смерть, що в деяких юрисдикціях охоплює евтаназію, право на зміну статі, на трансплантацію органів, генетичну недоторканість, заборону клонування людини, одностатевий шлюб, штучне запліднення, бездітну сім'ю, доступ до інформації, до мережі Інтернет, право на захист персональних даних, цифрову ідентичність, на інформаційну безпеку тощо (Захарчук, 2025, с. 355; Нівня, 2024, с. 216-217).

В контексті четвертого покоління прав людини дослідники підкреслюють важливість збереження автономії людини, а саме здатності особи формувати власну ідентичність і самовиражатися в матеріальному та цифровому середовищі (соціальна автономія); зберігати правосуб'єктність та свободу волевиявлення в правовідносинах (правова автономія (Аврамова, 2025, с. 70-71)). Розвиток новітніх технологій породжує все нові етичні питання, які, своєю чергою, впливають на формування нових прав. Серед цих питань І. Захарчук виділяє припустимість використання алгоритмів для прогнозування поведінки людини; право людини на відмову від генетичного редагування; відповідальність за шкоду, завдану автономними системами штучного інтелекту (Захарчук, 2025, с. 357). Як бачимо, четверте покоління прав людини перебуває на етапі формування, навколо багатьох прав тривають етичні, філософські, юридичні дискусії.

Нормативно-правове забезпечення прав осіб з інвалідністю у контексті четвертого покоління прав людини, включає в себе не лише національне законодавство, а й міжнародні стандарти, серед яких виділяємо документи у сфері цифрових прав та технологій (резолюції ООН щодо цифрових прав), рекомендації щодо штучного інтелекту та прав людини (видані Радою Європи) та Європейський акт про доступність

(European Accessibility Act), на якому зупинимося детальніше, оскільки він є одним із ключових актів у цій сфері (Directive (EU) 2019/882)..

Ціллю прийняття вищезгаданого акту є усунення бар'єрів на внутрішньому ринку ЄС, забезпечення доступності до ринку послуг, а також усунення розбіжностей між стандартами доступності в різних державах. Цей акт поширюється на комп'ютери та операційні системи, банківські послуги, медіа, ТБ, комунікації та транспортні послуги. Були встановлені вимоги, щоб продукти та послуги були доступними, надійними, зрозумілими та сприйнятними. Акт забезпечує доступність осіб з інвалідністю до цифрових технологій, розширює можливості для працевлаштування, підвищує рівень цифрової інклюзії. Хоча Україна ще не стала членом Європейського Союзу, проте цей Акт має важливе значення, адже є орієнтиром при приведенні національного законодавства до європейських стандартів, а також є стимулом до впровадження стандартів доступності, що підкреслює прагнення нашої держави до євроінтеграції.

Таким чином, прийняття Європейського акту про доступність стало поштовхом до формування інклюзивного цифрового простору. Своїми положеннями він закріпив перехід від декларативного шуму до більш конкретних технічних стандартів доступності, що є характерним для четвертого покоління прав людини (Directive (EU) 2019/882).

Розвиток медичних та цифрових технологій трансформує умови реалізації прав людини і породжує нові питання про статус інвалідності, включаючи проблеми генетичного відбору, цифрової доступності тощо. Отже, права осіб з інвалідністю потребують свого осмислення в контексті формування четвертого покоління прав людини. Це зумовлено, по-перше, тим, що є недостатньо вивченими можливості реалізації цих прав особами з інвалідністю; по-друге, деякі права четвертого покоління створюють нові зони ризику для дискримінації осіб з інвалідністю.

Права четвертого покоління сьогодні є предметом дискусії, оскільки це покоління перебуває на етапі становлення. Дискусії ж стосовно прав осіб з інвалідністю набувають додаткової гостроти. Розглянемо це на прикладах прав, пов'язаних з біоетикою та цифровим середовищем.

Сьогодні з'являється позиція, згідно з якою розширення технологій в сфері генетики, зокрема, пренатальної геноміки призводить до створення і посилення в суспільстві негативних уявлень та ставлення до осіб з інвалідністю. Наприклад, аналіз ембріонів перед імплантацією під час штучного запліднення та відбракування таких, що мають ознаки генетичних патологій деякими представниками спільноти осіб з інвалідністю сприймається як дискримінаційна практика. Це пов'язано з побоюваннями щодо скорочення кількості людей з хворобами, для яких існує тестування (наприклад, з синдромом Дауна). Для тих, хто розділяє ці побоювання, сам факт систематичного виключення з людської популяції людей, подібних ним самим або їх близьким, може здатися образливим. Подібні скринінги розглядаються як висловлювання, згідно з яким життя особи з інвалідністю не варте того, щоб його прожити (Karosy, 2022). Зазначена позиція є суперечливою, а в деяких проявах, навіть радикальною.

Описана технологія не впливає безпосередньо на життя вже існуючих осіб з інвалідністю. Вона спрямована на зменшення страждань майбутніх дітей та їх сімей. Технологія дозволяє майбутнім батькам зробити вибір, який напряму вплине на все їх подальше життя. Важливо, щоб батьки в такій ситуації отримали достатньо інформації щодо життя осіб з інвалідністю та не ставали об'єктами маніпулювання з боку лікарів. Щодо впливу таких технологій на соціальне сприйняття інвалідності, зазначимо, що поряд з повагою до досвіду осіб з інвалідністю, визнання за ними можливості бути щасливими, важливо враховувати наявність об'єктивних обмежень, зумовлених

певними станами здоров'я. Реалізація комфортної інклюзивної взаємодії серед реальних людей не заперечує доцільності застосування новітніх медичних технологій задля зменшення обмежень у майбутніх поколіннях.

Цифрове середовище та цифрові права сьогодні також є зоною потенційного ризику щодо дискримінації прав осіб з інвалідністю. В сучасному світі через дані фільтрується ідентичність та досвід окремих людей, а штучний інтелект все частіше виступає посередником між даними та рішеннями людей. Некоректні, дискримінаційні дані щодо осіб з інвалідністю в результаті можуть призвести до створення хибних, несправедливих алгоритмів. В даній ситуації, концепції, розроблені самими особами з інвалідністю здатні сприяти забезпеченню справедливості даних про інвалідність і створення справедливих основ для взаємодії людей з інвалідністю та ШІ (Newman-Griffis, Swenor, Valdez & Mason, 2025). Також взаємодія осіб з інвалідністю з технологіями ШІ нерідко пов'язана з доступом до конфіденційної інформації (наприклад, під час розпізнавання нейромережею зображень на документах та описування їх для незрячого користувача). Таким чином, питання конфіденційності та захисту даних у випадку взаємодії особи з інвалідністю та ШІ потребує особливої уваги.

В цілому, можна сказати, що поява або визнання нових прав людини потребує додаткових уточнень та конкретизації щодо прав осіб з інвалідністю. Як було показано вище, для такої конкретизації необхідним є обговорення дискусійних питань, що виникають. Причому, такі обговорення повинні відбуватися не лише в науковому дискурсі, а й у медіапросторі при залученні експертів як серед осіб з інвалідністю, так і тих, чия практична діяльність пов'язана з людьми з особливими потребами.

Висновки. Еволюція прав осіб з інвалідністю відображає загальний розвиток поколінь прав людини. Від патерналістської моделі опіки до правозахисної та інклюзивної моделі – цей шлях демонструє поступове збільшення суб'єктності, від ізоляції до участі, від декларативної рівності до рівності, наповненої практичним змістом.

Соціологічний аналіз дозволяє зафіксувати зміну наративів щодо інвалідності у суспільному дискурсі, історико-правовий підхід – простежити трансформацію правового статусу, а трудове право – показати практичний вимір реалізації відповідних прав.

У цілому, розвиток прав осіб з інвалідністю слід розглядати органічною частиною загальної еволюції прав людини. Їхній розвиток демонструє перехід до інклюзивної моделі правової та соціальної держави, де серед центральних цінностей посідають місце людська гідність і рівні можливості.

Об'єктивним наслідком розвитку медичних і цифрових технологій є формування четвертого покоління прав людини. Виникнення нових прав супроводжується появою нових філософських, соціальних, етичних і правових викликів. У цьому контексті права осіб з інвалідністю потребують додаткової концептуалізації з урахуванням як нових можливостей, так і потенційних ризиків дискримінації. Аналіз біоетичних та цифрових аспектів засвідчує, що впровадження новітніх технологій не заперечує цінності життя осіб з інвалідністю, але вимагає врахування обмежень, зумовлених певними станами здоров'я. Водночас особливого значення набуває забезпечення справедливості даних, неупередженості алгоритмів та належного рівня захисту конфіденційної інформації.

Отже, подальший розвиток прав людини потребує системного міждисциплінарного осмислення із залученням як наукової спільноти, так і лідерів думок.

Бібліографічний список

- Конвенція про права осіб з інвалідністю, 2006. *Верховна Рада України*, [онлайн]Доступно: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text.
- Аврамова О. Є., 2025. Четверте покоління прав людини: право бути людиною. *Вісник Національної академії правових наук України*, том 32, №3, с. 63-86. <https://doi.org/10.31359/1993>.
- Варгуляк, О.Г., 2025. Зміст права осіб з інвалідністю на працю та зайнятість за Конвенцією ООН з прав осіб з інвалідністю. *Київський часопис права*, 3, с.140-145. <https://doi.org/10.32782/klj/2025.3.19>.
- Захарчук І. В., 2025. Міжнародне право в умовах цифровізації: становлення четвертого покоління прав людини. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*, 05, частина 3, с.353-359. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.52>.
- Нівня Г. О., Філософські засади четвертого покоління прав людини. Державно-правові засади безпекового середовища в Україні в умовах сучасних викликів: матер. III всеукр. Наук. Конф., 18 груд. 2024 р. Одеса, 2024. С. 216-219.
- Чернецький, Д.Д., 2024. Соціальна та медична моделі інвалідності: пошук підвалин постфеноменологічного дослідження. *Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія*, 2 (40), с.88-92. <https://doi.org/10.18372/2412-2157.40.19336>.
- Шевчук, Н.В., 2025. Еволюція міжнародних стандартів правосуб'єктності осіб з інвалідністю. Проблеми сучасних трансформацій. *Серія: право, публічне управління та адміністрування*, 15. <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2025-15-01-14>.
- Якими пільгами користуються особи з інвалідністю внаслідок війни згідно діючого законодавства. *Міністерство у справах ветеранів України*. Режим доступу: <https://mva.gov.ua/veteranam/yakimi-pilgami-koristuutsya-osobi-z-invalidnistu-vnaslidok-viyni-zgidno-diuchogo-zakonodavstva#:~:text=>
- Directive (EU) 2019/882 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on the accessibility requirements for products and services (Text with EEA relevance).
- Karposy, C., 2022. An Expressivist Disability Critique of the Expansion of Prenatal Genomics. Allyse, M.A., Michie, M. (eds) *Born Well: Prenatal Genetics and the Future of Having Children*. The International Library of Bioethics, vol 88. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-82536-2_5.
- Newman-Griffis D., Swenor B., Valdez R. & Mason G., 2025. Disability data futures: Achievable imaginaries for AI and disability data justice. *Beyond Tech Fixes: Towards an AI Future Where Disability Justice Thrives*. Cham: Springer, P. 205–218. https://doi.org/10.1007/978-3-031-93022-5_16.

References

- Konventsiiia pro prava osib z invalidnistiu [Convention on the Rights of Persons with Disabilities], 2006. Verkhovna Rada of Ukraine. [online] Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (in Ukrainian).
- Avramova O. I., 2025. Chetverte pokolinnia prav liudyny: pravo buty liudynoiu [The fourth generation of human rights: the right to be human]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*, tom 32, №3, pp. 63-86. <https://doi.org/10.31359/1993>. (In Ukraine).
- Varhuliak, O., 2025. Zmist prava osib z invalidnistiu na pratsiu ta zainiatist za Konventsiiieu OON z prav osib z invalidnistiu [Content of the right of persons with disabilities to work

- and employment under the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities]. Kyivskyi chasopys prava, 3, pp.140-145. <https://doi.org/10.32782/klj/2025.3.19> (in Ukrainian).
- Zakharchuk I. V., 2025. Mizhnarodne pravo v umovakh tsyfrovizatsii: stanovlennia chetvertoho pokolinnia prav liudyny [International law in the context of digitalization: the emergence of the fourth generation of human rights]. Elektronne naukovye vydannia «Analitichno-porivnialne pravoznavstvo», 05, chastyna 3, p. 353-359. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.52>. (In Ukraine)
- Nivnia H. O. Filosofski zasady chetvertoho pokolinnia prav liudyny [Philosophical foundations of the fourth generation of human rights]. Derzhavno-pravovi zasady bezpekovoho seredovyscha v Ukraini v umovakh suchasnykh vyklykiv: mater. III vseukr. nauk. konf., 18 grud. 2024 r. Odesa, 2024. P. 216-219. (In Ukraine)
- Chernetskyi, D., 2024. Sotsialna ta medychna modeli invalidnosti: poshuk pidvalyn postfenomenolohichnoho doslidzhennia [Social and medical models of disability: in search of foundations for postphenomenological research]. Visnyk NAU. Serii: Filosofiia. Kulturolohiia, 2 (40), pp.88-92. <https://doi.org/10.18372/2412-2157.40.19336> (in Ukrainian).
- Shevchuk, N., 2025. Evoliutsiia mizhnarodnykh standartiv pravosub'iektnosti osib z invalidnistiu [Evolution of international standards of legal capacity of person with disabilities]. Problemy suchasnykh transformatsii. Serii: pravo, publichne upravlinnia ta administruvannia, 15. <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2025-15-01-14> (in Ukrainian).
- What benefits do persons with disabilities as a result of war enjoy under current legislation? Ministry of Veterans Affairs of Ukraine. Access mode: <https://mva.gov.ua/veteranam/yakimi-pilgami-koristuutsya-osobi-z-invalidnistu-vnaslidok-viyni-zgidno-diuchogo-zakonodavstva#:~:text=>
- Directive (EU) 2019/882 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on the accessibility requirements for products and services (Text with EEA relevance).
- Kaposy, C., 2022. An Expressivist Disability Critique of the Expansion of Prenatal Genomics. Allyse, M.A., Michie, M. (eds) Born Well: Prenatal Genetics and the Future of Having Children. The International Library of Bioethics, vol 88. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-82536-2_5.
- Newman-Griffis D., Swenor B., Valdez R. & Mason G., 2025. Disability data futures: Achievable imaginaries for AI and disability data justice. Beyond Tech Fixes: Towards an AI Future Where Disability Justice Thrives. Cham: Springer, P. 205–218. https://doi.org/10.1007/978-3-031-93022-5_16.

K.YE. Palshkov
H.O. Nivnia
A.S. Nitsevykh

RIGHTS OF PERSONS WITH DISABILITIES IN THE CONTEXT OF THE HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF HUMAN RIGHTS GENERATIONS

The article is devoted to the analysis of the rights of persons with disabilities in the context of the history of the development of human rights generations. The relevance of the study is determined by global transformations of modern legal understanding and increased attention to inclusive approaches in legal doctrine. The authors drew attention to the fact that the process of globalization, the digitalization of society, inclusion, the introduction of international standards, and Ukraine's European integration became an impetus for a complete

rethinking of the place of persons with disabilities in the system of legal guarantees and the transition from declarative consolidation to the real provision of equality in all spheres of public life.

Despite the intensification of barrier-free processes, persons with disabilities continue to face systemic challenges in the realization of their rights. This primarily concerns access to educational and social benefits, work, active participation in public affairs, etc. In the scientific study, the authors analyzed the transformation of disability models as a reflection of changes in scientific and legal approaches to understanding human dignity and subjectivity, and also identified the features of the current stage of development of the rights of persons with disabilities in the context of the formation of the fourth generation of human rights.

The emphasis is on the fact that the rights of persons with disabilities need to be rethought in the context of the formation of the fourth generation of human rights. Today, these issues are a subject of debate. After all, this is due, firstly, to the fact that the possibilities of realizing these rights by persons with disabilities are insufficiently studied; secondly, some fourth-generation rights create new risk zones for discrimination against persons with disabilities.

Therefore, the further development of human rights requires a systematic interdisciplinary understanding with the involvement of both the scientific community and opinion leaders.

In conclusion, the researchers note that the development of the rights of persons with disabilities should be considered an organic part of the overall evolution of human rights. Their transformation demonstrates the transition to an inclusive model of a legal and social state, where human dignity and equal opportunities are among the central values.

Keywords: *human rights generation, barrier-free, inclusion, discrimination, persons with disabilities, disability models, accessibility, bioethics, digitalization, globalization, transformation, labor law, social inequality.*

Статтю було подано / The article was submitted
Статтю було прийнято / The article was accepted

05.04.2026
20.04.2026

УДК 341:347.6

Т.В. Погарченко
ORCID: 0000-0003-0207-3468

А.В. Кіхтенко
ORCID: 0009-0004-3291-9297

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СІМЕЙНЕ ЖИТТЯ У СПОРАХ ЩОДО ДІТЕЙ У ПРАКТИЦІ ЄСПЛ: ПРОБЛЕМИ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАХИСТУ ТА ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ В УКРАЇНІ

У статті здійснено комплексний аналіз практики Європейського суду з прав людини у справах проти України, що стосуються забезпечення права на повагу до сімейного життя у справах щодо дітей. Досліджено зміст та межі застосування статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у контексті правовідносин між батьками та дітьми, зокрема у питаннях встановлення графіку побачень, повернення дітей, доступу до інформації про дитину та виконання судових рішень.

Особливу увагу приділено систематизації основних категорій порушень, встановлених Європейським судом з прав людини, серед яких: неефективне виконання судових рішень щодо контактів з дитиною, надмірна тривалість проваджень, формальний підхід національних органів до оцінки найкращих інтересів дитини, а також необґрунтоване обмеження батьківських прав. Визначено зміст позитивних зобов'язань держави щодо забезпечення реального та ефективного здійснення права на сімейне життя.

За результатами дослідження встановлено, що у практиці Європейського суду з прав людини у справах проти України простежуються системні проблеми, пов'язані з декларативністю судових рішень, неефективністю механізмів їх виконання, затягуванням судових процедур та недостатнім урахуванням найкращих інтересів дитини. Сформульовано висновки щодо необхідності вдосконалення національного законодавства та правозастосовної практики з метою забезпечення належного рівня захисту права на сімейне життя.

Ключові слова: право на сімейне життя, сімейні правовідносини, стаття 8 Конвенції, Європейський суд з прав людини, спори щодо дітей, контакт з дитиною, виконання судових рішень, найкращі інтереси дитини, позитивні зобов'язання держави, втручання у сімейне життя, практика ЄСПЛ

DOI 10.34079/2518-1319 -2026-16-31-285-294

Постановка проблеми та її актуальність. Забезпечення права на повагу до сімейного життя у справах щодо дітей є одним із найбільш складних та чутливих напрямів правозастосовної діяльності держави, оскільки поєднує необхідність захисту прав батьків із пріоритетом найкращих інтересів дитини. Особливої актуальності ця проблема набуває у контексті виконання державою зобов'язань, що випливають зі статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка передбачає як утримання від необґрунтованого втручання у сімейне життя, так і обов'язок вживати активних заходів для забезпечення реального здійснення відповідного права.

Аналіз практики Європейського суду з прав людини свідчить про наявність у справах проти України значної кількості порушень, пов'язаних із неналежним забезпеченням права на сімейне життя у сімейних правовідносинах між батьками та дітьми. При цьому такі порушення проявляються не лише у випадках прямого втручання держави, але й у формі бездіяльності або неефективності державних механізмів, зокрема щодо забезпечення виконання судових рішень, своєчасного розгляду справ, а також належної оцінки інтересів дитини.

Проблемність зазначеного питання полягає у тому, що національна правозастосовна практика часто має формальний характер і не забезпечує досягнення реального результату - підтримання та відновлення сімейних зв'язків між батьками і дітьми. Зокрема, навіть за наявності судових рішень про визначення способу участі у вихованні дитини, їх виконання залишається неефективним, що призводить до фактичного відчуження дитини від одного з батьків. Крім того, затягування судових процедур у справах щодо дітей нівелює саму мету судового захисту, оскільки час у таких спорах має вирішальне значення для збереження сімейних відносин.

Таким чином, наявність системних порушень у сфері забезпечення права на сімейне життя у справах щодо дітей обумовлює необхідність ґрунтовного аналізу практики Європейського суду з прав людини з метою виявлення ключових проблем та визначення напрямів удосконалення національного законодавства і правозастосовної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика забезпечення права на повагу до сімейного життя у справах щодо дітей досліджується в українській юридичній науці, однак переважно фрагментарно - через окремі аспекти сімейних правовідносин, зокрема принцип найкращих інтересів дитини, виконання судових рішень та позбавлення батьківських прав. Теоретичні засади захисту прав дитини розробляли Б. Андрусишин, Н. Оніщенко, П. Пархоменко, Ю. Шемшученко, тоді як питання застосування принципу найкращих інтересів дитини та практики Європейського суду з прав людини досліджували М. Корнієнко та М. Менджул. Разом із тим у науковій літературі відсутній комплексний аналіз системних порушень статті 8 Конвенції у справах проти України, що зумовлює необхідність подальшого дослідження цієї проблематики.

Мета статті. Метою цієї статті є комплексний аналіз практики Європейського суду з прав людини у справах проти України щодо забезпечення права на повагу до сімейного життя у справах, пов'язаних із дітьми, а також виявлення системних проблем національного правозастосування у цій сфері та визначення змісту позитивних зобов'язань держави відповідно до статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Виклад основного матеріалу. Право на повагу до сімейного життя є одним із фундаментальних прав людини, закріплених у статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція). Відповідно до цієї норми, кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, а втручання органів державної влади у здійснення цього права допускається лише за умови його законності, наявності легітимної мети та необхідності у демократичному суспільстві (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, 1950).

У практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) поняття «сімейне життя» тлумачиться автономно і не обмежується формальними юридичними зв'язками. Наявність сімейного життя визначається фактичними обставинами, зокрема існуванням реальних, тісних і стабільних особистих зв'язків між особами. При цьому відносини між

батьками та дітьми за загальним правилом становлять «сімейне життя» незалежно від того, чи проживають вони спільно (ЄСПЛ, 2024).

Аналіз статті 8 Конвенції свідчить про існування двох взаємопов'язаних груп зобов'язань держави: негативних та позитивних. Негативні зобов'язання полягають у необхідності утримання держави від необґрунтованого втручання у сферу сімейного життя. Таке втручання повинно відповідати трискладовому тесту: бути передбаченим законом, переслідувати легітимну мету та бути пропорційним поставленій меті (ЄСПЛ, 2024).). Водночас у справах, що стосуються дітей, вирішального значення набувають позитивні зобов'язання держави, які передбачають необхідність вчинення активних дій, спрямованих на забезпечення реального та ефективного здійснення права на сімейне життя. Зокрема, держава зобов'язана забезпечити умови для підтримання та розвитку сімейних зв'язків між батьками і дітьми, у тому числі шляхом створення ефективних механізмів реалізації судових рішень та сприяння контакту між ними (Корнієнко, 2020).

Особливістю застосування статті 8 Конвенції у справах щодо дітей є необхідність досягнення справедливого балансу між конкуруючими інтересами, а саме між інтересами дитини та інтересами батьків. Водночас у практиці ЄСПЛ послідовно підкреслюється, що інтереси дитини мають пріоритетний характер і повинні визначатися з урахуванням конкретних обставин справи, що вимагає від національних органів проведення всебічного та обґрунтованого аналізу, що підтверджується як практикою ЄСПЛ, так і науковими підходами до тлумачення принципу найкращих інтересів дитини (Менджул, 2019).

Таким чином, право на повагу до сімейного життя у розумінні статті 8 Конвенції охоплює не лише заборону необґрунтованого втручання держави, але й покладає на неї обов'язок забезпечити реальне функціонування сімейних зв'язків. Саме через призму цих підходів у подальшому здійснюється аналіз практики ЄСПЛ у справах проти України щодо спорів, пов'язаних із дітьми.

Визначені підходи до тлумачення статті 8 Конвенції знаходять своє подальше конкретизоване відображення у принципі найкращих інтересів дитини, який у практиці Європейського суду з прав людини виступає ключовим критерієм оцінки допустимості втручання держави у сімейне життя. Саме через призму цього принципу Суд оцінює як законність, так і обґрунтованість рішень національних органів у справах, що стосуються дітей. Принцип найкращих інтересів дитини не має абстрактного чи універсального змісту і підлягає визначенню у кожній конкретній справі з урахуванням усіх релевантних обставин. Водночас у практиці ЄСПЛ сформовано усталені підходи до його застосування, відповідно до яких при вирішенні сімейних спорів першочергового значення набуває збереження зв'язків дитини з батьками, за винятком випадків, коли такі зв'язки можуть завдати шкоди її розвитку або безпеці (Mamchur v. Ukraine, 2015; Saviny v. Ukraine, 2008).

Реалізація цього принципу тісно пов'язана із вимогою досягнення справедливого балансу між інтересами дитини та інтересами батьків. Проте, на відміну від загального підходу до балансування прав, у справах щодо дітей інтереси дитини мають пріоритетний характер, що обумовлено її вразливістю та потребою у стабільному середовищі для розвитку (Менджул, 2019).

Водночас формальне посилення на найкращі інтереси дитини не є достатнім для обґрунтування втручання у сімейне життя. Національні органи зобов'язані здійснювати всебічний, глибокий та індивідуалізований аналіз обставин справи, враховуючи, зокрема, вік дитини, її емоційний стан, ступінь прив'язаності до батьків, а також можливі наслідки прийнятого рішення. Відсутність такого аналізу або його формальний характер є порушенням статті 8 Конвенції.

Застосування принципу найкращих інтересів дитини також безпосередньо пов'язане із принципом пропорційності, який вимагає, щоб будь-яке втручання у сімейне життя було необхідним та співмірним поставленій меті. Це означає, що державні органи повинні обирати такі заходи, які найменшою мірою обмежують сімейні зв'язки та водночас забезпечують захист інтересів дитини. Крім того, у справах цієї категорії межі розсуду держави є звуженими, оскільки втручання у сімейне життя може мати довготривалі або навіть незворотні наслідки для відносин між батьками і дитиною (ЄСПЛ, 2024).). Саме тому ЄСПЛ здійснює посилений контроль за дотриманням державами стандартів статті 8 Конвенції, особливо у випадках, коли йдеться про обмеження контактів або розрив сімейних зв'язків.

Аналіз практики Європейського суду з прав людини свідчить, що однією з ключових причин порушення статті 8 Конвенції у справах проти України, пов'язаних із сімейними правовідносинами щодо дітей, є процедурна неефективність діяльності держави. Така неефективність проявляється у двох взаємопов'язаних аспектах: невиконанні або формальному виконанні судових рішень та надмірній тривалості судових проваджень, що у сукупності призводить до фактичного розриву сімейних зв'язків між батьками і дітьми (ЄСПЛ, 2024).

У межах цього дослідження процедурна неефективність визначається як нездатність держави забезпечити своєчасну та результативну реалізацію судового захисту, що включає як ефективне виконання судових рішень, так і оперативність розгляду справ. Такий підхід узгоджується з позицією Європейський суд з прав людини, відповідно до якої право на повагу до сімейного життя має бути практичним і ефективним, а не декларативним.

Аналіз практики дозволяє виокремити два взаємопов'язані прояви процедурної неефективності: (1) формалізацію виконання судових рішень та (2) втрату ефективності судового захисту внаслідок його несвоечасності.

Перший прояв, неефективне виконання судових рішень, розкривається через аналіз окремих справ. Справа *Vyshnyakov v. Ukraine* демонструє, що невиконання рішень у справах щодо дітей призводить не просто до порушення процесуального обов'язку, а до фактичної втрати сімейного зв'язку. Із цього рішення випливає, що відсутність реального контакту з дитиною трансформує право на сімейне життя у формальну декларацію (*Vyshnyakov v. Ukraine*, 2018). Розвиток цього підходу простежується у справі *Bondar v. Ukraine*, у якій Суд звернув увагу на формальний характер виконавчих заходів (*Bondar v. Ukraine*, 2019). Правова позиція ЄСПЛ свідчить, що застосування санкцій без досягнення фактичного результату є несумісним із позитивними зобов'язаннями держави, оскільки не забезпечує відновлення сімейних відносин.

У свою чергу, справи *Dubas v. Ukraine* та *Pleshkov and Pleshkova v. Ukraine* розкривають структурний характер проблеми неефективного виконання судових рішень у справах щодо дітей (*Dubas v. Ukraine*, 2023; *Pleshkov and Pleshkova v. Ukraine*, 2023). У цих рішеннях Європейський суд з прав людини прямо вказав, що неналежне виконання рішень є наслідком недостатньо розвинених законодавчих та адміністративних механізмів, які не забезпечують ані своєчасного добровільного виконання, ані ефективного примусового впливу. Суд звернув увагу, що національні органи, навіть за наявності інформації про систематичне перешкоджання контакту з дитиною з боку одного з батьків, обмежувалися застосуванням формальних та малоефективних заходів, які не призводили до реального виконання судового рішення. При цьому державні органи не розробляли комплексної стратегії виконання, яка б включала залучення органів опіки та піклування, психологічний супровід дитини та інші інструменти, спрямовані на відновлення сімейного контакту. Із зазначених рішень випливає, що

відсутність комплексного підходу призводить до ситуації, коли навіть за наявності судового рішення держава фактично не забезпечує реалізацію права на сімейне життя, що становить порушення статті 8 Конвенції.

Другий прояв процедурної неефективності пов'язаний із надмірною тривалістю проваджень. У справі *Baharov v. Ukraine* Європейський суд з прав людини встановив, що провадження щодо повернення дитини тривало понад два роки у судах трьох інстанцій, що є несумісним із вимогою оперативності у справах цієї категорії (*Baharov v. Ukraine*, 2023). Суд підкреслив, що у спорах щодо дітей фактор часу має вирішальне значення, оскільки затягування розгляду безпосередньо впливає на можливість реалізації права на сімейне життя. ЄСПЛ звернув увагу, що тривале провадження призвело до фактичної відсутності контакту між заявником і його дитиною, що, у свою чергу, сприяло поступовому відчуженню дитини від батька. Із цього рішення випливає, що у справах щодо дітей тривалість провадження не є нейтральним процесуальним чинником, а безпосередньо впливає на зміст і ефективність права на сімейне життя.

Таким чином, процедурна неефективність у справах щодо дітей проявляється як у формальному виконанні рішень, так і у їх несвоечасності, що у сукупності формує системний механізм руйнування сімейних зв'язків. Для України це свідчить про те, що навіть формально існуючі інструменти захисту не забезпечують досягнення основної мети - збереження сімейного життя як реального соціального зв'язку.

На відміну від процедурних порушень, матеріально-правові недоліки у справах цієї категорії проявляються у змістовних вадах оцінки найкращих інтересів дитини. У межах цього дослідження такі порушення розглядаються як системні відхилення від усталених стандартів правозастосування, що охоплюють неповноту дослідження обставин справи, порушення вимоги пропорційності втручання, формальний характер балансування конкуруючих прав та недостатню обґрунтованість судових рішень.

Аналіз практики дозволяє виокремити такі ключові дефекти національної оцінки найкращих інтересів дитини.

По-перше, ігнорування значення сімейних зв'язків як базового елементу інтересів дитини. У справі *Mamchur v. Ukraine* Суд сформулював підхід, відповідно до якого збереження зв'язків між дитиною та батьками має першочергове значення, а відступ від цього можливий лише за наявності виняткових обставин (*Mamchur v. Ukraine*, 2015). Із цього випливає, що національні органи не можуть обмежувати або розривати такі зв'язки без належного та переконливого обґрунтування. Крім того, такі рішення повинні ґрунтуватися на всебічній оцінці конкретних обставин справи, включаючи емоційний стан дитини, характер її відносин із батьками та потенційні наслідки втручання.

По-друге, непропорційність втручання у сімейне життя. Цей дефект чітко проявляється у справі *Saviny v. Ukraine*, яка демонструє, що навіть за наявності підстав для втручання державні органи зобов'язані довести, що обрані заходи є необхідними та найменш обтяжливими (*Saviny v. Ukraine*, 2008). Відсутність такого доведення свідчить про порушення принципу пропорційності як складової статті 8 Конвенції. Зокрема, Суд наголосив, що застосування радикальних заходів, пов'язаних із роз'єднанням сім'ї, не може виправдовуватися лише загальними міркуваннями, без аналізу можливості використання менш інтенсивних форм втручання.

По-третє, формальний підхід до забезпечення балансу прав. У справі *Bogdanov v. Ukraine* Суд встановив, що надання переваги одному праву без оцінки наслідків для сімейних відносин свідчить про відсутність справжнього балансу (*Bogdanov v. Ukraine*, 2023). Із цього рішення випливає, що досягнення балансу прав має бути результатом глибокого та всебічного аналізу обставин справи, а не формального їх співставлення. Зокрема, у цій справі національні органи, надавши перевагу праву матері на приватне

життя, не оцінили, яким чином відмова у наданні інформації про місцеперебування дитини вплинула на можливість заявника реалізувати свої батьківські права та підтримувати сімейні зв'язки.

По-четверте, декларативність мотивування судових рішень. У справі *Tereshchenko v. Ukraine* ЄСПЛ констатував, що посилення на найкращі інтереси дитини без розкриття їх змісту не відповідає вимогам Конвенції (*Tereshchenko v. Ukraine*, 2023). Такий підхід свідчить про формальне використання принципу без його реального застосування. Зокрема, Суд підкреслив, що національні органи зобов'язані конкретизувати, які саме інтереси дитини були враховані та чому обрані заходи відповідають саме їм.

Таким чином, недотримання стандартів оцінки найкращих інтересів дитини у справах проти України має системний характер і вказує на необхідність переорієнтації національної практики з формального застосування цього принципу на його реальне використання як інструменту юридичного аналізу. Це, у свою чергу, безпосередньо пов'язано з виконанням державою позитивних зобов'язань.

Процедурні та матеріально-правові недоліки правозастосування у справах щодо дітей безпосередньо вказують на проблему неналежного виконання державою своїх позитивних зобов'язань, що випливають зі статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. У практиці Європейський суд з прав людини саме концепція позитивних зобов'язань є ключовим інструментом оцінки ефективності державного механізму захисту сімейного життя.

На відміну від негативних зобов'язань, які передбачають утримання держави від необґрунтованого втручання, позитивні зобов'язання вимагають від держави активної поведінки, спрямованої на забезпечення реального здійснення права. У контексті спорів щодо дітей це означає, що держава повинна не лише формально гарантувати право на сімейне життя, а й створити такі правові та інституційні умови, за яких це право може бути ефективно реалізоване.

Аналіз практики ЄСПЛ дозволяє сформулювати кілька ключових напрямів позитивних зобов'язань держави у цій сфері.

По-перше, держава зобов'язана забезпечити реальний та ефективний контакт між батьками і дітьми. Це передбачає не лише ухвалення відповідних судових рішень, але й їх практичне виконання із застосуванням усіх необхідних заходів, включаючи координацію дій органів державної влади, органів опіки та піклування, а також залучення спеціалістів у сфері психології та соціальної роботи. Відсутність таких заходів, як свідчить практика ЄСПЛ, фактично нівелює реальне здійснення права на сімейне життя, зводячи його до декларативного рівня.

По-друге, на державу покладається обов'язок забезпечити оперативність розгляду справ щодо дітей. Особливість цієї категорії спорів полягає у тому, що навіть незначне зволікання може призвести до незворотних наслідків для сімейних відносин. Саме тому ЄСПЛ послідовно наголошує, що швидкість розгляду є не процесуальною формальністю, а необхідною умовою ефективного захисту права на сімейне життя.

По-третє, держава повинна забезпечити ефективність механізмів виконання судових рішень. Це означає, що відповідні процедури мають бути адаптовані до специфіки сімейних спорів, у яких предметом захисту є не майновий інтерес, а міжособистісні зв'язки. Відсутність таких адаптованих механізмів, як показує практика ЄСПЛ, призводить до ситуації, коли формально існуючі рішення не виконують своєї функції захисту.

По-четверте, важливим елементом позитивних зобов'язань є обов'язок здійснювати комплексну та обґрунтовану оцінку найкращих інтересів дитини. Це передбачає необхідність врахування всіх релевантних обставин справи, включаючи

соціальні, психологічні та емоційні фактори, а також забезпечення належного мотивування прийнятих рішень. Формальний підхід до цього обов'язку призводить до порушення статті 8 Конвенції.

Слід зазначити, що позитивні зобов'язання держави у сфері забезпечення права на сімейне життя у спорах щодо дітей мають комплексний характер і охоплюють як процесуальні, так і матеріально-правові аспекти. Їх невиконання проявляється у вигляді системних порушень, які фіксуються у практиці ЄСПЛ щодо України, та свідчить про необхідність переосмислення національного підходу до захисту сімейних прав.

Слід зазначити, що наведені напрями позитивних зобов'язань держави у сфері забезпечення права на сімейне життя у спорах щодо дітей на практиці реалізуються неналежним чином. Аналіз практики Європейського суду з прав людини у справах проти України свідчить, що порушення статті 8 Конвенції у цій сфері мають не поодинокий, а системний характер та зумовлені глибшими структурними недоліками національного механізму захисту сімейних прав.

Першою ключовою проблемою є декларативність судового захисту, яка проявляється у розриві між ухваленням судового рішення та його фактичною реалізацією. Як засвідчує практика, національні суди часто формально вирішують спір, однак держава не забезпечує досягнення результату - відновлення або збереження сімейних зв'язків. Такий підхід суперечить самій природі права на сімейне життя, яке передбачає реальний, а не номінальний захист.

Другою системною проблемою є неефективність механізмів виконання судових рішень у справах щодо дітей. Відсутність комплексного підходу, недостатня координація між органами державної влади, а також формалізація виконавчих процедур призводять до того, що навіть законні та обґрунтовані рішення залишаються невиконаними або виконуються частково. Це свідчить про невідповідність існуючих інструментів специфіці сімейних спорів, у яких предметом захисту є не майнові інтереси, а міжособистісні зв'язки.

Третьою проблемою є надмірна тривалість судових проваджень, яка у справах щодо дітей набуває самостійного значення як фактор порушення права. Затягування розгляду призводить до зміни фактичних обставин, адаптації дитини до нового середовища та поступового відчуження від одного з батьків. У таких умовах навіть юридично правильне рішення втрачає свою ефективність, що підриває довіру до судового захисту як такого.

Четвертою проблемою є формальний підхід до застосування принципу найкращих інтересів дитини. Як показує практика ЄСПЛ, національні органи нерідко обмежуються декларативним посиленням на цей принцип, не розкриваючи його змісту та не здійснюючи комплексної оцінки обставин справи. Такий підхід свідчить про підміну юридичного стандарту формальною риторикою та позбавляє цей принцип його нормативного значення.

Сукупність зазначених проблем вказує на те, що національна система захисту права на сімейне життя у спорах щодо дітей не забезпечує виконання позитивних зобов'язань держави у розумінні статті 8 Конвенції. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває питання вдосконалення як законодавчого регулювання, так і правозастосовної практики.

Серед основних напрямів вирішення виявлених проблем доцільно виділити наступні.

По-перше, необхідне вдосконалення механізмів виконання судових рішень у справах щодо дітей шляхом запровадження комплексного підходу, який поєднуватиме юридичні, соціальні та психологічні інструменти. Це передбачає не лише застосування заходів примусового характеру, але й активну роботу органів опіки та піклування,

спрямовану на налагодження контакту між дитиною та батьками. Крім того, доцільним є впровадження індивідуалізованих стратегій виконання рішень з урахуванням віку дитини, її емоційного стану та особливостей сімейної ситуації.

По-друге, доцільним є встановлення процесуальних гарантій розгляду справ щодо дітей у скорочені строки з урахуванням їхньої особливої чутливості. Зокрема, необхідно передбачити пріоритетний розгляд таких категорій справ та запровадити ефективні механізми процесуального контролю за дотриманням розумних строків. Це дозволить мінімізувати ризик зміни фактичних обставин справи та запобігти відчуженню дитини від одного з батьків унаслідок затягування провадження.

По-третє, потребує посилення роль органів опіки та піклування як активних учасників процесу забезпечення інтересів дитини. Йдеться не лише про їх формальну участь у судовому процесі, але й про здійснення ними комплексної оцінки сімейної ситуації та надання фахових висновків. Важливим також є розширення їхніх повноважень у частині супроводу виконання судових рішень та участі у відновленні сімейних зв'язків.

По-четверте, важливим є формування у правозастосовній практиці стандартів належного мотивування рішень, які передбачатимуть реальне, а не формальне застосування принципу найкращих інтересів дитини. Це означає необхідність чіткого визначення у судових рішеннях, які саме обставини були враховані та яким чином вони вплинули на висновок суду. Такий підхід сприятиме підвищенню якості судових рішень та забезпеченню їх відповідності вимогам статті 8 Конвенції.

Висновки. Враховуючи викладене, слід зазначити, що практика Європейського суду з прав людини у справах проти України свідчить про наявність системних порушень права на повагу до сімейного життя у спорах щодо дітей, які зумовлені як процедурною неефективністю, так і матеріально-правовими недоліками національного правозастосування. Зокрема, встановлено, що невиконання судових рішень та надмірна тривалість проваджень фактично унеможливають реалізацію права на сімейне життя, трансформуючи його з гарантованого права у формальну гарантію, позбавлену реального змісту. Водночас формальний підхід до застосування принципу найкращих інтересів дитини, відсутність повного аналізу обставин справи та належного обґрунтування судових рішень свідчать про формальне використання цього принципу, що знижує ефективність судового захисту. Такий стан правозастосовної практики вказує на невиконання державою позитивних зобов'язань, передбачених статтею 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

З огляду на це, забезпечення ефективного захисту права на сімейне життя у спорах щодо дітей потребує вдосконалення механізмів виконання судових рішень із урахуванням специфіки цієї категорії справ, скорочення строків судового розгляду, а також формування єдиних стандартів правозастосування, які передбачатимуть реальне, а не формальне врахування найкращих інтересів дитини. Лише за умови комплексного підходу до вирішення зазначених проблем можливе досягнення належного рівня гарантування права на сімейне життя відповідно до стандартів, сформованих у практиці Європейського суду з прав людини.

Бібліографічний список:

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, (1950). [онлайн] Доступно:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

Європейський суд з прав людини (2024) *Керівництво щодо статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: право на повагу до приватного і*

- сімейного життя. [онлайн] Доступно: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_8_eng
- Корнієнко, М., (2020). Принцип дотримання найкращих інтересів дитини та його застосування у цивільному судочинстві України. *Юридичний вісник*, № 1, с. 398–404. [онлайн] Доступно: <https://dspace.onua.edu.ua/bitstreams/b7c39f95-ea68-4457-b3ca-a70b22738956/download>
- Менджул, М., (2019). Зміст принципу найкращих інтересів дитини та його практичне застосування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, Вип. 56(1), с. 87–91. [онлайн] Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2019_56%281%29_19
- Baharov v. Ukraine* (2023) Європейський суд з прав людини, no. 28982/19, Judgment of 4 May. [online] Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-224440>
- Bogdanov v. Ukraine* (2023) Європейський суд з прав людини, no. 27380/20, Judgment of 4 May. [online] Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-224445>
- Bondar v. Ukraine* (2019) Європейський суд з прав людини, no. 7097/18, Judgment of 17 December. [online] Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-199636>
- Dubas v. Ukraine* (2023) Європейський суд з прав людини, no. 51222/20, Judgment of 9 March. [online] Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-223381>
- Mamchur v. Ukraine* (2015) Європейський суд з прав людини, no. 10383/09, Judgment of 16 July. [online] Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-156388>
- Pleshkov and Pleshkova v. Ukraine* (2023) Європейський суд з прав людини, no. 5783/20, Judgment of 9 March. [online] Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-223379>
- Saviny v. Ukraine* (2008) Європейський суд з прав людини, no. 39948/06, Judgment of 18 December. [online] Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-90360>
- Tereshchenko v. Ukraine* (2023) Європейський суд з прав людини, no. 35481/20, Judgment of 19 October. [online] Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-228168>
- Vyshnyakov v. Ukraine* (2018) Європейський суд з прав людини, no. 25612/12, Judgment of 24 July. [online] Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-184824>

References

- Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, 1950. [online] Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
- European Court of Human Rights, 2024. Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life. [online] Available at: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_8_eng
- Корнієнко, М., 2020. Прынтсып дотрымання найкращих інтересів дитини та його застосування у цивільному судочинстві України [The principle of the best interests of the child and its application in civil proceedings of Ukraine]. *Yurydychnyi visnyk*, no. 1, pp. 398–404. Available at: <https://dspace.onua.edu.ua/bitstreams/b7c39f95-ea68-4457-b3ca-a70b22738956/download> (in Ukrainian).
- Mendzhul, M., 2019. Zmist pryntsypu найкращих інтересів дитини та його практичне застосування [The content of the best interests of the child principle and its practical application]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*, issue 56(1), pp. 87–91. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2019_56%281%29_19 (in Ukrainian).
- Baharov v. Ukraine* (2023) European Court of Human Rights, no. 28982/19, Judgment of 4 May. [online] Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-224440>
- Bogdanov v. Ukraine* (2023) European Court of Human Rights, no. 27380/20, Judgment of 4

May. [online] Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-224445>
Bondar v. Ukraine (2019) European Court of Human Rights, no. 7097/18, Judgment of 17 December. [online] Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-199636>
Dubas v. Ukraine (2023) European Court of Human Rights, no. 51222/20, Judgment of 9 March. [online] Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-223381>.
Mamchur v. Ukraine (2015) European Court of Human Rights, no. 10383/09, Judgment of 16 July. [online] Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-156388>
Pleshkov and Pleshkova v. Ukraine (2023) European Court of Human Rights, no. 5783/20, Judgment of 9 March. [online] Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-223379>
Saviny v. Ukraine (2008) European Court of Human Rights, no. 39948/06, Judgment of 18 December. [online] Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90360>.
Tereshchenko v. Ukraine (2023) European Court of Human Rights, no. 35481/20, Judgment of 19 October. [online] Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-228168>
Vyshnyakov v. Ukraine (2018) European Court of Human Rights, no. 25612/12, Judgment of 24 July. [online] Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-184824>

T.V. Poharchenko

A.V. Kikhtenko

ENSURING THE RIGHT TO FAMILY LIFE IN CHILD-RELATED DISPUTES IN THE CASE LAW OF THE ECtHR: PROBLEMS OF EFFECTIVE PROTECTION AND ENFORCEMENT OF DECISIONS IN UKRAINE

The article provides a comprehensive analysis of the case law of the European Court of Human Rights in cases against Ukraine concerning the protection of the right to respect for family life in disputes involving children. The content and scope of application of Article 8 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms are examined in the context of legal relations between parents and children, in particular with regard to contact arrangements, return of children, access to information about the child, and enforcement of court decisions.

Particular attention is paid to the systematization of the main categories of violations identified by the European Court of Human Rights, including: ineffective enforcement of court decisions on contact with a child, excessive length of proceedings, a formalistic approach of national authorities to assessing the best interests of the child, and unjustified restrictions on parental rights. The content of the State's positive obligations to ensure the real and effective exercise of the right to family life is determined.

The study concludes that the case law of the European Court of Human Rights in cases against Ukraine reveals systemic problems related to the declarative nature of court decisions, ineffective enforcement mechanisms, delays in judicial proceedings, and insufficient consideration of the best interests of the child. Conclusions are formulated regarding the need to improve national legislation and law enforcement practice in order to ensure an adequate level of protection of the right to family life.

Keywords: *right to family life, family legal relations, Article 8 of the Convention, European Court of Human Rights, child-related disputes, contact with a child, enforcement of court decisions, best interests of the child, positive obligations of the State, interference with family life, ECtHR case law.*

Статтю було подано / The article was submitted	30.03.2026
Статтю було прийнято / The article was accepted	20.04.2026

УДК 341.9:347.77

А. О. Полікарпов

ORCID: 0009-0007-0589-4831

ФРАГМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВОСУДДЯ У СПОРАХ ЩОДО СТАНДАРТОУТВОРЮЮЧИХ ПАТЕНТІВ: ЮРИСДИКЦІЙНІ КОНФЛІКТИ ТА УЗГОДЖЕНІСТЬ СУДОВИХ РІШЕНЬ

Стандартоутворюючі патенти (standard essential patents, SEP) є особливим правовим явищем, у межах якого безпосередньо поєднуються територіальна природа патентних прав і глобальний характер технічних стандартів. Суб'єкт господарювання, який виробляє продукцію відповідно до технічного стандарту, зокрема у сфері мобільного зв'язку чи цифрових комунікацій, фактично позбавлений можливості обійти запатентовані технічні рішення, визнані необхідними для реалізації такого стандарту. Водночас власники цих патентів у більшості моделей стандартизації беруть на себе зобов'язання надавати ліцензії на справедливих, розумних і недискримінаційних умовах (FRAND). Такі зобов'язання, як правило, виникають не з міжнародного договору, а з політик організацій стандартизації та договірних декларацій правовласників, тобто з механізмів м'якого права, які набувають практичного значення через судове застосування та ринкову практику (ETSI, n.d.; European Commission, 2015).

Метою статті є дослідити, яким чином поєднання глобальної природи технічних стандартів, територіального характеру патентних прав і договірної моделі FRAND-зобов'язань зумовлює фрагментацію міжнародного правосуддя у спорах щодо стандартоутворюючих патентів. У центрі уваги перебувають множинність паралельних проваджень у різних державах, конкуренція юрисдикцій, відмінності у підходах до визначення умов FRAND, а також використання спеціальних процесуальних засобів, зокрема анти-позовних заборон і зустрічних заборон у відповідь на такі заходи. Методологічну основу дослідження становлять системний і порівняльно-правовий методи, застосовані до аналізу судової практики Європейського Союзу, Сполученого Королівства, Німеччини та США, а також до вивчення міжнародно-правового виміру SEP-спорів через механізм врегулювання спорів у Світовій організації торгівлі (World Trade Organization, 1994b). Особливу увагу приділено спору DS611 між Європейським Союзом і Китаєм, що стосувався анти-позовних заборон у SEP-справах та їх сумісності з Угодою TRIPS (World Trade Organization, n.d.; World Trade Organization, 2025).

У статті показано, що традиційні механізми гармонізації міжнародного права залишаються важливими, але виявляються недостатніми в умовах, коли значна частина правил взаємодії між учасниками ринку формується не міжнародними договорами, а рішеннями національних судів і квазі-договірними правилами у сфері стандартизації (ETSI, n.d.; Huawei v ZTE, 2015). Наукова новизна дослідження полягає у пропозиції розглядати спори щодо стандартоутворюючих патентів як окремий приклад інституційної фрагментації міжнародного правосуддя. У цьому випадку міжнародний торговельний режим, заснований на Угоді TRIPS, втручається не у зміст патентного права як такого, а в оцінку процесуальних механізмів, які фактично можуть мати екстериторіальний вплив і обмежувати реалізацію патентних прав в інших юрисдикціях. На цій підставі обґрунтовується доцільність мінімальних міжнародних стандартів процесуальної стриманості та прозорості у спорах щодо стандартоутворюючих патентів, зокрема обов'язку оприлюднення судових рішень

загального значення та недопущення системних процесуальних бар'єрів, які перешкоджають реалізації прав інших членів TRIPS.

Ключові слова: *стандартоутворюючі патенти; технічні стандарти; FRAND; м'яке право; юрисдикція; анти-позовна заборона; Угода TRIPS; врегулювання спорів у COT; фрагментація міжнародного права.*

DOI 10.34079/2518-1319 -2026-16-31-295-311

Постановка проблеми. Фрагментацію міжнародного права у класичному розумінні пов'язують із розвитком його спеціалізованих напрямів, збільшенням кількості норм і появою нових інституцій, що регулюють окремі сфери міжнародних відносин. Наслідком цього процесу стає формування автономних або частково автономних режимів, здатних виробляти відмінні, а іноді й суперечливі правила та практики. Саме такий підхід запропоновано у підсумковій доповіді Дослідницької групи Комісії міжнародного права ООН, де фрагментація розглядається одночасно як ризик неузгодженості та як закономірний наслідок розширення міжнародно-правового регулювання на нові сфери суспільних відносин. Як впливає з цього підходу, множинність режимів дійсно може породжувати суперечності. Водночас вона свідчить про розвиток міжнародного права та про його здатність реагувати на нові виклики, які не могли бути охоплені традиційними правовими конструкціями (International Law Commission, 2006).

У спорах щодо стандартоутворюючих патентів ця загальна проблема проявляється особливо виразно. Причина полягає в тому, що правова і технологічна основа таких спорів підпорядковуються різним логікам регулювання. Патент залишається територіальним правом, обсяг, чинність і захист якого визначаються в межах конкретної юрисдикції. Технічний стандарт, навпаки, функціонує у глобальному вимірі, оскільки розрахований на застосування багатьма виробниками в різних державах і має забезпечувати сумісність продукції, мереж та цифрових рішень. У результаті між територіальною природою патенту та глобальним характером стандарту виникає постійне нормативне напруження, яке не може бути повністю зняте в межах лише національного патентного права.

Ситуація ускладнюється ще й тим, що основний механізм доступу до стандартизованої технології, а саме зобов'язання надавати ліцензії на умовах FRAND, формується переважно не в універсальних міжнародно-правових актах, а в політиках організацій стандартизації та у приватноправових деклараціях правовласників. Це означає, що ключове правило, без якого неможливо забезпечити баланс між виключним патентним правом і доступом до стандарту, фактично виникає поза межами класичного міжнародного договору. Саме тут особливо чітко видно, що регулювання у сфері стандартоутворюючих патентів спирається не лише на норми міжнародного та національного права, а й на механізми м'якого права, які отримують юридичне значення через судову практику (ETSI, n.d.; European Commission, 2015).

У такій ситуації у спорах щодо стандартоутворюючих патентів формується кілька взаємопов'язаних рівнів фрагментації. Передусім ідеться про форумну фрагментацію, коли той самий конфлікт розглядається паралельно в судах різних держав. Така ситуація виникає тому, що правовласник і користувач стандартизованої технології намагаються захистити свої інтереси одночасно в кількох юрисдикціях, спираючись на відмінності в матеріальному праві, процесуальних правилах і судовій практиці. Наступним рівнем є доктринальна фрагментація. Вона проявляється в тому, що національні суди по-різному визначають зміст добросовісної поведінки сторін, критерії готовності до укладення

ліцензії, межі допустимості судових заборон і співвідношення між патентним та конкурентним правом.

Окремо слід виділити процесуальний вимір проблеми. Він проявляється у послідовному застосуванні анти-позовних заборон, зустрічних заборон у відповідь на такі заходи та інших процесуальних засобів, спрямованих на випередження або блокування іноземного провадження. У межах таких спорів процесуальні механізми перестають бути лише технічним інструментом ведення справи. Вони перетворюються на засіб боротьби за контроль над юрисдикцією, темпом провадження і практичним розподілом процесуальної переваги між сторонами. Нарешті, виникає і міжнародно-правовий вимір фрагментації. Він проявляється тоді, коли до спору, що спочатку виглядав як приватноправовий патентний конфлікт, долучається торговельний режим СОТ, зокрема механізми Угоди TRIPS та домовленості про врегулювання спорів. Таким чином, спір щодо стандартуючого патенту перестає бути лише питанням патентного права окремої держави і перетворюється на багаторівневий конфлікт, у межах якого одночасно діють національні, наднаціональні та міжнародні регулятивні елементи.

У цьому контексті основна проблема статті полягає в тому, що сучасні судові спори щодо стандартуючих патентів дедалі частіше породжують ефект фактичної екстериторіальності. Національні суди, визначаючи глобальні ставки FRAND або застосовуючи процесуальні заборони, формують правила поведінки, які виходять за межі однієї юрисдикції та безпосередньо впливають на дії сторін в інших державах. Інакше кажучи, формально суд застосовує власне національне право, але фактично його рішення здатне впливати на конфігурацію глобального ринку ліцензування, на переговорні позиції сторін і на можливість захисту прав у кількох правопорядках одночасно. Це свідчить про те, що питання юрисдикції у такій категорії справ уже не може розглядатися лише в межах внутрішнього процесуального права.

Практичне значення цієї проблеми полягає в тому, що відсутність узгоджених підходів до юрисдикції, процесуальних заборон і визначення умов FRAND безпосередньо впливає на передбачуваність судового захисту, стабільність ліцензійних переговорів і доступ учасників ринку до стандартизованих технологій.

Особливу увагу слід звернути і на те, що в сучасній міжнародно-правовій системі відсутній спеціалізований світовий патентний суд, який міг би централізовано вирішувати такі конфлікти. Водночас міжнародна система вже не залишається осторонь цих процесів. Нові точки впливу виникають через механізми врегулювання спорів у межах СОТ і через тлумачення положень Угоди TRIPS, коли предметом міжнародно-правової оцінки стають не лише матеріальні патентні права, а й процесуальні механізми, здатні перешкоджати їх реалізації в інших юрисдикціях. Саме тому питання про фрагментацію міжнародного правосуддя у спорах щодо стандартуючих патентів виходить за межі суто патентної проблематики і стає частиною ширшої дискусії про межі юрисдикції, узгодженість судових рішень та допустимі способи міжнародно-правової координації (World Trade Organization, 1994a; World Trade Organization, 1994b; World Trade Organization, n.d.; World Trade Organization, 2025; Unwired Planet v Huawei, 2020).

Метою цього дослідження є обґрунтування того, що спори щодо стандартуючих патентів слід розглядати як один із проявів інституційної фрагментації міжнародного правосуддя. Водночас дослідження спрямоване на виявлення правових і процесуальних механізмів, здатних зменшити негативні наслідки такої фрагментації без створення окремого наднаціонального судового органу у сфері патентних спорів. Отже, йдеться не про пошук повністю централізованої моделі вирішення таких конфліктів, а про визначення мінімально необхідних інструментів

координації, що можуть забезпечити більшу передбачуваність і узгодженість у цій сфері.

Для досягнення поставленої мети у статті вирішуються кілька взаємопов'язаних завдань.

По-перше, необхідно показати, яким чином м'яке право у сфері стандартизації, насамперед FRAND-зобов'язання, доповнює класичні джерела міжнародного права, а в окремих аспектах фактично заміщує їх у спеціальному сегменті регулювання, пов'язаному з доступом до стандарту та ліцензуванням відповідних технологій. Це питання має принципове значення, оскільки саме тут найвиразніше проявляється зміщення від традиційних міждержавних форм правотворення до правил, що формуються в межах приватних і напівприватних інституційних механізмів.

По-друге, одним із завдань дослідження є порівняння ключових підходів судів Європейського Союзу, Сполученого Королівства, Німеччини та США до забезпечення балансу між патентним захистом і доступом до стандартизованої технології. Такий порівняльний аналіз дає змогу виявити не лише спільні риси, а й суттєві розбіжності у розумінні меж судового втручання, ролі заборонних заходів, допустимості глобального визначення умов FRAND, а також критеріїв належної поведінки сторін у переговорах про ліцензію.

По-третє, у межах дослідження необхідно проаналізувати процесуальну ескалацію застосування анти-позовних заборон як інструменту конкуренції юрисдикцій. Ідеться про те, що у спорах щодо стандартотворюючих патентів процесуальні засоби дедалі частіше використовуються не лише для захисту позиції сторони у конкретній справі, а й для встановлення контролю над місцем розгляду спору, темпом провадження та можливими наслідками для паралельних процесів в інших державах. Унаслідок цього процесуальний аспект поступово перетворюється на самостійний вимір конфлікту.

По-четверте, окремих завданням є дослідження спору DS611 у межах Світової організації торгівлі (China – Enforcement of Intellectual Property Rights), включно з арбітражним рішенням, ухваленим за статтею 25 Домовленості про правила і процедури врегулювання спорів COT (DSU), як прикладу міжнародного контролю за національними судовими практиками у контексті спорів щодо стандартотворюючих патентів. Увага до цього спору зумовлена тим, що він дає змогу побачити, яким чином торговельне право і механізми міжнародного врегулювання спорів починають втручатися у сферу, яка ще донедавна розглядалася переважно як питання внутрішнього судочинства та національного патентного права. Саме тому спір DS611 є важливим для розуміння того, як міжнародне право поступово реагує на процесуальні наслідки фрагментації в SEP-спорах.

По-п'яте, дослідження має на меті сформулювати пропозиції щодо мінімальних процесуальних стандартів стриманості та прозорості, сумісних з Угодою про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (TRIPS), які могли б використовуватися як орієнтир для зменшення фрагментації. Ідеться насамперед про такі стандарти, які не руйнують національну судову автономію, але водночас знижують ризик конфлікту рішень, надмірного процесуального тиску і фактичної екстериторіальності судових заходів. У ширшому сенсі ці пропозиції мають показати, яким чином міжнародна координація у цій сфері можлива без створення нового централізованого судового механізму.

Стан опрацювання проблематики: Теоретичною основою цього дослідження є концепція фрагментації міжнародного права, розроблена в матеріалах Комісії міжнародного права ООН, насамперед у доповіді Дослідницької групи. У цій доповіді фрагментація була показана не як випадкове відхилення у розвитку міжнародного права, а як структурний наслідок його ускладнення, спеціалізації та поширення на нові сфери

регулювання. Такий підхід має принципове значення для цієї статті, оскільки дає змогу розглядати спори щодо стандартуютьовуючих патентів не як вузьку патентну проблему, а як прояв ширшого явища, у межах якого окремі функціональні режими починають діяти за власною логікою та виробляти власні механізми нормотворення і правозастосування (International Law Commission, 2006).

Спеціальні дослідження проблематики стандартуютьовуючих патентів і FRAND традиційно розвиваються у трьох основних напрямках.

Перший напрям охоплює праці, що перебувають на перетині конкурентного права та патентного правозастосування. У межах цього підходу дослідники намагаються пояснити, чому суди обмежують можливість застосування заборонних заходів і чому вони водночас формують певні переговорні моделі або процедурні правила для сторін. Особливо показовими є дослідження, пов'язані з розвитком європейського підходу після справи *Huawei v ZTE*. Саме в цій справі було запропоновано модель послідовної поведінки сторін як умову допустимого балансу між правом патентовласника на захист і необхідністю не допустити зловживання домінуючим становищем (*Huawei v ZTE*, 2015; European Commission, 2015). У межах цього напрямку найбільша увага приділяється співвідношенню виключного патентного права, доступу до стандартизованої технології та ролі добросовісної поведінки сторін у переговорах щодо ліцензії.

Другий напрям становить література, присвячена глобальному визначенню ставок FRAND і поступовому виходу національних судів за межі суто внутрішнього патентного спору. У працях цього кола особлива увага приділяється порівнянню підходів судів Сполученого Королівства, Китаю, Німеччини та США. У центрі аналізу перебуває питання про те, якою мірою національний суд може фактично впливати на глобальний ринок ліцензування, коли він визначає умови ліцензії, розраховані не на одну державу, а на міжнародний портфель або на багатюрисдикційну практику використання стандарту (*Unwired Planet v Huawei*, 2020; *FTC v Qualcomm*, 2020; European Commission, 2015). Саме цей напрям досліджень дає змогу побачити, що сучасний судовий спір щодо стандартуютьовуючого патенту дедалі частіше виходить за межі однієї правової системи та набуває ознак глобального регулятивного впливу.

Третій напрям утворюють дослідження, присвячені процесуальній конкуренції юрисдикцій, зокрема анти-позовним заборонам, зустрічним заборонам у відповідь на такі заходи та іншим подібним засобам судового впливу. У цих працях спори щодо стандартуютьовуючих патентів аналізуються вже не лише як різновид патентних спорів, а як частина ширшої проблематики міжнародного приватного права, міжнародної ввічливості між судами та меж процесуального суверенітету держав (Contreras and Eichenberger, 2017). Саме в межах цього напрямку найбільш виразно проявляється перетворення патентного спору на конфлікт юрисдикцій, де боротьба точиться не лише за результат у справі, а й за право визначати межі і місце розгляду самого спору.

Окремий і дуже важливий масив джерел становлять офіційні аналітичні документи та емпіричні дослідження. Зокрема, матеріали Європейської Комісії, підготовлені в межах регуляторної ініціативи щодо прозорості ліцензування стандартуютьовуючих патентів, містили низку рішень, спрямованих на підвищення передбачуваності та зменшення інформаційної асиметрії у цій сфері. Йдеться насамперед про підхід, закладений у проєкті Регламенту COM(2023)232 та в супровідному звіті з оцінки впливу. Водночас подальше відкриття цієї ініціативи у зв'язку з відсутністю передбачуваної перспективи її узгодження є особливо показовим для теми цієї статті. Воно свідчить про те, що навіть на рівні Європейського Союзу інституційне оформлення стабільної та загальноприйнятої моделі регулювання спорів щодо стандартуютьовуючих патентів залишається складним завданням (European

Commission, 2023a; European Commission, 2023b; Official Journal of the European Union, 2025).

Додатково слід враховувати й аналітичні матеріали Європейського патентного відомства, яке у 2025 році опублікувало масштабне дослідження, присвячене співвідношенню стандартів і патентної системи. Особливу цінність цього дослідження становлять дані про судові спори щодо стандартоутворюючих патентів у Європі, а також оцінка ролі Єдиного патентного суду у новій інституційній конфігурації. У межах теми цієї статті такі матеріали важливі не лише як джерело фактичної інформації, а й як підтвердження того, що фрагментація вже розгортається на тлі появи нових наднаціональних і квазінаднаціональних центрів патентного правозастосування (European Patent Office, 2025a; Unified Patent Court, n.d.; Unified Patent Court, 2024; European Patent Office, 2025b).

Нарешті, з позиції міжнародного правосуддя принципово важливим є виникнення спору DS611 у межах Світової організації торгівлі (China – Enforcement of Intellectual Property Rights) та арбітражного рішення WT/DS611/ARB25 (2025), яке безпосередньо стосується анти-позовних заборон у спорах щодо стандартоутворюючих патентів і тлумачення положень Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (TRIPS) щодо обсягу патентних прав та меж допустимих процесуальних обмежень. Значення цього спору виходить далеко за межі конкретного конфлікту між його учасниками. Він показує, що міжнародний торговельний режим уже не залишається осторонь питань, які раніше сприймалися переважно як сфера внутрішньої судової політики держав. Отже, спір DS611 слід розглядати як важливий етап у перетворенні спорів щодо стандартоутворюючих патентів на предмет міжнародно-правового аналізу та контролю (World Trade Organization, n.d.; World Trade Organization, 2025; European Commission, 2025; Koskeniemi, 2006).

Серед зарубіжних дослідників, які зробили вагомий внесок у розроблення окремих аспектів цієї проблематики, слід назвати J. L. Contreras, M. A. Eixenberger, R. Bekkers і C. Shapiro, чії праці стосуються співвідношення SEP, FRAND, стандартизації, конкуренції юрисдикцій і процесуальних обмежень у транскордонних спорах. Водночас у вітчизняній юридичній науці зазначена проблематика ще не отримала належного комплексного опрацювання саме крізь призму фрагментації міжнародного правосуддя. Недостатньо дослідженими залишаються, зокрема, питання взаємодії між приватноправовою природою FRAND-зобов'язань і міжнародно-правовими механізмами координації, впливу анти-позовних заборон на територіальність патентних прав, а також значення спору DS611 для формування мінімальних стандартів процесуальної стриманості у SEP-спорах. Саме цим невирішеним аспектам і присвячене дане дослідження.

Виклад основного матеріалу

1) Правова модель стандартоутворюючих патентів: територіальність патенту, глобальність стандарту, м'яке право FRAND.

Патент у класичному розумінні є територіальним правом. Він діє в межах тієї держави або регіональної системи, яка його видала, і захищається судами відповідної юрисдикції. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (TRIPS) закріплює мінімальний стандарт прав, що надаються патентом. Зокрема, йдеться про право забороняти третім особам без згоди правовласника виготовлення, використання, пропонування до продажу, продаж або імпорт запатентованого продукту чи процесу (World Trade Organization, 1994a). У частині засобів захисту TRIPS також вимагає, щоб держави-учасниці забезпечували можливість судових приписів для запобігання порушенням. Крім цього, Угода містить низку процесуальних гарантій і загальних вимог

до правозастосування у сфері інтелектуальної власності.

Технічний стандарт має іншу природу. Це не територіально обмежений правовий титул, а технічна специфікація, розрахована на багаторазове та масове застосування. Стандарт набуває економічного значення лише тоді, коли його можуть використовувати численні виробники в різних державах, а продукти і мережі, створені на його основі, залишаються сумісними між собою. Саме тому стандарт безпосередньо пов'язаний із масштабом застосування, повторюваністю технічного рішення та мережевим ефектом. Якщо ключові елементи такого стандарту залишаються закритими, а правовласник відмовляється надати ліцензію, виникає ризик блокування самого стандарту або витіснення конкурентів з ринку.

Саме в цій точці з'являється FRAND як механізм, що поєднує територіальне патентне право з глобальною природою стандарту. У багатьох моделях стандартизації правовласник, патенти якого визнаються стандартоутворюючими, бере на себе зобов'язання надавати ліцензії на справедливих, розумних і недискримінаційних умовах. У політиці Європейського інституту телекомунікаційних стандартів це оформлюється як письмове безвідкличне зобов'язання видати ліцензію на умовах FRAND після повідомлення про наявність істотних прав інтелектуальної власності (ETSI, n.d.; European Commission, 2015).

Для міжнародного права цей механізм є важливим принаймні з двох причин. По-перше, FRAND не має універсального і детального визначення в Угоді TRIPS чи в інших глобальних міжнародно-правових актах. Його зміст значною мірою формується через судову практику окремих держав та підходи організацій стандартизації. По-друге, самі категорії справедливості, розумності та недискримінаційності є оціночними. Їх неможливо наповнити змістом остаточно й однаково для всіх ситуацій без урахування конкретного спору, поведінки сторін, характеру ринку та умов ліцензування. Саме тому відмінності в національних підходах тут не є випадковими. Вони закладені в самій конструкції FRAND. Усе це створює стійке підґрунтя для фрагментації міжнародного правосуддя у спраху щодо стандартоутворюючих патентів.

2) Порівняння судових підходів: ЄС, Сполучене Королівство, Німеччина, США

У Суді справедливості Європейського Союзу підхід до спорів щодо стандартоутворюючих патентів формується на перетині патентного та конкурентного права. У справі *Huawei v ZTE* Суд ЄС запропонував послідовну модель поведінки сторін. Правовласник SEP, який прагне отримати судову заборону, повинен попередньо повідомити порушника про порушення та зробити конкретну пропозицію ліцензії на умовах FRAND. Зі свого боку, користувач технології має продемонструвати реальну готовність укласти ліцензійну угоду і діяти добросовісно під час переговорів (*Huawei v ZTE*, 2015; European Patent Office, 2025a). Цей підхід спрямований на те, щоб не допустити зловживання ринковою силою через загрозу судової заборони, але водночас не позбавити власника патенту права на судовий захист.

Німецька судова практика, яка є однією з найбільш впливових у сфері патентних спорів у Європі, після справи *Huawei v ZTE* отримала подальший розвиток у рішенні *Sisvel v Haier*. Федеральний суд справедливості Німеччини у справі KZR 36/17 суттєво підвищив вимоги до поведінки потенційного ліцензіата. Суд виходив із того, що загальна або формальна згода укласти ліцензію ще не свідчить про належну готовність до неї, якщо фактична поведінка сторони в переговорах демонструє затягування, пасивність або уникнення предметного обговорення умов (*Sisvel v Haier*, 2020). У результаті центр ваги зміщується на оцінку поведінки користувача технології. Це, своєю чергою, підвищує ймовірність надання судової заборони в тих випадках, коли відповідач не доводить своєї реальної готовності до ліцензування.

У Сполученому Королівстві, зокрема у справі *Unwired Planet v Huawei*, суд зайняв ще більш активну позицію. Він підтвердив свою компетенцію визначати умови глобальної ліцензії на умовах FRAND і фактично пов'язувати національну заборону щодо британських патентів із погодженням сторін на глобальні умови ліцензування (*Unwired Planet v Huawei*, 2020). Це один із найбільш показових прикладів того, як територіальний засіб захисту використовується для досягнення глобального результату. Формально суд діє в межах власної юрисдикції та застосовує національний патент. Однак практичний ефект такого рішення значно ширший, оскільки воно стимулює сторони укладати угоду, що виходить далеко за межі однієї держави.

Підхід США є іншим за своєю логікою. Тут проблематика стандартотворюючих патентів часто розглядається через призму договірних зобов'язань і антимонопольного права, але зі значно більш обережним ставленням до ідеї примусового ліцензування або до перетворення FRAND-зобов'язання на загальний антимонопольний обов'язок відкривати доступ до технології конкурентам. У справі *FTC v Qualcomm* Апеляційний суд Дев'ятого округу відхилив підхід, за яким FRAND-зобов'язання фактично трансформувалося б у загальний антимонопольний обов'язок надавати доступ до технології за певною моделлю, і детально проаналізував межі антимонопольного втручання у сферу патентного ліцензування (*FTC v Qualcomm*, 2020). Таким чином, американський підхід демонструє більшу стриманість щодо судового уніфікування FRAND і залишає ширший простір для договірної варіативності.

Для теми фрагментації вирішальним є те, що ці підходи різняться не лише в окремих деталях. Вони формують різні процесуальні стимули і спонукають сторони обирати ту юрисдикцію, яка видається їм найбільш вигідною. Європейський підхід робить центральним питання добросовісності переговорів і балансу між патентним та конкурентним правом. Німецька практика підвищує значення активної і переконливо доведеної готовності користувача технології до ліцензування. Британський підхід допускає визначення глобальних умов ліцензії національним судом і тим самим надає рішенням виразний зовнішній ефект. Американська практика, навпаки, демонструє більшу стриманість щодо судового нав'язування єдиної моделі FRAND і зберігає ширший простір для договірного врегулювання. Саме тому відмінності між підходами ЄС, Німеччини, Сполученого Королівства та США стають не лише теоретичною проблемою праворозуміння, а й практичним чинником конкуренції між судами та підставою для паралельних проваджень.

3) Анти-позовна заборона як процесуальний засіб в умовах конкуренції юрисдикцій

Коли сторони ведуть паралельні судові провадження в кількох юрисдикціях, наприклад домагаються судової заборони в Європі і водночас намагаються встановити ставку FRAND в іншій державі, особливого значення набувають процесуальні інструменти, що дозволяють впливати не лише на результат спору, а й на саму можливість його розгляду в іншому суді. Анти-позовна заборона в такій ситуації стає не просто допоміжним процесуальним засобом, а інструментом перерозподілу впливу між судами різних держав. Суд однієї юрисдикції фактично забороняє стороні ініціювати або продовжувати провадження в іншій державі (*Contreras and Eichenberger*, 2017).

Для дослідження міжнародного правосуддя це має принципове значення, оскільки тут конфлікт юрисдикцій постає у найбільш чистій формі. Жоден суд формально не визнає верховенства іншого. Водночас кожен із них може істотно впливати на поведінку сторін за допомогою санкцій, штрафів, ризику відповідальності за неповагу до суду або інших процесуальних наслідків. Саме тому застосування анти-позовних заборон швидко породжує зустрічні заборони у відповідь на такі заходи. У результаті виникає

процесуальна ескалація, у якій питання матеріального права відходять на другий план, а центр спору переноситься на боротьбу за контроль над юрисдикцією (Contreras and Eixenberger, 2017).

У сфері спорів щодо стандартуютьоруючих патентів цей феномен став одним із головних чинників, які вивели проблему за межі національного патентного права і перевели її у площину міжнародного правосуддя. Саме тут ми переходимо від фрагментації між національними судами до міжнародного контролю за їхніми процесуальними практиками через механізми Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (TRIPS) та Домовленості про правила і процедури врегулювання спорів COT (DSU) (World Trade Organization, 1994a; World Trade Organization, 1994b).

4) Спiр DS611 у COT як прояв міжнародно-правової фрагментації у спорах щодо стандартуютьоруючих патентів

Спiр DS611 у межах Світової організації торгівлі (China – Enforcement of Intellectual Property Rights) є особливо показовим для теми міжнародного правосуддя, оскільки він стосується того, яким чином національні суди застосовують процесуальні механізми у приватних технологічних спорах і чи може така практика порушувати міжнародні зобов'язання держави у сфері інтелектуальної власності.

З офіційного опису спору випливає, що Європейський Союз оскаржив практику китайських судів, які з 2020 року застосовували анти-позовні заборони із загрозою значних штрафів. На думку ЄС, така практика перешкоджала європейським правовласникам захищати свої стандартуютьоруючі патенти в юрисдикціях третіх держав (World Trade Organization, n.d.; European Commission, 2025).

Ключовою подією у розвитку цього спору стало арбітражне рішення WT/DS611/ARB25 від 21 липня 2025 року, ухвалене за статтею 25 Домовленості про правила і процедури врегулювання спорів COT (DSU). Воно було прийняте в умовах, коли Апеляційний орган COT фактично не функціонував, а тому сторони використали альтернативний арбітражний механізм у межах Багатосторонньої тимчасової арбітражної домовленості щодо оскарження (MPIA) (World Trade Organization, 1994b; World Trade Organization, 2025).

Для цілей цієї статті особливо важливими є три аспекти цього рішення.

По-перше, воно засвідчило перехід від суто питання прозорості до питання матеріального впливу на обсяг патентних прав. З матеріалів спору випливає, що на першому етапі панель підтвердила порушення зобов'язань щодо прозорості за статтею 63 Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (TRIPS) у зв'язку з неопублікацією певних судових рішень або ненаданням необхідної інформації. Водночас панель не прийняла ширшу позицію ЄС про те, що держава має загальний обов'язок утримуватися від заходів, які перешкоджають іншим членам TRIPS застосовувати цю угоду на своїй території. Надалі арбітри у справі WT/DS611/ARB25, переглянувши ключові елементи справи, дійшли висновку про несумісність політики анти-позовних заборон із сукупним застосуванням статті 1.1 та статей 28.1 і 28.2 TRIPS, які визначають права, що надаються патентом (World Trade Organization, 1994a; World Trade Organization, 2025).

По-друге, це рішення фактично сформувало новий міжнародно-правовий стандарт щодо недопустимості створення процесуальних механізмів, які системно перешкоджають реалізації патентних прав за межами власної юрисдикції. Суть проблеми тут не зводиться до того, що держава не охороняє патенти на своїй території. Йдеться про інше. Національні судові механізми можуть бути побудовані таким чином, що вони фактично забороняють правовласнику звертатися до іноземних судів і використовувати

надані йому патентні права в інших правопорядках. Це означає, що держава починає не просто регулювати власне судочинство, а впливати на можливість реалізації прав за межами своєї території. Такий підхід є новим, дискусійним і водночас дуже показовим для теми фрагментації міжнародного правосуддя (World Trade Organization, 2025; Contreras and Eixenberger, 2017).

По-третє, спір DS611 став своєрідним поверненням до принципу територіальності патенту як аргументу проти надмірної глобальної процесуальної домінації. Якщо патент є територіальним правом, то систематичне блокування іноземних процесів за допомогою анти-позовних заборон стає особливо чутливим з точки зору узгодженості міжнародного правопорядку. У цьому сенсі спір DS611 можна розглядати як точку міжнародної деескалації. Механізм COT не визначає ставку FRAND і не вирішує приватний патентний спір по суті. Проте він окреслює межі допустимого процесуального впливу однієї держави на судовий захист в інших юрисдикціях (World Trade Organization, 1994b; World Trade Organization, 2025).

Водночас важливо підкреслити, що спір DS611 не створює універсального міжнародного стандарту FRAND. Його значення полягає не в уніфікації змісту ліцензійних умов, а в іншому. Цей спір показує, що міжнародне правосуддя може втручатися через мінімальні вимоги до прозорості та через заборону системних процесуальних практик, які фактично підривають реалізацію прав, закріплених у TRIPS.

5) Структурний характер фрагментації у спорах щодо стандартоутворюючих патентів та шляхи її зменшення

Фрагментація у спорах щодо стандартоутворюючих патентів має структурний характер принаймні з трьох причин.

Перша причина полягає в конфлікті масштабу. Стандарти функціонують глобально, тоді як патенти залишаються територіальними правами. Уже сама ця обставина означає, що один і той самий технологічний конфлікт неминуче розгортається в декількох юрисдикціях одночасно.

Друга причина пов'язана з нормативною невизначеністю FRAND. Це рамкова вимога, яка не має повністю уніфікованого змісту і конкретизується вже після виникнення спору через судову практику. Унаслідок цього різні суди, які діють у різних правових культурах і користуються різними процесуальними інструментами, формують різні версії того, що саме слід вважати справедливими, розумними і недискримінаційними умовами ліцензування.

Третя причина полягає в економічних стимулах до вибору найбільш вигідної юрисдикції. Ті правопорядки, у яких легше отримати судову заборону або в яких суди більш схильні визначати глобальні ліцензійні умови, природно перетворюються на центри тяжіння для таких спорів (Huawei v ZTE, 2015; Sisvel v Haier, 2020; Unwired Planet v Huawei, 2020; FTC v Qualcomm, 2020).

З огляду на це заходи, спрямовані на зменшення фрагментації, мають бути стриманими та мінімалістичними. Вони не повинні передбачати створення глобального суду, не мають руйнувати принцип територіальності патенту і водночас повинні зменшувати процесуальну ескалацію.

На підставі аналізу спору DS611 та практики ключових юрисдикцій можна запропонувати кілька орієнтирів. Передусім прозорість має розглядатися як мінімальний універсальний стандарт. Якщо судові рішення у практиці спорів щодо стандартоутворюючих патентів та анти-позовних заборон мають системний ефект або використовуються як орієнтир у подальших спорах, їх неопублікація підриває передбачуваність і здатна порушувати міжнародні зобов'язання щодо прозорості. Спір DS611 підтвердив центральне значення саме цього елемента для міжнародного контролю

за такими практиками (World Trade Organization, 2025).

Далі, процесуальна пропорційність санкцій має стати базовою вимогою до заходів забезпечення. Коли анти-позовна заборона супроводжується надмірними штрафами, вона перестає бути інструментом захисту від процесуального зловживання і перетворюється на засіб примусити сторону до вибору певної юрисдикції. Навіть якщо межі допустимого тут залишаються дискусійними, сам факт розгляду спору DS611 свідчить про те, що характер і інтенсивність таких санкцій уже стали предметом міжнародно-правової оцінки (World Trade Organization, n.d.; World Trade Organization, 2025; European Commission, 2025).

Крім того, підхід, заснований на міжнародній ввічливості між судами, слід розглядати як принцип деескалації. Національні суди не зобов'язані відмовлятися від власної юрисдикції. Водночас вони можуть і повинні враховувати ризик взаємної ескалації та підриву ефективності правосуддя в міжнародному вимірі. У сфері спорів щодо стандартоутворюючих патентів це означає обережне ставлення до анти-позовних заборон і до зустрічних заходів у відповідь на них, а також пріоритетне використання таких процесуальних інструментів, які не блокують можливість звернення до іноземного суду.

Нарешті, процедурна сумісність із TRIPS має розглядатися як зовнішня межа для національної процесуальної автономії. Спір DS611 показує, що ця автономія не є абсолютною. Якщо процесуальна політика держави системно обмежує реалізацію прав, гарантованих TRIPS, особливо у транскордонному вимірі, міжнародна система врегулювання спорів може втрутитися.

Окремо слід зазначити, що регуляторні ініціативи Європейського Союзу, зокрема проєкт COM(2023)232, потенційно могли стати внутрішньорегіональним механізмом зменшення фрагментації. Проте відкликання цієї пропозиції у 2025 році означає, що нині поліцентрична модель, побудована на поєднанні судової практики, м'якого права та договірних механізмів, зберігається як основна модель регулювання спорів щодо стандартоутворюючих патентів.

Висновки: Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що спори щодо стандартоутворюючих патентів є одним із показових прикладів сучасної фрагментації міжнародного правосуддя. У цій сфері поєднуються кілька рівнів правового регулювання, які не утворюють єдиної та ієрархічно впорядкованої системи. Патент залишається територіальним правом, технічний стандарт функціонує у глобальному масштабі, а доступ до нього значною мірою визначається не універсальними міжнародно-правовими нормами, а м'яким правом організацій стандартизації та договірними зобов'язаннями правовласників. Уже сама ця комбінація закладає передумови для виникнення різних правових підходів і розходження судової практики.

Установлено, що фрагментація у спорах щодо стандартоутворюючих патентів має не випадковий, а структурний характер. Вона зумовлена насамперед трьома чинниками. По-перше, існує суперечність між глобальним характером стандарту і територіальною природою патентного права. По-друге, вимога надання ліцензії на умовах FRAND є рамковою конструкцією, яка не має повністю уніфікованого змісту і конкретизується судами вже в межах конкретних спорів. По-третє, істотну роль відіграє конкуренція юрисдикцій, за якої сторони прагнуть ініціювати провадження в тих державах, де правозастосовна практика видається їм найбільш сприятливою. Усе це перетворює SEP-спори з внутрішньої патентної проблеми на багаторівневий конфлікт, що охоплює питання юрисдикції, допустимих процесуальних засобів, міжнародної ввічливості між судами та меж впливу національного рішення на відносини в інших державах.

Порівняльний аналіз практики Європейського Союзу, Сполученого Королівства,

Німеччини та США підтверджує, що єдиної моделі судового підходу до спорів щодо стандартоутворюючих патентів нині не існує. Європейський підхід після справи *Huawei v ZTE* орієнтується на поєднання патентного та конкурентного права через модель послідовної і добросовісної поведінки сторін. Німецька практика розвиває цю логіку у напрямі жорсткішої оцінки готовності користувача технології до укладення ліцензії. Сполучене Королівство пішло далі, визнавши можливість визначення глобальних умов FRAND-ліцензії національним судом. У США, навпаки, суди демонструють більш стриманий підхід до перетворення FRAND-зобов'язання на універсальний інструмент примусового доступу до технології. Такі розбіжності мають не лише теоретичне значення. Вони безпосередньо впливають на процесуальну поведінку сторін і стимулюють вибір найбільш вигідної юрисдикції.

Окремий висновок стосується анти-позовних заборон та зустрічних заходів у відповідь на них. У дослідженні показано, що ці процесуальні інструменти вийшли далеко за межі допоміжних заходів забезпечення позову. У контексті SEP-спорів вони перетворилися на механізм боротьби за контроль над місцем розгляду спору, темпом провадження і практичним розподілом процесуальної переваги між сторонами. Саме тому анти-позовні заборони слід розглядати не ізольовано як питання внутрішнього процесуального права, а як один із центральних проявів фрагментації міжнародного правосуддя. Їх застосування безпосередньо пов'язане з ризиком фактичної екстериторіальності, коли суд однієї держави намагається вплинути на можливість реалізації прав або доступу до правосуддя в іншій юрисдикції.

Принципове значення для міжнародно-правового осмислення цієї проблеми має спір DS611 у межах COT та арбітражне рішення WT/DS611/ARB25. Цей спір продемонстрував, що міжнародне правосуддя вже не залишається осторонь процесуальних практик національних судів у сфері інтелектуальної власності. Його значення полягає не в тому, що механізм COT почав визначати зміст FRAND або перебрав на себе функції глобального патентного суду. Навпаки, DS611 показує інше: міжнародне право здатне втручатися на рівні мінімальних стандартів, коли внутрішньодержавні процесуальні механізми починають системно перешкоджати реалізації прав, гарантованих Угодою TRIPS. У цьому сенсі спір DS611 став важливим прикладом того, як торговельний режим починає виконувати стримувальну функцію щодо національних судових практик у SEP-спорах.

На підставі проведеного аналізу можна дійти висновку, що зменшення фрагментації у спорах щодо стандартоутворюючих патентів не потребує створення окремого світового патентного суду. Такий шлях видається не лише політично малоімовірним, а й надмірно жорстким для сфери, де важливу роль відіграють договірна свобода, технічна специфіка і регіональні особливості правозастосування. Натомість більш реалістичним і виправданим є підхід, заснований на мінімальних стандартах координації. До таких стандартів належать передусім вимоги до прозорості судової практики, пропорційності процесуальних санкцій, стриманості у застосуванні анти-позовних заборон, а також узгодженість національної процесуальної автономії з межами, встановленими Угодою TRIPS.

Отже, основний підсумок дослідження полягає в тому, що фрагментація міжнародного правосуддя у спорах щодо стандартоутворюючих патентів є стійкою реальністю сучасного правового розвитку. Вона не може бути повністю усунута, оскільки випливає із самої конструкції відносин між патентом, стандартом і транскордонним ринком технологій. Водночас її негативні наслідки можуть бути істотно зменшені, якщо міжнародна і національна правозастосовна практика орієнтуватиметься не на повну уніфікацію, а на вироблення базових правил координації. Саме такий підхід

дає змогу поєднати збереження територіальної природи патентного права з потребою забезпечити більш послідовне, передбачуване і справедливе вирішення SEP-спорів у глобальному масштабі.

Бібліографічний список

- Contreras, J.L. and Eixenberger, M.A. (2017) 'The anti-suit injunction: a transnational remedy for multi-jurisdictional SEP litigation', in Contreras, J.L. (ed.) *The Cambridge handbook of technical standardization law*. Cambridge: Cambridge University Press. Available at: <https://www.cambridge.org/core/books/cambridge-handbook-of-technical-standardization-law/antisuit-injunction-a-transnational-remedy-for-multijurisdictional-sep-litigation/73D566637661DCDA743EA17ADF7B18AD>
- ETSI (n.d.) ETSI IPR Policy (Annex 6 to ETSI Rules of Procedure). Available at: <https://www.etsi.org/images/files/IPR/etsi-ipr-policy.pdf>
- European Commission (2015) Fair, reasonable and non-discriminatory (FRAND) licensing terms: a challenge for competition authorities. Available at: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC96258/jrc96258.pdf>
- European Commission (2023a) Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on standard essential patents and amending Regulation (EU) 2017/1001. COM(2023)232 final, 27 April. Available at: https://single-market-economy.ec.europa.eu/publications/com2023232-proposal-regulation-standard-essential-patents_en
- European Commission (2023b) Commission Staff Working Document. Impact Assessment Report accompanying the Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on standard essential patents and amending Regulation (EU) 2017/1001. SWD(2023)124 final, 27 April. Available at: https://single-market-economy.ec.europa.eu/publications/com2023232-proposal-regulation-standard-essential-patents_en
- European Commission (2025) 'WTO appeal arbitrator finds China wrong to restrict intellectual property rights in dispute brought by EU', 22 July. Available at: https://policy.trade.ec.europa.eu/news/wto-appeal-arbitrator-finds-china-wrong-restrict-intellectual-property-rights-dispute-brought-eu-2025-07-22_en
- European Patent Office (2025) Standards and the European patent system. May. Available at: <https://link.epo.org/web/publications/studies/en-epo-study-standards-and-the-european-patent-system.pdf>
- FTC v Qualcomm (2020) United States Court of Appeals for the Ninth Circuit, opinion of 11 August. Available at: <https://cdn.ca9.uscourts.gov/datastore/opinions/2020/08/11/19-16122.pdf>
- Huawei v ZTE (2015) Court of Justice of the European Union, Case C-170/13, judgment of 16 July. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A62013CJ0170>
- International Law Commission (2006) Fragmentation of international law: difficulties arising from the diversification and expansion of international law. Report of the Study Group. A/CN.4/L.702, 18 July. Available at: https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_l702.pdf
- Koskenniemi, M. (2006) Fragmentation of international law: difficulties arising from the diversification and expansion of international law: report of the Study Group of the International Law Commission. A/CN.4/L.682, Geneva: United Nations, 13 April. Available at: <https://digitallibrary.un.org/record/574810?v=pdf>
- Official Journal of the European Union (2025) Withdrawal of Commission proposals (approved

- at the Commission's 2533rd meeting, 16 July 2025). 2025/C 423/05, 6 October. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX%3A52025XC05423>
- Sisvel v Haier (2020) Bundesgerichtshof (Germany), KZR 36/17, judgment of 5 May (English translation). Available at: https://www.katheraugenstein.com/app/uploads/2020-05-05-BGH-KZR-36_17-EN.pdf
- Unified Patent Court (2024) Annual Report 2024. Available at: https://www.unifiedpatentcourt.org/sites/default/files/upc_documents/UPC_AR_2024_HD_digital_version_double_page_compressed.pdf
- Unified Patent Court (n.d.) Official website of the Unified Patent Court. Available at: <https://www.unified-patent-court.org/en>
- Unwired Planet v Huawei (2020) Supreme Court of the United Kingdom, UKSC 37, judgment of 26 August. Available at: <https://www.supremecourt.uk/cases/uksc-2018-0214.html>
- World Trade Organization (1994a) Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS). Available at: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/27-trips.pdf
- World Trade Organization (1994b) Understanding on Rules and Procedures Governing the Settlement of Disputes (DSU). Available at: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/28-dsu_e.htm
- World Trade Organization (n.d.) DS611: China – Enforcement of Intellectual Property Rights. Available at: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds611_e.htm
- World Trade Organization (2025) China – Enforcement of Intellectual Property Rights. Award of the Arbitrators. WT/DS611/ARB25, 21 July. Available at: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/611arb25_e.pdf

References

- Contreras, J.L. and Eixenberger, M.A. (2017) 'The anti-suit injunction: a transnational remedy for multi-jurisdictional SEP litigation', in Contreras, J.L. (ed.) The Cambridge handbook of technical standardization law. Cambridge: Cambridge University Press. Available at: <https://www.cambridge.org/core/books/cambridge-handbook-of-technical-standardization-law/antisuit-injunction-a-transnational-remedy-for-multijurisdictional-sep-litigation/73D566637661DCDA743EA17ADF7B18AD>
- ETSI (n.d.) ETSI IPR Policy (Annex 6 to ETSI Rules of Procedure). Available at: <https://www.etsi.org/images/files/IPR/etsi-ipr-policy.pdf>
- European Commission (2015) Fair, reasonable and non-discriminatory (FRAND) licensing terms: a challenge for competition authorities. Available at: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC96258/jrc96258.pdf>
- European Commission (2023a) Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on standard essential patents and amending Regulation (EU) 2017/1001. COM(2023)232 final, 27 April. Available at: https://single-market-economy.ec.europa.eu/publications/com2023232-proposal-regulation-standard-essential-patents_en
- European Commission (2023b) Commission Staff Working Document. Impact Assessment Report accompanying the Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on standard essential patents and amending Regulation (EU) 2017/1001. SWD(2023)124 final, 27 April. Available at: https://single-market-economy.ec.europa.eu/publications/com2023232-proposal-regulation-standard-essential-patents_en
- European Commission (2025) 'WTO appeal arbitrator finds China wrong to restrict intellectual

- property rights in dispute brought by EU', 22 July. Available at: https://policy.trade.ec.europa.eu/news/wto-appeal-arbitrator-finds-china-wrong-restrict-intellectual-property-rights-dispute-brought-eu-2025-07-22_en
- European Patent Office (2025) Standards and the European patent system. May. Available at: <https://link.epo.org/web/publications/studies/en-epo-study-standards-and-the-european-patent-system.pdf>
- FTC v Qualcomm (2020) United States Court of Appeals for the Ninth Circuit, opinion of 11 August. Available at: <https://cdn.ca9.uscourts.gov/datastore/opinions/2020/08/11/19-16122.pdf>
- Huawei v ZTE (2015) Court of Justice of the European Union, Case C-170/13, judgment of 16 July. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A62013CJ0170>
- International Law Commission (2006) Fragmentation of international law: difficulties arising from the diversification and expansion of international law. Report of the Study Group. A/CN.4/L.702, 18 July. Available at: https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_l702.pdf
- Koskeniemi, M. (2006) Fragmentation of international law: difficulties arising from the diversification and expansion of international law: report of the Study Group of the International Law Commission. A/CN.4/L.682, Geneva: United Nations, 13 April. Available at: <https://digitallibrary.un.org/record/574810?v=pdf>
- Official Journal of the European Union (2025) Withdrawal of Commission proposals (approved at the Commission's 2533rd meeting, 16 July 2025). 2025/C 423/05, 6 October. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX%3A52025XC05423>
- Sisvel v Haier (2020) Bundesgerichtshof (Germany), KZR 36/17, judgment of 5 May (English translation). Available at: https://www.katheraugenstein.com/app/uploads/2020-05-05-BGH-KZR-36_17-EN.pdf
- Unified Patent Court (2024) Annual Report 2024. Available at: https://www.unifiedpatentcourt.org/sites/default/files/upc_documents/UPC_AR_2024_HD_digital_version_double_page_compressed.pdf
- Unified Patent Court (n.d.) Official website of the Unified Patent Court. Available at: <https://www.unified-patent-court.org/en>
- Unwired Planet v Huawei (2020) Supreme Court of the United Kingdom, UKSC 37, judgment of 26 August. Available at: <https://www.supremecourt.uk/cases/uksc-2018-0214.html>
- World Trade Organization (1994a) Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS). Available at: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/27-trips.pdf
- World Trade Organization (1994b) Understanding on Rules and Procedures Governing the Settlement of Disputes (DSU). Available at: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/28-dsu_e.htm
- World Trade Organization (n.d.) DS611: China – Enforcement of Intellectual Property Rights. Available at: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds611_e.htm
- World Trade Organization (2025) China – Enforcement of Intellectual Property Rights. Award of the Arbitrators. WT/DS611/ARB25, 21 July. Available at: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/611arb25_e.pdf

Polikarpov A. O.

**FRAGMENTATION OF INTERNATIONAL ADJUDICATION IN DISPUTES
CONCERNING STANDARD ESSENTIAL PATENTS: JURISDICTIONAL
CONFLICTS AND CONSISTENCY OF JUDICIAL DECISIONS**

Standard essential patents (SEPs) constitute a specific legal phenomenon situated at the intersection of territorially limited patent rights and the global operation of technical standards. A market participant manufacturing products in accordance with a technical standard, particularly in the field of mobile communications or digital connectivity, is, in practical terms, unable to avoid patented technical solutions recognized as essential to the implementation of that standard. At the same time, SEP holders in most standardization models undertake to license such patents on fair, reasonable and non-discriminatory terms (FRAND). These commitments usually do not arise from a multilateral treaty. Instead, they stem from the policies of standard-setting organizations and contractual declarations of rights holders, that is, from soft law mechanisms which acquire practical force through judicial enforcement and market practice (ETSI, n.d.; European Commission, 2015).

The purpose of this article is to examine how the global nature of technical standards, the territorial character of patent rights and the contractual structure of FRAND commitments jointly generate fragmentation of international adjudication in disputes concerning standard essential patents. The article focuses on the multiplicity of parallel proceedings in different states, jurisdictional competition, divergent judicial approaches to the determination of FRAND terms, and the use of specific procedural devices, including anti-suit injunctions and responsive injunctions against such measures. The methodological basis of the study combines systemic and comparative legal analysis applied to the case law of the European Union, the United Kingdom, Germany and the United States, together with an examination of the international legal dimension of SEP disputes through the dispute settlement mechanism of the World Trade Organization (World Trade Organization, 1994b). Particular attention is paid to dispute DS611 between the European Union and China, which concerned anti-suit injunctions in SEP disputes and their compatibility with the TRIPS Agreement (World Trade Organization, n.d.; World Trade Organization, 2025).

The article demonstrates that traditional instruments of harmonization in international law remain important but prove insufficient in circumstances where a substantial part of the relevant regulatory framework is shaped not by international treaties, but by domestic judicial decisions and quasi-contractual rules developed in the field of standardization (ETSI, n.d.; Huawei v ZTE, 2015). The scientific novelty of the study lies in proposing that SEP disputes should be understood as a distinct example of institutional fragmentation of international adjudication. In this context, the international trade regime based on the TRIPS Agreement does not intervene primarily in the substantive law of patents, but rather in the assessment of procedural mechanisms which may, in practice, produce extraterritorial effects and restrict the exercise of patent rights in other jurisdictions. On this basis, the article substantiates the need for minimum international standards of procedural restraint and transparency in SEP disputes, including the publication of judicial decisions of general significance and the prevention of systemic procedural barriers that hinder the exercise of rights by other TRIPS members.

Key words: standard essential patents; technical standards; FRAND; soft law; jurisdiction; anti-suit injunction; TRIPS Agreement; WTO dispute settlement; fragmentation of international law.

Статтю було подано / The article was submitted	01.04.2026
Статтю було прийнято / The article was accepted	20.04.2026

УДК 343.123.3/4:321.64(477)

А.А. Попов

0000-0003-1285-9296

С.С. Пікалюк

0000-0001-7035-9527

Вишковська В.І.

0009-0000-9618-3961

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ЩОДО СТАТТІ 436-1 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

В статті розглянуті проблемні питання кваліфікації об'єктивної і суб'єктивної сторін кримінального правопорушення, передбаченого статтею 436-1 Кримінального кодексу України (виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів). Розглянувши історичні підстави для даної новели, автори переходять до аналізу диспозиції статті 436-1 Кримінального кодексу України використовуючи доктринальне та судове тлумачення термінів «пропаганда», «пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів», «символіка», «виготовлення», «виготовлення та/або поширення».

Автори вважають, що застосована в даній статті конструкція об'єктивної сторони правопорушення викликана надмірною законодавчою економією і спричиняє суттєве збільшення навантаження на суд. В той же час, судова практика, включно з практикою Верховного Суду, є неоднозначною і суперечливою, що залишає проблеми правового характеру невирішеними. На думку авторів, обмін досвідом з країнами, які мають подібне законодавство: Німеччина, Польща, країни Балтії, які могли б надати допомогу у вирішенні проблемних питань та вдосконаленні правозастосовної практики. Наведені в статті приклади відповідних норм іноземного законодавства свідчать про інший підхід в юридичній техніці із зміщенням складних моментів в кваліфікації від судового тлумачення до визначень в законі.

Автори переконані, щодо зміни редакції ст.436-1 Кримінального кодексу України забезпечення єдності судової практики є завданням Верховного Суду. Через перегляд рішень нижчих інстанцій та формування правових позицій Верховний Суд може сприяти усуненню розбіжностей у застосуванні даної статті.

Ключові слова: *тоталітарний режим, державний терор, комунізм, нацизм, заборонені матеріали, декомунізаційні закони, пропаганда, символіка, творчий/історичний контекст.*

DOI 10.34079/2518-1319 -2026-16-31-316-323

Постановка проблеми. Збройна агресія рф проти України, яка розпочалася у 2014 році та перейшла у повномасштабну фазу у 2022 році, актуалізувала питання боротьби з тоталітарними ідеологіями. російська пропаганда активно використовує радянську символіку (прапор Перемоги, георгіївська стрічка) та інтерпретацію досвіду «боротьби з нацизмом», водночас проявляючи ознаки власного тоталітарного режиму. Це підкреслило необхідність жорсткого правового реагування на будь-які спроби відродження тоталітарних ідей і одночасно бездоганної юридичної роботи, зокрема щодо коректного застосування ст.436-1 Кримінального кодексу України (КК України)

(Кримінальний кодекс України, 2001).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні і деякі практичні аспекти кримінально-правової боротьби з тоталітаризмом досліджували як українські правознавці, так і зарубіжні. Серед них такі науковці як: Г. Арендт, О.Коваль, О. Мармура, В. Мусіяка, М. Приходько, Г. Радбрух, О. Харитонova, А. Шайо та ін.

Проте далеко не завжди правознавці аналізували взаємозв'язок об'єктивної та суб'єктивної сторін кримінального правопорушення в цій сфері, а також замислювались над тим, як співвідносяться заборона певних дій і захист демократичного ладу.

Мета дослідження. Проаналізувати зміст основних термінів, використаних в ст.436-1 КК України, охарактеризувати взаємозв'язок об'єктивної та суб'єктивної сторін кримінального правопорушення у цій сфері і порівняти кримінально-правове регулювання боротьби з тоталітаризмом в українському та зарубіжному законодавстві.

Виклад основного матеріалу. Нацизм і комунізм, з їхньою тотальною зневагою до людського життя, прав і свобод, посідають особливе місце в трагічній пам'яті людства. Для України, яка стала жертвою обох цих режимів, переживши Голодомори, політичні репресії та окупацію, подолання спадщини тоталітаризму є не лише питанням історичної справедливості, а й наріжним каменем у розбудові демократичної, правової та суверенної держави.

З відновленням незалежності Україна взяла курс на засудження злочинної сутності тоталітарних ідеологій. Кульмінацією цього процесу стало прийняття у 2015 році низки законів, відомих як «декомунізаційні». Одним із ключових елементів цього законодавчого пакета стало запровадження кримінальної відповідальності за виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганду комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, закріпленої у статті 436-1 Кримінального кодексу України (Кримінальний кодекс України, 2001).

Після подій 2013-2014 років виникла політична необхідність юридичного засудження тоталітарних ідеологій. 9 квітня 2015 року Верховна Рада України прийняла пакет із чотирьох «декомунізаційних законів». Ключовим став Закон № 317-VIII «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та заборону пропаганди їхньої символіки» (Закон України Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки, 2015).

Закон визначив ці режими злочинними та заборонив їхню пропаганду і символіку. Він встановив, що «комуністичний тоталітарний режим 1917-1991 років в Україні визнається злочинним і таким, що здійснював політику державного терору, з численними людськими жертвами, порушеннями прав людини, знищенням незалежності України» згідно ч.1, ст. 2 (Закон України Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки, 2015).

Аналогічні положення стосуються й націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму.

Саме цим законом було внесено зміни до Кримінального кодексу та вперше додано статтю 436-1 «Виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів» (Закон України Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки, 2015).

Кримінальним правопорушенням було визнано: «Виготовлення, поширення, а також публічне використання символіки комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, у тому числі у вигляді сувенірної продукції, публічне виконання гімнів СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних та автономних радянських республік або їх фрагментів на всій території України, крім випадків, передбачених частинами другою і третьою статті 4 Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки» згідно ч.1 ст.436-1 (Кримінальний кодекс України, 2001).

На наш погляд, незважаючи на важливість вказаної норми, законодавець проявив недбалість при формулюванні тексту ст.436-1 КК України. Якщо у назві термін «пропаганда» згадується, то у диспозиції як першої частини, так і частини другої цієї статті цей термін просто відсутній.

О. З. Мармура, роз'яснюючи Правила формулювання диспозицій у КК України, зазначає: «Самі ж ознаки у диспозиції мають називатися у певному порядку, хоча, як засвідчує аналіз тексту КК України, на сьогодні вони розміщені хаотично. Застосування такого прийому в парі з індексацією кожної з ознак сприятиме досягненню високого рівня систематики у законодавстві про кримінальну відповідальність, надаватиме тексту особливої оглядовості та полегшуватиме користування ним» (Мармура, 2019, с.156).

В диспозиції ч.1 ст.436 стосовно символіки говориться про альтернативні дії, які можуть скласти об'єктивну сторону діяння: «Виготовлення, поширення, а також публічне використання символіки комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, у тому числі у вигляді сувенірної продукції, ...» і далі йдеться відсилання до Закону «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки».

В останньому «пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів - публічне заперечення, зокрема через медіа, злочинного характеру комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років в Україні, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму, поширення інформації, спрямованої на виправдання злочинного характеру комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, діяльності радянських органів державної безпеки, встановлення радянської влади на території України або в окремих адміністративно-територіальних одиницях, переслідування борців за незалежність України у XX столітті, виготовлення та/або поширення, а також публічне використання продукції, що містить символіку комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів», згідно пп. 2 ч.1 ст.1 (Закон України Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки, 2015).

Звернемо увагу саме на останню частину поняття «пропаганда»: «виготовлення та/або поширення, а також публічне використання продукції, що містить символіку комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів».

Термін «виготовлення» нерозривно пов'язаний з терміном «поширення» (та/або). Даний подвійний сполучник створює чітку юридичну формулу. Це означає, що склад злочину присутній у будь-якому з трьох сценаріїв:

1. Тільки виготовлення (без поширення).
2. Тільки поширення (без виготовлення).
3. І виготовлення, і поширення одночасно.

На жаль, така юридична конструкція ускладнює кваліфікацію і приводить до дуже

серйозних наслідків, оскільки в Законі «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів...» містяться винятки, коли виготовлення відповідної символіки не вважається пропагандою. Наприклад, в процесі наукової діяльності, під час викладення або реконструкції (зокрема історичної) історичних подій за ч.3 ст.4 (Закон України Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки, 2015).

Під час історичних реконструкцій може йти про постановку битви Другої світової війни, де учасники використовують тогочасну форму, прапори та знаки розрізнення для достовірності відтворення події.

В такому разі, очевидно, потрібно з'ясувати мету виготовлення символіки, що часто досить непросто із-за такої законодавчої економії і веде до суттєвого збільшення навантаження на суд.

При вчиненні пропаганди, як зазначалось, мета полягає у виправданні або запереченні злочинного характеру комуністичного чи націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів. Саме наявність такої мети відрізняє злочинну пропаганду, наприклад, від історичного аналізу чи обговорення, які не мають на меті виправдання чи прославлення. Якщо особа використовує символіку без мети пропаганди (наприклад, для реставрації старої кінострічки), це не є злочином. Пленум Верховного Суду України не надавав окремих роз'яснень щодо статті 436-1 КК України, проте у своїх постановках щодо інших злочинів, пов'язаних з публічними діями (наприклад, щодо статті 161 КК України), він наголошував на необхідності ретельного доведення умислу та мотиву (Кримінальний кодекс України, 2001).

«Однією з форм суспільно небезпечного діяння, передбаченого ст. 161 КК України, - зазначав Пленум, - є непряме обмеження прав громадян за ознакою політичних переконань. У разі інкримінування особі вчинення вказаного кримінального правопорушення в цій формі судам слід визначати, які саме політичні переконання мали потерпіла та обвинувачена особи. Про наявність різних політичних переконань у потерпілого й обвинуваченого може свідчити встановлення політичного протистояння між обвинуваченою і потерпілою особами. Про таке політичне протистояння може свідчити, зокрема, дослідження програм політичних партій, до яких належали потерпіла та обвинувачена особи, з якого випливає розбіжність у цілях діяльності цих політичних партій, а також у способах їх реалізації, і характер питань, щодо яких мало місце різне голосування потерпілого та обвинуваченого на сесіях міської ради» (Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, 2022, с.21).

«Вироком Черкаського районного суду Черкаської області від 30 січня 2023 року громадянина засуджено за частиною 1 статті 436-1 Кримінального кодексу України за поширення символіки комуністичного тоталітарного режиму до покарання у виді позбавлення волі на строк 3 роки без конфіскації майна і на підставі статті 75 КК звільнено від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком тривалістю 2 роки.

Суд визнав доведеним, що з 27 січня по 8 лютого 2021 року засуджений, маючи на меті доведення до широкого кола осіб комуністичної ідеології, усвідомлюючи, що соціальна мережа Facebook знаходиться у відкритому доступі, на власній сторінці шляхом репосту поширив графічні зображення, які містять символіку комуністичного тоталітарного режиму.

Звертаючись до касаційної інстанції засуджений вважав, що в його діях відсутній склад інкримінованого злочину, адже стороною обвинувачення не доведено наявності в його діях пропаганди, що утворює об'єктивну сторону кримінального правопорушення

за статтею 436-1 КК, або умислу здійснити таку пропаганду.

Верховний суд, оцінюючи твердження сторони захисту щодо відсутності в діях засудженого складу інкримінованого йому злочину, дійшов висновку, що стаття 436-1 кримінального закону є чіткою, зрозумілою, а незгода сторони захисту із криміналізацією відповідних дій державою не є підставою для уникнення від кримінальної відповідальності» (Верховний Суд визнав законним покарання за репости зображень серпа та молота, 2025).

На думку Верховного Суду, «об'єктивна сторона цього злочину може бути вчинена у одній з таких форм: 1) виготовлення, 2) поширення, 3) публічне використання символіки комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, 4) публічне виконання гімнів СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних та автономних радянських республік або їх фрагментів на всій території України». Верховний Суд визнав

Суд вважає, що «діяння з виготовлення, поширення і публічного використання вочевидь є тісно пов'язаними із явищем пропаганди, оскільки зміст пропаганди й полягає у поширенні інформації, ідей, поглядів чи фактів для привернення до них уваги, впливу на громадську думку, демонстрації певних поглядів та ідей».

Тому суд вважає, що «всі форми злочину, передбаченого ст. 436-1 КК (виготовлення, поширення, публічне використання, публічне виконання) самі по собі є проявом пропаганди. Тож сам факт доведення умисного вчинення особою вищевказаних дій є достатнім для констатації наявності у її діях як ознак об'єктивної сторони, так і ознак суб'єктивної сторони цього злочину» (Верховний Суд визнав законним покарання за репости зображень серпа та молота, 2025).

Попри очевидне неспівпадіння змісту словосполучень «тісно пов'язані із явищем пропаганди» і «прояв пропаганди», звернімося до іншого джерела. В Законі України «Про медіа» у статті 36 «Обмеження щодо змісту інформації», зазначено, що на території України в медіа та на платформах спільного доступу до відео забороняється поширювати: «10) інформацію, що заперечує або виправдовує злочинний характер комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років в Україні, злочинний характер націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму... 11) інформацію, що містить символіку комуністичного або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму» (Закон України Про медіа, 2022).

Іншими словами, в цьому Законі йдеться для ЗМІ про заборону не символіки, а поширення інформації про символіку.

Відсутність прямого умислу (наприклад, якщо особа не усвідомлює, що певна символіка є забороненою, або використовує її у контексті, що не має на меті пропаганду) виключає кримінальну відповідальність за ст. 436-1 КК України (Кримінальний кодекс України, 2001).

Таким чином, суб'єктивна сторона злочину, передбаченого статтею 436-1 КК України, характеризується ставленням винної особи до вчинюваного діяння. Форма вини - прямий умисел - це означає, що особа:

- усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, тобто розуміє, що виготовляє, поширює, публічно використовує заборонену символіку або пропагує тоталітарні режими;
- передбачає його суспільно небезпечні наслідки, іншими словами, усвідомлює, що її дії сприяють прославленню, виправданню або відродженню тоталітарних ідей, що є небезпечним для суспільства;

- бажає настання цих наслідків, оскільки прямо прагне до того, щоб заборонена символіка була поширена, публічно продемонстрована, або щоб ідеї тоталітаризму були сприйняті іншими.

Хоча мотив та мета не є обов'язковими ознаками складу злочину, їх встановлення має важливе значення для доказування наявності прямого умислу та відмежування злочинних діянь від незлочинних. Так, мотив може бути різним - від ідеологічних переконань (наприклад, прихильність до комуністичних або нацистських ідей), до бажання епатувати, провокувати, чи навіть отримати матеріальну вигоду від продажу забороненої символіки.

Незважаючи на чіткість формулювань у Законі України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» (Закон про декомунізацію) та статті 436-1 КК України, на практиці виникають певні складнощі у кваліфікації діянь. Одна з них полягає в труднощі у розмежуванні «символіки» від «творчого/історичного контексту».

Як вже зазначалось, заборона не поширюється на випадки використання символіки комуністичного тоталітарного режиму, символіки націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму:

- 1) на документах державних органів та органів місцевого самоврядування (місцевих органів державної влади і управління), прийнятих чи виданих до 1991 року;
- 2) на документах, виданих закладами освіти та науки, підприємствами, установами, організаціями до 1991 року;
- 3) в експозиціях музеїв, тематичних виставках, Музейному фонді України, а також бібліотечних фондах на різних носіях інформації;
- 4) у творах мистецтва, створених до набрання чинності цим Законом;
- 5) у процесі наукової діяльності, в тому числі під час наукових досліджень та поширення їх результатів у не заборонений законодавством України спосіб;
- 6) на оригіналах бойових знамен;
- 7) на державних нагородах, ювілейних медалях та інших відзнаках, якими нагороджувались особи до 1991 року та протягом 1991-2015 років у зв'язку з річницями подій періоду Другої світової війни, а також на документах, що посвідчують нагородження ними;
- 8) на надгробних спорудах, розташованих на території місць поховань, місць почесних поховань, на території кладовищ;
- 9) під час викладення або реконструкції (зокрема історичної) історичних подій;
- 10) у приватних колекціях та приватних архівних зібраннях;
- 11) як об'єктів антикварної торгівлі, згідно ч.3 ст.4 (Закон України Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки, 2015).

Проблемність полягає у доведенні відсутності мети пропаганди. Наприклад, показ документального фільму про Другу світову війну, де присутня нацистська символіка, очевидно, не є злочином. Однак, якщо така символіка використовується у сучасному «творі мистецтва» таким чином, що це фактично прославляє чи виправдовує тоталітарний режим, то це вже може підпадати під дію статті 436-1 КК України.

О. І. Харитонова зазначає, що «розмежування між дозволеним історичним чи мистецьким контекстом та злочинною пропагандою часто є дуже тонкою межею і вимагає глибокого аналізу умислу» (Харитонова, 2023, с. 145).

Судам необхідно ретельно досліджувати контекст, форму та зміст використання символіки, щоб встановити, чи було воно спрямоване на прославлення, виправдання чи

підтримку тоталітарних режимів.

Непростим питанням є доказування умислу та мети. Стаття 436-1 КК України передбачає виключно прямий умисел (як було зазначено вище). Для доведення цього умислу необхідно встановити, що особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер своїх дій (виготовлення, поширення символіки, пропаганди) та бажала їх настання. При цьому, у випадку пропаганди, обов'язковою ознакою є мета прославлення, виправдання або підтримки тоталітарних режимів.

Слідство та суд мають спиратися не лише на об'єктивні дії, а й на сукупність непрямих доказів: свідчення свідків, експертні висновки (наприклад, лінгвістична експертиза змісту висловлювань, культурологічна експертиза символіки), характер розміщених матеріалів, неодноразовість діянь, належність особи до відповідних груп тощо.

Якщо особа дійсно не усвідомлювала, що певна символіка є забороненою (наприклад, через незнання її історичного значення), це може вплинути на наявність умислу. Однак, як правило, щодо широко відомих символів нацизму чи комунізму, таке незнання є малоімовірним.

Аналіз судової практики застосування статті 436-1 КК України показує, що, хоча ця норма є дієвою, існують певні виклики, які потребують вдосконалення.

За даними громадської організації «Платформа прав людини», з 16 березня 2022 року по 30 вересня 2022 року суди винесли 99 вироків за ст. 436-1 КК України. На додаток, у відкритому судовому реєстрі за період з 01 жовтня 2022 по 21 вересня 2023 року було зафіксовано ще 176 вироків за цією ж статтею (Платформа прав людини).

Типові випадки притягнення до відповідальності включають:

публічна демонстрація символіки – це носіння одягу з радянською або нацистською символікою у громадських місцях, під час масових заходів;
розміщення символіки в Інтернеті, шляхом публікації фотографій, відео або текстів з пропагандою тоталітарних режимів у соціальних мережах, на форумах;
виготовлення та реалізація сувенірної продукції із забороненою символікою.

Суди, як правило, ретельно досліджують мотив та мету діянь. Наприклад, якщо особа носила символіку випадково, без усвідомлення її значення, або не мала на меті пропаганди, це може бути враховано. Проте, у переважній більшості випадків, встановлюється прямий умисел на поширення або пропаганду. Тобто, проблеми правового характеру залишаються.

Обмін досвідом з країнами, які мають подібне законодавство, наприклад, Німеччина, Польща, країни Балтії, могли б допомогти у вирішенні проблемних питань та вдосконаленні правозастосовної практики.

Наприклад, у § 86 Кримінального кодексу ФРН «Агітаційні матеріали» говориться: «(1) Той, хто розповсюджує, робить публічно доступним, виробляє, зберігає на складі, імпортує або експортує пропагандистські матеріали

1. партії, визнаної неконституційною Федеральним конституційним судом, або партії чи об'єднання, яке було беззаперечно визнано організацією, що замінює таку партію,

2. об'єднання, яке було беззаперечно заборонено через те, що воно суперечить конституційному ладу чи принципу міжнародного порозуміння, або яке було беззаперечно визначено як організацію, що замінює таке заборонене об'єднання,

3. уряду, асоціації чи установи поза територіальною сферою дії цього Закону, яка діє в інтересах однієї зі сторін або асоціацій, зазначених у пунктах 1 та 2, або

4. який за своїм змістом має на меті продовжити діяльність колишньої націонал-соціалістичної організації, карається позбавленням волі на строк до трьох років або

штрафом» (Section 86/86a). Як ми бачимо, йдеться про поширення відповідних матеріалів, а про виготовлення - не сказано нічого.

Польща в Кримінальному кодексі (Kodeks karny, Art. 256) криміналізує пропаганду фашистського, комуністичного або іншого тоталітарного державного ладу та поширення символіки, що належить до таких систем. Тут сказано: «Ст.256 «Пропаганда нацизму, комунізму, фашизму чи будь-якої іншої тоталітарної системи» (Kodeks karny Dziennik Ustaw. Dz.U., 2025):

§1.Хто публічно пропагує нацистський, комуністичний, фашистський чи інший тоталітарний державний устрій або розпалює ненависть на основі національних, етнічних, расових чи релігійних відмінностей або через відсутність будь-якої релігійної конфесії, карається позбавленням волі на строк до 3 років.

§1a.Таке ж покарання застосовується до тих, хто публічно пропагує нацистську, комуністичну, фашистську ідеологію або ідеологію, що закликає до застосування насильства з метою впливу на політичне чи суспільне життя.

§2.Покарання, зазначене в § , накладається на будь-кого, хто з метою розповсюдження виробляє, записує або імпортує, набуває, продає, пропонує, зберігає, володіє, представляє, перевозить або надсилає друкований документ, запис або інший матеріал, що містить вміст, зазначений у §1 або 1a, або є носієм нацистської, комуністичної, фашистської чи іншої тоталітарної символіки, яка використовується у спосіб, що служить для поширювання пропаганди, зазначеної у §1 або 1a» (Kodeks karny Dziennik Ustaw. Dz.U., 2025).

Як видно з дослідження, що виготовлення заборонених «матеріалів» (більш вдалий вираз, оскільки в КК України сказано лише про «символіку») карається, якщо воно здійснено «з метою розповсюдження».

Закон С від 2012 року про Кримінальний кодекс Угорщини §335 «Використання символу тиранії» зазначає: «Той, хто а) розповсюджує, б) використовує публічно або с) демонструє свастику, значок СС, хрест зі стрілами, серп і молот, п'ятикутну червону зірку або символ, що їх зображує, таким чином, що це може порушити громадський спокій, особливо порушуючи людську гідність або право на панахиду жертв тиранічних режимів, карається позбавленням волі за проступок, якщо не скоєно більш тяжкого злочину» (BüntetőTörvénykönyvről évi C. Törvénya, 2012).

Очевидно, що тут взагалі про «виготовлення» названих предметів навіть не йдеться.

Хоча Пленум Верховного Суду не видавав окремої постанови, що стосується ст. 436-1 КК України, наявність таких роз'яснень була б вкрай корисною. Вони могли б:

- уточнити критерії «публічного» поширення, особливо в контексті мережі Інтернет;
- деталізувати ознаки пропаганди та способи доказування умислу та мети;
- роз'яснити застосування винятків, передбачених Законом про декомунізацію, особливо щодо мистецьких та наукових цілей.

До зміни редакції ст.436-1 забезпечення єдності судової практики є завданням Верховного Суду. Через перегляд рішень нижчих інстанцій та формування правових позицій Верховний Суд може сприяти усуненню розбіжностей у застосуванні цієї статті. Активне залучення спеціалістів (істориків, культурологів, лінгвістів) для проведення експертиз у складних випадках може значно покращити якість доказування та обґрунтованість судових рішень.

Поряд з правовим регулюванням, важливо проводити широку просвітницьку роботу серед населення щодо історії тоталітарних режимів, їхніх злочинів та значення заборони відповідної символіки. Це сприятиме підвищенню правосвідомості та зменшенню кількості правопорушень.

Конституційний Суд України у своєму Рішенні № 9-р/2019 від 16.07.2019 р. підтвердив конституційність Закону про декомунізацію, зазначивши, що «заборона пропаганди комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів відповідає національним інтересам України та її міжнародним зобов'язанням» (Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України Про засудження комуністичного та націонал- соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки, 2019.)

Це Рішення стало важливим орієнтиром для судової практики, усунувши сумніви щодо легітимності криміналізації.

Висновки. Запровадження статті 436-1 КК України є логічним та виваженим кроком у становленні України як демократичної, правової держави, яка засуджує злочинну сутність тоталітарних режимів. Історичний досвід України, що стала однією з головних жертв як нацистського, так і комуністичного тоталітаризму, зумовлює необхідність правового реагування на будь-які спроби їхнього відродження. Рішення Конституційного Суду України від 16.07.2019 № 9-р/2019, яке підтвердило конституційність Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», заклало міцну правову основу для криміналізації відповідних діянь. Воно відповідає міжнародним стандартам та досвіду європейських країн, які також мають подібні законодавчі обмеження щодо тоталітарних ідеологій. Актуальність цієї норми значно зросла в умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації, яка використовує елементи радянської та навіть нацистської риторики для виправдання своїх злочинних дій, підкреслюючи роль статті 436-1 КК України у захисті національної безпеки та ідентичності. Незважаючи на банкетну деталізацію диспозиції ст.436-1 КК України, на практиці виникають певні складнощі, що вимагають подальшого вдосконалення правозастосовної практики. Так, розмежування «символіки» від «творчого/історичного контексту». Ключовою проблемою є чітке відмежування злочинної пропаганди від дозволеного використання символіки у наукових, освітніх чи мистецьких цілях, що вимагає ретельного аналізу контексту, мотиву та мети діянь, часто із залученням експертних висновків (лінгвістичних, історичних, культурологічних). Встановлення прямого умислу та специфічної мети прославлення/виправдання /підтримки режиму є найскладнішим аспектом доказування. Суди повинні ґрунтуватися на сукупності непрямих доказів, що підтверджують ці суб'єктивні ознаки.

Хоча єдність судової практики є загальним принципом, специфіка статті 436-1 КК України та її, відносно нетривалий період, застосування зумовлюють потребу в подальших роз'ясненнях Верховного Суду України. Вони могли б уніфікувати підходи до тлумачення термінів, доказування, відмежування та застосування винятків, що забезпечило б більш ефективне та справедливе правосуддя. Тим не менш, стаття 436-1 Кримінального кодексу України є необхідним та дієвим інструментом для захисту демократичних цінностей, національної безпеки, суверенітету та історичної пам'яті України від загроз, пов'язаних із відродженням тоталітарних ідеологій.

Бібліографічний список

Верховний Суд визнав законним покарання за репости зображень серпа та молота, 2025.
Поширення комуністичної символіки – злочин. *Судово-юридична газета*, 27 листопада. [онлайн] Доступно: https://sud.ua/uk/news/sudebnaya-praktika/347238-rasprostranenie-kommuni_sticheskoy-simvoliki-prestuplenie-verkhovnyy-sud-priznal-

- [zakonnym-nakazanie-za-reposty-izobrazheniy-serpa-i-molo](#)
- Закон України Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки №317-VIII, 2015. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19>
- Закон України Про медіа №2849-IX, 2022. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#n514> [Дата звернення 16 березня 2026].
- Кримінальний кодекс України № 2341-III, 2001. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
- Мармура, О.З., 2019. *Ознаки, що кваліфікують злочин*: монографія. Львів, с.156.
- Платформа прав людини* [онлайн] Доступно: <https://ppl.org.ua/monitoring/monitoring-sudovoi-vladi/monitoring-oficijnix-veb-sajtiv-sudiv><https://ppl.org.ua/sudovi-spravi>
- Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) *Закону України Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки* № 9-р/2019, 2019. [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-19#Text>
- Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, 2022 *Рішення, внесені до ЄДРСР, за липень 2022 р. правове управління (III) департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду*. Київ, с.21.
- Харитонов, О.І., 2023. *Актуальні проблеми кваліфікації злочинів проти громадської безпеки*: монографія. Одеса, с.145.
- BüntetőTörvénykönyvről évi C. Törvénya, 2012. [online] Available at:<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200100.tv>.
- Kodeks karny Dziennik Ustaw. Dz.U., 2025. Art. 256. [Propagowanie nacjiizmu, komunizmu, faszyzmu lub innego ustroju totalitarnego] 383 t.j. *Aktobowiazujacy. Wersja od*: 2025. 26 marca. [online] Available at: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/kodeks-karny-16798683/art-256>
- Section 86/86a (StGB)/ *Legal. Texts* §§ 86 and 86a StGB/. [online] Available at: <https://www.dg.de/en/section-86-86a-stgb/>

References

- BüntetőTörvénykönyvről évi C. Törvénya, 2012. [online] Available at: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200100.tv> (Accessed 11 March 2026).
- Kharytonova, O.I., 2023. *Aktualni problemy kvalifikatsii zlochiniv proty hromadskoi bezpeky* [Current problems of qualification of crimes against public safety]: monohrafiia. Odessa, p.145. (in Ukrainian).
- Kodeks karny Dziennik Ustaw. Dz.U., 2025. Art. 256. [Propagowanie nacjiizmu, komunizmu, faszyzmu lub innego ustroju totalitarnego] 383 t.j. *Aktobowiazujacy. Wersja od*: 2025. 26 marca. [online] Available at: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/kodeks-karny-16798683/art-256>
- Kryminalnyi kodeks Ukrainy № 2341-III [Criminal Code of Ukraine], 2001. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [(in Ukrainian)].
- Marmura, O.Z., 2019. *Oznaky, shcho kvalifikuiut zlochyn* [Signs qualifying a crime]: monohrafiia. Lviv, p.156. (in Ukrainian).
- Ohliad sudovoi praktyky Kasatsiinoho kryminalnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu, 2022

Rishennia, vneseni do YeDRSR, za July 2022 r. pravove upravlinnia (III) departamentu analitychnoi ta pravovoi roboty aparatu Verkhovnoho Sudu [Decisions submitted to the Unified State Register of Legal Affairs for July 2022, Legal Department (III) of the Department of Analytical and Legal Work of the Supreme Court]. Kyiv, p.21. (in Ukrainian).

Platforma prav liudyny [Human Rights Platform] [online] Available at:<https://ppl.org.ua/monitoring/monitoring-sudovoi-vladi/monitoring-oficijnix-veb-sajtiv-sudiv><https://ppl.org.ua/sudovi-spravi> (in Ukrainian).

Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 46 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) Zakonu Ukrainy Pro zasudzhennia komunistychnoho ta natsional-sotsialistychnoho (natsystskoho) totalitarnykh rezhymiv v Ukraini ta zaboronu propahandy yikhnoi symvoliky № 9-p/2019 [Law of Ukraine On the condemnation of communist and national socialist (Nazi) totalitarian regimes in Ukraine and the prohibition of propaganda of their symbols], 2019. [online] Available at:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-19#Text> (in Ukrainian).

Section 86/86a (StGB)/ Legal. Texts §§ 86 and 86a StGB/. [online] Available at:<https://www.dg.de/en/section-86-86a-stgb/>

Verkhovnyi Sud vyznav zakonnym pokarannia za reposty zobrazhen serpa ta molota, 2025. Poshyrennia komunistychnoi symvoliky-zlochyn [Spreading communist symbols is a crime]. Sudovo-yurydychna hazeta, 27 November. [online] Available at:<https://sud.ua/uk/news/sudebnaya-praktika/347238-rasprostranenie-kommunisticheskoy-simvoliki-prestuplenie-verkhovnyy-sud-priznal-zakonnyy-nakazanie-za-reposty-izobrazheniy-serpa-i-molo> (in Ukrainian).

Zakon Ukrainy Pro media №2849-IX [Law of Ukraine On Media], 2022. Verkhovna Rada Ukrainy [online] Available at:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#n514> (in Ukrainian).

Zakon Ukrainy Pro zasudzhennia komunistychnoho ta natsional-sotsialistychnoho (natsystskoho) totalitarnykh rezhymiv v Ukraini ta zaboronu propahandy yikhnoi symvoliky №317-VIII [Law of Ukraine On the condemnation of communist and national socialist (Nazi) totalitarian regimes in Ukraine and the prohibition of propaganda of their symbols], 2015. Verkhovna Rada Ukrainy [online] Available at:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19> (in Ukrainian).

**Popov A.A.,
Pikaluk S.S.,
Vyshkovska V.I.**

PROBLEMATIC ISSUES OF QUALIFICATION UNDER ARTICLE 436-1 OF THE CRIMINAL CODE

The article examines the problematic issues of qualification of the objective and subjective sides of the criminal offense provided for by Article 436-1 of the Criminal Code of Ukraine (production, dissemination of communist, Nazi symbols and propaganda of communist and national socialist (Nazi) totalitarian regimes). Having considered the historical grounds for this novella, the authors proceed to the analysis of the disposition of Article 436-1 of the Criminal Code of Ukraine using the doctrinal and judicial interpretation of the terms «propaganda», «propaganda of communist and national socialist (Nazi) totalitarian regimes», «symbolism», «production», «production and/or dissemination».

The authors believe that the construction of the objective side of the offense used in this article is caused by excessive legislative economy and causes a significant increase in the

burden on the court. At the same time, judicial practice, including the practice of the Supreme Court of Ukraine, is ambiguous and contradictory, which leaves legal problems unresolved.

According to the authors, the exchange of experience with countries that have similar legislation: Germany, Poland, the Baltic countries, which could provide assistance in resolving problematic issues and improving law enforcement practice. The examples of relevant norms of foreign legislation given in the article indicate a different approach in legal technique with the displacement of complex points in qualification from judicial interpretation to definitions in the law.

The authors are convinced that with regard to the change in the wording of Article 436-1 of the Criminal Code of Ukraine, ensuring the unity of judicial practice is the task of the Supreme Court of Ukraine. By reviewing the decisions of lower instances and forming legal positions, the Supreme Court can contribute to the elimination of discrepancies in the application of this article.

Keywords: *totalitarian regime, state terror, communism, Nazism, banned materials, decommunization laws, propaganda, symbolism, creative/historical context.*

Статтю було подано / The article was submitted	29.03.2026
Статтю було прийнято / The article was accepted	20.04.2026

УДК 340.12(477)

Рязанов М. Ю.

ORCID: [0000-0003-0404-2841](https://orcid.org/0000-0003-0404-2841)

Чувакова Г. М.

ORCID: [0000-0001-6380-1233](https://orcid.org/0000-0001-6380-1233)

ПРАВОВА СПАДЩИНА УКРАЇНИ ТА ПРАВОВІ АНОМАЛІЇ: ПРОБЛЕМИ ТРАНСЛЯЦІЇ І ВІДТВОРЕННЯ

Статтю присвячено проблемі інтерпретування правової спадщини, виявлення її характерних рис, а також засобів збереження й трансляції. В роботі вказано, що правова спадщина становить основу формування національної правової системи.

Підкреслено, що правова спадщина відіграє важливу роль у відображенні внутрішнього стану певної правової системи. Вона визначає самобутність і неповторність права конкретної держави, правової системи чи правової сім'ї, водночас виступаючи гарантом збереження та передання родових рис правової системи, що забезпечує її цілісність та стабільність.

У роботі окрему увагу приділено феномену аномалій правової спадщини, які розглядаються як внутрішні суперечності та відхилення, що виникають у процесі взаємодії історичних правових традицій із сучасними соціально-правовими викликами. Наголошено, що аномалії не є лише негативними дисфункціями правової системи, а виступають важливими індикаторами її розвитку та точками правової еволюції. Вони проявляються у розриві між усталеними правовими уявленнями та фактичним станом правового життя, актуалізуючи потребу переосмислення принципів законності, справедливості та правової ідентичності. У цьому контексті аномалії правової спадщини інтерпретовано як каталізатори оновлення правових форм, що сприяють адаптації правової системи до сучасних трансформацій та забезпечують її здатність до саморефлексії й самовідтворення.

Крім того, стаття присвячена комплексному аналізу правової спадщини України як ключового елемента формування та розвитку національної правової системи. На основі огляду наукових підходів: аксіологічного, діяльнісного, функціонального визначено місце правової спадщини у збереженні правових цінностей, забезпеченні наступності та стабільності правового порядку. Особливу увагу приділено впливу правової спадщини на правосвідомість, правореалізацію та правотворчі процеси. Вказано, що ефективно використання правової спадщини сприяє зміцненню правового порядку та підвищенню довіри до правових інституцій.

Таким чином, обґрунтовано, що правова спадщина, з одного боку, постає як сукупність правових надбань минулого, а з іншого – як динамічний механізм, що впливає на сучасні процеси правотворення та правореалізації. Глибоке дослідження її аномалій дозволяє детальніше зрозуміти закономірності еволюції права, а також визначити перспективи розвитку національної правової системи.

Зроблено висновок про необхідність глибокого осмислення правової спадщини як передумови ефективних правових реформ та зміцнення правової культури в Україні.

Ключові слова: спадщина, право, правова спадщина, культурна спадщина, правова система, аномалії, аномалії правової спадщини.

DOI 10.34079/2518-1319 -2026-16-31-324-331

Постановка проблеми та її актуальність. Зростання наукового інтересу до розгляду правової спадщини як чинника стабільності правової системи, пояснюється кризовим станом сучасної правової дійсності в Україні. Вказане спонукає як науковців, так і законодавців шукати шляхи модернізації українського права й підвищити ефективність національної правової системи у зв'язку з тим, що правова спадщина має здатність впливати на всі складові правового життя суспільства, зокрема на правосвідомість, правотворчість, правореалізацію.

Проблема аномалій правової спадщини полягає у суперечності між **нормативним і фактичним, ідеальним і дійсним, стабільним й змінним** у правовій дійсності. Змістовне осмислення аномалії передбачає визнання того, що відхилення від норми не завжди є патологією чи випадковістю, а часто виступає **рушійною силою розвитку права**. У вказаному сенсі аномалії постають не як порушення системи, а як її **онтологічна необхідність**, що відкриває шлях до переосмислення засад законності, справедливості та правового прогресу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Певні характеристики правової спадщини, знайшли своє відображення в роботах українських вчених, серед яких варто виокремити Оборотова Ю. М., Авраменко Л. В., Козюбра М. І., Усенко І. Б. та ін.. Активним вивченням аномалій на сучасному етапі займається Чувакова Г. М., Ткаля О. В., Майданик Н. І. тощо. Їхні дослідження суттєво полегшують розуміння таких складних категорій, як «правова спадщина» та «правова аномалія». Водночас проблема правової спадщини в юридичній площині досі не отримала всебічного, різностороннього наукового висвітлення, що й обумовлює необхідність здійснення ґрунтовного аналізу. Проведення такого дослідження мало б значну теоретичну цінність для подальшого розвитку юридичної науки.

Метою наукової статті є комплексне дослідження правової спадщини в Україні з урахуванням її історичного розвитку, сучасного стану та впливу на формування національної правової системи. У роботі передбачається проаналізувати правову спадщину, правові аномалії, зокрема аномалії пов'язані з правовою спадщиною, виявити характеристики й особливості її збереження й трансляції, а також визначити роль правової спадщини у забезпеченні стабільності та наступності правового розвитку. Особлива увага приділяється тому, як правова спадщина впливає на сучасні правотворчі процеси та правову культуру українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Питання правової спадщини, її збереження й проблема відмови від неї проявляється в різноманітних сферах людського існування. В сучасних наукових дослідженнях правову спадщину прийнято розглядати крізь призму універсального та локального, де універсальне виступає своєрідною підставою руйнування спадщини. В іншому аспекті відбувається протиставлення ідей культурної цілісності, і навіть різкіше, культурної єдності і культурного різноманіття, множинності та різноманітності культур (Оборотів, 2018, с. 3).

Правова спадщина, своєю чергою, спрямована на підтримку стійкості та стабільності суспільства. Вона розглядається у статичному вимірі й пов'язана з осмисленням цінностей попередніх поколінь. Завдяки правовим традиціям спадщина забезпечує неперервність між минулим, теперішнім і майбутнім, сприяючи збереженню правової культури суспільства. Її значення полягає у забезпеченні трансляції правових цінностей, смислів та прийняття правового досвіду минулого, що спрямовує життєдіяльність суспільства на збереження та укріплення історичних правових цінностей і правового менталітету.

Так, вплив правової спадщини на суспільство та індивідуальну свідомість може бути як позитивним, так і негативним, залежно від того, наскільки ефективно і

справедливо правові норми втілюються в життя. Позитивна правова спадщина, що базується на принципах рівності, справедливості та поваги до прав людини, сприяє формуванню довіри до правової системи, підвищенню правової обізнаності та активності громадян у захисті своїх прав і свобод. Водночас негативне сприйняття правової спадщини, викликане несправедливими законами, корупцією чи неефективністю правозастосовчої системи, може спричинити розчарування в праві як інструменті соціальної регуляції, зниження правової культури та загального правопорядку.

Звертаємо увагу на той факт, що аномалія посідає особливе місце у філософському та правовому дискурсі, адже відображає певні суперечності, злами й точки переходу в розвитку суспільства. Право, як одна з найстабільніших соціальних систем, не є винятком. Історія права – це не лише послідовність норм і принципів, а й процес подолання криз, відхилень й викривлень, які супроводжують кожен етап цивілізаційного розвитку. Правові аномалії у зазначеному контексті постають не просто як відхилення від норми, а як каталізatori оновлення правової свідомості та джерело еволюції правових форм.

Тому можемо стверджувати, що у філософсько-правовому аспекті аномалія являється явищем, яке спонукає до розвитку правову систему, спираючись на правову спадщину. Вона виконує роль каталізатора змін, дозволяючи суспільству переходити від застарілих форм правосвідомості до більш досконалих. Право, таким чином, розвивається не лише через логіку нормотворення, а й через досвід порушень, криз і девіацій, у яких проявляється глибинна мета історії – пошук гармонії між хаосом і порядком.

В сучасну епоху розвиток українського права потребує врахування досвіду минулих поколінь, а також творчого переосмислення вітчизняних правових традицій. Заперечення цінностей, які вироблені впродовж історії людства, зневажливе ставлення до наступності зв'язків, котрі об'єктивно існують між різними етапами розвитку права й держави, роблять проблематичною можливість вибору стратегічних ліній взаємозв'язку історії та сучасності країни, встановлення вірних орієнтирів на майбутнє (Арнаутова, 2010, с. 292).

Від попередніх періодів ми отримуємо багатий правовий спадок, в якому далеко не все є дійсно необхідним, прийнятним і цінним для теперішнього часу (Оборотов, 2003, с. 25). Але напрямок правового розвитку, заданий раніше, не залишається сталим й незмінним, не зумовлює жорсткої детермінованості права історичним минулим, назавжди зафіксованими світоглядними чи культурними домінантами соціуму, проте дозволяє констатувати, що право живе і прогресує у своїй історії, спирається на досвід минулих поколінь, заперечуючи, трансформуючи, підтримуючи його (Вовк, 2012, с. 5).

Загальновідомо, що культурна спадщина є однією з фундаментальних підстав ідентичності народу. Під культурною спадщиною в даному разі розуміється сукупність успадкованих соціумом від попередніх поколінь культурних цінностей, результат духовної і матеріальної діяльності. Дбайливе ставлення держави до пам'яток культурної спадщини сприяє консолідації, злагоді, стійкості нації (Додонов, 2024, с. 32).

В сучасній юриспруденції науковці дедалі частіше порушують питання про функціональний підхід до розуміння та дослідження правової спадщини. Вказаний підхід ґрунтується на ідеї, що правовій спадщині властива не лише історична й культурна цінність, вона виконує і певні функції у суспільстві, які можуть змінюватися з часом та в різні періоди розвитку правової системи. До того ж функціональний підхід допомагає розглядати правову спадщину як відповідну систему, яка виконує ті чи інші функції в суспільстві.

Вважається, що найбільш розповсюдженим підходом до розуміння правової

спадщини є аксіологічний, за якого правова спадщина розглядається як система правових цінностей, які були створені та які створюються у ході розвитку суспільства і котрі поєднали в собі ключові досягнення правової культури людства. Саме тому правову спадщину можна описати як частину правової культури через призму гуманізації людини і суспільства.

Прихильники аксіологічного підходу розглядають правову спадщину крізь призму правових цінностей, як «розвинену систему правових цінностей, що створюються в ході розвитку суспільства і, яка вбирає в себе досягнення правової культури», або як «сукупність всіх цінностей, які створюються людьми в сфері права» (Оборотв, 2004, с. 4).

Крім того, варто окреслити й діяльнісний підхід, при якому правову спадщину доцільно розглядати як вид творчої діяльності. Так, правова спадщина включає не лише результати, але й спосіб діяльності. З цієї точки зору, вона може бути сприйнята як форма мислення, норми та стандарти поведінки і відносно особистості виявляється у її правовому менталітеті (Білозьоров, 2018, с. 20).

На додаток, є доречним визнати, що до всього допустимим вважається застосування й інших підходів та критеріїв до класифікації правової спадщини, які можуть застосовуватись до більшої частини правових явищ, наприклад, функціональний, ідеологічний інформаційний та ін..

З такого погляду, можна зробити висновок, що правова спадщина є багатовимірною системою, яка охоплює правовий менталітет та правовий досвід, а також й правові артефакти, зокрема форми, засоби, правові відносини, методи юридичної діяльності та навіть юридичну термінологію тощо. Вказані елементи становлять об'єднану ментальну та матеріальну сферу, в межах якої когнітивні процеси відбору правових патернів, сформованих у минулі епохи, відіграють провідну роль на сучасний розвиток правової системи.

Як можна побачити, все це є свідченням того, що на сьогодні для юриспруденції відкривається новий, величезний простір до виокремлення новітніх підходів та способів осмислення нашого правового минулого, кожний з яких має бути проаналізований для вироблення єдиної стратегії нашого подальшого правового розвитку.

Перетворення, які переживає Україна є доволі суперечливими. Лібералізація і демократизація внутрішнього законодавства з метою створення «відкритого суспільства», приведення його у відповідність з міжнародними стандартами супроводжується глибокою правовою кризою, пов'язаною як з негативним впливом минулого, так і з темповою модернізацією, яка не завжди відповідає правовому менталітету українського народу. Крім того, варто акцентувати увагу на відсутності зваженого правового аналізу правової спадщини України (Рязанов, 2018, с. 1).

У контексті правової спадщини аномалії доцільно розуміти як такі форми збереження, передачі або відтворення правового досвіду, які в нових історичних умовах втрачають свою регулятивну узгодженість із актуальними потребами суспільства, але при цьому продовжують впливати на правосвідомість, правотворчість і правозастосування. Аномалії правової спадщини можуть проявлятися у збереженні застарілих правових уявлень, у відтворенні неефективних моделей правового регулювання, у суперечності між формально проголошеними цінностями та реальною юридичною практикою, а також у некритичному запозиченні зовнішніх правових конструкцій без урахування національної правової традиції. У цьому сенсі вони є не лише наслідком розриву між минулим і сучасністю, а й індикатором тих ділянок правового розвитку, де особливо гостро постає потреба в осмисленні, відборі та адаптації правової спадщини.

Для сучасної України аномалії правової спадщини особливо помітні у сферах, де поєднуються залишки попередніх правових моделей, фрагментарне оновлення законодавства та недостатнє врахування власної правової традиції. Це може виявлятися у декларативності окремих правових принципів, у слабкій узгодженості між нормою і практикою її реалізації, у недовірі до правових інститутів, а також у конфлікті між суспільним уявленням про справедливість і формальною юридичною конструкцією. Саме тому дослідження правових аномалій дає змогу глибше зрозуміти не лише кризові явища правового розвитку, а й потенціал оновлення національної правової системи.

Таким чином, наслідки правових аномалій чи відхилень від прийнятих норм та принципів у правовій сфері є глибокими та складними для різноманітних аспектів правового життя та зокрема правової культури, правової свідомості. Такі наслідки виникають у зв'язку з порушеннями в правозастосовній практиці або недоліками у законодавстві і можуть стати основою для серйозних проблем (Чувакова, 2023, с. 244).

Правова спадщина відображає динаміку розвитку правової системи. Перевагою вважається те, що її розглядають як сукупність взаємозв'язків і взаємовпливів, що проявляються всередині правової культури та самої правової системи.

До того ж правова спадщина являється провідною сполучною ланкою між правовою культурою та правовою традицією, забезпечуючи збереження та передачу правових цінностей і принципів через покоління. В контексті правової спадщини як порядку, треба зауважити, що правова спадщина не може існувати ізольовано від тих чи інших правових інститутів, від загального досвіду. Саме їх сукупність опосередковує існування загальної категорії спадщини, тому якщо мова заходить за існування спільноти, то її повною системою буде виступати саме її спадщина.

Існування суспільства й окремих індивідів неможливий без усієї спадщини, у тому числі й правової. Наступні покоління починають свій розвиток у середовищі матеріальних і духовних надбань, створених та відзначених попередніми епохами. Якщо людина є активним творцем спадщини, то важливо підкреслити, що спадщина, зі свого боку, в певній мірі впливає і на саму людину. Фактично спадщина не зводиться лише до пасивного збереження матеріальних та духовних цінностей, вона виступає активним чинником, котрий стимулює їх творче використання людством заради соціального прогресу. Суспільство здатне до розвитку та вдосконалення лише шляхом взяття на озброєння накопиченої спадщини та її творчої переробки. Правова спадщина належить до системи правової культури і водночас виступає як особливий «правовий архів» – набір характеристик та підходів до самої правової культури, який здійснює суттєвий вплив на її розвиток і сприяє збереженню її «правової пам'яті» (Рязанов, 2019, с. 47).

Попри зміни, які відбуваються в правовій культурі України, правовий розвиток України все-таки недостатньо орієнтується на збереження і використання власної правової спадщини. Загалом він вирізняється значною, подекуди необґрунтованою правовою акультурацією, що проявляється у некритичному запозиченні західних правових моделей, ігноруванні національної правової традиції, недооцінці усталених правових інститутів і нехтуванні сформованим правовим менталітетом українського суспільства.

Варто підкреслити той факт, що правова спадщина у певній мірі розглядається як втілення традиції, передача якої наділяє сенсом як минуле, так і сучасність. Аналізуючи правову спадщину з історико-культурної точки зору, можна прослідкувати такі смислові аспекти, як «залишення правового сліду», «знаходження правового сліду», «рух за правовим слідом» і «правовий слід предків». Тому, все те, що зберігає свій слід упродовж багатьох років, зазвичай має особливу цінність, адже виходить за рамки повсякденного й набуває позачасового значення.

Крім того, правова спадщина визначається не як статичний архів минулого, а як живий організм, у якому поєднуються досвід попередніх епох і виклики сучасності. Вона регулярно регенерується під впливом соціальних, політичних та культурних змін, зберігаючи при цьому свій гуманістичний зміст.

Українська правова спадщина стала основою для розвитку національної правової свідомості та незалежної правової системи. Її еволюція відображає різні історичні етапи становлення права в Україні, що створюють міцний фундамент для нинішньої правової культури. В межах правової спадщини України виокремлено її дві загальні складові, які визначають процес становлення та розвитку національної правової спадщини: зовнішня та внутрішня правові традиції розвитку українського права.

Висновки. Правова спадщина є частиною основи правової системи та певною мірою впливає на ставлення населення до права. Це ставлення, зі свого боку, визначає відповідний ступінь сформованості правової культури, сприйняття законності та авторитету правових інституцій.

Аномалії правової спадщини проявляються у **розриві** між усталеною традицією і сучасними потребами суспільства. Вони є маркерами тих моментів, коли право потребує переосмислення. Саме в аномаліях найяскравіше видно динаміку правової еволюції. У цьому сенсі аномалія виступає не запереченням спадщини, а її реальним проявом та своєрідною точкою, де минуле перетворюється на майбутнє.

В контексті правової спадщини помітним є вплив історичних традицій, правових доктрин та цінностей на норми поведінки й стандарти справедливості у суспільстві. Таким чином, образ права постає як підсумковий аспект, що формується під впливом усіх перелічених чинників і відображає загальне уявлення про право. Він першочергово впливає на правосвідомість громадян й відповідно на їх взаємодію із правовою системою.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що правова спадщина не тільки віддзеркалює історичний досвід та культурні традиції суспільства в правовій сфері, але й визначає майбутнє розвитку правової системи, її спроможність пристосовуватися до актуальних викликів, забезпечуючи гармонійне співіснування і стабільність в суспільстві.

Бібліографічний список

- Оборотов Ю. М. Категоріальний статус правової спадщини [Електронний ресурс] / Ю. М. Оборотов // Концептуалізація та використання правової спадщини : матеріали Всеукр. круглого столу (26 грудня 2018 р., м. Одеса) / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.», каф. загальнотеорет. юриспруденції. С. 3-7. URL: <http://hdl.handle.net/11300/11602>.
- Арнаутова Л. П. Методологія і методи в правовій спадщині О. В. Сурілова. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. С. 289-294.
- Оборотов Ю. М. Традиції та новації в правовому розвитку: загальнотеоретичні аспекти : автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.01 Одеса, 2003. 38 с. URL: <http://hdl.handle.net/11300/1848>
- Вовк Д. О. Правова традиція: підходи до розуміння. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2012. № 23. С. 3-15.
- Додонов Р. Колоніальна, етноцентристська та етатистська парадигми управління культурною спадщиною в Україні. *Українознавство* №2 (91) 2024. С. 31-43. DOI: 10.17721/2413-7065.2(91).2024.307949
- Оборотов Ю. М. Правова спадщина та правові традиції як фундамент розвитку права України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. № 22. С. 4-9.

URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2004_22_2

- Білозьоров Є. В. Використання діяльнісного підходу в пізнанні державно-правових явищ / Є. В. Білозьоров // Матеріали круглого столу «Права людини і поліція в сучасному світі», присвячений пам'яті С. Л. Лисенкова / Редкол.: А. М. Завальний, Н. В. Лазнюк, М. М. Пендюра, Д. О. Тихомиров. К.: ФОП Маслаков, 2018. С. 18-21.
- Рязанов М. Ю. Правова спадщина як складова правової культури [Електронний ресурс] / М. Ю. Рязанов // Концептуалізація та використання правової спадщини : матеріали Всеукр. круглого столу (26 грудня 2018 р., м. Одеса) / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.», каф. загальнотеорет. юриспруденції. 5 с. URL: <http://hdl.handle.net/11300/11604>
- Чувакова Г. М. Співвідношення понять «аномалія права» та «правова аномалія». Knowledge, Education, Law, Management 2023 № 5 (57). С. 242-245. DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.5.40>
- Рязанов М. Ю. Правові артефакти та культурний код права. *Часопис Київського університету права*. 2019/4. С. 46-51. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2019.06>

References

- Oborotov Yu. M. Categorical status of legal heritage [Electronic resource] / Yu. M. Oborotov // Conceptualization and use of legal heritage: materials of the All-Ukrainian round table (December 26, 2018, Odessa) / National University "Odessa. Law Academy", Department of General Theory of Law. P. 3-7. URL: <http://hdl.handle.net/11300/11602>.
- Arnautova L. P. Methodology and methods in legal heritage O. V. Surilova. Current problems of state and law. 2010. P. 289-294.
- Oborotov Yu. M. Traditions and innovations in legal development: general theoretical aspects: author's abstract of the dissertation ... Dr. Law sciences: 12.00.01 Odesa, 2003. 38 p. URL: <http://hdl.handle.net/11300/1848>
- Vovk D. O. Legal tradition: approaches to understanding. State building and local self-government. 2012. No. 23. P. 3-15.
- Dodonov R. Colonial, ethnocentric and statist paradigms of cultural heritage management in Ukraine. Ukrainian Studies No. 2 (91) 2024. P. 31-43. DOI: 10.17721/2413-7065.2(91).2024.307949
- Oborotov Yu. M. Legal heritage and legal traditions as the foundation of the development of Ukrainian law. Current problems of the state and law. 2004. No. 22. P. 4-9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2004_22_2
- Bilozarov E. V. Using the activity approach in the cognition of state and legal phenomena / E. V. Bilozarov // Materials of the round table "Human Rights and the Police in the Modern World", dedicated to the memory of S. L. Lysenkov / Ed.: A. M. Zavalny, N. V. Laznyuk, M. M. Pendyura, D. O. Tikhomirov. –K.: FOP Maslakov, 2018. P. 18-21.
- Ryazanov M. Yu. Legal heritage as a component of legal culture [Electronic resource] / M. Yu. Ryazanov // Conceptualization and use of legal heritage: materials of the All-Ukrainian round table (December 26, 2018, Odessa) / National Univ. "Odessa. Law" acad., dept. of general theory of law. 5 p. URL: <http://hdl.handle.net/11300/11604>
- Chuvakova G. M. The relationship between the concepts of "anomaly of law" and "legal anomaly". Knowledge, Education, Law, Management 2023 No. 5 (57). P. 242-245. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.5.40>
- Ryazanov M. Yu. Legal artifacts and the cultural code of law. Journal of the Kyiv University of Law. 2019/4. P. 46-51. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2019.06>

M. Yu. Ryazanov

H. M. Chuvakova

**LEGAL HERITAGE OF UKRAINE AND ANOMALIES: CONTENT, MEANING
AND CONSEQUENCES IN THE CONDITIONS OF MODERN LEGAL
TRANSFORMATIONS**

The article is devoted to the problem of interpreting legal heritage, identifying its characteristic features, as well as means of preservation and transmission. The work indicates that legal heritage is the basis for the formation of a national legal system.

It is emphasized that legal heritage plays an important role in reflecting the internal state of a certain legal system. It determines the originality and uniqueness of the law of a particular state, legal system or legal family, while at the same time acting as a guarantor of the preservation and transmission of the ancestral features of the legal system, which ensures its integrity and stability.

The work pays special attention to the phenomenon of anomalies of legal heritage, which are considered as internal contradictions and deviations that arise in the process of interaction of historical legal traditions with modern socio-legal challenges. It is emphasized that anomalies are not only negative dysfunctions of the legal system, but also important indicators of its development and points of legal evolution. They manifest themselves in the gap between established legal concepts and the actual state of legal life, actualizing the need to rethink the principles of legality, justice and legal identity. In this context, anomalies of legal heritage are interpreted as catalysts for the renewal of legal forms, which contribute to the adaptation of the legal system to modern transformations and ensure its ability to self-reflect and self-reproduce. It is indicated that the effective use of legal heritage contributes to the strengthening of the legal order and increasing trust in legal institutions.

Thus, it is substantiated that legal heritage, on the one hand, appears as a set of legal achievements of the past, and on the other hand, as a dynamic mechanism that influences modern processes of lawmaking and law enforcement. A deep study of its anomalies allows us to understand in more detail the patterns of the evolution of law, as well as to determine the prospects for the development of the national legal system.

In addition, the article is devoted to a comprehensive analysis of the legal heritage of Ukraine as a key element of the formation and development of the national legal system. Based on a review of scientific approaches: axiological, activity, functional, the place of legal heritage in preserving legal values, ensuring the continuity and stability of the legal order is determined. Special attention is paid to the impact of legal heritage on legal consciousness, law enforcement and law-making processes.

The conclusion is made about the need for a deep understanding of legal heritage as a prerequisite for effective legal reforms and strengthening legal culture in Ukraine.

Key words: *heritage, law, legal heritage, cultural heritage, legal system, anomalies, anomalies of legal heritage.*

Статтю було подано / The article was submitted

10.04.2026

Статтю було прийнято / The article was accepted

20.04.2026

УДК 341.1/8

А. М. Сало

ORCID 0009-0001-2035-1428

МЕДІАЦІЙНІ УГОДИ У МІЖНАРОДНИХ ІНВЕСТИЦІЙНИХ СПОРАХ КРІЗЬ ПРИЗМУ ДЖЕРЕЛ ЇХ ЗАКРІПЛЕННЯ

Стаття присвячена аналізу джерел закріплення медіаційної угоди на різних рівнях правового регулювання в контексті вирішення міжнародних інвестиційних спорів шляхом медіації. Актуальність дослідження зумовлена зростанням кількості інвестиційних конфліктів між державами (державними органами) та іноземними інвесторами, а також необхідністю формування ефективних, гнучких і неконфронтаційних способів їх врегулювання, особливо в умовах післявоєнного відновлення України, трансформації економіки та її інтеграції до європейського правового простору.

У статті проаналізовано доктринальні підходи до розуміння медіаційної угоди, співвідношення понять «медіаційна угода», «договір про проведення медіації» та «угода за результатами медіації», а також запропоновано авторське визначення медіаційної угоди як письмової домовленості сторін про врегулювання спору шляхом медіації без встановлення обов'язку досягти конкретного результату. Обґрунтовано, що специфіка інвестиційної медіації зумовлена її функціонуванням на перетині міжнародного публічного та приватного права, що впливає на характер і форми вираження згоди сторін на проведення медіації.

У статті детально проаналізовано джерела, у яких може міститися медіаційна угода або медіаційне застереження в інвестиційних правовідносинах: міжнародні інвестиційні договори (двосторонні та багатосторонні угоди про заохочення та захист інвестицій, договори про вільну торгівлю з інвестиційними розділами), індивідуальні інвестиційні контракти, національне законодавство держави-реципієнта інвестицій, а також інші форми вираження взаємної згоди сторін, зокрема спільне звернення до міжнародної інституції.

Підкреслюється, що закріплення медіаційного застереження у міжнародному договорі надає згоді держави характеру попередньої загальної згоди відповідно до норм міжнародного публічного права. З урахуванням Керівних принципів ЮНСІТРАЛ щодо медіації у міжнародних інвестиційних спорах (2024) та практики ICSID розглядаються механізми ініціювання медіації без укладення окремого письмового документа. Констатується, що чинне законодавство України прямо не передбачає можливості врегулювання інвестиційних спорів шляхом медіації, що свідчить про відсутність нормативно вираженої згоди держави на застосування цієї процедури та вказує на необхідність удосконалення національного законодавства у відповідній сфері.

Ключові слова: медіація, медіаційна угода, інвестиційні спори, міжнародні інвестиційні правовідносини, медіаційне застереження, альтернативне вирішення спорів.

DOI 10.34079/2518-1319 -2026-16-31-332-339

Постановка проблеми та її актуальність. У сучасних міжнародних інвестиційних правовідносинах зростає потреба в ефективних і неконфронтаційних способах врегулювання спорів між державою (її органом) та інвестором. Традиційна орієнтація на інвестиційний арбітраж, попри його поширеність, пов'язана зі значними фінансовими та часовими витратами й ризиком ескалації конфлікту. У цьому контексті медіація

розглядається як альтернативний інструмент, здатний забезпечити баланс публічних і приватних інтересів та сприяти збереженню інвестиційних відносин.

Говорячи про національний рівень, збройна агресія проти України, з одного боку, та поступове відновлення економічної активності й інтеграція до європейського правового простору - з іншого, актуалізують питання формування правової інфраструктури, здатної забезпечити захист інвестицій та відновлення довіри іноземного бізнесу.

За даними Європейської Бізнес Асоціації, у 2025 р. індекс інвестиційної привабливості України зріс до 2,70 бала з можливих 5, що свідчить про поступове відновлення довіри інвесторів практично до рівня, який існував до повномасштабного вторгнення (Європейська Бізнес Асоціація, індекс інвестиційної привабливості України, 2025, с. 3). У таких умовах особливого значення набувають альтернативні способи вирішення інвестиційних спорів, здатні забезпечити баланс між інтересами держави та інвестора без ескалації конфлікту.

Джерела закріплення медіаційної угоди як передумови медіаційного врегулювання інвестиційного спору залишаються недостатньо дослідженими. Різноманітність форм вираження згоди на медіацію - у міжнародних інвестиційних договорах, інвестиційних контрактах або національному законодавстві тощо - ускладнює її правову кваліфікацію та практичне застосування, що зумовлює актуальність комплексного наукового дослідження цієї проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науковій літературі спостерігається значне поглиблення інтересу до альтернативних способів вирішення інвестиційних спорів, зокрема медіації, що зумовлено загальним розвитком ADR-інструментів та прагненням збалансувати ефективність вирішення спорів із мінімізацією конфліктного навантаження. Недавні праці науковців (як міжнародних, так і українських) зосереджують увагу на загальних перевагах медіації порівняно з арбітражем, її потенціалі для деескалації конфліктів, можливості інтеграції у багаторівневі механізми врегулювання спорів, а також на окремих питаннях правової природи медіаційних угод у загальному правовому контексті.

Науково-теоретичною основою дослідження стали праці: Л. Бурової, В. Теремецького, О. Аврамової, Ю. Жорнокуя, А. Холловей.

Водночас відсутні окремі ґрунтовні дослідження, присвячені саме джерелам закріплення медіаційної угоди в міжнародних інвестиційних правовідносинах. Саме цій прогалині та невирішеним раніше питанням присвячена означена стаття.

Метою наукової статті є здійснити теоретико-правовий аналіз медіаційної угоди в системі міжнародних інвестиційних правовідносин. Автор ставить собі за мету дослідити джерела закріплення медіаційної угоди на різних рівнях правового регулювання в контексті вирішення міжнародних інвестиційних спорів, розмежувати суміжні правові категорії у сфері медіації, а також виявити прогалини чинного законодавства України щодо застосування медіації у відповідній категорії правовідносин.

Виклад основного матеріалу. На національному рівні ключові підходи до правового регулювання приватної медіації були системно закріплені Законом України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 р., який формально визначив медіаційну угоду як самостійну правову категорію (Закон України Про медіацію, 2021). Хоч Закон України «Про медіацію» не мав метою регулювання правовідносин інвестиційної медіації, такий є універсальним та придатним до застосування щодо будь-якої медіації, в тому числі інвестиційної.

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про медіацію», медіаційна угода визначається як письмова угода учасників правовідносин про спосіб врегулювання всіх або певних конфліктів (спорів), які виникли або можуть виникнути між ними, шляхом

проведення медіації.

Потрібно наголосити, що у сфері медіації можуть існувати три різні угоди. Безпосередньо Закон України «Про медіацію» у ст. 1 також розрізняє ці три різні угоди, надаючи кожній визначення: медіаційна угода (визначення наведене вище), договір про проведення медіації (угода про надання послуг з проведення медіації з метою запобігання виникненню або врегулювання конфлікту (спору), укладена сторонами можливого або наявного конфлікту (спору) та медіатором (медіаторами) у погодженій ними усній чи письмовій формі, яка відповідає вимогам закону), а також угода за результатами медіації (угода, що фіксує результат домовленості сторін медіації у погодженій між ними усній чи письмовій формі з урахуванням вимог закону).

Водночас у науковій літературі ці категорії не завжди розрізняються. Так, Л. Бурова визначає медіаційну угоду як письмовий документ, що фіксує домовленості сторін щодо врегулювання конфлікту, однак за своєю суттю йдеться про угоду за результатами медіації [Бурова, 2015, с. 58]. Такий підхід частково пояснюється тим, що відповідні наукові напрацювання здійснювалися до прийняття Закон України «Про медіацію», коли на нормативному рівні ще не було чіткого розмежування цих понять, що й зумовило певну термінологічну плутанину. Натомість В. Теремецький та О. Аврамова коректно розглядають медіаційну угоду як приватноправову домовленість, спрямовану на визначення порядку проведення медіації та вирішення спору (Теремецький та Аврамова, 2024, с. 479).

Не претендуючи на оригінальність, на основі аналізу різних дефініцій, пропонуємо наступну дефініцію медіаційної угоди - це письмова домовленість сторін правовідносин, яка формалізує їхню згоду на врегулювання конфліктів (спорів) шляхом медіації, а також може визначати умови та порядок участі у процедурі, засоби забезпечення добросовісного дотримання сторонами процесуальних правил та інші погоджені умови, не встановлюючи обов'язку досягти конкретного результату. При цьому медіаційна угода не замінює договір про проведення медіації, який регулює організаційні та процедурні аспекти проведення медіації, визначає права й обов'язки учасників та укладається, зокрема, за участю медіатора як окремої сторони.

Особливість інвестиційної медіації полягає в її функціонуванні на перетині міжнародного публічного та приватного права: з одного боку, стороною спору виступає держава, з іншого - інвестор, зацікавлений у захисті приватних майнових інтересів. Саме ця дуальність зумовлює особливості згоди сторін на застосування медіації, зокрема у формі окремої медіаційної угоди або медіаційного застереження.

Як і при дослідженні будь-якого правового явища, доцільно звернутися до аналізу джерел, у яких закріплюються відповідні положення, а саме джерела закріплення медіаційної угоди.

Ст. 9 Закону України «Про інвестиційну діяльність» визначає, що основним правовим документом, який регулює взаємовідносини між суб'єктами інвестиційної діяльності, є договір (угода) (Закон України Про інвестиційну діяльність, 1991).

Деякі автори виокремлюють поняття інвестиційного договору, наприклад, як єдиного за своєю природою договору або сукупності договорів, що регулюють напрямок дій суб'єктів інвестиційних правовідносин щодо реалізації засобів, зокрема, у різні об'єкти інвестиційної діяльності на основі норм диспозитивності й імперативності (Бліхар, 2014, с. 205).

На нашу думку, не існує самостійної, відокремленої категорії інвестиційного договору як особливого виду договору. Договори, що укладаються у сфері інвестиційної діяльності, не втрачають своєї загальної договірної природи та підпорядковуються загальним положенням договірного права.

Погоджуємося із Ю. Жорнокуєм, який аналізує договори, які опосередковують інвестиційну діяльність, вказує, що в інвестиційній діяльності можна виділити два основні типи договорів:

- міжнародні договори (міждержавні угоди про заохочення та захист інвестицій) мають публічно-правову природу, укладаються між державами та визначають правовий режим і гарантії для іноземних інвесторів, будучи обов'язковими для всіх суб'єктів інвестиційної діяльності.

- цивільно-правові договори укладаються безпосередньо між учасниками інвестиційного процесу з метою реалізації конкретних інвестиційних проєктів і є обов'язковими виключно для сторін, які їх уклали.

Поділ таких договорів ґрунтується на критеріях суб'єктного складу та правової природи (Жорнокуй, 2005, с. 144, 145). Хоч медіаційна угода в основному міститься у договорах, проте також може міститися і в інших джерелах. Як і у міжнародному арбітражі, медіаційна угода може існувати як окрема медіаційна угода, так і у формі медіаційного застереження певного договору.

У Керівних принципах ЮНСІТРАЛ щодо медіації у міжнародних інвестиційних спорах (2024) зазначається, що держави можуть висловлювати свою згоду на медіацію в інвестиційних договорах (міжнародних інвестиційних угодах), інвестиційних контрактах, національному законодавстві або в будь-якій іншій формі. Згода на медіацію також може бути передбачена як складова багаторівневої застережної умови щодо вирішення спорів, яка, наприклад, встановлює, що у разі виникнення спору сторони зобов'язані виконати певні кроки, зокрема спробувати провести медіацію до початку арбітражного розгляду (UNCITRAL Guidelines on Mediation for International Investment Disputes, 2024, с. 2, 3).

Детальніше аналізуючи джерела згоди на медіацію в інвестиційних спорах, насамперед медіаційне застереження може бути безпосередньо закріплене в міжнародних інвестиційних договорах, зокрема в двосторонніх інвестиційних договорах (BITs), багатосторонніх інвестиційних угодах (MITs), а також у договорах про вільну торгівлю (FTAs), що містять інвестиційні розділи (Holloway, 2022). У таких випадках медіація постає як елемент погодженого сторонами способу врегулювання спорів між державою та іноземним інвестором.

Закріплення медіаційного застереження у міжнародних інвестиційних договорах означає, що згода держави на застосування медіації формується ще на етапі укладення міжнародного договору і має характер попередньої, загальної згоди на використання медіації як способу вирішення потенційних інвестиційних спорів. Якщо медіаційна угода (у формі медіаційного застереження) міститься у міжнародному договорі, її слід розглядати крізь призму міжнародного публічного. Це кореспондує з визначенням міжнародного договору у статті 2 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. (Віденська конвенція про право міжнародних договорів, 1969) За такого підходу згода держави на медіацію тлумачиться як прояв її волі як суб'єкта міжнародного права та складова міжнародно-правового зобов'язання.

Наприклад, стаття 14 двостороннього інвестиційного договору між Коста-Рика та ОАЕ (2017) передбачає, що *«протягом трьох місяців після отримання відповідачем повідомлення про спір, він має бути переданий на процедуру за участю третьої сторони, таку як примирення або медіація... Для більшої визначеності... процедура за участю третьої сторони є обов'язковою попередньою умовою для передання спору на розгляд до арбітражу»* (Agreement between the Government of the United Arab Emirates and the Government of the Republic of Costa Rica for the Reciprocal Promotion and Protection of Investments, 2020).

Окрему групу становлять випадки, коли медіаційне застереження включається до індивідуальних інвестиційних договорів, укладених між державою (державним органом) та іноземним інвестором. Йдеться про інвестиційні контракти, концесійні договори, угоди про розподіл продукції та інші договори, що регулюють конкретний інвестиційний проєкт. У межах таких договорів сторони можуть прямо погоджувати застосування медіації як способу врегулювання спорів, визначати її порядок та співвідношення з іншими способами вирішення спорів, а також встановлювати організаційні та процедурні аспекти медіаційного процесу.

Крім того, медіаційна угода може укладатися як самостійний договір між сторонами інвестиційного спору вже після виникнення конфліктної ситуації. Подібна угода фіксує згоду сторін на участь у медіації, визначає медіатора чи спосіб його обрання, або медіаційну інституцію, регламент процедури та інші умови.

Також держава може передбачити у своїх законодавчих актах згоду на проведення медіації в інвестиційних спорах. У ст. 26 Закону України «Про режим іноземного інвестування» вказується, що спори між іноземними інвесторами і державою з питань державного регулювання іноземних інвестицій та діяльності підприємств з іноземними інвестиціями підлягають розгляду в судах України, якщо інше не визначено міжнародними договорами України. Усі інші спори підлягають розгляду в судах України або за домовленістю сторін - у третейських судах, у тому числі за кордоном (Закон України Про режим іноземного інвестування, 1996). Наводячи цю норму, держава Україна може передбачити, що інвестиційні спори також вирішуються шляхом медіації, надавши згоду нормативно у законі. При цьому, на сьогодні законодавець прямо не передбачає можливості врегулювання інвестиційних спорів шляхом медіації, а отже, відсутня й нормативно виражена згода держави Україна на застосування цієї процедури у відповідній категорії правовідносин.

Висловлення згоди на медіацію може відбуватися також і в інших формах. Зокрема, одна зі сторін інвестиційного спору може звернутися до Міжнародного центру з урегулювання інвестиційних спорів (*International Centre for the Settlement of Investment Disputes*, «ICSID») із запитом про врегулювання спору шляхом медіації, який за наявності згоди обох сторін призводить до початку медіаційного процесу відповідно до Правил 6 Правил медіації ICSID (*ICSID Mediation Rules*, 2022). Обмін волевиявленнями сторін або подання спільної заяви міжнародній інституції свідчить про досягнення домовленості щодо застосування медіації.

Незважаючи на відсутність окремого письмового документа, така згода за своєю правовою природою є медіаційною угодою, оскільки містить істотні елементи договору: взаємну згоду сторін, визначення способу вирішення спору та намір вступити у відповідні правовідносини.

Таким чином, медіаційна угода (медіаційне застереження) можуть бути закріплені на різних рівнях правового регулювання - у міжнародних інвестиційних договорах, індивідуальних інвестиційних контрактах, національному законодавстві або в іншій формі.

Висновки. Проведене дослідження дозволило проаналізувати медіаційну угоду як правовий інструмент врегулювання міжнародних інвестиційних спорів крізь призму джерел її закріплення. Розмежовано три самостійні правові категорії у сфері медіації - медіаційну угоду, договір про проведення медіації та угоду за результатами медіації. Запропоновано авторське визначення медіаційної угоди як письмової домовленості сторін про врегулювання спору шляхом медіації без встановлення обов'язку досягти конкретного результату.

Встановлено, що медіаційна угода або медіаційне застереження можуть

закріплюватися на різних рівнях правового регулювання - у міжнародних інвестиційних договорах, індивідуальних інвестиційних контрактах, національному законодавстві держави-реципієнта, а також в інших формах вираження взаємної згоди сторін, зокрема шляхом спільного звернення до міжнародної інституції. Виявлено, що чинне законодавство України прямо не передбачає можливості врегулювання інвестиційних спорів шляхом медіації, що свідчить про відсутність нормативно вираженої згоди держави на застосування цієї процедури.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на вивчення правових наслідків невиконання медіаційних угод та механізмів їх забезпечення на міжнародному рівні, а також на розроблення конкретних пропозицій щодо вдосконалення законодавства України з метою закріплення медіації як повноцінного способу врегулювання інвестиційних спорів. Реалізація цих напрямів сприятиме підвищенню ефективності мирного врегулювання інвестиційних спорів та зміцненню довіри іноземних інвесторів до держави-реципієнта.

Бібліографічний список:

- Європейська Бізнес Асоціація. Індекс інвестиційної привабливості України 2025. – 24 листопада 2025. 17 с. URL: <https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2025/11/ENG-2025-Invest-Index.pdf>
- Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX // Голос України. – 2021. – № 237. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>
- Бурова Л. Правова природа медіаційної угоди. Часопис цивілістики. 2015. № 18. С. 56–59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chac_2015_18_14
- Теремецький В., Аврамова О. Медіаційна процедура під час розгляду житлових спорів. Вісник кримінологічної асоціації України. 2024. № 1. С. 475–488. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.1.41>.
- Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 № 1560-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>
- Бліхар М. Правова природа договорів, які опосередковують здійснення іноземних інвестицій. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. 2014. № 782. С. 204–208.
- Жорнокуй Ю. Правова природа договорів в інвестиційній діяльності. Право і безпека. 2005. Т. 4, № 4. С. 143–146.
- United Nations Commission On International Trade Law. UNCITRAL Guidelines on Mediation for International Investment Disputes (2024). 29 p. URL: https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/2401497e_mediation_guidelines_ebook_eng.pdf
- Holloway A. Approaches to Providing for Mediation in Investment Treaties and Model Clauses. Kluwer Arbitration Blog. URL: <https://legalblogs.wolterskluwer.com/arbitration-blog/approaches-to-providing-for-mediation-in-investment-treaties-and-model-clauses/>
- Віденська конвенція про право міжнародних договорів: Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 23.05.1969: станом на 13 черв. 1986 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text
- Agreement between the Government of the United Arab Emirates and the Government of the Republic of Costa Rica for the Reciprocal Promotion and Protection of Investments. Electronic Database of Investment Treaties (EDIT). 21.10.2020. URL: <https://edit.wti.org/document/show/83b8bae7-b9d7-4e77-830a-de81425defd2?textBlockId=d48ef590-aebf-49de-bc2e-1becf0609432&page=1>

Про режим іноземного інвестування: Закон України від 19.03.1996, № 93/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80#Text>
ICSID Mediation Rules 2022. International Centre for Settlement of Investment Disputes. URL: <https://icsid.worldbank.org/rules-regulations/mediation>

References

- European Business Association. Investment Attractiveness Index of Ukraine 2025. – November 24, 2025. 17 p. URL: <https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2025/11/ENG-2025-Invest-Index.pdf>
- On Mediation: Law of Ukraine of November 16, 2021, No. 1875-IX // Holos Ukrainy. – 2021. – No. 237. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> Burova L. Legal Nature of the Mediation Agreement. Journal of Civil Law Studies. 2015. No. 18. P. 56–59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chac_2015_18_14
- Teremetskyi V., Avramova O. Mediation Procedure in the Resolution of Housing Disputes. Bulletin of the Criminological Association of Ukraine. 2024. No. 1. P. 475–488. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.1.41>.
- On Investment Activity: Law of Ukraine of 18.09.1991, No. 1560-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>
- Blikhar M. Legal Nature of Contracts Mediating the Implementation of Foreign Investments. Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Legal Sciences. 2014. No. 782. P. 204–208.
- Zhornokui Yu. Legal Nature of Contracts in Investment Activity. Law and Security. 2005. Vol. 4, No. 4. P. 143–146.
- United Nations Commission On International Trade Law. UNCITRAL Guidelines on Mediation for International Investment Disputes (2024). 29 p. URL: https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/2401497e_mediation_guidelines_ebook_eng.pdf
- Holloway A. Approaches to Providing for Mediation in Investment Treaties and Model Clauses. Kluwer Arbitration Blog. URL: <https://legalblogs.wolterskluwer.com/arbitration-blog/approaches-to-providing-for-mediation-in-investment-treaties-and-model-clauses/>
- Vienna Convention on the Law of Treaties: Convention of the United Nations of 23.05.1969: as of June 13, 1986. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text
- Agreement between the Government of the United Arab Emirates and the Government of the Republic of Costa Rica for the Reciprocal Promotion and Protection of Investments. Electronic Database of Investment Treaties (EDIT). 21.10.2020. URL: <https://edit.wti.org/document/show/83b8bae7-b9d7-4e77-830a-de81425defd2?textBlockId=d48ef590-aebf-49de-bc2e-1becf0609432&page=1>
- On the Regime of Foreign Investment: Law of Ukraine of 19.03.1996, No. 93/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80#Text>
- ICSID Mediation Rules 2022. International Centre for Settlement of Investment Disputes. URL: <https://icsid.worldbank.org/rules-regulations/mediation>

Salo A.M.

MEDIATION AGREEMENTS IN INTERNATIONAL INVESTMENT DISPUTES THROUGH THE LENS OF THEIR SOURCES OF INCORPORATION

The article is devoted to the analysis of the sources through which mediation agreements

are embedded at different levels of legal regulation in the context of resolving international investment disputes through mediation. The relevance of the study is driven by the growing number of investment conflicts between states (state authorities) and foreign investors, as well as the need to develop effective, flexible, and non-confrontational mechanisms for their resolution, particularly in the context of Ukraine's post-war recovery, economic transformation, and integration into the European legal space.

The article examines doctrinal approaches to understanding the mediation agreement, analyses the relationship between the concepts of «mediation agreement», «contract for the conduct of mediation», and «settlement agreement reached through mediation», and proposes an original definition of the mediation agreement as a written arrangement between the parties to resolve a dispute through mediation without imposing an obligation to achieve a specific outcome. It is argued that the distinctive features of investment mediation stem from its operation at the intersection of public and private international law, which affects the nature and forms of the parties' consent to mediation.

The article provides a detailed analysis of the sources in which a mediation agreement or mediation clause may be found in investment relations: international investment treaties (bilateral and multilateral agreements on the promotion and protection of investments, free trade agreements containing investment chapters), individual investment contracts, the domestic legislation of the host state, as well as other forms of expressing mutual consent, including a joint submission to an international institution.

It is emphasised that embedding a mediation clause in an international treaty confers upon the state's consent the character of an advance, general agreement within the meaning of public international law. Taking into account the UNCITRAL Guidelines on Mediation for International Investment Disputes (2024) and ICSID practice, the article considers mechanisms for initiating mediation without a separate written instrument. It is concluded that current Ukrainian legislation does not expressly provide for the resolution of investment disputes through mediation, indicating the absence of any normatively expressed state consent to this procedure and pointing to the need for further development of domestic legislation in this area.

Keywords: mediation, mediation agreement, investment disputes, international investment legal relations, mediation clause, alternative dispute resolution.

Статтю було подано / The article was submitted	21.03.2026
Статтю було прийнято / The article was accepted	20.04.2026

УДК 341.231.14

А.С. Славко

ORCID [0000-0003-1339-470X](https://orcid.org/0000-0003-1339-470X)

ВИМУШЕНА МІГРАЦІЯ В СИСТЕМІ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ: ВІД МІЖНАРОДНИХ ТРИБУНАЛІВ ДО ПРАКТИКИ МКС

Стаття присвячена дослідженню вимушеної міграції через призму концепції перехідного правосуддя з особливим акцентом на механізмах кримінального переслідування осіб, винних у примусовому переміщенні мирного населення. Авторка зазначає, що в сучасних збройних конфліктах міграційний тиск часто використовується як свідомий інструмент ведення війни та засіб політичних маніпуляцій, що зумовлює потребу в ефективному покаранні за такі діяння.

У роботі проаналізовано зміст перехідного правосуддя як комплексної системи, що включає кримінальне переслідування, роботу комісії правди, програми відшкодування збитків, інституційні реформи та заходи з увічнення пам'яті. Окрему увагу приділено тому, що для вимушених переселенців репатріація є не просто фізичним поверненням, а складним процесом відновлення політичної довіри між громадянином і державою.

Дослідження базується на детальному аналізі еволюції міжнародного кримінального права: від Статуту Нюрнберзького трибуналу до Римського статуту Міжнародного кримінального суду (МКС). Авторка розглядає ключові прецеденти міжнародних трибуналів щодо Югославії (МТКЮ) та Руанди (МКТР), які сформували доктринальне розмежування між депортацією та примусовим трансфером населення.

Важливою складовою статті є аналіз сучасної практики МКС щодо ситуацій у Дарфурі, Центральнопівденноафриканській Республіці та М'янмі, де Суд визначив критерії «примусового характеру» переміщення та роль наказів у вчиненні цих злочинів. У контексті України підкреслено значущість виданих МКС ордерів на арешт у справі про незаконну депортацію українських дітей до РФ.

Авторка висуває тезу про холістичний характер перехідного правосуддя, де кримінальне переслідування виступає фундаментом для реалізації права на правду та отримання репарацій. Авторка доходить висновку, що фіксація історичних фактів у судових рішеннях та притягнення винних до відповідальності є необхідною передумовою для примирення суспільства та гарантією неповторення подібних масових порушень прав людини у майбутньому.

Ключові слова: вимушена міграція, примусове переміщення, перехідне правосуддя, Міжнародний кримінальний суд, воєнні злочини, депортація, репарації, право на правду, міграція, права мігрантів.

DOI 10.34079/2518-1319 -2026-16-31-340-351

Постановка проблеми та її актуальність. Загалом, переміщення населення певних територій не можна назвати новим явищем в історії. Наприклад, так зване «велике переселення народів» доводить, що міграція є невід'ємною частиною історії, яка чинить визначальний вплив на формування громад і цілих націй. Однак така міграція часто не є добровільною – її здебільшого зумовлюють військові конфлікти та катастрофи. І вже таку (вимушену) міграцію безумовно розглядають як негативне явище, яке призводить до економічних втрат, моральних страждань потерпілих осіб, до напруженості і конфліктів у приймаючих громадах тощо. Тим не менш, кількість

вимушених переселенців у світі за даними ООН у 2024 році досягла 123,2 мільйонів осіб і продовжує зростати (Global Trends Forced Displacement in 2024–2025, 2025).

З огляду на його негативні наслідки, примусове переміщення мирного населення визнається міжнародним злочином. Наприклад, у справі *Prosecutor v. Blaškić* (IT-95-14) апеляційна палата зазначила, що «депортація, примусове переміщення та насильницьке виселення є злочинами такої ж тяжкості, як і інші злочини, перелічені у статті 5 Статуту [Міжнародного кримінального трибуналу з питань колишньої Югославії], і тому можуть бути рівнозначними переслідуванню як злочину проти людяності» (§ 153) (*Case of Prosecutor v Blaškić*, 2004). Окремі дослідники переконані, що примусове переміщення мирного населення, хоч і є закономірним наслідком збройного конфлікту, може бути інструментом ведення війни. Наприклад, у середині 1990-х років ворогуючі сторони на Балканах навмисно прагнули змусити представників певних етнічних груп покинути свої громади (Ferris E., Weerasinghe S., 2011). У недавніх збройних конфліктах можна спостерігати як окремі держави, знищуючи цивільну інфраструктуру, навмисно створюють міграційний тиск, роблячи хвилі мігрантів засобом політичних маніпуляцій. Наприклад, генерал США Філіп Брідлав заявляв, що «Росія разом з режимом Асада навмисно різними бойовими засобами використовують міграцію у спробі знищити європейські структури і зламати європейську рішучість», коментуючи участь російських військ у громадянській війні у Сирії (Росія і Сирія перетворили міграційну кризу у «зброю» проти Заходу – генерал Брідлав, 2016).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на постійне зростання кількості вимушених переселенців у світі, тематику вимушеної міграції не можна назвати мало дослідженою. Зокрема, закордоном до розробки відповідних питань долучилися Я. Вільмс (Jan Willms), Р. Дікі (Rebecca Dickey), М. Браун (Matt Brown), Ф. Андре-Гузман (Federico Andreu-Guzmán), Г. Аквавівіа (Guido Acquaviva), А. Стіл (Abbey Steele), С. Шварц (Stephanie Schwartz), А. Ліхтенхельд (Adam Lichtenheld). Безпосередньо вимушене переміщення у контексті перехідного правосуддя стало предметом дослідження Д. Ховіл (Lucy Novil), М. Бредлі (Megan Bradley) та Ж.М. Перрі (Jacqueline Margarethe Parry).

Серед вітчизняних правників проблематика вимушеного переміщення досліджена дещо фрагментарно. Зокрема, над темою працювали Н. Басанська, З. Смутчак, Є. Соловійов, Л. Весельська, О. Капінус, Н. Павлів-Самоїл, Н. Блюк, Я. Теслюк, В. Андріїв, Т. Вахонєва та інші. Тим не менш, вимушена міграція через призму перехідного правосуддя, за винятком поодиноких робіт (наприклад, В. Філатова), практично не отримала осмислення в українській правничій доктрині.

Відповідно, **метою** цього дослідження буде аналіз кримінальної відповідальності за спричинення вимушеної міграції як масового порушення прав людини через призму перехідного правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Перехідне правосуддя, як наголошує О. Червякова, охоплює повний спектр процесів і механізмів, пов'язаних із пошуком шляхів примирення суспільства з історичним минулим та масштабністю негативних наслідків конфлікту, враховуючи вирішення питань відповідальності і відновлення справедливості (Червякова О. В., 2023). Розмірковуючи про природу вимушеної міграції і перехідне правосуддя, Ж.М. Перрі наголошує, що «якщо переміщення являє собою руйнування відносин між державою та громадянином, то відновлення шкоди, пов'язаної з цим статусом, має також враховувати відносини між державою та громадянином. ... репатріація — це набагато більше, ніж простий акт повернення: це політичне зобов'язання щодо відновлення (або в деяких випадках побудови) політичної довіри між країною-біженцем та державою. Це включає складні, довгострокові та поступові процеси

реінтеграції та примирення» (Parry J. M., 2016). Отже, рефлексія досвіду вимушеної міграції потребує створення належних умов, які переважно пов'язують із перехідним правосуддям.

Фахівці Міжнародного центру перехідного правосуддя, визначаючи елементи перехідного правосуддя, виділяють:

1) Кримінальне переслідування. Це судові розслідування осіб, відповідальних за порушення прав людини. Прокурори часто наголошують на переслідуваннях «великої риби»: підозрюваних, яких вважають найбільш відповідальними за масові або систематичні злочини.

2) Комісії правди. Основною метою цих квазі-слідчих комісій є розслідування та звітування про ключові періоди нещодавніх зловживань. Вони часто є офіційними державними органами, які надають рекомендації щодо виправлення таких зловживань та запобігання їх повторенню.

3) Програми відшкодування збитків. Це державні ініціативи, які допомагають відшкодувати матеріальну та моральну шкоду, завдану минулим зловживанням. Зазвичай вони надають жертвам поєднання матеріальних та символічних виплат, які можуть включати фінансову компенсацію та офіційні вибачення.

4) Реформа системи безпеки. Ці зусилля спрямовані на перетворення військових, поліцейських, судових та пов'язаних з ними державних установ з інструментів репресій та корупції на інструменти державної служби та доброчесності.

5) Зусилля з увічнення пам'яті. Вони включають музеї та меморіали, які зберігають громадську пам'ять про жертв та підвищують моральну свідомість щодо минулих зловживань, щоб створити захист від їх повторення (What is Transitional Justice?, 2008).

М. Грушко та К. Мануїлова, визначаючи складові перехідного правосуддя, вказують на такі основні його елементи:

- реалізація права знати правду про перебіг подій конфлікту;
- інституційні реформи як гарантія не повторення збройного конфлікту;
- заходи з відшкодування шкоди потерпілим від збройного конфлікту;
- притягнення до відповідальності осіб, винних у скоєнні найтяжчих злочинів

(Грушко М., Мануїлова К., 2021).

На подібних позиціях стоїть і Т. Лузан. На її думку, перехідне правосуддя включає: кримінальне переслідування (criminal prosecutions), відшкодування шкоди або репарації (reparations), пошук правди (truth process або truth-seeking) та інституційні реформи (institutional reforms) (Лузан Т., 2021).

Досліджуючи потенційне постконфліктне відновлення та можливе повернення вимушених мігрантів до місця попереднього проживання, В. Філатов визначає такі основні тези:

1) відновлення національного захисту та верховенства права є основною умовою повернення переміщених осіб;

2) реінтеграція передбачає створення умов забезпечення основоположних прав людини та безпечного середовища;

3) важливою умовою повернення переміщених осіб є ефективне функціонування судової і правоохоронної систем;

4) принципове значення має вивчення приймаючих громад на предмет розвиненості інститутів громадянського суспільства;

5) важливі процеси примирення, які реалізуються за рахунок активної підтримки механізмів правосуддя перехідного періоду;

6) вирішення проблеми біженців та ВПО передбачає роботу з правдою та історичною пам'яттю, що забезпечує рух від періоду конфлікту до миру, демократії та

верховенства права (Філатов В., 2022).

Хоча запропоновані заходи не зачіпають безпосередньо кримінальну відповідальність для правопорушників, проте імпліцитно відсилають нас до необхідності притягти винуватих осіб до відповідальності. Це є важливим і для гарантій неповторення, і для права на правду, і для репарацій. Відтак, не заперечуючи важливу роль і фундаментальний характер інших складових перехідного правосуддя, у цьому дослідженні ми зосередимося на кримінальному переслідуванні правопорушників.

Зауважимо, що, як уже зазначалося вище, не завжди масова міграція в умовах збройного конфлікту є наслідком цілеспрямованих зусиль сторін конфлікту. Іноді масове переміщення є реакцією на саму ситуацію загрози, і в таких випадках кримінальне переслідування сторін конфлікту не передбачається. Проте, воюючі сторони можуть цілеспрямовано переміщувати цивільне населення різними способами (Steele A., Schwartz S., Lichtenheld A., 2024). Зокрема, А. Ліхтенхельд розрізняє:

- чистки (постійне та колективне вигнання певних груп, яке може ґрунтуватися на етнічних або політичних приналежностях);
- депопуляцію (невибіркове та тимчасове спустошення певних територій);
- примусове переселення (концентрація чи переселення цивільного населення у тимчасових таборах чи найближчих міських центрах) (Lichtenheld A., 2020).

Тобто, у контексті притягнення до кримінальної відповідальності ми зосереджуємося не на всіх випадках вимушеної міграції, а саме примусовому переміщенні мирного населення. Одна з перших вказівок на примусове переміщення мирного населення як підставу кримінальної відповідальності міститься у статті 6 Угоди про кримінальне переслідування та покарання головних воєнних злочинців європейської осі (Статут Нюрнберзького трибуналу), яка називає «депортацію на рабську працю або для будь-якої іншої мети цивільного населення окупованої території або на окупованій території» воєнним злочином (Agreement for the Prosecution and Punishment of the Major War Criminals of the European Axis. United Nations, 1945).

Надалі правило про неможливість переміщення мирного населення отримало своє вираження як норма міжнародного гуманітарного права. Так, звичаєве міжнародне гуманітарне право містить правило 129, яке передбачає: по-перше, сторони міжнародного збройного конфлікту не можуть депортувати або примусово переміщувати цивільне населення окупованої території, повністю або частково, якщо цього не вимагають міркування безпеки відповідних цивільних осіб або невідкладні військові причини. По-друге, сторони неміжнародного збройного конфлікту не можуть наказувати про переміщення цивільного населення, повністю або частково, з причин, пов'язаних з конфліктом, окрім випадків, коли цього вимагають безпека цивільних осіб, що беруть участь, або насущні військові причини (Customary International Humanitarian Law, 2022). Аналогічно, стаття 49 Конвенції (IV) про захист цивільного населення під час війни забороняє, незалежно від їхніх мотивів, «індивідуальні або масові примусові переселення, а також депортацію осіб, що перебувають під захистом, з окупованої території на територію окупаючої держави або на територію будь-якої іншої країни, окупованої чи ні» (Convention, 1949).

Як підкреслює Ф. Андре-Гузман, розгляд насильницького переміщення ... як злочину є результатом тривалого процесу, в якому судова практика міжнародних трибуналів відіграла ключову роль. Попри відсутність злочину насильницького переміщення у своєму статуті, Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди (МКТР) кваліфікував переміщення через категорію злочинів проти людяності як «нелюдські діяння», тоді як статут Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії (МКТЮ) передбачав депортацію та переміщення цивільного

населення як воєнні злочини, а депортацію – також як злочин проти людяності (Andreu-Guzmán F., 2013).

Практика Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії зробила щонайменше два важливих внески у розвиток доктрини кримінальної відповідальності за примусове переміщення. По-перше, у справі *Prosecutor v. Milomir Stakic* (IT-97-24-A) МТКЮ провів розмежування депортації та примусового трансферу населення. Зокрема, апеляційна палата зазначила «злочин депортації вимагає переміщення осіб через кордон. Принцип за замовчуванням згідно зі звичаєвим міжнародним правом щодо характеру кордону полягає в тому, що має бути вислання через юридичний кордон до іншої країни, як проілюстровано у статті 49 IV Женевської конвенції та інших посиланнях, наведених вище (§ 300) (*Case of Prosecutor v. Milomir Stakic*, 2006).

По-друге, у справі *Prosecutor v. Stanisic & Simatovic* (IT-03-69) МТКЮ визначив випадки, коли переміщення мирного населення в умовах збройного конфлікту може бути виправданим. Так, Суд наголосив, що міжнародне гуманітарне право визнає обмежені обставини, за яких дозволено переміщення цивільних осіб під час збройного конфлікту, а саме, якщо воно здійснюється для безпеки залучених осіб або з імперативних військових причин. У таких випадках переміщення є тимчасовим і має здійснюватися таким чином, щоб забезпечити повернення переміщених осіб до своїх домівок, як тільки це дозволить ситуація (§ 994) (*Case of Prosecutor v. Stanisic & Simatovic*, 2015).

Римський статут Міжнародного кримінального суду кілька разів згадує «депортацію або примусове переміщення населення» - і як злочин проти людяності, і як воєнний злочин (статті 7 і 8 Римського статуту) (*Rome Statute*, 1998).

Практика Міжнародного кримінального суду показує систематичну увагу правників до випадків примусового переміщення, депортації і трансферу населення в умовах як міжнародних, так і неміжнародних збройних конфліктів. Кримінальну відповідальність на міжнародному рівні може тягти за собою як примусове переміщення всередині однієї держави, так і переміщення за її межі.

Одним із більш ранніх кейсів у практиці Міжнародного кримінального суду з примусового переміщення стала ситуація в Дарфурі (Судан). Одного з обвинувачених – Алі Мухаммада Алі-фль-Рахмана – було визначено винуватим у вчиненні 27 епізодів воєнних злочинів та злочинів проти людяності, у тому числі – примусовому переміщенні населення. Як наголосив Суд, характеризуючи спосіб вчинення злочину, «різні види поведінки, проявленої злочинцем, можуть бути кваліфіковані як «вигнання або інші примусові дії», які змусили жертву залишити територію, де вона перебувала на законних підставах». Серед таких дій: руйнування будинків у житлових районах, жорстокість убивств та поранень, згвалтування [певних осіб], публічні оголошення про те, що [певні групи повинні] виїхати та позбавлення основних прав, вбивства, сексуальне насильство, тортури, насильницьке зникнення, руйнування та грабунки (§ 734) (*The Prosecutor v. Ali Muhammad Ali Abd-Al-Rahman*, 2025). При цьому, на думку Суду, «випадкове переміщення в результаті цілком законного нападу або побічні наслідки законного нападу не є насильницьким переміщенням». Однак, щоб встановити примусовий характер переміщення, немає потреби доводити, що мало місце «незаконне переслідування» і що переміщене населення було об'єктом незаконного нападу, спрямованого на примус до його виїзду. Натомість необхідно продемонструвати, що у переміщених осіб була справжня відсутність вибору. Хоча особи можуть погодитися або навіть просити про виселення з певного району, згода має бути реальною в тому сенсі, що вона надається добровільно та в результаті вільної волі особи. Оцінюючи, чи мали переміщені особи справжній вибір залишитися чи виїхати, і чи було переміщення, що

виникло в результаті цього, незаконним, Палата враховуватиме ситуацію та атмосферу, а також усі інші відповідні обставини (§ 735) (*The Prosecutor v. Ali Muhammad Ali Abd-Al-Rahman*, 2025).

Ситуація в Центральній-Африканській республіці також характеризувалася масовим переміщенням мирного населення. У справі *Prosecutor v. Alfred Yekatom and Patrice-Edouard Ngaïssona* МКС аналізував «наказ» як спосіб вчинення злочину примусового переміщення мирного населення. Зокрема, Суд вказав, що «ні сама стаття, ні відповідні елементи злочинів не встановлюють територіального контролю як вимоги для вчинення воєнного злочину переміщення». Цивільне населення не обов'язково має перебувати під владою та контролем злочинця, щоб обвинувачений був «у змозі здійснити таке переміщення», віддавши наказ про переміщення (§ 3808) (*The Prosecutor v. Alfred Yekatom and Patrice-Edouard Ngaïssona*, 2025).

Також МКС переконаний, що сама по собі поведінка може становити наказ. Це узгоджується з судовою практикою..., яка стверджує, що наказ у значенні цього злочину сам по собі повинен лише вказувати іншій особі в будь-якій формі

(i) перемістити цивільне населення; або
(ii) вчинити дію чи бездіяльність, внаслідок яких відбудеться таке переміщення (§3985) (*The Prosecutor v. Alfred Yekatom and Patrice-Edouard Ngaïssona*, 2025).

У ситуації М'янма / Бангладеш наразі лише ведеться розслідування щодо примусового переміщення представників народу рохінджа Проте, МКС вже визначив, що для відповідної кваліфікації, «примусове переміщення осіб має відбуватися без підстав, дозволених міжнародним правом. Хоча саме Прокурор має довести, що це так, Палата зазначає, що згідно з міжнародним правом депортація громадян держави, а також свавільне або колективне вигнання іноземців загалом заборонені. Міжнародне гуманітарне право дозволяє переміщення за певних обставин, коли цього вимагають міркування безпеки населення або насущні військові причини. Однак це не той випадок, коли гуманітарна криза, яка спричинила переміщення, є результатом незаконної діяльності» (§ 98) (*Situation in the People's Republic of Bangladesh*, 2019).

Важливим фактором, на який МКС звертає увагу, є також масштаби правопорушення. Зокрема, у згаданій справі Суд підкреслив, «що сам масштаб ймовірних злочинів та кількість жертв, про які нібито йдеться – згідно з допоміжними матеріалами, від 600 000 до одного мільйона рохінджа було примусово переміщено з М'янми до сусідньої Бангладеш в результаті ймовірних примусових дій – явно досягає порогу серйозності» (§118) (*Situation in the People's Republic of Bangladesh*, 2019).

У цьому контексті варто вказати і на ситуацію в Україні. Ще у березні 2023 року МКС видав ордер на арешт російського президента та уповноваженої з прав дитини Марії Львової-Белової. Як наголосив Суд, «існують достатні підстави вважати, що кожен підозрюваний несе відповідальність за воєнний злочин незаконної депортації населення та незаконного переміщення населення з окупованих територій України до Російської Федерації на шкоду українським дітям» (*Situation in Ukraine*, 2023).

Говорячи про роль кримінального переслідування за вимушене переселення саме у контексті перехідного правосуддя, варто пам'ятати про холистичний характер заходів останнього. Притягнення винуватих осіб до відповідальності може бути одним із перших кроків, на якому будуть базуватися подальші дії.

Зокрема, визнання осіб винуватими і притягнення їх до кримінальної відповідальності відкриває шлях до встановлення репарацій. Наприклад, Базові принципи про право на відновлення і репарації для жертв грубих порушень права прав людини і серйозних порушень міжнародного гуманітарного права передбачають такі

кореспондуючі обов'язки держави у згаданій царині:

- Ефективно, оперативно, ретельно та неупереджено розслідувати порушення та, де це доречно, вживати заходів проти осіб, які ймовірно винні, відповідно до внутрішнього та міжнародного права;

- Надавати тим, хто стверджує, що є жертвами порушення прав людини або гуманітарного права, рівний та ефективний доступ до правосуддя, незалежно від того, хто зрештою може бути носієм відповідальності за порушення;

- Надавати жертвам ефективні засоби правового захисту, включаючи відшкодування збитків (Basic Principles, 2006).

Відповідно, визначення кола потерпілих та розмірів можливого відшкодування збитків великою мірою визначаються винесеними у кримінальних провадженнях рішеннями.

Також такі провадження є необхідними з точки зору встановлення права на правду, бо фіксують у судових рішеннях свідчення очевидців, історичні факти і відомості, які дозволяють встановити долю потерпілих.

Звісно, кримінальне переслідування не є панацеєю. Як підкреслює Генеральний секретар ООН, «можливо, знадобиться запровадити інші механізми перехідного правосуддя ... щоб подолати притаманні обмеження процесів кримінального правосуддя, – робити те, що суди не роблять або роблять погано, – зокрема, щоб допомогти задовольнити природну потребу родичів жертв у пошуку своїх близьких та з'ясуванні їхньої долі; забезпечити, щоб жертви та їхні родичі могли отримати відшкодування за завдану їм шкоду; задовольнити потребу в повному, всебічному історичному записі того, що сталося під час конфлікту та чому; сприяти національному примиренню та заохочувати появу поміркованих сил; а також забезпечити усунення з секторів правосуддя та безпеки тих, хто, можливо, був причетний до порушення прав людини або сприяв репресіям» (The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies, 2004). Тим не менш, переслідування злочинців є необхідною складовою перехідного правосуддя, яка створює передумови для постконфліктного відновлення.

Наведене вище дозволяє дійти таких **висновків**:

- 1) У сучасному світі примусова міграція вже протягом тривалого часу виступає не лише закономірним наслідком збройного конфлікту, а і доволі часто засобом політичних маніпуляцій та додаткового тиску на супротивників.

- 2) Незважаючи на пряму заборону, встановлену у міжнародному гуманітарному праві, примусові переміщення мирного населення трапляються як у ході міжнародних, так і неміжнародних збройних конфліктів.

- 3) Вимушені мігранти є однією з категорій постраждалих, які визнаються у документах з перехідного правосуддя, відповідно, можуть претендувати на участь у заходах перехідного правосуддя.

- 4) Кримінальне переслідування, з огляду на холистичний характер перехідного правосуддя, слугує передумовою для інших заходів, таких як репарації, право на правду та інституційні реформи для забезпечення неповторення, а також сприяє створенню атмосфери довіри між постраждалими і державою, яка запроваджує заходи перехідного правосуддя.

- 5) Одним із перших випадків визначення примусового переміщення злочином став Нюрнберзький процес, і надалі практика міжнародних судів і трибуналів *ad hoc* значною мірою вплинула на формування засад відповідальності за такі діяння.

- 6) Наразі Міжнародний кримінальний суд має у своєму активі кілька вироків, які стосуються, у тому числі, примусового переміщення (ситуації у Дарфурі та в

Центральній африканській республіці), а також веде низку проваджень з цього приводу (М'янма, колишній Нагірний Крабах тощо).

7) Розслідування Міжнародним кримінальним судом ситуації в Україні також включає в себе розгляд питань примусового переміщення громадян України з окупованих територій, особливо дітей. Можливі напрацювання МКС у цій царині можуть стати підґрунтям для процесів перехідного правосуддя в Україні по завершенню збройного конфлікту.

Бібліографічний список

- Грушко М., Мануїлова К. Концепція перехідного правосуддя в умовах збройного конфлікту в Україні. Підприємництво, господарство і право. 2021. № 3. С. 312–316. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2021_3_52
- Лузан Т. Складові елементи перехідного правосуддя. Юридична газета : веб-сайт. 2021. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/skladovi-elementi-perehidnogo-pravosuddya.html>
- Росія і Сирія перетворили міграційну кризу у «зброю» проти Заходу – генерал Брідлав. Радіо Свобода : веб-сайт. 2016. 02 берез. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27584392.html>
- Філатов В. Міжнародно-правове регулювання захисту переміщених осіб в умовах перехідного правосуддя. Юридичний вісник. 2022. № 3. С. 161–167. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urid_2022_3_21
- Червякова О. В. Механізми та процеси перехідного правосуддя: міжнародний досвід для відновлення суверенітету і національної безпеки України. Право і безпека. 2023. № 3. С. 135–142. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2023_3_13.
- A/RES/60/147 Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law. UN General Assembly. 2006. 21 March. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2021-08/N0549642.pdf>
- Agreement for the Prosecution and Punishment of the Major War Criminals of the European Axis. United Nations. 1945. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.2_Charter%20of%20IMT%201945.pdf
- Andreu-Guzmán F. Criminal Justice and Forced Displacement: International and National Perspectives. 2013. June. URL: <https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Research-Brief-Displacement-Criminal-Justice-Andreu-Guzman.pdf>
- Case of Prosecutor v. Blaškić (IT-95-14) : judgement of 29 July 2004. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. URL: <https://www.icty.org/en/case/blaskic/>
- Case of Prosecutor v. Milomir Stakić (IT-97-24-A) : judgement of 22 March 2006. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. URL: <https://www.icty.org/x/cases/stakic/acjug/en/sta-aj060322e.pdf>.
- Case of Prosecutor v. Stanisic & Simatovic (IT-03-69) : judgment of 09 December 2015. The Unified Court Records (UCR). URL: <https://ucr.irmct.org/scasedocs/case/IT-03-69#eng>
- Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War. 1949. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949>
- Customary International Humanitarian Law. International Humanitarian Law Databases. 2022. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v1>
- Ferris E., Weerasinghe S. Security Council, Internal Displacement and Protection. The Brookings Institution. 2011. URL: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/Security_Council_ID_Protection.pdf.

- Global Trends Forced Displacement in 2024–2025. United Nations High Commissioner for Refugees. 2025. URL: <https://www.unhcr.org/sites/default/files/2025-06/global-trends-report-2024.pdf>
- Lichtenheld A. G. Explaining Population Displacement Strategies in Civil Wars: A Cross-National Analysis. International Organization. 2020. Vol. 74. P. 253–294.
- Parry J. M. Transitional Justice and Displacement: Lessons from Liberia and Afghanistan. 2016. URL: <https://openresearch-repository.anu.edu.au/server/api/core/bitstreams/e40f2bdd-b8eb-4bbe-b2bc-a5b3630af87c/content>
- Rome Statute of the International Criminal Court. The International Criminal Court (ICC). 1998. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf>.
- S/2004/616. The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies: Report of the Secretary-General. United Nations, 2004. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/527647?v=pdf>
- Situation in the People's Republic of Bangladesh / Republic of the Union of Myanmar (ICC-01/19). International Criminal Court. 2019. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2019_06955.PDF.
- Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Putin and Maria Lvova-Belova. ICC. 2023. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and>.
- Steele A., Schwartz S., Lichtenheld A. The Politics of Forced Displacement and How States Respond. 2024. URL: https://researchinginternaldisplacement.org/wp-content/uploads/2024/04/Steele-et-al_Response_110424.pdf.
- The Prosecutor v. Alfred Yekatom and Patrice-Edouard Ngaïssona (ICC-01/14-01/18). ICC. 2025. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/0902ebd180c2c849.pdf>
- The Prosecutor v. Ali Muhammad Ali Abd-Al-Rahman (ICC-02/05-01/20). ICC. 2025. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/0902ebd180cb3b4e.pdf>
- What is Transitional Justice? UN AVL. 2008. URL: https://legal.un.org/avl/pdf/ls/Van-Zyl_RecReading1.pdf

References

- Agreement for the Prosecution and Punishment of the Major War Criminals of the European Axis (1945) United Nations. Available at: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.2_Charter%20of%20IMT%201945.pdf
- Andreu-Guzmán, F. (2013) *Criminal Justice and Forced Displacement: International and National Perspectives*. Available at: <https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Research-Brief-Displacement-Criminal-Justice-Andreu-Guzman.pdf>.
- Case of Blaškić (IT-95-14)*, judgement of 29 July 2004 (2004) International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. Available at: <https://www.icty.org/en/case/blaskic/>.
- Case of Prosecutor v. Milomir Stakic (IT-97-24-A)*, judgement of 22 March 2006 (2006) International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. Available at: <https://www.icty.org/x/cases/stakic/acjug/en/sta-aj060322e.pdf>.
- Case of Stanisic & Simatovic (IT-03-69)*, judgment of 09 December 2015 (2015) The Unified Court Records (UCR). Available at: <https://ucr.irmct.org/scasedocs/case/IT-03-69#eng>
- Cherviakova, O. V. (2023) 'Mekhanizmy ta protsesy perekhidnoho pravosuddia: mizhnarodnyi dosvid dlia vidnovlennia suverenitetu i natsionalnoi bezpeky Ukrainy' [Mechanisms and processes of transitional justice: international experience for the restoration of

- sovereignty and national security of Ukraine], *Pravo i bezpeka* [Law and Safety], (3), pp. 135–142. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2023_3_13 (in Ukrainian).
- Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War* (1949). Available at: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949>
- Customary International Humanitarian Law* (2022) International Humanitarian Law Databases. Available at: <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v1>
- Ferris, E. and Weerasinghe, S. (2011) *Security Council, Internal Displacement and Protection*. The Brookings Institution. Available at: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/Security_Council_ID_Protection.pdf.
- Filatov, V. (2022) 'Mizhnarodno-pravove rehuliuвання zakhystu peremishchenykh osib v umovakh perekhidnoho pravosuddia' [International legal regulation of the protection of displaced persons in the context of transitional justice], *Yurydychnyi visnyk* [Law Review], (3), pp. 161–167. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urid_2022_3_21 (in Ukrainian).
- Global Trends Forced Displacement in 2024–2025* (2025) United Nations High Commissioner for Refugees. Available at: <https://www.unhcr.org/sites/default/files/2025-06/global-trends-report-2024.pdf>
- Hrushko, M. and Manuilova, K. (2021) 'Kontseptsii perekhidnoho pravosuddia v umovakh zbroinoho konfliktu v Ukraini' [The concept of transitional justice in the context of armed conflict in Ukraine], *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo* [Entrepreneurship, Economy and Law], (3), pp. 312–316. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2021_3_52 (in Ukrainian).
- Lichtenheld, A. G. (2020) 'Explaining Population Displacement Strategies in Civil Wars: A Cross-National Analysis', *International Organization*, 74, pp. 253–294.
- Luzan, T. (2021) *Skladovi elementy perekhidnoho pravosuddia* [Components of transitional justice]. Yurydychna hazeta. Available at: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/skladovi-elementi-perekhidnogo-pravosuddya.html> (in Ukrainian).
- Parry, J. M. (2016) *Transitional Justice and Displacement: Lessons from Liberia and Afghanistan*. Available at: <https://openresearch-repository.anu.edu.au/server/api/core/bitstreams/e40f2bdd-b8eb-4bbe-b2bc-a5b3630af87c/content>
- Rome Statute of the International Criminal Court* (1998) The International Criminal Court (ICC). Available at: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf>
- Rosia i Syriia peretvoryly mihratsiinu kryzu u «zbroiu» proty Zakhodu – heneral Bridlav* [Russia and Syria have turned the migration crisis into a "weapon" against the West – General Breedlove] (2016) Radio Svoboda. Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/27584392.html> (in Ukrainian).
- S/2004/616. *The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies: Report of the Secretary-General*. United Nations, 2004. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/527647?v=pdf>
- Situation in the People's Republic of Bangladesh / Republic of the Union of Myanmar* (ICC-01/19) (2019) International Criminal Court. Available at: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2019_06955.PDF
- Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Putin and Maria Lvova-Belova* (2023) ICC. Available at: <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and>
- Steele, A., Schwartz, S. and Lichtenheld, A. (2024) *The Politics of Forced Displacement and How States Respond*. Available at: [349](https://researchinginternaldisplacement.org/wp-</p></div><div data-bbox=)

[content/uploads/2024/04/Steele-et-al_Response_110424.pdf](https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/0902ebd180c2c849.pdf) (Accessed: 30 April 2026).
The Prosecutor v. Alfred Yekatom and Patrice-Edouard Ngaïssona (ICC-01/14-01/18) (2025) ICC. Available at: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/0902ebd180c2c849.pdf>.
The Prosecutor v. Ali Muhammad Ali Abd-Al-Rahman (ICC-02/05-01/20) (2025) ICC. Available at: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/0902ebd180cb3b4e.pdf>
UN General Assembly (2006) *A/RES/60/147 Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations...* Available at: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2021-08/N0549642.pdf>.
What is Transitional Justice? (2008) UN AVL. Available at: https://legal.un.org/avl/pdf/ls/Van-Zyl_RecReading1_.pdf

Slavko A.S.

FORCED MIGRATION IN THE SYSTEM OF TRANSITIONAL JUSTICE: FROM INTERNATIONAL TRIBUNALS TO THE PRACTICE OF THE ICC

The article is devoted to the study of forced migration through the lens of transitional justice, with a particular focus on mechanisms for the criminal prosecution of individuals responsible for the forced displacement of civilian populations. The author notes that in contemporary armed conflicts, migration pressure is often used as a deliberate instrument of warfare and a tool of political manipulation, which creates a need for effective accountability for such acts.

The paper analyses the content of transitional justice as a comprehensive system that includes criminal prosecution, truth commissions, reparation programmes, institutional reforms, and memorialisation measures. Particular attention is paid to the fact that, for forcibly displaced persons, repatriation is not merely a physical return, but a complex process of restoring political trust between the individual and the state.

The research is based on a detailed analysis of the evolution of international criminal law, from the Charter of the Nuremberg Tribunal to the Rome Statute of the International Criminal Court (ICC). The author examines key precedents of the international tribunals for the former Yugoslavia (ICTY) and Rwanda (ICTR), which shaped the doctrinal distinction between deportation and the forcible transfer of population.

An important component of the article is the analysis of the contemporary practice of the ICC in situations such as Darfur, the Central African Republic, and Myanmar, where the Court has defined the criteria of the “coercive nature” of displacement and the role of orders in the commission of these crimes. In the context of Ukraine, the significance of the ICC arrest warrants issued in the case concerning the unlawful deportation of Ukrainian children to the Russian Federation is emphasized.

The author advances the thesis on the holistic nature of transitional justice, in which criminal prosecution serves as the foundation for the realisation of the right to truth and the provision of reparations. The article concludes that the establishment of historical facts in judicial decisions and the accountability of perpetrators are essential preconditions for societal reconciliation and a guarantee of the non-repetition of such mass human rights violations in the future.

Keywords: *forced migration, forced displacement, transitional justice, International Criminal Court, war crimes, deportation, reparations, right to truth, migration, rights of migrants.*

Статтю було подано / The article was submitted	30.03.2026
Статтю було прийнято / The article was accepted	20.04.2026

УДК 347.121.2

Т.О. Софіюк
ORCID: 0000-0002-8949-3336

ПРАВО НА ГРОМАДЯНСЬКУ ТА МОРАЛЬНУ СВОБОДУ У СУЧАСНОМУ МАСОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті здійснюється аналіз та визначення права на громадянську та моральну свободу в сучасному масовому суспільстві. Досліджено виклики та перспективи для індивідуальності людини в сучасному масовому суспільстві. Вивчено принцип індивідуалізму для обґрунтування необхідності законодавчого закріплення права на громадянську та моральну свободу і недопущення здійснення цивільних прав на шкоду громадянській та моральній свободі фізичної особи. Окреслено кризові явища сучасного масового суспільства. Проаналізовано твердження, за яким сучасне суспільство є масове, але водночас роз'єднане, бо складається з людей, відчужених одне від одного через розпад традиційних форм людських об'єднань, що слугували за посередницькі установи й занепад яких спричинився до втрати людьми своїх суспільних зв'язків – зв'язків взаємодії між собою.

Окрему увагу приділено обґрунтуванню твердження, за яким послаблення відповідальності за керунок громадського життя, численні виклики для навичок та установ, які захищають свободу й підтримують почуття свободи, з якими дедалі важче давати раду, спричинені занепадом розумового та морального авторитету в сучасному масовому суспільстві. Досліджено істинність твердження, згідно з яким противагою кризовим явищам сучасного масового суспільства може бути лише розумова й моральна спільність, а розумовим та моральним авторитетом, якого наразі бракує суспільству, мусить стати закріплене на законодавчому рівні право на громадянську та моральну свободу, а отже, на розумову та моральну спільність – згоду, в тому числі ту, що досягається шляхом реалізації невід'ємного права особи на цивілізовану дискусію. Здійснено спробу довести, що шляхом реалізації й захисту права людини на громадянську та моральну свободу єдино можливий справжній індивідуалізм і вільний прояв моральної самостійності – тобто відповідальності людини за авторитети у розумовій та моральній сфері та власне суспільне становище – у її найвищому вигляді. Властивою межею індивідуалізму виступають, таким чином, межі громадянської та моральної свободи людини, порушення яких, з нашої точки зору, є неприпустимим. На наш погляд, це і є умовою, що підтримує й забезпечує ідентичність вільної людини.

Підкреслюється, що громадська користь є можлива лише через добровільне об'єднання людських індивідуальностей навколо розумових та моральних авторитетів, посприяти чому може закріплене законодавчо право на громадянську та моральну свободу, яке саме має стати для нас непохитним авторитетом. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення чинного вітчизняного цивільного законодавства у досліджуваній сфері.

Ключові слова: індивідуальність, масове суспільство, громадянська та моральна свобода.

DOI 10.34079/2518-1319 -2026-16-31-352-363

Постановка проблеми. Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб

– на свій вибір. Відповідно до ст. 34 Конституції України здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя (Конституція України, 1996).

Ст. 35 Конституції України передбачає, що кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей (Конституція України, 1996).

Ст. 300 Цивільного кодексу України зазначає, що фізична особа має право на індивідуальність. Згідно вказаної статті Цивільного кодексу, фізична особа має право на збереження своєї національної, культурної, релігійної, мовної самобутності, а також право на вільний вибір форм та способів прояву своєї індивідуальності, якщо вони не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства (Цивільний кодекс України, 2003).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням регулювання особистих немайнових прав, пов'язаних із правом фізичної особи на індивідуальність, займалися такі вчені, як Т. Mirosławski С. Б. Булеца, В. В. Заборовський, (Mirosławski, Булеца, Заборовський та ін., 2024), Y. O. Zaika, O. Y. Kukhariev, V. L. Skrypnyk, S. Y. Burlakov & O. V. Ilkiv (Zaika, Kukhariev, Skrypnyk, Burlakov, Ilkiv, 2022), А. О. Кодинець (Кодинець, 2016, Кодинець, 2018), О. В. Кохановська (Кохановська, 2021), Н. С. Кузнецова (Кузнецова, 2015), Н. М. Оніщенко (Оніщенко, 2021), С. О. Сліпченко (Сліпченко, 2025), Р. О. Стефанчук (Стефанчук, 2007а; Стефанчук, 2007b; Стефанчук, 2018), Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova (Харитонов, Харитонova, 2018; Харитонов, Харитонova, 2019; Харитонов, Харитонova, 2022) та інші.

Проте у вітчизняній цивілістиці до цього часу не звернено належної уваги на проблему зловживання правом на індивідуальність.

Це утворює потребу в розв'язанні низки важливих наукових і практичних завдань:

- дослідження викликів та перспектив для індивідуальності людини в сучасному масовому суспільстві;
- вивчення принципу індивідуалізму для обґрунтування необхідності законодавчого закріплення права на громадянську та моральну свободу і недопущення здійснення цивільних прав на шкоду громадянській та моральній свободі фізичної особи.

Метою дослідження є обґрунтування необхідності законодавчого закріплення права на громадянську та моральну свободу і недопущення здійснення цивільних прав на шкоду громадянській та моральній свободі фізичної особи.

Сучасні вчені торкалися деяких аспектів зазначеної проблеми. Зокрема, було досліджено проблеми прав людини як базової цінності концепції приватного права в сучасній Європі (Kharytonov, Kharytonova, Kharytonova, Kolodin & Tolmachevska, 2019), оновлення цивільного законодавства України у сфері інтелектуальної власності в умовах сучасного інформаційного суспільства (Kokhanovska, Verbytska, Kokhanovskyi, 2021), громадянського суспільства та особистих немайнових прав (Кузнецова, 2015).

Проте у сфері дослідження громадянської та моральної свободи суспільства є низка питань, які потребують уважного аналізу. В нашій статті ми розглянемо такі

питання:

- окреслення кризових явищ сучасного масового суспільства;
- формулювання пропозицій щодо вдосконалення чинного вітчизняного цивільного законодавства у досліджуваній сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Розпочнімо наше дослідження зі звернення до проблеми індивідуальності людини в сучасному масовому суспільстві.

Масове суспільство – поняття, яке вживається для опису сучасного суспільства як уоднорідного, але й роз'єданого, бо воно складається з розпорошених людей. Традиційні форми людських об'єднань розпалися і були замінені конформістськими або навіть тоталітарними формами колективної поведінки. У масовому суспільстві люди водночас введені до суспільного загалу й відчужені одне від одного. Це розмежування не зберігає самотності кожної людини, а навпаки, сприяє процесові суспільного уодноріднення або зрівняння. Із занепадом посередницьких установ... люди втрачають свої суспільні зв'язки... (Munro, 2017).

Які ж наслідки має таке ставлення справи? Звернімося до думок, висловлених у літературі.

Токвіль попереджував, що люди, позбавлені сильних допоміжних установ, з якими вони могли б ототожнитися, стануть роз'єднаними й у своїй безіменності та безпомічності, можливо, пильнуватимуть захисту сильних керівників і сильних урядів (Kumar, 2025).

Як висловився Robert D. Putnam, «У суспільстві, якому бракує зв'язків взаємодії між його мешканцями... Саме поняття прав і обов'язків громадянина зупинене... Залученість до суспільних і культурних об'єднань мізерна. З погляду мешканців, громадське життя є справою когось іншого... але не їхньою. Закони, [як] майже всі погоджуються, створюються, щоб порушуватися, але, побоюючись чужого свавілля, кожен вимагає суворішої дисципліни. Замкнений у цих з'єднаних зачарованих колах, майже кожен відчувається безсилим, визискуваним і нещасним» (Robert D. Putnam, 2000, с. 345-348).

Robert D. Putnam... стверджував, що демократія загрожена через послаблений стан громадянського суспільства (Munro, 2017).

Раніше Polybius писав про це: «Коли... демократія потрапляє до рук онуків її засновників, вони настільки звикають до свободи та рівності, що більше не цінують їх і починають прагнути до переваги... демократія... скасовується і перетворюється на панування сили та насильства... люди... знову вироджуються в ідеальних дикунів і знову знаходять господаря...» (Polybius, 1979, с. 287–289).

Таким чином, всі людські істоти, підкоряючись одному імпульсу і прагнучі особистого щастя, становлять видовище безладної боротьби інтересів і зіткнення сил, що неминуче призводять до втрати свободи (Prins, 1895, с. 248).

Яким же може бути вихід з цієї ситуації?

Між неприборканою свободою та необмеженою владою є лише один посередній щабель — організована свобода (Prins, 1895, с. 127). За Duplessis-Mornay, «...де панує тиранія, там звичайні усі турботи безладдя (Duplessis-Mornay, 1689, с. 126)... і там, де особисті наміри й приватні цілі панують над громадською користю, там безперечно є Тиран і Тиранія» (Duplessis-Mornay, 1689, с. 127). Між державою, в якій будь-яка воля

відокремлена, і державою, в якій будь-яка воля придушена, є місце тільки для держави, в якій волі окремих осіб згруповані у міцні спілки (Prins, 1895, с. 127).

Для того, щоб позбутися варварства або деспотизму, людям необхідно об'єднатися (Prins, 1895, с. 135).

Такими, на наш погляд, є деякі виклики та перспективи для індивідуальності людини в сучасному масовому суспільстві. Щоб докладніше зрозуміти суть та значення організованої свободи, перейдемо до вивчення принципу індивідуалізму як такого і знову звернімося до літератури з цього приводу.

Навіть у царині моралі... щодо якої не можна заперечувати благого впливу свободи, треба визнати, що абстрактна свобода не виправдовує надій її прихильників, які вважають, що вона сама по собі сприяє розквіту особистості (Prins, 1895, с. 43).

Природний прояв видатної особистості, оригінальність зникає, і залишається тільки ексцентричність, що становить її штучний, дріб'язковий й іноді смішний вияв... Нам бракує загального світогляду, єдності помислів... Прагнення наблизитися спільними силами до одного ідеалу замінилося тепер бажанням відокремитися одне від одного, відзначитися перед іншими й на шкоду їм привернути до себе увагу (Prins, 1895, с. 212).

Як давніше писав Polybius, «Під впливом віддавна усталеного добробуту життя стане більш екстравагантним, а громадяни – більш запеклими у своєму суперництві..., ніж їм слід. Оскільки ці недоліки зростатимуть далі, початок змін на гірше буде через любов до посади та ганьбу, спричинену невідомістю, а також через екстравагантність і виставлення напоказ свого багатства; і за ці зміни відповідатиме натовп... Тепер, розбурхані до люті та охоплені пристрастю в усіх своїх намірах, вони... вимагатимуть левову частку для себе. Коли це станеться, держава змінить свою назву на найкращу з усіх, що звучать – свобода та демократія, але змінить свою природу на найгіршу річ з усіх – правління натовпу» (Polybius, 1979, с. 397; 399).

Зрозумілий в такий спосіб індивідуалізм не має нічого спільного з тим, що колись розуміли під індивідуалізмом, тобто з вільним проявом моральної самостійності... Справжня індивідуалістична теорія не зупиняється на цій простій думці. Для неї індивід не являє собою нічого, якщо він у той же час — не орган по відношенню до живого цілого, що стоїть вище за нього, якщо він живе тільки для себе і для теперішнього, а не для інших і для майбутнього. Принцип індивідуалізму зумовлює собою прагнення до моральної краси... й у такому розумінні він є істотним елементом цивілізації; можна навіть сказати, що найдосконаліше суспільство те, в якому індивідуальності дається найбільший простір... Але максимум самостійності не обумовлюється індивідуалізмом, доведеним до краю (Prins, 1895, с. 100).

Durkheim стверджував: «Індивідуалізм не потрібно засуджувати як ворога, з яким слід боротися за будь-яку ціну... ціле питання полягає в тому, щоби знати його властиві межі... (Durkheim, 1973, с. 53). Це поклоніння людині має за свою основну догму автономію розуму... Проте... якщо всі думки вільні, яким дивом вони перебуватимуть у згоді? Якщо вони утворюються без узаємної обізнаності й без необхідності зважати один на одного, як вони можуть не бути безладними? Розумовий та моральний безлад був би отже неминучим наслідком лібералізму... Проте де бачено, щоб мати наслідком це безглузде захоплення самим собою, яке замикає кожного у його власних почуттях і створює вакуум між розумами?» (Durkheim, 1973, с. 49). Людина завжди може бути своєрідною, може вийти за межі думки й уяви сучасників, може навіть бути такою, що її

зрозуміли цілковито неправильно. Однак спонукання до своєрідного бачення буде утруднене, буде зрештою гинути у внутрішньому неладі, якщо його не можна якимсь чином співвіднести з мовою та баченням інших (Taylor, 1989, с. 37). Ясно, що суспільство не може бути таким, де один одного тримається, якщо між його представниками не існує якоїсь розумової й моральної спільності (Durkheim, 1973, с. 51).

Висновки. Сама вільна людина зі своїми власними цілями й прагненнями... єдино можлива у межах певного типу цивілізації... потрібно було довгого розвитку певних установ і навичок, верховенства права, правил рівної поваги, звичаїв спільного обговорення, спільного об'єднання, культурного саморозвитку тощо, аби створити сучасну людину... без цього саме розуміння себе як людини у сучасному значенні слова згасло би... Проте з часом ця ідентичність була б послаблена, якби умови, які підтримують її, були б припинені. По-перше, всіма способами, якими наше почуття власних цілей живиться вільним обміном з іншими й які були би вже неможливі; по-друге, втратою відповідальності за керунок громадського життя, без якої наші моральні міркування про ці справи почали б втрачати серйозність обдумування справжніх можливостей вибору... ми мусимо підтримувати не лише ті навички й установи, які захищають свободу, а й ті, які підтримують *почуття* свободи (Taylor, 1985, с. 309–310).

Отже, на наш погляд, варто погодитися з висловленими в літературі думками, за якими сучасне суспільство є масове, але водночас роз'єднане з огляду на ту обставину, що воно складається з людей, відчужених одне від одного й розпорошених через розпад традиційних форм людських об'єднань, що слугували за посередницькі установи й занепад яких спричинився до втрати людьми своїх суспільних зв'язків – зв'язків взаємодії між собою.

Використовуючи Норвегію як модель, можна виділити кілька таких інституцій: церкву, школу, політичну партію, ринок і маєток. До них слід додати приватну власність (Pipes, 1991, с. 110).

Очевидно, що противагою до кризових явищ сучасного масового суспільства – як, до прикладу, послаблення навичок та установ, які захищали свободу й які підтримували її *почуття*, байдужість громадян до громадського життя й його занепад, безладна боротьба інтересів, розумовий та моральний безлад, позбавленість спільних авторитетів (або навіть авторитетів узагалі, які Prins називав ідеалом) та відсутність загального світогляду й почуття відповідальності кожної людської індивідуальності за свободу як за спільне благо та за її майбутнє – противагою до усього цього може бути лише розумова й моральна спільність; аби подолати безпомічність людських індивідуальностей та загрозу втрати людськими індивідуальностями й суспільством в цілому свободи, наше почуття власних цілей, як було зазначено в літературі, мусить почати знову живитися вільним обміном з іншими.

Послаблення відповідальності за керунок громадського життя, численні виклики для навичок та установ, які захищають свободу й підтримують *почуття* свободи, з якими дедалі важче давати раду, спричинені, на наш погляд, занепадом розумового та морального авторитету в сучасному масовому суспільстві.

Лещук стверджував: "...еготизм... Це гидра, що шматувала і трощить... ідеали. Тому мусить піднести... авторитет, а з ним, почуття відповідальності за свої вчинки..." (цит. за: Салига, 1997, с. 114–115).

Криза легітимності авторитетів є синонімом кризи людської індивідуальності.

Розумовим та моральним авторитетом, якого нам наразі бракує, можливо, мусить стати закріплене на законодавчому рівні право на громадянську та моральну свободу, а отже, на розумову та моральну спільність – згоду, в тому числі ту, що досягається шляхом реалізації невід’ємного права особи на цивілізовану дискусію. Справді, варто погодитися з висловленими в літературі думками, за якими людські індивідуальності для свого нормального розвитку й нормального функціонування та розвитку суспільства, в якому вони перебувають, потребують узаємної обізнаності, необхідності зважати одне на одного, що якраз і досягається добровільним придушенням кожним крайнощів власного індивідуалізму заради спільного блага, відповідно, звичаями спільного обговорення, спільного об’єднання, культурного саморозвитку тощо.

Оскільки абстрактна свобода й відчуженість людей в сучасному масовому суспільстві не зберігають самобутності кожної людини й не сприяють розвитку людської особистості, що ми маємо змогу спостерігати на власні очі, тільки право на громадянську та моральну свободу здатне забезпечити розумову та моральну згоду – ту організовану свободу, за якої волі окремих осіб згруповані у міцні спілки. У такий спосіб, шляхом реалізації й захисту права людини на громадянську та моральну свободу, на наш погляд, єдино можливий справжній індивідуалізм і вільний прояв моральної самостійності – тобто відповідальності людини за авторитети у розумовій та моральній сфері та власне суспільне становище – моральної самостійності у її найвищому вигляді. Властивою межею індивідуалізму виступають, таким чином, межі громадянської та моральної свободи людини, порушення яких, з нашої точки зору, є неприпустимим. На наш погляд, це і є умовою, що підтримує й забезпечує ідентичність вільної людини. Громадська користь можлива лише через добровільне об’єднання людських індивідуальностей навколо розумових та моральних авторитетів, посприяти чому може закріплене законодавчо право на громадянську та моральну свободу, яке саме має стати для нас непохитним авторитетом.

Тому, на нашу думку, необхідно законодавчо закріпити право на громадянську та моральну свободу.

До Цивільного кодексу пропонується додати нову статтю 300¹ і викласти її у такій редакції:

«Стаття 300¹. Право на громадянську та моральну свободу

1. Фізична особа має право на громадянську та моральну свободу.

Зміст громадянської та моральної свободи становить можливість фізичної особи безперешкодно на власний розсуд визначати для себе авторитет у розумовій та моральній сфері та своє суспільне становище, утворювати розумову та моральну спільність з іншими особами та іншими способами вільно проявляти свою моральну самостійність».

Також, на нашу думку, необхідно законодавчо закріпити недопущення здійснення цивільних прав на шкоду громадянській та моральній свободі фізичної особи.

До частини 3 статті 13 Цивільного кодексу України пропонується додати новий абзац 2 такого змісту: «Не допускається здійснення цивільних прав на шкоду громадянській та моральній свободі фізичної особи».

Бібліографічний список

- Duplessis-Mornay, P. 1689. *Vindiciae contra Tyrannos: A Defense of Liberty Against Tyrants. Or, Of the Lawful Power of the Prince over the People, and of the People over the Prince. Being a Treatise Written in Latin and French by Junius Brutus, and Translated Out of Both into English*. London: Printed for Richard Baldwin, p. 250. [online] Available at: <<https://dn790005.ca.archive.org/0/items/vindiciaecontrat00lang/vindiciaecontrat00lang.pdf>>.
- Durkheim, É. 1973. Individualism and the Intellectuals. In R. N. Bellah (Ed.), *Émile Durkheim on Morality and Society*. Chicago and London: The University of Chicago Press, pp. 43–57. [online] Available at: <https://platus1917.org/wp-content/uploads/The-Heritage-of-Sociology-Emile-Durkheim-On-Morality-and-Society_Selected-Writings-University-of-Chicago-Press-1973.pdf>.
- Kharytonov, Ye. O., Kharytonova, O. I., Kharytonova, T. Ye., Kolodin, D. O., & Tolmachevska, Yu. O. 2019. Human Rights as The Basic Value of The Concept of Private Law in Modern Europe. *Amazonia Investiga*, [online] 8 (20), pp. 477–485. Available at: <<https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/177/153>>.
- Kokhanovska, O. V., Verbytska, A. O., & Kokhanovskyi, V. O. 2021. Updating The Civil Legislation of Ukraine in The Field of Intellectual Property in The Modern Information Society. *Linguistics and Culture Review*, [online] 5(S2), pp. 375–386. Available at: <<https://lingcure.org/index.php/journal/article/download/1360/118/134>>.
- Kumar, K. (2025, March 2). *Modernization*. [online]. Available at: <<https://www.britannica.com/topic/modernization>>.
- Mirowski T., Булеца С. Б., Заборовський В. В. та ін. 2024. *Особисті немайнові права особи та права на віртуальні активи в умовах цифровізації: порівняльний аналіз законодавства країн Європейського Союзу*. Ужгород: РІК-У, 356с.
- Munro, A. (2017, June 29). *Mass society*. [online]. Available at: <<https://www.britannica.com/topic/mass-society>>.
- Pipes, R. 1991. *The Russian Revolution*. New York: Knopf, 1990. p. 976. [online]. Available at: <https://www.google.com.ua/books/edition/The_Russian_Revolution/XtE54LuhFzEC?gbpv=1>.
- Polybius. 1979. *The Histories*. (W. R. Paton, Trans). Vol. 3. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press; London: William Heinemann Ltd, p. 574. [online]. Available at: <<https://dn790009.ca.archive.org/0/items/historieswitheng03poly/historieswitheng03poly.pdf>>.
- Prins, A. 1895. *L'organisation de la liberté et le devoir social*. Bruxelles: T. Falk; Paris: F. Alcan, p. 273. [online]. Available at: <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k75851q/f8.item>>.
- Putnam, R. D. 2000. Democracy. In *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York London Toronto Sydney Singapore: A Touchstone Book Published by Simon & Schuster, pp. 336–349. [online]. Available at: <www.csun.edu/~rdavids/350fall08/350readings/Putnam_Bowling_Alone.pdf>.
- Taylor, C. 1985. *Philosophy and the Human Sciences: Philosophical Papers*. Vol. 2. Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press, p. 348. [online]. Available at: <<https://vdoc.pub/documents/philosophy-and-the-human-sciences-philosophical-papers-2-649h7a130m70>>.
- Taylor, C. 1989. *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, p. 613. [online]. Available at: <https://www.academia.edu/22685812/Sources_of_the_Self>.

- Zaika, Y. O., Kukhariev, O. Y., Skrypnyk, V. L., Burlakov, S. Y., & Ilkiv, O. V. 2022. Protection of Honour and Dignity: Theoretical and Practical Issues. *International Journal of Public Law and Policy*, 8 (3-4), pp. 202–214. [online]. Available at: <<https://www.inderscienceonline.com/doi/pdf/10.1504/IJPLAP.2022.124423>>. DOI: <https://doi.org/10.1504/IJPLAP.2022.124423>
- Кодинець, А. О. 2016. *Цивільно-правове регулювання зобов'язальних інформаційних відносин*. Київ: Алерта, 582с.
- Кодинець, А. О. 2018. Договірні відносини у сфері надання прав на інформацію: окремі аспекти правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія: Право*, 1, 49, с. 122–125.
- Кохановська, О. В. 2021. Правотворчість у сфері особистих немайнових прав в умовах постлюдства. *Право України*, 12, сс. 176–194. URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001417415>
- Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змінами). *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>>.
- Кузнєцова, Н. С. 2015. Громадянське суспільство та особисті немайнові права. *Право України*, № 4, сс. 9–17.
- Онїщенко, Н. М. 2021. Права, свободи і законні інтереси як загальнолюдські надбання. In M. Holdenblat (Eds.), *Formation of Innovative Potential of World Science: Collection of Scientific Papers «SCIENTIA» with Proceedings of The I International Scientific and Theoretical Conference*, Vol. 1, pp. 86–88. Tel Aviv, State of Israel: European Scientific Platform. [online]. Available at: <<https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/scientia/issue/view/07.05.2021/525>>. Doi: 10.36074/scientia-07.05.2021
- Салига, Т. Ю. 1997. Григор Лужницький і літературна група “Логос”. У М. П. Парцей (ред.), *Імператив (Літературознавчі статті, критика, публіцистика)*, с. 108–119. Львів: Світ. [онлайн]. Доступно: <https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0007062>.
- Сліпченко, С. О. 2025. Особисті немайнові правовідносини та їх розвиток. У В. В. Сокурєнко (ред.), *Цивілістична спадщина Олександра Анатолійовича Пушкіна (Харківська цивілістична школа)*, с. 56–74. Харків: ECUS. [онлайн]. Доступно: <<https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9985b9f9-b1e3-40a6-89f4-20b7fdc525e9/content>>.
- Стефанчук, Р. О. 2007а. Особиста свобода та право на свободу: цивільно-правові аспекти. *Університетські наукові записки*, № 2, с. 170–177. [онлайн]. Доступно: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2007_2_24>.
- Стефанчук, Р. О. 2007б. *Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту)*. Хмельницький: Видавництво Хмельницького ун-ту управління та права, 626 с.
- Стефанчук, Р. О. 2018. Інформаційні технології та право: quo vadis? *Право України*, 1, с. 30–50. [онлайн]. Доступно: <doi: <https://doi.org/10.33498/louu-2018-01-030>>.
- Харитонов, Є. О. та Харитонova, О. І. (ред.), 2018. *Актуальні проблеми цивілістики у цифрову добу*. Одеса: Юридична література, 248с.
- Харитонов, Є. О. та Харитонova, О. І. 2019. Цивілістичні категорії доби інформаційного суспільства у національній доктрині приватного права: правовідносини. *Право України*, [онлайн] 1, с. 136–153. Доступно: <10.33498/louu-2019-01-136>

- Харитонов, Є. О. та Харитонova, О. І. 2022. *Приватне право як концепт. Том V. Частина I. Приватне право у відкритому суспільстві*. Одеса: Фенікс, 432 с.
- Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV (зі змінами). *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>>.

References

- Duplessis-Mornay, P. 1689. *Vindiciae contra Tyrannos: A Defense of Liberty Against Tyrants. Or, Of the Lawful Power of the Prince over the People, and of the People over the Prince. Being a Treatise Written in Latin and French by Junius Brutus, and Translated Out of Both into English*. London: Printed for Richard Baldwin, p. 250. [online] Available at: <<https://dn790005.ca.archive.org/0/items/vindiciaecontrat00lang/vindiciaecontrat00lang.pdf>> (in English).
- Durkheim, É. 1973. Individualism and the Intellectuals. In R. N. Bellah (Ed.), *Émile Durkheim on Morality and Society*. Chicago and London: The University of Chicago Press, pp. 43–57. [online] Available at: <https://platus1917.org/wp-content/uploads/The-Heritage-of-Sociology-Emile-Durkheim-On-Morality-and-Society_-Selected-Writings-University-of-Chicago-Press-1973.pdf> (in English).
- Kharytonov, Ye. O., & Kharytonova, O. I. (Ed.), 2018. *Aktualni problemy tsyvilistyky u tsyfrovi dobu [Topical Issues of Civil Law in the Digital Era]*. Odessa: Yurydychna literatura, p. 248 (in Ukrainian).
- Kharytonov, Ye. O., & Kharytonova, O. I. 2019. Tsyvilistychni katehorii doby informatsiinoho suspilstva u natsionalnii doktryni pryvatnoho prava: pravovidnosyny [[Civil Categories of the Information Society Era in the National Private Law Doctrine: Legal Relations](#)]. *Pravo Ukraini*, [online] 1, pp. 136–153. Available at: <10.33498/louu-2019-01-136> (in Ukrainian).
- Kharytonov, Ye. O., & Kharytonova, O. I. 2022. *Pryvatne pravo yak kontsept. Tom V. Chastyna I. Pryvatne pravo u vidkrytomu suspilstvi [Private Law as a Concept. Vol. V. Part I. Private Law in the Opened Society]*. Odessa: Feniks, p. 432 (in Ukrainian).
- Kharytonov, Ye. O., Kharytonova, O. I., Kharytonova, T. Ye., Kolodin, D. O., & Tolmachevska, Yu. O. 2019. Human Rights as The Basic Value of The Concept of Private Law in Modern Europe. *Amazonia Investiga*, [online] 8 (20), pp. 477–485. Available at: <<https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/177/153>> (in English).
- Kodynets, A. O. 2016. *Tsyvilno-pravove rehuliuвання zoboviazalnykh informatsiynykh vidnosyn [Civil Law Regulation of Obligatory Information Relations]*. Kyiv: Alerta, p. 582 (in Ukrainian).
- Kodynets, A. O. 2018. Dohovirni vidnosyny u sferi nadання prav na informatsiiu: okremi aspekty pravovoho rehuliuвання [The Contractual Relation on Disposal of Information: Some Aspects of Legal Regulation]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho universytetu: seriia: Pravo, Vol. 1, 49*, pp. 122–125 (in Ukrainian).
- Kokhanovska, O. V. 2021. Pravotvorchist u sferi osobystykh nemainovykh prav v umovakh postludstva [Lawmaking in the Field of Personal Non-Property Rights in the Conditions of Posthumanity]. *Pravo Ukraini*, 12, pp. 176–194 URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001417415> (in Ukrainian).
- Kokhanovska, O. V., Verbytska, A. O., & Kokhanovskyi, V. O. 2021. Updating The Civil Legislation of Ukraine in The Field of Intellectual Property in The Modern Information Society. *Linguistics and Culture Review*, [online] 5(S2), pp. 375–386. Available at: <<https://lingcure.org/index.php/journal/article/download/1360/118/134>> (in English).
- Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku (zi zminamy) [Constitution of Ukraine of June 28, 1996 (as amended)]. Verkhovna Rada Ukrainy, [online] Available

- at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (in Ukrainian).
- Kumar, K. (2025, March 2). *Modernization*. [online]. Available at: <<https://www.britannica.com/topic/modernization>> (in English).
- Kuznietsova, N. S. 2015. Hromadianske suspilstvo ta osobysti nemainovi prava [Civil Society and Personal Non-Property Rights]. *Pravo Ukrainy*, 4, pp. 9–17 (in Ukrainian).
- Mirowski, T., Buletsa, S. B., Zaborovskyi, V. V. et al. 2024. *Osobysti nemainovi prava osoby ta prava na virtualni aktyvy v umovakh tsyfrovizatsii: porivnialnyi analiz zakonodavstva krain Yevropeiskoho Soiuzu [Personal non-property rights and virtual asset rights in the digitalisation era: a comparative analysis of European Union legislation]*. Uzhhorod : RIK-U, p. 356 (in Ukrainian).
- Munro, A. (2017, June 29). *Mass society*. [online]. Available at: <<https://www.britannica.com/topic/mass-society>> (in English).
- Onishchenko, N. M. 2021. Prava, svobody i zakonni interesy yak zahalnoliudski nadbannia [Rights, Freedoms and Legitimate Interests as Common Heritage]. In M. Holdenblat (Eds.), *Formation of Innovative Potential of World Science: Collection of Scientific Papers «SCIENTIA» with Proceedings of The I International Scientific and Theoretical Conference*, Vol. 1, pp. 86–88. Tel Aviv, State of Israel: European Scientific Platform. [online]. Available at: <<https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/scientia/issue/view/07.05.2021/525>>. Doi: 10.36074/scientia-07.05.2021 (in Ukrainian).
- Polybius. 1979. *The Histories*. (W. R. Paton, Trans). Vol. 3. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press; London: William Heinemann Ltd, p. 574. [online]. Available at: <<https://dn790009.ca.archive.org/0/items/historieswitheng03poly/historieswitheng03poly.pdf>> (in English).
- Pipes, R. 1991. *The Russian Revolution*. New York: Knopf, 1990. p. 976. [online]. Available at: <https://www.google.com.ua/books/edition/The_Russian_Revolution/XtE54LuhFzEC?gbpv=1> (in English).
- Prins, A. 1895. *L'organisation de la liberté et le devoir social*. Bruxelles: T. Falk; Paris: F. Alcan, p. 273. [online]. Available at: <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k75851q/f8.item>> (in French).
- Putnam, R. D. 2000. Democracy. In *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York London Toronto Sydney Singapore: A Touchstone Book Published by Simon & Schuster, pp. 336–349. [online]. Available at: <www.csun.edu/~rdavids/350fall08/350readings/Putnam_Bowling_Alone.pdf> (in English).
- Salyha, T. Yu. 1997. Hryhor Luzhnytskyi i literaturna hrupa “Lohos” [Hryhor Luzhnytsky and the “Logos” Literary Group]. In M. P. Partsei (Ed.), *Imperatyv (Literaturoznavchi statti, krytyka, publitsystyka)*, pp. 108–119. Lviv: Svit. [online]. Available at: <https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0007062> (in Ukrainian).
- Slipchenko, S. O. 2013. *Osobysti nemainovi pravovidnosyny shchodo oborotozdatnykh obektiv [Personal Non-Property Relations Concerning Negotiable Objects]*. Kharkiv: Disa plius, p. 552 (in Ukrainian).
- Slipchenko, S. O. 2025. Osobysti nemainovi pravovidnosyny ta yikh rozvytok [Personal Non-Property Legal Relations and Their Development]. In V. V. Sokurenko (Ed.),

- Tsyvilistychna spadshchyna Oleksandra Anatoliiovycha Pushkina (Kharkivska tsyvilistychna shkola)*, pp. 56–74. Kharkiv: ECUS. [online]. Available at: <<https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9985b9f9-b1e3-40a6-89f4-20b7fdc525e9/content>> (in Ukrainian).
- Stefanchuk, R. O. 2007a. Osobysta svoboda ta pravo na svobodu: tsyvilno-pravovi aspekty [Personal Freedom and Right to Freedom: Civil Law Aspects]. *Universytetski naukovy zapysky*, 2, pp. 170–177. [online]. Available at: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2007_2_24> (in Ukrainian).
- Stefanchuk, R. O. 2007b. *Osobysti nemainovi prava fizychnykh osib u tsyvilnomu pravi (poniattia, zmist, systema, osoblyvosti zdiisnennia ta zakhystu)* [Personal Intangible Rights of Individuals in the Civil Law (Concept, Content, System, Special Aspects of Conduct and Protection)]. Khmelnytskyi: Vydavnytstvo Khmelnytskoho universytetu upravlinnia ta prava, p. 626 (in Ukrainian).
- Stefanchuk, R. O. 2018. Informatsiini tekhnolohii ta pravo: quo vadis? [Information Technologies and Law: Quo Vadis?]. *Pravo Ukrainy*, 1, pp. 30–50. [online]. Available at: <[doi: https://doi.org/10.33498/louu-2018-01-030](https://doi.org/10.33498/louu-2018-01-030)> (in Ukrainian).
- Taylor, C. 1985. *Philosophy and the Human Sciences: Philosophical Papers*. Vol. 2. Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press, p. 348. [online]. Available at: <<https://vdoc.pub/documents/philosophy-and-the-human-sciences-philosophical-papers-2-649h7a130m70>> (in English).
- Taylor, C. 1989. *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, p. 613. [online]. Available at: <https://www.academia.edu/22685812/Sources_of_the_Self> (in English).
- Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16 sichnia 2003 roku (zi zminamy) [The Civil Code of Ukraine of January 16, 2003 (as amended)]. Verkhovna Rada Ukrainy, [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>> (in Ukrainian).
- Zaika, Y. O., Kukhariev, O. Y., Skrypnyk, V. L., Burlakov, S. Y., & Ilkiv, O. V. 2022. Protection of Honour and Dignity: Theoretical and Practical Issues. *International Journal of Public Law and Policy*, 8 (3-4), pp. 202–214. [online]. Available at: <<https://www.inderscienceonline.com/doi/pdf/10.1504/IJPLAP.2022.124423>>. DOI: <<https://doi.org/10.1504/IJPLAP.2022.124423>> (in English).

Sofiuk Taras,

THE RIGHT TO CIVIL AND MORAL FREEDOM IN MODERN MASS SOCIETY

The article analyzes and defines the right to civil and moral freedom in modern mass society. The challenges and prospects for human individuality in modern mass society are investigated. The principle of individualism is studied to justify the need for legislative consolidation of the right to civil and moral freedom and the prevention of the exercise of civil rights to the detriment of the civil and moral freedom of an individual. The crisis phenomena of modern mass society are outlined. The statement is analyzed according to which modern society is mass, but at the same time disjointed, because it consists of people alienated from each other due to the collapse of traditional forms of human associations that served as intermediary institutions and the decline of which led to the loss of people's social ties - ties of interaction with each other.

Particular attention is paid to the justification of the statement that the weakening of responsibility for the management of public life, the numerous challenges to the skills and institutions that protect freedom and support the feeling of freedom, which are increasingly

difficult to cope with, are caused by the decline of intellectual and moral authority in modern mass society. Arguments are presented in favor of the approach according to which the crisis of legitimacy of authorities is synonymous with the crisis of human individuality. The truth of the statement is investigated, according to which the counterbalance to the crisis phenomena of modern mass society can only be intellectual and moral community, and the intellectual and moral authority that society currently lacks must be the right to civil and moral freedom, and therefore, to intellectual and moral community - consent, including that achieved through the implementation of the inalienable right of the individual to civilized discussion. An attempt has been made to prove that only through the implementation and protection of the human right to civil and moral freedom is true individualism and the free manifestation of moral independence possible - that is, a person's responsibility for authorities in the intellectual and moral sphere and his own social position - in its highest form. The inherent limit of individualism is thus the limits of human civil and moral freedom, the violation of which, from our point of view, is unacceptable. In our opinion, this is the condition that supports and ensures the identity of a free person.

It is emphasized that public benefit is possible only through the voluntary association of human individuals around intellectual and moral authorities, which can be facilitated by the enshrined legislative right to civil and moral freedom, which should become an unshakable authority for us. Proposals are formulated to improve the current domestic civil legislation in the area under study.

Keywords: individuality, mass society, civil and moral freedom.

Статтю було подано / The article was submitted	30.03.2026
Статтю було прийнято / The article was accepted	20.04.2026

УДК 347.451.1

Ю.Труфанова

ORCID: [0000-0003-4310-3061](https://orcid.org/0000-0003-4310-3061)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРИПИНЕННЯ УМОВ ДОГОВОРУ НАЙМУ (ОРЕНДИ) ВНАСЛІДОК ЙОГО РОЗІРВАННЯ

У статті розглядаються окремі аспекти правового регулювання припинення умов договору найму (оренди) у результаті його розірвання. Тема пропонованого дослідження зумовлена великим значенням дії договорів найму (оренди), що забезпечує стабільне функціонування економіки нашої держави і покращення матеріального становища громадян в рамках правового регулювання зазначених відносин.

Метою цієї статті є аналіз законодавчих актів, які пов'язані із системою підготовки і припинення договорів найму (оренди), а також розробка рекомендацій щодо можливого розірвання договору за ініціативою обох або однієї із сторін.

Методологія ґрунтується на загальнонаукових та спеціальних методах пізнання правових явищ: діалектичний метод, порівняльно-правовий метод, формально-логічний та нормативно-порівняльний методи, методи аналізу та узагальнень.

За результатами дослідження визначено особливості розірвання (припинення) договорів оренди у певних випадках, з якими часто звертаються реєстратори, органи місцевого самоврядування та спадкоємці земельних ділянок. Автором розглянуто правові відносини між сторонами, якщо наймач не повернув орендоване майно наймодавцеві протягом визначеного законодавством терміну. Наголошується, що закони розрізняють право «відмовитися» від договору та право «вимагати розірвання договору».

Підкреслюється, що незважаючи на наявність державного регулювання відносин оренди і прийняття відповідних нормативно-правових актів, сьогоденне законодавство відносин оренди залишається суперечливим, що зумовлює правопорушення й суперечки між сторонами.

Особлива увага зосереджена на питанні встановлення моменту припинення договору найму (оренди), пов'язаного з ліквідацією юридичної особи або смертю наймача. У статті на основі аналізу наявних законодавчих актів виділені окремі аспекти правового регулювання припинення умов договору найму (оренди) у результаті його розірвання.

Новизна дослідження також підкреслюється розглядом постанов і нормативно-правових актів щодо умов договору (оренди), які приймалися Кабінетом Міністрів України уже після запровадження воєнного стану.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що зроблені автором висновки щодо правового регулювання припинення умов договору найму (оренди) у результаті його розірвання можуть застосовуватись науковцями під час реформ цивільного законодавства України.

Ключові слова: припинення договору, розірвання договору, відмова від договору, договір, спеціальні підстави припинення договору.

DOI 10.34079/2518-1319 -2026-16-31-364-374

Постановка проблеми. Доцільність наукового перегляду та подальшого удосконалення правового регулювання дії договорів найму (оренди), що забезпечує

стабільне функціонування економіки нашої держави і покращення матеріального становища громадян в рамках правового регулювання зазначених відносин. Одним із ключових напрямів української державної економічної політики є відносини оренди, які регулюються такими нормативно-правовими актами як: Концепція державної житлової політики, схвалена Постановою Верховної Ради України від 30.06.1995 р., Указ Президента України «Про Основні напрями земельної реформи в Україні на 2001-2005 роки» від 30.05.2001 р., а також законами, які були прийняті після повномасштабного вторгнення: Закон України № 2247-IX від 09 червня 2022 року «Про особливості регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану»; Закон України від 12 травня 2022 року № 2255-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення механізму протидії рейдерству». Формуванню правової бази у сфері договорів найму (оренди) сприяло також прийняття Законів України «Про оренду державного та комунального майна», «Про оренду землі», Цивільного та Земельного кодексів України. Згідно статті 759 Цивільного кодексу України наймодавець відповідно до договору найму (оренди) обов'язково має передати у розпорядження наймачу майно за фінансову винагороду на конкретно визначений строк.

Закон чітко регламентує процес підготовки, укладання та реалізації положень договору найму (оренди). Відмінності між договорами найму (оренди) зумовлені належністю до житлового фонду, особливостями нормативно-правового регулювання, складом, термінами, визначеними правами та обов'язками сторін, зазначеними причинами зміни або припинення терміну договору, методами захистів тощо (Галантич М.К., 2007).

Договір найму є достатньо проблемним серед видів договорів, що зумовлено не тільки належністю житла до об'єктів державної або комунальної власності, але наслідками припинення. Наслідками цього можуть бути проблемні ситуації, що виникають після повернення майна між власником житла та наймачем.

Незважаючи на наявність достатнього регулювання відносин оренди і прийняття відповідних нормативно-правових актів, законодавство у сфері орендних відносин залишається суперечливим, що зумовлює правопорушення й суперечки між сторонами.

Актуальність дослідження посилюється також тим, що на сьогоднішній день в українській юриспруденції спірні проблеми практики та законодавства щодо договорів найму (оренди) неналежним чином оцінені з наукової точки зору, а також практично відсутні рекомендації щодо можливостей вирішення цих питань. Дійсно, якщо не вдається досягти згоди між сторонами, то припинення дії договірних зобов'язань завжди супроводжується конфліктом інтересів. Проаналізувавши положення розділу II книги п'ятої ЦК України та глави 53 ЦК України «Укладення, зміна і розірвання договору», ми переконуємося, що багато можливих підстав припинення договору законодавцем не були взяті до уваги. Правове регулювання способів розірвання договору має свої особливості, що також є предметом дослідження пропонованої статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед досліджень договірних відносин в Україні виділяємо дисертаційні дослідження О.В. Глозової «Правове регулювання угод із земельними ділянками в Україні», Н.В. Ільницької «Оренда земель сільськогосподарського призначення: правові аспекти», В.Г. Брунь «Договір оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення», В.Я. Бондаря «Договір найму житла», М.В. Мороза «Правові питання оренди майна державних підприємств» і В.В. Мусієнка «Цивільно-правові аспекти договору оренди державного та комунального майна». Однак, в цих роботах досліджувалися деякі види нерухомого майна – земельні ділянки, соціальне житло, майнові комплекси державних та комунальних підприємств. Ось чому постає необхідність комплексного дослідження договорів найму (оренди).

Вивченню теми, пов'язаної з розірванням договору оренди, присвятили свої праці зокрема дослідники С. Бородовський, О. Міхно, М. Галянтич, І. Калаур, І. Спасибо-Фатеева, та інші відомі фахівці, однак є необхідність розглянути також правозастосовну практику договірних відносин оренди, яка сформувалася на сьогодні.

Виклад основного матеріалу. Основним принципом права договірному був *sunt servanda*, тобто принцип святості договору. Коли почалися економічні потрясіння теоретична неможливість виконання договору зумовлювалась не виною сторін, а новими обставинами. Ось чому почав домінувати принцип *clausula rebus sic stantibus*, тобто реалізація договору залежить від непохитності обставин, в яких договір укладався (Процьків Н.М., 2003).

Якщо ми говоримо про розірвання договору, то це фактично розуміється як припинення зобов'язань на майбутнє через невиконання умов договору. Однак, якщо розривається фактично договір, то зобов'язання на його підставі залишається (Міхно О.І., 2007).

Порядок розірвання договору відрізняється в залежності від того, як це відбувається або в односторонньому порядку чи на підставі згоди сторін. Наприклад, розірвання за згодою сторін оформлюють у формі «скасувального» чи «ліквідаційного» договору. Згідно зі статтею 654 ЦК України розірвання договору має відбуватися так само, як оформлювався цей документ. Іншими словами, якщо договір був у письмовій формі із нотаріальним засвідченням, то розірвати його навіть за згодою сторін, наприклад уклавши скасувальний договір не можна.

С. О. Бородовський вважає, що при розірванні договору сторони можуть передбачити заміну першого зобов'язання новим. Це так звана новація. За таких обставин, початкове зобов'язання буде не чинним, а також припиняються інші зобов'язання. Натомість, нове зобов'язання буде самостійним. Таким чином, розірвання договору не відбувається, оскільки в існуючому договірному зобов'язанні лише змінюються умови. Припинення якоїсь частини договірних зобов'язань (навіть зі згоди сторін) доречно оцінювати як зміну договору, оскільки часткове розірвання може бути виключно остаточним.

Розглядаючи поняття «розірвання договору» і «відмова від договору», С.О. Бородовський зазначає, що вони наділені різним юридичним змістом і тягнуть настання властивих їм правових наслідків. Зокрема, вчений вказує, що «...згідно з ч. 3 ст. 651 ЦК України, у разі відмови однієї із сторін від виконання договору частково або повністю або, якщо таке право прописано нормативним актом, договір вважається розірваним або зміненим. Це означає, що внаслідок відмови від виконання договору, останній або змінюється, або розривається, що залежить від різних факторів. Натомість, якщо йдеться про повне розірвання договору, то в такому випадку припиняються фактично всі договірні зобов'язання, а не їх частка. З іншого боку, якщо ми говоримо про відмову від договору, то згідно з ч. 3 ст. 651 ЦК України це може відбуватися виключно односторонньо, а от процес розірвання договору може відбуватися і за згодою сторін, і за рішенням суду. Тобто, поняття «розірвання» і «відмова» від договору хоча і є частково суміжними, однак не збігаються» (Бородовський С.О., 2005).

Припинення договору майна державної форми власності регулює Закон України «Про оренду державного та комунального майна» (Закон України «Про оренду державного та комунального майна», 2019).

Ст. 16 даного закону зазначає, що договір оренди формується на підставі примірного договору оренди нерухомого або іншого окремого індивідуально визначеного майна, що належить до державної власності, затвердженого постановою КМУ.

У пунктах 12.7 та 12.8 примірнього договору прописані умови, за яких договір оренди може бути достроково припинений. Так однією з підстав припинення договору на вимогу орендодавця є прострочення оплати орендної плати на строк більше трьох місяців.

Дана норма є досить актуальною і дає можливість орендодавцеві своєчасно захистити свої порушені права. Алгоритм дій орендодавця або балансоутримувача стосовно дострокового припинення договору прописаний у Примірньому договорі.

У випадку, якщо договір розривається без взаємної згоди сторін, то це може відбуватися або рішенням суду, або через односторонню відмову від договору. Обов'язково треба розмежовувати право «відмовитися від договору» та «вимагати розірвання» договору. Ні згоди сторін, ані рішення суду не вимагається, оскільки у ЦК України право відмовитися від договору фактично означає, що підставою для цього є односторонній правочин – відмова. У випадку відмови наймодавця від договору найму, договір вважається розірваним з моменту одержання наймачем повідомлення наймодавця про відмову від договору.

При зверненні до суду з вимогою про припинення господарських правовідносин, що виникли на підставі договору, вимоги слід прописувати як «розірвати договір», що підтверджується постановою Вищого господарського суду України 16 лютого 2011 року по справі №5/107 (Постанова Вищого господарського суду України, №5/107, 2011). Щоправда, у виключних випадках суди загальної юрисдикції можуть приймати різні рішення, однак визнання договору розірваним в практичній площині не має значення і тим паче цінності. У випадку відмови від договору на підставі невнесення плати за оренду протягом 3-х місяців підряд наймодавцеві досить подати позов, і майно буде передано йому рішенням суду. Так як договір є вже розірваний в односторонньому порядку, то позов заявляти не треба (Постанова Вищого господарського суду України № 12/115, 2010).

Проаналізувавши норми ЦК України, які регулюють розірвання договору найму (оренди), відзначимо, що глава 58 ЦК України передбачає право відмовитися від договору як у судовому, так і в односторонньому порядку. Зокрема, у ст. 783 ЦК України вказано, що наймодавець має право вимагати розірвання договору у таких випадках: наймач користується річчю всупереч договору; наймач без дозволу наймодавця передав річ у володіння чи користування іншій особі; наймач пошкодив річ в результаті недбалості; наймач не здійснив ремонту речі, якщо такий обов'язок на нього покладался (Цивільний кодекс України, 2003).

Якщо ми розглянемо право вимагати розірвання договору наймачем, то згідно ст. 784 ЦК України, таке право реалізується, якщо наймодавець передав у користування річ, якість якої підлягає сумніву, або наймодавець знов ж таки не здійснив ремонту речі. Зауважимо, що в обох згаданих статтях не здійснення ремонту речі є підставою для розірвання договору.

Дискусійною є ч. 1 ст. 782 ЦК України, згідно якої наймодавець може не виконувати договір найму і вимагати повернення речі, якщо наймач не сплачує за її користування протягом 3 місяців підряд. З цього випливає, що якщо, наприклад, наймач два місяці не сплачує за користування, а на третій частково оплачує, то підстав для відмови від договору по суті немає. Виходом з цієї ситуації є звернення до суду з вимогою про розірвання договору оренди у зв'язку з порушенням умов договору (Мороз О.В., 2024).

8 травня 2012 року Судова палата у господарських справах Верховного Суду України, опублікувала постанову, згідно з якою право наймодавця на відмову від договору найму, передбачене законом, не перешкоджає зверненню в суд з вимогою

розірвати договір у разі несплати платежів (Постанова Судової палати у господарських справах Верховного Суду України, 2012). Тобто, якщо діями (бездіяльністю) наймача наймодавцю завдається шкода, можна подати позов до суду з вимогою розірвання договору незалежно від тих чи інших підстав для припинення договору найму оренди.

Варто зазначити, що для певних цивільних договорів існують окремі підстави їх припинення. Наприклад, ст. 32 Закону України «Про оренду землі» передбачає, що розірвання договору оренди відбувається за згодою сторін або в судовому порядку на вимогу однієї із сторін. Останнє правомірне, якщо є невиконання сторонами обов'язків, передбачених законом та умовами договору у разі випадкового пошкодження об'єкта оренди (Закон України «Про оренду землі», 1998).

Досить часто підставою для розірвання договору оренди землі є борги за оплату. Однак, вони мають підтверджуватись документом державної податкової інспекції. Зважаючи на ст. 654 ЦК України та ст. 31 Закону України «Про оренду землі», розірвання договору оренди землі слід оформлювати документом, відомості про реєстрацію якого вносяться до держреєстру землі.

Якщо розглядати умови припинення договору найму у зв'язку з банкрутством однієї зі сторін, то відмітимо, що відповідно до Закону України від 06.10.1998 № 161-XIV «Про оренду землі», підставою припинення є ліквідація орендаря.

При цьому, ліквідація наймодавця теж може теоретично бути підставою для припинення договору, але лише у випадку якщо закон прямо не вказує на протилежне. Ліквідація наймача є безспірною підставою припинення дії договору найму, і на відміну від ліквідації наймодавця згадується в усіх основних нормативно-правових актах, які регулюють відносини найму (оренди) – ЦК України, Законі України «Про оренду державного та комунального майна» тощо (Труфанова Ю.В., 2015).

З практичної точки зору можна розглядати момент припинення договору найму у зв'язку з припиненням однієї сторони договору. О. Маркевич відображає в своїх працях такі етапи процедури ліквідації:

- 1) прийняття рішення про ліквідацію та призначення ліквідатора (комісії)
- 2) запис до Єдиного державного реєстру про припинення юридичної особи;
- 3) опублікування матеріалу про ліквідацію юридичної особи;
- 4) виявлення кредиторів та боржників юридичної особи, яких фіксує орган, що прийняв рішення про ліквідацію юридичної особи;
- 5) задоволення вимог кредиторів;
- 6) затвердження балансу;
- 7) реєстрація ліквідації юридичної особи (Маркевич О., 2018).

Моментом припинення договору найму вважається дата і час внесення запису про припинення юридичної особи до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців (далі – ЄДР). В той же час, юристи-практики вказують, що юридична особа може бути ліквідована також судовим рішенням прийнятим наприклад щодо банкрутства. Вказаний момент є ключовим фактором для практичного встановлення зв'язку між наймачем та новим власником речі у випадку її забирання в процесі ліквідації однієї із сторін. Враховуючи це, при конфіскації майна яке передавалося в найм в процесі ліквідації, договір найму продовжується, а новий власник отримує права наймодавця згідно зі ст. 770 ЦК України.

Визнання орендаря банкрутом відповідно до абзацу 4 ч. 2 ст. 26 Закону України «Про оренду державного та комунального майна» є підставою для припинення договору оренди державного чи комунального майна (Закон України «Про оренду державного та комунального майна, 2019). Тому всі нюанси треба обов'язково прописувати спеціальними додатковими договорами. Наголошуємо, що у ч. 2 ст. 26 даного Закону

визнання орендаря банкрутом (абз. 4) та ліквідація юридичної особи, яка була орендарем або орендодавцем (абз. 6), визнаються окремими підставами припинення договору оренди. В цьому контексті є різниця між поняттями «ліквідація» та «банкрутство», і висновок про припинення договору у зв'язку з ліквідацією юридичної особи є помилковим і неправомірним.

Після внесення до ЄДР інформації про ліквідацію юридичної особи майно повертається власнику, правова підстава використання майна зникає, і далі такі відносини регулюються Гл. 83 ЦК України. Ст. 785 ЦК України за таких обставин не працює, так як в ній конкретно визначено боржника (у даному випадку це є виключно наймач), який повертає майно та має понести відповідальність у випадку порушення цього обов'язку. Оскільки, при ліквідації юридичної особи її обов'язки не переходять до третіх осіб, то і норми ст. 785 ЦК України після припинення договору найму (оренди) на підставі ч. 2 ст. 781 ЦК України не працюють.

На практиці припинення договору найму у відповідності до ч. 2 ст. 781 ЦК України відбувається нечасто. Це пов'язано з тим, що за виключенням смерті, сторони можуть врахувати можливі наслідки припинення договору найму. Головним негативним наслідком припинення договору найму (оренди) у зв'язку з ліквідацією наймача, є те, що майно потрапить у власність до осіб, які фактично не мають права зберігати це майно. Так як при ліквідації діяльність по факту зупиняється, то правових перешкод з боку комісії не буде. В разі якщо згоди на розірвання договору не має, наймодавець не зможе припинити дію договору шляхом звернення до суду, так як закон припиняє дію договору разом з ліквідацією юридично особи. Така інформація обов'язково фіксується шляхом запису до ЄДР.

На думку О. Явора «...смерть фізичної особи - є правоприпиняючим юридичним фактом й тягне правонаступництво. Спадкоємці зобов'язані повернути майно власнику - наймодавцеві (орендодавцеві). Договір найму припиняється у випадку смерті наймача незалежно від того чи була фізична особа в договірних відносинах, як фізична особа-підприємець, чи не мала статусу підприємця» (Явор О.А., 2022).

Поділяємо позицію автора, однак слід врахувати оскільки смерть наймача, як підстава для припинення договору найму (оренди), незважаючи на всю начебто очевидність ситуації, в правовій практиці дане питання є досить проблематичним. Головним чином проблеми виникають в сфері повернення майна від осіб, яким це майно не передавалося особисто власником, а дісталось у спадок. За таких обставин, ці нові особи, які неочікувано отримали майно у власність, можуть зустрітися з неможливістю виконання зобов'язань, передбачених умовами договору. Зрозуміло, що смерть наймача є несподіванкою і для наймодавця виникають складнощі, щодо повернення речі та сплати боргів (Сироїд І., Ткань Р., 2022).

Для підтвердження смерті наймача видається рішення суду про оголошення померлим, а майже завжди, головним документом виступає свідоцтво про смерть. В останньому випадку днем смерті вважається день зазначений у свідоцтві про смерть, а у першому – день набрання чинності рішення суду. Так як у випадку смерті до спадкоємців не можуть перейти обов'язки наймача, то відсутні підстави для застосування ч. 2 ст. 785 ЦК України, а наймодавець у випадку затримки в передачі речі не має права на вимогу сплати борг. За таких обставин позов про сплату боргів подається тільки тоді, коли визначені всі спадкоємці, і їх частка у майні, що передалося їм у спадок після смерті наймача (для визначення суми сплати боргів з кожного спадкоємця) (Міхно О.І., 2007).

У зв'язку із введенням воєнного стану Верховна Рада України упорядкувала окремі питання орендних відносин. Так, законом від 01 квітня 2022 р. № 2181-IX були

внесені зміни до Закону України «Про оренду державного та комунального майна», якими доповнено розділ перехідні положення та визначено особливості оренди державного та комунального майна у період дії воєнного стану. У зв'язку з чим, Кабінет Міністрів України наділено компетенцією встановлювати інші правила передачі в оренду державного та комунального майна, ніж ті, що передбачені Законом України «Про оренду державного та комунального майна».

Кабінет Міністрів України постановою від 27 травня 2022 р. № 634 «Про особливості оренди державного та комунального майна у період воєнного стану» спростив порядок оренди. Так, строк дії договорів оренди продовжено автоматично на рік у випадку якщо їх термін дії спливав під час дії воєнного стану. Таким чином відпала необхідність продовжувати строк дії договорів шляхом укладання додаткових документів і вносити відповідні записи в Реєстр речових прав на майно нерухоме. Відповідно орендарі землі, відтепер, не можуть компенсувати витрати на земельну ділянку, змінити угіддя, зводити на землі нерухомість та багаторічні насадження. Власники та користувачі землі тимчасово звільняються від відповідальності у випадку її невикористання. Для виконання договорів оренди комунального та державного майна може застосовуватися знижка на оренду, зменшення оренди, звільнення від сплати, припинення нарахування сплати за оренду (Труфанова Ю.В., 2018)

Всі документальні процедури нормативно-правового характеру передаються як функції районним військовим адміністраціям і заносяться до Книги реєстрації. Передача землі може здійснюватися без торгів, а ті торги які не завершилися остаточно, припиняються. Зобов'язання за договором оренди відстрочується на строк дії воєнного стану, що може дозволити розраховатися за боргами після його закінчення. За таких законодавчих змін, наймач по суті отримує право вимагати зменшення або звільнення від сплат, якщо не має змоги користуватись майном.

У зв'язку з тим що нотаріальна форма та державна реєстрація обов'язкова для договорів щодо нерухомого майна, а під час дії воєнного стану більшість відкритих державних реєстрів недоступна, залишається можливість користування іншими платними або безкоштовними сервісами для отримання інформації з реєстру речових прав щодо нерухомого майна, наприклад Порталом «Дія».

Висновки. На підставі проведеного аналізу законодавства про найм (оренду), були розглянуті окремі аспекти правового регулювання припинення умов договору найму (оренди) у результаті його розірвання. Розглядалися також нормативно-правові акти щодо умов договору (оренди), які приймалися Кабінетом Міністрів України уже після запровадження воєнного стану.

Підсумовуючи, слід відмітити, що чинне законодавство України містить умови, за яких орендар або орендодавець може односторонньо розірвати договір, тобто передбачають реалізацію права на відмову від договору. Вважаємо, що оптимальним виходом із ситуації є домовленість сторін, тобто пошук рішення, яке б задовольняло інтереси всіх сторін. Думка більшості правознавців, що поступки мають бути виключно з боку орендодавця є не зовсім доречною, оскільки в кінцевому результаті обидві сторони можуть бути в програві. Для орендодавця це може бути в кінцевому випадку втратою можливостей в подальших післявоєнних орендних відносинах, натомість орендар, самостійно звільнивши себе від будь-яких платежів, може в подальшому програти спір, й у підсумку заплатити більше. Сподіваємося, що орендне питання буде врегульоване на законодавчому рівні, як це було зроблено під час карантину шляхом внесення відповідних до законодавства.

Бібліографічний список:

- Бородовський С.О. Укладення, зміна та розірвання договору у цивільному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва Академії правових наук України, 2005. 211 с. [онлайн] Доступно: <<http://search.nbuv.gov.ua/aref/20081124051950>>
- Галянтіч М.К. Житлове право України: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2007. 498 с.
- Закон України «Про оренду державного та комунального майна» № 157-ІХ, від 03.10.2019, *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-20#Text>>
- Закон України «Про оренду землі» № 161-ХІV, від 06.10.1998, *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14#Text>>
- Кабінет Міністрів України Постанова № 634, 2022, «Про особливості оренди державного та комунального майна у період воєнного стану», *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/634-2022-%D0%BF#Text>>
- Маркевич О. Ліквідація юридичних осіб її види за цивільним законодавством України. Національний юридичний журнал: Теорія практика., 2018. С. 109-112. [онлайн] Доступно: <https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/109-112.pdf>
- Мороз О.В. Щодо змін та розірвання цивільно-правового договору. Проблеми цивільного права і процесу. Вінниця, 2024. С.186-190 [онлайн] Доступно: <<https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a47d4f95-28c7-4ff8-9cbb-d24b27dc550a/content>>
- Міхно О.І. Припинення договору за цивільним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва Академії правових наук України, 2007. 23 с. [онлайн] Доступно: <<http://www.irbis-nbuv.gov.ua/aref/20081124036985>>
- Постанова Вищого господарського суду України від 16 лютого 2011 року у справі № 5/107. Єдиний державний реєстр судових рішень. [онлайн] Доступно: <<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/13931872>>
- Постанова Вищого господарського суду України від 23 лютого 2010 року у справі № 12/115. Єдиний державний реєстр судових рішень. [онлайн] Доступно: <<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/8214629>>
- Постанова Судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 8 травня 2012 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. [онлайн] Доступно: <<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24528552>>
- Процьків Н.М. Правове регулювання розірвання цивільно-правових договорів за цивільним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. інститут держави і права ім. В.М. Корецького, 2003. 19 с. [онлайн] Доступно: <<http://search.nbuv.gov.ua/aref/20081124036276>>
- Сироїд І., Ткань Р. Як працюють договори оренди в час воєнного стану. АІН.УА. 2022, 29 травня. [онлайн] Доступно: <<https://ain.ua/2022/05/29/yak-praczyuy,ut-dogovory-orendy-v-chas-voyennogo-stanu/>>
- Труфанова Ю. Особливості припинення договору найму (оренди) у зв'язку із смертю наймача. Підприємництво, господарство і право. 2015. №8. С. 13-16. [онлайн] Доступно: <<https://pgp-journal.kiev.ua/archive/v8/4.pdf>>.
- Труфанова Ю. Окремі питання припинення договору найму (оренди) у зв'язку з ліквідацією юридичної особи в процесі банкрутства. Актуальні проблеми правознавства. 2018. №2. С.103-107. [онлайн] Доступно: <<https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/291/288>>.
- Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року [онлайн] Доступно:

<<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> >

Явор О.А. Особливі обставини зміни або припинення договору найму (оренди) житла за сучасних умов воєнного стану в Україні. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. №2. С. 110-115. [онлайн] Доступно: <<https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/07/22.pdf>>

References

- Borodovskyi, S.O. Conclusion, Amendment, and Termination of Contracts in Ukrainian Civil Law: Ph.D. thesis in Law: 12.00.03. Research Institute of Private Law and Entrepreneurship, Academy of Legal Sciences of Ukraine, 2005. 211 pp. [online] Available: <<http://search.nbuv.gov.ua/aref/20081124051950>>
- Galyantych, M.K. Housing Law of Ukraine: Textbook. Kyiv: Yurinkom Inter, 2007. 498 pp.
- Law of Ukraine “On the Lease of State and Municipal Property” No. 157-IX, dated October 3, 2019, Verkhovna Rada of Ukraine, [online] Available: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-20#Text>>
- Law of Ukraine “On Land Lease” No. 161-XIV, dated October 6, 1998, Verkhovna Rada of Ukraine, [online] Available: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14#Text>>
- Cabinet of Ministers of Ukraine Resolution No. 634, 2022, “On the Specifics of Leasing State and Municipal Property During Martial Law,” Verkhovna Rada of Ukraine, [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/634-2022-%D0%BF#Text>>
- Markevych, O. Liquidation of Legal Entities: Types Under Ukrainian Civil Law. National Law Journal: Theory and Practice, 2018. pp. 109–112. [online] Available: <https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/109-112.pdf>
- Moroz, O.V. On Amendments and Termination of Civil Law Contracts. Issues in Civil Law and Procedure. Vinnytsia, 2024. pp. 186–190 [online] Available: <<https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a47d4f95-28c7-4ff8-9cbb-d24b27dc550a/content>>
- Mikhno, O.I. Termination of Contracts under Ukrainian Civil Law: Abstract of Ph.D. Thesis in Law. Research Institute of Private Law and Entrepreneurship, Academy of Legal Sciences of Ukraine, 2007. 23 p. [online] Available: <<http://www.irbis-nbuv.gov.ua/aref/20081124036985>>
- Resolution of the Higher Commercial Court of Ukraine dated February 16, 2011, in Case No. 5/107. Unified State Register of Court Decisions. [online] Available at: <<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/13931872>>
- Decision of the High Commercial Court of Ukraine dated February 23, 2010, in Case No. 12/115. Unified State Register of Court Decisions. [online] Available: <<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/8214629>>
- Resolution of the Judicial Chamber for Commercial Cases of the Supreme Court of Ukraine dated May 8, 2012. Unified State Register of Court Decisions. [online] Available: <<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24528552>>
- Protskiv, N.M. Legal Regulation of the Termination of Civil Law Contracts under Ukrainian Civil Law: Abstract of a dissertation ... Candidate of Legal Sciences. V.M. Koretsky Institute of State and Law, 2003. 19 p. [online] Available: <<http://search.nbuv.gov.ua/aref/20081124036276>>
- Syroid, I., Tkan, R. How Lease Agreements Work During Martial Law. AIN.UA. May 29, 2022. [online] Available: <<https://ain.ua/2022/05/29/yak-praczyuy,ut-dogovory-orendy-v-chas-voyennogo-stanu/>>
- Trufanova, Yu. Features of the termination of a lease agreement due to the death of the lessee. Entrepreneurship, Economy, and Law. 2015. No. 8. Pp. 13–16. [online] Available at:

- <<https://pgp-journal.kiev.ua/archive/v8/4.pdf>>
Trufanova, Yu. Selected Issues Regarding the Termination of a Lease Agreement in Connection with the Liquidation of a Legal Entity in Bankruptcy Proceedings. Current Issues in Jurisprudence. 2018. No. 2. Pp. 103–107. [online] Available: <<https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/291/288>>
Civil Code of Ukraine of January 16, 2003 [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>>
Yavor O.A. Special Circumstances for Amending or Terminating a Residential Lease Agreement under the Current Conditions of Martial Law in Ukraine. Analytical and Comparative Jurisprudence. 2022. No. 2. Pp. 110–115. [online] Available: <<https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/07/22.pdf>>

Trufanova Y.

LEGAL REGULATION OF THE TERMINATION OF A LEASE AGREEMENT FOLLOWING ITS TERMINATION

This article examines certain aspects of the legal regulation governing the termination of lease agreements as a result of their cancellation. The topic of this study stems from the significant role played by lease agreements in ensuring the stable functioning of our country's economy and improving the financial well-being of citizens within the framework of the legal regulation of these relationships.

The purpose of this article is to analyze legislative acts related to the system of drafting and terminating lease agreements, as well as to develop recommendations regarding the possible termination of a contract at the initiative of both or one of the parties.

The methodology is based on general scientific and specialized methods of studying legal phenomena: the dialectical method, the comparative-legal method, the formal-logical and normative-comparative methods, and methods of analysis and generalization.

Based on the research findings, the author identifies the specific features of terminating (canceling) lease agreements in certain cases frequently encountered by registrars, local government bodies, and heirs of land plots. The author examines the legal relations between the parties when the lessee fails to return the leased property to the lessor within the timeframe specified by law. It is emphasized that the laws distinguish between the right to “withdraw” from a contract and the right to “demand termination of the contract.”

It is emphasized that despite the existence of state regulation of lease relationships and the adoption of relevant regulatory acts, current legislation governing lease relationships remains contradictory, leading to legal violations and disputes between the parties.

Particular attention is focused on the issue of determining the moment of termination of a lease agreement in connection with the liquidation of a legal entity or the death of the lessee. Based on an analysis of existing legislative acts, the article highlights specific aspects of the legal regulation of the termination of a lease agreement as a result of its termination.

The novelty of the study is also underscored by an examination of resolutions and regulatory acts regarding lease agreement terms adopted by the Cabinet of Ministers of Ukraine after the imposition of martial law.

The practical significance of the study lies in the fact that the conclusions drawn by the author regarding the legal regulation of the termination of a lease agreement as a result of its termination can be applied by scholars during reforms of Ukraine's civil legislation.

Keywords: *termination of a contract, cancellation of a contract, withdrawal from a contract, contract, specific grounds for termination of a contract.*

Статтю було подано / The article was submitted	29.03.2026
Статтю було прийнято / The article was accepted	20.04.2026

УДК 341.226:34.03

А.В. Філіппов

ORCID: 0000-0002-9035-144X

ВИДИ ТА ФОРМИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В МІЖНАРОДНОМУ ПОВІТРЯНОМУ ПРАВІ

У статті аналізуються види та притаманні кожному з них форми відповідальності у міжнародному повітряному праві, обумовлені комплексною (публічно- та приватноправовою) природою інституту відповідальності в міжнародному повітряному праві. Метою роботи є системна класифікація та характеристика видів і форм відповідальності суб'єктів міжнародної авіаційної діяльності на основі чинних міжнародних договорів. Автором виокремлено п'ять ключових видів відповідальності: міжнародно-правову відповідальність держав за порушення конвенційних зобов'язань (у нематеріальній та матеріальній формах); приватноправову (цивільну) відповідальність авіаперевізника перед пасажиром за гібридними правилами Монреальської конвенції 1999 р.; майнову відповідальність експлуатанта за шкоду третім особам на поверхні; кримінальну відповідальність фізичних осіб за акти незаконного втручання в діяльність цивільної авіації; а також новітню матеріальну екологічну відповідальність за перевищення лімітів викидів вуглецю у межах системи CORSIA. Зроблено висновок про багатовимірність відповідальності у міжнародному повітряному праві, сучасну тенденцію до посилення механізмів об'єктивної (суворої) відповідальності та необхідність формування екологічних стандартів для забезпечення балансу інтересів усіх учасників міжнародного авіаційного простору.

Ключові слова: міжнародне повітряне право, ІКАО, міжнародні зобов'язання, міжнародно-правова відповідальність держав, відповідальність авіаперевізника, відповідальність експлуатанта повітряного судна, акти незаконного втручання в діяльність цивільної авіації, екологічна відповідальність в авіації, CORSIA.

DOI 10.34079/2518-1319 -2026-16-31-375-382

Постановка проблеми. Специфіка міжнародного повітряного права полягає в його комплексній природі: воно регулює як міжвладні відносини суверенних держав (міжнародне публічне право), так і комерційні відносини з перевезення пасажирів і вантажів (міжнародне приватне право). Через цю дуалістичність термін «відповідальність» (який в англomовній доктрині розмежовується на *Responsibility* — для держав, та *Liability* — для приватних суб'єктів) в українській юридичній науці потребує чіткої класифікації за видами та формами. Правильна кваліфікація правопорушення є ключовою умовою для застосування адекватних механізмів відшкодування шкоди та відновлення порушених прав.

Метою статті є на основі наукового аналізу норм міжнародного права визначити види та притаманні кожному з них форми відповідальності в міжнародному повітряному праві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наявні наукові дослідження видів та форм відповідальності в міжнародному повітряному праві, представлені в працях цілої плеяди українських та зарубіжних дослідників. Зокрема, міжнародно-правові засади боротьби з незаконними актами щодо міжнародної цивільної авіації прямо чи опосередковано висвітлювався такими зарубіжними дослідниками як

Так, Пол Стівен Демпсі детально аналізує форми політичної та матеріальної відповідальності держав за порушення стандартів ICAO (Dempsey, 2017). Майкл Мілде аналізує резолюції та механізми вирішення спорів ICAO щодо притягнення держав до відповідальності (Milde, 2016). Рувантісса Абейратне аналізує новий конвенційний механізм відповідальності за шкоду, завдану третім особам (Abeyratne, 2009), одним із перших почав комплексно досліджувати питання відповідальності в галузі авіаційної безпеки, не обмежуючись традиційно проблематикою боротьби з незаконним втручанням в діяльність цивільної авіації (Abeyratne, 2010) та екологічну квазі-відповідальність через систему CORSIA (Abeyratne, 2011; Abeyratne, 2017). Відповідальність авіаперевізника широко досліджена (Dempsey and Milde, 2005), також порівнювалось застосування норм щодо відповідальності авіаперевізника за Вашавською та Монреальською конвенціями судами США (Tompkins, 2010). Формат статті не дозволяє проаналізувати тут десятки наукових монографій та статей, присвячених проблематиці видів та форм відповідальності у міжнародному повітряному праві. Однак, при величезній кількості наукових публікацій, їм бракує системного підходу – як правило, досліджуються певні види та форми відповідальності конкретних суб'єктів в межах окремих інститутів міжнародного повітряного права без спроби зробити узагальнення – винятком є вітчизняна дисертація, де відповідальність у сфері цивільної авіації комплексно досліджена в рамках окремого розділу (Григоров, 2020, с. 259-351). Існує приклад комплексного дослідження лише приватно-правової уніфікації норм відповідальності (Цірат, 2019, с. 54-60, 135-280). Системне дослідження усіх форм та видів відповідальності в міжнародному повітряному праві, на наше переконання, потрібне для того, щоб оцінити рівень розвитку та системності норм, що визначають таку відповідальність.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для досягнення мети дослідження проаналізуємо наступні види і форми відповідальності в міжнародному повітряному праві:

1. Міжнародно-правова (публічна) відповідальність держав ґрунтується на загальному принципі права, який покладає обов'язок відшкодувати шкоду в повному обсязі на того, хто її завдав. Підтвердження існування даного принципу знаходимо у міжнародній судовій практиці: зокрема, рішеннях Постійної палати міжнародного правосуддя (РСІУ, 1928), а також Міжнародного Суду ООН (ICJ, 1997). Цей принцип покладений в основу проекту Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, який визначає три форми репарацій: реституція, компенсація, сатисфакція (ILC, 2001, art. 34).

В нашому випадку держави несуть відповідальність за порушення своїх міжнародних зобов'язань, що випливають з Чиказької конвенції 1944 р. (ICAO, 2006), двосторонніх угод про повітряне сполучення або загальновизнаних принципів міжнародного права (наприклад, у випадку порушення суверенітету над повітряним простором). Міжнародно-правова відповідальність держав поділяється на два підвиди з відповідними формами реалізації:

1.1. Нематеріальна (політична) відповідальність:

Сатисфакція: Форма відповідальності за шкоду, завдану честі та гідності держави: офіційне вибачення, визнання факту порушення, покарання винних посадових осіб (ILC, 2001, art. 37). Застосовується, наприклад, при випадковому порушенні повітряного простору військовим бортом.

Офіційна констатація порушення: Ухвалення резолюцій Радою ICAO із засудженням дій держави (зокрема, за незабезпечення безпеки польотів).

Реторсії та репресалії: правомірні примусові заходи у відповідь на недружній або неправомірний акт іншої держави (наприклад, анулювання дозволів на польоти для

авіакомпаній держави-порушниці, закриття повітряного простору).

1.2. Матеріальна відповідальність:

Реституція: відновлення стану, який існував до вчинення правопорушення (ILC, 2001, art. 35) – наприклад, повернення незаконно затриманого цивільного повітряного судна).

Компенсація (ILC, 2001, art. 36): відшкодування фінансової шкоди, завданої внаслідок протиправних дій. Найчастіше застосовується при порушенні статті 3 bis Чиказької конвенції (ICAO, 2006) (збиття цивільних повітряних суден збройними силами держави), що тягне за собою обов'язок виплатити компенсації державі реєстрації судна та сім'ям загиблих.

2. Приватноправова (цивільна) відповідальність авіаперевізника

Цей вид відповідальності регулює відносини між авіакомпанією та пасажиром (або вантажовідправником) і носить виключно матеріальний (майновий) характер. Її єдина форма – грошова компенсація – визначається статтями 21-22 Монреальської конвенції 1999 року; форми реалізації приватноправової відповідальності охоплюють відшкодування шкоди за: смерть або тілесні ушкодження пасажирів (ICAO, 1999, art. 21); знищення, втрату або пошкодження багажу та вантажу, затримку під час повітряного перевезення пасажирів (ICAO, 1999, art. 22).

За ступенем вини Монреальська конвенція запровадила гібридну форму відповідальності:

1) об'єктивна (сувора) відповідальність: перевізник несе абсолютну відповідальність до встановленого ліміту (наразі 128 821 Спеціальних прав запозичення — СПЗ) за шкоду життю/здоров'ю, незалежно від наявності своєї вини – перевізник може звільнитися від неї лише в тій мірі, в якій зможе довести вину самого пасажирів у завданій шкоді;

2) відповідальність на засадах презумпції вини: вимоги про відшкодування сум, що перевищують зазначений ліміт – перевізник може уникнути її лише довівши, що шкода сталася не через його недбалість, а виключно з вини третіх осіб.

3. Приватноправова (цивільна) відповідальність експлуатанта повітряного судна за шкоду, завдану третім особам. Цей вид відповідальності регулює відшкодування позадоговірної шкоди і, так само як і попередній, носить виключно матеріальний (майновий) характер. Її єдина форма – грошова компенсація (ICAO, 1952, art. 11). На заміну створено новий Монреальський механізм (ICAO, 2009a; ICAO, 2009b), який наразі не набрав чинності.

4. Кримінальна відповідальність фізичних осіб за злочини транскордонного характеру (акти незаконного втручання в діяльність цивільної авіації). Цей вид регулюється Токійською (ICAO, 1963), Гаазькою (ICAO, 1970), Монреальською (1971) та Пекінською (ICAO, 2010a) конвенціями, а також Монреальським (ICAO, 1988), Пекінським (ICAO, 2010b), Монреальським (ICAO, 2014) протоколами. Форми реалізації:

1) кримінальне покарання: держави зобов'язані імплементувати у свої кримінальні кодекси суворі заходи покарання за незаконне втручання приватних осіб в діяльність цивільної авіації, зокрема за: знищення, пошкодження, втручання в експлуатацію аеронавігаційних засобів або повітряного судна, незаконне захоплення повітряного судна або використання його як зброї (зокрема й шляхом розміщення на борту біологічної, хімічної або ядерної зброї, радіоактивних або вибухових речовин), незаконні акти в аеропортах, тощо (ICAO, 2010a, art. 1).

2) екстрадиція: обов'язок держави видати злочинця або самостійно притягнути його до суду за принципом *aut dedere aut judicare* (або видай, або суди).

5. Екологічна відповідальність як новітній вид. Сьогодні формується новий, специфічний вид відповідальності за екологічну шкоду, що має ознаки матеріальної відповідальності і реалізується через систему CORSIA – схема компенсації та скорочення викидів вуглецю для міжнародної авіації (ICAO, 2022). Форма реалізації: економічні санкції у вигляді обов'язку авіакомпаній купувати вуглецеві квоти (офсети) на відкритому ринку у разі перевищення встановлених ICAO лімітів емісії вуглецю. Цей вид відповідальності, окрім компенсаційної, має яскраво виражену превентивну та стимулюючу функцію.

Висновки. Інститут відповідальності у міжнародному повітряному праві є багатовимірним і складається з кількох фундаментальних блоків: міжнародно-правової відповідальності держав (з переважанням політичних форм та, в рідкісних випадках, репарацій за порушення міжнародних зобов'язань), приватноправової відповідальності перевізників, а також експлуатантів повітряних суден (з виключно майновою формою компенсації) та кримінальної відповідальності фізичних осіб за незаконне втручання в діяльність цивільної авіації. Спостерігається тенденція до посилення об'єктивних (суворих) форм майнової відповідальності та появи нових видів, спрямованих на захист екології, що покликане забезпечити стійкість та сталий розвиток міжнародної цивільної авіації з дотриманням балансу інтересів усіх зацікавлених суб'єктів (держав, суб'єктів авіаційної діяльності, страховиків, пасажирів та вантажовідправників тощо).

Бібліографічний список

- Григоров, О. М., 2020. *Теоретичні та практичні проблеми міжнародно-правового регулювання діяльності цивільної авіації*. Доктор наук. Дисертація. Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
- Цірат, Г. В., 2019. *Уніфікація норм міжнародного приватного повітряного права: сучасний стан та тенденції*. Доктор наук. Дисертація. Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
- Abeyratne, R., 2009. Liability for third party damage caused by aircraft – some recent developments and issues. *Journal of Transportation Security*, 2, pp. 91-105. <https://doi.org/10.1007/s12198-009-0031-6>
- Abeyratne, R., 2010. *Aviation security law*. Berlin Heidelberg: Springer-Verlag.
- Abeyratne, R., 2011. *Aviation and carbon trading*. New York: Nova Science Publishers.
- Abeyratne, R., 2017. Carbon Offsetting as a Trade Related Market Based Measure for Aircraft Engine Emissions. *Journal of World Trade*, 51, Issue 3, pp. 425-443, <https://kluwerlawonline.com/journalarticle/Journal+of+World+Trade/51.3/TRAD2017017>
- Dempsey, P. S. and Milde, M., 2005. *International air carrier liability: The Montreal Convention of 1999*. Montreal: Centre for Research in Air and Space Law, McGill University.
- Dempsey, P.S., 2017. *Public international air law*. Montreal: McGill University.
- International Civil Aviation Organization (ICAO), 1952. *Convention on Damage Caused by Foreign Aircraft to Third Parties on the Surface: Done at Rome on 7 October 1952* (Doc 7364). Montreal: ICAO.
- International Civil Aviation Organization (ICAO), 1963. *Convention on Offences and Certain Other Acts Committed on Board Aircraft: Signed at Tokyo on 14 September 1963* (Doc 8364). Montreal: ICAO.
- International Civil Aviation Organization (ICAO), 1970. *Convention for the Suppression of Unlawful Seizure of Aircraft: Signed at The Hague on 16 December 1970* (Doc 8920). Montreal: ICAO.

- International Civil Aviation Organization (ICAO), 1971. *Convention for the Suppression of Unlawful Acts Against the Safety of Civil Aviation: Signed at Montreal on 23 September 1971* (Doc 8966). Montreal: ICAO.
- International Civil Aviation Organization (ICAO), 1988. *Protocol for the Suppression of Unlawful Acts of Violence at Airports Serving International Civil Aviation, Supplementary to the Convention for the Suppression of Unlawful Acts Against the Safety of Civil Aviation (with Final Act): Concluded at Montreal on 24 February 1988* (Doc 9518). Montreal: ICAO.
- International Civil Aviation Organization (ICAO), 1999. *Convention for the Unification of Certain Rules for International Carriage by Air: Done at Montreal on 28 May 1999* (Doc 9740). Montreal: ICAO.
- International Civil Aviation Organization (ICAO), 2006. *Convention on International Civil Aviation: Done at Chicago on 7 December 1944* (Doc 7300/9). 9th ed. Montreal: ICAO.
- International Civil Aviation Organization (ICAO), 2009a. *Convention on Compensation for Damage Caused by Aircraft to Third Parties: Adopted in Montréal, Canada on 2 May 2009* (Doc 9919). Montreal: ICAO.
- International Civil Aviation Organization (ICAO), 2009b. *Convention on Compensation for Damage to Third Parties, Resulting from Acts of Unlawful Interference Involving Aircraft: Adopted in Montréal, Canada on 2 May 2009* (Doc 9920). Montreal: ICAO.
- International Civil Aviation Organization (ICAO), 2010a. *Convention on the Suppression of Unlawful Acts Relating to International Civil Aviation: Done at Beijing on 10 September 2010* (Doc 9960). Montreal: ICAO.
- International Civil Aviation Organization (ICAO), 2010b. *Protocol Supplementary to the Convention for the Suppression of Unlawful Seizure of Aircraft: Done at Beijing on 10 September 2010* (Doc 9959). Montreal: ICAO.
- International Civil Aviation Organization (ICAO), 2014. *Protocol to Amend the Convention on Offences and Certain Other Acts Committed on Board Aircraft: Done at Montreal on 4 April 2014* (Doc 10034). Montreal: ICAO.
- International Civil Aviation Organization (ICAO), 2022. *Resolution A41-21: Consolidated statement of continuing ICAO policies and practices related to environmental protection – Carbon Offsetting and Reduction Scheme for International Aviation (CORSIA)*. Montreal: ICAO.
- International Court of Justice (ICJ), 1997. *Case Concerning Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary/Slovakia)*. Judgment of 25 September 1997. [online] Available at: <https://www.icj-cij.org/case/92>
- International Law Commission (ILC), 2001. *Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. Yearbook of the International Law Commission, 2001, vol. II (Part Two)*. [online] Available at: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf.
- Milde, M., 2016. *International air law and ICAO*. 3rd ed. The Hague: Eleven International Publishing.
- Permanent Court of International Justice (PCIJ), 1928. *Case concerning the Factory at Chorzów (Claim for indemnity) (Merits)*. Publications of the Permanent Court of International Justice, Series A, No. 17. Leyden: A. W. Sijthoff's Publishing Company. [online] Available at: https://www.icj-cij.org/public/files/permanent-court-of-international-justice/serie_A/A_17/54_Usine_de_Chorzow_Fond_Arret.pdf.
- Tompkins, G.N. Jr., 2010. *Aviation law and policy: liability rules applicable to international air transportation as developed by the courts in the United States: from Warsaw 1929 to Montreal 1999*. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International.

References

- Abeyratne, R., 2009. Liability for third party damage caused by aircraft – some recent developments and issues. *Journal of Transportation Security*, 2, pp. 91-105. <https://doi.org/10.1007/s12198-009-0031-6>
- Abeyratne, R., 2010. *Aviation security law*. Berlin Heidelberg: Springer-Verlag.
- Abeyratne, R., 2011. *Aviation and carbon trading*. New York: Nova Science Publishers.
- Abeyratne, R., 2017. Carbon Offsetting as a Trade Related Market Based Measure for Aircraft Engine Emissions. *Journal of World Trade*, 51, Issue 3, pp. 425-443, <https://kluwerlawonline.com/journalarticle/Journal+of+World+Trade/51.3/TRAD2017017>
- Dempsey, P. S. and Milde, M., 2005. *International air carrier liability: The Montreal Convention of 1999*. Montreal: Centre for Research in Air and Space Law, McGill University.
- Dempsey, P.S., 2017. *Public international air law*. Montreal: McGill University.
- Grygorov O.M., 2020. Teoretychni ta praktychni problemy mizhnarodno-pravovoho rehuliuвання diialnosti tsyvilnoi aviatsii. [Theoretical and practical problems of international legal regulation of civil aviation.]. Doctoral dissertation. Kyivskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. (in Ukrainian).
- International Civil Aviation Organization (ICAO), 1952. *Convention on Damage Caused by Foreign Aircraft to Third Parties on the Surface: Done at Rome on 7 October 1952* (Doc 7364). Montreal: ICAO.
- International Civil Aviation Organization (ICAO), 1963. *Convention on Offences and Certain Other Acts Committed on Board Aircraft: Signed at Tokyo on 14 September 1963* (Doc 8364). Montreal: ICAO.
- International Civil Aviation Organization (ICAO), 1970. *Convention for the Suppression of Unlawful Seizure of Aircraft: Signed at The Hague on 16 December 1970* (Doc 8920). Montreal: ICAO.
- International Civil Aviation Organization (ICAO), 1971. *Convention for the Suppression of Unlawful Acts Against the Safety of Civil Aviation: Signed at Montreal on 23 September 1971* (Doc 8966). Montreal: ICAO.
- International Civil Aviation Organization (ICAO), 1988. *Protocol for the Suppression of Unlawful Acts of Violence at Airports Serving International Civil Aviation, Supplementary to the Convention for the Suppression of Unlawful Acts Against the Safety of Civil Aviation (with Final Act): Concluded at Montreal on 24 February 1988* (Doc 9518). Montreal: ICAO.
- International Civil Aviation Organization (ICAO), 1999. *Convention for the Unification of Certain Rules for International Carriage by Air: Done at Montreal on 28 May 1999* (Doc 9740). Montreal: ICAO.
- International Civil Aviation Organization (ICAO), 2006. *Convention on International Civil Aviation: Done at Chicago on 7 December 1944* (Doc 7300/9). 9th ed. Montreal: ICAO.
- International Civil Aviation Organization (ICAO), 2009a. *Convention on Compensation for Damage Caused by Aircraft to Third Parties: Adopted in Montréal, Canada on 2 May 2009* (Doc 9919). Montreal: ICAO.
- International Civil Aviation Organization (ICAO), 2009b. *Convention on Compensation for Damage to Third Parties, Resulting from Acts of Unlawful Interference Involving Aircraft: Adopted in Montréal, Canada on 2 May 2009* (Doc 9920). Montreal: ICAO.

- International Civil Aviation Organization (ICAO), 2010a. *Convention on the Suppression of Unlawful Acts Relating to International Civil Aviation: Done at Beijing on 10 September 2010* (Doc 9960). Montreal: ICAO.
- International Civil Aviation Organization (ICAO), 2010b. *Protocol Supplementary to the Convention for the Suppression of Unlawful Seizure of Aircraft: Done at Beijing on 10 September 2010* (Doc 9959). Montreal: ICAO.
- International Civil Aviation Organization (ICAO), 2014. *Protocol to Amend the Convention on Offences and Certain Other Acts Committed on Board Aircraft: Done at Montreal on 4 April 2014* (Doc 10034). Montreal: ICAO.
- International Civil Aviation Organization (ICAO), 2022. *Resolution A41-21: Consolidated statement of continuing ICAO policies and practices related to environmental protection – Carbon Offsetting and Reduction Scheme for International Aviation (CORSIA)*. Montreal: ICAO.
- International Court of Justice (ICJ), 1997. *Case Concerning Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary/Slovakia)*. Judgment of 25 September 1997. [online] Available at: <https://www.icj-cij.org/case/92>
- International Law Commission (ILC), 2001. *Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. Yearbook of the International Law Commission, 2001*, vol. II (Part Two). [online] Available at: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf
- Milde, M., 2016. *International air law and ICAO*. 3rd ed. The Hague: Eleven International Publishing.
- Permanent Court of International Justice (PCIJ), 1928. *Case concerning the Factory at Chorzów (Claim for indemnity) (Merits)*. Publications of the Permanent Court of International Justice, Series A, No. 17. Leyden: A. W. Sijthoff's Publishing Company. [online] Available at: https://www.icj-cij.org/public/files/permanent-court-of-international-justice/serie_A/A_17/54_Usine_de_Chorzow_Fond_Arret.pdf
- Tompkins, G.N. Jr., 2010. *Aviation law and policy: liability rules applicable to international air transportation as developed by the courts in the United States: from Warsaw 1929 to Montreal 1999*. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International.
- Tsirat, G.V., 2019. *Unifikatsiia norm mizhnarodnoho pryvatnoho povitrianoho prava: suchasnyi stan ta tendentsii*. [Unification of the private international air law norms: modern situation and tendencies]. Doctoral dissertation. Kyivskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. (in Ukrainian).

Filippov A.

TYPES AND FORMS OF RESPONSIBILITY AND LIABILITY IN INTERNATIONAL AIR LAW

Abstract. The specific nature of international air law lies in its complex character, encompassing both public relations between sovereign states and private commercial relations. Consequently, the concept of accountability requires a clear classification into "responsibility" for states and "liability" for private entities to ensure proper damage compensation and the restoration of violated rights. The article aims to scientifically analyze international legal norms to determine the specific types and forms of responsibility and liability in international air law. The author identifies five distinct types of responsibility. First, the international public responsibility of states involves both non-material (political) forms, such as retorsions, reprisals, and satisfaction, and material forms, including restitution and compensation for internationally wrongful acts. Second, the private civil liability of air carriers is strictly

material, providing monetary compensation under the hybrid liability system established by the 1999 Montreal Convention. Third, the civil liability of aircraft operators for damage caused to third parties on the surface is also purely material, governed by the 1952 Rome Convention and the newer 2009 Montreal mechanisms. Fourth, the criminal responsibility of individuals for transnational crimes, such as acts of unlawful interference with civil aviation, requires states to implement severe criminal penalties and adhere to the principle of extradition (aut dedere aut judicare). Finally, the author highlights a novel quasi-material environmental liability realized through the CORSIA system, where airlines must purchase carbon offsets for exceeding CO₂ emission limits. In conclusion, the institution of liability in international air law is multidimensional. The modern development of this field demonstrates a clear trend towards strengthening strict objective liability mechanisms and introducing new environmental safeguards, thereby ensuring a comprehensive balance of interests for all participants in international aviation.

Keywords: *international air law, ICAO, international obligations, international legal responsibility of States, air carrier liability, aircraft operator liability, acts of unlawful interference with civil aviation, environmental responsibility in aviation, CORSIA.*

Статтю було подано / The article was submitted	23.03.2026
Статтю було прийнято / The article was accepted	20.04.2026

УДК 343.985.7 : 343.611

Є.С. Хижняк

ORCID: 0000-0001-8263-0353

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ З ВИКОРИСТАННЯМ МОЖЛИВОСТЕЙ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ

Стаття присвячена комплексному та багатоаспектному аналізу особливостей підготовки та проведення обшуку як однієї з найбільш вагомих слідчих (розшукових) дій у структурі кримінальних проваджень щодо умисних вбивств. Обумовлено актуальність обраного напрямку дослідження злочинів проти життя, розслідування яких вимагає від правоохоронних органів граничної концентрації зусиль, високої оперативності та безпомилковості тактичних рішень. Акцентовано увагу на тому, що в умовах сучасного реформування кримінального процесу та посилення судового контролю, обшук трансформується у складну тактико-правову процедуру, де найменша процедурна похибка може призвести до визнання отриманих доказів недопустимими. Детально розкрито та науково обґрунтовано алгоритм підготовчого етапу, який розглядається як фундаментальна передумова результативності всієї подальшої слідчої діяльності. Особлива роль відводиться інформаційно-пізнавальній складовій, що реалізується через залучення можливостей оперативних підрозділів для отримання стратегічно важливих даних про об'єкт обшуку: від детального вивчення архітектурних особливостей приміщень і прилеглої території до психологічного профілювання осіб, які можуть перебувати на місці проведення дії. Детально проаналізовані ключові тактичні завдання, спрямовані на виявлення та фіксацію специфічних для справ про вбивства об'єктів, таких як знаряддя злочину, приховані трупні або їх фрагменти, біологічні сліди та цифрові докази. Окрему увагу приділено трансформації традиційного обшуку у складні тактичні операції, зокрема «груповий обшук», що передбачає одночасне проведення дій у кількох локаціях для нейтралізації фактору протидії слідству. Проаналізовано правові позиції Верховного Суду щодо обов'язковості особистого виконання ухвали слідчого судді слідчим або прокурором, що кардинально змінює роль оперативних працівників, які тепер фокусуються на забезпеченні безпеки, фізичного блокування периметра та конспірації заходів. Розглянуто також специфіку проведення обшуку в умовах гострого інформаційного дефіциту, коли застосовується алгоритм спостереження за особою чи місцем для встановлення фактичного місцезнаходження доказів. Важливе місце у дослідженні посідає характеристика особистого обшуку затриманого безпосередньо після вчинення злочину, що дозволяє зафіксувати мікрооб'єкти та сліди контакту з потерпілим до їх навмисного або випадкового знищення. Зроблено підсумковий висновок про те, що успішність доказування у справах про вбивства прямо корелює із рівнем взаємодії між слідчим, прокурором та оперативними підрозділами, а запропоновані у статті рекомендації спрямовані на мінімізацію ризиків порушення прав людини при одночасному підвищенні ефективності вилучення криміналістично значущої інформації.

Ключові слова: кримінальне провадження, злочин, кримінальне правопорушення, розслідування, умисне вбивство, слідчі (розшукові) дії, обшук, підготовка, тактична операція, оперативні підрозділи.

Постановка проблеми. Особлива тяжкість та суспільна небезпека умисних вбивств, розслідування яких потребує від правоохоронних органів максимальної ефективності та безпомилковості обумовлюють актуальність обраного напрямку дослідження. У системі слідчих (розшукових) дій обшук посідає одне з центральних місць, оскільки саме він дає змогу виявити знаряддя злочину, біологічні сліди, цифрові докази та інші об'єкти, без яких неможливо довести винуватість особи.

Складність дослідження підсилюється динамічними змінами у кримінальному процесуальному законодавстві та суворістю судового контролю. Як свідчить сучасна практика Верховного Суду, найменші процедурні порушення на етапі підготовки або проведення обшуку (наприклад, виконання обшуку неповноважною особою або вихід за межі ухвали) призводять до визнання доказів недопустимими. Окрім того, необхідність залучення оперативних підрозділів на засадах конспірації та використання тактичних операцій (наприклад, «групового обшуку») вимагає розробки чітких алгоритмів взаємодії слідчого, прокурора та оперативних працівників, що робить дане дослідження вкрай вчасним і практично значущим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема тактичного забезпечення обшуку та методики розслідування вбивств постійно перебуває в полі зору вітчизняних науковців. Теоретичну базу дослідження складають праці провідних криміналістів. Так, загальні засади проведення обшуку та криміналістичної тактики ґрунтуються на роботах А.В. Іщенка, К.О. Чаплинського, Ю.М. Чорноус. Особливості обшуку під час розслідування вбивств ґрунтовно досліджували Б.М. Дердюк, який визначив пріоритетні об'єкти пошуку (зброя, сліди крові, та ін.), та І.В. Борисенко й О.Ю. Булуков, котрі деталізували перелік криміналістично значущих об'єктів, що відбивають ознаки вчинення та приховування вбивства. Специфічні види обшуку, зокрема особистий обшук затриманого, висвітлено у працях А.І. Кунтія, а тактичні операції в умовах інформаційного дефіциту (наприклад, обшук з негативним результатом) у дослідженнях С.Ф. Денисюка. Попри наявність значної кількості напрацювань, питання координації оперативних та слідчих підрозділів потребують подальшого уточнення.

Метою статті є комплексне дослідження організаційно-тактичних особливостей підготовки та проведення обшуку під час розслідування умисних вбивств, а також розробка практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності цієї слідчої дії в умовах сучасного кримінального процесуального регулювання.

Виклад основного матеріалу. Обшук залишається важливою слідчою (розшуковою) дією під час розслідування умисних вбивств. Змістом обшуку є примусове обстеження приміщень і споруд, ділянок місцевості, окремих громадян, їх одягу і речей з метою виявлення і вилучення джерел доказової і орієнтуючої інформації, а також виявлення розшукуваних осіб і трупів або відомостей про їх місцезнаходження (Пясковський та ін., 2015). Процесуальний порядок проведення обшуку регламентовано статтями 233-236 КПК України (Кримінальний процесуальний кодекс України, 2012). Відповідно до положень зазначених статей обшук може проводитися лише на підставі ухвали слідчого судді, або у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення – до її отримання, але за умови невідкладного звернутися до слідчого судді із клопотанням про проведення обшуку відразу після його проведення. Під час розслідування умисних вбивств у залежності від особливостей слідчої ситуації мова може йтися як про звичайний порядок проведення обшуку із попереднім отриманням ухвали слідчого судді про його проведення, так і про невідкладний характер його проведення із отриманням ухвали слідчого судді безпосередньо після його завершення.

Необхідно зазначити, що під час здійснення розслідування умисних вбивств проведення обшуку дозволяє вирішити ряд важливих тактичних завдань, зокрема:

- виявлення, фіксація та вилучення речових доказів (зброя, одяг, біологічні сліди, інструменти, транспортні засоби, пакети або інші матеріали, у які було загорнуто труп тощо);
- виявлення та вилучення документів, що пояснюють мотивацію злочинця та підтверджують мотив учинення умисного вбивства (листування, записи, листи та фото з погрозами, фінансові документи)
- виявлення прихованих трупів та їх частин;
- виявлення та затримання злочинців, які переховуються від слідства та безпосередньо причетні до вчинення умисного вбивства;
- фіксація і документування обстановки місця підготовки, вчинення або приховування умисного вбивства;
- забезпечення встановлення та збереження ланцюга доказів щодо причетності конкретних осіб до вчинення умисних вбивств;
- виявлення і фіксація цифрових доказів (мобільні телефони, комп'ютери, носії інформації, маршрутизація даних);
- виявлення і опитування присутніх на місці проведення обшуку осіб, які можуть бути свідками або потенційними співучасниками умисного вбивства;
- пошук слідів, що вказують на причетність певних осіб до вчинення умисного вбивства або переховування злочинця (відбитків пальців, слідів взуття, волокон одягу, слідів ґрунту, слідів пострілу тощо).

З огляду на визначені завдання, слід констатувати, що підготовка до проведення обшуку під час розслідування умисних вбивств вимагає від слідчого вчинення ряду інформаційно-пізнавальних та організаційних дій, пов'язаних зі встановленням точного місця проведення обшуку, предметів та документів, які мають бути виявлені та вилучені у порядку тимчасового доступу до речей і документів, кола необхідних учасників, які мають бути залучені до участі під час проведення даної слідчої (розшукової) дії. Досить часто тактично правильним буде проведення обшуку у вигляді тактичної операції «груповий обшук», тобто необхідно буде провести декілька одночасних обшуків у різних локаціях, що також ускладнює етап підготовки.

Чинне кримінальне процесуальне законодавство передбачає необхідність санкціонування проведення обшуку. У клопотанні слідчого за погодженням з прокурором або прокурора, з яким він звертається до слідчого судді, має, у тому числі, зазначатися інформація щодо підстав проведення обшуку, конкретна адреса житла чи іншого володіння особи, дані особи, у якої проводитиметься обшук, ознаки речей, документів, іншого майна або осіб, яких планується відшукати, а також їхній зв'язок зі вчиненим кримінальним правопорушенням та обставини, що унеможливають їх отримання іншим шляхом (Кримінальний процесуальний кодекс України, 2012). Збір усієї зазначеної інформації здійснюється безпосередньо на етапі підготовки до проведення обшуку, у зв'язку із чим дії слідчого, прокурора та оперативних працівників спрямовані на вирішення важливого комплексу тактичних завдань, які забезпечують як можливість процесуального санкціонування обшуку, так і фактичну успішність його проведення.

Алгоритм підготовки до проведення обшуку передбачає вчинення ряду дій та вжиття необхідних заходів, що дозволять провести дану С(Р)Д максимально якісно та результативно. Важлива роль на етапі підготовки до обшуку відводиться саме працівникам оперативного підрозділу, які забезпечують отримання комплексу стратегічно важливої інформації.

Аналіз слідчої та судової практики дозволяє стверджувати, що підготовка до проведення обшуку у провадженнях за фактом учинення умисних вбивств включає:

1. *Збір оперативної інформації про:* місце можливого зберігання знарядь злочину, речових доказів, документів; планування будівлі та окремих приміщень у ньому, можливі шляхи втечі, приховані виходи, режим доступу, охоронні системи, відеоспостереження; осіб, які перебуватимуть на місці обшуку, їхній психологічний стан, схильність до опору, наявність спеціальних навичок та вмінь; можливу наявність зброї, небезпечних предметів чи собак;

2. *Визначення чіткого переліку об'єктів, які підлягають відшукуванню та вилученню під час проведення обшуку.* Б.М. Дердюк відзначає, що під час розслідування вбивств основна увага під час обшуку повинна приділятися відшукуванню речей, які можуть прямо вказувати на причетність обшукуваних осіб до злочину, зокрема зброї та її частин, набоїв, вибухових пристроїв, їх креслень та макетів, вибухових речовини, одягу зі слідами носіння зброї, кіптяви від пострілів чи крові, документів, уривків листів із написами, малюнками, кресленнями, фотографій, відео- та аудіозаписів (Дердюк, 2014).

І.В. Борисенко та О.Ю. Булулуков до основних криміналістично значущих об'єктів, що відбивають типові ознаки вчинення і приховування вбивства та підлягають відшукуванню під час проведення обшуку відносять: «1) знаряддя і предмети, які могли бути використані під час вбивства та розчленування трупа; 2) предмети одягу, головний убір, взуття, а також інші речі передбачуваного вбивці, які, за наявними відомостями, були на ньому під час учинення вбивства і в яких він перебував на місці події; 3) частини (частина) розчленованого трупа, які раніше не були виявлені; 4) речі, гроші, коштовності, документи, що належали потерпілому; 5) сліди, що свідчать про вчинення в цьому місці вбивства та розчленування трупа (наприклад, плями крові, шматочки м'язової й кісткової тканини та ін.); 6) предмети зі слідами крові або інших виділень людини, або предмети, використані для змивання крові чи інших слідів (наприклад, ганчірки, щітки та ін.); 7) документи, листи, записники, фотознімки та інші дані, що пояснюють характер взаємин потерпілого з підозрюваним; 8) обв'язувальний і пакувальний матеріали, який використовується для упакування частин трупа; 9) транспортні засоби, які були використані для транспортування розчленованих частин трупа» (Борисенко та Булулуков, 2019). Кожен із наведених об'єктів є важливою складовою доказової бази, яка дозволить направити матеріали кримінального провадження до суду та дозволить забезпечити здійснення справедливого судочинства.

Працівники оперативних підрозділів, які безпосередньо залучені до підготовки обшуку, повинні забезпечити уточнення місць можливого зберігання доказів (схованки, сейфи, тайники, подвійні стіни, підвали), їх ідентифікуючі ознаки та визначити перелік спеціального обладнання, яке необхідно буде підготувати та використовувати під час обшуку;

3. *Розробка плану проведення обшуку:* визначення конкретного місця його проведення; об'єктів, які необхідно відшукати; складу групи (спеціалісти, кількість оперативних працівників); оптимального часу його проведення. Визначення місця проведення обшуку, тобто конкретної адреси, та його меж є принципово важливим для можливості використання здобутих даних у якості доказів. Науковці досить слушно вказують на існування проблеми наявності законних підстав проведення обшуку окремих частин будівлі. Однак враховуючи судову практику, необхідно погодитися із тим, що обшук може проводитися в межах усіх частин об'єкта, зазначеного в ухвалі слідчого судді (Аркуша, Загородній та Стародубов, 2023; Постанова Великої Палати Верховного Суду, 2019). У провадженнях про умисні вбивства місцем проведення

обшуку може бути: місце скоєння убивства; місце виявлення тіла або його частин; місце поховання або приховування тіла; помешкання (квартира, будинок); помешкання родичів, співмешканців, співучасників убивства; місце тимчасового перебування підозрюваного, який переховується від слідства (гуртожиток, готель, орендоване приміщення); місце роботи підозрюваного (офіс, майстерня) або осіб, безпосередньо пов'язаних зі справою; транспортний засіб підозрюваного (власний або орендований); гаражі, складські приміщення, сховища, сараї, тобто місця можливого зберігання знарядь учинення вбивства, предметів одягу злочинця або потерпілого, майна потерпілого тощо;

4. *Отримання ухвали слідчого судді на проведення обшуку.* Необхідно підкреслити, що ч.1 ст. 236 КПК України передбачає, що «ухвала про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи може бути виконана слідчим чи прокурором» (Кримінальний процесуальний кодекс України, 2012). Тобто слідчий та прокурор повинні самостійно проводити обшук та позбавлені права надавати доручення оперативним підрозділам на виконання ухвали слідчого судді щодо проведення даної С(Р)Д. Про це ж свідчить судова практика. Верховний Суд колегією суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у справі № 466/896/17 від 29 січня 2019 року постановив, що «за змістом ч. 1 ст. 236 КПК виконання ухвали слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи покладається особисто на слідчого чи прокурора і не може бути доручене в порядку п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК відповідним оперативним підрозділам. З метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в обшуку мають право запросити спеціалістів, однак це не звільняє їх від обов'язку особистого виконання обшуку. У випадку проведення обшуку іншими особами, окрім слідчого чи прокурора, вказане слід вважати суттєвим порушенням умов обшуку, результати обшуку у відповідності з вимогами ст. ст. 86, 87 КПК не можуть бути використані при прийнятті процесуальних рішень і на них не може посилатися суд при ухваленні обвинувального вироку, як на доказ» (Постанова Верховного Суду, 2019). Відповідно слідчий, прокурор можуть залучати працівників оперативних підрозділів для збору інформації на етапі підготовки до проведення обшуку та для участі у забезпеченні його здійснення, проте повинні самостійно керувати проведенням даної С(Р)Д.

5. *Забезпечення безпеки проведення обшуку силами оперативних підрозділів.* Слідчий, прокурор спільно із працівниками оперативних підрозділів, які на підставі доручення забезпечували збір усієї необхідної інформації, мають розробити схеми проникнення на місце проведення обшуку, блокування периметра, визначити особливості здійснення контролю прилеглої території. Таке планування повинно передбачати вжиття заходів конспірації та суворого дотримання таємниці щодо дій слідства. К.О. Чаплинський акцентує увагу на забезпеченні конспіративності підготовки обшуку, «адже розголошення відомостей про обшук, що готується, значній кількості осіб може призвести до витоку інформації та втрати фактору раптовості обшуку» (Чаплинський, 2010).

Окрім того, важливим є визначення кількості працівників оперативних підрозділів, яких необхідно буде залучити до проведення обшуку, особливостей їх розміщення для недопущення втечі осіб, які перебувають на місці проведення даної С(Р)Д та/або підлягають затриманню, а також попередження передачі інформації щодо обшуку, який проводиться, третім особам.

Під час обшуку завдання працівників оперативних підрозділів, залучених до його проведення, полягають у наступному:

- забезпечення присутності необхідної кількості понять;
- охорона входів/виходів, контроль території біля місця проведення обшуку;

- недопущення знищення, винесення або передачі предметів;
- виявлення і затримання осіб, які намагаються втекти або чинять опір;
- виявлення схованок і нетипових місць зберігання об'єктів, які підлягають відшукуванню та вилученню під час проведення обшуку (завдяки оперативному досвіду);
- здійснення первинної ідентифікації предметів, що можуть мати значення для розслідування умисного вбивства, або свідчать про вчинення іншого кримінального правопорушення особою, у якої проводиться обшук;
- виявлення предметів оперативного інтересу (зброї, боєприпасів, наркотичних речовин, фальшивих документів, цифрових носіїв інформації);
- виявлення та збереження комп'ютерів, телефонів, камер відеоспостереження, флеш-накопичувачів на місці проведення обшуку;
- блокування можливості видалення або дистанційного знищення даних;
- пакування, маркування, транспортування вилучених під час обшуку об'єктів під контролем слідчого;
- негайне інформування слідчого про появу нових обставин чи даних у розслідуванні, що потребують реагування (нові адреси, спільники тощо);
- перевірка осіб, які перебувають на місці проведення обшуку, або з яким затримана особа намагалася зв'язатися за оперативно-довідковими базами, орієнтуваннями, обліками.

Під час та після проведення обшуку слідчий, прокурор може надати доручення працівникам оперативних підрозділів провести опитування осіб, присутніх на місці проведення обшуку, сусідів, колег з метою виявлення потенційних свідків підготовки, вчинення або приховування умисного вбивства.

Необхідно також зазначити, що під час розслідування умисного вбивства підозрювана особа може бути затримана безпосередньо на місці його учинення. А.І. Кунтій зауважує, що у випадку затримання підозрюваної у вчиненні умисного вбивства особи необхідно провести її особистий обшук, спрямований на виявлення у неї та вилучення знаряддя вбивства, одягу, у який особа була одягнута під час учинення вбивства та на якому могли залишитися сліди, що вказують на контакт із потерпілим, зокрема: «біологічні сліди (сліди крові, слини, інші біологічні виділення людини); мікробіологічні сліди (волокна одягу, сліди нашарування, волосся тощо); інші сліди (сліди від укусу, подряпини, інші різноманітні сліди боротьби тощо) (Кунтій, 2016). Окрім того, чинне кримінальне процесуальне законодавство України прямо передбачає можливість проведення такого особистого обшуку затриманої особи. Про це ж свідчить і судова практика. Зокрема, Верховний Суд колегією суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду постановою ККС ВС від 29 жовтня 2020 у справі № 748/780/18 визначається, що «відповідно до ст. 208 КПК України уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі, зокрема у випадку якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин. При цьому процесуальний закон дозволяє з дотриманням правил, передбачених ч. 7 ст. 223 і ст. 236 КПК України здійснити обшук затриманої особи» (Постанова Верховного Суду, 2020)

Судова практика свідчить, що результати особистого обшуку особи можуть бути відображені як в окремому протоколі, так і у протоколі затримання (Постанова Верховного Суду, 2021).

Окремо слід підкреслити, що у випадку причетності до вчинення умисного

вбивства групи осіб, проведення обшуку або цілої низки обшуків буде залежати від однозначності та повноти наявної у слідчого інформації. С.Ф. Денисюк звертає увагу на можливість проведення обшуку у вигляді тактичної операції під назвою «Допущення обшуку з негативним результатом» при розслідуванні злочинної діяльності організованих угруповань, сутність якої полягає у реальному існуванні декількох можливих об'єктів обшуку та фактичному інформаційному дефіциті слідства. Науковець пропонує обирати один об'єкт для проведення обшуку, а щодо інших забезпечувати здійснення оперативного спостереження з метою фіксації динаміки пересування злочинних об'єднань та виявлення місць приховування об'єктів, що становлять інтерес для слідства. Таким чином буде отримана важлива для слідства інформація, яка забезпечить у подальшому проведення результативних обшуків та вилучення об'єктів, що можуть бути використані у доказуванні (Денисюк, 1999). В умовах діючого кримінального процесуального законодавства реалізація такої тактичної операції потребує отримання ухвали слідчого судді на здійснення спостереження за особою, річчю або місцем у порядку ст. 269 КПК України, яка проводиться з метою «пошуку, фіксації і перевірки під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину відомостей про особу та її поведінку або тих, з ким ця особа контактує, або певної речі чи місця» (Кримінальний процесуальний кодекс України, 2012). Відповідно етап підготовки до проведення даної тактичної операції ускладнюється за рахунок збору інформації, що дозволить отримати ухвали слідчого судді як на проведення обшуку, так і спостереження за особою, річчю або місцем.

Висновки. Узагальнюючи викладене, слід констатувати, що успішність обшуку під час розслідування умисних вбивств безпосередньо залежить від системності підготовчого етапу, де ключову роль відіграє тісна взаємодія слідчого з оперативними підрозділами для збору стратегічної інформації про об'єкт та ймовірні місця приховування доказів. Сучасна судова практика, зокрема позиції Верховного Суду, вимагає від слідчого особистого виконання ухвали слідчого судді, що робить працівників оперативних підрозділів допоміжними суб'єктами, відповідальними за тактичне забезпечення, охорону периметра та конспірацію. Використання комплексних тактичних операцій, таких як «груповий обшук» або поєднання обшуку зі спостереженням, дозволяє долати інформаційний дефіцит і забезпечувати ефективне вилучення знарядь вбивства, біологічних та цифрових слідів, що є фундаментальною умовою для формування доказової бази та дотримання принципу невідворотності покарання за вчинення тяжких злочинів проти життя особи.

Бібліографічний список

- Аркуша, Л. І., Загородній, І. В. та Стародубов, С. В., 2023. Визнання доказів отриманих внаслідок проведення обшуку недопустимими: аналіз судової практики. *Юридичний науковий електронний журнал*, 1. С. 417–421. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/100>
- Борисенко, І. В. та Булулуков, О. Ю., 2019. Особливості прийняття тактичних рішень при розслідуванні окремих видів убивств. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*, 20. С. 45–61. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.03>
- Денисюк, С. Ф., 1999. *Система тактичних прийомів обшуку*. Автореферат дисертації кандидата юридичних наук. Харків. 18 с.
- Дердюк, Б. М., 2014. Особливості провадження окремих слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування вбивств. *Прикарпатський юридичний вісник*, 2 (5). С. 201–212.
- Кримінальний процесуальний кодекс України, 2012. Закон України від 13 квітня 2012

- року № 4651-VI. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>>.
- Кунтій, А. І., 2016. *Методика розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання*. Львів: ЛьвДУВС. 220 с.
- Постанова Великої Палати Верховного Суду, 2019. Судова справа № 536/2475/14-к від 11 грудня 2019 року. [онлайн] Доступно: <<https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86365236>>.
- Постанова Верховного Суду, 2019. Справа № 466/896/17 від 29 січня 2019 року. [онлайн] Доступно: <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/79601140>>.
- Постанова Верховного Суду, 2020. Справа № 748/780/18 від 29 жовтня 2020 року. [онлайн] Доступно: <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/92534575>>.
- Постанова Верховного Суду, 2021. Справа № 712/2374/18 від 27 жовтня 2021 року. [онлайн] Доступно: <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/100734861>>.
- Пясковський, В. В., Чорноус, Ю. М., Іщенко, А. В. та ін., 2015. *Криміналістика*. Київ: Центр учбової літератури. 544 с.
- Чаплинський, К. О., 2010. *Тактичне забезпечення проведення слідчих дій*. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД. 560 с.

References

- Arkusha, L. I., Zahorodnii, I. V. and Starodubov, S. V., 2023. Vyznannia dokaziv otrymanykh vnaslidok provedennia obshuku nedopustymymy: analiz sudovoi praktyky [Recognition of evidence obtained as a result of a search as inadmissible: an analysis of judicial practice]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 1. pp. 417–421. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/100>
- Borysenko, I. V. and Bululukov, O. Yu., 2019. Osoblyvosti pryiniattia taktychnykh rishen pry rozsliduvanni okremykh vydiv ubyvstv [Features of making tactical decisions in the investigation of certain types of murders]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*, 20. pp. 45–61. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.03>
- Chaplynskyi, K. O., 2010. *Taktychne zabezpechennia provedennia slidchykh dii* [Tactical support for conducting investigative actions]. Dnipropetrovsk: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav; Lira LTD. 560 p.
- Denysiuk, S. F., 1999. *Systema taktychnykh pryiomiv obshuku* [The system of tactical methods of search]. Abstract of PhD thesis. Kharkiv. 18 p.
- Derdiuk, B. M., 2014. Osoblyvosti provadzhennia okremykh slidchykh (rozshukovykh) dii na pochatkovomu etapi rozsliduvannia vbyvstv [Features of conducting separate investigative (search) actions at the initial stage of murder investigation]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*, 2 (5). pp. 201–212.
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy, 2012. Zakon Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 roku No. 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine dated April 13, 2012 No. 4651-VI]. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>> (in Ukrainian).
- Kuntii, A. I., 2016. *Metodyka rozsliduvannia umysnoho vbyvstva, vchynenoho v stani sylnoho dushevnogo khvyliuvannia* [Methodology of investigation of intentional murder committed in a state of strong emotional distress]. Lviv: LvDUVS. 220 p.
- Piaskovskyi, V. V., Chornous, Yu. M., Ishchenko, A. V. et al., 2015. *Kryminalistyka* [Criminalistics]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. 544 p.
- Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu, 2019. Sudova sprava No. 536/2475/14-k vid 11 hrudnia 2019 roku [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court, court case No. 536/2475/14-k dated December 11, 2019]. [online] Available at:

- <<https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86365236>> (in Ukrainian).
Postanova Verkhovnoho Sudu, 2019. Sprava No. 466/896/17 vid 29 sichnia 2019 roku [Resolution of the Supreme Court, case No. 466/896/17 dated January 29, 2019]. [online] Available at: <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/79601140>> (in Ukrainian).
Postanova Verkhovnoho Sudu, 2020. Sprava No. 748/780/18 vid 29 zhovtnia 2020 roku [Resolution of the Supreme Court, case No. 748/780/18 dated October 29, 2020]. [online] Available at: <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/92534575>> (in Ukrainian).
Postanova Verkhovnoho Sudu, 2021. Sprava No. 712/2374/18 vid 27 zhovtnia 2021 roku [Resolution of the Supreme Court, case No. 712/2374/18 dated October 27, 2021]. [online] Available at: <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/100734861>> (in Ukrainian).

Khyzhniak Y.S.

ORGANIZATIONAL AND TACTICAL SUPPORT FOR CONDUCTING A SEARCH DURING THE INVESTIGATION OF INTENTIONAL MURDERS USING THE CAPABILITIES OF OPERATIONAL UNITS

Abstract. The article is devoted to a comprehensive and multi-faceted analysis of the peculiarities of preparation and conduct of a search as one of the most significant investigative (search) actions in the structure of criminal proceedings regarding intentional murders. The relevance of the chosen research direction is driven by the extremely high degree of social danger posed by crimes against life, the investigation of which requires maximum concentration of efforts, high speed, and unerring tactical decisions from law enforcement agencies. The author emphasizes that in the context of modern criminal procedure reform and the strengthening of judicial control, the search is transformed into a complex tactical and legal procedure, where even the slightest procedural error can lead to the recognition of the evidence obtained as inadmissible.

The paper details and scientifically substantiates the algorithm of the preparatory stage, which is considered a fundamental prerequisite for the effectiveness of all subsequent investigative activities. A special role is assigned to the informational and cognitive component, implemented through the involvement of operational units to obtain strategically important data about the object of the search: from a detailed study of the architectural features of the premises and the adjacent territory to the psychological profiling of persons who may be present at the site.

The article analyzes in detail key tactical tasks aimed at identifying and fixing objects specific to murder cases, such as murder weapons, hidden bodies or their fragments, biological traces, and digital evidence. Special attention is paid to the transformation of a traditional search into complex tactical operations, particularly the "group search," which involves the simultaneous conduct of actions in several locations to neutralize the factor of resistance and counteraction to the investigation.

The author thoroughly analyzes the legal positions of the Supreme Court regarding the mandatory personal execution of the investigating judge's warrant by the investigator or prosecutor, which fundamentally changes the role of operational officers, who now focus on providing security, physical blocking of the perimeter, and maintaining the secrecy of measures. The specifics of conducting a search under conditions of acute information deficit are also considered, where an algorithm of surveillance of a person or place is used to establish the actual location of physical evidence.

A significant place in the study is occupied by the characterization of the personal search of a detained person immediately after the commission of a crime, which allows for the fixation of micro-objects and traces of contact with the victim before their intentional or accidental

destruction. A final conclusion is made that the success of evidence-building in murder cases directly correlates with the level of interaction between the investigator, the prosecutor, and operational units. The recommendations proposed in the article are aimed at minimizing the risks of human rights violations while simultaneously increasing the efficiency of extracting forensically significant information and ensuring the principle of inevitability of punishment for committing serious crimes against human life.

Key words: criminal proceedings, crime, criminal offense, investigation, intentional murder, investigative (search) actions, search, preparation, tactical operation, operational units.

Статтю було подано / The article was submitted	10.04.2026
Статтю було прийнято / The article was accepted	20.04.2026

УДК 34.01:17.026.4

Є.М. Черних
[ORCID 0000-0003-3381-795X](https://orcid.org/0000-0003-3381-795X)

ЩОДО АНТИНОМІЧНОЇ ІНТЕПРЕТАЦІЇ КОНЦЕПТУ ГІДНОСТІ ЛЮДИНИ

В статті розглядається проблематика поняття гідності людини, яке має велике концептуальне та практичне значення в сфері права, у зв'язку з дослідженням канадських теоретиків О. Мелкевіка і Б. Мелкевіка «Дві концепції гідності: про занепад свободи волі у праві». Автори наголошують на тому, що серед чотирьох поширених теорій гідності на пріоритетність заслуговує теорія І. Канта – гідності як свободи волі (індивідуальної автономії), оскільки вона найкраще відтворює етичні погляди філософа та органічно вкладається в ідеологію ліберальних суспільств. Проте, на думку авторів, теорія свободи волі тепер нерідко поступається конкуруючій теорії, яка відхиляється від керівних ідей І. Канта та створює ілюзію гідності як добробуту. Це тягне небажані практичні наслідки, оскільки виправдовує позитивні обов'язки держави, які виявляються в правовому регулюванні питань гідності, обмежуючи свободу самовизначення людини та її відповідальність за власне життя. Таким чином, перехід до теорії добробуту зраджує концепцію гідності як свободи волі.

Але треба підкреслити, що кантівський принцип свободи волі інтерпретується авторами в світлі специфічної філософії антиноміанізму, яка радикалізує індивідуальну автономію за принципом «не підкорятися нічому, окрім власної совісті». Така антиномічна методологія приводить авторів до сміливих, якщо не сказати провокативних, тез, висновків і пропозицій, які дисонують із широко визнаними положеннями щодо людської гідності. Це викликає у нас питання щодо релевантності антиномічного підходу етичному вченню І. Канта та його пізнавальної перспективності для розвитку поняття гідності, яке і склало мету цієї статті.

В статті зазначається, що етика свободи волі за І. Кантом не тотожна довільному самовизначенню. У І. Канта свобода волі як підстава гідності розуміється в значенні автономії розуму, що свідомо підпорядковується універсальному моральному закону. Обов'язковість морального закону не обумовлена внутрішньою згодою, на відміну від інтерпретації О. Мелкевіка і Б. Мелкевіка, оскільки походить від апіорного розуму. В поглядах І. Канта совість є внутрішнім трибуналом, але не джерелом зобов'язуючих максим, принципів, правил. Отже, кантівська ідея гідності, щоб розумна людина була сама собі законодавцем, не дорівнює свавіллю, а обмежена принципом апіорної розумності, яка в особливому сенсі є об'єктивною – як необхідність, що впливає з самої структури раціональності. Відтак, антиномічна інтерпретація концепту гідності, якою керуються О. Мелкевік і Б. Мелкевік, викривляє ідеї І. Канта щодо свободи волі, які мають бути підставою для їх суджень.

Внаслідок цієї критики втрачається переконливість похідних тез і пропозицій, які вони наводять. Зокрема, важливою є теза, що гідність людини не є принципом права, оскільки свобода волі передує законові та витісняє його, знаходиться в опозиції до юридичного закону або легалізму і тому не може бути визначена юридичною правильністю. Або ж теза, що ми не повинні ухвалювати закони, щоб зберегти гідність людей. В статті підкреслюється, що це є проявом радикалізації принципу свободи волі, оскільки гідність, як і будь-яка свобода в правовій площині, має визначатися межами з погляду свободи інших.

Робиться висновок, що антиномічна інтерпретація свободи волі суперечить

засадничим положенням етики І. Канта в аспекті його ідеї категоричного імперативу. Отже, як методологічний підхід вона не може вважатися надійною і перспективною для розвитку концепту людської гідності.

Ключові слова: гідність, людська гідність, цінність, свобода волі, автономія людини, антиномічна інтерпретація, І. Кант, Б. Мелкевік, О. Мелкевік.

DOI 10.34079/2518-1319 -2026-16-31-397-401

Приводом написання цієї статті стала цікава робота канадських дослідників Б'ярна Мелкевіка і Осбйорна Мелкевіка «Дві концепції гідності: про занепад свободи волі у праві» (Мелкевік О. та Мелкевік Б., 2022). Вона запрошує звернутися до розуміння поняття людської гідності, його філософського обґрунтування, а також аналізу витоків з конкуруючих теорій гідності як свободи (автономії) та гідності як добробуту. Увага авторів зосереджена на тому, що кантівська теорія гідності як свободи (індивідуальної автономії), яка знайшла закріплення в сучасних конституціях, знаходиться, на їх думку, в певному занепаді через сучасний спосіб життя в ринкових суспільствах, де «встановлюють ціну на те, що в іншому випадку мало б бути безцінним, – наприклад, на свою свободу або на свою моральну, фізичну чи психологічну цілісність», а також внаслідок переходу до конкуруючої теорії, «щоб створити ілюзію гідності як добробуту» (Мелкевік О. та Мелкевік Б., 2022, с. 182-183). Звідси автори доводять тези про доречність повернення до теорії гідності, що заснована на свободі волі; і максимального обмеження використання поняття гідності в наших правових системах на тій підставі, що, на їх думку, гідність не є принципом права (Мелкевік О. та Мелкевік Б., 2022, с. 183).

На наш погляд, головні тези і наведена авторами аргументація є цікавими, в окремих позиціях незвичними та навіть радикальними і відкритими для дискусій. Слід підкреслити, що методологічне значення для викладених поглядів про людську гідність має особлива авторська інтерпретація теорії Канта про свободу волі в світлі філософії антиноміанізму. І оскільки головні результати дослідження канадських вчених не безспірні, то виникає питання щодо їхнього пізнавального інструментарію, зокрема, чи є антиномічна інтерпретація індивідуальної автономії правильною з точки зору етики І. Канта?

Зазначимо, що різні аспекти проблематики людської гідності розроблені в дослідженнях зарубіжних авторів таких, як А. Барак, Дж. Валдрон, Л. Гарліцький, М. Гранат, М. Розен та інших, і українських вчених: О. Гришук, Р. Стефанчук тощо, проте проблема антиномічної інтерпретації концепту гідності в її зв'язку із практичними наслідками розроблена не достатньо.

Мета статті полягає в тому, щоб виявити відповідність антиномічної інтерпретації гідності як свободи волі етичним ідеям І. Канта, та визначити перспективність її методологічного значення щодо концепту людської гідності.

Треба завдячити авторам в тому, що їх дослідження дає гарний привід згадати ідеї, які складають теоретичні підвалини вчення про людську гідність, та уважніше до них придивитися. Дійсно, з погляду розуміння концепту гідності людини ключовими є питання його багатозначності і багатоаспектності. З одного боку, тут ми маємо справу з поняттям, що відчувається кожним інтуїтивно, є широко визнаним на ціннісно концептуальному рівні, утворює позитивовану в конституціях і законах фундаментальну підвалину національних правових систем і міжнародного правопорядку, а з іншого боку, залишається вкрай не простим для пояснення концептом, який не укладається в одну теорію. Плюралістичність змісту поняття людської гідності багато в чому залежить від специфіки пізнавальних підходів його осмислення – теологічного, філософського,

морального, психологічного або правового – в кожному з яких пріоритетне значення отримують різні ознаки, що ускладнює його визначення навіть в одній пізнавальній площині. Лише з правової точки зору тлумачення використовують такі визначники людської гідності як: правової або моральної ідеї (Дж. Валдрон, А. Барак, В. Бачинін, О. Грищук); правової цінності (А. Барак, О. Бандура, В. Бачинін, О. Грищук, М. Мельник, П. Рабінович); принципу права (Л. Гарліцький, М. Гранат, В. Головченко, О. Головченко, О. Грищук); права людини (Н. Ахтирська, А. Барак, С. Вдовіченко, В. Кампо, М. Коржанський, Ю. Кудрявцев, А. Олійник, Р. Стефанчук, Т. Фулей, А. Церковна, Е. Шишкіна, Н. Шукліна); інтересу людини (С. Пінкер, С. Сугачов); потреби людини (Ф. Фукуяма); первинного блага (Дж. Равелс), джерела прав людини (О. Грищук, О. Совгіря, Е. Шишкіна, Н. Шукліна); змісту прав людини (Дж. Валдрон) (Грищук, 2018, с. 16). Окремі автори визначають людську гідність одночасно декількома із вказаних характеристик.

Крім того, людська гідність по-різному сприймається в об'єктивному вимірі: як цінність, принцип, джерело прав людини, їх мета або зміст; та в суб'єктивному вимірі: як суб'єктивне право чи інтерес людини або самооцінка. Якщо до цього додати суперечливість ідеї людської гідності, то отримуємо вкрай не простий для пояснення об'єкт із мінливим набором характеристик, що може викликати скептичне ставлення до нього. Наприклад, професор Гарвардського університету Майкл Розен виокремлює три таких позиції: перша ставить під питання необхідність поняття людської гідності, оскільки його можна замінити поняттям автономії людини, яке охоплює всі аспекти гідності, зокрема її здатність приймати раціональні рішення, що часто вважається саме тим, що надає людині особливу гідність, відрізняючи її від тварин (Rosen, 2012, с. 39); друга піддає сумніву універсальне і, що для нас важливо, правове значення «гідності», наполягає на обмеженні цього поняття моральним значенням, наприклад, як моральної чесноти (доблесті), а не як універсального права, що підкріплює рівність громадянських прав (Rosen, 2012, с. 43); третя підкреслює, що поняття «гідність» не має чітко визначеного значення, а служить засобом для вираження різних політичних, соціальних і релігійних концепцій, що призводить до того, що люди з різними поглядами одночасно виступають за захист гідності (Perspectives on Human Dignity: A Conversation. 2007, с. 33). Всі ці позиції, а особливо перша і друга, співзвучні поглядам Б'ярна Мелкевіка і Осбйорна Мелкевіка, викладеним у вище вказаній статті.

Вихідним пунктом для їхньої критики є чотири філософські теорії, що складають ідейні підвалини правового дискурсу гідності: 1) теорія «цінності замість ціни»; 2) теорія честі; 3) теорія свободи волі (або індивідуальної автономії); 4) теорія добробуту, - три з яких походять від філософії І. Канта, а четверта – з поглядів Джейвірта. Вони зауважують, що проблема полягає в тому, що ці теорії переплетені одна з одною, хоча і ведуть до різних політичних висновків (Мелкевік О. та Мелкевік Б., 2022, с. 187), і наполягають на тому, що слід брати на озброєння теорію свободи волі, оскільки саме вона найбільш точно відтворює етичну філософію Канта, а також тому, що вона найбільш близька до ліберальних правопорядків.

Принциповим моментом в аргументації авторів є ідейний зв'язок ідеї індивідуальної автономії з антиномічною філософією, яка стає для них дороговказом і тим способом інтерпретації етики І. Канта, який приводить до висновків, що раціональні люди мають бути самі собі законодавцями, і що сфера законодавчої діяльності повинна бути обмежена міркуваннями гідності (Мелкевік О. та Мелкевік Б., 2022, с. 197).

Окремий розділ статті присвячений, як на нас, спірному тезису про те, що гідність не може бути *загальним принципом права*, оскільки вона є *індивідуальною автономією* (курсив наш – Є.Ч). Автори вважають, що гідність є скоріше принципом моральної

відповідальності перед собою за власне життя, а тому гідність має бути, головним чином, філософським поняттям, а не юридичним (Мелкевік О. та Мелкевік Б., 2022, с. 183).

Занепокоєння авторів викликає те, що ми послуговуємося невірним розумінням: «відійшли від теоретичного ядра гідності, яким була свобода волі, щоб створити ілюзію гідності як добробуту, наприклад, нав'язуючи деякі закони, що обмежують свободу волі у сфері праці» (Мелкевік О. та Мелкевік Б., 2022, с. 183).

На думку авторів, це має хибні практичні наслідки, оскільки із теорії добробуту походить популярна сьогодні ідея позитивних обов'язків держави та соціальної опіки, послуговуючись якою законодавці обмежують автономію людей задля збереження їх гідності, але вже як добробуту, наприклад, встановлюючи певні заборони щодо важких робіт, чим, на думку авторів, знецінюють гідність людини як здатність діяти самоврядно та відповідально. Тому вони закликають повернутися до теорії гідності в модусі свободи волі (автономії). Виходячи з зазначеного, автори висуюють, можна сказати, радикальну пропозицію «протистояти сучасному заклику до законодавчого врегулювання всього, що пов'язано з гідністю. Насправді, ми не повинні ухвалювати закони, щоб зберегти гідність людей. Ніколи.» (Мелкевік О. та Мелкевік Б., 2022, с. 187).

Не будемо приховувати свої симпатії до роботи шановних авторів – перед нами, дійсно, ґрунтовне дослідження, з цікавою та послідовною аргументацією і широтою підходу до теми. Передусім, в ньому приваблює неординарність, навіть провокативність авторської інтерпретації самої гідності та висновків і пропозицій, що витікають з неї. Втім, як відомо, істина дорожче особистих симпатій. Отже, маємо сказати і про спірні моменти.

Аналіз поглядів О. Мелкевік та Б. Мелкевік, на нашу думку, доречно починати з підстав, які мають методологічне значення для їхнього бачення гідності. І тут, вважаємо, ми не помиляємося в тому, що таке значення має особливе антиномічне прочитання теорії І. Канта про гідність як свободу волі або іншими словами – індивідуальну автономію. На нашу думку, саме цей момент викликає головні питання, що ставлять під сумнів сміливі висновки і пропозиції шановних авторів. Треба зазначити, що вони висвітлюють найбільш чутливий аспект кантівської етики: проблему примирення автономності людини, яка є наслідком її природної розумності, з необхідністю підкорення соціальним правилам. Вони праві в тому, що людська гідність сутнісно зв'язана з автономією людини, що це приводить до етики особистої відповідальності, що людина не повинна бути пасивним виконавцем чужої волі, оскільки мораль потребує самостійного судження, а не сліпого підкорення. І. Кант, дійсно, виступає проти нав'язування норм і морального конформізму. Можна погодитися з тим, що принцип свободи волі (автономії) якнайбільш відповідає кантівському розумінню гідності. Але, на нашу думку, суттєва помилка канадських вчених полягає в тому, що вони надмірно посилюють, абсолютизують ідею автономії та звільняють від стримуючих її факторів, внаслідок чого приходять до філософії правової антиномії, яка описується принципом «ніхто не повинен підкорятися правилам, з якими він не згоден, не підкорятися нічому, окрім власної совісті». На їх думку, як на нас спірну, «кантівська теорія гідності як автономії співзвучна з цією філософією права» в тому, що «ніколи не слід перетворювати себе на простого слугу. Кожен має залишатися законодавцем самому собі та дотримуватися законів інших лише в тій мірі, в якій він може виправдати ці закони перед самим собою. Таким чином, гідність є питанням самовизначення. Щоб належним чином поважати себе, слід керуватися своєю совістю, а не сліпо виконувати заповіді інших.» (Мелкевік О. та Мелкевік Б., 2022, с. 193).

Зазначимо, що антиноміанізм, на думку авторів, не є анархізмом (Мелкевік О. та Мелкевік Б., 2022, с. 195), але здається, що в їх дискурсі знаходиться дуже близько до

індивідуального суб'єктивізму. Вони праві в тому, що надання можливості людям діяти самоврядно і відповідально, є проявом поваги до їхньої гідності (Мелкевік О. та Мелкевік Б., 2022, с. 193). Але, на нашу думку, тут відбувається підміна в філософії І. Канта, а саме в тому, що ідея автономії в його етичних поглядах не тотожна довільному самовизначенню. На відміну від прочитання О. Мелкевіка та Б. Мелкевіка, індивідуальна автономія у І. Канта не має приводити до антиномічної інтерпретації гідності, оскільки філософ вважав, що раціональна свобода волі особи має привести людину до свідомого підкорення універсальним моральним принципам (законам), що відбивається в його категоричному імперативі: дій тільки відповідно до такої максими, керуючись якою ти можеш побажати, щоб вона стала загальним законом («Grundlegung zur Metaphysik der Sitten»). В короткому вигляді етика свободи волі І. Канта полягає в тому, що автономія волі означає не довільне самовизначення, а здатність діяти за універсальним законом або принципом, який випливає з практичного розуму. Цей закон має апіорний характер до людини і не зводиться до її природних (емпіричних) схильностей або суспільного консенсусу; совість же виступає не джерелом цього закону, а внутрішньою інстанцією його застосування. Продемонструємо це за текстами самого філософа та їх коментарями.

Щодо волі І. Кант пише: «Der Wille ist also nicht bloß dem Gesetz unterworfen, sondern so unterworfen, daß er auch als sich selbst das Gesetz gebend angesehen werden muß.» (Kant, 1900, AA IV, 431), тобто «Воля підпорядкована закону так, що її слід мислити як таку, що сама собі цей закон дає», що є підставою для тези «свобода є самозаконодавство, але не є свавіллям» (Баурмейстер, 2017, с. 70-120).

Щодо совісті І. Кант каже: «...das Bewußtsein eines inneren Gerichtshofes im Menschen ... ist das Gewissen.» (Kant, 1797, AA VI, 438), тобто «совість – це «суд», який застосовує закон до мене, але не творить сам закон».

Категоричний імператив І. Канта: «Handle nur nach derjenigen Maxime, durch die du zugleich wollen kannst, daß sie ein allgemeines Gesetz werde» (Kant, 1900, AA IV, 421) розуміється як межа свободи. Наприклад, А. Баурмейстер інтерпретує її так, що свобода можлива лише через універсалізацію, отже вона структурно обмежена. Свободу І. Кант також визначає: «Die Freiheit der Willkür ist jene Unabhängigkeit von der Bestimmung durch sinnliche Antriebe.» (Kant, 1900, AA VI, 213), тобто «свобода волі – це незалежність від визначення чуттєвими імпульсами». І далі наведемо принципово важливе уточнення: «Die Willkür ist ... nur frei, sofern sie durch Vernunft bestimmt werden kann.» (Kant, 1900, AA VI, 213–214), тобто Willkür (свавілля) саме по собі ще не є справжньою свободою, свобода виникає тільки тоді, коли вибір визначається розумом, який обумовлений моральним законом. Тому, наприклад, А. Баурмейстер наголошує на тому, що немає свободи без закону, і немає закону без свободи. Це взаємна залежність (Баурмейстер, 2017, с. 80-140).

Можна стверджувати, що за І. Кантом, свобода волі як підстава гідності розуміється як автономія розуму, що свідомо підпорядковується універсальному моральному закону, принципу. Обов'язковість морального закону не обумовлена внутрішньою згодою, на відміну від інтерпретації О. Мелкевіка і Б. Мелкевіка, оскільки походить від апіорного практичного розуму.

І. Кант не випадково уникає таких характеристик, як «об'єктивне» - «суб'єктивне», оскільки намагається утримати джерело розумності моральної вимоги між цима полюсами. Його твердження, що людина не є автором морального закону і, разом з тим, має діяти як законодавець для себе, є складним моментом. І. Кант відкидає думку про зовнішню інстанцію розумності на кшталт Божої, або розумності всесвіту, чи то платонівського світу ідей, так само і думку про індивідуально суб'єктивне походження. Інакше кажучи, це не «щось там у світі», але і не «щось у моїй психології».

Він пропонує інший шлях – джерело цієї розумності сама раціональність, яка діє через нас, а не поза нами, і є умовою можливості морального мислення взагалі. Тому можна сказати, що моральний закон є об'єктивним в особливому сенсі – як необхідність, що впливає з самої структури розуму. Тобто його об'єктивність – це не об'єктивність факту природи чи даності світу, а об'єктивність раціональної необхідності.

Тож, в такому підході автономія тісно зв'язана універсальним законом, а не індивідуальною совістю як підставою правильності поведінки, і тому допускає зовнішній примус, але за умови, що він забезпечує свободу інших на підставі розумних вимог, що можуть бути універсалізовані. А значить, кантівська концепція людської гідності як свободи волі насправді не приховує того антиномічного потойбіччя, яке знаходять в ній О. Мелкевік і Б. Мелкевік, радикалізуючи ідею автономії.

З тієї ж антиномічної інтерпретації кантівської теорії автономії витікає інший важливий тезис авторів, про те, що людська гідність не є принципом права. Це твердження різко розходиться із широко визнаною думкою про права людини. В літературі гідність людини зазвичай характеризують як принцип конституційного або міжнародного права (Garlicki, 2016; Granat, 2014; Rozvadovskyi, 2018; Гришук, 2002). Також Конституційний Суд України описує людську гідність через ознаки засадничість, фундаментальність, які відповідають поняттю «принцип» (Constitutional Court of Ukraine, 2018). О. Мелкевік і Б. Мелкевік обґрунтовують протилежну точку зору тим, що дискурс антиномічної філософії підтримує ідеал самоврядування. Відповідно до нього підпорядковане життя є негідним. «Нікого не можна змушувати підкорятися будь-якому закону. Це справа особистої совісті». Згідно з антиноміанізмом, вважають вони, індивідуальна свобода (автономія) передує законові та витісняє його, тож знаходиться в опозиції до юридичного закону або легалізму і саме тому не може бути визначена юридичною правильністю (Мелкевік О. та Мелкевік Б., 2022, с. 193). А оскільки суб'єктивна позиція окремої людини не може бути критерієм правильності для всіх, то гідність як автономія не може сприйматися як принцип права.

Тут, на нашу думку, проявляється той самий методологічний недолік абсолютизації принципу автономії, що впливає з антиномічної інтерпретації теорії свободи волі І. Канта. Цим недоліком пояснюється і спірність підстави наведеного аргументу, що гідність не може бути принципом права, оскільки вона не сумісна з примусом до поваги певних правил, а право примушує себе поважати (Мелкевік О. та Мелкевік Б., 2022, с. 195). Проте це, вважаємо, викривляє етичні погляди І. Канта, за якими примус допустимий не залежно від внутрішньої згоди, якщо відповідає розумності закону, яка може вважатися універсальною. Зазначимо, що внутрішня згода не є у І. Канта критерієм підкорення законам, совість є внутрішнім трибуналом, а не джерелом закону. Антиномічний принцип «підкорюйся тільки тим нормам, з якими згоден» не можливо зробити загальним законом, оскільки це виключає саму можливість права як загального порядку і суперечить кантівській ідеї права як системи загальних законів свободи.

На нашу думку, слід погодитися з твердженням, що гідність людини в розумінні самоврядної автономії є критерієм обмеження правового регулювання в сфері публічних відносин, але це не значить, що гідність людини має знаходитися поза правовим регулюванням, як пропонують О. Мелкевік і Б. Мелкевік, оскільки гідність, як і будь-яка свобода в правовій площині, має визначатися межами з погляду свободи інших. До того ж, забезпечення, гарантування та захист гідності людини правовими засобами за базовими концепціями природних прав, правової і соціальної держави не є її приниженням або проявом неповаги до неї. Тому важко погодитися з наведеним авторами аргументом, що обмеження свободи волі людини в трудовому законодавстві є

небажаним як прояв неповаги до гідності, оскільки ставить під сумнів здатність бути відповідальним за власну долю. Наприклад, заборони щодо неповнолітніх, жінок, осіб, яким за станом здоров'я не можна виконувати певну роботу, або обмеження щодо укладання трудового контракту, який може погіршувати умови праці відносно законодавства, на нашу думку, запобігають випадкам, коли людина може погодитися на не вигідні або шкідливі для неї умови під впливом вкрай скрутного становища. Такі обмеження гарантують права і інтереси працівника, тому сприймаються як розумна турбота з боку правопорядку. Не доведення до крайності принципу індивідуальної автономії, а збалансованість індивідуальних та загальних інтересів є, на наш погляд, більш перспективним напрямком розвитку концепту людської гідності.

У підсумку ми приходимо до позиції, що антиномічна інтерпретація свободи волі, яка радикалізує принцип індивідуальної автономії, суперечить засадам етики І. Канта в аспекті його ідеї категоричного імперативу. Отже, як методологічний підхід вона не може вважатися надійною і перспективною для розвитку концепту людської гідності.

Бібліографічний список.

- Баумейстер, А. О. (2017) *Лекції та статті про практичну філософію Канта*. Київ: Дух і Літера. 260 с.
- Гришук, О. (2002) *Гідність людини: юридичні аспекти*. Вісник Львівського університету. Серія юридична, № 37. с. 14-20.
- Гришук, О. (2018) *Людська гідність – буттєво-аксіологічний фундамент прав людини*. Право України. № 9. с.14-28.
- Мелкевік, О., Мелкевік, Б. (2022) *Дві концепції гідності: про занепад свободи волі у праві*. Філософія права і загальна теорія права. № 1. с. 181-199.
- Garlicki, L. (2016) *Artykuł 30*. In: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. II. Warszawa.
- Granat, M. (2014) *'Godność człowieka z art. 30 Konstytucji RP jako wartość i jako norma prawna'*, Państwo i Prawo, 8.
- Constitutional Court of Ukraine (2018) *'Decision of 22 May 2018 No. 5-r/2018'*, *Official web portal of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18#Text> (Accessed: 29 April 2026).
- Kant, I. (1797) *Die Metaphysik der Sitten*. Königsberg: Friedrich Nicolovius, 190 p.
- Kant, I. (1900) *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*. In: *Kants gesammelte Schriften*, Bd. 4. Berlin: Georg Reimer, pp. 385–463.
- Perspectives on Human Dignity: A Conversation*. / Eds. J. Malpas, N. Lickiss. Dordrecht, 2007. 180 p.
- Rozvadovskyi, V. I. (2018) *'Liudska hidnist yak konstytutsiina tsinnist ta pryntsyp pravovoi derzhavy'*, in *Liudska hidnist i prava liudyny yak osnova konstytutsiinoho ustroiu derzhavy: zbirnyk tez nauk.-prakt. konferentsii*. Khmelnytskyi, pp. 259–266.
- Rosen, M. (2012) *Dignity: Its History and Meaning*. Cambridge, MA; London : Harvard University Press, XXII, 176 p.

References

- Baumeister, A. O. (2017) *Lektsii ta statii pro praktychnu filosofiiu Kanta*. Kyiv: Dukh i Litera. 260 s.
- Hryshchuk, O. (2002) *Hidnist liudyny: yurydychni aspekty*. Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii yurydychna, № 37, s. 14-20.
- Hryshchuk, O. (2018) *Liudska hidnist – buttievo-aksiolohichniy fundament prav liudyny*. Pravo Ukrainy. № 9. s.14-28.

- Melkevik, O., Melkevik, B. (2022) Dvi kontseptsii hidnosti: pro zanepad svobody voli u pravi. *Filosofiiia prava i zahalna teoriia prava*. № 1. s. 181-199.
- Constitutional Court of Ukraine (2018) 'Decision of 22 May 2018 No. 5-r/2018', Official web portal of the Verkhovna Rada of Ukraine. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18#Text> (Accessed: 29 April 2026).
- Kant, I. (1797) *Die Metaphysik der Sitten*. Königsberg: Friedrich Nicolovius, 190 r.
- Kant, I. (1900) *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*. In: *Kants gesammelte Schriften*, Bd. 4. Berlin: Georg Reimer, pp. 385–463.
- Perspectives on Human Dignity: A Conversation. / Eds. J. Malpas, N. Lickiss. Dordrecht, 2007. 180 r.
- Rozvadovskyi, V. I. (2018) 'Liudska hidnist yak konstytutsiina tsinnist ta pryntsyp pravovoi derzhavy', in *Liudska hidnist i prava liudyny yak osnova konstytutsiinoho ustroiu derzhavy: zbirnyk tez nauk.-prakt. konferentsii*. Khmelnytskyi, pp. 259–266.
- Rosen, M. (2012) *Dignity: Its History and Meaning*. Cambridge, MA; London : Harvard University Press, XXII, 176 p.

Y.M. Chernykh

ADDRESSING ANTYNOMIC INTERPRETATION OF THE CONCEPT OF HUMAN DIGNITY

The article considers the problems related to the concept of human dignity that is of great conceptual and practical significance in the field of law, in connection with the study conducted by the Canadian theoreticians O. Melkevic and B. Melkevic «Two Concepts of Dignity: On the Decline of Free Will in Law». The authors emphasize that among the four widespread theories of dignity, the theory by I. Kant, namely dignity as free will (individual autonomy), deserves priority, since it best reflects the philosopher's ethical views and organically fits into the ideology of liberal societies.

However, it is noteworthy that the theory of free will is interpreted by the authors in the highlight of the specific philosophy of antinomianism that radicalizes the individual autonomy according the principle of "not obeying anything except one's own conscience". This antinomic methodology leads the authors to bold, if not provocative, assumptions, conclusions and proposals discordant with universally recognized postulates on human dignity. This urges us to challenge the relevance of the antinomic approach to I. Kant's ethical teaching and its prospects.

The article underlines that Kant's free will ethics is not similar to arbitrary self-determination. According to Kant, free will as the basis of dignity is understood as the autonomy of reason that consciously obeys the universal moral law. The binding nature of the moral law is not determined by internal consent unlike the interpretation suggested by O. Melkevic and B. Melkevic, since it comes from pure reason. In Kant's view, conscience is an internal tribunal but it is not a source of binding maxims, principles or rules. Therefore, the Kantian idea of dignity, where it is a rational individual who is viewed as a legislator, is not equal to arbitrariness. Instead, it is limited by the principle of a priori rationality, typical of an individual. Therefore, the antinomic interpretation of the concept of dignity referred to by O. Melkevic and B. Melkevic distorts Kant's ideas of free will that should be the basis for their judgments.

As a result of this criticism, the persuasiveness of the derivative assumptions and proposals they make is lost. In particular, particularly important is the assumption that human dignity is not a principle of law, since freedom of will precedes and supersedes the law, is opposed to legal law or to legalism and therefore cannot be determined by legal correctness. Not less important is the assumption that we should not pass laws in order to preserve people's

dignity. The article emphasizes that this is a manifestation of the radicalization of the principle of free will, since dignity, like any freedom in the domain of law, must be defined by limits from the viewpoint of the freedom of others.

The authors have made a conclusion that the antinomic interpretation of free will contradicts the fundamental provisions of I. Kant's ethics in terms of his idea of the categorical imperative. Therefore, as a methodological approach, this interpretation cannot be considered reliable and promising in development of the concept of human dignity.

Keywords: dignity, human dignity, value, free will, human autonomy, antinomic interpretation, I. Kant, B. Melkevik, O. Melkevik.

Статтю було подано / The article was submitted	30.03.2026
Статтю було прийнято / The article was accepted	20.04.2026

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Албул Сергій Володимирович, кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри оперативно-розшукової та поліцейської діяльності Національного університету «Одеська юридична академія».

Андрейків Андрій Іванович, кандидат юридичних наук, магістр фінансового права та міжнародної торгівлі, Коледжу права Іллінойського технологічного інституту (США)

Бабенко Ганна Олексіївна, адвокатка, кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри права та публічного управління ПрАТ «ПВНЗ «Запорізький інститут економіки та інформаційних технологій»

Басалюк Наталія Василівна, доктор філософії з галузі знань 08 – «Право», провідний фахівець науково-дослідної частини, доцент кафедри криміналістики, судових експертиз та поліграфології Національного університету «Одеська юридична академія»

Башта Іван Іванович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри фінансових розслідувань та економічної безпеки Державного податкового університету

Бобкова Антоніна Григоріївна, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад навчально-наукового інституту права та соціального менеджменту Донецького державного університету внутрішніх справ

Вишковська Валентина Іванівна, кандидат юридичних наук, доцент кафедри обліку, фінансів та права Дубенської філії «Відкритий міжнародний університет розвитку людини "Україна"», адвокат

Гончаренко Олена Миколаївна, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права Державного торговельно-економічного університету

Григор'єва Вікторія Василівна, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права Маріупольського державного університету

Грушко Мальвіна Валеріївна, кандидат юридичних наук, доцент доцент кафедри міжнародного та європейського права Національного університету "Одеська юридична академія",

Гулевська Ганна Юріївна, кандидатка юридичних наук, доцентка, завідувачка кафедри права та публічного управління ПрАТ «ПВНЗ «Запорізький інститут економіки та інформаційних технологій»

Давидова Ірина Віталівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри приватного права Національного університету «Одеська юридична академія»

Дракохруст Тетяна Вікторівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії права та конституціоналізму Західноукраїнського національного університету

Дронов Владислав Юрійович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія»

Зигрій Ольга Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права і процесу Західноукраїнського національного університету

Камардіна Юлія Вікторівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права Маріупольського державного університету

Камінська Наталія Василівна, доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу міжнародного права та права Європейського Союзу Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України

Кисіль Максим Костянтинович, аспірант відділу проблем кримінальної юстиції та кримінології Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України

Кіхтенко Анна Валеріївна, студентка Державного торговельно-економічного університету

Коваль Наталія Олексіївна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри морського, митного та інформаційного права Національного університету «Одеська юридична академія»

Ковейно Юлія Володимирівна, доктор філософії у галузі 081 право, доцент кафедри права Маріупольського державного університету

Колосовський Євген Юрійович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри фінансових розслідувань та економічної безпеки Державного податкового університету

Кортукова Тамара Олександрівна, доктор філософії з міжнародного права, доцент, доцент кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права Державного торговельно-економічного університету

Костроміна Олена Георгіївна, кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри права та публічного управління ПрАТ «ПВНЗ «Запорізький інститут економіки та інформаційних технологій»

Кубальський Владислав Нарцизович, кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу проблем кримінальної юстиції та кримінології Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України

Кузьма Вікторія Юріївна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права Львівського національного університету імені Івана Франка

Кутузов Руслан Володимирович, кандидат економічних наук, доцент Дубенської філії ВСП ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

Лабик Анастасія Русланівна, аспірант першого року навчання спеціальності «Міжнародне право», асистент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Марценко Наталія Степанівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права і процесу Західноукраїнського національного університету

Михайлик Гліб Денисович, студент 4 курсу фінансово-економічного факультету, спеціальність Право, ПрАТ «ПВНЗ «Запорізький інститут економіки та інформаційних технологій

Міщенко Ілона Володимирівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри морського, митного та інформаційного права Національного університету «Одеська юридична академія»

Моргун Вячеслав, доктор філософії у галузі право

Музика-Стефанчук Оксана Анатоліївна, член-кореспондент Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри фінансового права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Надежденко Аліна Олексіївна – кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри права Маріупольського державного університету

Негру Вікторія Іванівна, студентка ОП Право другого (магістерського) рівня Маріупольського державного університету

Нівня Ганна Олександрівна, кандидат філософських наук, старший викладач кафедри державно-правових дисциплін Інституту права та безпеки Одеського державного університету внутрішніх справ

Ніщевич Аліна Сергіївна, старший викладач кафедри державно-правових дисциплін Інституту права та безпеки Одеського державного університету внутрішніх справ

Пальшков Костянтин Євгенович, професор кафедри загальноправових дисциплін факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Одеського державного університету внутрішніх справ

Пікалюк Світлана Станіславівна, старший викладач, зав. кафедри права та фінансів Луцького інституту розвитку людини ВСП ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

Погарченко Тетяна Віталіївна, кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права Державного торговельно-економічного університету

Полікарпов Антон Олександрович, магістр, аспірант другого курсу кафедри

міжнародного, цивільного та комерційного права Київського національного торговельно-економічного університету

Пожидаєва Марія Анатоліївна, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри фінансового права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Попов Анатолій Андрійович, кандидат юридичних наук, доцент Луцького інституту розвитку людини ВСП ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

Рязанов Михайло Юрійович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія»

Сало Андрій Миколайович, аспірант кафедри міжнародного права, факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка

Славко Анна Сергіївна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного, європейського права та порівняльного правознавства Сумського державного університету.

Софіюк Тарас Олександрович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права Державного торговельно-економічного університету

Труфанова Юлія Владиславівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права і процесу Західноукраїнського національного університету

Філіппов Артем Валерійович, кандидат юридичних наук, доцент, докторант, старший науковий співробітник відділу міжнародного права та права Європейського Союзу Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України

Хижняк Євген Сергійович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики, судових експертиз та поліграфології Національного університету «Одеська юридична академія»

Філіппов Артем Валерійович, кандидат юридичних наук, доцент, докторант, старший науковий співробітник відділу міжнародного права та права Європейського Союзу Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України

Черних Євген Миколайович, кандидат юридичних наук, доцент кафедри права Маріупольського державного університету, доцент кафедри міждисциплінарних соціально-гуманітарних студій ТОВ «Технічний університет «МЕТІНВЕСТ ПОЛІТЕХНІКА»

Чувакова Ганна Михайлівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія».

CONTRIBUTORS

Albul Serhii, PhD in Law, Professor. Professor of the Department of Operational Investigation and Police Activities. National University «Odesa Law Academy».

Andreykiw Andrew, Candidate of Legal Sciences (Ph.D. in Law), Master of Laws (LL.M.) in Financial Law and International Trade, Illinois Institute of Technology Chicago-Kent College of Law (USA),

Babenko Hanna Oleksiivna, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor of the Department of Law and Public Administration, Zaporizhzhya Institute of Economics and Information Technologies”

Basaliuk Nataliia Vasylivna, Doctor of Philosophy in the field of knowledge 08 – *Law*, Leading Specialist of the Research Department, Associate Professor at the Department of Criminalistics, Forensic Expertise and Polygraphology, National University «Odesa Law Academy»

Bashta Ivan Ivanovych, Candidate in Law Sciences (Ph.D), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Financial Investigations and Economic Security, State Tax University

Bobkova Antonina, Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Chief Research Officer of the Research Laboratory of Public Security of Communities of the Educational and Research Institute of Law and Social Management, Donetsk State University of Internal Affairs.

Vyshkovska Valentina, Candidate of Legal Sciences, Head of the Law Department Dubno branch at the University of Ukraine, Lawyer

Honcharenko Olena Mykolayivna, Doctor of Science of Law, Docent, Professor of Department of international, civil and commercial law of State University of Trade and Economics (Kyiv)

Grygor`yeva Viktoriya, Candidate of legal sciences, Associate Professor of the Department of Law, Mariupol State University

Hrushko Malvina Valeriivna, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International and European Law of the National University "Odesa Law Academy", Candidate of Legal Sciences,

Hulievskaya Hanna Yuriivna, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Head the Department of Law and Public Administration, Zaporizhzhya Institute of Economics and Information Technologies

Davydova Iryna, Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Private Law, National University «Odesa Law Academy»

Drakokhrust Tetiana Viktorivna, Doctor of Law (Juridical Sciences), Professor, Professor of

the Department of Theory of Law and Constitutionalism, West Ukrainian National University

Dronov Vladyslav Yuriiovych, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International and European Law at the National University «Odesa Law Academy»

Zyhrii Olha, Associate Professor, Candidate of Economic Sciences (Ph.D.), Associate Professor of Department of Civil law and Process, West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine.

Kamardina Yuliia, Candidate of legal sciences, Associate Professor, Associate professor of the Department of Law Mariupol State University

Kaminska Nataliia V., Doctor of Law, Professor, Department of International Law and European Law of Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine

Kysil Maksym, PhD Candidate of the Department of Criminal Justice and Criminology, V. M. Koretskyi Institute of State and Law of the NAS of Ukraine.

Kikhtenko Anna Valeriivna, student, State University of Trade and Economics

Koval Natalia Oleksiivna, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor in the Department of Maritime, Customs and Information Law at the National University 'Odessa Law Academy'

Koveino Yuliia, PhD in Law, Associate Professor of the Department of Law, Mariupol State University.

Kolosovskyi Yevhen Yuriyovych, Candidate in Law Sciences (Ph.D), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Financial Investigations and Economic Security, State Tax University

Kortukova Tamara, PhD in International Law, Associate Professor at the Department of International, Civil and Commercial Law of the State University of Trade and Economics

Kostromina Olena Heorhiyvna, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor Associate Professor of the Department of Law and Public Administration, Zaporizhzhya Institute of Economics and Information Technologies”

Kubalskyi Vladyslav Nartsyzovych, Candidate of legal sciences, Docent, Senior Research Fellow at the Department of Criminal Justice and Criminology Problems at the Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine.

Kuzma Viktoriya, PhD in Legal Science, Associate Professor, Associate Professor of the department of International Law, Ivan Franko National University of Lviv

Kutuzov Ruslan Volodymyrovych, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Dubno Branch of the Higher Educational Service of Higher Educational Institution "Open

International University for Human Development «Ukraine»

Labyk Anastasiia, PhD Student, Assistant at the Department of International Law and Comparative Law Studies, Faculty of Law, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.

Nataliia Martsenko, PhD, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Civil Law and Procedure West Ukrainian National University

Mykhailyk Hlib Denysovich, 4th-year student of the Faculty of Finance and Economics, specialty: Law, Private Higher Education Institution «Zaporizhzhia Institute of Economics and Information Technologies»

Mishchenko IlonaVolodymyrivna, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor in the Department of Maritime, Customs and Information Law at the National University «Odessa Law Academy»

Morgun Viacheslav, PhD in Law.

Muzyka-Stefanchuk Oksana, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Doctor of Law, Professor, the Head of the Financial Law Department of the Educational and Scientific Institute of Law of the Taras Shevchenko National University of Kyiv;

Nadezhdenko Alina, PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Law Mariupol State University.

Negru Victoria Ivanivna, Student of the Law Educational Programme, Second (Master's) Level of Higher Education, Mariupol State University

Hanna Oleksandrivna Nivnia, Candidate of Philosophical Sciences, Senior Lecturer at the Department of State and Legal Disciplines of the Institute of Law and Security of the Odessa State University of Internal Affairs

Nitsevych Alina Serhiivna, Senior Lecturer at the Department of State and Legal Disciplines of the Institute of Law and Security of the Odessa State University of Internal Affairs

Palshkov Kostiantyn Yevhenovych, Associate Professor, Professor of the Department of General Legal Disciplines, Faculty for Training Specialists in Pre-Trial Investigation the Odessa State University of Internal Affairs

Pikalyuk Svetlana, Senior Lecturer, Head of the Department of Law and Finance, Lutsk Institute of Human Development, Higher Educational Service Higher Educational Institution "Open International University for Human Development «Ukraine»

Poharchenko Tetiana Vitaliivna, Candidate of Science of Law (PhD), docent, Associate Professor, Department of International, Civil and Commercial Law, State University of Trade and Economics

Polikarpov Anton, Master, second-year PhD student of the Department of International, Civil and Commercial Law, State University of Trade and Economics.

Pozhydaieva Mariia Anatoliivna, Doctor of Sciences of Law (ScD of Law), Docent, Professor of the Financial Law Department, Educational and Scientific Institute of Law, Taras Shevchenko National University of Kyiv

Popov Anatoliy Andriyovych, Candidate of Law, Associate Professor, Lutsk Institute of Human Development, Higher Educational Service Higher Educational Institution "Open International University for Human Development «Ukraine»

Ryazanov Mykhailo, candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of General Theory of Law and State of the National University «Odessa Law Academy»

Salo Andrii, PhD student at the Department of International Law, Faculty of International Relations, Ivan Franko National University of Lviv.

Slavko Anna, PhD in Law, Associate Professor of the Department of International, European and Comparative Law, Sumy State University

Sofiiuk Taras, Ph.D. in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International, Civil and Commercial Law of State University of Trade and Economics (Kyiv), Ukraine.

Trufanova Yuliia, PhD, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Civil Law and Procedure West Ukrainian National University

Filippov Artem, Candidate of Law, Associate Professor, Doctoral student, Senior Research Fellow at the Department of International and European Union Law at the V.M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine

Khyzhniak Yevhen, PhD in Law, Associate Professor, Department of Criminalistics, Forensic Examinations and Polygraphology, National University "Odessa Law Academy"

Chernykh Yevgeniy Nikolaevich, candidate of legal sciences, associate professor of the law department of Mariupol State University. Associate Professor of the Department of Interdisciplinary Social and Humanities Studies LLC Technical University "METINVEST POLYTECHNIC", Zaporizhzhia, Ukraine

Chuvakova Hanna, candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of General Theory of Law and State National University «Odesa Law Academy».

**РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА НАУКОВОГО ВИДАННЯ
«ВІСНИК МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ.
СЕРІЯ: ПРАВО»**

Дотримання принципів та рекомендацій COPE, WAME, DORA тощо

Редакційна політика наукового видання «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право» ґрунтується на загальновизнаних міжнародних принципах публікаційної етики та академічної доброчесності. У своїй діяльності редакція керується рекомендаціями та стандартами провідних міжнародних організацій у сфері наукового видавництва, зокрема Committee on Publication Ethics (COPE), World Association of Medical Editors (WAME), а також принципами San Francisco Declaration on Research Assessment (DORA).

Редакційна колегія дотримується рекомендацій Committee on Publication Ethics щодо запобігання плагіату, фальсифікації та фабрикації результатів досліджень, забезпечення прозорості редакційних процедур, належного рецензування та врегулювання можливих конфліктів інтересів. Усі подані до журналу рукописи проходять процедуру незалежного наукового рецензування.

У своїй діяльності редакція також враховує рекомендації World Association of Medical Editors щодо забезпечення етичних стандартів редакційної роботи, відповідальності авторів, рецензентів і редакторів, а також підтримує принципи відповідального оцінювання наукових результатів, викладені у San Francisco Declaration on Research Assessment, що передбачають об'єктивну оцінку наукових досліджень незалежно від формальних показників наукометрії.

Дотримання зазначених принципів спрямоване на забезпечення високої якості наукових публікацій, прозорості редакційних процесів, дотримання стандартів академічної доброчесності та розвитку відповідальної наукової комунікації.

Принципи редакційної політики.

- об'єктивність та неупередженість у відборі статей до публікації;
- висока вимогливість до якості наукових досліджень;
- обов'язкове конфіденційне рецензування статей;
- колегіальність у прийнятті рішень щодо публікації статей;
- доступність та оперативність у спілкуванні з авторами;
- суворе дотримання авторських та суміжних прав;
- суворе дотримання графіку виходу журналу.

Видання веде систематичну роботу, направлену на його включення до міжнародних електронних бібліотек, каталогів та наукометричних баз з метою входження в світовий науковий інформаційний простір, підвищення рейтингу журналу та індексів цитування його авторів.

Члени редколегії категорично засуджують прояви плагіату в статтях як порушення авторських прав і наукової етики та вживають всіх можливих заходів для його недопущення. Важливим є дотримання норм етичної поведінки для всіх учасників процесу публікації: автора (-ів), редактора, рецензентів, засновника видання, читача.

Етичні зобов'язання редакційної колегії.

1. Редакційна колегія несе відповідальність за видання, винесення справедливих та неупереджених рішень, забезпечення добросовісного процесу рецензування і недопущення розповсюдження іншим особам інформації, пов'язаної зі змістом рукописів, переданих на рецензування, крім осіб, які беруть участь у її фаховій оцінці.

2. Всі подані до редколегії авторські матеріали мають бути такими, що не публікувалися раніше, і підлягають ретельному відбору і рецензуванню. Редколегія під

керівництвом відповідального редактора керується достовірністю поданих даних та науковою значимістю поданих матеріалів, виносить неупереджені рішення, незалежні від комерційних чи інших інтересів, забезпечує чесний і об'єктивний процес рецензування.

3. Всі члени редакційної колегії є рецензентами. Редколегія залишає за собою право відхиляти статті, якщо вони не відповідають тематиці видання, неприйнятні до друку через низьку якість, або повертати їх авторам на доопрацювання відповідно до зауважень рецензентів. За редколегією залишається право направити рукопис на розгляд сторонньому рецензенту, групі рецензентів, а також право вилучити вже надруковану статтю в разі виявлення порушення будь-яких прав або загальноприйнятих норм наукової етики. Про факт вилучення статті інформується установа / організація / заклад, де було виконано дослідження, а також автор. Запобігання протизаконним публікаціям є відповідальністю кожного з учасників процесу публікації.

4. Рецензування всіх матеріалів, що прийняті до розгляду, є сліпим: рецензенту не повідомляється ім'я автора, чиї матеріали він рецензує, а автору не повідомляються відомості про рецензента. Однак, у разі виникнення у рецензента зауважень до змісту роботи, сумнівів у достовірності або точності окремих даних, редакційна колегія надасть можливість автору надати пояснення або уточнення.

5. Редколегія гарантує, що матеріали, не прийняті до друку, не будуть використані в особистих інтересах членів редакційної колегії без письмової згоди автора.

6. Редакційна колегія відкрита до співпраці та діалогу з усіма авторами, рецензентами, читачами з питань публікації матеріалів (у тому числі щодо внесення змін та виправлень до опублікованих матеріалів, публікації спростувань та/або вибачень) та вживання заходів для відновлення порушених прав.

Етичні зобов'язання рецензентів.

Рецензування здійснюється висококваліфікованими спеціалістами, що мають науковий ступінь не нижче кандидата наук (доктора філософії), достатній досвід роботи у сфері філології та публікації за відповідним напрямком. Експертна оцінка повинна допомагати автору поліпшити якість тексту статті, а відповідальному редактору і редакційній колегії – ухвалити рішення про публікацію. Рецензент здійснює наукову експертизу авторських матеріалів, внаслідок чого його дії повинні носити неупереджений характер, що полягає у дотриманні наступних принципів:

1. Авторський матеріал (рукопис), що прийнято для рецензування, має розглядатися як конфіденційний документ, який не можна передавати для ознайомлення чи обговорення третім особам, які не мають на те повноважень від редакційної колегії. Рецензент зобов'язаний своєчасно надати рецензію на рукопис.

2. Рецензент зобов'язаний давати об'єктивну і аргументовану оцінку викладеним результатам дослідження. Усі зауваження, що надаються рецензентом, повинні бути обґрунтовані та коректні й не можуть зачіпати особистості автора. Персональна критика автора є неприйнятною.

3. Неопубліковані дані (відомості), отримані з представлених до розгляду авторських рукописів, не повинні використовуватися рецензентом для особистих цілей.

4. Рецензент, який має сумніви у своїй здатності забезпечити якісне, неупереджене та об'єктивне рецензування авторського рукопису (через відсутність достатньої кваліфікації для оцінювання за тематикою матеріалу, наявність конфлікту інтересів з автором або установою, організацією, закладом), повинен повідомити про це редакційну колегію з проханням виключити його з процесу рецензування даного рукопису. Рукопис невідкладно повертається до редколегії.

5. Рецензент повинен звернути увагу редакційної колегії на будь-яку істотну схожість між наданим йому на оцінювання рукописом і будь-якою іншою опублікованою статтею або рукописом, на некоректність оформлення текстових запозичень або відсутність посилань на інших авторів.

Етичні зобов'язання авторів.

1. Авторські матеріали (рукописи), що подаються до редакційної колегії, мають бути оформлені відповідно до встановлених вимог. Інформаційні матеріали для авторів з питань друку публікацій, зокрема вимоги до оформлення статей, порядок їх надсилання до редколегії та ін., розміщені на сайті видання у відповідній рубриці.

2. Автори зобов'язані дотримуватися законодавства України про захист прав інтелектуальної власності, а також принципів наукової етики. Критика робіт дослідників-опонентів за темою дослідження має висловлюватися коректно і обґрунтовано і у жодному випадку не може мати особистісний характер.

3. Автори гарантують, що подані до редакційної колегії матеріали раніше не публікували та не перебувають на розгляді в інших виданнях, і гарантують, що до переліку авторів включені лише ті та усі ті дослідники, що зробили істотний внесок у створення матеріалів; також автори гарантують, що усі співавтори погодили кінцевий варіант рукопису та передачу його на розгляд редакційної колегії.

4. Автори несуть відповідальність за точність і повноту посилань, у т.ч. посилань на власні попередні праці. Посилання оформляються відповідно до встановлених вимог. Плагіат у будь-якій формі неприпустимий.

5. Автори повинні сприяти редакційній колегії у підготовці матеріалів до друку, зокрема, невідкладно повідомляти про усі самостійно виявлені помилки та неточності, надавати на запитовані редколегією пояснення та підтвердження.

6. Автори повинні попереджати редакційну колегію про існування будь-якого реального чи потенційного конфлікту інтересів, що може вплинути на оцінку та / або інтерпретацію рукопису. Автори повинні розкривати джерела фінансової (державні програми, гранти, конкурсні проекти тощо) та іншої підтримки рукопису, якщо такі є.

Дозвіл на самоархівування (депонування) статті

Редакція наукового видання «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право» надає Автору право зберігати (депонувати) остаточну версію статті – авторський прийнятий рукопис (Author's Accepted Manuscript, AAM) – в інституційному та/або тематичному репозитарії.

Депонування дозволяється за умови, що:

- а) стаття є прийнятою до публікації після проходження процедури рецензування;
- б) репозитарій забезпечує відкритий доступ до матеріалу;
- в) зберігається посилання на офіційну публікацію статті у журналі (із зазначенням назви журналу, року, номера, сторінок та/або DOI).

Таке самоархівування спрямоване на забезпечення максимальної видимості, поширення та наукового впливу публікації, а також відповідає принципам відкритої науки.

Редакція наукового видання «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право» зберігає за собою право на публікацію остаточної видавничої версії статті (Version of Record) у журналі.

Політика щодо етичного схвалення досліджень

Редакція наукового фахового видання «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право» дотримується принципів академічної доброчесності та етичних стандартів наукових досліджень і вимагає від Авторів дотримання вимог чинного законодавства України.

У разі подання статей, що містять результати досліджень, проведених із залученням:

- людей (зокрема опитування, інтерв'ю, спостереження, експерименти);
- тварин;
- біологічних матеріалів людини або тварин;
- персональних або конфіденційних даних,

Автори зобов'язані надати інформацію про наявність обов'язкового етичного висновку (схвалення) відповідного етичного комітету, комісії з біоетики або іншого уповноваженого органу, якщо такі дослідження підпадають під дію законодавства України.

Відповідна інформація має бути зазначена у тексті статті (у розділі «Методологія», «Матеріали і методи» або окремому розділі «Етичні аспекти дослідження») та/або надана редакції на вимогу під час подання рукопису.

Редакція залишає за собою право **відхилити матеріал**, якщо відсутність етичного схвалення або порушення етичних норм ставить під сумнів наукову та правову коректність дослідження.

Політика використання штучного інтелекту та технологій з підтримкою ШІ

Редакція наукового фахового видання «Вісник Маріупольського державного університету» визнає зростаючу роль штучного інтелекту (далі – ШІ) та технологій з підтримкою ШІ у науковій діяльності, водночас наголошуючи на пріоритеті авторської відповідальності, академічної доброчесності та наукової достовірності.

Ця політика визначає допустимі та недопустимі сфери використання ШІ у процесі підготовки публікацій, а також вимоги до розкриття інформації про його застосування.

Автори можуть використовувати інструменти ШІ виключно як допоміжні засоби, зокрема для: структуризації матеріалу та технічної обробки даних, якщо це не впливає на їх інтерпретацію.

Усі результати, отримані з використанням ШІ, мають бути перевірені, відредаговані та схвалені Автором, який несе повну відповідальність за зміст статті.

Не допускається використання ШІ для: створення наукового змісту без суттєвого авторського внеску (гіпотез, висновків, інтерпретацій результатів); фабрикації, фальсифікації або маніпулювання даними; автоматичного генерування рецензій, відгуків або відповідей рецензентам; приховування факту використання ШІ у випадках, коли його застосування є суттєвим.

Такі практики розглядаються як порушення принципів академічної доброчесності.

Автори зобов'язані задекларувати використання ШІ або технологій з підтримкою ШІ, якщо вони застосовувалися на будь-якому етапі підготовки рукопису.

Відповідна інформація має бути зазначена у тексті статті (наприклад, у розділі «Подяки», «Методологія» або в окремій примітці) із зазначенням: назви інструменту; мети його використання; характеру виконаних операцій.

Автори несуть повну відповідальність за оригінальність, достовірність і наукову цінність поданих матеріалів, незалежно від використання ШІ.

Редакція залишає за собою право: запитувати додаткові пояснення щодо використання ШІ; застосовувати інструменти для виявлення порушень академічної доброчесності; відхиляти рукописи у разі недотримання цієї політики.

Процедура розгляду скарг щодо порушень академічної доброчесності та публікаційної етики

Редакція наукового фахового видання «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право» розглядає скарги щодо можливих порушень академічної

добросовісності та публікаційної етики відповідно до чинного законодавства України та етичних стандартів наукових публікацій.

Скарги подаються до редакції у письмовій формі з обґрунтуванням і, за можливості, доказами. Редакція здійснює перевірку, за потреби залучає незалежних експертів та надає сторонам можливість надати пояснення.

За результатами розгляду редакція ухвалює відповідне рішення, зокрема щодо відхилення рукопису, внесення виправлень, відкликання публікації або відхилення скарги як необґрунтованої.

Інші питання публікаційної етики.

1. Публікація матеріалів здійснюється у порядку черговості їх отримання.

2. Автори не отримують винагороду (гонорар) від редакційної колегії за публікацію матеріалів у науковому виданні *«Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право»*.

3. Автори мають право на отримання одного безкоштовного примірника видання за кожною опублікованою статтею. Якщо стаття має більш ніж одного автора, другий та наступні примірники випуску надаються з відшкодуванням їх вартості.

4. Джерелом фінансування видання є авторські збори.

5. Періодичність видання *«Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право»* - два рази на рік.

Набір статей до друку у червні відбувається **до 10 травня**.

Набір статей до друку у листопаді відбувається **до 20 жовтня**.

Матеріали, які були надіслані автором у терміни після 10 травня і 20 жовтня, приймаються до розгляду з метою публікації у наступному випуску, якщо автор не повідомить про своє бажання зняти матеріали з розгляду.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ

1. Редакція приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам ДСТУ 7152:2010 до структури наукової статті. Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2. Публікація починається з класифікаційного індексу УДК, який розміщується окремим рядком, ліворуч перед ПІБ автора (авторів). Текст публікації повинен відповідати структурній схемі:

- ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) у називному відмінку;
- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами;
- анотація мовою тексту публікації (курсив) згідно з ДСТУ ГОСТ 7.9-2009;
- перелік ключових слів з підзаголовком Ключові слова: (курсив);
- основний текст статті;
- список використаної літератури, оформлений відповідно до Harvard Referencing style (British Standards Institution);
- дата надходження до редакції арабськими цифрами, після бібліографічного списку, ліворуч;
- після тексту статті ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) англійською мовою;
- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами англійською мовою;
- розширена анотація англійською мовою (до 35 рядків, курсив); для публікацій іншими мовами розширена анотація українською обов'язкова.

Розширена анотація оформлюється згідно з «Рекомендаціями з підготовки журналів для зарубіжної аналітичної бази даних SCOPUS», укладеними співробітниками групи з науково-методичного забезпечення видавничої діяльності НАН України (<http://www.nbuv.gov.ua/node/931>).

- перелік ключових слів англійською мовою з підзаголовком Key words: (курсив);

3. Вимоги до оформлення тексту:

- матеріали подаються у друкованому вигляді (папір формату А4) та на електронному носії (компакт-диск, e-mail) в форматі Microsoft Word 97-2003. Обсяг – від 12 до 18 сторінок, включаючи рисунки, таблиці, список використаної літератури. Основний текст статті – шрифт Times New Roman, кегель 14, інтервал – 1,5; поля дзеркальні: верхній – 25 мм, нижній – 25 мм, зсередини – 25 мм, ззовні – 25 мм., абзацний відступ – 10 мм; оформлюються згідно з ДСТУ 3008-95 «Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення»;

– перелік літературних джерел розташовується за алфавітом після тексту статті. Для відповідності вимогам міжнародних баз даних необхідно приводити два списки посилань на використані в роботі джерела: **Бібліографічний список** та додатковий

список літератури в романському алфавіті **References**. Заголовок розміщується по центру звичайним накресленням шрифту. У Бібліографічному списку джерела наводяться в алфавітному порядку, спочатку – джерела, опубліковані на кирилиці, потім джерела, опубліковані іноземними мовами (латиницею). Оскільки кириличний алфавіт відрізняється від латинського, порядок розташування джерел в References може відрізнятися від їх розташування в Бібліографічному списку.

– У зв'язку з розміщенням публікацій в міжнародних наукометричних базах даних слід дотримуватися наступних вимог до оформлення списку використаної літератури. Кожна позиція у списку використаної літератури має бути надана мовою оригіналу та у транслітерації. Для транслітерації українського тексту слід застосовувати Постанову Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. № 55 (<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF>), сайт Онлайн транслітерації <http://ukrlit.org/transliteratsiia>. Для транслітерації російського тексту – систему Держдепартаменту США (http://shub123.ucoz.ru/Sistema_transliterazii.html) (див. відповідний Зразок);

– щодо символів. В тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразку: «», дефіс – це коротке тире «-». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими скобками, а також в них. Для запобігання потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки»;

– згадані в тексті науковці, дослідники називаються за абеткою – М. Тард, Е. Фромм, К. Юнг, К. Ясперс та інші. На початку зазначається ім'я, а потім прізвище вченого. Необхідно виокремлювати зарубіжних та вітчизняних дослідників.

4. Супровідні матеріали:

– стаття обов'язково супроводжується авторською довідкою (див. відповідний Зразок) із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (повністю); наукового ступеня, звання, посади, місця роботи; поштового індексу, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти. Вся інформація надається українською, російською та англійською мовами.

– статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються зовнішньою рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається у сканованому та друкованому вигляді електронною поштою.

5. Редакція очікує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, містять достовірну інформацію. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей, а також право опублікування, розповсюдження та використання матеріалів у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ). Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

Зразок оформлення статті

УДК 349. 3 (477)

Є.М. Черних

МЕТОДОЛОГІЯ ФАКТИЧНОСТІ В ЗАГАЛЬНІЙ ТЕОРІЇ ПРАВА ТА ДЕЯКІ
НЕЗРУЧНІ ПИТАННЯ ДО НЕЇ

У статті досліджено проблеми методології вітчизняної загальної теорії права, що обумовлені домінуванням емпіричних та натуралістичних наукових інструментів, пізнавальний ідеал яких полягає в науковій раціональності, які виводять знання із царини фактів, що сприймаються через досвід. Одним із прикладів такої методології у вітчизняному правознавстві є «потребовий підхід» відомого теоретика П. М. Рабіновича. Зазначається, що методологія.....

Ключові слова: методологія, методи, методологія фактичності, натуралістична методологія, емпірична методологія, ідеалістична методологія, потребовий підхід, потреби, інтереси, цінності, раціональність, ірраціональність, морально-етична філософія.

Текст статті.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX (Рабінович, 2002, с. 5–6). XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX.
XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX
XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX (Пацурківський та Гаврилюк, 2017, с. 113–117) XXXX
XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX (Булгаков, 2009, с. 46–47)
XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX.

Бібліографічний список

Булгаков, С., 2009. Основные проблемы теории прогресса. В: В. В. Слепцова (сост. и коммент.). *Манифесты русского идеализма*. Москва: Астрель, с. 22–60.

Пацурківський, П. та Гаврилюк, Р., 2017. Алгебра верховенства права, або буттєвий устрій людського світу. *Право України*, 3, с. 112–125.

Рабінович, П., 2002. Проблеми трансформації методології вітчизняного правознавства: досягнення, втрати, перспективи. *Вісник Академії правових наук України*, 4, с. 3–14.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

References

Bulhakov, S., 2009. Osnovnye problemy teorii progressa [The main problems of the theory of progress]. In: V. V. Sleptsova (compiler and comment.). *Manifesty russkogo idealizma [Manifestos of Russian idealism]*. Moskva: Astrel, s. 22–60. (in Russian).

Patsurkivskiy, P. and Havryliuk, R., 2017. Alhebra verkhovenstva prava, abo buttievyi ustrii liudskoho svitu [Algebra of the rule of law, or the material structure of the human world]. *Pravo Ukrainy*, 3, s. 112–125. (in Ukrainian).

Rabinovych, P., 2002. Problemy transformatsii metodolohii vitchyznianoho pravoznavstva: dosiahnennia, vtraty, perspektyvy [Problems of transformation of the methodology of domestic jurisprudence: achievements, losses, prospects]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*, 4, s. 3–14. (in Ukrainian).

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX
XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Ye. M. Chernykh

METHODOLOGY OF FACTICITY IN GENERAL THEORY OF LAW AND SOME INCONVENIENT QUESTIONS THERETO

The article presents research of the problems arising under methodology of national general theory of law. The problems arise under dominance of empirical and naturalistic scientific tools whose cognitive ideal lies in scientific rationality, the tools bringing knowledge out of the scope of facts perceived via experience. An example of this methodology in national juridical studies is the “needs-based” approach presented by P. M. Rabinovych, a famous theoretician. It is emphasized that the methodology of facticity has some typical drawbacks whose highlight presents a part of the goal of the present work along with justification of underestimated possibilities of the idealistic methodology.

It is emphasized that the needs-based approach presented by P. M. Rabinovych is the outcome and a variation of more general methodological concepts and theories of empirical and naturalistic character. The article describes the drawbacks typical thereof, in particular interpretation of socio-political reality as facticity, rejection of a priori irrational fundamentals in the phenomena of state and law as well as inability.....

Key words: methodology, methods, methodology of facticity, naturalistic methodology, empirical methodology, idealistic methodology, needs-based approach, needs, interests, values, rationality, irrationality, moral and ethical philosophy.

Стаття надійшла до редакції..... 2022 р.

(зразок)

АВТОРСЬКА ДОВІДКА

Прошу опублікувати у збірнику наукових праць «Вісник Маріупольського державного університету. Серія Право» статтю

назва статті

Відомості про Автора

(зразок заповнення, кожен автор заповнює окремо в електронному вигляді):

Відомості про Автора:	Прізвище, ім'я, по батькові, посада, назва установи / навчального закладу, науковий ступінь, вчене звання
<i>Українською мовою</i>	Черних Євген Миколайович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права Маріупольського державного університету
<i>Російською мовою</i>	Черных Евгений Николаевич – кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры права Мариупольского государственного университета
<i>Англійською мовою</i>	Chernykh Yevgeniy Nicolaevich - candidate of legal sciences, associate professor, associate professor of the Department of Law, Mariupol State University
<i>ORCID (обов'язково!)</i>	ORCID https://orcid.org/0000-0003-3381-795X
<i>Scopus author ID (за наявності)</i>	
<i>Web of Science ResearcherID (за наявності)</i>	
<i>Джерела фінансування статті</i>	Статтю підготовлено у межах виконання гранту ... Статтю підготовлено у межах виконання проєкту ... Статтю підготовлено у межах виконання держбюджетної теми ... Статтю підготовлено за власний рахунок
<i>Чи є потребі в отриманні друкованого примірника Вісника</i>	<u>Так</u> або <u>ні</u>
<i>Контактні телефони автора, E-mail (обов'язково!), номер й адреса відділення Нової пошти</i>	Вказати контактні телефони та адресу електронної пошти автора Вказати адресу відділення Нової пошти, за якою здійснюватиметься розсилка (за потреби отримання друкованого примірника видання)

Відомості про наукового керівника (якщо автор статті не має наукового ступеня):

Прізвище	
Ім'я	
По батькові	
Науковий ступінь	
Вчене звання	
Посада	
Назва установи / навчального закладу	
Контактні телефони автора, E-mail	

Автор надає право Маріупольському державному університету розміщувати свою статтю повністю або частково у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ)

підпис

Автор несе всю відповідальність за зміст цієї статті та факт її публікації.

Автор підтверджує, що в матеріалах статті не містяться відомості, заборонені до опублікування, і тому стаття може бути надрукована у відкритому друці.

Автор підтверджує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, а також містять достовірну інформацію.

дата	підпис	П.І.Б.

ЗГОДА
на обробку персональних даних

Я, _____
(П. І. Б.)

(далі – Автор) шляхом підписання цього тексту, відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 №2297-VI, надаю згоду Маріупольському державному університету (далі – Університет) на обробку моїх персональних даних (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) з метою забезпечення захисту авторських прав при здійсненні публікацій творів Автора у наукових виданнях Університету. Наведений вище склад персональних даних може надаватися працівникам Університету, безпосередньо залученим до оброблення цих даних, а також в інших випадках, прямо передбачених законодавством України.

Також мої персональні дані (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) можуть надаватися третім особам при включенні наукових фахових видань Університету до міжнародних наукометричних баз.

Ця згода надається на безстроковий термін. Передача моїх персональних даних третім особам у випадках, не передбачених цією Згодою та законодавством України, здійснюється тільки за погодженням зі мною.

«_____» _____ 20__ року, _____ / _____)
(підпис) (ініціали, прізвище Автора)

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК
МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ПРАВО
ВИПУСК 31

Редакційна колегія серії:
Головний редактор – д.ю.н., доц. М.А. Пожидаєва
Відповідальний секретар – к.ю.н., доц. В.В. Григор'єва.

Засновник Маріупольський державний університет
02000, м. Київ, вулиця Преображенська, 6/4
e-mail: visnyk.mdu.pravo@mu.edu.ua
офіційний сайт видання: <https://visnyk.mu.edu.ua/index.php/pravo>

Оприлюднується в авторській редакції з оригінал-макетів авторів
Редакція не несе відповідальності за авторський стиль статей